

**Національний науково-дослідний інститут
українознавства**

Фундатор сучасного українознавства

Збірник матеріалів і наукових праць

**На пошану 80-річчя
Петра Кононенка**

Київ 2011

Автор-упорядник, відповідальний редактор – кандидат історичних наук Фігурний Ю.С.

Рецензенти:

Баран В.Д. – член-кореспондент НАН України, професор, доктор історичних наук.

Калакура Я.С. – професор, доктор історичних наук.

Крисаченко В.С. – професор, доктор філософських наук.

Ятченко В.Ф. – професор, доктор філософських наук.

Ф 80

Фундатор сучасного українознавства. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка / Автор-упорядник, відповідальний редактор, автор передмови Фігурний Ю.С. – К.: ННДІУ.– 2011.– 200 с.

Збірник присвячено 80-річчю від дня народження широковідомого в Україні й за її межами видатного ученого-українознавця, літературознавця, прозаїка, поета, лауреата Міжнародної премії імені Й.-Г. Гердера, академіка, доктора філологічних наук, професора, директора ННДІУ П.П. Кононенка. У ньому зібрано інтерв'ю з П. Кононенком, вітання ювіляру, біобібліографічний нарис про життєвий і творчий шлях П. Кононенка, а також наукові дослідження, розвідки, в яких аналізуються його наукові концепції, праці та дослідження українознавчої проблематики загалом

Ця книга була підготовлена в рамках науково-дослідної роботи «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі», що фінансується за рахунок державного бюджету. Її керівником є П. П. Кононенко.

Праця розрахована на учнів, вчителів, студентів, викладачів, аспірантів, науковців і всіх тих, хто цікавиться сучасним українознавством і його фундатором – Петром Кононенком.

У підготовці Ювілейного Збірника на пошану
Петра Петоровича Кононенка
взяв активну участь
СИДОРЕНКО СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

ПЕРЕДМОВА – «PER ASPERE AD ASTRA!» (ЧЕРЕЗ ТЕРНИ ДО ЗІРОК!)

80 – це не тільки і не стільки цифри, які позначають кількість, суму чогось тощо. 80 – це символи, символічні знаки, що виокремлюють, визначають, виділяють і винагороджують тих, хто попри всі життєві негаразди і перешкоди зумів здолати вісімдесятилітній відрізок часу і перейти на ще один, вищий рівень людської самобутності. У сучасній Україні середній вік пересічного українця – 64 роки. Майже так само прожив і мій батько Степан Якович Фігурний (1924-1989 рр.) – учасник і ветеран Другої світової війни, гвардії сержант, кавалер ордена «Слава» III ступеня. Ось тому, ті чоловіки, яким щастить здолати не тільки ці фатальні, середньостатистичні цифри, а тим більше дожити до 70, 80 і навіть більше – вони заслуговують на повагу і пошану своєї життєздатності і життєлюбства. Окрім того, якщо ми перевернемо число 80 на 90° вправо за годинниковою стрілкою, то отримаємо перемогу безкінечності і безмежності (∞) над безіменністю й безликістю (0). Отже, 80 – це знак долі і ознака обраності, тим паче, що коли 80-літній ювілей святкує Петро Петрович Кононенко – доктор філологічних наук, професор, Президент Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», член Української Всесвітньої Координаційної Ради, член Ради Національної спілки письменників України, академік Української академії наук, Академії наук Вищої школи України, Української Вільної Академії наук у США, Міжнародної Слов'янської академії наук, Української академії політичних наук, головний редактор журналу «Українознавство», голова редколегії «Збірника наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства», генерал-полковник українського козацтва, лауреат республіканської премії імені Олександра Білецького, Ярослава Мудрого, Володимира Великого, Івана Огієнка, Олени Пчілки та Міжнародної премії імені Й.-Г. Гердера, відмінник і заслужений працівник народної освіти, кавалер ордена князя Ярослава Мудрого V ступеня (девіз якого «Мудрість, честь, слава»), та інших державних нагород, автор понад 800 статей українською, англійською, грузинською, німецькою, польською, російською, хорватською й іншими мовами та 40 монографій, серед них: «У пошуках суті» (1981); «Село в українській літературі» (1984); «Українська література. Проблеми розвитку» (1994); «Українознавство» (1994, 1996); «Свою Україну любіть...» (1996); «Михайло Грушевський» (1998); «Феномен української мови» (1998, 1999); «Освіта ХХІ століття. Філософія родинності» (2001); «Український етнос: генеза і перспективи» (2003); «Національна ідея, нація, націоналізм» (2005, 2006); «Українознавство: комплекс лекцій» (2005); «Українознавство» (2006); «Українська освіта у світовому часопросторі» (2007); «Українська національна ідея: проблеми методології» (Київ, 2008) (деякі з них були написані у співавторстві), поет, прозаїк, драматург, творець вибраного «Марія на Голгофі» (1996), «Вибраних творів у 3-х томах» (1999), поетичної збірки «Голоси в пустелі» (2006) та ін., фундатор і директор ННДІУ. Весь цей довгий перелік здобутків, звань, нагород і посад, ми навели не стільки для того, щоб відзначити досягнення ювіляра, а з метою віддати шану його феноменальній працездатності і працелюбності. Будь-який ювілей, а особливо 60-, 70-, а у нашому випадку – 80-ліття, це час підведення проміжних підсумків, критичного аналізу прожитого, зробленого і саме головне – планування нових цілей, завдань і засобів, методів щодо їх подальшої реалізації та втілення в реальне життя. Головний здобуток Петра Кононенка – створення ним сучасного українознавства – цілісної, комплексної й інтегративної науки (впорядкованої системи наукових знань) про Україну, українців і світове українство у світовому цивілізаційному часопросторі; навчальної дисципліни, яка вивчається і викладається в усіх учбових закладах України (ЗНЗ і ВНЗ I–IV категорій); національно-патріотичної ідеології Української Самостійної Соборної Держави – «українолюбства». Також, Петро Петрович є фундатором Національного науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, який пройшов нелегкий тернистий шлях від вузькоспеціалізованого Інституту українознавства при Київському Національному Університеті імені Тараса Шевченка до загальнонавчальної в Україні, Європі й у цілому світі мережі Інтернет, і тим самим став доступним майже у будь-якому куточку планети Земля. Також, ми хочемо відзначити вагомий внесок П. Кононенка у створенні й тиражуванні «Збірника наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства», 26 томів якого, без перебільшення стали дієвим засобом збагачення українознавчої думки, і поширення й просування українознавства як науки, навчальної дисципліни й державницької ідеології в усі сфери життєдіяльності українського суспільства. Загалом, щоб виважено, об'єктивно, професійно і головне цілісно, комплексно і всеоб'ємлюче охарактеризувати весь доробок ювіляра, навіть однієї монографії буде замало, проте, ми сподіваємося, що молоде покоління українських вчених вже незабаром розпочне працювати у цьому перспективному напрямку. Але поки цей науковий вектор (точніше неорана цілина) буде розроблятися, ми пропонуємо на розсуд читачам ювілейний збірник на пошану Петра Кононенка, в якому нами зібрані багаточисельні дослідження і матеріали, які сподіваємося, не тільки допоможуть визначити і проаналізувати вагомий внесок ювіляра в українознавчу науку, а і стануть в нагоді всім тим, хто зацікавиться цією важливою проблематикою. Загалом, в українській академічній науці існує неписана традиція, що в т. зв. «Збірниках на пошану» є 1-2, максимум 3-4 статті, які присвячені ювіляру безпосередньо, чи висвітлюють і характеризують науковий напрям, в якому він особисто працює і досяг тих чи інших успіхів, а всі інші статті у переважній своїй більшості мають дуже далеке відношення до «героя нашого роману» і до його наукових зацікавлень і уподобань. Автор-упорядник і науковий редактор цього збірника категорично не згоден з такою структурою його контенту (змістового наповнення). Саме тому, відбираючи матеріал, він намагався керуватися такими принципами: 1) співавторами цієї праці можуть бути лише співробітники ННДІУ (теперішні і колишні); 2) головними критеріями відбору публікацій є наявність у них українознавчої проблематики та присутність у дослідженнях аналізу праць, наробок, концепцій П. Кононенка та посилань на його напрацювання; 3) майже всі матеріали, які ми відібрали, були вперше оприлюднені на шпальтах часопису «Українознавство» у 2005-20011 рр.; 4) жорсткий ліміт часу (збірник готувався до друку в травні 2011 р. і мав би бути представлений ювіляру 31.05.2011 р.) не завжди сприяв якісному і кількісному його наповненню.

Наостанок, ми хочемо подякувати всім співробітникам ННДІУ, які своїми грошовими внесками забезпечили фінансування проекту та його тиражування. Особлива подяка: П. Кононенку, який благословив це видання; Н. Істоміній, яка наснажила автора-упорядника ідеєю створення цього збірника. А також – Т. Ренке (координація проекту); Ю. Сіренку і О. Терещенку (створення обкладинки); О. Мельниченку (макетування і друк); О. Чиркову і В. Кухар (консультування, «втягнення» з Інтернету матеріалів до Збірника і комп'ютерна верстка); О. Ярошинському (надрукований ним у журналі «Українознавство» № 1–2011 р. бібліографічний покажчик до часопису за 2001–2010 рр., посприяв швидкому відбору статей до Збірника); І. Похиталюк і С. Фоміній (консультаційна допомога у творенні ювілейного видання) тощо.

Врешті-решт, ми сподіваємося, що збірник на 80-ліття П.П. Кононенка не тільки гідно представить його творчий українознавчий науковий доробок, але і допоможе українцям у розбудові демократичної, правової, високоосвіченої, інтелектуальної, інноваційно-технологічної, заможної й потужної європейсько-орієнтованої Української Самостійної Соборної Держави!

Автор-упорядник, науковий редактор – кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології Юрко Фігурний

І РОЗДІЛ ЮВІЛЕЙНІ ІНТЕРВ'Ю ТА ПРИВІТАННЯ ГОЛОВНОМУ РЕДАКТОРУ ЖУРНАЛУ «УКРАЇНОЗНАВСТВО» П. КОНОНЕНКУ

Істоміна Надія

Передмова до інтерв'ю...

Неправду кажете, що в нас
Нема своїх богів – пророків,
Що дух святий в серцях пригас...
Нам теж даровано нівроку:
Народжує пророків час !

Весна. Пора оновлення і цвітіння природи. В біло-зеленій купелі Голосієва тонуть різнокольорові дахи будинків. Веселий гомін пташок у завітчених садах, легкий подих вітерцю ... Сонячний промінчик грайливо пестує сторінки мого архіву. На столі розкладені особисті записи, нотатки... і ось до рук потрапив журнал «Україна» двадцятирічної давнини (1991 р. № 20) з пожовклими сторінками. Погляд зупинився на статті «До глибин» (с.10—13). Стаття – це виклад розмови з професором Петром Кононенком, який на той час був головою ради новоутвореного Інституту українознавства, деканом філологічного факультету Київського університету, доктором філологічних наук, письменником, стаття, яка викликає цілу низку спогадів, думок, реляцій ...

Читачеві робити висновок – наскільки актуальні і в наш час роздуми Петра Петровича у дев'яності роки ХХ ст.

Виходять в світ дбайливо підготовлені, ретельно виврені багаточисельні наукові праці з українознавства. Вага їх завжди подія в науці і незмірно зростає, коли йдеться про постать, масштаб діяльності якої і роль у освітньому, суспільно-культурному житті України явно неадекватні рівню знань про неї наших сучасників. Сказане цілком стосується характеристики Петра Кононенка – відомого ученого, доктора філологічних наук, професора, академіка, який упродовж багатьох років послідовно й наполегливо досліджує і творить науку українознавства, науку любові, етики, життєтворчості, науку самопізнання українського народу не тільки на теренах України, а й у світовій цивілізації і культурі, людину енциклопедичних знань, письменника і поета, літературо- і мовознавця, громадсько-культурного діяча, директора Національного науково-дослідного інституту українознавства.

Усе життя Петра Кононенка – вибух творчості і неспокою, які вмістили так багато доброго, вся його творчість і невтомна діяльність це вияв доброти і гніву, мудрості і любові. Він вміє ловити сіттю слова людські душі. Людяність причаровує, його щирість – всеохопна, бо щирий ніколи не сплутає правди з кривдою, ширість його – це чесність і вірність, джерельна чистота душі. У нього немає каменя за душою, він безстрашно рече істину серед брехні і облуди. Його щедрість – це відчайдушна відкритість до всього світу і космічна привітність.

Кононенкова щирість – це всеосяжна любов до життя.. Найбільше любить землю, людей, поезію і ... село Марківці на Чернігівщині, де мати подарувала йому життя і де він уперше побачив сліпучу синь українського неба ... Він любить життя. Жадібний до життя, невтомно оре й засіває свою ниву, ниву освіти і науки.

Від щирого серця бажаємо нашому ювіляру снаги і міцного здоров'я, щасливого довголіття, аби всі його справи були невідкладні плину часу та зміни поколінь. Нехай тепло сердець друзів, колег захищають його від негараздів, а в майбутньому очікує на нього багато наповнених творчими справами років.

ДО ГЛИБИН

Інтерв'ю журналіста часопису «Україна» Михайла Малаша з професором Петром Кононенком про ідею створення Інституту українознавства при Київському Національному університеті імені Тараса Шевченка

Свого часу Михайло Грушевський зауважував, що царизм покладав надії на Київський університет, як на цитадель русифікації. За радянського часу ідеологи сталінізму процес нищення національної свідомості української інтелігенції називали здобутком інтернаціоналізації. Тому навіть в роки народного відродження атестували Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка не інакше, як «рассадником украинского буржуазного национализма». Казали так не тільки якісь там «варяги», для котрих уся планета — то лиш «малая Родина», але чомусь найбільше їм смакував український борщ і сало. Блюзнірствували й наші землячки, яким поперек горла стояло оте українство — і своє (хоча б паспортне), і своїх співгромадян історичних, бо ж була установка: «нелзя», «не пущать», «осудить», «розвечнать»...

Розгадка феномену українського самозречення, самозалереження лежить на поверхні, її давно розголосив великий поет Євген Маланюк: «Малоросійство — хвороба української бездержавності». Тож згляньтесь тепер над братами своїми єдинокровними, над людьми кволої волі, слабкої пам'яті й позиченого розуму. Вони варті цього, бо ж кажуть, що коли Бог хоче кого покарати, він відбирає в того розум (читайте: власний розум).

Але тоді й співчувати таким людям було небезпечно...

На практиці Київський університет в особі його найкращої частини викладачів і в найтяжчі роки намагався тримати марку українського вузу. Якщо не весь університет — то бодай окремі факультети, якщо не факультети, то хоча б кафедри. Траплялося, що на кафедрах були лише горді одинаки. Вони помічали (і тому хвалилися чи жалілися!), що навіть деякі колеги називають їх націоналістами. Як вихованцеві цього вузу, мені довелося бачити в очах цих мужніх людей, котрі пережили й важчі літа, гіркі сльози. Та тільки тепер я розумію — у кількох очах я не міг побачити сліз. Бо просто не бачив у аудиторіях за кафедрами тих людей: їх не тримали на такій роботі... Але, не все було втрачено. Для всієї нації обернулися університетами пермські та мордовські табори, київські підвали, дніпропетровська психушка, інші рідні та «братні» катівні, їх пройшли Василь Стус і Валерій Марченко, Іван Дзюба та Іван Світличний, Левко Лук'яненко і Вячеслав Чорновіл, Мирослав Маринович і Василь Січко, Юрій Бадзьо і Микола Руденко... (Даруйте, братове, що не називаю всіх, бо ж ім'я вам — легіон).

Та настали благословенні часи, й поволі-волі поверталася колишня снага й до Київського, справді-бо українського університету. І ось у стольному Києві новина за новою: в університеті вперше в республіці відкрито кафедру української філології; при університеті почав діяти Інститут українознавства, а з нового навчального року працює перший національний гуманітарний ліцей.

І ми вирішили: найповнішу інформацію про все те бажано взяти з перших рук. А відтак звернулись до професора Петра КОНОНЕНКА — голови ради Інституту українознавства, декана філологічного факультету Київського університету, доктора філологічних наук, письменника.

— Петре Петровичу, що підказало вам і вашим колегам ідею створити Інститут українознавства?

— У наш час проводиться багато надзвичайно корисних заходів, спрямованих на відродження нації. Створюються товариства, асоціації, фонди, які відіграють важливу роль у всіх сферах життя. Але якщо не буде людей, котрі зможуть підтримати це духовне збурення, воно затихне. Отже, в основу основ треба ставити знання. Патріотизм народжується тільки з глибоких знань. Тут не допоможуть ні заклинання, ні заклики бути патріотами.

А у нас, українців, є чим гордитися. Наша історико-культурна спадщина сягає глибин століть, тисячоліть. Її витoki в літописах: спочатку — київських, потім — галицько-волинських, згодом — козацьких. Відтоді ж веде родовід наша історико-філософська, економічна та педагогічна думка, тоді ж визначилися принципи моралі та етики українського народу. Предки наші, як і всі філософи, добре знали, головна проблема в пізнанні світу — походження людини і всього сущого, доскіпувалися, що первинне: дух чи матерія? Але вже в далекі часи у нас стояло питання: закон чи благодать? Саме з того моменту українство розвивалося як народ, для котрого найвищим був ідеал свободи. Ще тоді зародилися основи нашого демократизму, гуманізму.

— Але, мабуть, були певні реальні передумови для того, щоб зробити в цьому ділі найважливіший крок — перший?

— Ідея створення Інституту має глибоке коріння і в Київському університеті, і в дійсності республіки, і в прийнятих документах — Законі про мови та Декларації про державний суверенітет України. Що означають ці документи? Коли був прийнятий Закон про мови, питання про державність української мови постало дуже гостро. Бо добре відомо, що в цілому ряді областей українських шкіл, так само як і україномовних, не було. Моя рідна Чернігівщина колись була краєм високої культури й духовності, патріотичної діяльності багатьох поколінь. Та з часом виявилось, що в самому Чернігові, як і в багатьох районах області, за велике досягнення подавали те, що там не стало україномовних шкіл. І вилучали це «досягнення» як найвищий рівень інтернаціоналізму. Але російськомовними стали не тільки народні школи... Навіть заклади культури, вузи, державні інституції. І це на Чернігівщині, де створено світовий шедевр словесності й патріотизму — «Слово о полку Ігоревім»; у час Гетьманщини вона була поспіль вкрита народними школами і надихала на творчість Л. Барановича й М. Максимовича, П. Куліша і Т. Шевченка, Б. Грінченка й М. Кибальчича, П. Тичину, М. Коцюбинського, О. Довженка...

Паспортом кожного народу, його національного обличчя є мова. Великий педагог Ушинський писав (до речі, на Чернігівщині), що мова — найбільший здобуток народу. І коли гине держава, народ може поновити навіть державу. Але коли гине мова, гине і народ.

Ось чому усвідомлювалося, що українознавство має починатися з історії й мови. Бо ж ідеться не про фахові предмети у школі чи вузі. Про головне — місце кожного народу, в даному разі українського, серед інших культур, і не лише духовної, а й матеріальної. У цьому зв'язку зауважу, що одним з поштовхів до створення Інституту українознавства стало ознайомлення з життям українців у Канаді, де мені довелося побувати з групою письменників на Шевченківських читаннях. Ми звернули увагу на те, що серед найкращих тамтешніх фермерів є сотні українців, а в середніх та вищих школах серед людей інтелектуальної праці є й фахівці українського походження; що в парламенті, в усіх сферах державної діяльності — велика кількість синів і внуків вихідців з України. І не випадково в Едмонтоні десятиліттями працює інститут українознавства. А в Саскатуні та Вінніпегу ми зазнайомилися з десятками, сотнями людей, які досліджували питання українського етносу, української мови, культури. Відомо також, що у Сполучених Штатах, у Гарварді, провадяться фундаментальні дослідження з українознавства. Українознавчі центри діють в Австралії, у Римі, в Німеччині, у Франції, Чехо-Словаччині, Польщі, Лондоні...

— Бачу, поштовхів до створення інституту українознавства було більше за кордоном, ніж у метрополії. Ви не заперечуєте таку думку?

— Справді, змушений констатувати прикрий момент: українську культуру часом глибше знають і шанують на інших континентах, ніж ми самі... У Канаді ми сумно жартували: коли на Україні студентам більш не буде умов для проведення практики в школах, ми повеземо їх до Канади. Або ще такий факт. Нещодавно в Японії вийшов «Кобзар» Тараса Шевченка обсягом понад 500 сторінок. Виходить, Японія знає Україну, її генія, його твори. У нас же не з'явилось бодай розгорнутої рецензії на це видання, не те що дослідження.

І знову й знову виникало запитання: чому 50-мільйонний народ, який дав світові талановитих хліборобів, митців, сталеварів, учених, космонавтів, художників найвищого рівня, часом практично незнаний на Батьківщині, в тій самій співдружності народів, яку ми зevamo Радянським Союзом?

І ще зарубіжні паралелі. Нещодавно ми з проректором університету Леонідом Губерським і деканом факультету журналістики Анатолієм Москаленком побували в Китаї. Проректор Нанкайського університету завважив: наш університет молодший, ніж Київський, ми знаємо ваші здобутки, але й самі прагнемо бути на сучасному рівні. Отже, й великий Китай, умовно кажучи, знає маленьку Україну, і знає не тільки в окремих містах. Ми одержали листа з Уханського університету. Його керівники пропонують багатоаспектну співпрацю: вивчати китайську і українську мови та літератури, історію, культуру Китаю і України, переселенців, — тобто почати велику співдружність для спільного розвитку. І водночас така реальність. У Китаї у нас виникли труднощі з квитками на літак, і ми звернулися до радянського посольства в Пекіні. Штат посольства налічує понад 800 працівників, але в ньому ніхто не цікавився не те що нами, а й взагалі Україною, її культурою та освітою. Вже згодом, коли я слухав дебати наших депутатів у парламенті республіки про те, чи треба передавати міжнародні повноваження Україні Союзові, то думав: чи окремі з них слабо обізнані з реальними наслідками «делегування» свого суверенітету, чи занадто лукаві й підступні? Тому що Україна, передавши (чи делегувавши) свої повноваження, фактично одрізувала себе від світу, втрачала власне обличчя, внаслідок чого переставала бути суб'єктом міжнародної співдружності та об'єктом інтересу. Нині до неї тягнуться численні народи й країни, прагнуть краще її знати, розширити контакти з нею — то чому ж треба вважати, що хтось краще представлятиме інтереси України, ніж вона сама?

Природно, що ми й почали думати-гадати: столичний університет повинен не тільки знати, що діється в світі, як сприймають Україну, він повинен робити все, щоб Україна змогла здобути світовий досвід і використати його для всебічного розвитку народу, а з іншого боку, щоб Україна пішла у світ і поділилася своїм досвідом і щоб цей досвід був взаємно корисним у всіх сферах, надто ж на терені духовної культури, державного і політичного життя. А шлях до цього — підготовка кадрів, спроможних виконати історичну місію.

— І як же ви вирішили реалізувати цей план?

— Перш за все ми створили в університеті кафедру української філології, щоб допомогти всім студентам і викладачам опанувати українську мову, а відтак історію й культуру. Гірко це звучить: у столичному університеті необхідно ставити питання про опанування мовою та історією народу-автохтону. Але це й досі печальна реальність, а в багатьох вузах республіки ситуація ще гірша. Тому з волі ректора, академіка В. В. Скопенка комісія з представників філологічного, історичного, філософського, юридичного, географічного, економічного факультетів, очолена проректором Л. Губерським, розробила велику програму переходу діловодства на українську мову, вивчення всіма студентами та викладачами української мови, створення підручників, посібників і програм, словників, переклад наукових вісників...

— Чи були на цьому шляху труднощі? А якщо були — несподівані чи й закономірні?

— Все давалось непросто.

Адже відомо, що перша кібернетична енциклопедія вийшла українською мовою. І в той же час філософи, які десятиліттями не послуговувались рідною мовою, не могли перейти на україномовний понятійний науковий апарат, бо він послідовно й цілеспрямовано витіснявся з наукової літератури. Ви, мабуть, читали, що Інститут філософії кілька років тому з-поміж великої кількості друкованої продукції видав аж... одну книжку українською мовою, та й то про боротьбу з українським буржуазним націоналізмом. Про конструктивні проблеми й шляхи розвитку, про здобутки нашого народу українською мовою не повідомлялось. Та й як могло повідомлятися, коли в жодному вузі України доти не було кафедри української філософської думки. Ось і постало питання: як фізикам і кібернетикам, правознавцям, філософам, історикам, міжнародникам і — хоч як це парадоксально! — викладачам романо-германської філології, котрі зазвичай володіють кількома мовами і є доволі обдарованими людьми, але які вважають, що можна володіти кількома мовами світу, але — не володіти мовою свого народу і

не викладати цією мовою своїх курсів,— як їм працювати далі? Чи ставати на шлях формування народної інтелігенції, чи продовжувати процес денационалізації свідомості і культури?

Комісія працювала тривалий час. А потім весь комплекс проблем розглянула Велика рада університету. З її волі й почала працювати кафедра української філології, котра усвідомлює: наступний крок — пропаганда і вивчення української літератури, культури в цілому. І це знаходить відгук на різних факультетах. Приміром, ми одержали заявку від юридичного факультету про потребу прочитати курс не тільки української, а й світової літератури, і не лише для студентів, а й для старшокласників Києва, котрі під егідою юридичного факультету поглиблюють вивчають право.

Тепер планується вивчення української мови протягом року, після чого студенти складатимуть залік та іспит. Хочу наголосити: українську мову вивчають на кожному факультеті з урахуванням специфічного для кожного з них понятійного апарату, так, щоб слухачі не просто вивчили мову, а могли нею користуватись на лекціях, у науковій, громадській та державній діяльності. Тобто, щоб українська мова стала справді державною, а республіка цим самим і в цій сфері могла виявити свій суверенітет.

Природно, що зміна орієнтації не могла не зумовити комплексу проблем. Зокрема: стосовно функціонування мов і літератур, розвитку культур інших народів України. Адже не можемо не печалитись тим фактом, що діячі культури Росії виявляли зовсім різні тенденції на різних етапах історії. Так, якщо в минулому столітті Герцен, Чернишевський, Добролюбов, Толстой постійно виступали на захист української мови і культури, то в XX столітті російська інтелігенція в масі своїй відступила від тієї великої традиції, не відмежувалася від згубної ідеології «еліття» національних мов і культур, що практично орієнтувало на їх уніфікацію й зникнення. І не випадково ще в 20-і роки Винниченко мусив у різкій формі докоряти Горькому за те, що він зважився трактувати українську мову як діалект російської і навіть бідкався тим, що його твори хочуть перекладати українською. Щодо Горького могло бути й випадковістю. Але загалом — відображенням відомої тенденції, яка ще з перших років сталінізму, на превеликий жаль, стала нормою. Це трагічно відбулося на долі української культури. Тому природно й те, що ми не могли погодитись на існування ситуації, за якої державність української мови утверджувалася б за рахунок ущемлення мов та культур національних меншин, які живуть на Україні, в тому числі й за рахунок великої російської національної меншини. Оскільки у нас і у Львові є кафедра слов'янських мов і літератур, ми вирішили створити кафедру мов і літератур народів України, за допомогою якої вивчалися б і білоруська, грецька, молдавська, єврейська, угорська мови (літератури). Отже, щоб за її допомогою готувалися кадри, спроможні працювати в школах і вузах, театрах, у пресі, на радіо й телебаченні національних меншин України. Очолив кафедру відомий славист — І. А. Стоянов, працюють на ній інші відомі фахівці, зокрема професор білорусист — Г. І. Півторак.

— **Виходить, для створення Інституту українознавства ви скористалися зворотним шляхом: почали з вивчення найменших структур, які творять поняття Україна?**

— І так, і не зовсім. Передовсім ми не могли погодитись, щоб український народ проявив ті ж прикриті якості, що й панівні нації різних імперій, у тому числі й радянської. Мало стати навпаки — щоб у нашій республіці було повновладдя всіх націй, всіх мов і культур, що, до речі, відповідає світогляду українського народу, його філософії й історичній волі. А водночас ми усвідомлювали, що не маємо права мислити українознавство лише в межах України. Оскільки ми упродовж тисячоліття органічно зв'язані не лише з Заходом, а й зі Сходом, а наші зв'язки з останнім ще в 30-ті роки були грубо обірвані, наступним кроком і було створення кафедри українського сходознавства. Скажу принагідно, що в 20-ті роки завдяки академікові Агатангелю Кримському сходознавство було на Україні на найвищому рівні, навіть тепер за його підручниками навчаються люди в багатьох арабських країнах. Але Україну відмежовано і від тих країн, навіть від сусідньої Туреччини (такою виявилась плата за зречення власного суверенітету). Тож закономірно, що в столичному університеті мали поновити діяльність інституції з питань сходознавства. Наголошую: не просто східних мов, а кафедра українського сходознавства. Тобто, з вивчення мов і культур Японії, Китаю, Індії, Туреччини, арабських народів, Грузії, Азербайджану через призму наших взаємин з цими народами. Тяжко уявити собі фахівця з історії України, котрий хотів би написати правдиву працю, не користуючись архівами Туреччини. Або філософа, який вивчає діалектику Гегеля і не володіє німецькою мовою. У нас же, на жаль, це жорстока реальність. І це за умови, що зв'язки із Сходом Україна мала принаймні з IV—VI століть до нашої ери, коли наші предки зносилися з Індією і арабським Сходом. А тому доречно говорити про взаємовплив не тільки міфологій, літератур, філософій, а й здобутків освіти, науки, матеріальної культури.

— **Отже, кафедра діє вже цілий рік. Можна зробити перші висновки.**

— Цей рік засвідчив інтерес до кафедри не лише філологів, істориків, філософів. У групах навчаються журналісти, економісти, юристи. Скажімо, бажачих вивчати китайську мову до нас записалося понад 30 студентів. Згодом до нас почали приходити фізики, географи, математики. Усіх ми поки що прийняти не можемо, але в перспективі, гадаю, задовольнимо їхні потреби. До речі, нещодавно Академія наук прийняла рішення про створення Інституту сходознавства, на керівництво запрошено професора Омеляна Прицака. І він одразу ж звернувся до нас, керівництва університету з пропозицією про співпрацю, зокрема про те, щоб ми готували кадри і для цього інституту. Але, знову-таки, не лише філологів, хоч приділятимемо велику увагу й цьому фаху.

— **Як ви бачите практичне використання вихованців кафедри сходознавства?**

— Уявімо собі, що Голова Верховної Ради України Леонід Кравчук чи прем'єр Вітольд Фокін поїхали не тільки до Німеччини, а й до Китаю чи Японії. Та кого вони можуть узяти за радників з України, тобто, чи маємо ми таких, котрі б, володіючи мовами, глибоко знали соціально-політичну обстановку, впевнено орієнтувалися в соціальному, науковому досвіді, духовних цінностях тих народів? Таких людей готуватиме наш інститут, який ставить перед собою два завдання: перше — вивчення самої України, друге — вивчення історії, проблем взаємовідносин України зі світом. Україна і світ, світ і Україна. На розгляд ради інституту ми винесли питання про створення ще двох кафедр: українознавства — з такими напрямками, як український етнос, природа, екологія, суспільна і філософська думка, культура і релігія, право і Україна в міжнародних відносинах; та кафедри заходознавства — з вивченням мов, історії та культури регіонів: англослов'янського, німецького, іспансько-, італійсько-, франко- і шведськомовного. Хочу зауважити: у нас є факультет романо-германської філології, який багато робить для підготовки знавців західноєвропейських мов. Та ми не суперники, ми будемо активно співпрацювати з його фахівцями. Але наголошую: тут є велика відмінність. Там готують знавців чужих мов, котрі можуть працювати в різноманітних сферах. Ми ж готуємо кадри, що на своїх факультетах оволодівають глибинами й секретами певних професій, а з нашою допомогою опановуватимуть українську мову, культуру, історію і, певна річ, в органічному порівнянні мову, історію, культуру, освіту, здобутки певного зарубіжного народу. Йдеться про те, щоб історики, хіміки, філософи, фізики, оволодівши мовою одного з регіонів чи народів, на цій базі змогли б синтезувати досвід світовий і український.

— **Як сприйняли ідею створення Інституту українознавства люди, від яких чималою мірою залежить, бути чи не бути новому навчальному закладу?**

— Хто як. Постійно цікавиться нашими справами ректор університету академік Віктор Васильович Скопенко, до речі, хімік за фахом. Він обраний до складу ради інституту. Ділову участь у вирішенні питань беруть декани факультетів професори А. Москаленко, М. Тарасенко, А. Слюсаренко, Б. Гончаренко, В. Нестеренко. Виявляють зацікавленість і підтримку президент і директори інститутів Академії наук України, керівники видавництва (першим нашим спонсором стало видавництво «Веселка»). Ми дістали активну підтримку Мінвузу республіки, зосібна першого заступника міністра Леоніда Канищенка. Але є й ті, що лише приглядаються, а то й очікують невдачі. І не стільки через неприйняття, а з лінощів духу і розуму. Були «нейтральні» й з іншої причини. А саме: нині перед нами постала нова проблема, суто матеріальна: Інститут потребує належного матеріально-

технічного забезпечення та фінансування. До наших труднощів з розумінням поставилися й обіцяли сприяння парламентарі республіки, які очолюють у Верховній Раді впливові комісії,— Ігор Юхновський, Дмитро Павличко, Лесь Танюк. Виявив зацікавленість і голова парламенту Леонід Кравчук, що дав надію на одержання Інститутом додаткового чи й власного приміщення. Але досі ми більше надіємося, ніж маємо. Численні фонди республіки тратяться на багато (думаємо, що корисних) речей, але не на освіту й науку. Підготовка кадрів світового рівня, національної інтелігенції більше декларується, ніж реалізується. Тому й з цієї причини долю Інституту пророкувати важко.

Ще одна важлива проблема — кадри вихователів. Частину викладачів ми вже знайшли. Це і наші фахівці, і зарубіжні, зокрема Тарас Гунчак та Омелян Прицак із Сполучених Штатів, професор Марван з Австралії, Козак з Польщі. Пропонують свої послуги фахівці з Канади, Японії, Китаю, Німеччини. А через три-чотири роки самі підготуємо для себе кваліфікованих фахівців. Та ще й зможемо поділитися ними з Інститутом сходознавства, а також Інститутом заходознавства, який, можливо, на той час буде відкрито. Однак це — у майбутньому. А нині необхідні і зовнішні сили, і матеріальна підтримка, й підготовка нових підручників, посібників, програм, а для цього — нового типу не лише викладачі та студенти, а й школярі, що завтра прийдуть у вузи. Основа нашої кризи — у школі. Там підрізано коріння науково-патріотичного українознавства, досі змагаються за висоту не знань, а оцінок.

— **Чи не тому ще одне дитя університету, яке щойно сповите,— ліцей? Як він народжувався?**

— Безумовно. Створено, нагадую, перший гуманітарний ліцей. Не зайве нагадати і те, що при університеті вже кілька років працює фізико-математична школа. Вона зробила корисну справу в підготовці учнів для вступу не тільки до університету, а й до інших вузів. А от гуманітарні предмети не лише в нашому суспільстві, а й у вузах не вважалися доконечною потребою. Яка була у нас практика? У жодного претендента в перші секретарі ЦК компартії союзних республік, на Голову Ради Міністрів, у жодного керівника області, коли мав гуманітарну освіту, шансів на ті посади не було. А керівництво областю — це ж не тільки керівництво сільським господарством чи промисловістю, а передусім реалізація планів соціального, економічного, духовного розвитку. Однак виходило, що люди, які могли бути непоганими агрономами чи інженерами, не були спроможні охопити всі ці проблеми, їх до того ніхто не готував ані в середній, ані у вищій школі.

Завдання гуманітарному ліцею ми ставимо так: не просто готувати вступників до університету — у нас на гуманітарні факультети й без цього великий конкурс. Йдеться про інше: готувати школярів найвищого рівня саме з гуманітарної освіти, які б визначали рівні сучасного випускника школи і для вузів, і для всіх сфер життя суспільства. Тому ми зобов'язані дати ліцейстам ґрунтовні знання з усіх предметів. Але ми хочемо, щоб випускники опанували і високу духовну культуру, щоб то були широко й глибоко мислячі гуманістично хлопці та дівчата, переконані патріоти своєї землі!

— **Ліцей для нашого часу — річ нова, а точніш — давно всіма забута. Як сприйняли в Києві цю новачку — з довірою чи з острахом: що це вони там затіяли?**

— Київські старшокласники охоче відгукнулися на пропозицію спробувати стати ліцейстами. Ми запланували набрати в 10 та 11 класи по 150 осіб, отже, всього 300 учнів. Заяв надійшло понад 900. Здебільшого це були справді кращі учні київських шкіл. Однак вступні іспити ще раз змусили задуматися над станом народної освіти. Першого дня писали диктант претенденти на навчання в десятому класі ліцею. Прикро, але факт: із 475 осіб 206 одержали двійки. Одинадятикласники виявились підготовленіші: з понад 400 учнів двійки одержали 73. І все це за умови, що в табелях невдах стояли високі оцінки. Я потім розмовляв з школярами, яким не пощастило здійснити свою мрію. І переконався: це хороші, серйозні діти. Але вони стали жертвами нашої шкільної системи. Передусім, більшість оцих, зауважую, жертв нашої системи навчання складали учні російськомовних шкіл. Певно, там навіть вчителі української мови не ставляться серйозно до цього предмета. Для інших українська мова — лише зайвий клопіт. Тому й маємо тривожну біду нашої шкільної практики — коли учні, навіть не знаючи мови, одержують високі оцінки. Наявна в цій ситуації й друга реальність: недостатній професіоналізм вчителів. Або ще гірше: синтез непрофесіональності і невисокої моральності. Адже педагоги не виявляють не тільки знань та умінь навчати школярів, а й совісті та мужності сказати їм (і батькам) про реальний рівень їхніх знань. Обдурені (а тим самим обікрадені) школярі виявляються жертвами не лише шкільної освіти, а вже й життя. Думаю, це — непростий гріх, якого не можна виправдати нічим і ніколи. Однак констатуємо дивну річ: прийнято Закон,— але в жодній школі Києва (та й хіба тільки Києва?) самі вчителі не сіли за парти вивчати державну мову. Це саме можна сказати і про Миколаїв та Херсон, Одесу та Харків. І все ж на це не маємо аніякісної реакції ні Міністерства освіти, ні законодавчих органів.

— **Тут природно буде запитати: а хто ж викладатиме в першому в Києві національному ліцеї?**

— Учителів ми набираємо на конкурсній основі, до того ж у Києві є з кого вибирати. Але я говорю про загальну тенденцію. У Законі про мови ми встановили рівні, назвали роки, і тепер гадаємо: чи оволодіють шахтарі Донбасу українською мовою? Але ми ніде не визначили принципового: чи має право вчитель школи, середньої чи вищої, викладати у школі, технікумі чи вузі, не володіючи державною мовою? Таке неприпустиме й немислимє в жодній країні світу. До речі, це немислимє і в Росії. Практично цього немає в Грузії, Вірменії. На жаль, це явище існує на Україні. І до самого краю пірви дійшла Білорусія... До речі, свого часу Микита Хрущов, ідучи сходами університету в Менську, примудрився сказати: що більше російської мови, то більше соціалізму. Тепер його послідовники пов'язують долю української мови з виробництвом (чи відсутністю) ковбаси. Чи ж дивно, що там, де існує тільки ідея соціалізму, до трагічного становища дійшла й українська мова, адже їй принаймні на двох третинах території республіки вже не знаходилося місця в культурі, літературі, пресі. Нині завдання полягає в тому, щоб ми навчилися поважати себе й повернулися до усвідомлення: без культури мови — індивід без загальної культури, як і людина без високого професіоналізму не може мати і високого поняття честі, вона стає або нейтральною щодо тих процесів, які відбуваються, або й іграшкою в чужих руках.

Знову звернуся до зарубіжного досвіду: японці починали не з розвитку військової машини, аби показати, що вони велика держава; вони пішли шляхом розвитку освіти, а тим самим економіки і стали великою державою. Переможені німці вибрали такий же шлях. У нас же існують велетенські ножиці між коштами, які держава виділяє на освіту і на озброєння. Дехто і досі живе ностальгією по гігантській супердержаві, у якій особистість ніколи не зможе посідати належного місця. Людина знову стає засобом будівництва цієї наддержави, а освіта й культура відсувається на задній план, переводиться на отой злочасний принцип залишкового фінансування. Якщо ж держава не повернеться обличчям до потреб науки і освіти, ми не подолаємо соціально-політичної та економічної кризи, не вийдемо з отого нерозвинутого стану суспільства, а наша молодь не сягне висот світової науки. А без цього ми не піднесемо культуру не тільки почуття, мислення, але й культуру праці, за якою ми тепер знаходимося лише в межах п'ятого десятка держав світу. Так не буває: працювати як на Сході, а жити як на Заході. Потрібна висока культура роботи!

Пам'ятаючи про це, ми, разом із співзасновником ліцею — райвно Ленінського району міста Києва вирішили: у ліцеї працюватимуть кращі вчителі, а щоб вони мали не тільки моральне задоволення, їхня заробітна плата буде на 30 відсотків вищою. Крім того, основні гуманітарні предмети читатимуть ліцейстам викладачі університету.

— **Петре Петровичу, можна розуміти так, що і ліцей, і Інститут українознавства мають чимало спільних точок перетину завдань та інтересів, що ліцей — це якісно вища сходинка в системі народної освіти і водночас своєрідний місток між нею та вищою школою?**

— Я вважаю, що такого типу ліцеї треба було б організувати при всіх університетах. Гімназії чи ліцеї потрібні й при авторитетних інститутах. Цю підготовку старшокласників слід вести належним чином, бо поки ми не піднесемо на належний рівень народну освіту, не зможемо піднести і якість вищої освіти. Так, ліцей — це перший крок до виховання молодих людей з високими духовними критеріями, з розумінням честі й поваги як до всіх народів, так і до історії, культури, цінностей свого

народу, із цивілізованими уявленнями про мораль і людську гідність. Це перший крок до виховання громадян суверенної України. Їм значно легше буде знаходити спільну мову з ровесниками з цивілізованого світу, їм буде чужий комплекс неповноцінності й другосортності, який нам, українцям, нав'язували довгі роки й століття. Але все це само по собі не прийде. Їм треба вчитися думати, оцінювати, сперечатися й аргументувати. Один з прикладів: нас настійливо закликають увійти в європейський дім. Але для розвинутого українця це — лукавий прийом, бо Україна з часу Київської Русі була органічною часткою того «дому» і ніколи з нього не виходила! Ми причетні до культури Сходу, але ми органічні в процесі духовної культури Заходу, і нам не треба додатково чи наново входити. Нам просто треба повернутися обличчям до реалізації суверенітету, незалежності й ділом утверджувати ці високі й світлі поняття. Знову з населення стати народом. Сумнозвісна ідея класової боротьби призвела до того, що замість шукати істину, науковий метод, ми поставили в основу ідеологію. Тому неприпустимо часто сприймаємо міфи за істину, і не тільки на рівні школи та вузу.

От скажіть, чому тяжко працювати нашим парламентарям? Бо вони повинні за короткий час досягнути політику державного управління. А для цього потрібен **професіоналізм** у всіх сферах, його ж дуже часто бракує. А ним треба оволодіти негайно. Для цього потрібні кадри. Я знову повернувся до питання: зв'язок професіоналізму і моральності. Непрофесіональні люди у сфері громадсько-суспільного життя, як правило, не бувають моральні. І так само люди, позбавлені високих принципів моралі, не надають особливої ваги професіоналізму. Людина, яка бралася керувати областю і не ставила перед собою запитання — чи могла вона це здійснити? — не могла вважатися моральною. А брак цієї чесноти давав їй право ставати князьком, керувати будь-якою сферою, не маючи для цього відповідних професійних знань і належного досвіду.

— **Мова викладу, кваліфіковані педагоги... Це важливо. Але для реалізації головних концепцій Інституту українознавства та ліцею потрібні ще й досконалі навчальні програми...**

— Справді, нам не варто забувати, що й українською мовою можна ширити «нейтральні», а то й українофобські думки. Роль підручників у розвитку українознавства має бути однією з визначальних. Необхідно створити українські **змістом та формою** підручники, до того ж не лише з мови та літератури або з історії. На матеріалі життя народу (його матеріальної й духовної культури, побуту, традицій, виробництва, освіти, науки, мистецтва) мають бути написані підручники з ботаніки й географії, фізики й хімії, математики й астрономії. Тим більше, що на вітчизняному ґрунті — ще на матеріалі Київської Русі були започатковані не лише література й історія (літописи), а й право («Руська правда» Ярослава) та філософія й релігія («Слово про закон і благодать» Іларіона), педагогіка та риторика («Повчання Володимира Мономаха дітям»), а в Києво-Могилянській академії — математика й природознавство. Ще тоді Україна була визнана одним з найзначніших центрів європейської освіти, науки, культури, який закономірно став прологом до розвитку мистецтв (літератури, театру, музики, архітектури) та наукових відкриттів, пов'язаних з іменами Максимовича і Грушевського, Остроградського і Кибальчича, Корольова і Кондратюка, Вернадського і Глушкова, багатьох інших вчених, вимушених працювати за межами України.

Отже, Інститут українознавства — це навчально-науковий центр, який ставить собі за мету допомогти підготувати кадри не тільки для середньої та вищої школи, а й для державного будівництва. Ці кадри мають піти в міністерства, в парламент, у Кабінет міністрів, вони повинні посісти пости саме на тій підставі, що будуть людьми високої культури професійної й, будемо сподіватись, високої культури духовної.

— **Нині українці всього світу гуртуються задля того, щоб їхня історична батьківщина стала суверенною соборною державою. Який внесок Інституту українознавства у це благородне діло?**

— Наш інститут спільно з Республіканською асоціацією українознавців (РАУ) працює над розробкою наукових програм. Наші мовознавці разом з ученими Гарвардського університету закінчують складати підручник з української мови, яким користуватимуться наші країни за кордоном, на Україні та в місцях розселення українців у Союзі. Ми готуємо також енциклопедичний довідник «Письменники, фольклористи, літературознавці, критики і перекладачі». Це буде перше видання, до якого увійдуть не тільки фахівці з метрополії чи з відомих країн розселення українців, а й з тих регіонів Заходу чи Сходу, де живуть українознавці. Влітку до Києва прибули дві групи українців та людей інших національностей з різних континентів вивчати нашу мову і культуру. Одна група працювала при РАУ, друга — в Київському університеті. Отже, наш інститут не тільки не замикається в собі, а прагне якомога повніше синтезувати інтереси українців різних країн, розширити контакти з українською діаспорою за кордоном. До речі, з-поміж відомих діячів науки і культури до Ради інституту обрано також Омеляна Пріцака та професора з інституту українознавства Григорія Грабовича (також із США).

Скажу й таке. Товариство «Україна» провело нараду, на яку запросило представників українських громад Москви, Петербурга, Балтії, Молдови, Білорусії, Кубані, Казахстану. Учасники висловили побажання, щоб університет в особі Інституту українознавства допоміг у підготовці кадрів для української діаспори в межах Союзу. Ми вивчаємо можливості й техніку реалізації цієї проблеми. Наша позиція така: ми повинні ефективно і реально допомогти нашим співвітчизникам, хоч би де вони жили, і передусім у підготовці кадрів. Будуть кадри — розвиватиметься і наша культура, збережеться мова, відродиться Україна.

Опубліковано 20 жовтня 1991 р. в журналі «Україна», № 20. С. 10-13

Ризикована «реорганізація»

Інтерв'ю журналіста газети «День» Івана Капсамуна з професором Петром КОНОНЕНКОМ про так звану реорганізацію ННДІУ

Ще на початку цього року Кабмін розпорядився створити на базі Національного науково-дослідного інституту українознавства інститут всесвітньої історії. Нещодавно Президент Віктор Янукович своїм Указом підтримав це рішення уряду. Реорганізований інститут тепер матиме назву — Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії (ННДІУ). Такі інститути (мається на увазі — всесвітньої історії) існують у багатьох країнах світу як окремі установи — це лише збагачує науку, підвищує її статус і значення країни. Але чому в Україні такий інститут створюється на базі ННДІУ, а не як окрема установа? І як це поєднується з українознавством? Говоримо з директором Національного науково-дослідного інституту українознавства Петром КОНОНЕНКОМ:

— Українознавство — це наука про Україну й світове українство (від Австралії до Японії), про український етнос, тисячолітній й харизматичний, про його культуру, мову, освіту, мистецтво, релігію. Тому коли мені повідомили, що ННДІУ треба збагатити ще й всесвітньою історією, я сказав, що той, хто таке запропонував Кабміну, не має жодного уявлення про цю справу. Яка всесвітня історія? Де концепція, кадри, фінансування, організація, технології? В статуті ННДІУ написано, що створення й ліквідація інституту належать виключно до компетенції його колективу. Однак ніхто з колективу нічого такого не пропонував. Ми дізналися про це з телебачення й були вкрай здивовані. Якщо Кабінет Міністрів ухвалив подібне рішення, то воно мало б спиратися на якісь документи, а точніше, на постанову колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, але її не було. Напевно, доповідач на засіданні уряду ніхто й не питав про те, що стоїть за цією пропозицією.

Світова історія починається з того, як із води творилася суша 4,5 млрд. років тому. Вона вивчає те, як розвивалася ця система, як з'явилася людина, суспільство, народи, як далі розвивалася світова цивілізація й культура. Світову історію має розглядати, творити, вивчати окрема структура на рівні цілого інституту, де буде історія і України, і наших сусідів — Росії,

Польщі, Туреччині, Угорщині... Ми органічно та цивілізаційно пов'язані зі світовою культурою: Україна — Близький Схід, Україна — Китай, Україна — Індія, Україна — Греція... Тобто це має бути неймовірно масштабний процес і об'єкт досліджень.

Багато хто, коли вперше почув цю новину, казав нам, що це підвищення. Але постає питання: що стоїть за цим підвищенням? В інституті українознавства 160 академіків, професорів, науковців, їх праці відомі в усьому світі. Не порадитися з Інститутом щодо його реорганізації — це перевищення повноважень із боку Кабміну. Після такого розпорядження уряду, хочеш чи ні, виникає питання: можливо, Кабмін обдурили або ще гірше — купили? Крім того, це розпорядження стає дійсним лише після указу Президента, представники якого (як нам відомо) також сумніваються у правомірності цього рішення. Мені телефонують із Канади, Франції, США, Росії, Китаю й запитують про ситуацію, що склалася, а я не знаю, як відповісти.

— Якщо Україні потрібен Інститут всесвітньої історії, то на базі якої установи він має функціонувати?

— Державі, яка перебуває практично в центрі світового розвитку, такий інститут корисний і необхідний. Але до цього потрібно ставитися з належним розумінням справи і дуже відповідально. Чи готовий ННДІУ почати осмислення цих проблем? Ми маємо право створювати й ліквідовувати нові підрозділи, тому можна було створити окремий відділ зі всесвітньої історії, тобто запустити процес, зробити експеримент. А нам кажуть: створіть і все. Взагалі-то такий інститут має створюватися Національною академією наук України. Цю пропозицію раніше пробували реалізувати на базі Інституту історії, але там висунули приблизно такі ж міркування, як і ми сьогодні. Я думаю, що Віктор Янукович, підписуючи указ, просто не одержав належної інформації.

— Чому й ким це робиться?

— Є окремі люди, які це роблять у власних інтересах. Їх цікавить наше приміщення, земля й структура. Але є й інший аспект. Зараз говорять про масове закриття українських шкіл. Але ж не закривають, наприклад, румунськомовні, чи угорськомовні, а зосередилися на україномовних школах, бо комусь дуже не подобається творення української України. Також і щодо нас — хтось виступає проти українознавства як науки про Україну і світове українство, про пам'ять історії, розвиток української нації, держави. Це питання майбутнього України. Від нього залежить, чи відбудеться України як держава, чи цей процес буде безкінечно тягнутися. Адже кінцева мета — зведення українознавства до маргінесу. За роки свого існування ми стали центральним органом для всієї світової системи українознавства. Якщо ми знівелюємо інститут, ми знівелюємо українознавство, й тоді Україна лишиться без своєї ідеології, національної ідеї, перспективи. Комусь хочеться, щоб Україна вмерла, але вона не вмере. Ми, наприклад, зараз проводимо українознавчий конкурс для школярів. Минулого року на нього було надіслано 253 реферати з усіх областей України, у цьому — вже 617 рефератів. Україна жива, новому поколінню не перекриєш дорогу.

— Міністру Дмитру Табачнику відома ця ситуація?

— Без нього нічого б не робилося. Спроба приєднати до нашої структури інститут всесвітньої історії — це спроба спочатку загальмувати, а потім і усунути українознавство з історичної арени.

— Ваш інститут існує на базі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту. Але існує ще один — аналогічний — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича на базі НАН України. Чи можна припускати, що у такий спосіб хочуть усунути конкурента?

— Ні. Коли вирішувалося питання українознавства, яке розглядалося на Президії НАН України, Борис Євгенович Патон спитав мене, чи потрібен нам ще один інститут, я відповів йому що потрібен, адже скільки у нас інститутів фізики, літератури... Основний напрямок діяльності нашого інституту — це виховання й формування молодого покоління як система освіти, але має бути й науковий, глибинний, інститут, який існуватиме при НАН України. Саме так і був створений Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Є подібні інститути і в Гарварді, Перемишлі, Тбілісі, у Франції, Німеччині... Ми більше спеціалізуємося на науково-освітній сфері, а Інститут при НАН — на фундаментальній науковій, і тому ми не суперники, а навпаки, тісно співпрацюємо. При інституті Крип'якевича інститут всесвітньої історії також не може існувати.

— Відомо, що спільними українсько-російськими підручниками, посібниками для вчителів у Росії займається Інститут всесвітньої історії РАН. Можливо, додавши напрям всесвітньої історії вашому інституту, міновісвіти хоче повністю контролювати процес зі спільної історії?

— Ні. Всі мають займатися своєю справою. Коли нам кажуть, давайте напишемо спільний підручник, це означає, що нам хочуть нав'язати ідеї «Русского мира», «славянскую общность». Дивно, тому що в цій «общности» є росіяни, українці, білоруси, але немає поляків, болгар, сербів... Що це за «славянская общность»? Мова йде про те, що сьогодні робляться спроби витіснити все, що пов'язано з пам'яттю історії, реальним знанням нашого генезису. Така спроба між німцями і французами зроблена, але до цього вони підійшли осмислено і підготовлено. Ми ніколи не були одним народом, це доведено нашими археологами та істориками. Як можна написати українсько-російську історію без турецької, угорської, польської... історій? Це нереально й нікому не потрібно. Все зводиться до того, що було одне східнослов'янське плем'я, одна колиска, були брати, один з яких — старший, не враховуючи, що Києву 1500 років, а столиці старшого брата — 800 років... Це химера, але її зробили політичною доктриною. Ми народ, який жив і живе на перехресті світових магістралей. Чому ми повинні зводити нашу історію до двох народів. Нам треба писати власні підручники.

Опубліковано в газеті «День», № 45(3446), середа 16 березня 2011 року, С. 4

ПРИВІТАННЯ ГОЛОВНУМУ РЕДАКТОРУ ЖУРНАЛУ «УКРАЇНОЗНАВСТВО» П. КОНОНЕНКУ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА В ДИНАМІЧНОМУ РОЗВИТКУ

Як член редколегії «Українознавства» з часу його заснування, постійний читач і автор низки публікацій тішуся, що Українство завдяки старанням академіка Петра Петровича Кононенка, творчого колективу ННДІУ, тисяч його симпатиків отримало потужний, авторитетний та інтелектуальний засіб примноження знань про Україну, утвердження науки пізнання самобутності українського народу в усіх його вимірах: історико-хронологічному, світоглядно-філософському, етногенетичному, антропологічному, демографічному, природно-географічному, духовно-культурологічному, психолого-ментальному, юридично-правовому, суспільно-політичному, міжнародному та інших. Це енциклопедія українознавства в динамічному розвитку та збагаченні. Журнал розвиває морально-духовні цінності княжого і козацького літописання, ідейні орієнтири Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Максимовича, Миколи Костомарова, Володимира Антоновича, Михайла Грушевського, підхопив і збагатив кращі традиції наукових видань «Основи», «Руської трійці», НТШ, УНТ, УАН і ВУАН, часописів «За сто літ», «Україна», «Визвольний шлях», він підніс на новий рівень авторитет Інституту, його міжнародний імідж, сприяв утвердженню українознавства як престижної інтегральної системи знань, могутнього чинника утвердження державної незалежності України і національної ідентичності українців, зростанню їх національно-державницької свідомості, консолідації світового українства на ґрунті національної ідеї та історичної місії української нації.

Структура часопису, його тематика різнопланова і завжди актуальна, вона віддзеркалює пріоритетні напрями діяльності не тільки ННДІУ, але й інших дослідницьких осередків українознавства як в Україні, так і за кордоном. Найбільшу зацікавленість у мене викликають статті з колонки редактора, теоретико-методологічні розвідки, історіографічні та джерелознавчі студії, рецензії та огляди літератури. Родзинкою журналу є постійна рубрика «Людина і її справа», яка віддзеркалює його гуманістичне кредо, високу громадянську позицію. Радію, що кожен номер часопису дає змогу познайомитися із новими авторами, молодією генерацією дослідників, а це означає, що українознавство має майбутнє.

Бажаю творчому колективу «Українознавства» подальшого злету, підвищення його ролі у продукуванні нових знань про Україну та українство, в обороні історичної пам'яті українського народу, в розвінчуванні великодержавницького, шовіністичного та антиукраїнського спрямування концепції «єдиного русского культурного мира».

Ярослав КАЛАКУРА

доктор історичних наук, заслужений професор КНУ імені Тараса Шевченка, академік АН ВШ України

СИВАЧ МУДРОСТІ Й ПРАВДИ

З-поміж найдостойніших сучасних видань, які утверджують національний дух, спрямовують свої зусилля на розбудову незалежної соборної України, чи не найчільніше місце займає науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал «Українознавство». Ось уже 10 літ – ювілей незначний, якщо зважати на роки, і вельми поважний, якщо поглянути на огрому звершених справ, – цей часопис несе спраглим на мудру думку, небайдужим до подій, які переживаємо, читачам світло правди, світло гордості за минувшину, світло надії й віри в день грядущий, у його праведність і злагожденість, світло істини, а не лжі, яка наскрізно пронизала нашу свідомість, уразила наші душу й тіло.

«Українознавство» живить думку маститих учених і дослідників-початківців, які працюють у царині мовознавства, літературознавства, історії, філософії, культурології, педагогіки, етнографії, краєзнавства, мистецтвознавства; студентів гуманітарних спеціальностей, які понад усе воліють стати високопрофесійними фахівцями й бачать майбутнє наше в європейському просторі; школярів, які мріють про навчання у престижних вищих освітніх закладах; та й, зрештою, усіх, хто дбає про власний інтелект, переймається долею своєї країни.

Часопис упевнено веде (що ж далі, то до вищих і потужніших вершин) талановитий керманіч – відомий науковець-філолог і майстер слова Петро Кононенко. Згуртований ним колектив однодумців діє злагоджено, тримає руку на пульсі життя в Україні і світі, відгукується на суцї гострі проблеми, дає своїм читачам виважені поради, угамовує запити своїх шанувальників, закликає їх до діалогу, дискусій з тим, аби уникнути розбрату і чвар, аби знайти найправильніший вихід із ситуації, а це все, урешті-решт, ітиме на користь держави, примножуватиме наші здобутки, викорінюватиме все несуттєве, дріб'язкове, маловартісне. Сучасники високо поцінували журнал, нащадки ж, певен, подякують усім, хто безпосередньо сприяв виходу його у світ. Хай довгою і плідною буде творча біографія часопису, який сіє рясно зерна українства в рахманний наш чорнозем для майбутніх жнив на полі вільної, духовно і матеріально багатой України.

Микола СТЕПАНЕНКО

доктор філологічних наук, професор (м. Полтава)

ВІТАЮ РІДНИЙ ЖУРНАЛ «УКРАЇНОЗНАВСТВО» З ЮВІЛЕЄМ!

Щоразу, коли розгортаю новий номер, маю велику втіху знайомитися з новими науковими ідеями, бачити нові імена дослідників, відчувати подих великої родини українознавців, яких об'єднує видання.

Автори журналу переносять читача в різні епохи, розширюють географію і джерела наукових пошуків, а передусім засвідчують, що визначені на обкладинці змістові лінії – науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал – втілюють у життя провідну ідею головного редактора, директора Національного НДІУ Петра Кононенка: дати інтегровану інформацію про Україну й українців, явити в добу глобалізації феномен українства, великого світу, відкритого для пізнання.

Хай буде осяяна сприйманням, розумінням, вдячністю читачів Ваша невтомна праця!

Світлана ЄРМОЛЕНКО

доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАНУ

ДЕСЯТИЛІТНІЙ ШЛЯХ ЧАСОПИСУ «УКРАЇНОЗНАВСТВО»

Для переважної більшості читачів такого цілеспрямованого часопису, як «Українознавство», цифра 10, безперечно, є ювілейною. Я як його читач вважаю, що такий часопис потрібен для тих людей, які цікавляться минулим, сучасним і майбутнім нашої країни.

Україна – багатонаціональна держава, яка протягом багатьох віків свого існування стала рідною Батьківщиною і для грека, і болгарина, і румуна, і росіянина, поляка та інших. Та для українців, які за період свого існування пройшли довгий, вистражданий шлях, Україна не лише Батьківщина, а колиска натхнення, бо століттями українську землю палили, нівечили, нищили. Особливо це стосувалося (і досі стосується) нашої мови, наших традицій, які збереглися в основі своїй завдяки сільським жителям та високоінтелектуальній інтелігенції.

Журнал протягом уже 10 років під керівництвом академіка П.П. Кононенка жодного разу не звернув від свого принципу, «проукраїнського» напрямку відтворення, розширення і розвитку українознавчих поглядів не лише наших сучасників, а й історичних постатей, про життя та діяльність яких поступово веде історичну розповідь.

«Українознавство» на своїх сторінках враховує всі наші історичні помилки, прорахунки, зважаючи при цьому на сучасний міжнародний стан, зводить до мінімуму непередбачуваність розвитку сучасних подій. У майбутньому кожному автору бажано демонструвати чесність і відвертість не тільки перед собою, а й перед прийдешніми поколіннями і світом взагалі, мільйонами українців, розкиданих по всіх континентах, які змогли зберегти свою мову, культуру традиції.

Тому ювілейний часопис можемо вважати осередком єднання всіх українців, де б вони не жили, і відродження материнської мови, духовності для всіх етносів, що населяють терени України. Думаю, що і надалі редакційна колегія буде йти обраним шляхом та керуватися обраними принципами, а саме:

- актуальність і всеосяжність тематики;
- принциповість і скрупульозність у відборі матеріалів;
- постійний пошук нових тем для часопису;
- щирість та доброзичливість у стосунках з авторами.

Таким чином, підводячи ризик під першим етапом у розвитку журналу, бажаємо його читачам і надалі відкривати для себе щось дивовижне або навіть невідоме.

Г.І. ВОРОНОВА

кандидат географічних наук, доцент

КОЛЕКТИВУ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ УКРАЇНОЗНАВСТВА МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ, ВИДАВНИЧІЙ РАДІ ТА РЕДКОЛЕГІЇ ЖУРНАЛУ «УКРАЇНОЗНАВСТВО» Шановні друзі!

Щиросердно вітаю Вас з нагоди славного ювілею – 10-річчя з дня заснування часопису, пам'ятної події в житті наукової й освітянської громадськості країни, української діаспори, численних авторів та читачів, шанувальників і поціновувачів утвердженої Вами загальнонаціональної справи. На всіх етапах становлення української суверенної держави, громадянського суспільства Ваша діяльність була наповнена високим змістом і шляхетністю, невтомною працею на благо народу України, вітчизняної науки й освітянської громадськості!

Започаткована і випестувана академіком П.П. Кононенком – патріархом вітчизняної українознавчої науки й освітнянської практики – справа знайшла своє втілення в непереборній українській традиції з її всеосяжною спроможністю до позиціонування та конструювання соціального простору «в кольорах України» у глобальному вимірі: наукові доробки співробітників Інституту, численних авторів та дописувачів часопису давно вже посіли чільне місце на полицях знаних бібліотек, провідних університетських кафедр і дослідницьких центрів, стали повсякденними навчальними атрибутами вузівських аудиторій і шкільних класів.

Ваша плідна, творчо-благодатна діяльність дала змогу об'єктивно осмислити історію українознавства з усіма його здобутками, злетами і втратами, викликами і небезпеками, заклала надійні підвалини його утвердження як професії, наукової діяльності та покликання. Своєю принциповою, національно відданою освітньою політикою, пріоритетами національного розвитку, винятково відданою працею Ви, дорогі ювіляри, стверджуєте вагомий авторитет науковця-українознавця і по праву належите, попри свою молодість, до фундаторів започаткованого Вами наукового напрямку, що додає Вам чеснот і шани в наукових і освітнянських колах як рідної України, так і зарубіжжя.

Користуючись нагодою, зичу видавничому та редакційному колективам, авторам та читачам часопису, співробітникам Інституту найщиріші побажання міцного здоров'я, успішних гараздів, невичерпних сил і енергії, подальшої праці на благо здійснення покладеної на Вас відповідальної місії!

Нехай наступні видання часопису будуть для кожного з Вас щедрими на творчі успіхи та досягнення!

Нових Вам вершин, компетентних авторів, допитливих читачів та неупереджених опонентів!

З глибокою повагою

доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
член редакційної колегії часопису

Микола НЕДЮХА

Починаючи з 2001 р., ННДІ українознавства видає науковий журнал – «Українознавство». Він виходить щокварталу, має передплатний індекс та включений до «Каталогу видань України» на 2011 рік. Журнал знайшов своїх численних читачів та дописувачів. Головний редактор журналу – видатний вчений, письменник, директор ННДІУ Петро Петрович Кононенко.

За змістом журнал повністю відповідає своєму українознавчому профілю. Він висвітлює найскладніші проблеми етногенезу та розвитку слов'янських, європейських та інших народів, процеси державотворення, освіти, науки, культури, економіки та політики, подає рецензії та матеріали презентацій.

Допитливий читач знайде у журналі прийнятні або суперечливі відповіді на багато питань минулого й сучасного України і разом з дописувачами загляне в її майбуття, яке не може не турбувати кожного свідомого українця.

В. БАРАН

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України

У сучасній українській друкованій періодиці є досить багато видань, які тією чи іншою мірою висвітлюють актуальні проблеми, пов'язані з вітчизняною освітою і наукою. Проте лише невелика їх кількість здійснює це фахово, якісно й неупереджено. На мою думку, журнал «Українознавство» по праву належить до їх нечисленної когорти. Незважаючи на свій відносно молодий вік (бо для періодичного видання десять років – це досить солідно і поважно), часопис «Українознавство» під керівництвом головного редактора, професора, доктора філологічних наук П. Кононенка впевнено зайняв своє поважне місце серед українознавчих видань. Багато публікацій в журналі присвячено українській історії загалом і походженню українців, розвитку української нації та держави зокрема. Ми переконані, що національна історія є стрижнем консолідації нації. Тому нерозробленість ключових питань історії українського народу, зокрема проблеми україногенезу, гальмує формування модерної української нації. Дивує, що досить численні наукові структури в галузі етнології, що існують в незалежній Україні, ось уже 20 років не приділяють належної уваги проблемі україногенезу. Приємним винятком з цього сумного правила є Національний науково-дослідний інститут українознавства, відділ української етнології, який багато зробив на цій ниві.

Важливим аспектом діяльності етнологів Інституту є активна публікація результатів дослідження питань україногенезу у журналі «Українознавство». Ці зважені, науково коректні публікації роблять помітний внесок у формування історичної свідомості українців, не дають українській етнології збитися на манівці квазінауки. Відділ української етнології ННДІУ по праву можна зарахувати до числа провідних центрів з вивчення проблем походження українців в країні, а журнал «Українознавство» – одним з найбільш активних видань у цій галузі.

Л. ЗАЛІЗНЯК

доктор історичних наук, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ВЕЛЬМИШАНОВНІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЇ, РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ЖУРНАЛУ «УКРАЇНОЗНАВСТВО»!

Шлемо найщиріші вітання з нагоди Вашого 10-річного ювілею. Десять плідних років діяльності редакції журналу задля розвитку наукової думки в Україні стали суттєвим надбанням у формуванні національного науково-інформаційного ресурсу України. Горді за ваші наукові успіхи, засвідчуємо, що з кожним роком ваш журнал набуває популярності завдяки його потужному науковому розвитку й подвижницькій місії – дослідженню України як цілісного і неповторного феномену: цінності надбань, культурного досвіду, духовного потенціалу українського народу.

Прийміть слова глибокої вдячності за вашу активну громадянську позицію, високий професіоналізм і популяризацію знань у громадсько-політичній, культурно-мистецькій, релігійно-філософській сферах. Ми щиро переконані, що ваш досвід дійсно унікального і творчого видання, талант та творча енергія будуть далі всебічно сприяти досягненню високої мети – збереження матеріальної і духовної культури, розвитку Української Держави.

Щиро зичимо вам успіхів в утвердженні високого патріотизму і спадкоємності традицій, у зміцненні міжнародних контактів.

Бажаємо колективу журналу та його очільнику – головному редактору, професору, академіку, лауреату Міжнародної премії ім. Й. Г. Гердера Петрові Кононенку, а також усім читачам журналу нових творчих успіхів та наукових звершень.

З повагою і пошаною до вас

вчений секретар Тернопільського національного економічного
університету,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри документознавства,
інформаційної діяльності та українознавства THEU

О. В. БЛАШКІВ

Вітаючи всіх фахівців, хто має щастя бути україністом-українознавцем, хочу їм по-доброму позаздрити. Будучи цілісними особистостями, вони зберігають свою ідентичність. Це – справді є підставою тішитися життєвим успіхом. Вітаю! Особливо тих, хто на вівтар життя поклав усю свою діяльність, як, приміром, Петро Петрович Кононенко. Якби всі українці (давні і сучасні!) орієнтувалися на таких щасливців, то й Україна виглядала б інакше. Як фахівець з україністики, я їм по-доброму заздрю. Нехай усім щастить! Дай Боже їм здоров'я! Для таких українознавство-українізм – Божа благодать – абсолютні синоніми.

Роман Теодорович ГРОМ'ЯК

доктор філологічних наук, професор, український літературознавець, літературний критик,
член Спілки письменників України, академік Академії наук вищої школи України

Насамперед щиро бажаю міцного здоров'я редакції журналу на чолі з шановним академіком Петром Петровичем Кононенком. Бо без них і без їхньої інтелектуальної моці не буде часопису. Самому ж «Українознавству» бажаю процвітання, щедрих спонсорів і вдячних читачів. Нехай часопис і надалі залишається таким же патріотичним, оптимістичним і головне потрібним кожному українцеві. Сподіваюся, що «Українознавство» продовжуватиме тішити нас своїм інтелектом, цікавими публікаціями, стояти на сторожі національного духу, української історії, мови, традицій, будитиме совість і гідність українського народу.

З роси і води Вам, шановні українознавці!

Микола Васильович ЛАЗАРОВИЧ

доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства
Тернопільського національного економічного університету, кандидат історичних наук,
заслужений працівник освіти України

Окрема людина зовсім не знічев'я на певному етапі свого життя прагне якомога далі в минуле зазирнути у свій родовід, щоб пізнати саму себе. Що вже говорити про цілий народ, який без самопізнання не може бути ні вільним, ні самодостатнім.

Журнал «Українознавство», на початках якого і я мав приємність додавати свого скромного слова до його пошуків отого великого та драматичного родоvodu українців, за короткий десятирічний строк зробив багато. Звичайно ж, за цим стоїть воля подвижництва його батька Петра Петровича Кононенка, чия давня мрія реалізувалася у цілу галузь знань, відомий Національний науково-дослідний інститут українознавства та його рупор-журнал. Перемагає Дух – будівничий і долі людини, і долі народу. Радий сердечно вітати з першим ювілеєм журнал, його творців та своїх колишніх колег по Інституту українознавства, побажати їм стійкості у всіх випробуваннях на непростому шляху становлення української держави та національного відродження.

А. МОКРЕНКО

народний артист України, професор Національної музичної академії України,
лауреат Національної премії ім. Тараса Шевченка, лауреат Державної премії Грузії

НАПИСАНЕ ЛИШАЄТЬСЯ І СВІТИТЬ

10 років тому журнал «Українознавство» розпочав свій відлік. Він став яскравим зразком сучасного фахового наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського, педагогічного видання для вчених, освітян, студентів і всіх небайдужих громадян незалежної України.

Хочемо завдячити творцям журналу «Українознавство» – науковим співробітникам ННДІУ – за їхні статті, зокрема доктору філологічних наук, професору, академіку, директору ННДІУ П. Кононенку за публікації в колонці головного редактора, а саме: «Українознавство у світовому часопросторі», «Національна ідея, нація, націоналізм», «Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні та світі»; «Комунікаційні основи програми національно-державницького виховання» та ін.

Велику допомогу вчителям українознавства надають статті Л. Токаря, кандидата історичних наук, доцента, завідувача відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства, які в основному присвячені аналізу стану українознавства в період побудови незалежної української держави.

Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавство. 5–12 класи» авторів Кононенка П.П., Касян Л. Г., Семенюченка О.В., рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11 –3517 від 30.07.08), побудована за конценрамами: «Я – українець», «Моя родина, мій рід», «Мій український народ», «Моя держава – Україна», «Україна та українці в світі».

Щоб виконувати цю програму, вчителі черпають для підготовки до уроків практичні та теоретичні матеріали із розділів журналу «Україна і світ», зокрема з досвіду роботи Тамари Бережної, яка провела відкритий урок в українській школі в Італії «А чи потрібно нашим дітям знати про голодомор?». Учителі наших шкіл використали відомості про голодомор у проведенні поминальних акцій «Запали свічку», присвячених жертвам голодомору 1932–33 років.

Особливу подяку вчителі Буковини складають Ю. Фігурному, кандидату історичних наук, завідувачу відділу української етнології ННДІУ, за статті, присвячені державотворчій діяльності головного командира УПА Романа Шухевича в українознавчому вимірі, оскільки матеріалів про славного командира і його героїчне минуле ще недостатньо.

Готуючись до уроків розділу «Моя родина, мій рід», вчителі шкіл постійно використовують матеріали статей із рубрики «Українська національна культура», а саме дослідження завідувача відділу культури ННДІУ, народної артистки України Валентини Короті-Ковальської «Світоглядне начало веснянково-пісенного циклу в українознавстві», «Український музично-пісенний фольклор та народна обрядова традиція в українознавстві», «Україно, ти моя молитва!».

У розробці регіональної Концепції діяльності навчальних закладів Чернівецької області на 2011–2015 роки працівники Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області використали матеріали із концепційних основ Програми національно-державницького виховання, підготовленої провідними українознавцями – професором П. Кононенком, кандидатом філософських наук Т. Кононенком, які найголовнішим завданням сучасного суспільства вважають виховання поколінь патріотів, для яких найвищим ідеалом є єдність особистих та національно-державницьких інтересів.

У Концепції наголошується, що найвищою метою виховного процесу є формування людської особистості з багатьма почуттями, глибокими мислительно-інтелектуальними спроможностями та універсально-широкими інтересами, що досягається тільки через приклади життєдіяльності батьків, історії роду, яка органічно поєднується з історією народу, розкриттям секретів і величчя національно-державної мови, культури, міжнародної ролі і місії Батьківщини, видатних здобутків її славних дочок і синів у всіх сферах світового поступу.

Пропоновані авторами напрямки Концепції допомагають педагогам Чернівецької області проектувати та моделювати виховний процес у загальноосвітніх закладах, привертати увагу суспільства до проблеми навчання і виховання молодого покоління, плекати творчу особистість, яка здатна бути справжнім громадянином-патріотом суверенної України.

Педагогічна громада Буковини завдячує науковцям публікацій у розділі «Людина і її справа», а саме: О. Хоменку, Ю. Фігурному, І. Житарюку, Ю. Розмариці, В. Сніжку, Я. Калакурі та ін. Вони зібрали відомості про творчу діяльність непересічних

особистостей минулого і сьогодення. І вчителі, і студенти мають змогу із цього розділу черпати поглиблені знання про життя талановитих світоців письменства, науки, культури, політики, мистецтва: Т. Шевченка, М. Максимовича, М. Грушевського, Святейшого Патріарха Філарета, І. Бажанського, Д. Загула.

Директор Філії «Гуцульщина» ННДІУ Петро Шкрібляк, співробітники Філії Іван та Ярослав Зеленчуки у своїх наукових дослідженнях, які використовують у роботі учителі Путивльського та Вижицького гірських районів, порушують специфічні проблеми організації життя і праці людей у гірських умовах Карпат, їх взаємозв'язки з соціально-економічними, етнокультурними та державотворчими процесами у Гуцульському регіоні.

Як методист Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області щиро дякую авторам П.Кононенку, Л.Токарю, А.Пономаренку, Т.Усатенку, Ю. Фігурному, Л.Горенку за висвітлення досвіду викладання українознавства в загальноосвітніх закладах Буковини.

Вважаю, що журнал «Українознавство» є послідовним прихильником розбудови Української Самостійної Соборної держави та української національної ідеї.

Завдячуємо головному редактору П.Кононенку, його заступникам Т.Кононенку, Т. Ренке, всім працівникам редакції і кожному автору публікації, які спільними зусиллями намагаються пробудити інтелектуальну еліту й простих пересічних українців до активної співпраці на благо України і її громадян.

Життя плине. У його круговерті губляться будні і свята. А слово на шпальтах журналу залишається.

У слові тому – життя народу, його дух, його помисли, його історія. У ньому ми. Отож низький уклін усім, хто працює в атмосфері творення журналу «Українознавство», бо їхня праця – безцінна.

Тамара МІНЧЕНКО

науковий співробітник відділу культури ННДІУ, заслужений працівник освіти України

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ПЕТРЕ ПЕТРОВИЧУ!

Вітаю Вас та весь авторський колектив журналу Національного науково-дослідного інституту українознавства з визначною подією в науковій і творчій діяльності – 10-річчям з дня заснування такого поважного видання.

Хочу відзначити, що Ваша глибока і титанічна праця надзвичайно ефективно сприяє становленню і розвитку української нації, нашої держави та значного росту її авторитету в світі.

Бажаю всьому колективу ННДІУ нових визначних звершень у праці на благо України, в ім'я щастя і процвітання українського народу.

М. МАЛОМУЖ

радник Президента України, генерал армії України

ШАНОВНИЙ ПЕТРЕ ПЕТРОВИЧУ!

Від імені колективу Тріо бандуристок Національної радіокомпанії України щиро вітаємо Вас та весь авторський колектив з визначною датою – 10-річчям ювілею журналу «Українознавство». Кожен номер Вашого часопису з цікавістю читають в Україні і за її межами, особливо в цей складний для України час, коли все світове українство повинно протистояти викликам, які постають перед державою.

Почесна місія Вашого Слова, цієї могутньої зброї, – підвищення національно-державної свідомості громадян нашої Батьківщини, а особливо – сприяння кращому розумінню України в сучасному світі.

Ми сприймаємо ювілей Вашого журналу як і своє свято, бо українське слово і українська пісня – це одне ціле, це душа нашого народу.

Міцного здоров'я і мної літа всьому колективу Національного науково-дослідного інституту українознавства.

У ДУХОВНИЙ КАПІТАЛ НАЦІЇ

На щастя, українознавство як багатовимірний історико-філософський, культурологічний, а передусім націєтворчий й націєстворювальний категорія-поняття уже давно утвердилася на всесвітньому інтелектуальному життєвому часопросторі.

Потужна організаційська, історична, теоретико-методологічна, аналітико-прагматична, методико-векторна, узагальнююча й поширююча усе надбане попереднім світовим українством та сьогодишніми державно-громадськими інституціями, ВНЗ в Україні й поза її кордонами діяльність, що виявляється у різноаспектній праці талановитого й професійно доцільного колективу, а особі ж його директора-академіка Петра Кононенка, що ось уже не одне десятиліття кермує Національним науково-дослідним інститутом українознавства, – цьому і вияв, і потвердження. Планові конструктивні, зорієнтовані у будучину теми й проблеми; підготовка спеціалістів-українознавців через спеціалізовану вчену раду; міжнародні конгреси, симпозиуми, науково-практичні конференції, «круглі столи» і диспути, виїзні семінари й діалоги з учительством та літераторами, огляд-рецензування наукової продукції – це той спектр, що його ось уже в 37 книгах-числах обсягом до 1500 друкованих аркушів чотири рази річно виносить на своїх змістовних сторінках «Українознавство» – науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський та педагогічний журнал, який в одинадцяти основних розділах-рубриках (Людина і її справа; Парадигми сучасної науки. Міждисциплінарні дослідження; Історія. Теорія. Методологія; Освіта; Мова і майбутнє України; Українська суспільно-політична думка; Українська національна культура; Україна-етнос; Україна і світ; Експедиційне українознавство; Рецензії, презентації), як вулкан, вивергає могутню лавину матеріалів, що, як правило, мають ключ до пізнання й поглиблення найнесподіваніших напрямів та галузей в науці, політиці, різних ланках національно орієнтованої педагогії. Численні публікації чолових вчених-українознавців, як Петро і Тарас Кононенки, С.Єрмоленко, С.Наливайко, В.Баран, Я.Калакура, В.Коротя-Ковальська, С.Позняк, С.Падалка, Д.Тетерина-Блохин, М.Зимомря, О.Базалук, І.Каленюк, А.Мельник, А.Козлов, В.Крисаченко, Г.Філіпчук, Ю.Фігурний, М.Неврий, Л.Ромашенко, В.Борисенко, М.Мушинка, О.Гомотюк, М.Гримич, Т.Бевз (ряд називаю доволіно), переважно створені на першовідкриттях через опанування вітчизняних та закордонних архівів, приватних колекцій, давньої періодики, книг-раритетів, безцінних скарбів епістолярних та мемуарних тек.

Велетенське згромадження матеріалів, що на виході обсягових книг-чисел складають науково-методичну бібліотеку, – той безцінний доробок, з яким поруч може повеличатися хіба що Наукове товариство ім.Шевченка, являючи світовій науці «Записки НТШ».

«Українознавство» вражає як академізмом, так і методико-педагогічним прагматизмом; як глибокою науковістю, так і популярним стилем викладу; широким спектром читацької доцільної зорієнтованості.

Дороге моє «Українознавство»! Жити Тобі віки, як і моїй незнищенній Україні.

Володимир КАЧКАН

доктор філологічних наук, професор, академік АНВШ, завідувач кафедри українознавства
Івано-Франківського національного медичного університету,
заслужений діяч науки і техніки України, лауреат міжнародних
та всеукраїнських премій в галузі науки, культури і мистецтва

ГЛУБОКОУВАЖАЕМЫЕ КОЛЛЕГИ! ДОРОГОЙ ПЕТР ПЕТРОВИЧ!

От коллектива сотрудников Библиотеки Российской академии наук примите наши искренние поздравления по случаю 10-летия научного, общественно-политического, культурно-художественного, религиозно-философского, педагогического журнала «Украиноведство», издаваемого Национальным научно-исследовательским институтом украиноведения МОН Украины.

Ваш журнал является профессиональным периодическим изданием по украиноведению как науке и учебной дисциплине. На его страницах можно найти интересные публикации, посвященные истории и теории украиноведения, культуре, образованию и науке.

Согласно Постановлению Президиума ВАК Украины журнал «Украиноведство» признан профессиональным периодическим изданием по историческим, философским и филологическим наукам. Сегодня он известен не только на Украине, но и в США, Канаде, Великобритании, России, Италии, Германии и других странах мира.

Ваш журнал нашел круг своих читателей и в Санкт-Петербурге, в Библиотеке Российской академии наук.

В славный день юбилея желаем главному редактору журнала, директору института, профессору, академику, лауреату Международной премии им. И.Г.Гердера Петру Петровичу Кононенко, редакционной коллегии и всему коллективу журнала «Украиноведство» дальнейших больших творческих успехов, благополучия и процветания, крепкого здоровья, счастья, радости, успехов и удачи!

В. П. ЛЕОНОВ

директор Библиотеки Российской академии наук,
доктор педагогических наук, профессор

О. В. СКВОРЦОВА

кандидат педагогических наук, ученый секретарь

МНОГОУВАЖАЕМЫЙ ПЕТР ПЕТРОВИЧ!

В Украине, как и в других странах мира, все яснее осознается идея, что успехи в экономике, политике, науке и социальных преобразованиях в значительной степени зависят от умения специалистов эффективно излагать в письменной форме свои знания и результаты своей деятельности. А это умение не может быть обеспечено без издания хорошо оформленного, умно составленного и содержательного журнала.

Идея создания нового журнала под названием «Украиноведство» возникла еще в 2001 году. Его главным редактором стал известный ученый не только в Украине, но и далеко за ее пределами – Петр Петрович Кононенко.

Журнал «Украиноведство» – многогранный: научный, общественно-политический, культурно-художественный, религиозно-философский, педагогический. Среди авторов журнала как известные украинские, так и зарубежные ученые.

Особое место в журнале занимает колонка редактора, с которой начинается номер каждого журнала. Ее автор во всеуслышанье заявляет, что «без великої ідеї народ – як храм без аналогії: часом привабливий архітектурою, але холодний як склеп».

Колонка редактора выдвигает новые идеи, касающиеся непосредственно жизненных интересов, продиктованных злободневными проблемами, и поэтому она всегда интересна и актуальна.

Журнал затрагивает актуальные вопросы общественно-политической жизни страны. Это взаимосвязь культуры и демократических реформ, свобода личности в контексте общественного развития, решение острой проблемы украинцы и сионизм, заинтересованность деятельностью украиноведческих институций диаспор за границей и т.д.

На страницах журнала обсуждаются такие насущные вопросы, как парадигмы современной науки; междисциплинарное обучение и исследование; говорится о достижениях украинских ученых в различных отраслях науки.

По-новому освещается в журнале жизнь и деятельность известных писателей и представителей искусства разных жанров. Особо выдвигается тема взаимосвязи и культурного сотрудничества народов.

Интересно и соответственно стандартам современной науки освещает журнал проблемы образования и воспитания нового поколения. Яркие и содержательные статьи служат воспитанию истинных патриотов, любящих свою Родину.

Журнал затрагивает вопросы развития украинской национальной культуры, подчеркивает ее суверенность и самобытность, а также вклад Украины в развитие мировой культуры.

Первое впечатление, которое производит журнал, – это желание сохранить его в личной библиотеке и непременно приобрести следующий номер. Создателем и руководителем журнала «Украиноведство» является П.П.Кононенко, доктор филологических наук, профессор, академик, директор Национального института украиноведства, блистательный ученый, талантливый организатор, автор 36 монографий, 700 статей и рецензий.

Книги академика П. Кононенко являются настольными и для многих украинцев, и, в частности, для грузинских украинистов. Ученый сквозь призму современных мировых литературоведческих стандартов проанализировал историю украинской литературы, творчество отдельных писателей и по-новому представил их заслуги перед общественностью.

Академик П. Кононенко – Почетный доктор Тбилисского государственного университета имени Ив. Джавахишвили.

Журнал «Украиноведство» можно отнести к тезаурусным журналам, в которых систематизирована совокупность определенной отрасли науки. Статьи в журнале, в принципе, четко отличаются друг от друга по целям использования, отраслевой принадлежности, объему, глубине и способам организации, заложенной в них информации. Как правило, статьи, потенциально содержащие указанные характеристики, отличаются отшлифованным литературным языком и четкой структурой. Заслугой журнала считается и то, что наряду с нужной информацией в статьях присутствует иллюстрирующий материал.

Журнал «Украиноведство», как животворный родник украинского народа, очень интересный и необходимый для широкого круга читателей.

Институт украинистики Тбилисского государственного университета им. Ив. Джавахишвили с большим воодушевлением поздравляет Вас, дорогой Петр Петрович, с десятилетним юбилеем всемирно известного журнала «Украиноведство» и желает Вам и всему талантливому коллективу НИИУ новых и больших успехов.

Отар БАКАНИДЗЕ

академик, директор Института украинистики
Тбилисского государственного университета им. Ив. Джавахишвили

«УКРАЇНОЗНАВСТВО» – НАЙВИЗНАЧНИШІЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

В Україні виходить кілька сотень наукових журналів. Більшість з них – вузькопрофільні, спрямовані на одну наукову дисципліну. Одні без перерви виходять багато десятиліть, інші виникли або були відновлені лише після проголошення незалежності України.

Та найвизначнішим науковим журналом гуманітарного характеру, на мою думку, є орган Національного науково-дослідного інституту українознавства – щоквартальник «Українознавство», який вступає у десятирочний рік свого існування. Десять років він виходить під редакцією досвідченого вченого Петра Кононенка, директора Інституту. Від інших наукових журналів «Українознавство» відрізняється широкопрофільністю та ангажованістю за долю України. У ньому можна прочитати наукові та науково-популярні статті з історії, культурології, мовознавства, літературознавства, мистецтвознавства, педагогіки, політики,

релігії, філософії тощо. Та головна заслуга журналу полягає в тому, що він утверджує українознавство як окрему наукову і навчальну дисципліну.

Від 30-х років ХХ століття в Україні українознавство як наукова дисципліна не існувало. Цей термін ми б марно шукали в енциклопедіях чи шкільних підручниках радянської доби, а якщо він і з'являвся в пресі, то обов'язково з означенням «буржуазно-націоналістична псевдонаука». Справа в тому, що після успішного розвитку українознавства в Україні в 20-х роках наступив погром цієї наукової дисципліни. Всіх українознавців було репресовано. Та українознавство не зникло. Воно успішно розвивалося за межами України – в українській діаспорі. Його кульмінацією стала «Енциклопедія українознавства», видана колективом українських науковців під редакцією Володимира Кубійовича спочатку в трьох (1949–1952), пізніше – в одинадцяти (1955–1995) томах.

Навколо журналу «Українознавство» гуртуються кращі наукові сили України та українського зарубіжжя, молоді адепти науки.

На сторінках «Українознавства» за десять років було опубліковано понад дві тисячі статей найрізноманітнішого змісту. Серед них виділяються програмні статті про українську мову й освіту, теоретичні статті про український етнос, історіографію, філософію тощо. Важливе місце в журналі приділяється українській діаспорі та вперше уведено в обіг сотні невідомих або раніше замовчуваних імен. Журнал надає значний простір дискусіям на різні актуальні теми, бо лише в дискусіях виявляється істина. В ньому часто обговорюються навчальні програми, підручники, методичні посібники, але й пропозиції уряду на реформування української науки та освіти. У центрі уваги журналу є наболілі питання функціонування української мови та видавничої справи. Чимало уваги журнал приділяє рецензіям нововиданих книжок, що виходять здебільшого низькими тиражами.

На сторінках журналу подається інформація про наукові конгреси та конференції, регулярні звіти про діяльність Національного науково-дослідного інституту українознавства, які дають широкий громадськості змогу ознайомитись з великою діяльністю цього наукового закладу.

На жаль, цей загальноукраїнський журнал виходить дуже малим тиражем, і коло його читачів обмежене. А він би мав мати місце в кожній українській бібліотеці, школі, науковій і громадській установі. Добре, що «Українознавство» можна читати в Інтернеті. Через Інтернет з журналом можуть ознайомитись українознавці й любителі українського слова в цілому світі.

Вірю, що з ідейного шляху, на який «Українознавство» стало десять років тому, воно не зійде в нових десятиліттях.

Микола МУШИНКА

доктор філологічних наук, професор, іноземний член НАН України,
голова Асоціації українців Словаччини та Наукового товариства ім. Шевченка в Словаччині

ЩАСЛИВОГО ШЛЯХУ В МАЙБУТНЄ!

Колектив НВК «Українська школа-гімназія» щиро вітає редакційну колегію та авторський колектив журналу «Українознавство» з 10-річним ювілеєм із дня заснування журналу.

Освітня Україна добре знають і високо цінують вас за особливий вклад у відродження української нації та духовності, у продовження благородної справи, розпочатої видатним вченим Петром Петровичем Кононенком на ниві українознавства. На сторінках журналу друкують праці маститих вчених і юних науковців не лише України, а й ближнього та дальнього зарубіжжя.

Відзначаючи різноплановість тематики, наукових і практичних публікацій, наявність інформативного матеріалу, сподіваємося, що й надалі публікації будуть цікавими, змістовними і їх використовуватимуть у своїй роботі як досвідчені, так і молоді вчителі. Змістовність, стислість, насиченість інформацією – визначальні риси вашого наукового видання, що стало для багатьох улюбленим.

Учні «Української школи-гімназії» приєднуються до привітань журналу «Українознавство» з ювілеєм:

Чорнильними стрічками на білому папері,
Внесли Ви безліч знань в світ молоді думок.
Ви хвилию натхнення віднесли в життя вирій,
І світлі наші мрії піднесли до зірок.
Ми дякуємо щиро за справу мудру й чинну,
І ту пряму дорогу, що кладете ви в світ...
Бажаємо натхнення, визнання й перемоги,
Та на вершині слави ще довгих-довгих літ!

З великою пошаною вчителі та учні вбирають у себе знання, які їм надає журнал «Українознавство».

Тож процвітайте, надихайте і творіть ще не одне десятиріччя на користь нації та народу.

Колектив та учні НВК «Українська школа-гімназія» м. Сімферополь

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ПЕТРЕ ПЕТРОВИЧУ!

Від імені дирекції АНО «Інститут національних проблем освіти» м. Москви і від себе особисто вітаю Вас і колектив журналу «Українознавство» з ювілеєм!

Протягом десяти років Ваш журнал промовляє до людей словом просвіти, висвітлює наукове, громадсько-політичне, культурно-мистецьке, релігійно-філософське життя, надихає на нові наукові дослідження.

Повсякденна копітка праця колективу журналу над реальним відображенням сучасного розвитку українознавства сприяє тому, що примножуються сторінки великого літопису нашого народу, який маємо залишити у спадок майбутнім поколінням.

Бажаємо Вам, дорогі друзі, доброго здоров'я, успіхів у роботі, добробуту родинам і всього найкращого.

Людмила МЕЛЬНИК

кандидат історичних наук, заступник керівника автономної некомерційної організації
«Інститут національних проблем освіти»

ПЕТРО КОНОНЕНКО – фундатор сучасного українознавства

Кожна людина, яка народжується на планеті Земля апоріє є творцем. Вона може і повинна стати справжнім деміургом своєї долі, величним креатором своєї справи, проте на превеликий жаль не завжди ним стає... Чому? Тому що, окрім генетичної й сімейно – родової спадковості, природних здібностей, божого натхнення, є один, на наш погляд, головний чинник, який сприяє формуванню повноцінної людської особистості – вольовий характер! В усі епохи, в похмурі та світлі часи людина, яка хотіла себе реалізувати попри всі різноманітні труднощі й перепони тільки тоді ставала особистістю коли не плила за течією, а впевнено торувала свій власний шлях. Саме так ставали мудrimi правителями, войовничими полководцями, вправними майстрами, талановитими мислителями, геніальними митцями й просто – Особистостями!

Проте з сотень тисяч людей, такими індивідуальностями стають лише найкращі. Хоча їх, порівняно з загальною чисельністю людської популяції, дуже мало, саме вони є потужними рушіями земної цивілізації *Homo Sapiens*. Одним з таких деміургів, на наше тверде переконання, є Петро Петрович Кононенко. Саме його життєвий шлях є тому найкраще підтвердження.

Народившись 31 травня 1931р, у звичайній українській селянській родині в селі Марківці Бобровицького району Чернігівської області, хлопчик міг стати одним з багатьох сільських дітлахів, тогочасного радянського колгоспного села, найвищою мрією яких було просто вижити й стати на ноги. І хоча підліток виростав без батька, який відправився на заробітки та й не повернувся до рідного села, дякуючи матері Павлині, яка виховала без чоловіка п'ятеро дітей та власній наполегливості, він в 1946 р. успішно закінчив Марківецьку семирічну школу, а в 1949р. і Заворицьку середню школу Броварського району Київської області. Наступним важливим етапом в житті юнака спочатку було навчання на філологічному факультеті Київського Державного Університету ім. Т.Г. Шевченка (1949 – 1954рр.), а потім – студії в аспірантурі там само при кафедрі історії української літератури (1954 – 1957рр.). Символічна, на наш погляд, тема захищеної молодим вченим у 1966р. кандидатської дисертації «Образ героя в літературі епосу Греції, Риму, Середньовіччя, Відродження». Так, саме герой як в античні часи, так і в часи Ренесансу був творцем. Він не тільки творив власне життя, але своєю креативною енергетикою прискорював і змінював на краще світ який його оточував. А разом з навколишнім середовищем трансформувалися й пересічні люди. Героїчний титан Прометей, не тільки подарував людству вогонь, окрім того, й це найважливіше, він запалив у їхніх серцях полум'я знання, віри в себе та в свої сили. Кожна епоха творить власних героїв, проте саме вони стають тими каталізаторами людського цивілізаційного процесу, дякуючи яким людство, незважаючи на всі перешкоди й негаразди, піднесення й падіння – прогресує, а не регресує.

Здавалося доля посміхнулася й прихильно поставилася до молодого та перспективного науковця й викладача. Розпочавши свою трудову діяльність ще в сталінську добу, а точніше в 1952р. на кафедрі історії української літератури філологічного факультету КДУ ім. Т.Г. Шевченка, Петро Кононенко пройшов шлях від асистента кафедри до її завідувача (1988 – 1996рр.), а в 1986 – 1991рр був навіть деканом філологічного факультету. Про таку кар'єру міг мріяти кожен амбітний українець – оспівуй діяння Комуністичної партії та неухильно у своїх працях дотримуйся, генеральної лінії тієї ж партії й все буде гаразд. Проте тим і відрізняється справжній творець від пересічного виконавця, що перший сприймаючи все багатоманітня Всесвіту, не розчиняється в ньому, а синтезуючи надбання попередників створює щось нове й епохальне, тоді як другий в більшості випадків механічно копіює та компілює отримані кимось новітні знання, інформацію тощо. Саме тому Петро Кононенко захистивши у 1986р. другий варіант докторської дисертації «Історичний розвиток літератури і проблеми її народності» (перший варіант «Проблеми гуманізму в українській літературі» підготовленої ним на початку 70-х років був «зарізаний» ортодоксальними номенклатурними чиновниками від науки) міг спокійно спочивати на лаврах під розкішним деревом української філології. Але 60-річний вчений ще раз доказав усьому світові, й насамперед своїм землякам, що мало жити на Україні, мало її віддано любити – треба ще її знати. Саме Петро Кононенко став творцем нового наукового напрямку, сучасної дослідницької школи, модерного, інтегративно – комплексного знання – українознавства. Символічно, що сама ідея українознавства активно пропагувалася і розвивалася вченим ще в кінці 80 – х – на початку 90 – х рр. XX ст. за часів горбачовського СРСР, але реально втілилася в життя лише в незалежній Україні. Так в січні 1992 р, згідно Наказу №19 від 24 січня 1992 за підписом виконуючого обов'язки Міністра освіти Л.О.Каніщенка, в Києві почав діяти новий освітньо – науковий підрозділ Інститут Українознавства при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка під керівництвом директора Петра Кононенка. Нелегка йому дісталася, і ноша, і доля – проте саме українознавство, на наше тверде переконання, стало метою й сенсом життя та творчості академіка Академії наук Вищої школи України, Української Вільної академії наук (США), Міжнародної слов'янської академії, Української академії політичних наук, лауреата Міжнародної премії імені Й.Г.Гердера та премії імені Ярослава Мудрого, президента Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», доктора філологічних наук, професора, літературного критика, поета та прозаїка Петра Петровича Кононенка.

Нагадаємо читачам, що вперше в науковий обіг поняття «українознавство» ввів на початку 20 – х рр. XX століття академік Сергій Олександрович Єфремов, який у 1920 р. у Києві випустив у світ посібник – бібліографічний покажчик «Українознавство». Ще продовжується збройна боротьба українського народу за свою незалежність, але невтішний фінал все ближче і ближче. З превеликим жалем ми констатуємо той факт, що у період боротьби за українську державність 1917 – 1921 рр. переважав політичний, дипломатичний, економічний і військовий непрофесіоналізм, який у підтримку і привів Україну до поразки.¹

Проте, попри будь-які негаразди, життя продовжується, а боротьба за українську справу триває. Саме усвідомлення цього важливого етнопатрістичного державотворчого процесу дає право Сергію Єфремову в ті скрутні часи виголосити кредо молоді, але дуже необхідної науки про Україну: «Настає тверезої праці час, а для неї потрібно насамперед наукового знаряддя і тих тривких підвалин, що дає позитивне знання з усіх ділянок того, що в широкому розумінні складає науку про наш рідний край – українознавство».²

Але поразка українських визвольних змагань 1917 – 1921 рр. дуже негативно вплинула на становлення молоді науки, точніше вона була знищена у самому своєму зародку. Цьому посприяли й так звана «українізація» 20 – х – початку 30 – х рр. XX століття (це процес коренізації який проводили більшовики щодо власної керівної партійної й господарчої номенклатури на теренах компактного проживання неросійських народів). Хоча вона спочатку надавала деякий поштовх щодо розвитку на українських землях т. зв. «УСРР» освіти, науки й культури, проте, через визначений зверху партійним керівництвом час, українізація перетворилася чи точніше переродилася у хвилі сталінських репресій у відношенні до України та українців. Яскравий приклад тому українські митці т. зв. «Розстріляного відродження», а скільки було знищено освітан і науковців, про це важко писати, але треба, щоби ніколи не повторилися ці трагічні сторінки нашого минулого.

Під час Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) українці знову вели збройну боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу. Бійці та старшини Української Повстанської Армії, підпільники Організації Українських Націоналістів (як мельниківці

¹ Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. – К., 2004, С. 244.

² Єфремов С. Українознавство. – К., 1920. – С.4.

так і бандерівців) жертвовно відстоювали свої ідеали в цій кривавій борні. Хоча сталінська тоталітарна система завдала їм поразки, але не змогла здолати їх звитяжний Український Дух! В той час коли наші повстанці зі зброєю в руках воювали за Волю та Свободу, українські вчені, які змушені були емігрувати з рідної Батьківщини, розпочали свою не менш важку, але таку необхідну боротьбу за українську справу. Так, за межами України, науковці – патріоти під керівництвом Володимира Кубійовича й Зиновія Кузеля розпочали видавати багатотомну «Енциклопедію Українознавства». У своїй передовій статті вони проголосили своє кредо: «Енциклопедія Українознавства» спирається на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду і нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому саме вона має науковий, об'єктивно цінний характер, подаючи найважливіші відомості з різних ділянок українознавства».³

На десятиліття, а якщо бути хронологічно точним, з кінця 40 – х і майже до середини 90 – х рр. XX століття саме «Енциклопедія Українознавства» стала тим життєдайним джерелом з якого втамовували свою спрагу всі ті хто хотіли зрозуміти, усвідомити, й осягнути Україну, українців та світове українство як цілісну геополітичну й геокультурну реальність XX століття. Надзвичайно праві редактори цієї важливої українознавчої праці які наголосили: «Енциклопедія Українознавства» важлива і з погляду пропаганди українського імені за кордоном. Зустріч із чужинцями спонукає кожного з нас інформувати їх про нашу країну; для цього потрібно іноді відсвіжувати свої знання. Крім того, поява «Енциклопедії Українознавства» - це до деякої міри справа нашого національного престижу, доказ нашої вартості перед культурним світом. Нарешті «Енциклопедія Українознавства» повинна безпосередньо інформувати чужинців про нашу країну».⁴

Зі здобуттям Україною незалежності, в житті вітчизняної науки розпочався новий період. Здавалося, зруйнована компартійна тоталітарна система, впала облуда з очей, розбиті імперські кайдани – працюйте та творіть в ім'я Самостійної Соборної Української Держави, в ім'я молоді української нації! А зась! На жаль при владі залишилися представники старої еліти, які успішно оволоділи модерною риторикою і швидко перерахувалися в національні кольори розпочали побудову в Україні номенклатурно – корупційної олігархічної держави. Втрачене десятиліття, зубожіле населення, «прихвизане» народне господарство, поява купки багачів... Проте від цього дикого свавілля постраждала не тільки економіка, а й освіта та й наука. Деякі з шановних академіків і вчених, які на словах підтримували розвиток українського державотворчого процесу, реально його тихо саботували.

Яскравий приклад тому – розвиток українознавства взагалі, та важка доля Інституту Українознавства при Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка. Так, ще 4 листопада 1991 р була прийнята ухвала Вченої ради КДУ ім. Т.Г.Шевченка «Про створення Інституту Українознавства при Київському державному університеті». Зокрема в ній зазначалося: «1. Вважати за доцільне створення Інституту Українознавства при Київському державному університеті. 2.Доручити ректорату підготувати і видати відповідний наказ до 31 грудня 1991 р.»⁵. На превеликий жаль, ця важлива ухвала в указаний термін ректором КДУ Віктором Скопенком була не виконана й відповідні накази видані не були. Коли ж попри всі перешкоди, на початку 1992 р. Інститут Українознавства при КДУ був створений і врешті – решт реально запрацював, деякі консервативні сили не полишаючи події на те щоби з часом прикрити новоутворений навчальний – науковий заклад. Молода Українська Держава тільки ставала на ноги й конче потребувала як політичної, економічної так і освітньої – наукової підтримки.

Новостворений Інститут Українознавства під керівництвом Петра Кононенка розпочав наполегливо працювати над впровадженням новітніх українознавчих технологій у зміст національної освіти. Цьому посприяла і перша міжнародна конференція «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства», яка була проведена Інститутом у 1992 р у місті Києві.

Проте, в часи правління в Україні президента Леоніда Кучми, на жаль, модно стало спекулювати на патріотично-національній риторикі й притому вести війну з тими українцями, які «contra spem spero» (без надії сподіваючись) жертвовно працювали в ім'я Української Незалежної Держави. Так у 2 пол. 90-х років XX ст., за ініціативою ректора Київського Національного університету імені Тараса Шевченка В. Скопенка та декана філологічного факультету М. Наєнка було розгорнуто активну боротьбу з українознавством взагалі та з Інститутом українознавства при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка зокрема. Проте П. Кононенко не тільки як директор Інституту українознавства, але і як порядна людина й фаховий вчений, став на захист українознавства – українолюбства. У світоглядно-засадничій статті «Українознавство Третього Тисячоліття» він пристрасно писав: «Однак царство «кривих дзеркал» нагадало: Україна й українство мають ще раз пройти дорогу випробувань, у тому числі й процес каяття та очищення: каяття за своє самовідступництво як аналога капітуляції і самознищення та очищення від монад психіки мікромалоросійства. Старий (зокрема, комуно-імперський) світ не хоче визнавати ні України як самостійної нації-держави, рівної іншим суверенним націям-державам, ні світового українства як цілісності, що творить матеріальну й духовну культуру і на терені Батьківщини, і ще в 64 країнах планети та є незамінною часткою цілісного вселюдства. Тому адепти того світу надривно вітійствують: "Обережно: українознавство!.." Українознавство не можна пускати ні в освіту, ні в державне будівництво, ні в саму науку, бо воно, мовляв, не визначилося навіть стосовно власного предмета (!?) і методу, а замість того, щоб обмежитися елементами етнографії та фольклору, крає- (довкілля) чи народознавства, претендує на цілісну наукову систему знань про Україну й зарубіжне українство... Ще раз переконаємося: українознавство неможливо абстрагувати від політики й філософії держави, інакше запанує не українолюбство, а українофобія, волевияв не творення суверенної України, а нищення її. І аналогічно: метод і методологія не синтезу здобутків усіх галузей наук, професіоналізму й патріотизму, вітчизняного й зарубіжного досвіду, сциєнтизму й етики, а підміни пізнання й розкриття істини, цілісного образу світового українства описом окремих його елементів, зведення наук про Україну до вже здискредитованих (але потрібних адептам старого світу) фальшивих ідеологем».⁶

Все це. врешті – решт, призвело до того, що порядок денний постало питання – бути чи не бути Інституту українознавства? Бути!

21 червня 2000р Кабінет Міністрів України видав Постанову за № 1003 «Про утворення Науково – дослідницького Інституту українознавства» за підписом прем'єр – міністра Віктора Ющенка. Зокрема в ній зазначалося : «З метою організації та координації наукових досліджень з проблем українознавства, розроблення і впровадження новітніх технологій навчання та підготовки фахівців з українознавства Кабінет Міністрів України постановляє : 1. Прийняти пропозицію Міністерства Освіти і науки та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, погоджену з Міністерством фінансів, Міністерством економіки, Міністерством юстиції та Київською міською адміністрацією щодо утворення в м. Києві Науково – дослідницького Інституту українознавства на базі Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що ліквідується. Установити, що Науково – дослідницького Інституту українознавства перебуває у сфері управління Міністерством освіти і науки.»⁷

Вся ця гігантська й важка праця лягла на плечі Петра Кононенка. Інший би не витримав – зламувся й здався на милість переможцям...., та тільки не він!

³ Енциклопедія Українознавства: В 2 т. / Під. ред. В. Кубійовича, З. Кузеля. – Мюнхен; Нью – Йорк., 1949. – Т.1. – С.5.

⁴ Енциклопедія Українознавства: В 2 т. / Під. ред. В. Кубійовича, З. Кузеля. – Мюнхен; Нью – Йорк., 1949. – Т.1. – С.5.

⁵ Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. – К., 2002. – С. 33.

⁶ Кононенко П.П.Українознавство ІІІтисячоліття // Українознавство. – 2001. – Ч 1. – С. 5–12.

⁷ Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності: – К., 2002. – С. 73.

Проявивши свої найкращі організаторські та управлінські якості П. Кононенко став не тільки директором новоутвореної інституції, але справжнім творцем сучасного науково – освітнього закладу, якого так потребувала Українська Держава. Тому що за Постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2000 року НДІУ МОН України було визначено чотири головні напрямки роботи: 1.Розробка історико – теоретичних, методологічних та практичних проблем українознавства. 2. Впровадження нових технологій. 3. Координація українознавчих досліджень. 4. Підготовка кадрів українознавців.⁸

Саме Петро Кононенко в 2001 р. ініціював створення фахового періодичного видання з українознавчої тематики, доклавши до цього весь свій потужний організаторський досвід і непересічний хист вченого – українознавця. Так Петро Кононенко став головним редактором журналу «Українознавство», зваживши на свої плечі таку важку, але разом з тим таку конче потрібну місію як створення сучасного наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського і педагогічного часопису в якому би професійно досліджувалося місце і роль України та українців у часо-просторовому континуумі (інформаційному середовищі) на початку XXI ст.

Свою наукову і громадську позицію вчений виклав у статті «Українознавство Третього тисячоліття», яка відкривала число 1 часопису зокрема він наголосив: «Журнал «Українознавство» виходить у світ на межі тисячоліть. На межі, що відділяє десятиліття бездержавності й рабства від доби великих надій та сподівань на відроджене України як правової, демократичної, соборної, суверенної держави та на розквіт великої нації, призначеної самою Природою на здійснення тільки їй наперед визначеної високої загальнолюдської місії»⁹

Також Петро Кононенко накреслив редакційну політику щодо дослідження концептуальних засад українознавства як цілісної та інтегративної системи наукових знань і навчальної дисципліни: «Журнал «Українознавство» є спадкоємцем не тільки однойменного вісника 90-х років XX ст., а й ЛНВ Наукового товариства імені Шевченка 90-х років XIX ст.: відповідно до предмета дослідження — Україна, світове українство, українознавство у їхній часопросторовій генезі, — він буде відбивати не лише синтез українознавчих наук у їхній універсальній цілісності та системності, а й українознавчі сфери буття та життєтворчості. Це означає, що будуть друкуватися матеріали фундаментальних досліджень і гіпотези, версії, полемічні трактати; напруження у сферах джерелознавства й археології, найхарактерніші набутки літератури і мистецтва; напрями практичного втілення українознавства в заклади виховання й освіти; плани, наслідки роботи вітчизняних і зарубіжних українознавчих центрів. Разом з цим наголосимо: розширення меж українознавчих публікацій — це веління часу, але й воно — не стільки мета, скільки засіб, один із шляхів до головної мети. Та мета — новий якісний рівень українознавства у всіх його сутностях і формах. З огляду на це особлива увага буде приділятися розробці історико-теоретичних, методологічних проблем... Маємо відштовхуватися від вимог XXI століття: науці — науковий метод; У світлі цієї вимоги маємо дослідити й висвітлити історію українознавства: у її корінні; вітчизняних і зарубіжних джерелах; у характерних рисах етапів і шкіл; бодай у найяскравіших постатях світочів українознавства — і на цій основі скристалізувати найголовніші принципи подальшого розвитку науки. Цілком зрозуміло, що найпершою вимогою тут буде збір та аналіз джерел і документів»¹⁰

Ставши фундатором модерного українознавства як цілісної, інтегративної та комплексної системи наукових знань про Україну, українців і світове українство в просторі та в часі, академік Петро Кононенко продовжує невпинно розвивати і збагачувати теоретико – методологічні та історіософські засадничі принципи українознавчої парадигми. У кожній своїй статті, розвідці, книзі вчений намагається допомогти всім небайдужим читачам досягнути, усвідомити та зрозуміти місце й роль українознавства в поступальному цивілізаційному розвитку українського народу, що врешті – решт повинно допомогти утвердитися в глобалізаційному часопросторі Третього тисячоліття як українцям так і українознавству. Отже, майже двадцятирічна продуктивна й інноваційна діяльність спочатку Інституту українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка, потім з 21 червня 2000 р. – Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, а вже з 7 серпня 2009 р. – Національного науково-дослідного інституту українознавства під керівництвом П. Кононенка стала реальним свідченням його інтелектуальної, професійної, патріотичної і державницької праці в ім'я України, українців і світового українства.

Розглядаючи науковий доробок П.Кононенка треба, насамперед, виділити його вагомі українознавчі дослідження такі як: «Освіта XXI століття : філософія родинності» (2001 р.), (у співавторстві з Т. Кононенком); «Український етнос: генеза і перспективи». (2003), (у співавторстві з Т. Кононенком); «Українознавство Конспект лекцій» (2005), (у співавторстві з А.Пономаренко); «Національна ідея, нація, націоналізм» (2005), «Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів» (2006), «Українська освіта у світовому часопросторі» (2007) (у співавторстві з Т. Кононенком), «Українська національна ідея: проблема методології» (2008), «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» (2008) (у співавторстві з Т. Кононенком).

Так у монографії «Освіта XXI століття : філософія родинності» досліджується проблема проблем – створення української національної системи освіти, яка б відповідала завданням і характеру прогресивного розвитку України як суверенної та демократичної держави, також відбивала новітні тенденції сучасної світової педагогіки як української так і зарубіжної й разом з тим поєднувала традиційні й новочасні засади, патріотизм і професіоналізм, виховні та пізнавальні аспекти. Автори переконані, що Освіта XXI століття повинна в першу чергу базуватися на засадах українознавства, саме це дає змогу поєднати новітні інноваційні освітні процеси з вітчизняним багатотисячолітнім досвідом родинної етнопедагогічної системи.

В історичному нарисі «Український етнос: генеза і перспективи» вивчається проблема генези українського етносу, прогнозується його майбутнє як в Україні так і в інших країнах планети Земля. Автори наголошують, що кожне покоління українців повинно відповісти на питання – коли виник український етнос, яким був і є його зв'язок з нацією, державою та все людством і що він вносить у загальносвітовий розвиток цивілізації й культури.

У конспекті лекцій «Українознавство», який підготовлений згідно з навчальною програмою дисципліни «Українознавство», містить лекційний матеріал з усіх концентрів українознавства, рекомендована література до навчальних тем і коротка хрестоматія до вивчення курсу. Автори свідчать, що українознавство – це шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії, саме воно органічно поєднує (синтезує) процеси пізнання, виховання й навчання, народної і академічної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду, органічно переростає в українолюбство та українотворення.

Монографія «Національна ідея, нація, націоналізм» присвячена осмисленню та досягненню однієї з найголовніших проблем, що аналізує й висвітлюється упродовж багатьох століть і все ж лишається в центрі як наукових, так і політичних дискусій, а саме – дослідження проблеми розвитку нації, національності (національних) ідей, історії й практики втілення наукового та соціально – політичного націоналізму. Автор переконливо доводить, що на межі XX і XXI століть стало цілком очевидним, що серед найзначніших проблем загально цивілізаційного розвитку є, насамперед, національна ідея, нація, націоналізм, до того ж – і в автототому існуванні кожного з цих понять та феноменів, і в багатоступеневій взаємозалежності їх.

Книга «Українознавство» підготовлена на основі багатоманітного вітчизняного й зарубіжного матеріалу. У ній вперше здійснено дослідження та системне висвітлення феноменів «Україна та світове українство». Автор послідовно розкриває парадигмальну сутність та взаємозв'язок найголовніших концентрів українознавства: Україна - етнос, -природа (екологія), - мова, - нація, держава, - культура (релігія, філософія, мистецтво, право, художня словесність), Україна в міжнародних відносинах, Україна - ментальність, доля; Україна -історична місія.

⁸ Там само. – С. 92.

⁹ Кононенко П. Українознавство III тисячоліття // Українознавство. – 2001. – Ч.1. – С. 4.

¹⁰ Там само. – С. 8.

Монографія «Українська освіта у світовому часопросторі» присвячена найактуальнішим проблемам розвитку не лише української мови та освіти, а й усього народу нашої держави та світового українства. Матеріалом до неї послужили багаторічні дослідження стану, проблем та перспектив генезису мови й освіти в Україні, Австралії, Бразилії, Канаді, США, Росії, Польщі, Молдові (Придністров'я), Грузії, Латвії та інших країн, де діють українознавчі центри й школи і де є вагомий різноманітний досвід. Книга полемічна, насичена порівняннями й роздумами, багатьма матеріалами з теорії й практики, народної й академічної, вітчизняної й зарубіжної педагогіки, характерним ілюстративним матеріалом.

У праці «Українська національна ідея: проблема методології» фахово аналізуються актуальні питання сутності, етапи розвитку, історичної ролі та перспективи національної ідеї загалом й української національної ідеї принаймні з XVI–XVII століть, які, без сумнівів, належать до найважливіших як в історії України, так і всієї Європи, Америки, Азії й особливо в методологічному аспекті. Ґрунтовне дослідження П. Кононенка, та висновки його праці ґрунтуються на широкому історичному матеріалі, зокрема, у таких співвідношеннях: національна ідея–етнос, природа, мова, культура, церква, держава, самоідентифікація українців в Україні та в зарубіжних країнах.

У дослідженні «Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» його автори П.П. Кононенко і Т.П. Кононенко професійно вивчають стан українознавства як інтегративної науки у Третньому тисячолітті. На їх тверде переконання українознавство має бути не тільки цілісною, комплексною та інтегративною системою наукових знань про Україну, українців і світове українство у просторі й часі, але й воно має стати «політикою та філософією держави, і наукою моралі та етики, любові й краси». Також у своїй праці автори наголошують, що в утвердженні українознавства на сучасному етапі як «політики і філософії держави» винятково важлива роль належить Президентові України, Почесному голові Міжнародної Ради з питань освіти, науки, культури, державотворення Віктору Андрійовичу Ющенку.

Поряд з написанням наукових досліджень (монографій, статей, розвідок) Петро Кононенко є співавтором, головним редактором і укладачем багатьох важливих українознавчих праць. Зокрема це: журнал «Українознавство»; «Збірник наукових праць Науково – дослідного інституту українознавства» (вийшло з друку вже двадцять шість томів); «Науковий бібліографічний довідник «Українознавство» (надруковано Т.І, частина 1 і 2); «Програма з українознавства для I – XII класів середньої загальної школи»; «Навчально – виховні програми з українознавства»; «Українознавство. Навчальна програма нормативної дисципліни для вищих закладів освіти.» «Українська література в системі українознавства»; «Мова в системі українознавства»; «Філологія як українознавство»; «Хрестоматія української літератури 10 класів»; «Хрестоматія української літератури 11 класів»; «Хрестоматія української літератури 10 – 11 класів» тощо.

Таким чином, науковий доробок академіка Петра Кононенка на ниві українознавства вражає своєю фундаментальністю, талановитістю, цілісністю та щирою любов'ю до України, українців і світового українства і має допомогти українцям у розбудові демократичної, правової, високоосвіченої, інтелектуальної, інноваційно-технологічної, можливої й потужної європейсько-орієнтованої Української Самостійної Соборної Держави!

Істоміна Надія

**Бібліографічний покажчик (2005–2010 рр.) друкованих праць
директора Національного науково-дослідного інституту українознавства
проф., акад. Кононенка П.П.**

2005 р.

• у науковому громадсько-політичному культурно-мистецькому релігійно-філософському педагогічному журналі «Українознавство»:

1. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм // Українознавство. – 2005. – № 1. – С. 6-34.
2. Кононенко П.П. Про поданий депутатом Верховної Ради України О.О. Морозом проект «Закону України про внесення змін до Закону України «Про мови в Українській РСР» // Українознавство. – 2005. – № 1. – С. 128-131.
3. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 6-50.
4. Кононенко П.П. «Я так люблю її – мою Україну убогу!» // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 65-68.
5. Кононенко П.П. У світі довкола конгресу // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 146-149.
6. Кононенко П.П. Микола Луків // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 209.
7. Кононенко П.П., Ярошинський О.Б., Пономаренко А.Ю. «Українознавство»: Алфавітний покажчик // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 276-291.
8. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм // Українознавство. – 2005. – № 2. – С. 6-20.
9. Кононенко П.П. До книги добра // Українознавство. – 2005. – № 2. – С. 22.
10. Кононенко П.П. На лінії рідних сердець // Українознавство. – 2005. – № 2. – С. 170-175.
11. Кононенко П.П. Революція – це універсальний процес! // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 6-10.
12. Кононенко П.П. Мова і майбутнє народу // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 17-26.
13. Кононенко П.П. Пісня Борислава Степанюка // Українознавство. – 2005. – № 2. – С. 52.
14. Кононенко П.П., Калакура Я.С., Панчук М.І. Національна ідея покликана консолідувати українську націю (Пам'яті І.Ф.Кураса) // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 322-325.

• у Збірнику наукових праць НДІУ:

1. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – Т. IV. – С. 7-23.
2. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – Т. V. – С. 7-33.
3. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – Т. VI. – С. 7-26.
4. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – Т. VII. – С. 7-12.

• в інших виданнях:

1. Кононенко П.П. Мова і майбутнє народу // Освіта. – 2005. – № 43-44. – 19-26 жовтня. – С. 2-5.
2. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Ухвала Міжнародного конгресу «Українська мова – вчора, сьогодні, завтра в Україні і в світі» // Час і Події (Чикаго). – 2005. – № 49. – 15-21 грудня. – С. 3.
3. Кононенко П.П. Голос душі народу // Українська мова – моя мова. 3 творів-роздумів київських школярів і студентів. – К.: Міленіум, 2005. – С. 61-63.

• монографії:

1. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм. Монографія. – К.: Міленіум, 2005. – 358 с.

1. науково-методичні розробки:

1. **Кононенко П.П.**, Пономаренко А.Ю. Українознавство: Конспект лекцій. – К.: МАУП, 2005. – 392 с.: іл.
2. **Кононенко П.П.**, Сніжко В.В., Кононенко М.П. Україна: природа, людина, екологія: Методичний посібник. – К.: Міленіум, 2005. – 98 с.
3. Мова в системі українознавства: Дидактичний матеріал для слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників галузі освіти / Укл. А.Ю. Пономаренко, **П.П. Кононенко**, С.Я. Ермоленко, С.В. Костянтинова, С.А. Яременко. – К.: Міленіум, 2005. – 142 с.
4. Українська література в системі українознавства: Посібник / За заг. ред. **Кононенка П.П.**; Укл.: Денисюк С.П., **Кононенко П.П.** – К.: ЛДЛ, 2005. – 248 с.
5. Українознавство: Навчальна програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти / Укл. **П.П. Кононенко**, А.Ю. Пономаренко, Л.К. Токар. – К.: Міленіум, 2005. – 36 с.
6. Українська література: Хрестоматія: Для учнів 10-11 кл. загальноосвітніх навчальних закладів / За ред. **П.П. Кононенка**, Є.В. Федоренка. – К.: Міленіум, 2005. – 1264 с.

2006 р.

2. у науковому громадсько-політичному культурно-мистецькому релігійно-філософському педагогічному журналі «Українознавство»:

3. **Кононенко П.П.**, Кононенко Т. П. Вірити в силу духу і в свій народ // Українознавство. – 2006. – № 2. – С. 6-24.
4. **Кононенко П.П.** Українська освіта у світовому часопросторі // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 8-28.
5. **Кононенко П.П.** «Свою Україну любіть!» // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 6-24.
6. **Кононенко П.П.** Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і в світі // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 6-16.
7. **Кононенко П.П.**, Лукашенко В.В. Загальнодержавна сертифікація рівнів володіння українською мовою – пріоритетний напрямок мовної та всієї освіти в Україні // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 188-194.
8. **Кононенко П.П.**, Кононенко Т. П. Шлях до великої мети (до 60-ліття Валерія Володимировича Сніжка) // 2006. – № 3. – С. 46-49.
9. у Збірнику наукових праць НДІУ:
10. **Кононенко П.П.**, Кононенко Т.П. Феномен української мови. Генези, проблеми, перспективи. Історична місія // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. VIII. – С. 7-97.
11. **Кононенко П.П.** Про поданий депутатом Верховної Ради України О.О. Морозом проект «Закон про внесення змін до Закону України «Про мови в Українській РСР» // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. X. – С. 8-15.
12. **Кононенко П.П.** Мова і майбутнє народу // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. IX. – С. 9-25.
13. **Кононенко П.П.**, Кононенко Т.П. Україна // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. XI. – С. 7-35.
14. **Кононенко П.П.** Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і світі // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. XII. – С. 7-30.

• в інших виданнях:

1. **Кононенко П.П.**, Кононенко Т.П. Лев Толстой і Григорій Сковорода в світлі проблеми взаємодії та взаємозбагачення національних культур та еліт // Вклад українців в русскую культуру: Матеріали V Міжнародного семінара / Под общ. Ред. Т.Н. Лебединской. – СПб., 2006. – С. 67-83.

2. **Кононенко П.П.** Українська освіта у світовому часопросторі // Освіта. – 2006. – № 40 (5224). – 11-18 жовтня. – С. 2-7.

3. **Кононенко П.П.** Чари дивосвіту // Люблю Україну, бо вона моя. З творів-роздумів українських школярів. – К.: Міленіум, 2006. – С. 152-157.

• монографії:

1. **Кононенко П.П.** Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: МАУП; Міленіум, 2006. – 356 с.: іл.

• науково-методичні розробки:

1. **Кононенко П.П.** Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 872 с.
2. Українознавство: Науковий бібліографічний довідник / Укл. **П.П. Кононенко**, Л.К. Токар. – К.: НДІУ, 2006. – Т. 1. – Ч. 2: Загальні українознавчі джерела. – 250 с.

2007 р.

• монографії:

1. **Кононенко П.П.**, Кононенко Т.П. Українська освіта у світовому просторі. – К., Товариство «Знання» України, 2007. – 591 с.

• у науковому громадсько-політичному культурно-мистецькому релігійно-філософському педагогічному журналі «Українознавство»:

1. **Кононенко П.П.**, Кононенко Т.П. Не час розпрягати коней! // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 6-9.
2. **Кононенко П.П.** Науковий інструментарій українознавця // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 54-55.
3. **Кононенко П.П.** Поезії // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 337-339.
4. **Кононенко П.П.**, Кононенко Т.П. Концепційні основи програми національно-державницького виховання // Українознавство. – 2007. – № 2. – С. 6-17.
5. **Кононенко П.П.**, Калакура Я.С. Дослідник української соборності (або ідентичності) та міжнаціональної згоди (До 70-річчя від дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності М.І. Панчука) // Українознавство. – 2007. – № 2. – С. 23-25.
6. **Кононенко П.П.** Україна і Європа // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 6-12.
7. **Кононенко П.П.**, Кононенко Т.П. До 70-річчя від дня народження професора Ярослава Калакури // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 25-28.
8. **Кононенко П.П.** Українознавство – інтелектуальна молитва за Україну // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 28-32.
9. **Кононенко П.П.** Українознавець Іван Огієнко – з когорти Атлантів // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 8-13.
10. **Кононенко П.П.** Вибух болю, іронії, гніву // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 13-17.
11. **Кононенко П.П.** Коли серце мудре, а розум добрий // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 18-20.
12. **Кононенко П.П.** Підсумки та перспективи першого (2006) і другого (2007) міжнародних конгресів «Українська освіта у світовому часопросторі» // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 22-44.
13. **Кононенко П.П.** Поезії // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 326-328.

• **у Збірнику наукових праць НДІУ:**

1. **Кононенко П.П.** Українська освіта у світовому часопросторі // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XIII. – С. 8-51.
2. **Кононенко П.П.** «Свою Україну любіть!» // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XIV. – С. 7-38.
3. **Кононенко П.П.** Поклик душі – відродження історичної правди // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XV. – С. 6-11.
4. **Кононенко П.П.** Життєвий шлях Ярослава Калакури як подвижництво в ім'я розквіту України // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XVI. – С. 6-11.
5. **Кононенко П.П.** Світлана Ермоленко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XVII. – С. 7-13.
6. **Кононенко П.П.** Концепційні основи програми національно-державницького виховання // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XVIII. – С. 8-34.

• **в інших виданнях:**

1. **Кононенко П.П., Кононенко Т.П.** Від Тараса Шевченка до Івана Франка // Матеріали VI Міжнародного семінара «Т.Г. Шевченко і мировая культура» / Под. ред. Т.Н. Лебединской. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 16-35.
2. **Кононенко П.П., Кононенко Т.П.** Історія України і Росії та історія філософії як науки у творчості Миколи Костомарова // Матеріали VП Міжнародного семінара «Деятели науки и культуры России и Украины» 13-18 мая 2007 г. / Под. ред. Т.Н. Лебединской. – СПб., 2008. – С. 29-43.
3. Українська освіта у світовому часопросторі / за ред. **Кононенко П.П., Кононенко Т.П.** – К.: Т-во «Знання» України, 2007. – 592 с.
4. **Кононенко П.П., Кононенко Т.П.** Концепційні основи програми національно-державницького виховання. – К.: Товариство «Знання» України, 2007. – С. 3-67.
5. **Кононенко П.П., Кононенко Т.П.** Концепційні основи національно-державницького виховання // Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25 – 27 жовтня 2007 р.). – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – Кн. 1. – С. 17-41.
6. **Кононенко П.П., Кононенко Т.П., Пономаренко А.Ю.** Творець «Книги буття українського народу». – К.: НДІУ, 2007. – 40 с.
7. **Кононенко П.П.** Шановний любомудре! // Шевченко В.І. Дружба з мудрістю або ключові проблеми української філософії (Теоретико-методологічний коментар до курсу української філософії у ВНЗ). – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – С. 2-4.
8. **Кононенко П.П.** Проблема розвитку українського націоналізму // Науковий вісник Українського університету. – М., 2007. – Т. XII. – С. 119-121.
9. **Кононенко П.П.** Історична проблема: націоналізм, національна проблема в українознавстві // Науковий вісник українського історичного клубу. – М., 2007. – Т. XII. – С. 124-126.
10. **Кононенко П.П.** Вічний голос Сакартвело. // Міжнародна наукова конференція, присвячена 170-річчю від дня народження та 100-річчю від дня смерті Іллі Чавчавадзе: Тези. – Тбілісі, 2007. – С. 27-28.
11. **Кононенко П.П.** Леся Українка // Міжнародна наукова конференція «Леся Українка та Грузія»: Тези. – Тбілісі, 2007. – С. 22-23.
12. **Кононенко П.П.** Рецензія на журнал «Українознавець», Вип. I, Львів 2005, Вип. II, Львів 2006 // Науковий вісник Українського університету. – М., 2006. – Т. XI. – С. 192.
13. **Кононенко П.П.** Геній епох і народів. Іван Франко і сучасна Україна: Матеріали щорічних Франківських читань. – Дрогобич, 2007. – С. 23-27.

• **науково-методичні розробки:**

1. **Кононенко П.П., Козлов А.В.** Ковпик С. І. Українознавство у старшій школі. – К.: Акцент, 2007. – 196 с.

2008 р.

• **монографії:**

1. **Кононенко П.П.** Українська національна ідея: Проблема методології. – К.: НДІУ, 2008. – 152 с.
2. Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія. – К.: НДІУ, 2008. – 400с. / **Кононенко П.П.** Керівник проекту і автор таких розділів: Слово до читача.– С. 4-7.; I розділ. Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі. – С. 8-51; VII розділ. Україна – нація, держава. – С. 184-307; У співавторстві з Кононенко Т.П. VIII розділ. Природа – релігія – філософія – мистецтво. – С. 308-327; У співавторстві з Кононенко Т.П. X розділ. Україна – ментальність, доля. – С. 362-372; XII розділ. Україна, світове українство – історична місія. – С. 391-399.

• **у науковому громадсько-політичному культурно-мистецькому релігійно-філософському педагогічному журналі «Українознавство»:**

1. **Кононенко П.П.** Українська національна ідея: Проблема методології // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 6-14.
2. **Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В.** Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 171-182.
3. **Кононенко П.П., Кононенко Т.П.** Про створення Міжнародного українського ліцею // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 184-186.
4. **Кононенко П.П.** Українська національна ідея: Проблема методології // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 6-37.
5. **Кононенко П.П.** Вибрані поезії із книги «Голоси в пустелі» // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 38-59.
6. **Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В.** Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 73-84.
7. **Кононенко П.П., Присяжна Т.М.** Програма для ЗНЗ «Українознавство» (1– 4 класи) // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 85-102.
8. **Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В.** Програма для ЗНЗ «Українознавство» (5 – 12 класи) // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 103-121.
9. **Кононенко П.П., Пономаренко А.Ю.** Програма навчальної дисципліни «Українознавство» для ВНЗ // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 122-130.
10. **Кононенко П.П.** Концепція національної системи освіти // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 131-136.
11. **Кононенко П.П., Кононенко Т.П.** Концепційні основи програми національно-державного виховання // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 137-157.
12. **Кононенко П.П., Кононенко Т.П.** Це потрібно не мертвим! – це потрібно живим! // Українознавство. – 2008. – № 3. –

С. 6-13.

13. **Кононенко П.П.** Лист сину Сашку // Українознавство. – 2008. – № 3. – С. 14.
14. **Кононенко П.П.** Матеріали всеукраїнських читань, присвячених пам'яті Анатолія Погрібного. Провісник нової світоглядної парадигми // Українознавство. – 2008. – № 3. – С. 16-18.
15. **Кононенко П.П.** Грузія: «Лише боротись – значить жить!» // Українознавство. – 2008. – № 3. – С. 156-161.
16. **Кононенко П.П.** Зустріч з мудрістю // Українознавство. – 2008. – № 3. – С. 196-198.
17. **Кононенко П.П.** Камо грядеши?... // Українознавство. – 2008. – № 3. – С. 199-201.
18. **Кононенко П.П.** «Будеш батьку панувати, доки живуть люди!» // Українознавство. – 2008. – № 3. – С. 201-205.
19. **Кононенко П.П.** Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 10-30.
20. **Кононенко П.П.,** Ренке Т.Л. Микола Зінчук – людина, яка присвятила життя казці // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 114-118.

21. **Кононенко П.П.** Яблуново-Цвітно // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 293-296.

22. **Кононенко П.П.** Яблуново-Цвітно // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 293-296.

• **в інших виданнях:**

1. **Кононенко П.П.,** Українці у світовій цивілізації і культурі
Матеріали ВП Международного семинара «Деятели науки и культуры России и Украины» 13-18 мая 2007 г. / Под. ред. Т.Н. Лебединской. – СПб., 2008. – С. 29-43.
2. **Кононенко П.П.,** Кононенко Т.П. Історія України і Росії та історія філософії як науки у творчості Миколи Костомарова // Матеріали ВП Международного семинара «Деятели науки и культуры России и Украины» 13-18 мая 2007 г. / Под. ред. Т.Н. Лебединской. – СПб., 2008. – С. 29-43.
3. **Кононенко П.П.,** Кононенко Т.П. Іван Франко – письменник, мислитель, гуманіст, патріот // Матеріали Всеукраїнської конференції. (м. Нагуєвичі). – К., 2007. – С. 12-31.
4. **Кононенко П.П.** Вічний голос Сакартвело: Тези // Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті І. Чавчавадзе. – Тбілісі, 2008. – С. 27-28.
5. **Кононенко П.П.** Берегти собори людських душ: Тези // Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 90-річчю О. Гончара. – Тбілісі, 2008. – С. 24-26.
6. **Кононенко П.П.** Особистість (М. Шестопал) // Наукові читання інституту журналістики. – Вип. 13. – К., 2008. – С. 143-145.
7. **Кононенко П.П.** Лиш боротись – значить жить? // Літературна Україна. – 6 листопада. – 2008. – С. 1, 3.
8. **Кононенко П.П.,** Кононенко Т.П. «Це потрібно не мертвим – це потрібно живим // Освіта і управління. – 2008. – № 2-3. – С. 20-34.
9. **Кононенко П.П.** Українська освіта у світовому часопросторі // Рідна мова. – 2008. – № 9. – С.5-33.

• **у Збірнику наукових праць НДІУ:**

1. **Кононенко П.П.** Українська національна ідея. Проблема методології // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – Т. XIX. – С. 7-24.
2. **Кононенко П.П.** Українська національна ідея. Проблема методології // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – Т. XX. – С. 7-41.
3. **Кононенко П.П.** Українська національна ідея. Проблема методології // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – Т. XXI. – С. 7-23.
4. **Кононенко П.П.** Валентин Крисаченко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – Т. XXII. – С. 7-11.
5. **Кононенко П.П.** Етапи розвитку й самопізнання українського народу // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – Т. XXII. – С. 281-288.
6. **Кононенко П.П.,** Кононенко Т.П. Українознавство в системі освіти України // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. – Т. XXIV. – С. 6-30.
7. **Кононенко П.П.,** Кононенко Т. П. Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. – Т. XXIII. С. 6-32.

• **науково-методичні розробки:**

1. **Кононенко П.П.,** Кононенко Т.П. Українознавство ХХІ століття: Проблеми методології і шляхи їх розв'язання. – К., 2008. – 40 с.

• **програми для навчальних закладів:**

1. **Кононенко П.П.,** Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». – К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. – 28 с.
2. **Кононенко П.П.,** Присяжна Т.М. Українознавство. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1-4 класи. – К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. – 48 с.
3. **Кононенко П.П.,** Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Українознавство. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи. – К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. – 56 с.

• **програми підвищення кваліфікації працівників галузі освіти:**

1. Українознавчі засади філології: Програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти / укл. **П.П. Кононенко**, А.Ю. Пономаренко, О.А. Хоменко, Л.Г. Касян. – К.: НДІУ, 2008. – 44 с.
2. Українознавство: Програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти / укл. **П.П. Кононенко**, Т.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, Л.К. Токар. – К.: НДІУ, 2008. – 44 с.

2009 р.

• **у науковому громадсько-політичному культурно-мистецькому релігійно філософському педагогічному журналі «Українознавство»:**

1. **Кононенко П.П.** Степан Бандера – людина, революціонер, мислитель-стратег. Уроки життєдіяльності // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 6-21.
2. **Кононенко П.П.** Українці і євреї: стан, проблеми, перспективи взаємовідносин // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 22-24.
3. **Кононенко П.П.,** Кононенко Т.П. Великий предтеча // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 25-28.
4. **Кононенко П.П.** Гей, літа орел! Гей, літає сизий... // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 28-33.
5. **Кононенко П.П.,** Кононенко Т.П. Українознавство в системі освіти (Доповідь на науково-практичній конференції за участю членів Міжнародної ради з питань освіти, науки, культури, державотворення. 23 квітня 2009 р. (м. Київ) // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 8-19.

6. Кононенко П.П. Теорія і практика Петра Сікорського // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 42-44.
7. Кононенко П.П. Ще раз про українознавство – науку про Україну й українство, їх пізнання, самопізнання, самотворення // Українознавство. – 2009. – № 3. – С. 8-28.
8. Кононенко П.П. Вступне слово до доповіді Міністра освіти і науки України І. Вакарчука. На шляху реформ // Українознавство. – 2009. – № 3. – С. 121.
9. Кононенко П.П. Нашій Альма-матер – Шевченковому університету – 175 років // Українознавство. – 2009. – № 3. – С. 120.
10. Кононенко П.П. Українство у світовому часопросторі // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 8-23.
11. Кононенко П.П. Третій міжнародний конгрес «Українська освіта у світовому часопросторі»: Доповідь // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 24-27.
12. Кононенко П.П., Ренке Т.Л. Реалії та перспективи української політики очима експерта // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 224-227.
- **в інших виданнях:**
1. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Україна і світ: взаємодія культур (довідь на VIII Міжнародному семінарі «Україна в світовому культурному просторі». – Санкт-Петербург, 2009. – С. 9-20.
2. Кононенко П.П. Сакартвело. – Тбілісі, 2009.
3. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Великі вчителі життя: чи такими є і чи так працюють і творять українські педагоги? // Освіта. – 2009. – № 48-49. – С. 12.
4. Кононенко П.П. Українська освіта у світовому часопросторі // Освіта України. – 2009. – № 90. – С. 4.
5. Кононенко П.П. Жива вода народу // Молодь України. – 2009. – № 120. – С. 1, 2-3.

2010 р.

• у науковому громадсько-політичному культурно-мистецькому релігійно-філософському педагогічному журналі «Українознавство»:

1. Кононенко П. Українська національна ідея: Проблема методології // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 6-14.
2. Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 171-182.
3. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Про створення Міжнародного українського ліцею // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 184-186.
4. Кононенко П. Українська освіта: проблема реформи // Українознавство. – 2010. – № 1 (34). – С. 8-24.
5. Кононенко П. Науково-технічний рівень часів Київської Русі і Козаччини // Українознавство. – 2010. – № 1 (34). – С. 191-195.
6. Кононенко П., Ренке Т. Проект потрібний і можливий // Українознавство. – 2010. – № 1 (34). – С. 236-243.
7. Кононенко П. Підсумки роботи за 2005-2010 роки. Проблеми, завдання, перспективи діяльності колективу Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України // Українознавство. – 2010. – № 2 (35). – С. 8-17.
8. Кононенко П. Символ волі народної // Українознавство. – 2010. – № 2 (35). – С. 18.
9. Кононенко П. Науково-технічний рівень часів Київської Русі і Козаччини // Українознавство. – 2010. – № 2 (35). – С. 214-218.
11. Кононенко П. Освітнє середовище закордонних українських навчальних закладів // Українознавство. – 2010. – № 3 (36). – С. 8-10.
12. Кононенко П. Українознавство – історична категорія у контексті світового значення // Українознавство. – 2010. – № 3 (36). – С. 44-50.
13. Кононенко П., Кононенко Т., Пономаренко А. Українознавство. Програма кандидатського іспиту зі спеціальності 09.00.12 // Українознавство. – 2010. – № 3 (36). – С. 108-114.
14. Кононенко П. Науково-технічний рівень часів Київської Русі і Козаччини // Українознавство. – 2010. – № 3 (36). – С. 201-205.
15. Кононенко П. А чи з неба гроші? // Українознавство. – 2010. – № 3 (36). – С. 267-269.
16. Кононенко П. Рецензія на навчально-виховний посібник Л.Чолану «Уроки з народознавства в 1-4 класах» // Українознавство. – 2010. – № 3 (36). – С. 269-270.
17. Кононенко П. Дорогою пророків // Українознавство. – 2010. – № 3 (36). – С. 275-280.
18. Кононенко П. Перспективи розвитку українського світу // Українознавство. – 2010. – № 4 (37). – С. 9-20.
19. Кононенко П. Вітання учасникам конференції // Українознавство. – 2010. – № 4 (37). – С. 20-31.
20. Кононенко П. Українознавство у світовому гуманітарному просторі. Роль вітчизняних і зарубіжних вищих навчальних закладів у розвитку українознавства // Українознавство. – 2010. – № 4 (37). – С. 31-37.
21. Кононенко П., Ренке Т. Інтерв'ю з Яремою Гояном // Українознавство. – 2010. – № 4 (37). – С. 90-95.
22. Кононенко П., Пономаренко А. 50-річний ювілей Всеукраїнського товариства «Україна-Світ» // Українознавство. – 2010. – № 4 (37). – С. 97-100.
23. Кононенко П. Про новий проект Закону України «Про мови в Україні» // Українознавство. – 2010. – № 4 (37). – С. 218-225.
24. Кононенко П. Українознавство в українському світі: досвід, проблеми, перспективи // Програма Міжнародної науково-практичної конференції Українознавство у світовому гуманітарному просторі. – 2010, 21-22 жовтня.
25. Кононенко П. Невичерпна історія любові. – Українки в історії: нові сторінки. – К., - Либідь. – 2010. – С. 7-9.
26. Кононенко П. Наталія Руденко: «Ми – нова школа». – К., - Либідь. – 2010. – С. 154-158.

• в інших виданнях:

1. Кононенко П. Українознавство в українському світі: досвід, проблеми, перспективи // Програма Міжнародної науково-практичної конференції Українознавство у світовому гуманітарному просторі. – 2010, 21-22 жовтня.
2. Кононенко П. Невичерпна історія любові. – Українки в історії: нові сторінки. – К., - Либідь. – 2010. – С. 7-9.
3. Кононенко П. Наталія Руденко: «Ми – нова школа». – К., - Либідь. – 2010. – С. 154-158.

III РОЗДІЛ ФАХОВІ УКРАЇНОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ І МАТЕРІАЛИ

Баран Володимир

Українознавство та археологія

Якщо українознавство розглядати як цілісну інтегративну системну науку про Україну і світове українство, то археологію, що вивчає процеси становлення людського суспільства, етногенезу та формування слов'янських народів, їх культуру і побут, процеси економічного і політичного розвитку, зокрема українського народу, слід вважати його невід'ємною, складовою частиною. Тут варто привести слушний вислів видатного вченого, засновника і керівника Науково-дослідного інституту українознавства академіка П. Кононенка: «...українознавство і в ґенезі і в місії, і в долі є аналогом ґенези, місії і долі України»¹¹.

Цим проблемам присвячено ряд монографій і велику кількість статей.

Як відомо, найдавніші люди – архантропи (*Homo habilis* – людина вміла) появились у Європі близько 1 мільйона років тому. Початок заселення сучасної території України за новими даними також близький до цього часу. Це засвідчено найдавнішими знахідками із палеолітичного поселення у с. Королеве на Закарпатті та іншими стоянками нижнього палеоліту на Україні.

Територія України входить у той етнокультурний простір, де проходили процеси визрівання сучасної розумної людини (*Homo sapiens*) у період середнього і верхнього палеоліту, утворення та становлення індоєвропейських, а за ними праслов'янських і слов'янських етнічних груп. У лісостеповій частині Правобережної України знаходяться найбільш відомі пам'ятки Трипільської культури V-III тис. до н.е. На думку їх дослідників, енеолітична Трипільська культура, на той час одна з найбільш розвинутих у Європі. Вона склалася на території сучасної Молдови і Румунії. Подальший історичний розвиток творців цієї Кукутені – трипільської спільноти, що позначена утворенням поселень-велетнів, які в археологічній літературі часто називають протомістами (Тальянки, Майданецьке, Доброводи, Сушківка та інші) площею у 250-450 га зв'язаний з освоєнням українських лісостепів, заснуванням первісного землеробства, помітним розвитком общинних ремесел, особливо гончарства, високохудожніх витворів якого і сьогодні милують око його професійних дослідників та цінителів старовини.

Археологи-трипільзнавці не припиняють вивчення питань хронології та періодизації пам'яток Трипільської культури та напрямків їх поширення і виокремлення її локальних варіантів, етнокультурного та економічного розвитку трипільських племен.

На нашу думку особливо увагу слід приділити дослідженням проблеми місця Трипільської культури серед інших синхронних їй енеолітичних та наступних археологічних культур Південно-Східної Європи, відношенням пізньотрипільських поселень до тих культур доби ранньої бронзи, що представляють індоєвропейські етнічні групи. Серед них і саме на території лісостепової частини України можна шукати зародків тих елементів матеріальної культури, які вказують на зародження праслов'янських етнічних груп. Не можна виключати, що якісь групи нащадків трипільців входили до тих культурно-регіональних общин у межах Культури шнурової кераміки, що в період ранньої бронзи і наступні часи мали відношення до процесів виникнення праслов'янських поселень. Ця проблема заслуговує ретельного фахового вивчення.

У другому тис. до н.е. значні регіони між Одром та Дніпром займали племена представлені пам'ятками близьких за характером матеріалу Тшецінецької (на території Польщі) та Комарівської (на території України) культур. Переважна більшість археологів-славистів вважає їх праслов'янськими, хоч проблема виділення їх локальних проявів та етнічної належності ще вимагає поповнення джерел та більш глибоких розробок.

На території Середньої та Південно-Східної Європи відкрито значну кількість археологічних пам'яток Лужицької та Поморсько-Підкляшової культур, скіфських, фракійських та балтських старожитностей ранньозалізного періоду (I тис до н.е.). Якась частина цих пам'яток, зокрема тих, що їх залишило землеробське населення Середнього і Верхнього Подніпров'я, належала праслов'янам. Вповні можливо, що слов'янам належала і частина пам'яток Поморсько-Підкляшової культури, на території Польщі та пограничних з нею областей Волині та Галичини, що доживають до латенського періоду. У цьому регіоні на період латену припадає початок зародження Зарубинецької та Пшеворської культур. Остання доживає до кінця римського часу.

Нові археологічні відкриття пам'яток Пшеворської культури рубіж у перших століттях I тис. н.е. у межах Одри і Вісли, а також на Західному Бугу, Посянні і верхньому Дністрі показали їх змішаний характер. Поруч з основним германським компонентом спостерігаються елементи матеріальної культури притаманні слов'янським старожитностям.

На рубіжі ер слов'янські елементи більш виразно проявляються на пам'ятках Зарубинецької культури.

Своєрідну групу пам'яток Пшеворської культури рубіж у перших століттях н.е. західних областей України складають окремі поховання або невеликі групи поховань воїнів із ритуально похованими зігнутими мечами та наконечниками списів (Гринів, Звенигород, Болотне на Львівщині та ін.) Ці поховання не викликають сумніву щодо їх належності германським військовим дружинам, які започаткували переселенські процеси окремих германських племен з Прибалтики та Повислення у регіони Північного Причорномор'я та Подунав'я.

У кінці II-III ст. н.е. на території України відбувається зміна ряду археологічних культур. Поступово припиняють своє існування поселення ранньоримського часу (Зарубинецької, Пшеворської, а також Липецької культур)¹².

До них слід додати ще й кельтійські та бастарнські пам'ятки. Матеріальна культура кельтів на північ від Карпат в латенський період представлена окремими знахідками металевих виробів, переважно прикрас. Лише на поселенні біля с. Бовшова на р. Гнілий Ліпці – лівій притоці Дністра Л.І. Крушельницькою відкрито одне напівземлянкове житло з кельтійською графітованою керамікою. Воно свідчить, що окремі невеликі групи кельтів проникали у Верхнє Подніпров'я. Бастарни у Подністров'ї засвідчені як писемними, так і археологічними джерелами. Вони представлені пам'ятками Поянешти-Лукашівської культури.

У кінці II ст. н.е. на Волині з'являються поселення і могильники Вельбарської культури, що належали германському племені готів, а можливо і гепідів. Вони показують шляхи поступового їх відселення з Нижнього Повислення у Північне Причорномор'я. На території України готські вожді очолювали різноетнічні групи населення, представлені пам'ятками багатоетнічної Черняхівської культури. Значна частина її пам'яток, особливо у північній частині Лісостепу, належала слов'янам¹³.

У прикарпатському регіоні старожитності Черняхівської культури межують з синхронною культурою Карпатських курганів відкритих на північних і південних схилах Карпат¹⁴. Вони насипані над похованнями, що належали переважно населенню фракійського кореня, яке поступово було витиснуто або поглинуте слов'янами.

Найбільший інтерес для нашої теми представляють Зарубинецька (класична і пізня), Волино-Подільська, Київська культури. Вони створені при безпосередній участі слов'ян-венедів, хоч включають і ряд чужих, неслов'янських елементів.

¹¹ Кононенко П.П. Свою Україну любіть // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XIV. – С. 8.

¹² Липецька культура в археологічній літературі відома як культура окремої групи пам'яток – носіїв фракійського кореня у Верхньому Подністров'ї.

¹³ Баран В.Д. Черняхівська культура за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. – К., 1981. – С. 3-4. – Рис. 1.

¹⁴ Смішко М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тис н.е. – К., 1960.

Відкриття і вивчення пам'яток саме цих культур дозволяє розширити і поглибити уривчасті писемні відомості про давніх слов'ян, що дійшли до нас з перших віків нашої ери, від римських авторів Плінія Старшого, Тацита і Птолемея. Разом з тим останні незаперечно засвідчують участь слов'ян-венедів в історичних подіях Європи, а в кореляції з археологічними матеріалами розкривають взаємовідносини слов'ян з навколишнім світом, зокрема з Римською імперією, особливо, з її придунайськими провінціями.

Племена Зарубинецької культури протягом II-I ст. до н.е. займали лісостепову частину Верхнього і Середнього Подніпров'я та Прип'ятське полісся. На рубежі ер її поселення і могилиники появляються на таких дніпровських притоках як Ірпін, Рось, Стугна та Тясмин. Характерними ознаками поселень були чотирикутні підквадратні дещо заглиблені у ґрунт житла з вогнищем. Могилиники – безкурганні поховання із трупоспаленнями в невеликих овальних або чотирикутних ямах або урнах також вкладених у ями глибиною до 1,2 м від сучасної поверхні. Переважна кількість знахідок – це ліпна кераміка домашнього виробництва, а також одиничні посудини імпортової кераміки – античні амфори, у яких в Подніпров'я надходили вино або олія з римських причорноморських та подунайських провінцій.

Першовідкривачем Зарубинецької культури був В.В. Хвойко. У 1899 р. він розкопав кілька поховань на могилинику у с. Зарубинці Київської області, назва якого обумовила назву культури.

У другій половині I-II ст. н.е. під тиском зовнішніх факторів культурне обличчя Зарубинецьких пам'яток помітно міняється. Внаслідок інтегративних процесів між Дніпром і верхньою Віслою створюється велика зона, де проживає змішане населення – носії Зарубинецької та сусідніх Пшеворської і Липицької культур. Їхні поселення в археологічній літературі відомі як Волино-Подільські або Зубрицькі та Пізньюзарубинецькі пам'ятки.

На рубежі II-III ст. н.е. накопчується нова хвиля чужого населення, зв'язана з процесами переселення германських племен готів та гепідів із Нижнього Повислення у Північне Причорномор'є. Міняється політична і як наслідок демографічна та етнокультурна обстановка. Прибульці зі своєю матеріальною культурою вписуються у місцеве середовище і стають ще одним його компонентом. В результаті археологія відзначає значні зміни у матеріальній культурі, що в археологічній та історичній літературі проявляється появою нових назв археологічних культур. Основні з них на території України – це Черняхівська і Київська.

Черняхівська культура — одне з найбільших і яскраво виражених соціально-економічних та культурних утворень III - першої половини V ст. н. е. на території Південно-Східної Європи. Вона займає всю лісостепову і степову частину України, Молдову, значну частину території Румунії, сягаючи на південному заході Дунаю. Відкрив пам'ятки Черняхівської культури В. Хвойко, який у 1900-1901 рр. провів розкопки могилиника в с. Черняхів Кагарлицького району на Київщині, що дав назву культурі.

Майже одночасно проводились розкопки у верхів'ях Західного Бугу і Дністра. Уже на перших етапах досліджень пам'яток Черняхівської культури була охоплена широка територія лісостепової і степової зони України. Створено карту черняхівських пам'яток. Якщо до 1960 р. було відкрито біля тисячі поселень, то у 80-х роках їх з'явилося на археологічній карті близько трьох тисяч.

Проведено археологічні розкопки, приблизно, на 200 поселеннях Черняхівської культури, із них більше 100 селищ знаходяться на території України.

Поселення здебільшого розташовані на південних схилах невеликих річок, потічків, біля джерел питної води. Вони тяжіють до родючих чорноземних ґрунтів, що свідчить про землеробський характер господарювання черняхівського населення.

Житла на черняхівських поселеннях у різних районах поширення культури відзначаються значною різноманітністю архітектурних рішень.

Це заглиблені в материк напівземлянки та землянки слов'ян, поширені в лісостеповій зоні України; наземні глинобитні житла готів, часто тричленної конструкції, кам'яні будівлі скіфо-сарматів, які характерні для прибережної смуги Північного Причорномор'я.

Поряд з поселеннями на підвищених місцях знаходились могилиники, що являють собою поля поховань без будь-яких зовнішніх ознак. Могилиники залежно від величини і тривалості поселень нараховують від кількох десятків до кількох сотень поховань. На більшості могилиників поєднуються трупоспалення з трупопокладеннями.

Найбільш масовим матеріалом на черняхівських пам'ятках є глиняний посуд. Черняхівське населення в III-IV ст. поряд з ліпною керамікою широко користувалось досконалим гончарним посудом.

Техніка гончарного виробництва була на нашу територію привнесена ззовні гончарями – вихідцями із римських придунайських провінцій. Це були ремісники-торгівці, а може, й полонені. Виготовлений ними посуд своєю досконалістю і довершеністю форм не поступається виробам сучасних майстрів гончарної справи. Культурний рівень тогочасного населення України визначається співучастю у виробництві і тим, що ці вишукані високохудожні вазы, кубки, глечики, миски знаходили широкий попит у його середовищі.

На пам'ятках Черняхівської культури чимало амфор, у яких з півдня провінційноримські торговці привозили олію або вино; є червонолакові мископодібні посудини, невеликі, прикрашені рельєфним орнаментом, які надходили з далеких надрейських майстерень; скляні кубки і флакони, римські монети, навіть численні скарби монет. Весь цей імпорту свідчить про широкі зв'язки місцевого населення з римським світом.

Формування Черняхівської культури припадає на першу половину III ст., її розквіт – на другу половину III-IV ст., а період занепаду – кінець IV – першу половину V ст.

За характером жител, поховального обряду та речового матеріалу пам'ятки Черняхівської культури діляться на три локальні групи, пов'язані з певними регіонами.

У Північному Причорномор'ї, де домінуючим було кам'яне домобудівництво, жило в основному скіфо-сарматське населення – давні мешканці причорноморських степів.

Між Дністром і Дунаєм переважали дако-гети, для яких були характерні наземні глинобитні житла і свій специфічний ліпний посуд.

Великий регіон лісостепової зони України займали пам'ятки з чотирикутними напівземлянками, часто з піччю, складеною з каменю, особливо на Середньому і Верхньому Дністрі, і специфічним керамічним комплексом. Вони належали слов'янам – венедам.

В усіх регіонах відкриті могилиники і поселення готів. Вони переселилися з Прибалтики, і принесли з собою свої типи жител (довгі наземні споруди трьохчленної конструкції), специфічний ліпний посуд та інші елементи матеріальної культури, невідомі на території України до їх появи.

У 375 р. готи були розбиті тюркськими племенами гунів. У кінці IV – на початку V ст. н.е. порівняно незначна їх кількість залишилась у Криму, а інші відходять у Подунав'я і далі на захід, сягаючи Італії та Іспанії.

Слов'янські племенні групи залишаються на своїй корінній території. Вони представлені пам'ятками декількох археологічних культур V-VII ст., про які ми розкажемо нижче.

На північ від Черняхівської культури, на широкій смузі порубіжжя Лісу і Лісостепу Дніпровського Лівобережжя розташовані пам'ятки Київської культури. Вони відомі в Подесенні, Посейм'ї, а також у верхів'ях Сули, Псла, Ворскли і Сіверського Дінця. На Правобережжі ці пам'ятки вузькою придніпровською смугою охоплюють територію від Могилова на півночі до Канева на півдні, але концентруються переважно на південь від Києва.

Пам'ятки Київської культури були відкриті наприкінці 40-х - на початку 50-х років В.Даниленком на околицях Києва, звідти назва культури. Зараз на теренах України та прикордонних з нею районів Білорусі і Росії зафіксовано більше 200 поселень і могильників.

Київська культура тісно пов'язана із зарубинецькою, але не була прямим її продовженням. Вона становить окремий культурно-археологічний комплекс.

Поселення переважно невеликі - 0,5-2га. Вони займають край першої або другої надзаплавної тераси, підвищення в межах заплав тощо. Житла розташовані на значній відстані одне від одного, тому виявлено їх порівняно мало, навіть на тих поселеннях, на яких відкрита значна площа. Серед них переважають чотирикутні півземлянки. Досить типовими є ями від центрального стовпа та вогнища в середній частині житла. Зрідка зустрічаються глинобитні печі з череннями підбитими керамікою. Стіни жител були складені з колод переважно у вигляді зрубу.

Кераміка Київської культури ліпна. Кухонний посуд представлений різноманітними горщиками і плоскими дисками-кришками, столовий посуд – миски і низькі горщикоподібні посудини з чорною лискованою поверхнею.

Датуються Київська культура від кінця II - початку III до середини V ст. н.е.

Населення Київської культури мало зв'язки як із носіями культур лісової зони Східної Європи, так із племенами Черняхівської культури.

Етнічна належність носіїв Київської культури є предметом дискусії. Переважна більшість археологів вважають його слов'янським із домішками балтів.

Окремою групою археологічних пам'яток, які не можна оминати при вивченні процесів формування слов'янських племінних утворень, є пам'ятки типу Етулії. Вони відкриті молдавськими та українськими археологами в пониззі Дністра. Частина їх знаходиться в районі Буджацького степу.

Поселення типу Етулії невеликі за розмірами, мають мало жител і багато господарських ям. Етулійське населення жило в напівземлянках, близьких за своєю архітектурою до жител Середнього і Верхнього Дністра.

Ще більш незвичними для цього регіону є етулійські поховання. На відміну від скіфо-сарматського населення, яке жило в цьому регіоні до приходу сюди слов'янського населення і хоронили своїх померлих шляхом трупопокладення, останні покійників спалювали, а їхні останки хоронили в невеликих ямах, як і слов'янське населення Зарубинецької і Київської культури.

Житлові і господарські споруди, поховальний обряд, значна частина посуду вказують на зв'язок пам'яток етулійської групи із культурою населення верхів'я Дністра, Південного Бугу і більш північних районів.

Таким чином, на території Південно-Східної Європи, де римські писемні джерела серед інших племен називають венеців, з ними можна зв'язати пам'ятки Зарубинецької, Пізньозарубинецької, Волино-Подільської, Київської та частини Черняхівської культур. Вони займають переважно пограниччя Лісу і Лісостепу та в хронологічній послідовності відображають різні етапи становлення слов'ян. Пам'ятки типу Етулії та інші на південних схилах Карпат і Подунав'ї вказують на початки слов'янських міграцій.

На території України відкрито археологічні культури ранньосередньовічних слов'ян, що датуються в межах V-VII або VI-VII ст.

Найбільшою і центральною серед них є Празько-Корчацька культура склавинів. Поселення Празько-Корчацької культури V-VII ст. н.е. займали велику територію навколо Карпат, переходячи на півночі Дністер і Прип'ять, на півдні Дунай, на сході сягають середнього Дніпра, на заході переходять верхню Віслу.

Перші пам'ятки Празько-Корчацької культури були відкриті на Волині наприкінці XIX ст. українським археологом С. Гамченком. Проте широкі археологічні дослідження цих пам'яток почалися лише після Другої світової війни.

Нині на території Східної та Центральної Європи відомо понад 500 пам'яток та місцезнаходжень Празько-Корчацької культури. З них понад третина розташована на території України.

Поселення займають переважно низькі ділянки перших надзаплавних терас великих річок, їхніх приток, невеликих потічків, водоймищ або підвищені місця в заплавах. Лише зрідка вони знаходяться на відкритих місцях високих плато. У більшості випадків поселення розміщені групами на відстані 0,5-3 км одне від одного. Вони невеликі за розмірами (0,5-1 га). Житла – напівземлянки чотирикутної форми.

Невід'ємним атрибутом жител були печі, складені з каменю. У басейні Західного Бугу і на Волині на поселеннях VI-VII ст. в житлах відкриті глиняні печі, вирізані у материковому останці.

Крім поселень у межах Празько-Корчацької культури відомі окремі городища. Серед них окреме місце займає відоме Зимнівське городище Володимир-Волинського району, датоване VI-VII ст.

Могильники Празько-Корчацької культури досліджені слабо. За характером могил вони поділяються на дві групи: плоскі (без насипів) і курганні. Відкриті на території України поховання – переважно трупопокладення в урнах, зрідка в ямах.

Курганні могильники відкриті на Волині та Дністрі. Насипи курганів невисокі – до 1 м. Діаметр їх – 4-10 м. Вони переважно округлі, опоясані ровиками. Урни з перепаленими кістками стоять на невеликих ритуальних вогнищах на рівні давнього горизонту. Саме спалення відбувалося на стороні.

Речовий матеріал на пам'ятках Празько-Корчацької культури складається з кераміки, виробів з металу, кістки та каменю. Тривалий час існувала думка, що Празько-Корчацькій культурі властивий тільки ліпний посуд. Дослідження останніх десятиліть показали, що поряд із ліпним посудом у V ст. існував і гончарний, виготовлений за зразками провінційно-римського посуду.

Землеробські знаряддя представлені одиничними екземплярами широколезових наральників, серпами, косами та ін. Відомі ковальські і деревообробні інструменти: кувадла, зубило, молотки, токарний різець, різноманітні проколки.

Широко представлені ливарні форми, виготовлені з мергелю. У відкритому житлі – майстерні ювеліра на Бернашівському поселенні на Дністрі - знайдено глиняну ллячку й 64 ливарні форми. Серед них рідкісну форму для відливання пальчастих фібул-застібок.

Поряд із празькими старожитностями, на схід і південь від них, розташована Пеньківська культура, що тягнеться широкою смугою з північного сходу на південний захід від Сіверського Дінця через Середнє Подніпров'я до Попруття. Далі на південь у Нижньому Подунав'ї на території Румунії зустрічаються потоки празько-корчацьких та пеньківських пам'яток.

Дослідження Пеньківської культури почалося лише в 50-х роках XX ст. розкопками відомим українським археологом Д.Т. Березовцем кількох поселень біля села Пеньківка на Тясміні, що дало назву культурі. Топографія поселень близька або аналогічна до поселень Празько-Корчацької культури.

Житла за формою, розміром та характером побудови стін також відрізняються від празько-корчацьких жител. Але на відміну від них, замість печі-кам'янки на ранньому етапі Пеньківської культури майже в усіх житлах були вогнища. Лише другій половині VI-VII ст., спочатку на правому березі Дніпра, а згодом і на Лівобережжі з'являються печі-кам'янки. Їх поява вказує на поступове поширення склавінських впливів на антські території.

Серед пеньківських пам'яток були і поодинокі городища. Їх зазвичай будували на високих горбах, зручних для оборони. В с. Гайвороні на Південному Бугу знайдено виразні сліди залізоплавного виробництва, що мало 21 залізоплавильний горн.

Могильники у складі пам'яток Пеньківської культури займають скромну частку. Поховання являють собою спалення на стороні з наступним захороненням решток спалених кісток у ямах завглибшки 0,3-0,5 м.; їх діаметр здебільшого дорівнював їх глибині. Урнові поховання одиничні.

За складом кераміки Пеньківська культура близька до Празько-Корчацької. Тут на поселеннях V ст. поряд із ліпним посудом, що є основним, зустрічається незначна кількість гончарної сіроглиняної кераміки, характерної для попередньої Черняхівської культури. Ліпні форми представлені горщиками та незначною кількістю мисок і сковорідок.

Пеньківська культура характеризується наявністю значної кількості металевих виробів із кольорових металів. Це фібули, переважно пальчасті, пряжки, браслети, підвіски, сережки, поясні накладки та ін. Відомі залізни наральники, мотики, серпи, ножі тощо. Землеробські знаряддя праці тут представлені краще, ніж у Празько-Корчацькій культурі.

Датується Пеньківська культура У-УП ст. н.е. До раннього етапу належать пам'ятки, в яких ліпний посуд супроводжується незначною кількістю гончарної сіроглиняної кераміки, зустрічаються фібули, пряжки та інші предмети, датовані не пізніше V ст. н.е.

Події, пов'язані з анто-готськими війнами та поразкою антського князя Божа, за Йорданом, переносять хронологічний рубіж виділення антського племенного об'єднання на кінець IV - початок V ст. В археологічному відношенні - це період згасання Черняхівської та зародження Празько-Корчацької та Пеньківської культур.

Територія, де розташовані пам'ятки Пеньківської культури, відповідає місцям проживання антів.

Лівобережжя Верхнього Дніпра: Десну, Сейм, верхів'я Сули, Псла та Сіверського Дінця - займає Колочинська культура. Дослідження її були розпочаті в 1955-1960 рр. розкопками городища в Колочині, що дало назву культурі.

Нині відомо близько 150 поселень та могильників Колочинської культури. Понад 30 з них розкопувались. Виявлено понад 40 жител та 400 поховань.

Поселення розташовані в нижніх частинах надзаплавних терас або на підвищеннях . місцях, часто на дюнах у заплаві. Житла чотирикутні, переважно квадратні, площею 11-24 кв. м., їх стінки зрубні або стовпові, Здебільшого, в центрі житла ставився один опорний стовп, що зрідка зустрічається і в пеньківських житлах, але чого ніколи не було в Празько-Корчацькій культурі. Поряд із центральним стовпом розміщувалося вогнище.

Господарські ями в профілі мали переважно грушоподібну форму.

Поховальний обряд - трупоспалення на стороні з подальшим покладенням останків у неглибоку ямку. Крім кальцинованих кісток, у поховання потрапляли особисті речі покійного, а також уламки спеціально розбитого посуду. На могильниках ями поховання переважають кількісно над урновими.

Кераміка ліпна. Лише на найбільш ранніх пам'ятках (V ст.) зустрічаються поодинокі знахідки фрагментів імпортованої гончарної сіроглиняної черняхівської кераміки.

Специфіка ліпних комплексів Колочинської культури полягає в тому, що тут у кількісному відношенні переважають циліндро-конічні форми горщиків над округлобокими.

Інший інвентар складається із землеробських (серпи, коси), деревообробних (сокири, долота) та універсальних (ножі, шила) знарядь праці. Також відомі жорнові камені, бруски, кістяні проколки, глиняні пряслиця тощо.

Вироби з кольорових металів представлені фібулами, пряжками, нашитими бляшками, різного роду підвісками тощо.

Колочинська культура датується в межах V-VII ст., отже, вона синхронна Празько-Корчацькій та Пеньківській.

Саме північне розташування Колочинської культури, віддаленої від Візантії та її провінцій, було причиною того, що ця група населення, її носії, не отримали імені в письмових джерелах. Археологія також не може визначити цього етноніма, але вона безперечно засвідчує їх господарсько-культурну спільність.

Отже, період першої половини і середини I тис. н.е. в історії слов'янства відзначається створенням самобутньої матеріальної культури, і політичною активністю слов'янських племен на євразійському континенті. Це визначають письмові джерела й археологічні пам'ятки. Можна вважати, що ранньослов'янські археологічні культури представляли вже не окремі племена, а слов'янські племенні союзи. У них ми бачаємо зародження основ майбутніх слов'янських народностей, і в першу чергу українського народу, що є предметом вивчення українознавства.

Етногенетичні процеси рубежу і першої половини I тис. н.е. завершуються створенням великих слов'янських племенних союзів – зародків слов'янських народів. У середині I тис. н.е. починається їх велике розселення, що на північному сході сягнуло Волги, на Півдні – глибинних районів Балканського півострова, а на Заході, у межиріччі Одри та Ельби – балтійського узбережжя

Під тиском племен Пшеворської і Вербальської культур, зокрема, гото-гепідів, з північного заходу та зустрічних їм потоків сарматів з південного сходу уже в кінці I-II ст. н.е. якась частина носіїв Зарубинецької культури переміщується з Волині у Верхнє Подністрів'я, а з Середнього Дніпра – у верхів'я Десни і Сейму. В III ст. н.е. частина верхньодніпровського населення відходить на схід в райони Дніпровського Лівобережжя. В останні десятиліття на Сумщині, Полтавщині, Харківщині, Курщині відкриті поселення другої половини III - початку IV ст. н.е. (Боромля II, Букреївка II, Рідний Край та ін.), які за характером жител, ліпного і гончарного посуду, фібул з високим приймачем (VII група за Альмгреном), грибовидних прясел, конічних кухлів на кільцевому піддоні та інших елементів матеріальної культури пов'язуються з верхньодніпровською групою черняхівських старожитностей. На Лівобережжі вони розташовані посумжно з пам'ятками київської культури.

Ще одна група слов'янських пам'яток III-IV ст. відкрита не так давно в Буджакському степу на території Молдови. Вони засвідчені в пониззі Дністра, Пруту і Дунаю поселеннями і могильниками типу Етулії. Ці пам'ятки також близькі до старожитностей Верхнього Подністрів'я II-IV ст. н.е. та пізньозарубинецьких пам'яток Верхнього Побужжя. Цікаво, що регіон їх розташування співпадає з місцем позначення на Певтіногерових таблицях однієї із груп венедів, яким вони і належали.

Звертають на себе увагу ще дві групи пам'яток IV-V ст. н.е. відкриті на території Словаччини (пряхівський тип) та на Моравії (злехівський тип). За характером ліпного посуду вони виділяються серед германських старожитностей в цьому регіоні. Словацькі археологи Будинський-Крічка і Б. Хроповський вважають їх слов'янськими. Чеський археолог І. Тейрал розглядає появу цих пам'яток як привнесення у германське середовище слов'янської ліпної кераміки тими германськими племенами, які поверталися з регіонів Північного Прикарпаття, (Tejral, 1989. – S. 77-87).

Більш вірогідним може бути припущення, що цей посуд виготовлений на нових місцях самими слов'янськими переселенцями, що появились тут поруч з германцями.

Переселенські рухи слов'ян в II-IV ст. були незначними. Це лише передвісник того демографічного вибуху, який в V-VIII ст. викликав глобальні переселенські процеси на території Європи, що увійшли в історію під назвою Великого переселення народів. Одною з основних рушійних сил цих процесів були слов'яни.

За даними археологічних джерел, слов'янське населення з Верхнього Подніпрів'я в V-VII ст. поступово розселяється на північ та північний схід, в басейни Двіни, Дону і Волги у їх верхів'ях.

Інші потоки слов'янського розселення були спрямовані на південь до кордонів Візантійської імперії. Воно було викликане приходом гунів у Північно-Західне Причорномор'я. Гуни, що розбили готів, чинили тиск на всі племена, що жили в межиріччі Дніпра і Дністра.

У Подунав'ї та на Балканах розселялися слов'яни з Середнього та Верхнього Подністрів'я та Верхнього Попруття (Празько-Корчацька культура), а також верхів'я Південного Бугу та Середнього Дніпра (Пеньківська культура). Вони опускалися Прутом, Сиретом та притоками Тиси й принесли у Подунав'я празькі і пеньківські типи кераміки та характерні квадратні житла – напівземлянки.

За часів правління Юстина (518-527) та Юстиніана (527-565) склавні та анти вже вторгалися на територію Візантійської імперії, переходячи Дунай.

Цілком визначені слов'янські поселення, добре датовані фібулами, з'являються у Попрутті вже у V ст. н.е. (Кодин I). До слов'янських пам'яток цього ж часу належить також поселення Ботошани I за 70-80 км нижче Кодина на території Румунії. Румунський вчений Д. Теодор виділяє на Пруті та Сиреті досить велику групу пам'яток V-VI ст., які він відносить до типу Костиша-Ботошани. Вони Прутом та Сиретом опускаються до Дунаю, охоплюючи не тільки Молдову, але й інші регіони вздовж східної дуги Карпат.

Таким чином, нові археологічні матеріали не тільки підтверджують, але й уточнюють дані писемних джерел, що стосуються слов'ян Північного Подунав'я. Вони дозволяють віднести початок заселення слов'янами цього регіону до гунських часів, не виключаючи можливості їх інфільтрації на ці землі і в першій половині I тис.н.е. (пам'ятки типу Етулії).

Останнім часом деякими румунськими археологами зроблені спроби інтерпретувати пам'ятки типу Костиша-Ботошани та Іпотешт-Кіндешт-Чурел як поселення лише місцевого дако-романського населення. Хибність цієї інтерпретації очевидна. У Дністро-Дунайському регіоні матеріальна культура слов'ян зберігає ті ж самі риси, що й в більш північних регіонах між Дніпром та Дністром. Ні напівземлянкові житла з характерною лише для слов'ян піччю-кам'янкою, ні провідні форми кераміки (горщики празько-корчацького та пенківського типів, сковорідки), не були відомі в Північному Подунав'ї до приходу сюди слов'ян. Розселення слов'ян в Подунав'ї було тривалим процесом. Це сприяло розвитку близьких контактів та інтеграції з залишками місцевого дако-романського населення, що знайшло своє відображення у матеріальній культурі, яка поєднує на ряді поселень як слов'янські, так і субстратні елементи.

Протягом VI ст. н.е. слов'яни не тільки заселяють дунайське Лівобережжя. Їх окремі групи поселяються на його правому березі, про що свідчить поселення Празько-Корчацької культури біля с. Нова Черна в Болгарії.

В Подунав'ї слов'яни розділяються на дві групи, й подальше їх розселення йде двома потоками. Один потік слов'янського населення (з характерною йому керамікою пенківського типу) просувається вглиб Балканського півострова, а другий (з празько-корчацькою керамікою) рухається вверх по Дунаю. Вже у VI ст. слов'янські поселення Празько-Корчацької культури з'являються на території Моравії та Словаччини. Освоївши верхів'я Дунаю, можливо, під натиском аварів, слов'янські угруповання просуваються далі на захід і досягають верхів'я Ельби. Досить швидко вони заселяють міжріччя Ельби та Заале, де в кінці VI на початку VII ст. з'являються поселення типу Дессау-Мозікау. Характер жител (квадратні напівземлянки з піччю-кам'янкою) не залишають сумніву в тому, що цей регіон було заселено тим же слов'янським населенням, що Моравія і Словаччина. Поки що важко сказати, як далеко на північний захід просунулися ці угруповання. Присутність у VIII-IX ст. у Шлезвіг-Гольштейні слов'янських поселень з аналогічними житлами (Козель, Шуба та ін.) свідчить про інфільтрацію сюди невеликих груп слов'ян - вихідців з Дністро-Дунайського межиріччя.

Однак, у північних районах Німеччини вони зустріли інше слов'янське населення, представлене городищами та поселеннями з керамікою типу Суків-Фельдберг. Можна не сумніватися в тому, що суківська кераміка пов'язана своїм походженням з пам'ятками типу Дзедзіце із території Середньої та Північної Польщі.

На Ельбі зустрілися й схрестилися два переселенські потоки слов'ян, що рухалися з півдня, з території Моравії – на північ, та з північного сходу, з території Польщі – на захід. Як видно, ця обставина, а також вплив субстратного германського населення й більш західних германських сусідів створюють умови для виникнення багатьох нових слов'янських угруповань, кожне з яких характеризується своїми типами кераміки.

За археологічними даними чітко простежуються основні напрямки розселення слов'ян:

1. Шляхи верхньодніпровських слов'янських груп – носіїв Київської (III – перша половина V ст. н.е.) і її наступниці Колочинської культур (друга половина V-VII ст. н.е.) вели на північ і північний схід, в ареали балтських та угро-фінських культур.
2. Складіни – носії слов'янської частини Черняхівської культури (III – перша половина V ст. н.е.) та їхні нащадки – творці Празько-Корчацької культури (друга половина – V-VII ст. н.е.) зайняли середній та верхній Дунай і межиріччя Ельби та Заале.
3. Анти – носії Пенківської культури (друга половина V-VII ст. н.е.) прийшли в Нижнє Подунав'я та на Балкани.

Історичне значення Великого переселення народів, яке охопило і слов'янський світ, в першу чергу полягає в тому, що воно започаткувало етнополітичну карту середньовічної Європи. На ній свої усталені місця зайняли слов'яни. В їхньому середовищі відбувся поділ на ті етнічні утворення, які в залежності від історичних обставин заклали основи процесів формування сучасних слов'янських народів. Ця історична закономірність однаковою мірою відноситься до всіх слов'ян – південних, західних і східних. Інтеграція слов'янських переселенців з місцевим населенням на нових освоєних землях, поступове поглинення субстратів приводить до етнокультурних змін і зародження нових слов'янських етносів як на Балканах і Подунав'ї, так і на Двіні і на Волзі. Ті групи слов'янського населення, що залишилися на своїй корінній території, а це Український Лісостеп, а також Лівобережне Повіслення, отримали по відношенню до тих слов'янських груп, що переселилися в нові регіони, свої культурно-мовні статуси і також стали окремими етно-мовними одиницями. Виходячи з археологічних джерел, складіни, представлені Празько-Корчацькою культурою по обох боках Карпат, стали предками не тільки правобережних українців, але й склали основний компонент предків словаків, морав'ян і чехів та українського і польського населення у Посянні та Верхньому Повісленні. Крім того, складіни, в інтеграції із слов'янами-антами Дніпровського Лівобережжя, стали вагомим частиною Лівобережних предків Українського народу. Поляки Середньої та Північної Польщі мають свої історичні витоки, що сягають Дзедзіцької культури. Та частина антів, що понесла з собою Пенківську культуру на Балкани, стала важливим компонентом болгарської, сербської та інших етнічних груп південних слов'ян. Предками білорусів та росіян було населення, представлене верхньодніпровськими ранньосередньовічними культурами типу Колочина-Тушемлі-Банцерівщини, яке поступово займало області із балтським та угро-фінським субстратами. Про інфільтрацію верхньодніпровських слов'ян у Верхнє Поволжжя свідчать пам'ятки Іменьківської культури V-VII ст.н.е. (Баран, 1998. – С. 71-73).

Отже, генетичні корені сучасних слов'янських народів, як і переважної більшості "варварських" народів Європи сягають епохи їх великого переселення. Це, безперечно, стосується і східних слов'ян. Ми впевнені в тому, що вирішення проблеми походження східнослов'янських народів лежить в площині загальноєвропейських історичних закономірностей. Їх початок відкриває велике розселення слов'ян. Державотворчі процеси, які набирають розмаху в наступні століття, дещо уточнюють політичну карту Європи, але їхній вплив на етнічний розвиток європейських народів, в тому числі слов'янства, не приводить до корінних етнокультурних змін. Навіть такі могутні державні утворення як імперія Карла Великого, Великоморавська держава, чи Київська Русь розпадаються на менші етнополітичні утворення, зародження яких спостерігаємо у ранньому середньовіччі. Історичні школи, особливо в Росії, які ставлять знак рівності між державотворчими і народотворчими процесами, керуються більше політичними інтересами, ніж реальними фактами. Розпад східнослов'янської імперії Рюриковичів – Київської Русі, на нашу думку, це не вихідна точка зародження трьох східнослов'янських народів, а логічний наслідок несумісності економічних, культурних та політичних інтересів тих етнічно різних племенних груп східного слов'янства, що входили до неї. Роз'єднана і ослаблена внутрішніми суперечностями Русь потерпіла поразку від полчищ монголо-татарських ханів. Етнічний розвиток трьох східнослов'янських груп, започаткований процесами великого розселення слов'ян, тепер вже в іншому історичному вимірі продовжується, досягаючи свого логічного завершення – появи українського, а пізніше білоруського та російського народів.

Літопис для цього часу вже не згадує ні вєнедів, ні антів. Він називає низку конкретних племен на Дунаї, на Віслі, на Дніпрі і Прикарпатті, Білоруському Поліссі, на Двіні і на Волзі. Тепер їх об'єднує лише первісна самоназва "слов'яни". Вона фіксує їх приналежність до сім'ї слов'янських народів, незалежно від місця проживання, мови та характеру взаємних стосунків.

Все Дніпровське Правобережжя займає Райковецька культура¹⁵ – пряма спадкоємиця Празько-Корчацької. Вона поширюється за Дністер, Карпатські гори і заходить у теперішню Закарпатську область, Буковину, Молдову до Дунаю. В окремих місцях виходить на дунайське правобережжя в межі теперішньої Болгарії. На півночі райковецькі пам'ятки займають все Прип'ятське Полісся, виходячи на лівий берег Прип'яті, у її верхів'ях вклинюються на територію сьогоднішньої Білорусі. На сході Райковецькі поселення частково переходять на лівий берег Дніпра, де межують з ареалом Волинцівсько-Роменської культури. У Середньому і Верхньому Подунав'ї на основі Празько-Корчацької культури появляються пам'ятки з керамікою дунайського типу.

Дослідженням пам'яток Райковецької культури, починаючи з кінця XIX ст. займалася велика група українських та російських археологів.

Нині відомо близько 400 пам'яток. Широко вивчене Райковецьке городище в урочищі Лука, яке дало назву культурі, Сахнівка, Канів, Петрівка, Монастирьок, Кодин, Хлепча I, Рашків I, Ріпнів I та багато інших.

Пам'ятки Райковецької культури представлені поселеннями, городищами і могильниками.

Характерні для Райковецької культури житла – підквадратні напівземлянки площею 7-16 кв.м з піччю-кам'янкою, на окремих поселеннях Волині – глиняною піччю.

Могильники Райковецької культури досліджені дещо слабше, ніж поселення. Основним типом захоронення і надалі залишається трупоспалення. Тепер значно зменшується кількість безкурганних поховань і збільшується кількість курганів.

Крім характерного, для райковецьких пам'яток ліпного посуду, все більше появляється виробів, обточених за допомогою гончарного кола.

Ліпні посудини Райковецької культури часто орнаментовані нарізками по краю вінчика, пальцевими вдавненнями та ін., гончарні вироби прикрашалися багаторядним лінійно-хвилястим орнаментом, нерідко по всьому корпусу.

На етапі Райковецької культури збільшується кількість землеробського та ремісничого інвентаря, поліпшується його якість. Він представлений наральниками, серпами, косами, мотиками, жорнами, сокирами, теслами, долотами, токарними різцями, свердлами тощо. Відомі глиняні та кам'яні відливні форми, плячки. Зброя, представлена переважно листоподібними наконечниками списів та різнотипними наконечниками стріл. Прикрасами служили скроневі дротяні кільця, лунниці, підковоподібні фібули, браслети, персні, скляні намистини тощо.

Поповнюється кількість монетних надходжень. До знахідок візантійських монет додаються численні арабські диргеми, карбовані у VІІІ-X ст.

Райковецька культура на Правобережжі продовжувала традиції празько-корчацьких старожитностей. Синхронна їй слов'янська культура Лівобережжя – Волинцівсько-Роменська – сформувалася у більш складних умовах, викликаних, з одного боку, інфільтрацією на, Лівобережжя частини правобережних слов'ян, а з другого – впливом Салтово-Маяцької культури, створеної населенням, що входило до складу Хозарського каганату.

Початок археологічних досліджень волинцівсько-роменської пам'яток пов'язаний з іменем М.Макаренка (Макаренко, 1907, С. 142-144). Еталонне поселення і могильник біля с. Волинцева Путивльського р-ну Сумської обл. багато років досліджувалися Д. Березовцем.

Пам'ятки Волинцівського етапу представлені неукріпленими поселеннями і безкурганними могильниками. На Роменському етапі різко збільшується кількість городищ, з'являються курганні поховання.

Основний тип житла – це квадратна або прямокутна напівземлянка, стовпкової і зрубної конструкції, площею 10-22 кв.м з глиняною піччю.

На роменському етапі у VІІІ-ІХ ст. на Лівобережжі почалося виробництво місцевого посуду, обточеного на примітивному гончарному круті. Він прикрашався гребінцевидним штампом або у вигляді ланцюжка.

Основну групу кераміки на волинцівському і роменському етапах становили ліпні кухонні товстостінні посудини, представлені горщиками, сковорідками та мисками, що становлять близько 90% усього керамічного комплексу. Більшість їх прикрашена пальцевими вдавненнями і нарізками по краю вінчика. Лише поодинокі ліпні горщики з високими циліндричними вінчиками виготовлені за зразками гончарних. Вони найчастіше служили урнами.

Археологія засвідчує зв'язки Волинцівсько-Роменської культури з місцевими та правобережними, попередніми і синхронними їй старожитностями і їх відсутність з пам'ятками Іменківської культури Поволжя. Процеси етнокультурного розвитку північно-східної і південної груп слов'ян з періоду великого розселення пішли різними шляхами.

У багатьох археологічних працях радянського часу, присвячених вивченню етнокультурних процесів у Східній Європі VІІІ-X ст., були зроблені спроби співставити з археологічними культурами літописні племена. В кожній спробі проглядаються достатньо чіткі етнографічні відмінності між південно-західною і північно-східною групами слов'ян, закладені ще в попередні періоди. Це відповідає і їхнім діалектно-мовним особливостям, в чому, крім археологів переконана і більшість лінгвістів.

Вже О.Шахматов вважав, що після того, як східні слов'яни в VІІ-ІХ ст. з дніпровсько-волинського регіону розселилися на великих просторах від Чорного моря до Ільменського озера й від Карпат до Дону, їхня мова розчленувалася на три великі діалектно-територіальні групи. "Распадение восточнославянских племен и их языка относится (в своем постепенном ходе) к VІІ и VІІІ веку; вероятно, к ІХ в. восходит (как завершение процесса) распадение единого русского племени на три племенные группы: южную, северную и восточную" (Шахматов, 1916, С. 25-36). "Спільноруська прामова (мається на увазі східнослов'янська – авт.) розпалася на три окремі говори, ще в добу доісторичну – в кінці VІІІ чи на початку ІХ ст., і об'єднання, всіх племен в одній державі не могло привести до утворення однієї спільної народної мови" (Шахматов, 1916, С. 68).

Науково обгрунтовану позицію щодо зародження сьогоднішніх слов'янських мов у праслов'янському мовному середовищі зайняв С. Смаль-Стоцький. Він вважає, що "...українська мова являє собою тільки добуток дальшого розвитку праслов'янської, колись дійсно говореної мови... , переформування її діалекту (говору) на спеціальний український лад, як усі інші слов'янські мови являють собою перетворення праслов'янської мови (її говорів) на їхній питомий лад ... Зарисовані вже в цій добі діалекти і відтинки розробили опісля поодинокі слов'янські мови. Розвиток північно-староруського і південностароруського вже в своєму праслов'янському зародку пішов іншими шляхами... На перепоні правильному розумінню і поясненню цих явищ, стріть фікція праруської мови" (Смаль-Стоцький. Перевидання, 1996. – С. 98-110).

Сьогодні існують різні точки зору лінгвістів та археологів на проблему; східнослов'янської мовної і культурної єдності. Одні йдуть від єдності до розподілу на діалектно-культурні групи, що зв'язано з процесами розселення слов'ян, інші заперечують діалектно-племенну спільність у праслов'янському чи слов'янському середовищі вже з самого початку (Шевельов, 1996. – С. 193).

Рішучу позицію щодо роздільності процесів формування українського та російського народів і їхніх мов зайняв останнім часом О.Стрижак. Він вважає, що "...виникнення порівняльно-історичного мовознавства призвело до повного визнання самостійності української мови, структурно-фонетично сформованої відповідно до її історико-геополітичної суті, взаємозв'язків і контактів". У статті "Нова наукова концепція про окремі шляхи походження українського та російського народів і їхніх мов" (1998 р.) О.Стрижак приводить нові дані, які спростовують "теорію" давньоруської чи праруської східнослов'янської спільної прамови. Він приєднується до С. Стоцького і Г.Гартнера, які у праці "Grammatik der ruthenischer (ukrainischen) Sprache" бачать підоснови української мови у праслов'янській, (Смаль-Стоцький, 1994, С.345; Стрижак, 1998. – С. 55.)

¹⁵ В літературі вона відома під назвою Лука Райковецька.

На Правобережжі між Дніпром, Прип'яттю і Дністром з VII ст. н.е. утворюється міжплемінне об'єднання дулібів. Літописець згадує дулібів, розповідаючи про напади на них аварів в часи візантійського імператора Іраклія (610-641). "... Си же обри воеваху на словенех и примучиша дулебы, сущая словени, и насилия творяху жонам дулебским". (Ипатьевская летопись. – 1962. – С. 10). Про напади аварів на дулібські землі згадують й інші більш ранні джерела, зокрема "Хроніка Фредегара" (Свод. – Том II, 1995. – С. 48). Дуліби, а за ними волиняни і бужани займали територію Західної Волині і Верхнього Подністров'я. Вона окреслюється топонімами, похідними від назви "дуліби". Їм відповідають пам'ятки кінцевого етапу Празько-Корчацької та раннього етапу Райковецької культури, розташовані в цих областях. Як відомо, Райковецька культура покриває територію всіх літописних правобережних племен: дулібів-волинян-бужан, що є назвами одної племінної групи; деревлян, полян, уличів, тиверців і хорватів. Все це дозволяє зробити висновок, що на правобережжі Дніпра існувало етнокультурне племінне об'єднання, у яке вони входили.

В.Ключевський, Б.Греков, Л.Нідерле, М.Державін та ряд інших дослідників, спираючись на писемні відомості арабських авторів, зокрема аль-Масуді, про плем'я валіняна, яке мало свого князя і якому віддавна підкорялися інші слов'янські племена, не сумніваються в тому, що, починаючи з VI ст., на території Волині і Прикарпаття існував великий племінний союз східнослов'янських племен, що об'єдналися навколо племені дулібів (Ключевський, 1987, С. 103-104; Греков, 1953, С. 442-443; Нідерле, 1956, С. 173-177; Державин 1946, С. 14-15). В.Ключевський пише, що в Прикарпатті в VI ст. "...ми застаємо великий племінний союз під керівництвом князя дулібів... Цей воєнний союз і є факт, який можна поставити на самому початку нашої історії. Вона почалася у VI ст. на самому краю, в південно-західному кутку руської рівнини, на північно-східних схилах і передгір'ях Карпат" (Ключевський, 1987, С. 103-104). Початковим етапом державності східних слов'ян це об'єднання називають В.Мавродін і Б.Греков (Мавродин, 1946. – С. 62; Греков, 1953. – С. 29). Відкриття у с. Зимному Володимир-Волинського району ранньослов'янського городища VI-VII ст. з великою кількістю металевих знахідок і слідів їх місцевого виробництва підтверджують висновки істориків. Поки що інших слов'янських ранньосередньовічних городищ, які б існували раніше VII ст., немає. Є всі підстави вважати зимнівське городище центром найбільш раннього східнослов'янського дулібо-волинського об'єднання, яке відкриває державотворчі процеси – утворення української державності.

На схід від дулібів-волинян на території Східної Волині Літопис поміщає деревлян "...Зане сегоша в лесех". У 945 р. вони вбили київського князя Ігоря, який переборщив з даниною. Деревляни раніше входили у дулібо-волинське об'єднання.

Княгиня Ольга, дружина Ігоря, жорстоко помстилася за чоловіка, спаливши їхнє головне місто деревлян – Іскоростень. Їхні поселення та курганні поховання належать до Райковецької культури.

На окрему увагу серед племен, що входили у дулібське племінне об'єднання, заслуговують хорвати, які після його розгрому аварами утворюють у Прикарпатті окремий племінний союз. Археологічно вони, як й інші племена південної групи, представлені пам'ятками Райковецької культури.

Розміщення топонімів, утворених від етноніму "хорвати" вказує, що вони були безпосередніми сусідами дулібів і займали не тільки Північне але й Південне Прикарпаття. В цих областях, як і на Волині і Подністров'ї, відкриті пам'ятки Празько-Корчацької культури, які наприкінці VII-VIII ст., переростають в Райковецьку культуру. Хронологія цих пам'яток показала, що їх поширення спрямоване із Верхнього і Середнього Подністров'я у Посання, Південне Повіслення і на Південні схили Карпат. Це спостерігають і польські археологи (Parczewski, 1991, s. 30-43). Разом з тим, у польській літературі переважає тенденція до виділення ранньосередньовічних пам'яток Верхнього Повіслення в окрему групу, яку нерідко зв'язують із західнослов'янськими лендзянами. Такі спроби археологічно не виправдані. Хорвати зберігали статус окремого племені до часів Володимира Святого. Він, підкоривши їх, приєднав до Київської держави.

Географія хорватських городищ і могильників значною мірою збігається з тим регіоном Прикарпаття і Подністров'я, який пізніше іменувався Галицькою землею.

У межах ареалів Празько-Корчацької та Райковецької культур знаходились правобережні поляни, уличі і тиверці.

Поляни серед східнослов'янських племен займають особливе місце. Літописець, а за ним ряд істориків і археологів-славистів виділяють полян як державотворців. Вони побудували величний град Київ на дніпровських горах і брали безпосередню участь у створенні Київської держави. Поляни користуються особливою симпатією літописця. Вони "мужі мудрі і смислені", дали перших київських князів - Кия з його братами Щеком та Хоривом, сестрою Либіддю. Київ був прийнятий за почесними візантійським імператором у Константинополі. Навіть першу данину Хозарському каганату поляни дали мечами. Це було натяком на те, що останні згодом платитимуть данину полянам. Так воно і сталося, підсумовує літописець.

Окрему групу складали північно-східні літописні племена, що поступово освоювали землі балтів та угро-фінів.

Вже на волинцівському етапі якісь групи сіверянського населення поступово починають заселяти райони Придніння та Оки. Вони привносять сюди свої прийоми домобудування та керамічного виробництва. Змішуючись з місцевим неслов'янським населенням, слов'янізуючи його, вони утворюють тут нові етнокультурні племінні групи "донських слов'ян" та літописних вятичів. В основі племені вятичів лежить поступово слов'янізований угро-фінський субстрат Мощинської культури. Якщо в житловому будівництві на поселеннях і керамічному матеріалі місцеві традиції проявляються досить слабо, то в похоронному обряді вони домінують. На відміну від Волинцівсько-Роменської культури сіверян, де курганні поховання, що відображають похоронну традицію волино-дністровської групи слов'янських племен, появляються лише в IX-X ст., тут курганна традиція інша. Вона сприймається прибульцями від мощинського субстрату уже в VIII ст., тобто тут кургани появляються раніше, ніж у Роменській культурі. Крім того, кургани вятичів характеризуються багатством речового інвентаря і наявністю зрубних камер, що також суттєво відрізняє їх від поховань південної, української групи племен. Вятицькі жіночі поховання позначені наявністю в них семилопатемих підвісних скроневих кілець, відсутніх у похованнях сіверян, що у якійсь мірі визначають їхню племінну територію.

Етнографічне обличчя радимичів на Сожі, де вони появляються вже у IX ст., визначається поєднанням місцевих балтських і привнесених слов'янських елементів матеріальної культури. Це вказує на змішання місцевого балтського субстратного населення і слов'янських переселенців. Поки що не встановлено регіону, звідки останні прибули. У Літописі вказується на прихід радимичів "от ляхов", але археологічними матеріалами це повідомлення не підкріплене.

Племінна група кривичів, "іже сядят на верхь Волги, и на верхь Двины, и на верхь Днепра" включала в себе ряд дрібніших, не названих літописцем племен. Вони у УІП-Х ст. вже обжили названі літописцем райони, що раніше належали неслов'янському населенню. Їх основою були племена, котрі в УІ-УП ст. представлені псковськими довгими курганами, що розвивалися тут без будь-яких змін. В IX-X ст. довгі кургани були замінені напівокруглими з одним-двома похованнями за обрядом кремації. Інгумації тут появляються лише в кінці X-XI ст.

Смоленсько-полоцькі кривичі, основу яких склало населення Тушемлянсько-Банцерівської культурної групи, були окремим племінним утворенням, яке склалося в результаті слов'янізації балтського населення (Седов, 1994 С. 369). Центром смоленських кривичів вважається поселення в Гніздові під Смоленськом з великим курганним могильником. На могильнику виявлено поховання представників різних етнічних груп населення, у тому числі і норманів. Цей пункт відіграв велику роль як торговельно-ремісничий центр на торгових шляхах у Константинополь.

Своєрідну окрему північну групу становили ільменські словени. Літопис вказує: "Словени же сегоша около озера Ильменя, и прозвашася именем своим" (ПВЛ, ч.1, С. 11). Очевидно, "своє ім'я" виділяло їх, не давало загубитися серед моря чужого фінського місцевого населення.

Похоронними пам'ятками ільменських словен були сопки, які пізніше, замінюються, очевидно, в процесі слов'янізації місцевого населення звичайними курганами з округлою кам'яною обкладкою в основі.

У другій половині I тис. н.е. завершується перший етап заселення східними слов'янами Північно-Східної Європи. Деякі її регіони були освоєні ще в VI-VII ст., інші – у VIII-X ст. Серед перших знаходиться регіон на північ від Прип'яті, де Літопис згадує дреговичів, що "...сіли межі Прип'яттю і Двиною". Тут слід відзначити, що інфільтрація слов'ян у Верхнє Подніпров'я, судячи з археологічних даних, почалася дуже рано, з періоду Зарубинецької і Київської культур, і завершилася у ранньому середньовіччі. Проте довгий час ті райони дреговичів, як і радимичів, придонських слов'ян, а навіть вятичів, які прилягали до території волинян і сіверян, зберігають етнографічні традиції своїх сусідів, з якими в V-VII ст. на склавіно-антському хронологічному етапі вони ще утворювали певну культурну спільність.

Отже, за писемними та археологічними джерелами південну групу східнослов'янських племен включно з сіверянами, на нашу думку, можна вважати етнокультурним утворенням, корені якого сягають ранньосередньовічного і римського часу на цій же території. Північну і північно-східну групи (дреговичі, радимичі, кривичі, вятичі, ільменські словени), які сформувалися в процесі довготривалого розселення слов'ян на балтські та угро-фінські території і слов'янізації місцевого населення – пізнішими етнотериторіальними утвореннями. Вони становили окремі етнокультурні групи, які після розпаду Київської Русі завершили свій розвиток як окремі східнослов'янські народи.

Бондаренко Антон

Культ воїна-звіра на території України в українознавчому вимірі

Вивчення міфологічних і сакральних уявлень давньоукраїнської етнічної спільності є надзвичайно важливим. Наукове дослідження сакрального світогляду праукраїнських і древніх українських племен дали б можливість ґрунтовніше простежити процеси генези української нації. Як зазначає директор ННДІУ академік П. Кононенко, «кожне покоління на питання: коли виник український етнос, яким був і є його зв'язок із нацією, державою та вселюдством; що він вносить у загальноосвітній розвиток цивілізації і культури – повинне знайти свою відповідь» [8, 3].

Міфологічні світоглядні уявлення давніх українців і праукраїнських племен є малодослідженими. Наукові розробки різних аспектів цієї надзвичайно важливої теми почалися тільки після 1991 р. і є лише першим етапом ґрунтового дослідження, оскільки накопичення матеріалу етнографічного, історичного і джерелознавчого характеру триває досі. Висновки є переважно оглядовими і попередніми, ґрунтовніші будуть зроблені під час подальших досліджень.

Ця стаття є першою ланкою реалізації дисертаційного дослідження на тему «Культ воїна-звіра в українців та інших індоєвропейських народів від найдавніших часів до кінця XVIII століття». Дисертаційне дослідження проводиться в межах держбюджетної науково-дослідної роботи «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці у світовій цивілізації і культурі».

Ми розглянемо культ воїна-звіра на території сучасної України, зокрема його побутування серед праукраїнських племен та в давньоукраїнському суспільстві. Також прослідкуємо зв'язок із подібним культом у інших давніх індоєвропейських народів. Хронологічно дослідження охоплює великий історичний період – V ст. до н.е. до XVIII ст. н.е. Тема цієї роботи перебуває на перетині досліджень з української міфології, традицій язичницьких вірувань та історії військової справи.

Об'єктом досліджень є духовний світ та світоглядні уявлення язичників Київської Русі і українських козаків, а предметом – власне культ воїна-звіра на території сучасної України. Мета цієї праці – проаналізувати відомості з різноманітних джерел про культ воїна-звіра, здійснити спробу систематизації цих відомостей для подальших досліджень. Завдання роботи полягає в тому, щоб проаналізувати культ воїна-звіра на території України, спираючись на історичні, лінгвістичні та етнографічні відомості.

Культ воїна-перевертня на території України є малодослідженим. Нині фактично не написано жодної монографії на цю тему. Питання культу звірів і культу воїна-звіра на українських землях висвітлювались тільки в окремих статтях у контексті досліджень наслідування українськими козаками давніх слов'янських традицій та бойового звичаю. Л. Залізняк у працях із давньої історії України та з історії українського козацтва наводив відомості про існування явища воїнів-звірів [4; 5]. Ю. Фігурний у праці «Історичні витоки українського лицарства» один із розділів присвятив традиції культу звіра в середовищі українського козацтва. Значну частину статті присвячено дослідженню зародження цієї мілітарної традиції [18]. Інші автори розглядали культ вовка і ведмеда, досліджуючи дохристиянський світогляд давніх українців. Б. Рибаків звертався до цієї теми в контексті наукових досліджень язичництва в Київській Русі [12]. Досліджуваної нами теми прямо або опосередковано стосуються також декілька статей енциклопедичного видання «Українська міфологія» під загальною редакцією В. Войтовича [16]. Культ перевертня у козаків-характерників досліджено у працях Д. Яворницького [20] і О. Апанович [1].

У наукових працях зарубіжних дослідників проаналізовано подібні військові традиції в різних індоєвропейських народів, іноді розглядається й існування культу воїна-звіра на території України. Відомий чеський дослідник П. Шафарик ще в 1-ій половині XIX ст. зазначав про існування культу воїнів-вовків у давніх слов'ян. У кінці XIX ст. російський історик і етнограф А. Афанасьєв детально розглянув міфологічні уявлення слов'ян про образи вовка і ведмеда [2]. До теми уявлень про вовка в системі вірувань давніх слов'ян зверталася литовська дослідниця М. Гимбутас [3]. Італійський історик Ф. Кардіні у праці «Витоки середньовічного лицарства» широко використовує різноманітні історичні джерела як античних часів, так і середньовіччя, зокрема «Слово о полку Ігоревім». Автор доводить, що середньовічні рицарські ватаги виникли з воєвоєничих «зграй» воїнів-звірів [7]. Білоруський історик В. Чаропка ґрунтовно досліджував культ воїна-звіра в Київській Русі і Литовському князівстві. У своїх працях він розробив сміливу концепцію про заснування Великого князівства Литовського слов'янськими родами, які сповідували культ воїна-вовка – «лютого звіра» [19]. Його концепцію у стислому вигляді подає у своїх працях білоруський дослідник А. Тарас [15].

У давніх слов'ян культ вовка і ведмеда відіграв надзвичайно важливе значення. У контексті основної теми нашого дослідження коротко розглянемо загальні міфологічні уявлення слов'ян-язичників про вовка і ведмеда. Обоювання вовка є одним із найдавніших слов'янських вірувань [3, 200]. У слов'янській міфології образ вовка завжди ототожнювався із зимою, холодом, ніччю, темрявою. Бог небесного грому, війни і покровитель війська Перун виступав одночасно і як покровитель вовків. У слов'ян бог-громовик Перун також називався «вовчим пастирем» [2, 378–395].

За давніми слов'янськими повір'ями, які збереглися в хуртанському епосі, Перун часом сам приймає вигляд вовка. Під час насадження християнства риси Перуна-громовика перебрав на себе образи пророка Іллі (якому приписувалася влада над громом і блискавкою) і св. Юрія (який вважався покровителем воїнів). Одночасно св. Юрій набув рис «вовчого пастиря» [16].

У давній українській міфології образ вовка мав зв'язки з усім, що стосувалося металу, особливо з ковальським ремеслом. Б. Рибаків писав: «Все види работ с металлом в древности были связаны со множеством обрядов, поверий и представлений, переработавших в мифы. Общеизвестна связь кузнецов с образом волка (волкодаки)» [12].

Образ вовка завжди ототожнювали з війною, боєм, різаниною. В уявленні слов'ян поняття перемоги над ворогом нерозривно пов'язане з сміливим і хижим лютим вовком. Давні русичи вважали: якщо за військом біжать вовки – це віщує перемогу над ворогом [2, 378–395]. У східнослов'янській міфології вовк був одним із міфічних втілень богатирів [3, 200].

Культ воїна-звіра існував на території України щонайменше з середини 1 тис. до н.е. Документальним підтвердженням цього є згадки «батька історії» Геродота про культ вовка в племенах неврів, які жили на території сучасного Полісся [5, 143]. За свідченнями Геродота, взимку всі неври на кілька днів перетворювалися на вовків. Етнічна приналежність племені неврів не встановлена. Нині більшість дослідників вважають його балтським. Попри це, ймовірно, неври брали участь в етногенезі східних слов'ян.

Звернемося до лінгвістичних свідчень культу воїна-звіра. Розглянемо власну назву духовної еліти дохристиянської Русі – слово «волхв». Лінгвістично вважається доведеним, що слово «волхв» – те ж саме, що і вовк. Відомий дослідник давніх часів на Україні Л. Залізняк зазначає: «Вовк» і давньоруське «волхв» – одне слово. Власне, це германське «wolf» у давньоруській транскрипції, адже латинська f кирилицею передається двома літерами – хв (напр., Хведір)» [5, 142]. Ці лінгвістичні дані підтверджує і давньоукраїнський фольклор. За народними переказами, волхви мали вміння перетворюватись, «обертатися» на різних птиць і звірів, у першу чергу – на вовка.

Тепер розглянемо прикметник «лютий». З етнографічних джерел відомо, що до середини ХХ ст. у народі вовка називали «лютим звіром». «Лютий» був синонімом прикметника «вовчий». Чеський історик і етнограф П. Шафарик вважав, що саме від цього слова виникла назва західнослов'янського племені лютичів. Тобто лютичі мали за тотемну тварину «лютого звіра» – вовка [15, 14]. Підтвердженням цього є й інші назви лютичів – волчки, влци, влчки, вілци, волчуни. Земля, на якій вони жили, називалась Вілкомір («Волчий мир») [2, 381]. Саме слово «лютий» означало одночасно і «вовчий», і «доблесний» (у військовому розумінні). Це є яскравим свідченням існування культу воїна-вовка у слов'ян із давніх часів.

Останнім розглянемо слово «вой». Деякі дослідники вважають, що від «вой» (у значенні «вовче виття») походять східнослов'янські «вояр» і «вой» (у значенні «воїн») [15, 16]. На нашу думку, це є безпосереднім підтвердженням надзвичайної важливості культу вовка у військовій справі східних слов'ян, зокрема племен, які є генетичними батьками сучасної української нації.

Український фольклор насичений образами вовкоподібних людей, перевертнів, людей-звірів. Це, зокрема, перекази про вовкулаків або ж волкадлаків, вурколаків, волкунів. На думку лінгвістів, саме слово «вовкулака» походить від давньоболгарського «volokodlak», яке дослівно перекладається «вкритий вовчою шкірою». Є й інші тлумачення цього слова. У давньоарійській мові санскрит слово «кула» означає «рід». Тому «вовкулака» можна перекласти як словосполучення «вовчого роду», «вовчого племені» [18, 42]. Легенди про вовкулаків особливо поширені на території українського Полісся, де, як вважають дослідники, жили неври, описані Геродотом [5, 143].

У ХІХ ст. у багатьох слов'янських народів, у тому числі і в українців, етнографами були зафіксовані так звані «вовчі свята» [12]. Вони відбувалися під час зимового сонцестояння, тобто у двадцятих числах грудня. Під час цих свят чоловіки колядували у вовчих шкурах. У деяких місцевостях молоді хлопці носили по селу чучело вовка, зупинялись біля кожної хати і колядували. Цей обряд дістав назву «водити вовка» [2, 393]. Є підстави вважати, що ця давня традиція є пережитком звичаю вікової ініціації, прийняття юнака до чоловічої «вовчої» громади.

Згадки про перевертництво є у «Слові о полку Ігоревім». Деякі з них можна вважати літературними метафорами, інші більш схожі на народні повір'я. Згадуючи про полоцького князя Всеслава, автор «Слова» називає його чарівником, який удень «людям суд чинив», а вночі «рискав» вовком [14, 43]. Слід зауважити, що і в народних билинах та переказах князь Всеслав виступає як волхв, відаючий, чарівник. Інший опис перетілення людини у вовка є в епізоді, де змальовано втечу князя Ігоря, головного героя «Слова», з половецького полону. Він по черзі «перевтілюється» у горностая, гоголя, вовка і сокола, а його слуга Овлур обертається на вовка [14, 45]. Змальовуючи князя Ігоря перевертнем, автор «Слова» не вбачає в цьому явищі нічого осудливого. Навпаки, описує цю подію з похвалою і доброзичливістю до головного героя.

«Повість минулих літ» теж містить епізоди, які можуть характеризувати культ воїна-звіра. Одна з подій, датована 1097 р., описується так: «Яко бисть полуноші і встав Боняк, від'їхав від вої і почав вити вовчеськи і вовк одвися йому і почаша вовки вити мнозі» [11].

Згадки про воїнів-волхвів-перевертнів є також у давньому українському фольклорі, що дійшов до нас із часів Київської Русі. Згадки про обертання богатирів, волхвів і князів на вовків містять билини про Вольгу-Волхва, перекази про князів Олега і Всеслава Полоцького та багато інших. У східнослов'янських народів є архаїчна казка про змібборців-богатирів Валигора і Вирвидуба, в якій оповідається про їх перемогу над страшним змієм. Обидва богатири були виховані в лісах. Валигор – левицею, а Вирвидуб – вовчицею. Характерним є те, що Вирвидуб – епітет, який здавна присвоювався богу-громовику Перуну як руйнівнику небесних гір і лісів. В одному з українських варіантів цієї казки богатир Вирвидуб замінений на вовка, який «пиляє хвостом дуби» [2, 378–395].

Розглянемо можливі впливи з боку сусідніх індоєвропейських народів, у першу чергу германців. Постають питання: чи домінував вплив германського військового звичаю над слов'янським, чи, навпаки, слов'янський військовий звичай чинив вплив на формування аналогічного германського; чи були іноземні впливи вирішальними у процесі формування культу воїна-звіра на території Київської Русі.

Безсумнівно є те, що скандинавський культ воїнів-берсерків мав певний вплив на слов'янську військову традицію. Але він не був визначальним, оскільки культ воїна-звіра існував ще у протослов'ян і, як свідчать етнографічні дані, мав дуже глибоке коріння. Культ воїна-звіра у слов'ян мав самотутні риси (як було розглянуто вище на прикладі племені лютичів-вовчунів) і міг сам здійснювати вплив на скандинавську військову традицію. На нашу думку, слід казати про існування військової традиції воїна-звіра (воїна-вовка), спільної для слов'янських «лютих» воїнів і скандинавських берсерків, а також про взаємні впливи цих споріднених культів.

Отже, численні історичні, лінгвістичні, етнографічні джерела свідчать, що культ воїна-звіра здавна існував у слов'янських народів, зокрема і на території України. Він був нерозривно пов'язаний з існуванням язичницького жрецтва – волхвів – і входив до багатопроп'яної системи дохристиянських вірувань. Воїн-волхв сприймався як оборонець від ворожої зарази. Воїн-волхв-перевертень виступав як захисник рідної землі, як людина, що володіє «премудростями». Значна кількість лінгвістичних і етнографічних даних свідчить про нерозривний зв'язок культу вовка з військовою справою в часи язичницької Русі. Можна вважати, що культ «лютого звіра» вчинив надзвичайно важливий вплив на формування і розвиток тогочасної військової справи.

Українське козацтво, що сформувалося як особливий стан у ХV ст., уже в середині ХVІ ст. було міцним суспільно-політичним утворенням із потужною військовою організацією. Козацька спільнота, яка складалася переважно з волелюбних людей, що не хотіли миритися з насадженням кріпацького ладу, стала носієм і охоронцем давніх українських традицій: культурних, суспільних тощо [20, 13]. Простежується нерозривний зв'язок наслідування військових традицій від часу існування прайндоевропейської спільноти до часів Запорізької Січі. Окремі архаїчні елементи давніх традицій протягом тривалого історичного періоду не зазнавали суттєвих видозмін. Козаки зберігали і давню військову «вовчу» традицію воїнів-звірів. У козацькій міфології добре відомий образ воїна-звіра. Це козак-чарівник, який обертається вовком-сіромахою, якого не беруть ні кулі, ні холодна зброя [5, 140].

У козацькому фольклорі козаку-січовику часто надається епітет «сіромаха», «сірома». Ці слова мають виразну вовчу етимологію. Характерним є те, що вони, як правило, позначали одночасно і власне вовка, і воїна-козака. Найчастіше воїнами-перевертнями називали козаків-характерників. Згідно з козацькими переказами, характерники були наділені надзвичайною фізичною силою, витривалістю, не знали страху на полі бою. Вони володіли таємними знаннями, які дозволяли їм розвивати в собі надприродні здібності. За народними переказами, такого воїна не можна вразити ні кулею, ні холодною зброєю, а лише сріблом або осиновим кілком. Останнє вказує на спорідненість явища характерників із уявленнями про вовкулаків, які були розглянуті вище.

Козацька легенда так переповідає про смерть і похорони характерника. Старий характерник сам обирає, коли йому помирати. Це є свідченням його всезнання. У груди йому забивають осиновий кілок, до того ж він сам віддає наказ це робити [13]. Осиновий кілок – це пряма вказівка на надзвичайні здібності, на те, що в інший світ йде не звичайна людина, а чудесник,

чарівник. Відсутність християнських погів на похоронах запорожців-характерників також засвідчує наслідування характеристиками давніх традицій волхвів.

Характерники займали переважно високі військові посади – були полковниками, курінними і січовими отаманами. Характерниками вважали таких відомих військових і суспільних діячів, як І. Сірко (кошовий отаман Запорізької Січі), Семен Палій (полковник Фастівський і Білоцерківський), Д. Нечай (полковник Брацлавський). Принциповим є те, що надприродні здібності приписувалися їм не тільки українським народом – вороги теж вважали їх всезнаючими чаклунами і перевертнями. Так, І. Сірка турки і татари називали «урус-шайтаном», тобто «русинським чортом» [1; 19]. Д. Нечай був убитий у боях під містечком Краснім у лютому 1651 р. срібною кулею. Точніше, це був срібний гудзик, яким польські жовніри зарядили рушницю спеціально для знищення Д. Нечая. Вороги були переконані, що звичайна куля не здатна завдати йому шкоди [18, 46].

Козаку-характернику приписували здатність обертатися на вовка або на хорта – мисливського пса. Зауважимо, що вміння воїна обертатися, бути перевертнем, в українському фольклорі розцінювали як одну з головних надприродних здібностей, якою володіє характерник. Розглянемо детальніше образи відомих історичних діячів – козацьких провідників в українському фольклорі, яких народна традиція зображує характеристиками, чарівниками-перевертнями.

Одним із найвідоміших серед таких козацьких ватажків був видатний військово-політичний діяч 2-ої половини XVII ст. Іван Дмитрович Сірко, якого Запорозька Січ вісім разів обирала кошовим отаманом [20, 200]. Саме його прізвище має виразну вовчу етимологію [5, 140]. Сірками в Україні називали вовків, часто це слово слугувало як прізвисько домашнього собаки. За народними переказами, І. Сірко міг обертатися на вовка або на мисливську собаку (хорта). Так він здійснював розвідку і тому завжди знав наперед всі ворожі задуми. Саме його ім'я викликало страх у ворогів [1, 198]. Незадовго після смерті видатного кошового на таємному розпиті писар Биховець про останні роки життя І. Сірка розповів: «Коли Сірко кошовим був, то від нього ніякого добра великому государеві не було; а казати йому явно ніхто про це не смів, бо всі його, чи то з волі Божої, чи через хитрість якусь, надзвичайно боялися, і що він було задумає, те й зробить...» [20, 367].

Отже, вміння І. Сірка впливати на людей пояснювалось не якимись людськими рисами вдачі, як-то красномовністю, освіченістю тощо, а «Богою волею» або «якоюсь хитрістю». На нашу думку, цю «хитрість» слід тлумачити як «премудрість» і «всезнання» билинних героїв більш раннього часу. Семен Пилипович Палій (Гурко) був родом із міста Борзни Ніжинського полку. Своє прізвище здобув на Січі «за славное рицарство у храбрость». У 90-х роках XVII ст. очолив визвольну боротьбу проти католицьких магнатів і орендарів на Фастівщині і Білоцерківщині. На початку XVIII ст. цей рух надзвичайно посилюється і фактично переріс у визвольну війну [9, 47–51]. Згідно з козацькими легендами, зібраними Д. Яворницьким і Я. Новицьким, Семен Палій умів обертатися на хорта (мисливського пса) і так проникати до ворожого табору [10].

Козацьке суспільство, яке зберігало у своєму середовищі багато архаїчних традицій, унаслідувало з язичницьких часів і культ воїна-вовка. Особливого поширення він набув серед козаків-характерників, які в народі сприймалися як воїни-перевертні. Характерники часто займали високі керівні посади серед козацького військового суспільства. Тож культ воїна-вовка, носіями якого були козаки-характерники, відігравав надзвичайно важливу роль в козацькому суспільстві, а отже, і в житті українського народу в XVI–XVIII ст.

Отже, культ воїна-звіра здавна існував у багатьох індоєвропейських народів. В індоєвропейців образ вовка був нерозривно пов'язаний із війною, військовою справою. Воїни, які сповідували культ вовка, входили в окремі загони, що відзначалися войовничістю. Як правило, ці загони були закритими чоловічими товариствами, куди приймали лише найкращих воїнів. У багатьох індоєвропейських народів чоловік вважався повноправним членом громади лише після того, як проходив ініціацію в подібному загоні воїнів-вовків. Про це свідчать писемні джерела, лінгвістичні та етнографічні дані. Культ воїна-звіра існував і у давніх слов'ян, у тому числі східних слов'ян-праукраїнців. У них культ вовка був органічно пов'язаний з іншими природничими язичницькими віруваннями і міфологічними уявленнями. Образ вовка виступає як уособлення ночі, зими і війни, покровителем вовків є бог війни Перун-громовик.

При цьому образ вовка у давніх слов'ян не був лише тотемом бойових дружин. У Київській Русі язичницьких жерців називали «волхвами», тобто вовками, вказуючи на одну з їхніх характерних рис – сповідування культу вовка. Підтвердження цього є у великій кількості давньоруських переказів, билин і казок, в яких перевертні-волхви завжди виступають як позитивні персонажі – мудрі і безстрашні оборонці Рідної Землі. Такі ж відомості є і в пам'ятках писемності Київської Русі. Це, безсумнівно, свідчить про надзвичайно важливе значення в язичницькій Русі міфологічних уявлень, пов'язаних з образом вовка, зокрема і культом воїна-вовка.

Образ богатирів – героїв билин – нерозривно пов'язаний із образом волхвів. Билинні богатири теж часто зображуються як перевертні. Тож можна говорити, що у слов'ян-русиців образ звіра-вовка був не лише тотемом бойових дружин, а й слугував образом сакрального захисника Руської землі. Отже, у дохристиянській Русі культ воїна-вовка мав величезне значення.

Від воїнів-волхвів культ воїна-звіра, перевертня, унаслідували козаки-характерники. У козацькому стані характерники були утаємниченою громадою з найбільш вправних і відважних воїнів. У народній уяві образ козака-характерника завжди є позитивним. Характерниками були видатні постаті в історії козацтва, зокрема кошовий Запорізької Січі І. Сірко та Фастівський (Білоцерківський) полковник Семен Палій. Збереглося багато козацьких легенд, переказів і народних пісень, які зображають їх перевертнями. Це є важливим свідченням сповідування ними культу воїна-вовка. Тому культ воїна-перевертня відігравав дуже важливу роль і в козацьку добу української історії.

Отже, культ воїна-звіра протягом багатьох століть мав надзвичайно важливе значення. У різні часи він впливав на формування і розвиток військової справи і був одним із найбільш важливих давньоукраїнських міфологічних уявлень.

Література

1. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків. – К.: Дніпро, 1991. – 335 с.
2. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. – Т. 1. – М., 1865.
3. Гимбутас М. Славяне. Сыны Перуна. – М.: ЗАО «Центрполиграф», 2007. – 216 с.
4. Залізняк Л. Л. Нариси стародавньої історії України. – К.: Абрис, 1994. – 255 с.
5. Залізняк Л. Л. Первісна історія України: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1999. – 263 с.: іл.
6. Змієві Вали. Українські легенди та перекази / Передм., упоряд. і примітки С. В. Мишанич. – К.: Веселка, 1992. – 159 с.: іл.
7. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства. – М.: Прогресс, 1987. – 384 с.
8. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: Генеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів: ГНІП, 2003. – 519 с.
9. Нариси з історії Макарівського району. – К.: Логос, 2006. – 416 с.
10. Новицький Я.П. та ін. Народна пам'ять про козацтво. – Запоріжжя, 1991.
11. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – 558 с.
12. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – М., 1988.
13. Савур-могила: легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / Составитель В.А. Чабаненко. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
14. Слово о полку Игореве. – Л.: Сов. писатель, 1985. – 498 с.

15. Тарас А. Е. Войны московской руси с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой в XIV–XVII веках. – М., 2006. – 798 с.
16. Українська міфологія / За ред. В. Войтовича. – К.: Либідь, 2002. – С. 406.
17. Українські народні думи та історичні пісні. – К.: Веселка, 1990. – 239 с.: іл.
18. Фігурний Ю. С. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 308 с.
19. Чаропка В. Уладары Вялікага Княства. – Мінск, 1996.
20. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. – Т. 2. – Львів: Світ, 1991. – 392 с.: іл.

Борисенко Валентина

Імперський синдром: фальсифікації голодомору 1932–1933 років в Україні

В Законі України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 30 листопада 2006 р. зазначено, що, «усвідомлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства; засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності; співчуючи іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Голодомору...», Україна високо цінує підтримку міжнародної спільноти у засудженні Голодомору 1932–1933 років в Україні. Український народ з вдячністю пам'ятатиме, що вже багато країн, зокрема уряди Австралії, Аргентини, Грузії, Естонії, Італії, Канади, Литви, Польщі, США, Угорщини, згодом Перу, Іспанії, Латвії та ін., визнали: сталінський тоталітарний режим вчинив спланований геноцид українського народу у 1932–1933 роках.

Але ось ознайомилися з публікацією російського політолога Юрія Шевцова «Новая идеология: голодомор» (М., 2009. – 181 с.) з передмовою політолога Гліба Павловського, який пише: «Новая киевская идеология призвана воспитать нацию – жертву Голодомора, целью и единственным содержанием жизни которой станет месть» [1, 4]. Здавалося б, коли йдеться про вселюдську трагедію, яким став геноцид в Україні, таке неможливе. Бо в кожній людині, окрім певного типу особистих, політичних інтересів, мають бути ще співчуття й співпереживання, турбота про недопущення гірких уроків минулого. Автор книги Ю.Шевцов цинічно називає навмисне вбивство голодом мільйонів українських селян міфом, який начебто створений для виховання месників проти росіян. В Україні дослідниками, краєзнавцями, студентами, учителями, учнями зібрано понад 400 тисяч усних свідчень тих, що самі пережили Голодомор 1932–1933 років або стали сиротами внаслідок страшного голоду. Вони не звинувачують росіян. Очевидці Голодомору найчастіше винними називають: «Сталін, Каганович, влада, партія...». Найстарші часто кажуть: «Бог його знає, що воно зробилося... Видушили народ...». Загалом, про відсутність почуття помсти у постраждалих від голоду зауважують усі дослідники.

Ю.Шевцов вважає, що тема Голодомору загострила стосунки між Росією і США та багатьма іншими європейськими країнами. Він пише: «Россия нынешняя к коммунистической идеологии не имеет никакого отношения. Почему же этот антисоветский миф, в глубине которого лежит нацистский постулат про «жидовский голод», про месть евреям украинцам за «Хмельницкого» и стремление евреев освободить украинские «черноземы» для себя, почему этот миф востребован именно сейчас в самых что ни на есть демократических странах и кругах?» [1, 4]. Визнання Голодомору, на його думку, «...закладає глибоку основу для солідарності в страхі всіх тих, хто апелює до «кулаку», до «хазяїну», до національному государству як сообществу свободных людей, то есть крестьян одной нации, – к крестьянскому анархизму в конечном счете. Это очень небезопасное обращение, ибо оно апеллирует к мракобесному, темному, наполненному необразованностью и неосмысленностью пласту восточноевропейских культур» [1, 11]. Коментарі, як кажуть, зайві. Очевидно, цей політолог не знає, що Україну знали у світі як житницю Європи, як країну з унікальною архітектурою, мистецтвом, освітою. До Острозької та Києво-Могилянської академії приїжджали навчатися зарубіжні студенти, зокрема і майбутній російський учений Михайло Ломоносов.

Ю. Шевцов вважає, що голод 30-х років був позитивною частиною сталінського розкуркулення – тобто «раскрестьянивания Советской России». За його розумінням, звільненням від мракобісся. Його особливо непокоїть факт визнання Голодомору в Україні актом геноциду багатьма країнами світу. Автор «переживає», що «Признание голода 1933 года геноцидом украинцев чрезвычайно опасно для всей Европы...» [1, 17]. Він вдається до неправдивої вигадки, що це начебто може сприяти розвитку неонацизму. За його словами, визнаючи голодомор геноцидом, «...тем самым мы морально обвиняем коммунистов в самом большом в истории человечества преступлении. И соглашаемся морально оправдать любую форму сопротивления коммунизму, в том числе и через коллаборацию по отношению к нацистам» [1, 11]. Власне, саме комуністи мали б визнати свою відповідальність «... у справах знищення української державності, і за голод 1921 і 1947 років, і за нищення української мови, культури, інтелігенції, зрештою – за геноцид 1932–33 років, що був актом імперської політики по знищенню не тільки селянства, а й всієї української нації, що бачимо і в інших документах» [2, 7–8].

Ю. Шевцов вдається до прийому півправди, коли пише про голод не лише в Україні, але й на Кубані, Нижньому Поволжі, Казахстані. При цьому він посилається на свого «однодумця» – російського історика В. Кондрашина, який також мотивує свою позицію заперечення геноциду українців під час Голодомору тим, що від голоду страждало і російське село Кубані, Нижнього Поволжя. Незаперечно доведено, що й там дійсно голод забрав мільйони українців, про яких автори воліють не згадувати, ніби їх там і не було. Полемізуючи з В. Кондрашиным, професор В. Сергійчук наводить документальні дані, які названі автори навмисне замовчують. Вони ні словом не згадують, що на Кубані, за переписом 1926 р., в усіх 40 станицях переважало українське населення, переселене туди ще наприкінці XVIII ст. Тут у 20-х роках XX ст. були українські назви, прізвища, мова, культура, мистецтво бандуристів, існували українські видання, зберігалися звичаї, обряди, пісні. Він наводить повну статистику по окремих станицях і запитує В. Кондрашина: «И то, что перепись 1939 года утвердила сокращение украинского населения на территории нынешнего Краснодарского края на 1 миллион 437 151 человек сравнительно с 1926-м – это не заставляет задуматься историка Кондрашина о целенаправленности удара по украинской нации?» [3, 8]. А факт, що такі станиці, як Полтавська, Уманська, з переважно українським населенням у той же час були виселені до Сибіру і, відповідно, заселені російськими червоногвардійцями та перейменовані на Червоноармійську і Ленінградську, нічого не говорить цим політологам? Замовчують російські політологи і факт проживання значного компактного масиву українців на території Поволжя. У цьому регіоні, до речі, в Капустиноярському районі нараховувалося 49% українців, Еланському – 51,9%, Котовському – 69,3%, Красноярському – 72, 4%, Покровському – 74, 9%, Самойлівському – 79,3 %, Миколаївському – 81 %, Володимирському – майже 90% [3, 8]. Вони зберігали українську національну ідентичність і частина з них навіть не розуміла добре російської мови. Так, голод на Кубані і Нижньому Поволжі був, де найбільших втрат зазнало компактно розселене українське населення.

Варто відзначити, що у роки перебудови, коли сталінізм було визнано режимом невинуватих репресій і насильства, російські вчені намагалися більш об'єктивно розглядати Голодомор, спираючись на розповіді очевидців. Зокрема, у їхніх дослідженнях наводилися приклади: «М. Симашко пишет об Украине тридцать второго и тридцать третьего годов: «Мы жили уже в Одессе, на улице Свердлова, 17... Осенью в городе появились первые голодающие. Они неслышно садились семьями

вокруг теплых асфальтированных котлов позади их законных хозяев – беспризорников – и молча смотрели в огонь. Глаза у них были одинаковые – у стариков, женщин, грудных детей. Никто не плакал... Сидели неподвижно, обреченно, пока не валились здесь же на новую асфальтовую мостовую. Их место занимали другие... С середины зимы голодающих стало прибавляться, а к весне уже будто вся Украина бросилась к Черному морю. Теперь уже шли не семьями, а толпами, с черными высохшими лицами, и детей с ними уже не было. Они лежали в подъездах, парадных, на лестницах, прямо на улицах, и глаза у них были открыты» [4, 165].

Науковий та об'єктивний аналіз різноманітних джерел допоможе світовій спільноті зрозуміти нечуваній в історії людства злочин навмисного виморювання голодом мільйонів українських селян у 1932–1933 роках, що був спланованою акцією більшовицького Кремля. Заборонена у радянській історіографії тема Голодомору в Україні почала розроблятися дослідниками у 80-их роках ХХ ст. переважно за рубежом. Одним з перших був українець, родом з Полтавщини, безпосередній свідок голоду Дмитро Соловей, який ще у 1953 р. в Канаді видав книгу «Голгота України. Московсько-большевицький окупаційний терор в УРСР між Першою і Другою світовою війною». Він ще тоді почав збирати усні свідчення людей, які пережили голод, та вказав не лише на соціально-економічні, а й на політичні причини цього явища [5, 22].

У 1984 р. американець Джеймс Мейс розпочав роботу над проектом «Усна історія очевидців про Голодомор в Україні». Він збирав свідчення людей, які пережили голод, і плавав над ними свідченнями та написав понад 70 статей про Голодомор в Україні. Історик Роберт Конквест вперше зробив висновки щодо навмисно організованого голоду в Україні, які пізніше підтвердили й інші дослідники. Його праця «Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор» вийшла у 1986 р. англійською мовою (Conquest Robert. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine. New York, Oxford: Oxford University Press, 1986).

Продемонструвавши наукову об'єктивність, професор з Італії Андреа Граціозі у 1989 р. опублікував документи італійських дипломатів, які писали з Харкова до Рима у 1932–1933 роках про зlodіяння більшовицької влади в Україні, про страшний голод, який забирав щоденно тисячі українських селян. «Шляхом безжалюїх конфіскацій (про які я неодноразово повідомляв) московський уряд влаштував не те що голод, бо це мало сказати, а повний брак будь-яких засобів до існування...», – зазначав у своєму службовому донесенні від 31 травня 1933 р. приголомшений італійський консул у Харкові Серджо Граденіго [6, 11].

В Україні одними з перших порушили тему Голодомору письменники Лідія Коваленко, Володимир Маняк, які зібрали тисячі свідчень очевидців і з присвятою пам'яті мільйонів українських селян, які загинули мученицькою смертю від голоду, заподіяного сталінським тоталітаризмом у 1932–1933 роках; пам'яті тисяч українських сіл і хуторів, які щезли з лику землі після найбільшої трагедії ХХ ст., опублікували книгу «Голод – 33. Народна книга-меморіал» (К., 1991. – 584 с.).

Починаючи з 90-их років ХХ ст., зі здобуттям Україною незалежності, вчені опрацювали архівні матеріали, документи ГПУ НКВД, щоденники свідків, записали тисячі усних свідчень майже з усіх районів України і опублікували до десяти тисяч статей, матеріалів, архівних документів [7]. Серед них збірники архівних документів, що зберігалися в Галузевому архіві Служби безпеки України. Колектив науковців через призму нових документів висвітлив проблемні питання для глибшого розуміння голоду 1932–1933 років, показав величезну руйнацію традиційної культури українців у роки геноциду, зміни у ментальності сільського населення [8].

Світова спільнота ще й досі недостатньо поінформована про найбільшу трагедію величезного масштабу – нищення владою Кремля мирних людей різного віку, переважно старих і дітей, українських хліборобів нещадним голодом, від якого мученицькою смертю загинули мільйони селян.

За сукупністю різноманітних джерел вчені прийшли до висновку, що причиною Голодомору-геноциду була політична причина, а не економічна необхідність, як це трактувалося в радянській історіографії. Навмисна політика Кремля була спрямована на винищення українського етнічного ядра – селянства, бо ж відомо, що, за переписом 1926 р., лише 10,4 відсотка українців проживали у містах [9, 53], решта ж – у селі. І те, що «українське селянство було і виявило себе коліскою української нації, держави, культури, мови та церкви» [2, 8], добре розуміли Сталін та його поплічники.

Здійснення масштабної жорстокої акції нищення людей планувалося у Москві за чіткою схемою. По-перше, активізація в Україні у 1930 р. так званого «розкуркулення», що означало руйнування заможних селянських господарств. У них забирали все: житло, одяг, знаряддя праці, худобу, а самих з родиною, дітьми вивозили до Сибіру або ж просто у поле посеред зими без жодних засобів існування. Вже на середину 1930 р. розкуркулено було понад 90 тисяч господарств українських найкращих хліборобів. Як акцентують вчені, «У доповідній записці заступника голови ДПУ УСРР К.Карлсона від 19 березня 1930 р. зазначалося, що з 1 лютого по 15 березня 1930 р. (лише за півтора місяця. – В.Б.) на селі було ліквідовано 36 «контрреволюційних організацій», 256 «контрреволюційних і терористичних груп», заарештовано 25 тис. осіб, з них 655 – розстріляно, 3673 – відправлено до концтаборів, 5580 – адміністративно заслано; за даними на 17-е березня, всього вислано 17 602 куркульські родини, або 88 656 осіб» [10, 72]. У 1931 р. продовжувалося нищення українців шляхом репресій, розстрілів усіх, хто гіпотетично міг би чинити спротив геноциду. Москва добре пам'ятала прагнення українців до створення соборної незалежної України у 1920-их роках. Тому ще з 1929 р. арештам було піддано партійних діячів, письменників, вчених, учителів, господарників. Органи ДПУ ретельно вишукували у містечках і селах «контрреволюціонерів», людей «чужих поглядів», колишніх петлюрівців, махновців або співчуваючих їм та й просто «неблагонадійних українців», часто зовсім не причетних до політики. Репресивна підготовча машина розгортала свою страшну потужність. У відповідь на нарікання партійних організацій про непомірні плани хлібозаготівель у 1931–1932 роках знову посилювалися покарання багатьох, хто висловлював незгоду з політикою Москви. «На 1 січня 1932 року у 146 районах УСРР (всього на той час існувало 484 райони) за обвинуваченням у зриві хлібозаготівель було розпущено 250, відсторонено від роботи 355 і віддано до суду 345 складів правлінь колгоспів. У 1931 році і в першій половині 1932 року в Україні було замінено 80% секретарів райкомів партії» [11, 160]. На заміну їм прибували «керувати» в Україну помічники партії з Росії.

Напередодні головного удару зі знищення селян, уже переважно колгоспників, було здійснене контрольне вишукування супротивників грабницької політики Москви. Так, від 22 листопада 1932 р. була надіслана доповідна записка голови ДПУ УСРР С. Реденса генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про заходи з проведення операції проти «куркульсько-петлюрівських та контрреволюційних елементів», яка проводилася у 243 районах України. В результаті під арешт попали знову тисячі невинних селян. Жертвами терору стали колгоспні завгоспи, комірники, бригадири, бухгалтери, ваговики, селяни з «антирадянським» минулим [8, 320–341]. Тобто у селах залишалися переважно жінки, старші люди та діти і комнезами. Останні бачили і розуміли, що сталося з їхніми односельцями, і тому їхня поведінка диктувалася вже правилами тваринного страху. Цікаво, що Реденс наприкінці свого донесення щодо необхідності ще арештів «неблагонадійників» серед селян заздалегідь зазначив, що утвердження цього плану необхідне, бо без нього «проводимые нами мероприятия не будут иметь должного и нужного нам результата» [8, 341]. Як це «мероприяття», стало відомо вже у цьому ж таки листопаді 1932 р. Тоді ж були створені «бухсирні бригади» під керівництвом уповноважених з району, переважно присланих з міст чужинців. Їх, за офіційними даними, з Росії приїхало понад 20 тисяч. Вони робили щоденні обходи дворів колгоспників та «індусів» (тих, хто не вступили до колгоспів). Ходили зі зброєю, залізними палицями-щупачами, за допомогою яких шукали заховане зерно, і забирали у людей всі їстівні запаси, а не лише зернові. У кого знаходили хоч мізерну кількість зерна, били і заарештовували. Фігура уповноваженого була ключовою у виконанні страхітливого плану відбирання будь-якої їжі у селян. Він приїжджав у село щодня і давав накази бути безпощадними, подавав відомості у район про ситуацію на селі, пильно стежив за місцевими керівниками і за «слабодухістю» або за захист колгоспників відразу ж сигналізував в органи ДПУ. Саме цим страхом бути

заарештованими пояснюється жорстокість місцевого керівництва. Відомі факти, коли уповноважений з району якийсь день не з'являвся у селі, то місцеві керівники не вчиняли трусу продуктів у селян. Діловодство тоді велося українською мовою у руслі прийнятої постанови про українізацію. Але донесення уповноважених у численних документах написані винятково російською мовою. Вони були спеціально прислані, щоб не допустити співчуття і допомоги місцевої влади селянам. Тому безпідставно говорити, що виконавцями Голодомору були самі українці.

Отже, механізм підготовки до здійснення геноциду українців був відпрацьований ретельно і почерк втілення плану в усіх голодуючих областях абсолютно ідентичний, що дає всі підстави думати, що такий план зберігається в засекречених досі архівах Москви або ж його було знищено із зрозумілих причин. Проте всі віднайдені документи і так дають чітку структуру цього жакливого плану – змінити етнічний склад населення на території України. Саме про це писав безпосередній очевидець втілення цього плану італійський консул С. Граденіго у м. Харкові, коли у травні 1933 р. занотував про «Голод і українське питання»: «Нині можна передбачити остаточну долю цього «етнографічного матеріалу», що його хочуть змінити... З цього я роблю висновок: теперішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Це змінить її етнографічну природу. Можливо, в дуже близькому майбутньому не доведеться більше говорити ні про Україну, ні про український народ, а отже не буде й української проблеми, оскільки Україна фактично стане частиною Росії» [6, 158–163].

Про навісність організованого вбивства українських хліборобів свідчать незаперечні факти: хліб був, його вивозили на експорт, часами він пропадав у кагатах під дощем, але його не давали голодним селянам. Тисячі свідків геноциду українців з різних областей тодішньої УСРР стверджують, не змовляючись, одне: влада забирала все, а не лише зерно, усі інші наявні запаси харчування (квасолі, горох, городину), речі домашнього вжитку, одяг, щоб позбавити людей можливості обміняти їх на харчі. Представники влади розбивали та конфісковували жорна, ступи для подрібнювання кори, полови, облущених качанів кукурудзи, насіння бур'янів тощо. Випалювали стебла очерету, щоб люди не могли вживати в їжу прикореневи стовбурець, обливали карболкою худобу, яка гинула в колгоспах, відстрілювали собак і котів, знищували все, що могло стати потенційним харчем. Лише один приклад із статистики жаху: «28 грудня 1933 року заступник наркома зовнішньої торгівлі СРСР М.Фрумкін вимагав від наркомвнутрторгу УСРР М. Компеля неухильного виконання плану заготівель собак та котів. У 1931 році вилунали 731 254 собак та 670 450 котів, у 1932 році – 726 157 і 696 603, а за одинадцять місяців 1933 року – 647 260 собак та 938 027 котів» [12, 198].

Найбільше під час Голодомору 1932–1933 років постраждали українські діти. Не лише усна історія, а й документи підтверджують, що діти до 12 років масово вмирили, просячи хліба. Нещодавно передані архіви загсу свідчать, що у квітні 1933 р. вимер весь дитячий будинок у м. Старобільську (тепер Луганська область). Мужня завідувач загсу усім причину смерті написала «голодная болезнь». Переважно це діти віком до 10-ти років. Серед багатьох українських прізвищ, очевидно, три братики: Сердешний Олександр – 9 років, Сердешний Володимир – 7 років, Сердешний Віктор – 4 роки [14, 1–58]. Таких документів тепер віднайдено досить багато в різних областях радянської України.

Таким чином, у відповідь на боротьбу за волю і незалежність України влада Москви спланувала нечувано жорстокий терор – Голодомор мільйонів українських селян. Спочатку (1930–1931) вона насильно відібрала («усуспільнила») у селян знаряддя обробітки ґрунту, тяглову силу, реманент, транспортні засоби, худобу, стягнувши величезні податки, конфіскувала всі запаси зерна, аж до насіння.

У 1932–1933 роках почалося масове знищення голодом. Суворо заборонили виїзд із сіл у пошуках їжі. Голодомор, ізоляція селянства від можливих пошуків хоч би сурогатної їжі, насильство, обшуки, деморалізація через наклепи спричинили загибель мільйонів українців.

Соціально-психологічними наслідками Голодомору стали деформація народних традицій господарювання, звичаїв, обрядів, девальвація родинних цінностей, культури, що негативно позначилося на морально-етичних засадах поведінки, призвело до збайдужіння, конформізму, посягло страх, який і досі не подоланий.

На підставі вивчення джерел не виникає сумніву, що це був геноцид українського народу. Італійський професор А. Граціозі, також аналізуючи перебіг і наслідки трагедії, вважає: «...якщо врахуємо те, що внаслідок цього (голодомору. – В.Б.) українське етнічне населення втратило 20–25%; якщо згадаємо, що ця втрата була зумовлена рішенням – яке, безсумнівно, було актом суб'єктивної волі – використати голод з антиукраїнською метою на основі «національної інтерпретації», обміркованої Сталіним в другій половині 1932 року; якщо не забуватимемо, що якби не це рішення, жертв було б щонайбільше порядку сотень тисяч, тобто менше, ніж під час голоду 1921–1922 років; і якщо врешті візьмемо до уваги знищення великої частини політичної та інтелектуальної еліти республіки, від сільських вчителів до національних лідерів, тоді відповідь на запитання про український геноцид не може не бути ствердною» [6, 42].

В інтерв'ю про Голодомор 1932–1933 років 25 травня 2009 р. на телеканалі «Київ» з Дмитром Гордоном син М. Хрущова, відомий вчений Сергій Хрущов, пояснив причину політики Росії до цієї трагічної події в Україні. Він бачить її у розходженні двох ідеологічних підходів до епохи сталінізму. В Україні провідною тенденцією вчених, політиків, широкої громадськості є об'єктивна і критична оцінка сталінізму. У Росії ж взято курс на відбілювання сталінізму, показ політики Сталіна як ефективної у розбудові соціалізму. Два протилежних підходи до становлення режиму тоталітаризму викликали політичне протистояння між Україною і Росією. А щодо Голодомору 1932–1933 років в Україні, то, вважає С. Хрущов, це був штучно організований захід винищення мирного населення України, і цього не визнавати не можна. На його погляд, коли Віктор Ющенко поставив свічку пам'яті жертвам голодомору, то Володимир Путін також мав би поставити свою свічку пам'яті померлим від голоду мільйонам селян в Україні. Було б знято велике політичне протистояння, що принесло б користь обома народам.

Мудра і справедлива думка, але є й російські горе-політологи, які її не хочуть почути, бо вони вирішили йти шляхом неправди щодо незчисленних жертв навмисне вбитих голодом українських селян більшовицькою владою Кремля у 1932–1933 роках.

Література

1. Шевцов Ю. Новая идеология: голодомор. – М., 2009. – С. 4.
2. Кононенко П., Кононенко Т. Це потрібно не мертвим – це потрібно живим! // Українознавство. – 2008. – № 3.
3. Сергійчук В. Почему они не хотят нас видеть, или История на службе у имперской политики // День. – 5 декабря 2008. – № 222. – С. 8.
4. Гордон Л.А., Клопов Э. В. Что это было ? Размышление о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 30–40 годы. – М., 1989.
5. Соловей Дмитро. Сказати правду. Три праці про голодомор 1932–1933 років / За ред. Ю.Шаповала, О.Юренка. – Київ–Полтава, 2005.
6. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932–1933 роки / Упорядник Андреа Граціозі. – Харків, 2007.
7. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / За ред. В. Литвина. – К., 2003. – 887 с.; Сергійчук Володимир. Як нас морили голодом. – К., 2003. – 252 с.; Український хліб на експорт: 1932–1933/ Упорядник Володимир Сергійчук. – К., 2006 – 432 с.; Столиця відчаю. Голодомор 1932–1933 рр. на Харківщині вустами очевидців / Упорядник Тамара Поліщук. – Харків–Нью-Йорк–Львів, 2006. – 415 с.; Голодомор 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали/ Упорядник Руслан Пиріг. – К., 2007. – 1128 с.; Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. // Збірник документів та матеріалів. – Вінниця, 2007. – 704 с.; Борисенко

- Валентина. Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках. – К., 2007. – 286 с.; Врятована пам'ять. Голодомор 1932–1933 рр. на Луганщині: свідчення очевидців / Упорядник Ірина Магрицька. – Луганськ, 2008. – 463 с. та ін.
8. Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ НКВД. – К., 2007. – 601 с.
9. Наулко Всеволод. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998.
10. Кокін Сергій. Голодомор в Україні і ДПУ // Розсекречена пам'ять. – К., 2007.
11. Командири великого голоду. Поїздки В.Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932–1933 рр. / За ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. – К., 2001.
12. Історія українського селянства. – Т.2. – К., 2006.
13. Державний архів Луганської області. – Ф.Р. 3778. – Оп. 33. – Спр.186.

Варзар Тамара

Дистанційний курс з українознавства: підсумки та перспективи

Для успішної інтеграції в суспільство, реалізації свого потенціалу й здібностей людині необхідні нові знання, постійне самовдосконалення. Ввібрати в себе всі знання неможливо, а от вивчити бажане – цілком реально. Особливо за допомогою дистанційного навчання (далі – ДН), згідно з яким вивчаєш те, що хочеш, вчишся у зручний час і в зручному місці. При цьому не потрібно відволікатись на поїздки до навчального закладу і відпрошуватися з роботи. До того ж віддаленість від навчальної групи не заважає знайти нових друзів-співкурсників, адже таке навчання передбачає спілкування в дистанційному курсі, а на предметних курсах збирається більше однодумців, ніж будь-де; тут ні вік, ні зовнішність не мають значення, важливі лише IQ та рівень культури. Більше того, часто людина розкривається й навчається охочіше, коли її не бачать, коли їй не заважають особистісні стосунки (хоч деякі слухачі й нарікають, що не можуть «спілкуватися з прізвищами»). От тільки видані сертифікати чи свідоцтва в Україні поки що не мають офіційної сили, бо відсутня цілісна нормативно-правова база дистанційного навчання (в розвинених країнах світу дистанційне навчання давно визнано пріоритетним напрямом навчання [1]). Втім, попри те, що його розвиток у державних навчальних закладах стримується відсутністю українських законів [2], воно у сфері бізнесу, бізнес-навчання, в т.ч. корпоративного, активно розвивається. Того вимагає сьогодення і, рано чи пізно, даний вид навчання здобуде належне визнання на офіційному рівні також і в нас.

То скільки ж навчальних закладів може закінчити людина за своє життя? Ця цифра обмежена. Найчастіше їй не потрібні всі навчальні дисципліни, які доводиться вивчати. Різні курси та семінари, довготривалі і навіть кількогадинні, що пропонуються зараз «традиційними» навчальними закладами і просто тренінговими фірмами, як правило, «влітають» у кругленьку суму та й не дають систематизованих знань. Тому якусь певну кількість курсів людина може відвідати, але повністю вдовольнити свої потреби в знаннях не в змозі.

Дистанційне навчання не має цих недоліків. Воно дешеве (іноді навіть безкоштовне), дозволяє отримати тільки бажані знання, коли людина може і хоче вивчати дисципліну певного спрямування (це не стосується ВНЗ, де дистанційне навчання використовується як додаток до традиційного навчання для поглибленого вивчення певного предмета) [3]. Потрібні лише комп'ютер, доступ до інтернет-мережі та найголовніше – бажання вчитися, а допомогою пошукових систем вибрати те, що найбільше підходить, і вчитися. Щоправда, втілити свою мрію в життя поки що можна насамперед тоді, коли вона стосується технічної дисципліни, бізнесу, менеджменту чи маркетингу.

На тлі загальної картини, коли, на жаль, гуманітарні дисципліни в плані дистанційного навчання жадливо відстають, особливо приємно дізнатись про існування курсів з маловідомих чи нових дисциплін. Як-от, наприклад, курсів з українознавства Національного науково-дослідного інституту українознавства, які існують в інтернет-мережі вже четвертий рік. Той, хто на них натрапляє, не може їх не оцінити: «Випадково дізналася з інформації на вашому сайті про дистанційний курс з українознавства. Оскільки я спеціалізуюсь на цій тематиці, то мені здалося вельми цікавим взяти участь в даному проекті» (В.Даренська); «Цей курс мені необхідний для підвищення кваліфікації, для використання в повсякденній роботі, а також для того, щоб бути обізнаною в цій темі» (М.Бондаренко); «Прагну самовдосконалення. Прагну знайти щось нове для себе, підвищити свій професійний рівень» (О.Дем'янюк); «Мені здається, що, створюючи подібні курси, ви мали на меті поширення знань про витоки українства як серед спеціалістів, так і серед пересічних громадян» (І.Голубовська); «Відчуваю особисту потребу у покращенні своїх знань у сфері національної культури. Знайомий з вимогами до слухачів курсу та розумію, що я не є тією особою, на яку розраховували розробники та викладачі. Але якщо буде можливість зробити для мене виняток, то був би вдячний» (В.Беляченко) [9].

Про існування дистанційного курсу (далі – ДК) «Українознавство» можна дізнатись з мережі інтернет (інформація розміщена на сайті ННДІУ «Українознавство», <http://rius.kiev.ua/dku.html> [6], на сайті Проблемної лабораторії дистанційного навчання Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», <http://dl.kpi.kharkov.ua/>, а також безпосередньо на сайті дистанційного курсу, <http://dl.kpi.kharkov.ua/techn3/tu241/DEFAULT.ASP?ukr>). Навчання безкоштовне.

Дистанційний курс «Українознавство» створено в ННДІУ у 2006–2007 роках на основі підручника для студентів вищих навчальних закладів України професора П.Кононенка «Українознавство», рекомендованого Міністерством освіти і науки України. Керівник проекту – кандидат філософських наук, заступник директора з наукової роботи ННДІУ Т.Кононенко, технічний керівник – професор Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», кандидат технічних наук В.Кухаренко, розробники – завідувач відділу інноваційних досліджень ННДІУ Т.Варзар та старший науковий співробітник відділу філософсько-психологічних проблем українознавства ННДІУ В.Терлецький.

Мета: підготовка фахівців та поширення знань з українознавства методами дистанційного навчання як серед спеціалістів, так і серед пересічних громадян України і світу, з огляду на те, що українська діаспора проживає у багатьох країнах.

В дистанційному курсі «Українознавство» беруть участь слухачі освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст», студенти ВНЗ, аспіранти, вчителі гуманітарних дисциплін для підвищення кваліфікації та бажаючі ознайомитися з українознавством.

Дистанційний курс «Українознавство» потрібен для отримання цілісних знань про Україну і світове українство, розширення власного світогляду, усвідомлення свого коріння і належної його оцінки, його можна використати як підготовчі курси до вступу в аспірантуру ННДІУ зі спеціальності 09.00.12 – українознавство (філософські та історичні науки). Слухачі, які є педагогами, після закінчення навчання можуть застосувати набуті знання як у роботі в середніх загальноосвітніх навчальних закладах, так і у вищій школі при викладанні відповідних гуманітарних дисциплін (українознавства, народознавства, культурології, філології і т.д.).

Дистанційний курс «Українознавство» має 12 модулів і розрахований на 12 тижнів навчання.

Програма курсу (12 модулів): (Див. PDF)

Кожен модуль передбачає:

- індивідуальну роботу (опрацювання теоретичного матеріалу, проходження поточного тестування, підготовку до практичної роботи (підбір матеріалу), опрацювання анкет (вхідної, двох поточних і заключної),

- роботу, яка виконується індивідуально і обговорюється групою (виконання практичних завдань, їх обговорення у форумі та в пошті курсу),
- групову роботу (в 6 та 11 модулях),
- підсумкове наукове міні-дослідження (науковий реферат) з українознавчої тематики (після закінчення навчання),
- навчання через спілкування у внутрішньокурсовій пошті та у форумі курсу між слухачами та між слухачами і тьютором,
- обговорення проблемних питань за визначеною тематикою у чатах курсу, в т. ч. і з науковцями ННДІУ (відповідно до навчального плану).

Всі дії слухачів (практичні роботи, заповнення анкет, тематичні обговорення у пошті курсу та в навчальних чатах, проходження поточного тестування, виконання практичних завдань, додаткова робота) оцінюються балами, кількість яких залежить від складності завдання та якості виконання (від 1 до 20). Таблиця оцінювання складається для кожного модуля окремо і вивішується на головній сторінці курсу. Курсова робота з українознавчої тематики (науковий реферат) оцінюється в межах 50 балів, при отриманні менше 20 балів вона не зараховується. Після завершення навчання слухачі, які успішно закінчили курс (набрали не менше 80% від сумарної кількості балів), отримують сертифікат.

Апробацію, вдосконалення дистанційного курсу та проведення навчання здійснює відділ інноваційних досліджень ННДІУ (керівник та адміністратор ДК, тьютор груп №2 та №3, завідувач відділу Т.Варзар, тьютори-викладачі: молодший науковий співробітник відділу В.Петрук (група №1 і частково №2) та кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу Л.Дідух (групи №3-6), помічник тьютора – науковий співробітник відділу О.Семенова (група №6). Апробацію перших чотирьох модулів дистанційного курсу проведено восени 2006 р., в ній взяли участь аспіранти ННДІУ (тьютор В.Петрук, група №1). Вона дала змогу на практиці виявити як позитив, так і слабкі місця курсу, з урахуванням яких дистанційний курс було допрацьовано, і з 19 березня до 27 травня 2007 р. проведено навчання в пілотному дистанційному курсі для слухачів, які дізналися про нього з мережі інтернет (тьютор Т.Варзар, група №2). Паралельно з проведенням навчання тривала розробка нових модулів, які були успішно апробовані цією групою.

Протягом 2007-2009 років систематично двічі на рік проводилось навчання в ДК «Українознавство», провчилася чотири групи слухачів (тьютори – Т.Варзар (група №3) та Л.Дідух (групи №3-№6)). З кожним роком ставало все очевиднішим, що курс викликав велике зацікавлення не тільки серед учителів, причому різних профілів, студентів і молоді, а й серед людей найрізноманітніших професій – соціологів, журналістів, юристів, менеджерів, «технарів», як вони самі пишуть, та ін. Більшість із них – громадяни України, та в кожній групі навчалися і представники української діаспори з різних країн, які є гордістю курсу: в групі №2 навчався О.Дробот, директор Українського національно-культурного центру «Надія» (м.Шимкент, Казахстан), в групі №3 – М.Бондаренко, культуролог, працівник консульства України (м.Курітіба, Бразилія), в групі №4 – Н.Жежньєвська, директор української суботньої школи (м.Торревеха, Іспанія), в групі №5 – О.Герасименко, викладач університету (м.Мілан, Італія) та А.Якимова, вчителька української недільної школи (м.Софія, Болгарія), в групі №6 – Л.Боднарчук та О.Дем'янюк, вчителі української школи мистецтв (м.Париж, Франція). Щодо українських слухачів, то їх географія теж різноманітна: це Ужгород, Львів, Дніпропетровськ, Харків, Кривий Ріг, Одеса, Рівне, Славута Хмельницької обл., Павлоград Дніпропетровської обл., м.Володарськ-Волинський Житомирської обл., м.Берислав Херсонської обл., м.Іллінці Вінницької обл. та ін., не кажучи вже про м.Київ.

Варто процитувати думки слухачів курсу, якими вони поділилися у вхідній анкеті та у пошті курсу щодо потреби вчитися українознавству:

«Цей курс є для мене можливістю зупинити асиміляцію і повернутися до своїх коренів, до рідного народу, бути українцем не тільки за паспортом. Крім того, надіюсь, що він допоможе мені й у повсякденній роботі як президента Українського національно-культурного центру «Надія» у Південно-Казахстанській обл.» (О.Дробот, директор цього центру, м.Шимкент, Казахстан);

«Записалася до курсу «Українознавства», бо цікавлюся всім, що пов'язане з нашою країною. А також тому, що у середовищі, в якому ще досі не поширена ні українська мова, ні українська культура (сподіваюся, що поступово це зміниться), хочу виховати в собі справжнього українця» (Гвоздєва Ольга, професія не вказана, м.Донецьк, Україна);

«Для чого мені потрібні ці курси? Адже мій прямий обов'язок – розширити знання дітей про їх Батьківщину, про український народ, його звичаї, традиції, духовність. Щоб наші діти не втрачали своє коріння, щоб завжди пам'ятали і знали, якого вони роду-племени, щоб пишалися цим, куди б не закинула їх доля» (Н.Жежньєвська, директор української суботньої школи, м.Торревеха, Іспанія);

«Спостерігаючи потуги рака, лебедя та щуки, які здійснює наша держава на невідворотному шляху самовдосконалення, масу відвертій зневіри й недовіри одних українців до інших, вирішив почати зміни із себе: створювати сильного та впевненого українця. З цією метою і записався слухачем курсів «Українознавство» (Ю.Холодовський, юрист, м.Київ, Україна) [9].

За час існування дистанційних курсів з українознавства на них записалося майже дві сотні бажаючих. Коли починалось навчання, у кожній з груп налічувалось не менше 25 слухачів, що свідчить про велику потребу саме у вивченні українознавства, про злободенність та унікальність курсів. Однак на першому ж тижні навчання половина з тих, хто записався, відсіювалась, що пояснюється необізнаністю майбутніх слухачів щодо дистанційного навчання загалом і їх попередньою невизначеністю щодо українознавства, бо кожен укладає в це слово свій зміст. Як написав один із слухачів, що дійшов до фінішу, «вони вирішили, що не туди попали», одні – ближче ознайомившись з програмою курсу, інші – зіткнувшись із технічними труднощами (бо не кожен є вправним користувачем комп'ютера), та й через загальну зайнятість дуже непросто знаходити час для навчання. Майже всі слухачі вважали, що навчатися дистанційно легко, а ознайомившись ближче, пишуть: «Інтенсивність навчання в дистанційному курсі навіть більша, ніж на стаціонарі» (А.Полісученко, менеджер, м.Київ), «Вчитися мені було дуже важко, але цікаво. ДК задав чіткий ритм роботи, це швидко увійшло в режим. Ритмічне навчання завжди ефективніше, ніж хаотичне» (С.Кучеренко, викладач ВНЗ, м.Одеса) [9].

Велике значення має і тривалість курсів: всі 12 тижнів навчання витримують 7-8 членів групи, а сертифікати про закінчення одержують ще менше, бо не кожен має це за мету, – більшість навчається заради отримання нових знань і спілкування з однодумцями. На жаль, багато хто знайомиться лише з теоретичним матеріалом, додатковою літературою та словниками, іноді проходить тестування, не виконуючи практичних завдань і не беручи участі у спілкуванні, тому інші слухачі їх не «бачать», – це фіксується лише в адміністративній частині (статистичі) курсу.

Робота останньої групи №6 була рекордною: сертифікати отримали 11 слухачів, хоч 12 набрали необхідні 80% балів, – одному слухачеві не зарахований реферат, але надана можливість його доопрацювати. Загалом, з вересня 2007р. до травня 2009 р. активну участь у навчальному процесі взяло 57 слухачів (без урахування апробації), сертифікати про успішне закінчення ДК отримало 28 слухачів. «Негативних емоцій ніяких. Корисно, цікаво, важкувато (іноді через брак часу), але потрібно, бо ми повинні це знати хоча б для самоповаги» (Л.Славінська, вчитель-методист, м.Павлоград Дніпропетровської обл.) [9].

Завдання кожного модуля розраховані на один тиждень роботи (7 днів) і містяться в експрес-таблиці завдань, яка розробляється і вивішується на головній сторінці ДК для кожного модуля окремо. Відповідно до цих завдань кожен слухач розробляє власний план роботи. Якщо не встигає, то довиконує на наступних тижнях, – це не вітається, але дозволено. Ось що пише Н.Шаповалова, викладач коледжу, м.Берислав Херсонської обл.: «Думала спочатку: «Так довго, 12 тижнів, що можна робити?» Зараз бачу – часу не вистачає, можна було б більше вчити одну тему» [9].

В кожному модулі після опрацювання основного теоретичного матеріалу слухачі проходять тестування. Кількість спроб проходження тестування у першому модулі необмежена, у наступних модулях враховуються три перші спроби і зараховується кращий результат, але проходити тестування вони можуть скільки завгодно разів. Слухачам запропоновано варіанти тестових

запитань, які перевіряють знання теоретичного матеріалу й тести українознавчого спрямування на загальну ерудованість. Ось відгуки про цей вид роботи: «Цікавими і корисними є тести (працюю тільки з ними). Вони підібрані професійно» (Н.Сидоренко, викладач ВНЗ, м.Херсон); «...подобається тестування. При ознайомленні з теоретичним матеріалом вся інформація здається цікавою та корисною, а тестування допомагає виділити головне» (О.Герасименко, викладач університету, Італія) [9].

Крім основного теоретичного матеріалу, для опрацювання надається додаткова література – у кожен модуль залучено до трьох десятків статей з електронного журналу «Українознавство», фахового видання з філософських та історичних наук ВАК України, який видається ННДІУ з 2001 р., його електронний варіант – інтернет-журнал відкритого доступу «Українознавство», <http://www.ualogos.kiev.ua/>. З ними можна ознайомитись як під час навчання, так і після його завершення. Також ДК має глосарій, який містить два словники – словник ключових слів і словник визначних діячів, прізвища яких згадуються в підручнику П.Кононенка «Українознавство».

У форумах і пошті кожного з модулів слухачі виконують практичні завдання. Найчастіше теоретичну частину модуля вони вивчають протягом тижня, а практичні завдання залишають на вихідні або й на останній день. На жаль, це ускладнює їхнє обговорення іншими слухачами. Та більшість із них стараються, активно заробляють бали, а враховуючи те, що за позапланово виконану роботу надаються додаткові бали, то найактивніші слухачі під кінець навчання мають їх навіть більше запланованої максимальної кількості. Кращі роботи, виконані в пошті курсу і в форумі, розміщуються на сайті ННДІУ «Українознавство» в розділі «Дистанційна освіта» для загального доступу, <http://www.rius.kiev.ua/do/do>, [8], а курсові роботи (наукові реферати), написані після закінчення курсу, які отримали найвищий бал і рекомендовані рецензентом до друку (рецензуються працівниками профільних відділів Інституту), друкуються в журналі «Українознавство», що є додатковим стимулом і мотивацією до навчання.

Надзвичайно важливим у дистанційному навчанні є спілкування слухачів між собою за допомогою внутрішньокурсової пошти, форумів кожного модуля, щотижневих навчальних чатів. Тут кожен слухач ділиться думками, враженнями, досвідом, вирішує поточні проблеми і долає труднощі. Часом виникають і дискусії з проблемних питань, але ж відомо, що саме в них і народжується істина.

Успішність навчання значною мірою залежить не тільки від роботи слухачів, а й від роботи тьютора, від того, як йому вдалося налагодити процес навчання і спілкування. Є слухачі, які спілкуванню в дистанційному курсі, в тому числі й між ними і тьютором, надають мало уваги. Але більшість з них, особливо в перші тижні навчання, потребують, насамперед, спілкування, підтримки і поради одногрупників і особливо тьютора, адже навчатися нелегко, тим паче, для них це нова справа – навчатися дистанційно. І тут неабияку роль відіграє схвальний відгук, порада чи небайдуже ставлення тьютора, незалежно від віку слухачів (а всі вони слушно вважають його авторитетом у своїй галузі), навіть попри те, що в дистанційному курсі навчаються дорослі громадяни.

Правильна організація процесу проведення дистанційного навчання у слухачів створює враження, що тьютор один, бо вони «бачать» тільки одного тьютора, з яким спілкуються і який оцінює їхню роботу. Насправді одній людині справитися з усім навантаженням досить складно, тому доцільніше, щоб до навчального процесу залучалося кілька кваліфікованих спеціалістів [4]. У ДК «Українознавство» з кожною групою постійно працюють два спеціалісти – це один із його розробників і перший тьютор Т.Варзар, яка є організатором і технічним адміністратором курсу, і викладач-тьютор Л.Дідух. З групою №6 працювала помічник тьютора О.Семенова, яка проходила стажування на цій посаді. Можливо, більша кількість випускників цієї групи порівняно з іншими є підтвердженням правильно організації проведення навчання.

За весь період навчання в дистанційному курсі слухачі кожної з груп мали чудову нагоду обговорювати проблемні питання і обмінюватися досвідом в навчальних чатах окремих модулів із провідними науковцями, співробітниками профільних відділів Інституту (заплановано п'ять таких чатів), такими, як академік, професор, директор ННДІУ П.Кононенко, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу української етнології В.Баран, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу «Мова як українознавство» С.Єрмоленко, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу «Мова як українознавство» Б.Ажнюк, народна артистка України, завідувач відділу культури В.Коротя-Ковальська, кандидат біологічних наук, завідувач відділу природи та психології етносу В.Сніжко, старший науковий співробітник відділу природи та психології етносу М.Кононенко, завідувач відділу української літератури О.Хоменко, старший науковий співробітник відділу української літератури С.Планинда, кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології Ю.Фігурний, науковий співробітник відділу української етнології О.Чирков, завідувач сектору порівняльних досліджень С.Наливайко та ін. Як правило, перед чатом учасникам навчання надавався перелік проблемних питань з визначеної теми та необхідні інформаційні матеріали для підготовки.

Незважаючи на те, що групова робота – найскладніша, бо слухачі живуть в різних куточках країни та за кордоном і спілкуються лише через електронну пошту та пошту ДК, серед усіх видів практичних робіт найбільш цікавою і корисною вони назвали саме її (це свідчить про те, що спілкування в ДК надзвичайно важливе). Слухачі працювали малими групами у форумі модуля 6 «Україна – нація, держава» (дві групи), над історичною реконструкцією на тему «Генеза української нації та становлення державності українського народу – різновекторний процес чи той, що має точки перетину?» та у форумі модуля 11 (дві-чотири міні-групи, залежно від кількості слухачів, що навчаються), досліджуючи тему «Зародження, формування та розвиток освіти в Україні». Із завданням справлялися по-різному, та слухачам групи №6 вперше вдалося повноцінно організувати та реалізувати групову роботу, кожна з малих груп працювала як одна дружна команда. Ось що вони написали після її завершення: «Робота в групі згуртує, бо на тобі лежить відповідальність не тільки за себе. І разом із тим ти розумієш, що її треба виконати краще, ніж завжди, щоб не підвести колектив. Хотілося б подякувати модераторам груп за їхню працю» (О.Петренко, вчителька, м.Кривий Ріг, Україна); «...групове завдання виконувати дуже цікаво і це вимагає неабиякої згуртованості, відповідальності за спільний результат. ... Недарма кажуть: «Одна голова – добре, а дві – краще». Що вже казати, коли нас було багато...» (Л.Боднарчук, вчителька, м.Париж, Франція) [9].

Для отримання та узагальнення інформації щодо ставлення слухачів до дистанційного навчання та до дистанційного курсу з українознавства на різних етапах навчання, виявлення можливих проблем і труднощів, які найчастіше виникають у слухачів, організовано різні види анкетування: вхідне, поточне, після четвертого і восьмого модулів, і заключне. Результати вражають:

«Українознавство має грати одну з головних ролей у формуванні характеру та світогляду українця» (О.Максименко, соціолог, м.Київ);

«Якщо людина себе поважає і вважає громадянином, вона зобов'язана знати все про свій народ, свою землю, а українознавство – велика допомога в цьому» (Л.Славінська, вчителька-методист, м.Павлоград Дніпропетровської обл.);

«Для порівняння ознайомила з подібними дисциплінами в інших країнах (росіє-, білорусо- та азербайджанознавство). Звичайно, вони теж охоплюють чимало цікавих і актуальних питань. Але такої чіткої структури, як в українознавстві (перш за все, маю на увазі центри українознавства), не зустріла в жодній з цих праць. Концепція українознавства не має аналогів... Це наче карта, зроблена за допомогою супутникової зйомки, коли бачиш одразу все, а наближуючись, збільшуючи масштаб, роздивляєшся кожну ділянку більш детально. І ти можеш заглиблюватися й заглиблюватися в українознавство без меж!» (О.Максименко, соціолог, м.Київ);

«Я вважаю, що українознавство дуже потрібне кожному, хто прилучає себе до української спільноти. Вивчати цей предмет треба зі шкільної партії і продовжувати це робити протягом усього життя. Але, на жаль, на сьогодні наша держава не зацікавлена в цьому. І дуже часто буває, що такого курсу взагалі у школі немає або його ведуть люди, налаштовані проти

українства, для яких Мазепа і Бандера – це страшніші злочинці, ніж радянські вожді» (А.Орел, учитель, м.Іллінці Вінницької обл.);

«Я дуже задоволена курсами. Мої колеги вмирають від заздрощів, бо наші курси не зрівняти з курсами підвищення кваліфікації, які проводять у нас в РОІППО» (Л.Шевчук, учителька, м.Рівне) [9]. Після закінчення навчання сумно розлучаються з колегами, з якими ділилися досвідом і дискутували, від яких чули й похвалу, і критику, які завжди були чемні й толерантні; це ж стосується і тьютора. Тому на сайті ДК, за пропозицією випускників перших груп, створено форум випускників, де можна продовжувати спілкування. Також, за пропозицією випускників, з травня 2008 р. на базі ДК «Українознавство» окремо від навчального процесу, з просвітницько-пізнавальною метою, започатковано щомісячне проведення чатів з науковцями Інституту на українознавчі теми: «Українські інтегральні націоналісти та Українська повстанська армія – історична проблема нашого сьогодення» за участю завідувача відділу української етнології Ю.Фігурного; «Зимові свята українців (різдвяно-новорічний цикл)» за участю завідувача відділу культури В.Короті-Ковальської; чат-зустріч, присвячений 80-річчю ювілею відомого українського письменника, старшого наукового співробітника відділу літератури С.Планиди, та ін. Попередньо розробляються та узгоджуються з гостем чату тема, питання для обговорення і перелік рекомендованої літератури. Доступ до участі в чатах відкритий усім бажаючим, але досвід показує, що у них беруть участь лише випускники та слухачі дистанційних курсів. Ознайомитися з матеріалами найцікавіших чатів можна за адресою: <http://rius.kiev.ua/do/chat0> [7]. З січня 2010 р. в чатах і форумі можна буде спілкуватися прямо на сайті ННДІУ «Українознавство», <http://rius.kiev.ua> [5], що, безсумнівно, збільшить їхню аудиторію.

Після закінчення навчання деякі слухачі виявляють бажання створити власні ДК. Зокрема, перша випускниця Н.Михайлова, вчителька київського ліцею «Наукова зміна», вже створила авторський дистанційний курс «Сучасна українська література для старшокласників» (він теж розміщений на сайті ХПУ «Дистанційна освіта», http://dl.kpi.kharkov.ua/techn/nvs2_28/) і проводить навчання в ньому. А слухачі групи №4 вирішили і надалі спілкуватися та досліджувати українознавчу проблематику, створивши для цього інтернет-спільноту в межах ЖЖ-сервісу «Наше Українознавство», <http://community.livejournal.com/ukrainoznavstvo/>.

Спілкування з випускниками ДК не переривається в часі. Це запрошення не тільки до участі в інтернет-чатах з провідними науковцями Інституту, а й у наукових конференціях та конгресах з українознавства, Міжнародному конкурсі з українознавства для молодих учених і науковців, навчання в аспірантурі, публікації в журналі «Українознавство», розміщення на сайті Інституту цікавої інформації про їхню діяльність в Україні і за кордоном (наприклад, цікаві й важливі події в житті української діаспори у Франції, організатором яких була Українська школа мистецтв м.Парижа при Культурно-інформаційному центрі Посольства України у Франції (випускниця курсів групи №6 Л.Боднарчук та О.Дем'янюк, м.Париж, Франція); інформація про відкриття українського мультимедійного класу в Софії (Болгарія), де випускниця групи №5 А.Якімова, викладач Української недільної школи, розпочала проведення занять з українознавства; події з життя української діаспори Бразилії (випускниця групи №3 М.Бондаренко, м.Курітіба, Бразилія) і Казахстану (слухач групи №2 О.Дробот, м.Шимкент, Казахстан) та ін.

Дистанційний курс систематично доповнюється новою інформацією, посиланнями на додаткову літературу (в основному – з електронного журналу «Українознавство»), тестова база ДК постійно поповнюється, актуальним є те, що для цього використовуються тести самих слухачів, розроблені ними як практичне завдання у форумі 10 модуля (Н.Михайловою, О.Максименко, Л.Хоменко, М.Бондаренко, Н.Кравченко, О.Кравченко, А.Полісученко, У.Мараєвою, Л.Славінською, Г.Станіславською та ін.).

Розповідаючи про ДН, найкраще надати слово самим слухачам, зачитувавши рядки, взяті з їхнього листування у пошти та форумі курсу, а також з їхніх анкет:

«Дистанційна форма навчання відкриває широкі можливості для тих, хто має бажання поповнити свої знання, та не має часу кудись їздити на курси. Це можливість спілкуватися з цікавими людьми (науковцями), цікавими студентами. А ще це можливість висловити власну думку, бо не завжди це вдається через поточні проблеми нашого швидкого життя» (Н.Михайлова, вчитель-методист, м.Київ);

«Я перший раз навчалася за дистанційним навчанням, воно є дуже корисним для людей, які вже знають, чого хочуть. Цікаво працювати і спілкуватися з людьми з різних куточків планети, які своєю працею стверджують, що ми – УКРАЇНЦІ!» (Г.Станіславська, директор школи, м.Львів);

«Я дізналась більше про Україну ..., мене захоплює моя країна!» (М.Бондаренко, культуролог, Бразилія);

«Останнім часом в мене виникало почуття невизначеності, здавалось, що я ось-ось «розчинюся» в чужих традиціях, в чужій мові та культурі. Цей курс допоміг мені самовизначитися та не втратити себе, свою національну ідентичність. Я отримала багато знань з історії, культури, дізналася про видатних українських діячів минулого та сьогодення, поспілкувалася з цікавими людьми, взяла участь у цікавих дискусіях» (О.Герасименко, викладач університету, Італія);

«Курси розвивають, спонукають до творчого пошуку, самостверджують людину. Багатий матеріал, який вони дали, з успіхом застосовую у школі не тільки на заняттях з українознавства, а й з мови та літератури, на виховних заходах, класних годинах» (Я.Дудюк, учителька, м.Іллінці Вінницької обл.);

«Думаю, у кожного з нас була своя мета, яку ми ставили перед початком навчання. І я впевнена, що, дійшовши до фінішної прямої, ми всі її досягли. Недарма в народі кажуть: «Що знаєш, що вмієш, те за плечима не носи»; «Вік живи – вік учись»; «Мудрим ніхто не вродився, а навчився»; «Не на користь книжку читати, коли вершки лише хапати» (О.Дем'янюк, учителька, м.Париж, Франція);

«Я відкрила для себе нову, ефективну форму навчання. Отримала багато нової інформації, виникло чимало запитань, на які шукатиму відповіді. Завдячуючи курсам, з'явилося надзвичайне бажання працювати над собою, виховувати патріотів, працювати на благо нашої України. Дякую за можливість навчатися. Дякую нашому тьютору, всім укладачам курсу, бо ви робите важливу, вкрай необхідну справу» (Л.Шевчук, учителька, м.Рівне);

«ДН є ефективним, тому що адекватно оцінює навчальні здібності учасників навчального курсу і виключає можливість хабарництва чи корупції» (Н.Жежньєвська, учителька, м.Торревехе, Іспанія);

«Дистанційне навчання є ефективним, цивілізованим і сучасним способом отримання знань, який захоплює з кожним роком все нові й нові рубежі та яким користуються багато успішних і прогресивних людей, які цінують свій час і можливості» (Л.Боднарчук, учителька, м.Париж, Франція);

«Для мене стало великим відкриттям українознавство як самостійне явище на просторах сучасної наукової думки, крім того, неocenним є сам досвід роботи у ДК, оскільки це нова і, як виявилось, ефективна та перспективна форма освіти. Хотілося б подякувати всім, хто є причетним до розробки, створення та впровадження в життя даного курсу за надану можливість навчатися в ньому!» (З.Нікітіна, студентка, м.Київ);

«Я отримала навіть більше, ніж очікувала. Дуже вдячна всім організаторам за підбір цікавої інформації. Важливо й те, що кожен з учасників ДК ділився своїми знаннями, інформацією, цікавими знахідками в інтернеті тощо. І найголовніше, що дали мені ці курси – це розуміння, як мало я знаю про свою Батьківщину. Як у приказці: «Хто знає багато, той розуміє, як мало в нього знань» (Н.Батюк, викладач ВНЗ, м.Одеса) [9].

Слухачі, всі без винятку, підтверджують правильність обраної тематики та ефективність, зручність, потрібність тощо дистанційної форми навчання. Не дивно, що в світі з кожним роком зростає роль освіти, яку можна отримувати через всесвітню інтернет-мережу. Особливої актуальності вона набуває тепер, у часи кризових явищ в світовій економіці, а для людей з фізичними вадами таке навчання актуальне завжди (єдина перешкода – все ще погано розвинена мережа інтернет у невеликих

містах і сільській місцевості). Тому популярність інтернет-освіти стрімко зростає не тільки в світі, її все частіше використовують у практиці українських ВНЗ паралельно з традиційним навчанням, що сприяє підвищенню ефективності навчання студентів, якості засвоєння матеріалу і дає хороші результати.

З великим ентузіазмом дистанційним навчанням займаються учні загальноосвітніх навчальних закладів, про що свідчить недавній експеримент, проведений Національним технічним університетом «Харківський політехнічний інститут», Проблемною лабораторією дистанційного навчання під керівництвом професора В.М.Кухаренка. До участі в експерименті запрошений і ННДІУ. Учням буде запропоновано дистанційний курс «Українознавство для школярів». Окремо планується розробка дистанційних курсів з українознавства II рівня для підвищення кваліфікації вчителів.

Для популяризації ДН і обміну досвідом на базі ННДІУ з початку 2010 р. планується проведення постійно діючих науково-практичних семінарів з дистанційного навчання спільно з Національним технічним університетом «ХПІ», Проблемною лабораторією дистанційного навчання та іншими організаціями для керівників структурних підрозділів вищих навчальних закладів, викладачів та науковців, що впроваджують технології дистанційного навчання та використовують інформаційно-комунікаційні технології в процесі навчання. Результати обміну досвідом будуть висвітлюватись на сайті ННДІУ, <http://rius.kiev.ua/> [5].

Література

1. Овчарук О.В. Розвиток дистанційного навчання та становлення систем відкритої освіти в світі: сучасні тенденції. http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2007_13_1/doc_pdf/Ovcharuk_st.pdf.
2. Ушакова Н.М., Воронова А.Б., Калиновська Л.Є. Про нормативно-правове забезпечення ДСН у вищому навчальному закладі. <http://www.knteu-elearning.kiev.ua/articles/article1.html>.
3. Дистанційна освіта. Освітній портал. <http://www.osvita.org.ua/distance/>.
4. Положення про дистанційне навчання <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0464-04>.
5. Сайт НДІУ «Українознавство», <http://rius.kiev.ua/>.
6. Сайт НДІУ «Українознавство», розділ «Дистанційний курс «Українознавство» <http://rius.kiev.ua/dku.html>.
7. Сайт НДІУ «Українознавство», розділ «Дистанційний курс «Українознавство», підрозділ «Чати», <http://rius.kiev.ua/do/chat0>.
8. Кращі роботи слухачів дистанційного курсу «Українознавство», <http://www.rius.kiev.ua/do/do>.
9. Архів дистанційного курсу «Українознавство» <http://dl.kpi.kharkov.ua/techn3/tu241/DEFAULT.ASP?ukr>.

Гомотюк Оксана

Здобутки українознавства: історичні уроки

Суспільні виклики об'єктивно зумовлюють потребу наукового осмислення повноцінної картини буття українського народу в цілісності, що спроможне забезпечити українознавство як інтегративна система знань про Україну та українство. У ньому адекватно акумулюється синтез надбань, нагромаджених за багатовікову історію інтелектуальної та духовної творчості українства в процесі розвитку його матеріального й культурного потенціалу.

Українознавство як компонент науки й освіти, базуючись на національних традиціях і спадщині минулого, органічно привласнюючи цінності європейської та світової цивілізації, відіграє дедалі більшу роль у динамічних процесах трансформації українського суспільства. Історія формування і становлення українознавства як науки, його розвиток за складних умов Російської та Австро-Угорської імперій, у добу радянського тоталітаризму, осмислення внеску в цей процес інтелектуальних сил матерікової України та діаспори – це важлива й актуальна дослідницька проблема, що й донині не вирішена на належному рівні.

В історії становлення та інституціалізації українознавства важливе місце посідає період 90-х років XIX – першої третини XX століття, коли закладалися його основи як науки та навчальної дисципліни, нагромаджувався унікальний досвід українознавчих досліджень, який вочевидь не втратив свого значення й на сучасному етапі. Тому об'єктом цього дослідження стала діяльність наукових осередків і провідних учених зазначеного періоду національної історії, наукові та науково-популярні праці з українознавства, що відображають визрівання й утвердження його теоретико-методологічних засад. Водночас предметом пошукування є процес визрівання, становлення й тенденції розвитку наукових основ українознавства як цілісної системи знань про Україну та українців.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 90-ті роки XIX – першу третину XX століття, тобто період, коли на тлі національно-культурного відродження українства, піднесення суспільно-політичних рухів активізувався процес наукового осмислення української минувшини, започатковувалися нові підходи до наукових досліджень, збагачувалася їхня джерельна база, опрацьовувалися нові методи досліджень у контексті наукового синтезу.

Географічні межі – це етнічна територія України з урахуванням тогочасної державної належності та адміністративно-територіального поділу, а також місця локалізації українознавчих осередків у діаспорі.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні процесу становлення й розвитку наукових засад українознавства в 90-х роках XIX – першій третині XX століття, в аналізі діяльності наукових осередків і провідних українознавців, синтезі їхніх інтелектуальних надбань з усіх компонентів знань про Україну та українство.

Реалізація цієї мети зумовила вирішення таких завдань:

- проаналізувати сучасний стан наукового розроблення теми і шляхом ретроспективи обґрунтувати періодизацію історіографії проблеми, сформувати джерельний комплекс дослідження;
- здійснити системний аналіз процесу визрівання, становлення й розвитку наукових засад українознавства, з'ясувати їхню суть та методологічне значення;
- дослідити еволюцію наукових засад українознавства через формат праць провідних науковців, визначити домінуючі українознавчі конструкції на кожному етапі його розвитку;
- розкрити значення концептуальних підходів до визначення завдань і функцій українознавства таких його основоположників і теоретиків, як М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та ін.;
- проаналізувати процес структурно-організаційного розвитку українознавства, становлення його освітніх і дослідницьких інституцій, акцентуючи увагу на виокремленні українознавчого сегмента у структурі науки загалом і його трансформації в інтегровану систему знань про Україну та українців, на ролі вчених Харківського, Київського, Одеського, Львівського й Чернівецького університетів, їхніх українознавчих осередків;
- дослідити на основі компаративного аналізу внесок наукових товариств у розбудову українознавства та еволюцію принципів і методів його наукового пізнання;
- відтворити масштабність та інтенсивність українознавчих студій в умовах українського державотворення 1917–1920 років, проаналізувати якісні зміни у формах і змісті наукових досліджень Української академії наук, інших осередків наукової думки;
- з'ясувати мотиви й способи ідеологізації українознавства за умов утвердження тоталітарного режиму, розкрити суперечливий характер політики «українізації» та її вплив на розвиток українознавчих досліджень, причини їхнього згортання;

- проаналізувати розвиток і цілісність надбань наукового українознавства як на етнічній території українців, так і в діаспорі;
- сформулювати на основі узагальнення досвіду минулого пропозиції щодо подальшого розгортання українознавчих досліджень, запровадження українознавства в систему сучасної освіти, підвищення його ролі в консолідації українського суспільства.

Методологічні засади студії ґрунтуються на принципах історизму, об'єктивності, системності, науковості, а також на основах постмодерного дискурсу та історичного антропологізму. Вони дали змогу оцінити події, процеси, котрі були визначальними в період визрівання, становлення й розвитку наукових основ українознавства з погляду сучасників, урахувавши суспільно-політичні, національно-культурні, загальнонаукові тенденції. У дослідженні проблеми найважливіше місце посідає системний підхід, що спонукає зрозуміти головні віхи розвитку українознавства з позицій єдності всіх компонентів цілого, комплексного осмислення знань різних центрів, їхнього територіально-географічного взаємозв'язку. З-поміж багатьох методів українознавчого пізнання застосовано такі: аналізу й синтезу, історико-хронологічний, логічний, системно-структурний, порівняльний, текстуальний, інституційний, біографічний та ін. Їхнє використання зумовило синтез загального й конкретного, що дало змогу відобразити якісні й кількісні зміни в змісті та формі наукових досліджень, виокремити провідні тенденції в розвитку українознавства.

Варто окреслити вплив змін на українознавство, започаткованих на межі ХХ–ХХІ століть у методології науки, зокрема, тенденцій переходу від філософських систем постпозитивізму до неопозитивізму, від кантіанства до неокантіанства, від модерну до постмодерну. При цьому надаємо перевагу методології історичного антропологізму, сучасного філософського постмодерну з його теорією локальних цивілізацій, що уможливило поглиблене вивчення історії українознавства у взаємозв'язку з українським і світовим національно-визвольними процесами, усвідомлюючи роль національного й духовного чинників, насамперед освіти й культури, у формуванні суспільної свідомості, протистоянні «культурному імперіалізму» на тлі глобалізації. До того ж аналіз сучасного етапу формування методологічних складників українознавства дав змогу визначити провідну роль у цьому напрямку вчених Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти й науки, а також інших академічних установ.

В історіографії питання становлення й розвитку наукових засад українознавства в означений період виокремлюється сім етапів. Хронологічні межі першого з них пов'язані з рубежем ХІХ–ХХ століть, коли поряд із розгортанням досліджень про Україну й українців було започатковано історіографію українознавства. Засновником наукового українознавства, яке в другій половині ХІХ ст. трансформувалося в систему знань, М. Грушевський вважав М. Максимовича. У наукових розвідках Д. Багалія, Ф. Вовка, М. Грушевського, М. Сумцова, І. Франка та інших учених [32, 20, 5, 23, 21, 24] подано огляд перших українознавчих досліджень, оцінено діяльність Київської археографічної комісії, НТШ, інших наукових інституцій, їхній внесок у вивчення української історії та культури. Цим питанням присвячені також студії В. Гнатюка, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, С. Єфремова, М. Залізняка, І. Каманіна, М. Лозинського, С. Томашівського та ін.

Початок другого етапу припадає на період Української революції й національного державотворення 1917–1920 років. Саме на цій стадії розвитку українознавства відбулася його легітимізація в університетах Києва, Кам'янець-Подільського, Харкова, Одеси та в установах Української академії наук. Історіографію українознавства відстежено на основі розвідки О. Грушевського «Стежки і шляхи української науки» (1918), покажчика С. Єфремова для самоосвіти «Українознавство» (1920), брошури В. Біднова «Що читати з історії України» (1920) та ін.

Третій етап історіографії проблеми збігається з міжвоєнним періодом української історії, коли українознавчі дослідження локалізувалися в радянській Україні, на території Західної України та в країнах української еміграції. З-поміж історіографічних студій цього періоду слід виокремити розвідки О. Гермайзе, Ф. Савченка, П. Житецького, В. Заїкіна, а також галузеві дискурси О. Ветухова, В. Шашкевича, А. Кримського, В. Герасимчука, А. Лободи, М. Василенка, О. Грушевського, М. Кордуби, І. Крип'якевича, Л. Окіншевича, В. Щербини, Д. Щербаківського та ін. [6, 7, 29, 3].

Внесок українознавців у розбудову різних галузей національної науки представляли видання ВУАН, НТШ, часописи «Україна», «За сто літ» та ін. Проте в другій половині 1930-х років у радянській Україні термін «українознавство» вилучено з наукового обігу, а запроваджено «народознавство», «краєзнавство» та «суспільствознавство», що базувалися на єдиній методології дослідження – марксизмі-ленінізмі.

Значне місце в той час посідали історіографічні студії українознавців Західної України та діаспори. Зокрема, у 1920-х роках Український соціологічний інститут оприлюднив працю В. Старосольського «Теорія нації» (1922), в якій на основі компаративного аналізу було виокремлено концепції провідних теоретиків-націоналістів та українців; у структурі Таємного університету у Львові І. Крип'якевич презентував курс «Українська історіографія ХІ–ХІІІ ст.» (1923); у цей період В. Гнатюк подав узагальнену історію НТШ за 1873–1923 роки. Окрім цього, історіографічний аналіз праць з історичного, мовознавчого, літературознавчого, археографічного та інших компонентів українознавства презентують студії О. Андрієвського, Д. Антоновича, В. Біднова, С. Дністрянського, Д. Дорошенка, М. Кордуби, З. Кузеля, В. Липинського, О. Лотоцького, С. Наріжного, І. Огієнка, С. Смал-Стоцького, Ф. Щербини, В. Щербаківського, Д. Чижевського та ін.

Концептуальне значення для дослідження історії наукового українознавства має розвідка Д. Дорошенка «Розвиток науки українознавства у ХІХ – початку ХХ століття та її досягнення», де українознавство розглянуто як окрему наукову дисципліну, а також його праця «Огляд української історіографії» (1923) [25], яка була першим ґрунтовним підсумком розвитку історичної складової українознавства. Значним здобутком українознавства стала «Українська загальна енциклопедія» (1930–1935, гол. ред. І. Раковський), що дала змогу систематизувати всі галузі знань про Україну.

Четвертий етап історіографії проблеми охоплює період Другої світової війни й повоєнного лихоліття. Після входження у склад УРСР Галичини, Західної Волині та Буковини діяльність місцевих осередків українознавства, зокрема НТШ, було згорнуто, а інші – радянізовано. Його поодинокі анклавні залишалися в діаспорі, до яких долучилася частина емігрантів нової хвилі. У контексті цих подій проаналізовано дослідження Д. Дорошенка, Б. Крупницького, В. Яніва, І. Раковського, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, В. Дорошенка, С. Наріжного та ін. Найвизначнішими науковими проектами українознавства цього етапу стали «Енциклопедія українознавства» З. Кузеля й В. Кубійовича (1949–1952) та «Українська мала енциклопедія» Є. Онацького (1957–1967).

Варто наголосити на руйнівному впливі в другій половині 1940-х – початку 1950-х років партійних рішень з ідеологічних, наукових і творчих питань, а також критики творчості О. Довженка, М. Рильського, В. Сосюри та інших мислителів щодо розуміння ними розвитку знань в УРСР. Українську історію міфологізовано в партійних «Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954)».

П'ятий етап дослідження наукових засад українознавства зумовлений «хрущовською відлигою» та рухом шістдесятників. Поява посібника М. Марченка «Українська історіографія» (1959) стала моральною підтримкою для опозиційного руху, спрямованого на захист українознавства. Тодішня офіційна історіографія зосереджувалася на глорифікації праць радянських істориків-марксистів і критиці так званих буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів. Лише деякі альтернативні підходи, порівняно з «компартійними» схемами, простежуємо в дискурсах з історії України М. Брайчевського, Я. Дашкевича, І. Крип'якевича, В. Голобуцького, О. Компан, О. Апанович, Ф. Шевченка та ін. Більш об'єктивно здобутки міжвоєнного та повоєнного українознавства оцінили вчені діаспори. Викликом радянській історіографії були англійська монографія О. Оглоблина [31], а також серія статей, опублікованих в «Українському історичному» та «Сучасності». У середині 1960-х років,

завдяки подвижництву Л. Винаря, створено Українське історичне товариство й виокремлено як підсистему українознавства грушевськознавство [4], що еволюціонувало від наукового сегмента українознавства до окремої науки.

Шостий етап історіографії проблеми – це період «холодної війни», брежнєвського «застою» і нової хвилі зросійщення України. У напрямку захисту українознавства слід звернути увагу на вплив опозиційного руху шістдесятників, дисидентів і правозахисників, а також творів самвидаву, виступів і наукових публікацій М. Брайчевського, І. Дзюби, О. Апанович, Я. Дзири, К. Гуслистого та ін.; слушно також виокремити подвижницьку діяльність українознавців у діаспорі, зокрема УВАН, УВУ, українознавчої кафедри Гарвардського університету. Знаковими для концептуального руху вперед стали опрацьована О. Оглоблиним наукова схема історії України від початку XIX ст. до 1917 р., історіографічні й історіософські студії Л. Винаря, І. Витановича, І. Лисяка-Рудницького, О. Домбровського, Т. Мацьківа, О. Прицака, О. Субтельного та ін. Як важливі здобутки українознавців варто розглянути англомовну «Енциклопедію України», перші два томи якої побачили світ завдяки співпраці колективу авторів на чолі з В. Кубійовичем (1988), наступні ж видання було продовжено за редакцією Д. Струка.

Сьомий етап історіографії становлення наукових засад українознавства започаткувало відновлення незалежності України. Науковці, звільнившись від ідеологічних нашарувань тоталітаризму, презентували принципово нові підходи до розуміння суті українознавства, його історії, ролі та функцій. Рубіжне значення мало створення Інституту українознавства в Київському університеті ім. Т. Шевченка, реорганізованого згодом у Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України (директор П. Кононенко), трансформація академічного Інституту суспільних наук у Львові в Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (директор Я. Ісаєвич), створення українознавчих кафедр у ВНЗ України. У НДІ українознавства МОН України, продовжуючи традиції українознавчої науки, діяльність зосереджено на виробленні нових пріоритетів та орієнтирів, координації досліджень, підготовці вчених-українознавців. Опрацьовано сучасну концепцію українознавства як науки самопізнання українського народу, як цілісної системи знань про Україну та українство в часі та просторі, як підґрунтя національно-державної системи освіти й виховання. Збагаченню знань з історії українознавства, його теоретико-методологічних засад і методичного інструментарію сприяють праці В. Борисенко, Я. Калакури, П. Кононенка, Л. Токаря, В. Шевченка та ін. [1, 2, 28, 33]. Слід наголосити на вагомому внеску П. Кононенка у створення сучасної концепції українознавства, зокрема, щодо обґрунтування періодизації його історії, трактування структури і функцій.

Дотичні до теми нашого дослідження студії інших науковців, зокрема: В. Барана, Т. Бевз, І. Верби, Л. Винаря, В. Даниленка, Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, Я. Грицака, З. Зайцевої, Л. Зашкільняка, А. Коцура, К. Кондратюка, Р. Пирого, Ю. Пінчука, Т. Попової, В. Сергійчука, В. Солдатенка, С. Стельмаха, О. Удода, В. Ульяновського, Ю. Шаповала, О. Юркової та ін. Серед новітніх розвідок з історії українознавства – підготовлена в Центрі українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка кандидатська дисертація й опублікована на її базі монографія О. Нагірняка, в якій досліджено розвиток українознавства на Наддніпрянщині в період 1870–1917 років [30].

Проаналізувавши стан вивчення проблеми на сучасному етапі, можна зробити висновок, що наявні наукові праці не дають змоги вичерпно відповісти на питання, які стосуються опрацювання наукових засад українознавства, забезпечення його статусу як інтегрованої системи знань про Україну та українців. Більшість авторів зосереджує увагу на творчому шляху українознавців, їхній участі в суспільно-політичній діяльності, не виокремлюючи конкретного внеску в дослідження наріжних теоретико-методологічних проблем. Відсутні розвідки про діяльність і роль наукових осередків у процесі становлення українознавства як комплексної науки. Певною мірою заповнюють ці прогалини в контексті вивчення нових джерел і сучасного розуміння українознавства як цілісної скарбниці знань про Україну та українців здійснені нами дослідження [8–19].

Водночас варто провести класифікацію джерельного комплексу для студіювання поставлених завдань. Так, до першої групи джерел належать опубліковані, а також архівні документальні матеріали, які зберігаються у фондах центральних і місцевих державних архівів, Інституту рукописів НБУ ім. В. Вернадського, відділів рукописів інших бібліотек. Серед документів ЦДАІУ в м. Києві в нашій пошуковій роботі використані матеріали Харківського історико-філологічного товариства (ф. 2017), Канцелярії київського, волинського, подільського генерал-губернатора (ф. 442); ЦДАІУ в м. Львові – матеріали Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ф. 309), Товариства «Просвіта» (ф. 348), редакції журналу «Літературно-науковий вістник»; з фондів ЦДАВОУ – матеріали Народного комісаріату освіти УСРР (ф. 166), Української академії наук (ф. 66), Ради народних міністрів УНР (ф. 1063), Української Центральної Ради (ф. 1115), Міністерства освіти Української держави (ф. 2201), Генерального секретарства освіти Української Центральної Ради (ф. 2581), Головної еміграційної ради в Парижі (ф. 3534), Харківського товариства «Просвіта» (ф. 3059), Українського історико-філологічного товариства в Празі (ф. 4372), Українського вільного університету (ф. 3859), Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (ф. 3972); серед документів ЦДАГОУ – фонд Центрального Комітету Комуністичної партії України (ф. 1). Великий пласт джерельної інформації почерпнуто з фондів ІР НБУ ім. В. Вернадського, зокрема Академії наук України (ф. X), Одеського товариства історії і старожитностей (ф. 5) та ін. Цінну інформацію отримано на основі іншої групи джерел, наданих особовими архівними фондами Д. Багалія, М. Василенка, К. Воблого, М. Возняка, В. Гнатюка, М. Грушевського, О. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Зерова, А. Кримського, І. Крип'якевича, Ф. Колесси, А. Лободи, М. Мочульського, Є.-Ю. Пеленського, В. Старосольського, К. Студинського, С. Томашівського та інших діячів, а також їхніми автобіографіями, щоденниками, мемуарами, спогадами й епістолярною спадщиною.

Основну інформацію щодо вироблення й розвитку наукових засад українознавства становить дослідницька спадщина його фундаторів, презентована третьою групою джерел. До них належать узагальнювальні дослідження, монографічні студії з окремих аспектів українознавства, наукові статті. Окремим різновидом джерельної бази є літературно-публіцистичні праці, що дають змогу глибше зрозуміти настрої та дух епохи. Використано енциклопедичні, довідково-бібліографічні видання та навчальна література. Цінним матеріалом для відтворення цілісної картини досліджуваної проблеми були джерела четвертої групи – матеріали періодичних видань кінця XIX – першої третини XX ст. та сучасні публікації.

Поєднання й зіставлення відомостей із різних джерел дало змогу уникнути однобічного висвітлення й оцінювання подій, явищ, фактів та осіб; глибше зрозуміти внутрішні й зовнішні чинники у вивченні окресленої проблеми; визначити домінантні риси окремих періодів у становленні наукових засад українознавства.

Насамперед слід з'ясувати зародження українознавчих студій в університетах та наукових товариствах, взаємозв'язок розвитку українознавства, його наукових засад із новим етапом українського відродження й національно-визвольного руху, започаткованого творчістю Т. Шевченка, діяльністю кирило-мефодіївців, «Руської трійці», громадівців і тарасівців в умовах «напівлюдського» існування українців у Російській та Австро-Угорській імперіях. Процес становлення українознавства в цей період базувався на дослідженнях М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, І. Срезневського, М. Драгоманова, О. Потебні, М. Сумцова, І. Франка та інших учених, які започаткували наукове осмислення українства й українського повсякдення. Студії науковців Київського, Харківського, Новоросійського, Львівського й Чернівецького університетів сприяли концептуальному оформленню українознавства як системи знань. Так, українознавчі розвідки в галузі філології та етнографії в Харківському університеті здійснював М. Халанський; історико-правове українознавство презентували в Харківському університеті М. Максимейко, а в Київському – М. Владимирський-Буданов, підтверджуючи цим самотність і самостійність української правової традиції. Одним із перших учених Новоросійського університету, котрий досліджував українську проблематику, був О. Маркевич, який започаткував у ньому вивчення історії України у вигляді спецкурсів. Значну роль у становленні українознавства відіграли науковці Львівського та Чернівецького університетів, зокрема Р. Кайндль, С. Смаль-Стоцький та ін. Окрім цього, діяльність наукових товариств при університетах, Київської археографічної комісії, Історичного товариства ім. Нестора Літописця, Південно-Західного відділу Імператорського російського географічного

товариства, Одеського товариства історії та старожитностей указує на посилення українознавчої спрямованості досліджень, залучення до них нових джерел, методів і способів наукового пізнання.

На шляху становлення наукових засад українознавства знаковою стала постать В. Антоновича, творчий доробок видатного історика, його студії з історії, археології, джерелознавства, лекційні курси в Університеті Св. Володимира, що склали основу цілісного знання про український народ. Наукова школа В. Антоновича та його наступників відіграла вагомий роль у становленні українознавства як науки, а найбільша заслуга мислителя полягає в науковому обґрунтуванні його документалізму.

Інший учений, М. Драгоманов, збагатив українознавство новими історіософськими підходами, дослідницькими методами, а також західноєвропейським досвідом організації науки. Його українознавчі розвідки базуються на народоцентризмі і є національно спрямованими, що зумовлює сприйняття українського народу як окремої нації, яка «...покликана й мусить боротися за своє повне, культурне та політичне, національне визволення на нових демократичних засадах» [26].

Література

1. Борисенко В. Історичні засади українознавства. – К.: Рада, 2007. – 381 с.
2. Борисенко В. Українська етнологія: Навч. посіб. / За ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.; Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 495 с.
3. Ветухов О. Віхи на шляху від старої статичної етнографії до сучасної динамічної етнології та краєзнавства // Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури. – Ч. VII: Етнологіко-краєзнавча секція. – Харків: ДВУ, 1927. – Вип. 1. – С. 1–39.
4. Винар Л. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток / Укр. істор. тов-во, Фондація ім. О. Ольжича та ін. – Київ–Львів–Нью-Йорк–Торонто, 1998. – С. 16–17.
5. Вовк Ф. Від редакції (Дещо про теперішній стан і завдання української етнології) // Матеріали українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – С. V–XIX.
6. Гермайзе О. Десятиліття Жовтневої революції і українська наука // Україна. – 1927. – Кн. 6. – С. III–VIII.
7. Гермайзе О. Праці Київського наукового товариства // Україна. – 1929. – Січень–лютий. – С. 3–49.
8. Гомотюк О. Ідеї української державності в українознавчих дослідженнях української діаспори міжвоєнного періоду // Діаспора як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті: Зб. доповідей. – Львів: Сполом, 2006. – С. 128–136.
9. Гомотюк О. Українознавча діяльність Богдана Лепкого як чинник легітимації українства у європейському інтелектуальному просторі // Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого: М-ли міжнар. наук. конф. (Тернопіль, 2–3 листопада 2007 р.) / За ред. М. Ткачука, Н. Білик. – Тернопіль: Рада, 2007. – С. 284–290.
10. Гомотюк О. Громадянське суспільство очима М. Драгоманова // Українознавство в розбудові громадянського суспільства. // Зб. наук. пр. Науково-дослід. ін-ту українознавства МОН України. – К.: Міленіум, 2004. – Т. III. – С. 310–318.
11. Гомотюк О. Здобутки міжвоєнного українознавства на теренах Західної України // Мандрівець. – 2006. – № 4. – С. 47–55.
12. Гомотюк О. М. Грушевський – фундатор наукового українознавства // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. Пінчук. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2005. – Вип. 16: Михайло Максимович і українська історична наука (М-ли круглого столу, провед. в Ін-ті історії України НАН України 10 листопада 2004 р. з нагоди 200-річчя від дня народж. М.О. Максимовича). – С. 288–312.
13. Гомотюк О. Методологічні аспекти дослідження становлення наукових засад українознавства (90-ті рр. XIX – перша третина XX ст.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України: На пошану професора Я.С. Калакури / За заг. ред. П. Кононенка. – К.: Рада, 2007. – Т. XVI. – С. 53–67.
14. Гомотюк О. Повернення діячів еміграції як чинник піднесення науковості українознавства (середина 1920-х – поч. 1930-х рр.) // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 66–72.
15. Гомотюк О. Українознавство як світоглядний чинник утвердження соборності України // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. – К.: ПЦ «Фоліант», 2007. – Т. XIV. – С. 135–151.
16. Гомотюк О. Українознавчі погляди Лесі Українки // Українознавство. – 2004. – Число 1–2. – С. 273–276.
17. Гомотюк О. Українознавчі студії І.Я. Франка // Українознавство. – 2003. – Число 2–3. – С. 211–217.
18. Гомотюк О. Утворення Академії наук як координатора українознавчих досліджень // Сторінки історії. Зб. наук. пр. / Відп. ред. Н. Гнатюк. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2006. – Вип. 22. – С. 63–75.
19. Гомотюк О. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. XIX ст. – перша третина XX ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 550 с.
20. Грушевський М. До 50-річчя Київської археографічної комісії // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. – 1894. – Т. 1. – С. 212–228.
21. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – 1989. – Т. 26. – Числа 1–3 (101–103). – С. 82–91.
22. Грушевський М. Справа українських кафедр і наші наукові потреби // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Гол. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1. Серія: Суспільно-політичні твори (1894–1897). – С. 458–485.
23. Грушевський М. Українське наукове товариство в Києві і його наукове видавництво // Записки УНТ в Києві. – 1908. – Кн. 1. – С. 3–16.
24. Дорошенко В. Український науковий рух у 1913 році // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 99–111.
25. Дорошенко Д. Огляд української історіографії: Державна школа: Історія, Політологія, Право. – К.: Українознавство, 1996. – 254 с.
26. Драгоманов М. Єго юбилей, смерть, автобіографія і список творів / Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1895. – С. 91.
27. Єфремов С. Українознавство: Показчик найнеобхіднішої для самоосвіти літератури. – К., 1920. – 120 с.
28. Кононенко П. Українознавство: Підр. для вищих навч. закл. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
29. Кримський А. Що зроблено на Україні в царині історико-філологічних наук за десятиліття 1917–1927 // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – 1928. – Кн. XVI. – С. 273–280.
30. Нагірняк О. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 р.). – К.: ПП Сергійчук М.І., 2007. – 652 с.
31. Оглоблин О. Українська історіографія (1917–1956): Перекл. з англ. / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка та ін. – К., 2003. – 251 с.
32. Сумцов М. Современная малорусская этнография // Киевская старина. – 1892. – Т. 36, 37, 39.
33. Токар Л. Об'єкт і предмет українознавства // Науковий вісник Українського історичного клубу. – 2004. – Т. X. – С. 141–145.

Національна культура в системі українознавства: актуальність, проблематика дослідження та перспективи

У період національної культурної розбудови Української незалежної держави особливого значення набувають загальнокультурні фактори, які впливають на формування національної свідомості, патріотизму, гідності та об'єктивного розуміння глобальних процесів. Тому актуальність науково-дослідної роботи «Національна культура в системі українознавства» полягає у відновленні історичної справедливості й наукової об'єктивності щодо місця і ролі національної культури в контексті (системі) українознавства з урахуванням нових тенденцій її розвитку як в Україні, так і поза її межами. Одним із завдань системи українознавства є виявити та висвітлити місце і роль культури в розвитку української нації, держави та суспільства, а також того, як культура відображає і творить образ України та світового українства. Зміст українознавства як науки та навчальної дисципліни ґрунтується на засадах української національної культури, всотуючи в себе найбільш актуальні традиції українського народу.

Культура як продукт суспільної практики є наслідком дії поколінь і в той же час здійснює активний вплив на людей, на їх буття та свідомість, а також на процеси націо- та державотворення. Вона займає чільне місце в системі українознавства, яке директор ННДІУ професор П. Кононенко визначив так: «Українознавство – це не просто система знань; це – уроки (історичні, державно-політичні, соціально-економічні, етнологічні, міждержавні, культурно-мистецькі, релігійно-філософські, морально-етичні) досвіду віків; аналіз причин і характеру проблем сучасності; прогноз тенденцій і проектування шляхів майбутнього» [13, 4, 7]. Саме такий підхід щодо виконання зазначеної науково-дослідної роботи надасть можливість створити нові типи програм, посібники, підручники з питань культури, українознавства та інших напрямів, розрахованих для стаціонарного та дистанційного навчання в Україні, а також створення відповідних програм для мережі Інтернет.

Об'єктом дослідження є українознавство як цілісна система інтегрованих знань про Україну та українство як світовий феномен. Предмет дослідження – роль національної культури в системі українознавчих досліджень, які забезпечують пізнання, самопізнання й самотворення українського народу з метою збереження його національно-культурної самоідентифікації.

Враховуючи історико-культурний досвід, наукові й дослідні розробки українознавців, філософів, культурологів та представників провідних сфер гуманітарної науки в Україні, плануємо обґрунтувати й визначити об'єктивну доцільність та генезис становлення національної культури як складової українознавства. Взято до уваги проект Концепції державної цільової програми інноваційного розвитку української культури на 2009–2013 роки, який перебував на розгляді Кабінету Міністрів України. У ньому спеціальні розділи присвячено висвітленню актуальних питань у цій галузі, зокрема аналізу основних причин виникнення проблем у сфері культури і мистецтва та обґрунтуванню необхідності їх розв'язання програмним методом, визначено провідну мету Програми, оптимальне вирішення проблем на основі порівняльного аналізу можливих двох варіантів, шляхи й способи розв'язання, строки виконання та ін.

Стан сфери національної культури і мистецтва на сучасному етапі їх розвитку не дає змоги задовольняти потреби культурного і духовного розвитку українського суспільства початку XXI ст. Особливо це стосується ролі національної культури, культурної спадщини, сучасних індустрій (аудіо- та відеопродукції, кінематографії) у розбудові й наповненні національним продуктом інформаційно-культурного простору України, у справі виховання молодого покоління і формування національної свідомості.

Головними напрямками дослідження та призначення науково-дослідної роботи є: обґрунтувати державним, громадським структурам, науково-педагогічним працівникам, студентам, аспірантам історико-теоретичні та методологічні засади щодо розуміння місця та ролі української культури в системі українознавства, а також розвитку національно-культурних основ українського суспільства; надати теоретичні та практичні рекомендації щодо підготовки навчальних програм з української культури та українознавства, тематичних планів, методичних рекомендацій для аспірантів, студентів вищих та середніх навчальних закладів гуманітарного профілю (фаху), викладачів шкільних та дошкільних навчальних закладів України. Науково-дослідна робота слугуватиме для більш успішного виконання Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, зміцнення моральних засад суспільства, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.2008 р., № 1697.

Система цінностей і українознавчий підхід до національної культури та освіти сприяє соціалізації людини від ранніх років дитинства, гармонізує суспільство, є основною запорукою збереження національної ідентичності українців. Водночас найважливішою передумовою плідного функціонування культури є її засвоєння, збереження і передача наступним поколінням, а також пізнання законів етнологічного розвитку. Виконані дослідження мають вивчити тенденції та особливості розвитку українознавства у різні періоди історії та культури, джерельну основу, зробити історіографічний та культурологічний аналіз генезису українознавчої думки. Тому науково-дослідна робота буде зосереджена на вивченні процесу світоглядного формування та розвитку українознавчих ідей, їх впливу на національне державне відродження, збереження духовної спадщини та національної еліти.

Мета роботи полягає в тому, щоб дослідити, обґрунтувати і визначити місце та роль національної культури в системі українознавства як науки та навчальної дисципліни. Дослідження змісту концентрації українознавчих досліджень «Україна – культура» надасть можливість поглибити концептуальні засади українознавства, цілісно доповнити джерельну та історіографічну базу українознавчих наукових досягнень. Культура є невід'ємною складовою українознавства, тому її вивчення необхідно здійснювати на таких засадах: 1) «Українознавство є системою наукових інтегративних знань про Україну й світове українство як цілісність, як геополітична реальність»; 2) «Україна й українство є органічними частками вселюдства (планети Земля, всесвітньої цивілізації і культури), тому й українознавство постає важливим складником знань про всесвітнє людське суспільство»; 3) «Поняття Україна охоплює: територію, яку заселяв український етнос у минулому та заселяє нині українська нація (народ); природу; відповідну територію з її земними, водними, повітряними ресурсами, особливостями екології; мову як універсальний феномен буття і свідомості етності; суспільство й державу в їх генезисі; матеріальну й духовну культуру (релігію, філософію, мистецтво, освіту, науку, валеологію, право, військову, міжнародні відносини), що розвиваються впродовж багатовікової історії української етності та держави; тип людини»; 4) «Поняття українство охоплює: українців як світовий феномен (в Україні та зарубіжних країнах); етнологічні групи, що: а) займали і займають питомі українські землі поза теперішніми державними кордонами України з найдавнішого по теперішній час; б) живуть у понад 60 країнах світу, творять там матеріальну й духовну культуру, але визнають свою етнологічну ідентичність, зумовлену єдністю етнологічного генотипу, долі, ментальності, усвідомлення історичної місії України й українців» [4, 73; 14, 52].

Професор П. Кононенко підкреслює: «Предметом українознавчих досліджень є феномен українства, закономірності, досвід і уроки його етно-, націо-, державотворення, матеріального й духовного життя, формування і розвитку етнічної території (України). Відповідно філософсько-гуманістичними та культурологічними основами українознавства є визнання: світ – єдиний, цілісний, повний лише у своїй різноманітності, в тому числі людей (народів), що складають вселюдство: кожна людина, нація, мова, культура має природне, однакове право на життя й повну самореалізацію; тільки у взаємодії з іншими людьми кожна людина, кожен народ, його мова, культура можуть виявити всю повноту своєї індивідуально-вселюдської чуйності; посягання на природне право кожної людини, нації, мови, культури, на їхню самобутність і волю до життя є злочином; шляхом до повної реалізації сутності, покликання людини і людства є пізнання як синтез самопізнання і самотворчості. Отже, українознавство –

шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії. Воно органічно поєднує (синтезує) процеси пізнання, виховання й навчання, народної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду» [14, 52].

Враховуючи зазначене вище, можна визначити, що завданням проекту «Національна культура в системі українознавства» на основі висвітлення генезису України та українства, самого українознавства як наукової системи є: а) виявити досвід поколінь та історико-культурні уроки розвитку етності, української природи, мови, держави, культури, людини; б) сприяти аналізу тенденцій, закономірностей, причин та наслідків розвитку й проблем сучасності; в) готувати покоління до самостійного життєвого вибору шляху та перспектив майбутнього, пізнання й самопізнання, творення й самотворення особистості, яка була б у гармонії з іншими людьми, з довкіллям, з власним «Я» (внутрішнім світом), і поєднувати особисті інтереси з громадськими, національно-державними та загально-людськими; г) сприяти виробленню високих суспільних, державних, гуманістичних, духовно-культурних ідеалів, визначенню морально-етичних та естетичних критеріїв і принципів життєдіяльності людей, виховання патріотів-професіоналів світового рівня.

Враховуючи зміст і структуру українознавства як науки та навчальної дисципліни, у зміст проекту «Національна культура в системі українознавства» включено культурні детермінанти крає-, країно-, природо-, суспільство-, людино-, народознавство, але не як окремі предмети, а як елементи універсальної цілісності. Універсальна цілісність України й українства розкривається й осягається шляхом взаємопов'язаного еволюційно-синхронного й діахронного розгляду центрів, насамперед «Україна – культура». Тому «українознавство постає як цілісна система самопізнання, виховання й навчання, єдності знання, любові й творення» [14, 53]. Отже, українознавство ґрунтується на знанні української національної культури, а тому процес її пізнання і усвідомлення є передумовою існування цього предмета [3, 470].

Означена мета дослідження зумовила відповідну сукупність основних завдань: здійснити аналіз сучасної науково-дослідної та навчально-методичної літератури з теми, а також обґрунтувати методику проведення роботи; розкрити значення української культури як духовного чинника суспільного життя в Україні; визначити та проаналізувати сучасну українську культуру: стан, проблеми, перспективи її розвитку; визначити українознавство в контексті історії та періодизації національної української культури від найдавніших часів до сьогодення; схарактеризувати українську культуру як феномен та складову системи українознавства; висвітлити значення української національної культури як основи консолідації та розвитку українського суспільства; визначити роль і місце української національної культури в системі українознавства вищої та середньої школи України; окреслити проблеми глобалізації та їх прояв в українській культурі та українознавстві кінця ХХ – початку ХХІ ст.

До перспективних та пріоритетних напрямів подальших українознавчих та культурологічних досліджень належать: значимість проекту для розв'язання соціокультурних та економічних проблем, яка полягатиме у важливій ролі щодо формування національної свідомості українців та української спільноти; визначення основних чинників і методології культуротворчої дії в напрямку самопізнання й самореалізації українського народу та усвідомлення його історичної місії у цих процесах [7, 138–140]. Особливого значення наукова тема має для підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі українознавства, історії та теорії культури, культурознавства та ін. Важливим фактором стає підготовка та видання наукових монографій, навчально-методичних посібників та підручників з українознавства для забезпечення навчально-освітнього процесу в системі ЗНЗ та ВНЗ України.

Теоретико-методологічним та практичним аспектам розвитку національної культури у контексті українознавства присвячено праці провідних учених українознавців, філософів, культурологів, які представляють різноманітні за своїм спрямуванням наукові установи. Концептуальні праці, що були оприлюднені науковцями Інституту українознавства НАН України та Львівської державної академії мистецтв імені М.Лисенка, містять особливий погляд на розвиток українознавства та його складової частини – національної культури. До таких належать праці академіка Я. Ісаєвича «Українознавство – україністика – українські студії: термінологія, обсяг, суспільний контекст» (2005); професора І. Кияновської «Музична україністика початку ХХІ ст.» (Львів, 2008); професора О. Козаренка «Теоретичні основи музичної україністики» (Львів, 2007) та ін.

Своєрідний погляд науковців Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка представлений українознавчими працями В. Піскун, С. Кагамлик, О. Мостяєва, О. Щербатюк, І. Грабовської, Т. Воропаєвої та ін. Одне з перших видань в історії незалежної України – «Енциклопедія етнокультурознавства: Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи (В 6-ти томах. – Вид. третє. – К., 2007–2008)» – спирається на етнокультурну парадигму, якісним виміром якої є своєрідність її національних форм та змісту, а також форм суспільної свідомості та творчої діяльності особистості, соціальних та етнічних груп у їх предметно-практичному та духовному опануванні об'єктивної дійсності. Енциклопедія відзначається єдністю задуму, тематики, концептуального підходу, енциклопедичності викладу і відображає новий напрямок наукових досліджень – етнокультурознавства як складової національної культури [6, 186]. Саме завдяки системному методу та культурологічному підходу авторами енциклопедії розроблено та викладено поняттєво-термінологічний інструментарій етнокультурних процесів, які відображають багатовікову історію української національної культури, її самобутність та зв'язки з іншими культурами, цивілізаціями і, безумовно, її історичний внесок у світову культурну спадщину. Вперше в енциклопедичному виданні закладено розуміння, що етнокультуротворення є процесом утворення нації як етнокультурної спільноти. Тому воно й розглядається у контексті геополітичних, соціально-економічних, морально-етичних та духовно-культурних засад, які сприяють формуванню національних цінностей як джерела культуротворення. Саме на таких теоретико-методологічних засадах ґрунтується тематичний матеріал енциклопедії.

Зазначене вище видання відповідає сучасним вимогам гуманітарної політики в Україні на актуальному етапі, оскільки теоретично і практично забезпечує формування у всіх структурах громадянського суспільства єдиного духовного простору, утвердження гуманістичних цінностей, високої моралі, становлення національної самосвідомості й виховання патріотизму, сприяння розвитку національної культури, освіти й науки, а також духовного життя в Україні початку ХХІ ст. Саме про те, як ці процеси відбуваються в Україні, як створюється єдина система національної культури, національних цінностей із метою збереження й примноження духовних здобутків українського народу, етнічних груп на терені України, їх традицій, а також з урахуванням процесів модернізації та глобалізації культурної політики і була покликана розповісти енциклопедія [6, 186].

Основою проекту стали результати попередніх досліджень та розробок учених ННДІУ. Загальна кількість опублікованих ними праць на тему, обрану для проекту, становить понад 400 (з них 150 присвячені теоретико-методологічним питанням у системі українознавства). У публікаціях П. Кононенка, Л. Токаря, Т. Кононенка, В. Борисенко, Л. Горенко, О. Коновця, В. Короті-Ковальської, Т. Міщенко, С. Новосад, О. Семенюченка, В. Сніжка, С. Безуглик, а також В. Бітаєва, І. Кузнецової, С. Рижкової, К. Шамаєвої, В. Шульгіної та ін. підсумовуються попередні наукові досягнення з питань розвитку національної культури як складової українознавчої науки.

Важливі теоретико-методологічні та культурологічні питання щодо виконання цього проекту вже висвітлено на сторінках часопису «Українознавство» та «Збірника наукових праць ННДІУ»: В. Борисенко «Українознавчі аспекти розвитку національної культури» // Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія (К., 2008); Л. Горенко «Культура як українознавство» (К., 2003) та «Культура в системі українознавства» (К., 2004); П. Кононенко, Л. Касян, О. Семенюченко «Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» (К., 2008), «Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавство 5–12 класи» (К., 2008); Л. Касян, О. Семенюченко «Рекомендації щодо роботи з програмою виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» (К., 2008), «Практикум з українознавства» (К., 2008), «Українознавство у навчально-виховному процесі. Основи методики викладання» (К., 2008), «Методичні рекомендації щодо викладання курсу «Українознавство» у 5–12 класах загальноосвітніх навчальних закладів» (К., 2008); Т. Міщенко «Цілюще джерело української

теорії (уроки українознавства в 6 кл.)» (Чернівці, 2008), «Українознавство слідами історії державності України» (7 кл.) (Чернівці, 2008), «Українознавство. Українська культура» (8 кл.) (Чернівці, 2008); В.Коротя-Ковальська «Українська народнописна творчість в українознавстві» (К., 2008); О. Коновець «Наукова комунікація у системі засобів масової інформації: монографія» (Львів, 2009), «Науково-методичні аспекти комунікаційної підтримки української освіти» // Журналістська педагогіка в контексті Болонського процесу (К., 2007), «Фахова і публічна репутація вченого» // Критерії визнання вченого (К., 2008), «Науково-освітня інформація в українських засобах масової інформації» // Моніторинг та інформаційне моделювання засобів масової інформації: Колективна монографія / За ред. В.Різуна (К., 2007), «Українська етнологія: Навч. посібник» / За ред. В.Борисенко (К., 2007), а також «Велика ілюстрована енциклопедія України» / Гол. редколегії П.Кононенко (К., 2009) [1–2; 9–12; 15–18; 22–23].

Всі зазначені вище українознавчі праці створили базис для захисту докторських та кандидатських дисертацій зі спеціальності «українознавство», проведення міжнародних та всеукраїнських конференцій, симпозіумів, круглих столів, семінарів тощо. Авторів цих праць об'єднує принцип цілісного бачення історико-культурного процесу в руслі українознавчих досліджень. Крім того, специфіка українознавства як системи наукових інтегрованих знань визначає і підхід щодо добору, систематизації та використання документальних джерел. У його основу закладено принцип системності (системних зв'язків), цілісності усіх складників і комплексний підхід при їх використанні. Так, джерельна, історіографічна та культурологічна бази українознавства – це органічні складові суспільного організму, де національна культура займає один із провідних щаблів. Тому всю наявну напрацьовану теоретико-методологічну базу необхідно систематизувати, укласти термінологічні довідники (покажчики), а на основі зібраного та упорядкованого матеріалу підготувати монографії, підручники для ВНЗ та ЗНЗ тощо.

Теоретико-методичні засади висвітлення розвитку національної культури в системі українознавства полягають у застосуванні методу історизму, системності, порівняльного аналізу, типологічного співставлення, а також структурно-функціонального, біографічного та культурологічного. Також досліджуватиметься роль українознавства як методологічної основи стосовно вивчення української національної культури. Українознавча специфіка вивчення об'єкта, предмета та змісту української національної культури зумовлює вибір відповідних принципів, методологічних підходів та методів. Перш за все, загальнонауковими є такі принципи розгляду українознавчих проблем культури: історизму, джерельної мотивації, об'єктивності, всебічності розгляду, наступності та дослідницької повноти. Вони забезпечують науковість та повноту вивчення (дослідження) проблеми, що розглядається.

Загальним методом-підходом у вивченні української культури має стати системний (комплексний) метод. При дослідженні української культури він дає змогу розглянути її з позицій українознавства як явище, що охоплює низку взаємопов'язаних елементів, зв'язків та відносин поміж ними. Українська культура є системою таких складових, як виховання, освіта, духовна творчість (особливо мистецька), а також діяльність установ та організацій, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Культура має такі складові частини: політичну, правничу, господарсько-економічну, мілітарну, культуру повсякденності, екологічну, валеологічну та ін. Численні складові частини системи української культури в її історичному та сучасному баченні найбільш наповнюють зміст українознавчої науки [5, 68–72]. Водночас провідною методологічною засадою висвітлення розвитку української національної культури від найдавніших часів до сьогодення має бути шлях її вивчення у діахронному, а також у синхронному вимірах. Застосування синхронного методу дослідження передбачає включення і таких методів, як статистичний, соціологічний, безпосереднього спостереження, усної історії. Крім того, під час виконання науково-дослідної роботи будуть застосовані програми для інтерв'ю, анкетування, опитування тощо.

Ідея науково-дослідної роботи полягає в обґрунтуванні положення, що національна українська культура є основним консолідуючим чинником українського суспільства. І саме українознавство, ґрунтуючись на засадах української культури та її досягненнях, здійснює значний вплив на процес національного державотворення, розвитку духовності та злагоди в українському суспільстві. Для вирішення завдань проекту провідною ідеєю є українознавчий зміст (контекст) національної культури в культурно-освітньому та інформаційному просторі. Гіпотези науково-дослідної роботи такі: 1) українська культура є вирішальним чинником консолідації та розвитку українського суспільства; 2) українська культура є основою і важливою складовою українознавства як науки та навчальної дисципліни; 3) українознавство слід вивчати в контексті розвитку історії української культури; 4) українська культура є необхідною складовою системи українознавства у вищій та середній школах України; 5) національна культура в структурі українознавства слугує вирішальним чинником збереження ідентичності українського народу в умовах глобалізації та інтеграції в європейський культурно-інформаційний простір. У цьому контексті впродовж 2001–2009 років у Науково-дослідному інституті українознавства МОН України здійснено розробку сучасної концепції щодо наукової періодизації розвитку українознавства, а також визначено й обґрунтовано її критерії. Тому в науково-дослідній роботі планується розглядати періодизацію як один із дослідницьких методів у царині українознавства та національної культури.

Загальна мета науково-дослідної роботи: досягти цілісних концептуальних підходів щодо виконання й забезпечення науково-освітнього матеріалу (посібників, підручників, монографій, енциклопедичних видань, довідників тощо) відповідно до вимог виконання наукових робіт та з урахуванням сучасних ринкових потреб. Науково-освітня та педагогічна мета дослідження: викласти й обґрунтувати об'єктивний комплекс знань із актуальних питань національної культури в системі українознавства. При цьому уникати ненаукових гіпотез та найповніше відобразити генезис національної культури в контексті українознавства.

Основний резерв потенційних споживачів науково-дослідної роботи: 1) вчителі українознавства ЗНЗ, викладацько-професорський склад кафедр українознавства та культурології ВНЗ України та АР Крим усіх рівнів акредитації; 2) учнівське середовище та студенти, бакалаври, магістри ВНЗ, а також аспіранти, докторанти та слухачі курсів підвищення кваліфікації з українознавства; 3) наукове середовище та широке коло читачів, яких цікавлять науково-методичні здобутки в галузі українознавства.

Результати науково-дослідної роботи мають бути застосованими при підготовці висококваліфікованих фахівців, створенні новітніх технологій, методик, послуг. При цьому необхідно враховувати, що дослідження основних етапів розвитку національної української культури, розробка періодизації історії української культури, а також дослідження джерелознавчих, історіографічних та культурологічних засад є висхідним у безперервному процесі пізнання (самопізнання й самотворення) українського народу [8, 339–340]. Результати виконання роботи подаються у вигляді проміжного та заключного звітів (монографії, навчального посібника) про науково-дослідну роботу «Національна культура в системі українознавства». Результати дослідження можуть бути використані при створенні нових програм для стаціонарного та дистанційного вивчення предметів зі спеціалізацій українознавство – 09.00.12, історія та теорія культури – 26.00.01 у навчальному процесі (вищих, середніх, шкільних та дошкільних) ВНЗ України та АР Крим; при підготовці кадрів підвищення кваліфікації різних галузей: економічних, гуманітарних наук; при підготовці аспірантів, докторантів, а також наукової молоді; у наступних дослідженнях науковців ННДІУ. Вірогідність результатів матиме теоретичне й практичне значення. Здобутки вчених стануть основою для викладання спеціальних курсів із українознавства, культурології, історії і культури, етнології; виконання бакалаврських, магістерських та дисертаційних робіт зі спеціальностей «українознавство», «історія та теорія культури»; а також при створенні наукових програм для шкіл та вищих навчальних закладів України та АР Крим [19–21].

Практичне значення результатів дослідження полягає у широкому використанні напрацьованих учених в організаційній роботі музеїв, туристичних закладів, організації дозвілля, святково-обрядовій культурі, використанні методичних розробок для дошкільних та ЗНЗ освіти і культури тощо; розробка сценаріїв календарних свят українців за народними традиціями.

Практичне значення науково-дослідної роботи визначається тим, що одержані результати і вироблені історико-методологічні підходи можуть бути використані для подальшого наукового дослідження проблем розвитку української культури

у сфері українознавства; у викладанні навчальних курсів з історії і теорії української культури, а також українознавства; у навчально-методичній роботі навчальних закладів України всіх рівнів; у музейній справі та культурно-просвітницькій роботі; для укладання і формування в Україні науково-технічної бази з історії української культури та українознавства: створення відповідних бібліографічних каталогів, картотек, відео- та фонотек, оригінальних підручників та посібників, методичної та науково-популярної літератури тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягатиме у тому, що українська національна культура визначатиметься як вирішальний чинник консолідації та розвитку української нації в цілому. Українську культуру у сфері українознавства розглянуто у двох аспектах: філософському та культурологічному. Єдність цих аспектів допомагає зрозуміти цінності цього культурного та наукового явища. Наукова новизна науково-дослідної роботи деталізується у таких положеннях, де вперше запропоновано характеристику національної культури в системі українознавства, яка засвідчує, що українська національна культура є вирішальним чинником консолідації та розвитку українського суспільства; національна культура є основою та важливою складовою українознавства як науки та навчальної дисципліни; українознавство слід вивчати в контексті розвитку історії української національної культури; українська культура є необхідною складовою системи українознавства у вищій та середній школах України; національна культура в системі українознавства слугує вирішальним чинником збереження ідентичності українського народу в умовах глобалізації та інтеграції в європейський культурно-інформаційний простір [7, 149–150; 8, 340–341].

Відповідні патенти та охоронні документи МОН України надано на тексти, підготовлені в рамках проекту, відповідно до номінацій: навчально-методичні посібники, підручники для учнів ЗОЗ, вступників та студентів ВНЗ, викладачів ВНЗ. Результатами НДР зацікавлені фахівці в галузях науки, освіти та культури України, серед них: вчителі українознавства ЗНЗ, професорсько-викладацький склад кафедр українознавства ВНЗ України та АР Крим усіх рівнів акредитації, учні ДМШ та ЗОШ, студенти, бакалаври, магістранти (очної та заочної форм навчання), аспіранти, докторанти, слухачі курсів підвищення кваліфікації з українознавства. Всі вони зацікавлені теоретичними та практичними здобутками з актуальних питань українознавчої науки.

Запланована вище науково-освітня, культурно-просвітницька та пізнавальна продукція розрахована на широкий попит та достатню кількість популяризаторів, тому отримає оптимальну самоокупність та прибутковість. Підставами для цього є: 1) наявність резерву потенційних споживачів названої продукції; 2) наявність ґрунтовної теоретико-методологічної бази щодо виконання посібників (монографій, довідників), а також достатньої кількості авторитетних фахівців у цих галузях. Дослідження «Національна культура в системі українознавства» матиме важливе значення і певний соціокультурний резонанс у духовній сфері українського суспільства ХХІ ст., зокрема для формування національної свідомості української спільноти, патріотичного виховання; визначення основних засад і методології соціокультурної дії та національних інтересів у процесах, де українознавчі пріоритети є найактуальнішими та найперспективнішими.

Література

1. Борисенко В.К. Українознавчі аспекти розвитку національної культури // Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія. – К.: НДІУ, 2008. – С. 327–345.
2. Велика ілюстрована енциклопедія України / Гол. редколегії П.П.Кононенко. – К.: Махаон-Україна, 2009. – 504 с.
3. Вишневський О. Українознавство і реабілітація української культури // Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Дрогобич: КОЛО, 2003. – 673 с.
4. Горенко Л.І. Духовна культура // Філософія: Словник-довідник: Навчальний посібник / Надольний І.Ф., Черушева Г.Б., Пархоменко В.В. та ін. – 2-е вид., доп., випр. і перероб. – К.: Дельта, 2009. – С. 73.
5. Горенко Л.І. Культура як українознавство: Методичний посібник для самостійної роботи студентів очної, заочної та дистанційної форм навчання, аспірантів, докторантів, слухачів курсів (факультету) підвищення кваліфікації з українознавства. – К.: МЕФ, 2003. – 156 с.
6. Горенко Л.І. Енциклопедія етнокультурознавства (до питання понятійно-термінологічного інструментарію) [рецензія на енциклопедію «Етнокультурознавство» (У 2-х ч. – 4-х кн. / Відп. ред. В.А. Бітаєв). – К.: ДАККІМ, 2007] // Українознавство. – 2009. – № 3. – С. 186.
7. Горенко Л.І. Українознавча методологія та проблеми дослідження етнокультурознавства // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2009. – Т. XXIV. – С. 137–150.
8. Горенко Л. І. Національна культура в розбудові громадянського суспільства в Україні // Українознавство. – 2003. – Число 4 (9). – С. 338–341.
9. Касян Л. Г., Семенюченко О. В. Українознавство у навчально-виховному процесі. Основи методики викладання: Науково-методичний посібник. – К.: НДІУ, 2008. – 56 с.
10. Касян Л. Г., Семенюченко О. В. Практикум з українознавства. – К.: НДІУ, 2008. – 80 с.
11. Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Методичні рекомендації щодо викладання курсу «Українознавство» у 5–12 класах загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: НДІУ, 2008. – 80 с.
12. Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Рекомендації щодо роботи з програмою виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». – К.: НДІУ, 2008. – 5 с.
13. Кононенко П.П. Українознавство третього тисячоліття // Українознавство. – 2001. – № 1. – С. 4–9.
14. Кононенко П.П. Українознавство – шлях пізнання, самопізнання, самотворення особистості і народу // Українознавство в системі освіти міста Києва / За заг. ред. П. Кононенка і Б. Жебровського. – К.: Гранд, 1998. – 178 с.
15. Кононенко П. П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 171–182.
16. Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма для ЗНЗ «Українознавство» (5–12 класи) // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 103–121.
17. Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». – К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. – 28 с.
18. Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів: «Українознавство 5–12 класи». – К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. – 56 с.
19. Мінченко Т.А. Цілюще джерело української теорії (уроки українознавства в 6 класі): Навчально-методичний посібник. – Чернівці: Технодрук, 2008. – 215 с.
20. Мінченко Т.А. Українознавство слідами історії державності України: Посібник (7 клас). – Чернівці: Технодрук, 2008. – 312 с.
21. Мінченко Т.А. Українознавство. Українська культура: Підручник (8 клас). – Чернівці: Технодрук, 2008. – 327 с.
22. Українська етнологія. Навчальний посібник / За ред. В.К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 403 с.
23. Konovetz O.F. Idea of Ukrainian University in the context of History of Science // XXII International Congress of History of Science «Globalization and Diversity: Diffusion of Science and Technology Throughout History (Beijing, 24–30 July) // Beijing: IHNS-CAS, 2008. – P.504–505.

Патентно-ліцензійний відділ на сторожі авторських прав вчених-українознавців

Патентно-ліцензійний відділ Науково-дослідного інституту українознавства МОН України як самостійний підрозділ створено за наказом директора Інституту П. Кононенка у червні 2004 р. з метою організації роботи по забезпеченню патентної здатності та патентної чистоти наукових досліджень, підготовки пропозицій щодо патентного захисту пріоритету нових наукових досліджень, їх реалізації на ліцензійній основі.

За поданням заступника директора Інституту з наукової роботи Т.Кононенка, завідувачем патентно-ліцензійного відділу у червні 2004 р. призначено Горук Оксану Василівну (вища економічна освіта, Національний університет "Львівська політехніка"; середня юридична, Коломийський коледж права і бізнесу). У липні 2006 р. на посаду молодшого наукового співробітника призначено Ганиша Геннадія Володимировича (вища технічна освіта, Львівський політехнічний інститут).

Відділ вживає заходів щодо захисту державного пріоритету наукових досліджень, запобігання їх передчасної публікації або іншого розголошення відомостей, які розкривають їх сутність. З цією метою, відділом була здійснена підготовка всіх необхідних документів для подачі до патентних відомств і направлення їх до відповідних організацій та одержання свідоцтва про реєстрацію авторського права на наступні твори:

- хрестоматія "Українська література", автори Кононенко Петро Петрович, Федоренко Євген Васильович (св. № 13223 від 31.05.2005 р.);

- підручник для вищих навчальних закладів "Українознавство", автор Кононенко Петро Петрович (св. № 13677 від 20.07.2005 р.);

- монографія "Національна ідея, нація, націоналізм", автор Кононенко Петро Петрович (св. № 16949 від 14.06.2006 р.).

За зверненнями працівників Інституту працівники відділу знайомлять їх з основами патентознавства, надають консультації з підготовки та виконання необхідної документації. У відділі ведеться листування і діловодство щодо патентно-ліцензійних питань, організовується обробка та зберігання патентного фонду. Здійснюється підготовка авторських договорів, угод.

Окрім виконання основних завдань та функцій, покладених на відділ у відповідності до "Положення про патентно-ліцензійний відділ", затвердженого керівництвом Інституту 25 жовтня 2004 р., працівники відділу надають активну допомогу тендерному комітету Інституту щодо проведення закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти. Плануємо, за заявками наукових працівників Інституту, за їх участю та спільно з відділом науково-технічної інформації, організувати та здійснювати роботу щодо пошуку і підбору патентних матеріалів за темами наукових досліджень, які запроваджуються в Інституті.

Дідух Людмила, Бондаренко Марина

Музей української імміграції «Тисячоліття» м. Прудентополіс (Бразилія)

Координація роботи, вивчення досвіду і зміцнення зв'язків з українознавчими науковими, громадсько-культурницькими установами і навчальними закладами за кордоном для реалізації спільних наукових, освітньо-інноваційних та культурних проектів визначаються як вагомий серед перспективних завдань сучасного українознавства [3, 13, 15–16].

Українська громада Федеративної Республіки Бразилія є однією з потужних національних діаспор за кордоном. Вона нараховує близько 500 тис. етнічних українців, які зробили важливий внесок в адміністративно-територіальну, господарську, етнокультурну розбудову Бразилії, представлені в різних галузях економічного, громадсько-політичного, інтелектуального життя країни. У 2011 р. українство Бразилії відзначатиме 120-ту річницю початку української імміграції до цієї південноамериканської країни [1]. Перші поселення українських мігрантів розташовувались, зокрема, і в районі м. Прудентополіс.

Прудентополіс – муніципалітет у бразильському штаті Парана загальною площею 2307,897 км², розташований у південно-східному регіоні на відстані 203 км від столиці штату м. Курітіба, відомий як Бразильська Україна через те, що значна частина населення є етнічними українцями (понад 70 %).

У квітні 1895 р. до Прудентополіса приїхали перші українські родини, через рік (квітень 1896 р.) сюди прибула достатньо велика група українців [8, 13–15]. У цей час в Україні відбувалась так звана «бразильська гарячка», або масова імміграція українців, переважно з Галичини, у зв'язку із скрутними соціально-економічними обставинами на батьківщині.

Наступна велика хвиля масової імміграції з Європи до Прудентополіса почалась після 1870 р. завдяки спеціальній політиці заохочування з боку уряду Бразилії. В цей час до муніципалітету прибули поляки, німці, італійці, французи, іспанці, австрійці, англійці, африканці, араби, а також нові групи українців. Протягом 1897–1907 років до Бразилії з Галичини виїхало понад тисячу родин за власний кошт. Більшість українських іммігрантів кінця XIX ст. облаштувалась у районі м. Прудентополіс [2].

Українці, які привезли з собою традиції землеробства та тваринництва, заклали основи економіки муніципалітету, що базується на сільському господарстві. Вони були першими, хто почав у місцевих умовах вирощувати пшеницю, льон та гречку. Українці вирощували й інші аграрні культури (картопля, цибуля, квасоля, кукурудза), розводили свиней, переганяли худобу, транспортували вантажі на підводах та культивували чай мате (основний продукт експорту штату Парана в кінці XIX – на початку XX ст.). Також вони заснували перші підприємства із виробництва борошна, керамічні заводи, кузні, столярні підприємства, майстерні з пошиття та ремонту взуття, переробки шкіри, друкарні, лікарні, школи тощо; побудували церкви відповідно до принципів української релігійної архітектури і змінили архітектурне обличчя міста; українські страви (голубці, борщ, солонина, свинячі ковбаски, кутя та ін.) поступово стали традиційними для муніципалітету Прудентополіс [8, 30–39, 68].

Розуміючи складність збереження історичних документів та пам'яток у нелегких побутових умовах нового життя, українці створювали власні музеї та архівосховища. Найбільш успішним проектом у цій галузі став Музей української імміграції «Тисячоліття» м. Прудентополіс як частина українського історично-культурного комплексу, що включає Площу України та розташований на ній пам'ятник Тарасу Шевченку і власне музей, заснований 15 років тому з нагоди тисячоліття запровадження християнства на Русі.

У 1985 р. за ініціативою громади парафії Св. Йосафата м. Прудентополіс Української католицької церкви Бразилії було організовано Комітет із встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку та заснування музею з нагоди тисячоліття християнства на Русі [6, 20] у складі: голова комітету – Володимир Жирий, почесний голова – Вілсон Сантіні, заступник голови – Діонісій Опушкевич, секретар – Мирослава Кривий, заступник секретаря – Василь Мисько, скарбник – Іван Тихий Син, заступник скарбника – Йосиф Рудик, члени комітету – о.Іларія Й.Бардаль, Жонел Н.Юрк, о.Василь Зінко, Маріо Ляхович, Маркіян Антоніо, Михайло Рубінець, Павло Бойко, Данііл Мирський [5]. Крім того, для надання фінансової та іншої підтримки проекту був створений Канадсько-Американський комітет будови пам'ятника Тарасові Шевченку в Бразилії. До складу цього комітету увійшли Василь Іваницький (голова), Наталя Бундза (заступник голови), Ярослав Падох (заступник голови), Роман Грищина (скарбник), Уляна Плавущак (секретар), Богдан Стебельський, Михайло Ромах, Тарас Підзамецький, о. Василь Цимбалістий, о. Маркіян Лазовський, Михайло Бурчак, Петро Басюк, Михайло Вавришин, Микола Чорний, Володимир Климік, Микола Кушлета, Мирослав Малецький, Володимир Петришин [5]. Гроші на реалізацію проекту збирали українською громадою Бразилії, Канади та США. Було вирішено, що Канадсько-Американський комітет будови пам'ятника Тарасу Шевченку в Бразилії бере на себе

відповідальність із виготовлення, доставки та встановлення пам'ятника Кобзареві. Комітет із встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку та заснування музею з нагоди тисячоліття християнства на Русі (з Прудентополіса) забезпечуватиме будівництво площі та приміщення під нею.

Комітет м. Прудентополіс отримав у своє розпорядження від Освітнього товариства ім. Св. Василя м. Прудентополіс ділянку, що розташована на розі вулиць Сао-Жозафат та Кандідо-де-Абреу (в центрі міста, неподалік від величного українського католицького собору Св. Йосафата). На цьому місці було вирішено збудувати Площу України, на якій встановити пам'ятник Тарасу Шевченку, а під нею (у спеціально збудованому приміщенні) мав розташуватись культурний центр. Архітектурний проект комплексу розробив відомий архітектор з США Мирослав Німців та талановитий інженер-будівельник з Бразилії Жонел Юрк. Автором пам'ятника Тарасу Шевченку став легендарний український скульптор Лео Мол (Леонід Молодожанін) з Канади, серед доробку якого також пам'ятники Кобзарю, встановлені в США (Вашингтон), Аргентині та Росії (Санкт-Петербург).

Перший камінь українського історично-культурного комплексу в м. Прудентополіс (загальною площею 460 м²) був урочисто закладений 12 серпня 1986 р. [8, 139], а офіційне відкриття Площі України та пам'ятника Тарасу Шевченку відбулося 3 грудня 1989 р. з нагоди 175-ї річниці від дня народження поета [6, 20].

Постать Кобзаря в повний зріст виконана з бронзи і встановлена на гранітному п'єдесталі.

У цьому ж році було відкрито тимчасову експозицію «Українці в Прудентополісі» майбутнього музею, яка знайомила відвідувачів з українськими релігійними та освітніми закладами, а також зразками декоративно-прикладного мистецтва, фольклором [8, 139]. Проте музейний заклад тоді відкрити не вдалося, приміщення стало використовуватись для діяльності міської бібліотеки, кооперативу українських вишивальниць та радіостудії «Зелені крони».

Подальше сприяння в утворенні музею українській громаді надали префект Прудентополіса Маркіан Антоніо (сам з української родини), який видав розпорядження знайти інше місце для бібліотеки і віддати це приміщення музею, методичну допомогу – спеціальний секретар муніципалітету з питань культури Надя Морська Стасів, а Департамент координації музеїв Секретаріату штату Парана направив до м. Прудентополіс спеціаліста із музейної справи для допомоги у відкритті першої експозиції музею.

Офіційне відкриття Музею української імміграції «Тисячоліття» відбулося у 1995 р. [6, 20]. Перша експозиція (більшість її експонатів тоді музей позичив), на якій було представлено старовинні речі побуту, вишивки, церковне начиння (найдавніші – кінця XIX ст.), мала на меті показати особливості життя українських іммігрантів у Бразилії. Після цього почалося формування власних фондів музею.

У 2002 р. музей офіційно зареєстровано в мережі музеїв Бразилії, у 2006 р. внесено до Національного кадастру музеїв Бразилії під номером 0747, а 2007 р. заклад потрапив до офіційної електронної Системи музеїв Бразилії [11].

Для отримання фінансової підтримки діяльності закладу у 2005 р. була створена Асоціація друзів Музею «Тисячоліття» – юридична особа, неприбуткова організація [6, 20], що визнана Муніципальною палатою депутатів Прудентополіса організацією громадського значення. Відповідно до Закону № 15.483 від 09.05.2007 р., прийнятого Законодавчою Асамблеєю штату Парана [7], Асоціація друзів Музею «Тисячоліття» отримала статус установи, що входить до інфраструктури закладів громадського значення штату Парана. 2009 р. Асоціація отримала федеральний статус неприбуткової громадської організації від Міністерства юстиції Бразилії, який надав можливість укласти контракт з префектурою м. Прудентополіс про те, що один працівник Асоціації матиме статус державного службовця.

Основним завданням діяльності Музею української імміграції «Тисячоліття» є:

- створення та збереження архіву документів та фотографій, важливих для історії української громади Бразилії;
- створення бази даних та забезпечення зберігання (в тому числі шляхом включення до експозиції музею) окремих предметів, що представляють історичну цінність і пов'язані з працею та побутом українських іммігрантів у Бразилії (найстаріші експонати відносять до періоду кінця XIX ст., коли українці почали селитися в Прудентополісі);
- пошук та сприяння зберіганню пам'яток історії, пов'язаних з колонізацією регіону українцями;
- проведення дослідницько-популяризаторської роботи з метою ознайомлення бразильської громадськості з життям і творчістю Тараса Шевченка;
- сприяння у проведенні українознавчих досліджень учнями шкіл, студентами, науковими дослідниками та ін. з Бразилії та з інших країн;
- формування інтересу бразильської громадськості до історії та культури України, а також сприяння підвищенню туристичного потенціалу регіону шляхом участі в розробках нових туристичних маршрутів у муніципалітеті.
- Ініціатори створення українського музею стали його першими співробітниками: очолила музей Мирослава Кривий, допомагати їй зголосився Самуел Семчешин. Для забезпечення професійного підходу до організації музейної справи М.Кривий закінчила курси з музеєзнавства.
- Тип музею було визначено як історично-культурний, тому першими експонатами стали не документи, а предмети, наприклад, прялка та вишиті покривала на ліжка. На початку своєї діяльності співробітники організовували своєрідні пошукові експедиції поселеннями українських іммігрантів муніципалітету з метою збирання якомога більшої кількості предметів побуту та праці місцевих українців. Із віднайдених експонатів було створено відповідні експозиції, які започаткували музейний зал «Життя українського селянина в Бразилії». Згодом стало зрозуміло, що важливо забезпечити збереження історичних документів та фотографій, які поповнили нові фонди музею.
- Серед особливо цінних експонатів, що увійшли до фондів музею, – верстат кінця XIX ст. для виготовлення тканини, відреставрований Нестором Здебським. Іншими цікавими документами є листи-запрошення від імені імператора та архів прудентопільської парафії Української католицької церкви Бразилії, фотографії перших українців та обставин їх життя.
- Також велись пошуки матеріалів про Т.Шевченка, і на сьогоднішній день зібрана цікава колекція портретів Кобзаря, видань його творів та ілюстрацій до них, тематичних видань.

– Таким чином, у фондах музею зібрана ціла історія української імміграції до Бразилії: велика колекція документів, фотографій, мистецьких виробів (одяг, вишивки, кераміка, писанкарство тощо), книжок, журналів, сільськогосподарського приладдя, предметів домашнього вжитку та ін., які дають широке уявлення про особливості життя етнічних українців Бразилії. Крім того, в музеї створена постійна виставка, присвячена життю і творчості Т.Шевченка. За результатами нещодавньої інвентаризації, проведеної за сприяння Марсело Мігел (підприємець з Прудентополіса), встановлено, що в музеї зберігається понад 1000 предметів побуту і праці та більше 3000 документів, фотографій і книжок. Завершується процес комп'ютеризації його каталогу.

Майже всі ці предмети (за винятком деяких документів та фотографій) є частиною постійної експозиції, оскільки через брак приміщень музей не може окремо зберігати експонати, що не представлені у виставкових залах. Музей має у своєму розпорядженні чотири зали, які використовуються як офіс-бібліотека, зал для занять з гри на бандурі, експозиційний зал «Тарас Шевченко та Україна» та експозиційний зал «Життя українського селянина в Бразилії». Також у приміщенні музею працюють кооператив вишивальниць та невеличка крамниця, де продаються речі, пов'язані з українською історією та культурою. Тривалий час при музеї була розташована і радіостанція «Зелені крони».

В музеї працює група ентузіастів, які присвячують цій роботі весь свій час. Директор музейного закладу Мирослава Кривий – вчитель, дослідник та релігійний діяч – відома в Бразилії та інших країнах Латинської Америки своєю наполегливою працею щодо збереження історичної пам'яті та культурних традицій в українській громаді. Вона особисто за власний кошт

їздить по місцях проживання етнічних українців та шукає цінні експонати, що є особливо важливим для подальшого успіху музею української діаспори.

Мирослава Кривий завжди активно підтримувала різноманітні українознавчі курси: викладала українську мову, спів, танці, писанкарство, українську вишивку тощо. З метою підвищення рівня викладання українознавчих дисциплін, а також налагодження комунікації з українцями різних країн світу вона охоче бере участь у тематичних міжнародних заходах, як-то: курси з українознавства при Українському вільному університеті м. Мюнхен (Німеччина), конференції Світової федерації українських жіночих організацій, симпозіуми з іконографії та ін.

За вагомий особистий внесок у зміцнення міжнародного авторитету України, популяризацію її історичної спадщини і сучасних досягнень М. Кривий нагороджено орденом Княгині Ольги III ступеня (Указ Президента України № 623/2009 від 18 серпня 2009 р.).

Доволі різноплановою є українознавча діяльність музею «Тисячоліття».

Українознавчі дослідження, проведені співробітниками Музею «Тисячоліття» (Див. PDF)

Сьогодні музей «Тисячоліття» активно співпрацює з різними культурними та туристичними закладами з метою поширення інформації про життя і культуру українців Парани, їхній вплив на розвиток штату тощо. Серед основних завдань його діяльності вагомим місцем посідає надання науково-консультаційної допомоги та сприяння у проведенні українознавчих досліджень учнями шкіл, студентами, науковцями з Бразилії та інших країн. Значну методичну, інформаційну допомогу з боку музею дослідникам надають Мирослава Кривий, яка особисто координує проведення навчально-наукових досліджень, а також і співробітники музею: Самуел Семчешин, Сесілія Стрешар, Ольга Корчагін.

За 15 років існування музею його співробітники долучилися до проведення близько 100 українознавчих досліджень:

- з історії української імміграції до штату Парана (зокрема, створення документального фільму про історію перших іммігрантів до штату Парана Сінтії Рамос, хронікально-документального фільму «Terra Vermelha (Червона земля)» на замовлення Міністерства культури і туризму України);

- з краєзнавства – про різні аспекти життя окремих українських громад в місцях компактного поселення в штаті Парана (дослідження на тему «Семіотичний аналіз міського планування та української культури Прудентополіса»);

- з етнології – про українську культуру та традиції, що збереглися в українській громаді Бразилії (дослідження за темами: «Ритуали традиційного весілля української громади муніципалітету Прудентополіс: 1920–1930», «Соціальні умови та етнічна пам'ять українських іммігрантів»);

- з лінгвістики – про особливості української мови етнічних українців Бразилії (дослідження з теми «Умови протистояння та виживання рідної мови іммігрантів у соціолінгвістичному контексті Бразилії»);

- з літератури (наприклад, наукова розвідка «Тарас Шевченко та Кастро Алвез – можливі паралелі»);

- з туризмознавства – про туристичну привабливість місць компактного поселення українців в штаті Парана (дослідження «Українська імміграція: з України до Прудентополіса. Туристичний потенціал історії та культури» та «Програма екологічної освіти в муніципалітеті Прудентополіс»).

Отже, українські іммігранти, які компактно поселялись у районі м. Прудентополіс, не асимілювали, зберігали в своїх групах українську культуру, релігійні традиції та національну ідентичність, таким чином створюючи свою частину світового українства – бразильських українців. У муніципалітеті активно діють громадські організації етнічних українців, українські церкви, школи, музеї, архіви, пам'яткоохоронні заклади, україномовні ЗМІ, українські фольклорні групи, творчі кооперативи та різноманітні підприємства.

Музей української імміграції «Тисячоліття» м. Прудентополіс на чолі з Мирославою Кривий є потужним культурно-освітнім та науковим центром дослідження різноаспектної українознавчої проблематики Бразильської України. Своєю активною діяльністю він забезпечує збереження історичних, культурних та релігійних архівів української імміграції, об'єднання та охорону пам'яток, пов'язаних з буттям українців Бразилії.

Література

- 19 січня 2010 року президент Федеративної Республіки Бразилія Луїс Інасіу Лула да Сілва підписав закон № 12.209, згідно з яким 24 серпня проголошено в Бразилії національними днем української громади. – <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/38295.htm>
- Бондаренко М. Українська діаспора в Бразилії // Українознавство. – 2008. – № 2. – С. 351–356.
- Кононенко П. Підсумки роботи за 2005–2010 роки. Проблеми, завдання, перспективи діяльності колективу Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України // Українознавство. – 2010. – № 2. – С. 8–16.
- Прудентопіль: Земля гігантських водоспадів. – <http://brasilinformation.vilabol.uol.com.br/prudentopil/prudentopil.html>
- Табличка на пам'ятнику Т.Шевченку в м. Прудентополіс.
- Comunidade Ucrâniana de Prudentópolis-PR. – Prudentópolis, 2009.
- Diário oficial da Assembleia Legislativa do Estado do Paraná № 7467, 09.05.2007.
- Guil C., Correa Fernandes J., Farah A. Prudentópolis 100 anos. – Prudentópolis, 2006. – 196 p.
- Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. – <http://www.ibge.gov.br/cidadesat/topwindow.htm?1>
- Projeto de lei № 020/2009. Justificativa. – <http://www.camprudentopolis.pr.gov.br/controlingua/sistema/camara/adm/arquivos/4067531658bb.pdf>
- Sistema Brasileiro de Museus. – http://www.museus.gov.br/cnm_conhecaosmuseus.htm

Ермоленко Світлана

Формування української мовної особистості

Мова, як інструмент – що більше на ньому граєш, то краще він звучить.

Олег Черногуз

Наприкінці ХХ ст. в науковій, науково-методичній літературі набуло поширення словосполучення мовна особистість. Його термінологічний зміст дослідники пояснюють, по-перше, через синонімічні й дотичні поняття мовна компетенція, мовне чуття, по-друге, через проєкцію на мовну систему – словник, граматику, стилістику, знання яких передбачено вивченням мови з різними рівнями володіння нею. Науковці-методисти послугуються поняттям мовної компетенції, основи якої закладено в лінгвістичному змісті стандартних програм для загальноосвітньої школи.

Застосування набутих лінгвістичних знань у комунікативній практиці, в писемному й усному спілкуванні мовців спонукає до осмислення феномену мовної особистості. Зауважимо, що цей феномен не може бути обмежений рівнем мовної компетенції, тобто набутими лінгвістичними знаннями, оскільки, як наголошує П.Кононенко, «рівень знань – чи не найменш стабільний критерій, бо він залежить від умов його набуття, є постійно змінним, до того ж – зовнішнім щодо внутрішніх якостей людини. Він порівняно легко змінюється під впливом нових потоків інформації або ж способу життя, не сприяючого саморозвитку та зростанню. Є людина зовнішня (як полева в колоску жита), зазначав Григорій Сковорода, а є людина внутрішня (зерно колоска). Справжня людина – внутрішня, бо вона несе в собі найтривкіші внутрішньо-духовні, морально-етичні,

гуманістично-естетичні, соціальні, національні і загальнолюдські цінності» [1, 37]. Саме про такі цінності як ознаки справжньої внутрішньої людини маємо говорити в контексті формування української мовної особистості, якій властивий найтривкіший українознавчий світогляд, національно-культурна самоідентифікація і мовна стійкість.

Труднощі державотворення й пов'язані з ними потреби розширення функцій української мови як консолідуючого чинника нації зумовлюють посилення уваги до мовної освіти. В умовах сучасних глобалізаційних процесів, що відбуваються в світі, кожен народ у державній діяльності намагається зберегти свою самобутність, відстояти право своєї мови бути державотворчим чинником.

У постійних дискусіях про дві державні, чи державну(українську) і офіційну(російську), мови часто озвучують твердження про демократичні цінності, за якими перевага має надаватися праву людини, а не праву нації. Але поставмо риторичне питання: яке право на збереження своєї мови мали україномовні українці, частка яких за останні 30 років зменшилася на 30–40% в результаті економічної політики, «розселення» українського села і відповідно руйнування українського мовного середовища?

Коли говоримо сьогодні про мовні обов'язки громадян, маємо нагадувати декларацію французького Конвенту 1789 р.: «Моя свобода закінчується там, де починається свобода ближнього», іншими словами – «там, де починається інтерес нації», інтерес держави. Саме в інтересах кожного громадянина і в інтересах Української держави маємо цілеспрямовано формувати українське мовне середовище в освіті, науці, культурі, на виробництві, виховувати в такому середовищі українську мовну особистість.

У зв'язку із завданнями сучасної української мовної освіти Л.Мацько визначає найважливіші складники мовної особистості:

- мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції;
- ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання;
- мовна свідомість і усвідомлення себе мовними українськими особистостями; мова є для кожної особистості справою національно-культурного самоозначення;
- національна культуровідповідність мовної особистості; знання концептів і мовних знаків національної культури;
- мовна здатність і мовна здібність; мовне чуття, мовний смак;
- усвідомлена естетична мовна поведінка; мовна стійкість.

Безсумнівно, що мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [3, 27].

Активно послуговується поняттям мовної особистості сучасна лінгвістистика, яка вивчає мовотворчість письменників, оцінює їхній внесок у розвиток української літературної мови, досліджує, як в індивідуальному художньому мовомисленні, у використаних майстрами слова стилістичних можливостях української мови віддзеркалюється національна мовна картина світу. Мовна практика письменників-мовотворців на кожному історичному зрізі літературної мови засвідчує нові явища в словниковому складі, особливостях словотворення, образній системі, в характерних ознаках художньої оповіді, що репрезентує типові моделі національних комунікативно-прагматичних ситуацій [4].

Зв'язок поняття мовної особистості з національною культурою, з національно-культурною самоідентифікацією, або самоозначенням, передбачає вихід за межі розуміння мови як звичайного засобу, знаряддя спілкування, якого навчають через засвоєння інформації про словниковий склад (необхідний для спілкування лексичний запас) і граматичні правила побудови висловлювань. Конкретна мета засвоєння мінімального словника, використання мовних стереотипів для порозуміння на будь-якому рівні спілкування відрізняється від мети виховання мовної особистості з українознавчим світоглядом, яка володіє цілісною системою мовотворення усних і писемних українських текстів, вільно почувається в найрізноманітніших комунікативних ситуаціях і здатна забезпечувати виконання стратегічної програми щодо розширення суспільних функцій і досягнення соціальної престижності української мови.

У названій стратегічній програмі чільне місце належить формуванню української мовної особистості в різних сферах суспільного життя – від вихователя дошкільного закладу, працівника соціальної сфери до державного службовця, генерала армії чи дипломата. Розглядаючи мову як візитну картку держави, маємо пам'ятати, що цілісність держави творять державна мова і армія, яка захищає державу. Про суголосність захисних функцій мови і армії щодо держави влучно сказала поетичним словом Оксана Пахльовська: «Раби – це нація, котра не має мови, тому й не може захистити себе».

Можна мати мову з найдавнішою історією, зафіксовану у багатотомних словниках, граматиках, наукових дослідженнях, але вона не виконуватиме ролі засобу захисту національної держави, якщо не звучатиме в устах її громадян. Адже тільки активні мовні особистості, здійснюючи найрізноманітнішу мовну діяльність, забезпечують різностильове функціонування національної мови, формують реальне й дієве мовне середовище. Водночас варто наголосити, що сформоване на основі багатопланових комунікативних завдань різностильове і різножанрове мовне середовище – неодмінна умова розвитку мовної особистості.

Особливість сучасної інформаційної доби полягає в тому, що не лише навчально-освітні заклади формують мовну особистість: більшу частину інформації, активну мовну практику отримують учні, студенти поза межами навчальних закладів. Очевидно, найбільше впливають на формування мовної особистості сучасні засоби масової інформації. Чи ж багато зразків української літературної мови, наповненої інтелектуальним, естетичним змістом, дають нам, слухачам, глядачам, сучасні масові інформаційні джерела? Безсумнівно, що вплив цих «мовних зразків», до того ж на підсвідомість мовця, значно більший, ніж вплив загальноосвітнього навчального закладу. А коли б ці засоби були використані на пропагування української класики, українського театру, то зразки елітарної української літературної мови входили б у свідомість слухача, глядача природно, ненав'язливо, бо ж це було б таке ефективне навчання, коли не хочуть нікого вчити, а вчать, не хочуть навертати на свій шлях мовної поведінки, але своїм прикладом наворачтають. Саме такий принцип найбільш дієвий у мовній поведінці вчителя, викладача ВНЗ, офіцера в армії, керівника установи, який дбає про формування мовного середовища й виховання української мовної особистості.

Для утвердження українознавчого світогляду чимало важить історія осмислення самопізнання народу, віддзеркалена в українській літературі. Відомо, що історичні умови, в яких формувалася українська національна культура і українська літературна мова як складова частина національної культури, спричинилися до функціонування національної літературної мови в неповній суспільній парадигмі. Це не сприяло створенню комунікативного середовища, яке б забезпечувало всебічний розвиток української мовної особистості. Згадуючи про діяльність Київської «Старої громади» кінця XIX – початку XX ст., Євген Чикаленко дає характеристики вроджених, стихійних і розумових українців [2, 77 – 83]. До розуміння української ідеї, українського руху приходили українці, які не володіли українською мовою і спілкувалися на болючі теми національного життя українців російською мовою. Саме розумові українці відстоювали право на пресу, освіту, театр українською мовою. На кошти Є.Чикаленка, який закликав любити Україну не до глибини душі, а до глибини своєї кишені, українці видавали газету «Рада», готували словник, редагований Борисом Грінченком. Варто наголосити, що в реєстр словника Б. Грінченка не вводив нових запозичених слів, які, безумовно, були поширені в мові тодішньої інтелігенції й однаково властиві як російськомовним, так і україномовним членам суспільства. Його увага була зосереджена на тлумаченні слів і фразеологізмів української мови, які відрізнялися від лексичних номінацій російської мови. З погляду пізнання особовості української мови, специфіки її словника, характерної фразеології, в якій сконденсовано глибинні процеси національного мислення, словник за редакцією Б.Грінченка й сьогодні становить важливе джерело українознавчої інформації.

У складних суспільно-політичних умовах постійного нагляду, переслідування формувалося середовище інтелігенції, яка вважала своїм громадянським обов'язком збереження української мови, розширення культурно-інтелектуальних сфер її використання. У процесах самопізнання українців упродовж XX ст. були періоди піднесення і спаду, що зумовлено суспільно-політичним становищем України.

На сучасній мовній ситуації й умовах формування україномовного середовища позначаються наслідки політики денационалізації українців як у царській Росії, так і в СРСР, відчуження їх від своєї мови і культури. Зокрема, у спадщину від армії Радянського Союзу нам дісталася армія з російською мовою служби, виховання, тобто з таким мовним середовищем, де українській мовній особистості місця не було. Саме тому з проголошенням України незалежною, суверенною державою постало важливе культурно-освітнє завдання – формування українознавчого світогляду українців, виховання української мовної особистості.

Виховний потенціал, безумовно, мають відомості про мовну особистість Івана Котляревського, славетного полтавця, який міг би, як і багато його земляків, писати твори російською мовою, але знамениту «Енеїду» написав саме українською. Чи тільки як «сміховинку» запропонував читачам І. Котляревський свою поему?

За словесним розмаїттям – описами українських страв, одягу, за міфологічними уявленнями про смерть, потойбічне життя, за всіма пригодами Енея та троянців постійно відчувається наскрізна ідея твору. Це збереження своєї самобутності, мрія відновити зруйновану Трою, Козацьку державу українців. Очевидно, не варто перебільшувати роль усіх лихих і добрих пригод троянців у вирі різноманітного людського життя. Митарство троянців по світу – тоді, власне, коли було спалено Трою (зруйновано Січ), – не лише фізичні поневіряння; це митарство духовне, шукання себе серед багатьох сусідніх народів. Не випадково автор «Енеїди» наголошує слова «імення, мову, віру, вид»:

Нехай Еней сідла рутульця,
Нехай спиха Латина з ступля,
Нехай поселить тут свій рід.
Но тільки щоб латинське плем'я
Удержало на вічне врем'я
Імення, мову, віру, вид.

Що означали для українців ці слова І. Котляревського, можемо побачити на прикладі поетичного тексту, який з'явився через два століття після появи поеми «Енеїда» і в якому простежується саме текстуальний зв'язок із класичним твором. Це уривок із поеми Бориса Олійника «Доля»:

Що на розпутьті доріг історичних
Не загубили ми власне обличчя,
Ймення, характер, поставу і звичай,
Землю і долю свою...

Ці слова було написано 1972 р. Понад три десятиліття минуло відтоді, і наскрізна тема національної гідності, самоповаги, мовної стійкості спонукала поета вибухнути болем, іронією, гнівом у новій збірці «У замкненому колі. Із окупаційного зошита» («Оріяна», 2007). Гірко сприймає поет відчуження багатьох сучасних українців від своєї культури, історії. Його мовна особистість протестує проти продажництва, самознищення українців, мову яких «забороняли щонайменше 174 рази, але не торгували нею і не продавали за владні інтереси» (П. Кононенко). Через різкі інвективи, звернені до українців XXI ст., пробивається самотній авторський стиль довірчої розмови з читачем, притаманний Б. Олійникові:

І яюсь ми,
стужившись по домівці,
Повернемось,
і нам розкаже гід,
Що тут жили, пак, українці...
– А є хоч слід?
– Та от...схолов і слід.

Поетові болить сучасне рабство українців, і в його поетичних рядках не можна не помітити Шевченкового болю, не можна не згадати знову-таки Котляревського, бо чи ж не актуальні в цьому контексті слова автора «Енеїди»:

Не будеш тут ходити на парі,
А підеш зараз чотирма.
Пропали! Як сірко в базарі!
Готуйте шиї до ярма!
По нашому хохлацьку строю
Не будеш цапом, ні козою,
А вже запевне що волом:
І будеш в плузі походжати,
До броваря дрова таскати,
А може, підеш бовкуном.

Почуття національної гідності – невіддільна ознака мовної особистості. Така гідність ґрунтується на глибокому знанні історії, культури, літератури рідного народу. До речі, кожен відомий афористичний вислів із творів українських класиків може стати основою для розмови про формування мовної особистості: адже він несе в своєму змісті ту енергію естетичного довершеного слова, яка заряджає мовців на творення власних усних і писемних текстів. Тому так важливо тлумачити зміст афоризмів, пояснювати умови їх появи, як, скажімо, відомих Шевченкових рядків «Ну що б, здавалося, слова», написаних на засланні. Там поет почув рідну пісню, яку співав старий солдат, земляк з України. Почуті в чужомовному оточенні слова рідної мови здатні викликати у людини стан особливого хвилювання, відчуття родинної близькості. Бо ж мова – це ще й великий емоційний скарб.

Одна з ознак причетності до української культури-розуміння й сприймання Шевченкового слова. Любимо ж те, що добре знаємо. Коли говоримо про тугу поета за рідним краєм, за Дніпром, за Україною, то не можемо не помічати його великої туги за рідним словом. Про це нам нагадують численні поезії, передусім ті, що написані на засланні. Тому й сприймаємо як афористичне і водночас глибоко інтимне поетове зізнання:

Якби з ким сісти хліба з'їсти,
Промовить слово...

Для Шевченка як мовної особистості бажання спілкуватися, говорити, розповідати, питати було настільки природним і сильним, що визначало наскрізну діалогічність його поетичних текстів. Можливо, в цій закономірності виявляється й сприймання поетом музики усного, живого слова, в полоні якої він, як талановитий співак, постійно перебував.

Приклади видатних українських мовотворців, мовних особистостей становлять надійну основу для практики виховання сучасних мовців.

Конкретні ситуації спілкування, зокрема офіційного й неофіційного, потребують осмислення психологічних, комунікативних і соціальних передумов формування української мовної особистості.

Психологічні передумови формування української мовної особистості:

- а) переборення комплексу меншовартості, мовної непевності, комплексу людини другого сорту;
- б) цілісність, єдність українознавчого світогляду і мови;
- в) особистісна гідність, мовна стійкість.

Комунікативні передумови формування української мовної особистості:

- а) наявність мовного середовища;
- б) створення ситуацій, у яких обов'язкова українська мовна практика;
- в) досягнення автоматичного, спонтанного володіння українською мовою; позбавлення практики перекладності.

Соціальні передумови формування української мовної особистості:

а) соціальна й економічна вигода від володіння українською мовою (володіння українською державною мовою – це життєва перспектива);

б) забезпечення зв'язку між поколіннями, збереження традицій;

в) вільне й рівноправне спілкування з представниками свого професійного середовища, підвищення кваліфікаційного рівня.

Література

1. Кононенко П. П. Українська освіта у світовому часопросторі // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 37.
2. Мазур Н. В. Структури з оцінною семантикою «характеристика осіб» у мемуарних текстах Євгена Чикаленка «Спогади» (1861–1907) // Рідний край: Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. – Полтава, 2005. – № 1(12). – С. 77 – 83.
3. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: Навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 27.
4. Українські мовознавці та письменники-мовотворці: Довідник. – К.: НДІУ, 2008. – 348 с.

Зарецький Олексій

Алла Горська під ковпаком КДБ. Антиукраїнська спрямованість спец операцій

У цій розвідці спробуємо показати цілі, методи, мотивації та конкретні дії КДБ щодо Алли Горської – одного з чільних представників руху опору (дисидентів, чи діячів опозиційного руху) (Публікація фундаментальних праць «Рух опору в Україні» [25] та «Словник дисидентів. Чільні постаті (чи провідні діячі) опозиційних рухів у комуністичних країнах в 1956–1989 рр.» у Польщі [28] (пер. О.З.) дає можливість якщо не уніфікувати дискусійну термінологію, то принаймні мати орієнтири.). Ми розглядаємо це явище, чи, точніше, сукупність явищ, у широкому українознавчому контексті за П.Кононенком [20, 247–248]. Отже, йдеться про становлення національної ідеї, боротьбу за повне відновлення української державності, тривання українськості загалом в умовах сильного тиску засобами тоталітарної держави, яка не гребувала жодними методами, які були в арсеналі спецслужб. Ми говоримо – «під ковпаком», адже всі ці дії мали секретний (спеціальний, оперативний) характер, за винятком кількох викликів як свідка [22]. Навіть так звані розмови (співбесіди), ніби як у напівофіційній обстановці, мали позазаконний характер. І ми вживаємо властивий КДБ термін «спецоперації».

СРСР був ідеократичною країною контролю майже всього життя, зокрема органами держбезпеки. Тотальний контроль зі сталінських часів у перехідний період 1953–56 років не переривався. Попри засудження окремих вищих чинів і серйозні організаційні зміни (у напрямі зменшення чисельності підрозділів та повноважень), кадри, методи (окрім фізичних тортур) та стиль роботи залишалися ті самі. Щоб сучасному досліднику уявити собі тотальність контролю, настирливість та проникливість органів держбезпеки, звернемо увагу на донос на В. Симоненка 1951 р. «Добровільний помічник» (тоді – МДБ), сусід у гуртожитку КДУ ім. Т.Г. Шевченка, вказав, що Василь Симоненко оцінює американського письменника Джека Лондона вище, аніж радянського Семена Бабаєвського, що із сучасних позицій може видатись безглуздом, адже Д. Лондона перекладали, а кожного письменника, якого перекладали, заслуговував на це – видавали лише прогресивних, близьких до робітничого руху, письменників-комуністів тощо. Але ідеократична система була налаштована на пильність у всьому. Тобто органи брали від «добровільного помічника» інформацію про те, що студент сказав, що будь-що «наше» гірше чогось «їхнього». Симоненка викликали у спецчастину університету. Отже, не дивно, що у вороги міг потрапити будь-хто [23]. Щоб підкреслити напружений моторошний дух доби, нагадаємо, що за сталінських часів однозначно відмовитись від співробітництва з органами було неможливо. Відзначимо також, що це донесення назавжди, згідно з чинними правилами, було підшито до справи (формуляру) В. Симоненка.

Щодо київського середовища української гуманітарної інтелігенції держбезпека проявила особливу пильність і всеохопність. Кадри і методи КДБ протягом 1960–70-х років майже не змінювалися, і, як ми далі покажемо, діяли вони загалом проти тих самих представників опозиційного руху.

Масштабність та системність дій КДБ стали помітними з кінця 1960-х років, коли в Кремлі більшої ваги набрали сталіністи. Про їх рішучість та агресивність свідчить те, що керівництво СРСР могло кинути 1968 р. на Чехословаччину чисельну коаліційну армію Варшавського пакту, яка мала величезну потугу. У разі використання такої маси військ за оперативними планами війни лише від нещасних випадків гинули вояки Радянської Армії та армії країн-сателітів, мешканці Чехословаччини. На тлі таких безпрецедентно жорстоких дій репресії в СРСР проти правозахисників вже б і не змінили суттєво репутації цієї країни в очах світового співтовариства та її власних громадян. У цьому не вперше виявилася терористична та агресивна суть радянського керівництва. Начальником КДБ УРСР влітку 1970 р. було призначено В. Федорчука, який замінив більш ліберального В.Нікітченка.

Біографію та суспільно-політичну діяльність Алли Горської значною мірою досліджено [16, 234 – 239]. На сьогодні збереглися і розсекречено повідомлення, спецповідомлення, інша інформація (далі – повідомлення) Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР (повна офіційна назва) до Центрального Комітету Комуністичної Партії України. Робота з цими спеціалізованими джерелами вимагає певної методики. Цінність цих документів полягає в їхній унікальності, адже влітку 1990 р. значна частина документації КДБ була знищена на підставі чинного тоді нормативу як така, що не підлягає збереженню.

Відзначимо, що це була найвища форма звітності КДБ УРСР, так само, як і звітність КДБ УРСР щодо КДБ СРСР. Цей документообіг мав ознаки усного спілкування – на всіх повідомленнях КДБ стояв гриф «Після ознайомлення повернути». Отже, документи поверталися до КДБ з резолюціями та помітками партійного керівництва і зберігалися в одному місці – архіві КДБ. Тобто ЦК КПУ не мало кадебістського масиву інформації, тому мусимо реагувати на ці повідомлення ситуативно. Слід звернути увагу, що на багатьох доповідних стоять схвальні резолюції та примітки, зокрема П.Шелеста. Влада концентрувалася в Політбюро та Секретаріаті ЦК КПРС, тому хоча в організаційному сенсі КДБ УРСР – структура подвійного підпорядкування, розподілу влади, по суті, не було, і центр керівництва був один – у Кремлі.

ЦК КПУ було органічною частиною керівництва КПРС. КДБ доповідав у ЦК постійно і в подробицях. Ця інформація є достовірною, повідомлення відповідають реальності – що робили, про те і доповідали. Цілком очевидним є деяке замовчування. Ознайомлення з цими документами показує, що розбіжності у КДБ та ЦК могли бути хіба що в питаннях тактики, загалом їхні позиції співпадають. Цінністю цих джерел є також те, що в них дано аналіз та узагальнення позицій КДБ, яке проводило надзвичайно велику роботу в цьому напрямі. Треба зважати на те, що такі документи (і стосунки в цілому) притаманні будь-якій

бюрократії – КДБ підкреслює важливість своєї діяльності, вказує на те, що у цілому виконує поставлені завдання, але ворог досить потужний, тому операція проти опозиції в Україні має бути довгострокова і масштабна. І на цій підставі вимагає тактичного збільшення повноважень, якихось пільг, а також відкриття нових посад, розробки та постачання більш досконалого обладнання підслуховування тощо [1]. Мові цих документів (типовому канцеляриту) властиві певні евфемізми, які точніше передаються російською мовою, тому подекуди ми будемо використовувати мову оригіналу з перекладом (переклади назв багатьох документів офіційно зроблено ГДА СБУ). Так, якщо у спецповідомленні подано «... известные своими идеологически неправильными суждениями по национальному вопросу» [2] («відомі своїми ідеологічно неправильними судженнями з національного питання»), а йдеться про осіб, про котрих відомо, що за ними давно ведеться спостереження, то це не випадково. Можна зробити висновок: якщо КДБ про когось повідомляв, то це ніколи не було бюрократичною відпискою (ніби як когось принагідно згадали) – на цю людину могла бути заведена справа-формуляр, її викликали на співбесіди, прослуховували телефон, могли надати зовнішнє спостереження, перлюструвати листування та «підвести» агента-інформатора – «живий» роботі надавалося великого значення.

Спробуємо дати узагальнену характеристику методів та цілей КДБ, які були організовані за певною системою. За принципами формування політики та правилами внутрішньопартійної гри, які зберігалися зі сталінських часів, у вищому керівному середовищі слід було пильнувати. Це сприяло кар'єрі. Тобто якщо В. Федорчук чи В. Маланчук вимагали рішучих дій проти українських буржуазних націоналістів, то інші партійні чи кадебістські керівники не могли їм безпосередньо заперечувати. Це одна з причин того, що у КДБ були «розв'язані руки», і таким чином послідовно і свідомо застосовувались методи дискредитації, запускалися плітки, сіялись взаємодозори у середовищі опозиціонерів. КДБ намагався діяти на випередження, прагнучи до повного охоплення інформації, зберігаючи секретність та анонімність. Про це однозначно доповідає голова КДБ: «...с использованием этих материалов готовятся мероприятия по его компрометации среди единомышленников» («...з використанням цих матеріалів готуються заходи щодо його компрометації серед однодумців»). На найвищому рівні доповідають про негласні обшуки у квартирах тощо [1, 126–127].

Найвно думати, що кадебісти діяли ситуативно, реагуючи на окремі доноси чи якісь антирадянські прояви, раптово когось заарештовували, щоб прозвітувати про виконану роботу. Нагадаємо, що ВЧК-ГПУ-НКВС-МДБ-КДБ не починали нового етапу своєї діяльності ані після смерті Сталіна, відсторонення Л.Берії чи XX з'їзду КПРС. Так, на кінець 1960-х для КДБ залишаються цілком актуальними антирадянські прояви, зафіксовані ним на початку 1960-х.

За умов тотального стеження вибирали пріоритетні напрями. Ми не можемо дати чіткого визначення механізму кадебістської стратегії (що може бути предметом окремого дослідження), у річці якої вже на середину 1960-х як принципово ворожу, хоча й без чіткого остаточного формулювання, було окреслено групу, якій самі кадебісти дали робочу назву «Світличний – Чорновіл – Сверстюк – Горська – Дзюба» (з деякими змінами), але на 1971 р. склад цього угруповання офіційно затверджено і проти нього розпочато операцію «Блок» [1].

У процесі постійного збору інформації було визначено події, яким надавалося більшого значення. КДБ також викривав активних організованих та впливових людей. Наприклад, щодо І. Світличного виявлено факт широкого кола знайомств і те, що до його думки прислухаються. Було визначено потенційно небезпечні суспільні об'єкти – велику увагу приділяли формальним інституціям: філологічному факультету КДУ ім. Т.Г.Шевченка, спілкам письменників, художників, напівформальним – Клубу творчої молоді «Сучасник», хору «Жайворон», ювілейним вечорам письменників – та, особливо, неформальним – системі постійних товариських зустрічей у квартирах Світличного чи Горської, традиціям пікніків на природі, автобусних мандрів Україною тощо. Фіксувався факт настроїв – підозріливими були вияви піднесення та оптимізму. Вживання української мови було серйозним сигналом. Систематичне вивчення Аллою Горською української мови з викладачем та використання її у ситуаціях, де зазвичай вживалася російська, жодним чином не сприймалося полегшено, що можна уявити у 2000-і. Така людина ставила себе у складне становище, для КДБ це був сигнал, ворожий прояв [27, 22].

КДБ властива індивідуальність роботи – на об'єкти розробки (термін КДБ) створювалися детальні світоглядні, соціальні та психологічні портрети. На архівних матеріалах, які збереглися на сьогодні і розсекречені, ми мали можливість дослідити звіт про багатогодинні співбесіди з Б.Антоненком-Давидовичем, в результаті яких було створено його соціально-політичну характеристику та психологічний портрет [3]. (Предметом окремого дослідження міг би бути аналіз методу його створення та структури).

Як уже зазначалось, у політично-кадебістській оцінці Б. Антоненка-Давидовича як актуальне подається його діяльність під час визвольних змагань та судимості у 1930-ті роки [3]. Так, вони доповідають: «Взгляды на эти вопросы у него остались ещё с 20-х годов, когда Антоненко-Давидович вращался в кругу бывших активных участников буржуазно-националистических формирований периода гражданской войны» («погляди щодо цих питань в нього залишилися ще з 20-х років, коли Антоненко-Давидович обертася у колі колишніх активних учасників буржуазно-націоналістичних формувань періоду громадянської війни»). Суд над Б. Антоненком-Давидовичем 1935 р. – просто «уголовное дело» («кримінальна справа») [3, 111] тощо.

Кадебістів дратувала не лише його здатність встановлювати контакти з представниками інтелігенції, молодшими від нього, але й впливати на них. Зафіксовано обов'язковість, коректність Б.Антоненка-Давидовича, що помітно зміцнювало його авторитет. Тобто кадебісти визнавали сильні сторони людей (об'єктів розробки), уважно аналізували, щоб знівелювати їх. І міряли вони їх своєю кадебістською міркою: не приховували свого різко негативного ставлення до них, навіть ненависті – це прослідковується у сухих бюрократичних повідомленнях та доповіднях. Можна закинути, що голова КДБ імітував агресивну бадьорість у повідомленнях до ЦК, але ми можемо стверджувати, що були настрої непримиримості – це також підтверджується спогадами учасників руху опору.

Якщо ті чи інші методи застосовувалися щодо людей з кола Алли Горської, зокрема до Б.Антоненка-Давидовича, то можна, напевно, припустити, що такі самі методи застосовувалися і до неї.

КДБ звітував, що психологічна обробка Б.Антоненка-Давидовича під виглядом співбесід дала певні результати – він, на їхню думку, хоча й не змінив своїх позицій та поглядів, але буде менш активним. Відверто вказується, що письменника залякували, його попередили: якщо він не припинить вести активну діяльність, то проти нього будуть застосовані інші методи впливу. Відзначимо, що кадебісти виконали свої брутальні погрози. Великий обсяг оперативної інформації про Б.Антоненка-Давидовича був використаний на шкоду письменнику та його родині. Зокрема, КДБ використовував шкідливі звички його сина Євгена, щоб підштовхувати його на протиправні дії, заарештовувати, а в ув'язненні примушувати підписувати документи з метою розстроїти шлюб Б.Антоненка-Давидовича з М.Коцюбинською тощо [21, 86].

Можна припустити: якщо Б.Антоненка-Давидовича в КДБ вважали кримінальним злочинцем, виявляли роздратування з приводу того, що опозиційний діяч 1920-х, учасник визвольних змагань не лише зберігся, але й повний сил, то світоглядна позиція Алли Горської, яка походила з відомої й дуже успішної номенклатурної родини [18], могла викликати серйозне занепокоєння, що межувало з ненавистю до неї. Вони, напевно, кваліфікували її як запеклу націоналістку та непримиренну антирадянщицю.

КДБ визначав риси характеру, навички дисидентів, які вважали сильною стороною, кадебісти прискіпливо відслідковували знання методів КДБ опозиціонерами, зокрема можливостей підслуховування, зовнішнього спостереження тощо. Викликало роздратування вміння писати офіційні скарги, а ще більше – їх розповсюдження у самвидаві. Вони розуміли, що поширення саме офіційної скарги у самвидаві є засобом легалізації самвидавного обігу. Фіксувалась комунікабельність дисидентів – вміння привертати увагу студентської молоді до неакцентованих, офіційно визнаних проблем: утиски української мови, погані умови зберігання архітектурних пам'яток тощо. І в цьому, зокрема, виявилася принципова антиукраїнська політика і

спрямованість дій. Спеціально було підкреслено відсутність формальної організації у групи «Світличний – Чорновіл...», вміння конспіративно вирішувати питання в обстановці приятельських зустрічей на квартирах, вечірках, екскурсії, поїздки, концертів. Велику лють викликали зустрічі у невимушеній світській обстановці тих, хто повертався з таборів, зокрема, зустріч О. Заливахи у вересні 1970 р., організована А. Горською.

Джерела фінансування опозиціонерів викликали в КДБ особливу зацікавленість й навіть якусь патологічно хворобливу реакцію. Вони виявили наявність каси взаємодопомоги і підозрювали І. Світличного, а також А. Горську. Надавалось великого значення відстеженню речових посилок із закордону, які можна було офіційно реалізовувати через комісійні крамниці та на ринку, де звичайний, але імпортований одяг дуже цінували. А. Горська отримувала такі посилки. У 1980-ті роки вони наполягли на тому, щоб Президія ВР України ухвалила протизаконну постанову про обмеження посилок з-за кордону. А. Горська поряд з І. Світличним, В. Чорноволом та деякими іншими визначними організаторами була визнана самим КДБ ворогом.

Можна припустити, що КДБ чітко зафіксував влєвнену, стійку та міцну життєву позицію Алли Горської. В принципі, у цілому її підтримувала родина: батько – О.В. Горський [26], чоловік – В.І. Зарецький та син – школяр О.В. Зарецький. Подружжя Горська-Зарецький мало вигідну, хоча й комунальну, квартиру з телефоном у центрі Києва (і хто користувався довір'ям, могли ненадовго зайти туди, якщо було потрібно, і без попередження по телефону обмінятися новинами, щось забрати, передати тощо), важкі нерегулярні заробітки. У неї були міцні тили, і КДБ не міг знайти шпаринку, щоб якщо не завербувати, то послабити, дезорієнтувати, дискредитувати, внести конфлікт у середовище її родичів та знайомих.

Алла Горська мала велику соціальну мобільність та адаптивність: легко знайомилась і налагоджувала стійкі дружні взаємини з людьми із різних соціальних верств і у найширшому діапазоні. Наприклад, з тими, які поверталися після багаторічного перебування у таборах і мали значні проблеми соціально-психологічної реабілітації, зокрема з Д. Шумуком та В. Дужинським. За рекомендацією Опанаса Заливахи вона приймала в Києві вояка УПА, який повертався з таборів після більш як 20-річного терміну ув'язнення [24, 196]. Важливо, що раніше вона не була з ними знайома.

З іншого боку, Віра Вовк у своєму листі до А. Горської інструктує її, як потрапити до Посла Бразилії у Москві (з певного питання) і, більше того, як говорити з ним, щоб розв'язати питання [14]. Зрозуміло, що все листування Алли Горської із закордоном було на найретельнішому контролі й присіпивно аналізувалося.

Збереглися і стали доступними ряд документів, які стосуються безпосередньо А. Горської. В них, головним чином, йдеться про її смерть. КДБ УРСР неодноразово надсилав спецповідомлення до ЦК КПУ щодо факту загибелі А. Горської, настроїв людей у зв'язку з її смертю та похороном. Сам факт є показовим, адже офіційно А. Горська була непричетна до антирадянської чи будь-якої іншої офіційно зафіксованої ворожої діяльності. Єдине, що можна відзначити, це виклики до КДБ як свідка на очні ставки, співбесіди та виключення зі Спілки художників. Текстологічний мікроаналіз кадебістської документації міг би внести якісь додаткові елементи розуміння подій. Так, наприклад, у доповідній до ЦК щодо реагування на засудження В. Мороза згадується А. Горська [4]. Це було за 12 днів до першої доповідної про загибель А. Горської. І на березі резолюція: «ВВ [В.В. Федорчук] Дайте справку на Горську. Підпис [П.Ю. Шелест]». У червні 1971 р. чомусь раптово з'являється коротеньке спецповідомлення на 2 аркушах щодо чуток про її загибель [5].

Відзначимо, що у васьківської міліції, яка офіційно виявила тіло 2 грудня 1970 р., не було жодних підстав терміново звітувати в КДБ УРСР стосовно, ймовірно, побутового злочину. А за наступні два тижні, у період з 3 по 18 грудня, КДБ УРСР надіслав до ЦК КПУ п'ять спецповідомлень, які безпосередньо стосувалися Алли Горської [6, 7, 8, 9, 10], і два, дотичних до її діяльності [11, 12]. Вражають стислі строки, в які ці спецповідомлення надсилались.

Співставимо терміни слідчих дій і надсилання спецповідомлень КДБ до ЦК. Між ними є лише опосередкований зв'язок, але у сукупності з іншими даними це дає підстави припускати узгодженість дій.

КДБ повідомив про смерть 3 грудня – наступного дня після виявлення тіла і день у день з початком слідства, яке було розпочато 3 грудня постановою прокурора Васильківського району Яцівського. Тіло було знайдене васьківською міліцією випадково – Н. Світлична та Є.Сверстюк наполягли, аби міліціонер відчинив помешкання – вони детально пишуть про це у своїх свідченнях-спогадах. 5 грудня було вже наступне спецповідомлення – день у день з вирішенням питання про вибір кладовища та організацію поховання. Це спецповідомлення містить прямий доказ кадебістського замаху – у ньому мотивація, причини та обставини смерті Алли Горської вказані раніше, аніж до аналогічних висновків дійшло слідство [7]. Причому це зроблено за два дні до того, як справу було передано з підпорядкування Васильківського району до прокуратури Київської області. 7 грудня з'явилась відповідна постанова: перший заступник прокурора Київської області, старший радник юстиції В.Русанов ухвалив доручити розслідування заступнику начальника слідчого відділу прокуратури Київської області, радникові юстиції В.Вікторову (старшому групи) та іншим [15, 210]. Тобто ця слідча група ще й не починала роботи. Це спецповідомлення ставить більше питань, аніж дає відповіді, та залишає багато чого незрозумілим. Так, наприклад, В. Федорчук чомусь переконує П. Шелеста у тому, що хоч у 1967–69 роках А. Горська не вела активної антирадянської діяльності, але це не змінювало її оцінки в КДБ як небезпечної для існуючого ладу антирадянщини. 8 грудня – чергове спецповідомлення, і це на наступний день після поховання 7 грудня. 11 і 18 грудня знову повідомляли про реагування на смерть. Така швидкість реагування була можливою лише у разі постійного оперативного контролю КДБ УРСР, визначеного секретним, невідомим поки що нам наказом (майже напевно усним). Джерелом цієї інформації могли бути лише оперативні секретні джерела – повідомлення агентів та матеріали технічного прослуховування. У разі звітності у встановленому порядку така інформація могла дійти до КДБ та ЦК КПУ за декілька тижнів і потрапити у місячний чи кварталний звіт. Також 4 грудня датовано спецповідомлення стосовно реагування представників українського демократичного руху на засудження В. Мороза, а 11 грудня – щодо контактів представників українського демократичного руху з письменницею В. Селянською-Вовк (з Бразилії). Відзначимо, що вони перебували у дружніх стосунках та контактували з А. Горською. Реагування на смерть Алли Горської присіпливо і ретельно відслідковувалося. Потрібно визнати, що фіксація настроїв розгубленості, пригніченості та дезорієнтації наших людей була найважливішим завданням держбезпеки та комуністичної влади. Оперативність, з якою ці заходи проводились, не викликає сумніву, що до них готувалися заздалегідь – до вбивства та поховання Алли Горської. Отже, можна говорити принаймні про дві інстанції, причетні до замовлення, організації та виконання вбивства Алли Горської – ЦК КПУ та КДБ УРСР.

Результат слідства виявився такий самий, як завжди було вказано у спецповідомленнях – звинувачено свекра Алли Горської Івана Зарецького, який нібито наклав на себе руки 29 грудня 1970 р. Тому 23 січня 1971 р. справу було припинено у зв'язку зі смертю обвинуваченого. Зауважимо, що слідство ніби проводилось згідно з чинним нормативом – проведено експертизи, допити тощо. Всі вони вже пізніше підтвердили обставини загибелі, які раніше були викладені у секретному спецповідомленні КДБ до ЦК КПУ.

Справа про вбивство А. Горської до 2005 р. зберігалась в архіві прокуратури Київської області. Її аналіз ще на початку 1990-х дав ґрунтовну доказову базу того, що її сфабриковано [15]. Загальну картину злочину подано у підсумковому на той час дослідженні «Смерть Алли Горської» [17].

Слід відзначити тяглість спецоперації проти Алли Горської, що тривала і після її смерті 28 листопада 1970 року. Її часто згадують у повідомленнях КДБ вже після загибелі, поховання та завершення розслідування. Можна говорити принаймні про три причини:

- по-перше, спецоперація проти кола знайомих (середовище «Світличний – Чорновіл...») Алли Горської не лише триває, а й набирає обертів, про що докладно йтиметься далі;
- по-друге, у КДБ вважають, що Алла Горська є певним символом, знаком цього середовища. А ця організація була не просто спецслужбою, а політико-репресивним сурогатом, тому приділяла увагу ідеолого-психологічній проблематиці;

– по-третє, про загибель Алли Горської багато пишуть на Заході, що було не лише для КДБ, а для цілого комуністичного керівництва надзвичайно подразливим фактором [19].

Велику активність було виявлено щодо поховання – КДБ вів системне стеження за друзями, які хотіли видачі тіла (перешкоджав цьому), домовлялися про місце поховання (перешкоджав похованню на Байковому кладовищі), втручався в інші питання організації похорону.

Під час поховання Алли Горської КДБ намагався уникнути масових заходів, які б символізували чисельність та єдність її друзів. Поховання на Байковому кладовищі передбачалося як можливе місце зібрань у майбутньому тощо.

Необхідно підкреслити, що дія на випередження була в арсеналі КДБ. Ця установа не лише забороняла, але й прагнула формувати суспільно-політичну думку. Так, наприклад, вона займалася організацією статей, що є загальновідомим. Показовим є вивчення кадрової ситуації в часописі «Всесвіт», коли, ймовірно, могло йтися про призначення нового головного редактора.

Найважливішою обставиною у протистоянні Алли Горської та КДБ було те, що коло її друзів та знайомих КДБ вважав найсильнішим та найвпливовішим антирадянським угрупованням. Про це ми говоримо з певністю, адже це висновки самого КДБ і в ГДА СБУ збереглася і розсекречена велика за обсягом ґрунтовна аналітична доповідна про операцію «Блок», яку Федорчук надіслав Шелесту 30 листопада 1971 року [1]. У ній подано достатньо структуроване описання спецоперації. Отже, ми не читаємо між рядків, ані моделюємо, а просто переказуємо основні положення.

Наголосимо, що спецоперація не містила якихось нових підходів, але, на нашу думку, була тихою реставрацією методів НКВС сталінських часів. Ця операція мала елементи системнішого планування, була довгостроковою та глибоко ґрунтовною.

У доповідній записці є оцінка ситуації, цілей, методів. Дано визначення українського національно-демократичного осередку: «Стийке націоналістичне угруповання, яке має організований характер особливого роду і займається ворожою націоналістичною діяльністю». Діяльність КДБ має бути спрямована на «посилення суперечностей, що існують між членами угруповання, формування атмосфери розладу та недовіри... компрометація окремих з них».

Підкреслимо масштабність – вимагають розширення штатів, залучення агентури з Росії, посилення діяльності чехословацьких спецслужб [1].

Визначено «2 міцно сформованих угруповання націоналістичних елементів» – київське і львівське, переважна більшість з них – знайомі А. Горської, а визначені самим КДБ лідери – І. Світличний, І. Дзюба, Є. Сверстюк (київське), В. Чорновіл, Б. Горинь (львівське) – її друзі та соратники.

Можна вважати, що операція мала розширювальний характер. Всі, хто контактував з об'єктами операції «Блок», потрапляли під контроль КДБ. Зв'язок спецоперації «Блок» та Алли Горської є достатньо очевидним. Рівно за день до доповідної по «Блоку» було подано повідомлення про наміри націоналістично налаштованих осіб відзначити річницю смерті Алли Горської. Списки осіб, взятих в оперативну розробку по «Блоку», та учасників поминок значною мірою перетинаються. Чимала частина цих людей з'явилася в документах КДБ ще на початку 1960-х і фігурує в них до кінця 1980-х. У такій ретроспективі смерть Алли Горської 28 листопада 1970 року, планування операції «Блок» протягом 1971 р. (один з етапів формалізації – 30 листопада 1971 р.) та арешти січня 1972 р. є частинами широкої довгострокової операції.

28 листопада 1971 р. виповнилася річниця смерті Алли Горської. Друзі А. Горської відзначили цю дату [13] та встановили пам'ятний знак на могилі на Берковецькому (нині Міському) кладовищі у Києві. До цих подій була прикута увага КДБ: провадилися спецоперації по виявленню осіб, фіксації їх розмов, настроїв, фотографували пам'ятний знак та навіть у той чи інший спосіб було зафіксовано ліричний вірш її пам'яті й подано у додатках доповідної КДБ до ЦК. Отже, за рік по смерті Алли Горської продовжувалося вивчення реагування багатьох людей на обставини її смерті та загальну оцінку як особистості.

Щоб уявити собі масштаб цієї спецоперації, вкажемо, що на той час за квартирою Івана Світличного на вулиці Уманській, 35 (у глибині нового тоді мікрорайону) було встановлено цілодобове апаратне прослуховування та зовнішнє спостереження [1]. У своїй доповідній генерал-полковник В. Федорчук відзначає, що апаратний контроль здійснюється неформально – тобто не просто ведеться звукозапис у квартирі, а його постійно контролює оперативний працівник. Працювала ціла бригада – мікрофони-підслухи треба було нелегально встановити у квартирі, фонограми необхідно було оперативно розшифровувати та доповідати керівництву погоджений паперовий текст. За квартирою було також встановлено зовнішнє спостереження. Це значить, що десь неподалік стояла машина з водієм, а працівник, який, власне, здійснював зовнішнє спостереження, рухався колами (топтався) неподалік від під'їзду. Протягом доби вони мали чергуватися. Тобто лише цю частину спецоперації (проти родини Світличних) здійснював чималий колектив кваліфікованих та високооплачуваних, за тодішніми мірками, працівників. Будь-які зафіксовані контакти І. Світличного перевірялися і, за вказівкою керівництва, їх брали в розробку, а це сотні осіб. Для встановлення деяких з них доводилося проводити цілі оперативно-розшукові операції. Але влада не була обмежена ані у фінансуванні, ані в адміністративному ресурсі.

Значна бригада кадебістів прибувала (а у якісь періоди постійно чергувала) і на заходи біля могили Алли Горської. У доповідних (спецповідомленнях) є розшифровки фонограм виступів на похованні 7 грудня 1970 р., фото, так само, як на відзначенні річниці. І це лише надводна частина айсберга, адже до ЦК готували вибірку з великого за обсягом оперативного матеріалу. Без сумніву, що подібні спецоперації здійснювали щодо Алли Горської й за її життя.

Діяльність суспільно-політичного діяча та художниці Алли Горської розглянуто у контексті тривання України і українства у трагічному ХХ столітті та у контексті шістдесятництва. У той час, коли СРСР ніби досягнув стабільності, значного світового впливу, великої потуги у різних сферах, йшли процеси, які були однією з причин його краху та відновлення незалежної української держави. Коло друзів та соратників Алли Горської – творча українська інтелігенція: визначні талановиті літературознавці, поети, письменники, публіцисти, мистецтвознавці, художники – зайняли принципову позицію щодо визнання українського народу, мови, культури і навіть державності. І саме це середовище було кваліфіковано тодішньою владою – партійним та кадебістським керівництвом – як принциповий ворог влади. У цілому боротьба влади з цим рухом мала антиукраїнський характер – все українське було під підозрою.

Література

1. 740-1 Доповідна записка КДБ при РМ УРСР від 30.XI.71 р. Про заведення справи групової оперативної розробки. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп.5 (1974 р.), спр.1, арк. 120–153.
2. 282-н Інформаційне повідомлення КДБ при РМ УРСР від 28 квітня 1965 р. Про зібрання біля гуманітарного корпусу КДУ. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп.3 (1968 р.), спр. 2, арк. 119–120.
3. 262/ш Інформація КДБ при РМ УРСР про бесіди з Антоненко-Давидовичем Б.Д. від 19 квітня 1965 р. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп.3 (1968 р.), спр. 2, арк. 106 – 116.
4. 708-Ф Спецповідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 21.11.1970 р. щодо реагування представників українського демократичного руху на засудження В.Я. Мороза. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 9, арк. 141–145.
5. 496-1 Спецповідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 21.06.1971 р. щодо реагування представників українського демократичного руху на загибель А. Горської. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 9, арк. 164–165.
6. 736-1 Спецповідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 03.12.1970 р. щодо загибелі А.О. Горської. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 1, арк. 76.

7. 740-1 Спецповідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 05.12.1970 р. щодо настроїв активних представників українського демократичного руху після засудження В.Я. Мороза та загибелі А.О. Горської. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 2, арк. 31–40.
8. 747-1 Спецповідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 08.12.1970 р. щодо похорон А.О. Горської. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 1, арк. 270–272.
9. 752-1 Спецповідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 11.12.1970 р. щодо реагування представників українського демократичного руху на загибель А.О. Горської. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 9, арк. 154–161.
10. 772-1 Спецповідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 18.12.1970 р. щодо реагування представників українського демократичного руху на загибель А.О. Горської. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 9, арк. 162–163.
11. 739-1 Спецповідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 04.12.1970 р. щодо реагування представників українського демократичного руху на засудження В.Я. Мороза. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 9, арк. 146–149.
12. 755-1 Спецповідомлення КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 11.12.1970 р. щодо контактів представників українського демократичного руху з письменницею В. Селянською-Вовк. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 10, арк. 141–145.
13. 734-1 Спецповідомлення КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ від 29.11.1971 р. про наміри націоналістично налаштованих осіб відзначити річницю смерті А. Горської. – ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 5 (1974 р.), спр. 239, арк. 96–101.
14. Алла Горська. Життєпис мовою листів / Упор. Л. Огнєва. – 2009. – На правах рукопису.
15. Білокінь С. Життя і смерть Алли Горської // Алла Горська. Червона тінь калини. – Київ: Спалах, 1996. – 240 с.
16. Зарецький О. Алла Горська // Українки в історії. – Київ: Либідь, 2004. – 328 с.
17. Зарецький О. Смерть Алли Горської // Дзеркало тижня. – 16–22 квітня 2005 (№14). – С. 14.
18. Зарецький О. Родина Алли Горської в Ленінграді: 1930–1940-і роки // Українознавство. – 2010. – №1. – С. 163 – 167.
19. Зарецький О. Історична пам'ять про Аллу Горську в 1970–80 рр. // Збірник наукових праць ННДІУ. – Київ, 2010. – Т. XXVII.
20. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм. – Київ, 2006. – 358 с.
21. Коцюбинська М. Книга споминів. Акта. – 2006. – 288 с.
22. Певний Богдан. Трагедія Алли Горської: погляд із закордону // Слово і час. – 1991. – № 11. – С. 64 – 72.
23. Перепада Анатоль. В якій атмосфері та з ким навчалися? // Український самвидав. – 2005. – № 6–7 (14–15). – С. 2.
24. Плаксієв Б. Людина без страху // Алла Горська. Червона тінь калини. – Київ: Спалах, 1996. – 240 с.
25. Рух опору в Україні. 1960 – 1990: Енциклопедичний довідник. – Київ: Смолоскип, 2010. – 804 с.
26. Сверстюк Є. Алла Горська і батько // Алла Горська. Життєпис мовою листів / Упор. Л. Огнєва. – 2009. – На правах рукопису.
27. Танюк Лесь. Твори. В 60-и томах. – Т. XI. Щоденники 1965 р. (січень – серпень). – Київ: Альтерпрес, 2007. – 748 с.
28. Słownik dysydentow. Czołowe postacie ruchow opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956 – 1989. – Warszawa: Karta, 2007. – Tom I, II.

Зеленчук Іван, Зеленчук Ярослав

Концепційні основи експедиційного українознавства

Українознавство як система інтегративних знань про Україну і світове українство використовує розроблену співробітниками ННДІУ під керівництвом доктора філологічних наук П. Кононенка системну методологію досліджень, згідно з якою вони здійснюються на джерельно-фактографічній основі, засадах об'єктивно-порівняльного розгляду і аналізу, а також принципу історизму [1]. Вивчення об'єктів, явищ і феноменів України та світового українства відбувається через призму зіставно-протиставного підходу, доказових оцінок і висновків. Українознавчий аналіз здійснюється з урахуванням перспектив і тенденцій розвитку процесів, явищ та поведінки людей для пошуку об'єктивних істин, дослідження справжніх природно-суспільних та матеріально-духовних сутностей. Для українознавчих досліджень важливі правдиві історичні дані, тому однаково вагомими є висновки як позитивного, так і негативного змісту в масштабах світового часопростору. Оскільки впродовж віків українство розвивається як світовий феномен, то джерела, факти, події, процеси і вчинки людей необхідно розглядати як ланки одного процесу в органічній цілісності, у взаємній залежності.

Здійснюючи українознавчі дослідження, недостатньо використовувати тільки відомі фактографічні матеріали та документи. Для поповнення джерельної бази треба проводити додаткові, спеціально організовані експедиційні дослідження.

У цій статті ми коротко розглянемо історію становлення та розвитку експедиційного методу дослідження України і світового українства, а також викладемо концептуальні основи сучасного експедиційного українознавства, які ґрунтуються на концепції П. Кононенка [1].

Наукові основи методики сучасного експедиційного українознавства історично були закладені такими визначними діячами науки і культури України, як Т. Шевченко, П. Чубинський, М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Грушевський, І. Франко, Ф. Вовк, В. Гнатюк, С. Витвицький, В. Шухевич та ін. Здійснюючи наукові археографічні, етнографічні, фольклорні, антропологічні, археологічні експедиції в Україні, вони на основі самостійно одержаної джерельної бази ґрунтовно аналізували і досліджували історію, матеріальну й духовну культуру українського народу.

Перші експедиційні дослідження України на організованій науковій основі розпочалися в середині XIX ст.: «Етапним стає 1843 рік: саме тоді засновано в Києві Археографічну комісію, з 1860-х років секретарем якої стає славнозвісний історик Володимир Антонович і яка видає надзвичайно вагомі праці – 4 томи «Пам'ятників», «Архив Юго-Западной России», численні надзвичайної ваги документи з історії України» [2, 215].

Т. Шевченко у 1846–1847 роках здійснював експедиційні дослідження України як співробітник Київської археографічної комісії. Про його участь у цих експедиціях зазначено в передмові «На вічному шляху до Шевченка» до повного зібрання творів у 12 томах: «Удруге приїхав Тарас Шевченко в Україну в квітні 1845 року. Вирушив він у рідний край як «вільний художник» від Академії мистецтв, мандрував Україною з повноваженнями співробітника Київської археографічної комісії, і його дороги пролягли до Берестечка, Острога, Луцька, Кременця та Почаївського монастиря, на Полтавщину і на Поділля, до Ніжина і в Переяслав...» [2, 21].

Як художник і дослідник історії та культури України Т. Шевченко створив серію художньо-документальних картин «Живописна Україна»: «Судная рада», «Дари в Чигрині 1649 року», «Старости», «Казка», «Видубицький монастир у Києві» [3, 204–205]. У «Археологічних нотатках» перелічуються ті історичні місця в Україні, де він здійснював наукові дослідження: «Переяслав, Телепень, Лубны, Хорол, Миргород, Чернышов» [3, 213–219].

Із «Записів народної творчості» Т. Шевченка, над якими він працював протягом 1843–1859 років, відомо, що під час археографічних експедицій 1846–1847 років народні пісні були записані від О. Зорівни, Г. Демиденка, М. Липського та П. Чуйкевича. Місця, де зроблено записи народної творчості, мають такі назви: «Межигір'я, На Дніпрі, Яготин, На Преп'яті, У Хвастовці, Каменець-Подольський, У Почаєві, Оренбург, Сквирський уезд, Зеленька» [3, 259–280].

Наукову і художню працю Т. Шевченка як співробітника Археографічної комісії розглянув український вчений Є. Кирилук у монографії «Тарас Шевченко. Життя і творчість»: «21 вересня Шевченко одержав од Археографічної комісії нове велике доручення: збирати перекази, фольклор та зробити опис історичних пам'яток у Київській, Подільській і Волинській губерніях. В

останніх числах вересня поет виїхав з Києва, а 3 жовтня вже записав українські народні пісні від учителя Петра Чуйкевича в Кам'янці-Подільському. З Кам'янця Шевченко виїхав до Почаєва на Волині, де намалював чотири акварелі з видами Почаївської лаври й записав кілька українських народних пісень. На одній акварелі видно галицьке село Підкамінь, що в ті часи було вже по той бік кордону» [4, 155].

Результатом теоретичних та експедиційних досліджень Т. Шевченка став фундаментальний науковий висновок про єдність всієї України: «Пізнши в одній із повістей він висловив думку про єдність українського народу обома берегами Збруча: «Од берегів тихого Дону до кременистих берегів бистроплинного Дністра – один ґрунт землі, одна мова, один побут, один вид народу; навіть пісні й ті самі. Як одної матері діти» [4, 155].

На важливості експедиційного збирання етнографічного матеріалу в Україні наголошував видатний український вчений, голова НТШ М. Грушевський. У 1895 р. в передмові до першого тому «Етнографічного збірника» він писав, що започаткував у видавничій структурі НТШ у Львові систематичне публікування зібраних етнографічних матеріалів: «Наукове товариство імені Шевченка, бажаючи в міру своїх матеріальних засобів, поки що – так небагато, допомогти українській етнографічній науці в її сумнім становищі, як сказано, й досі триває, ухвалило на початку сього року заснувати окреме видавництво для матеріалів до українсько-руської етнографії (розправи з тієї сфери, а також статті критично-бібліографічні мають уміщатись в «Записках» Товариства). Аби ту справу скорше до життя привести і в курс пустити, тимчасову редакцію прийняв на себе нижчепідписаний, в надії, що за якийсь час Товариство сформує для того особну комісію етнографічну, а з тим прийде можливість передати редакцію чоловікові, що міг би тим спеціально зайнятись» [5, 343].

Для цілеспрямованого експедиційного збирання етнографічного матеріалу в НТШ під керівництвом М. Грушевського була складена відповідна програма: «Нарешті програма, уложена спільними силами членів Товариства, має чисто практичне значіння – зазначити головніші точки народного життя для збирання матеріалу, для чого, будемо сподіватись, заснування спеціального українсько-руського етнографічного видавництва надасть нашим землякам нової охоти й енергії» [5, 344].

І. Франко також приділяв багато уваги науковому підходу до експедиційного збирання етнографічних матеріалів. У статті «До збирання етнографічних матеріалів» він наголосив на важливості точного запису та обов'язкового збереження особливостей місцевої говірки: «Не можна від себе нічого додавати до запису ані викидати з нього. Правовпис записів має бути шкільний, але місцеві прикмети говору мають бути задержані» [6, 412].

Один із фундаторів літературного краєзнавства на Прикарпатті – І. Білінкевич – упродовж піввіку досліджував обставини перебування І. Франка на Станіславщині та навіть відомості про збирання видатним українським письменником і вченим етнографічного та фольклорного матеріалу на Гуцульщині. Перебуваючи в селі Довгополі у 1898 р., І. Франко записав переказ про славного опришка Мирона Штолу та жорстокого мандатора Гердлічку від місцевого оповідача А. Освіцінського. Матеріали про опришка Штолу він опублікував в «Етнографічному збірнику» (Т. V, 1890), а про мандатора Гердлічку написав оповідання під назвою «Гуцульський король».

На основі переказів та оповідань, зібраних у селі Криворівня від літніх гуцулів, І. Франко в січні 1902 р. написав оповідання «Терен у нозі», а в січні 1903 р. – повість про трагічну долю гуцула «Як Юра Шикманюк брив Черемош». Письменник заохочував усіх, хто досліджував Гуцульщину, записувати старі перекази і легенди, казки, відшукувати цікаві документи і матеріали, що стосуються історії та культури цього краю.

І. Білінкевич зазначає, що І. Франко знав багато українських пісень і сам їх виконував. Так, К. Квітка записав кілька десятків пісень від письменника, коли той влітку 1901 р. відвідав Лесю Українку під час її лікування у карпатському селі Буркут: «Климент Квітка у статті «Іван Франко як виконавець народних пісень» згадав про свою зустріч з Іваном Франком у Буркуті: «Франко розмовляв там вечорами з Лесею Українкою про літературу, і дізнавшись від неї, що я збираю народні мелодії, він став наспівувати для запису пісні, вивчені ним у рідному селі Нагуєвичах, і в інших місцевостях Прикарпаття. Я записав з голосу Франка 32 мелодії» [7, 164].

Видатний український вчений-антрополог, етнограф і фольклорист Ф. Вовк заклав основи наукового підходу до проведення експедиційних досліджень України та розробив наукову методику експедиційного збирання етнографічних і фольклорних матеріалів. У 1897 р. в листі до В. Гнатюка, у якому йшлося про методику збирання етнографічних відомостей, він наголосив не тільки на необхідності точно записувати тексти розповідей, повністю описувати предмети і явища, але й на важливості виконання детальних рисунків: «...а малюнки взагалі скажу Вам, що без їх не можна, особливо в таких речах, як ремесло, бо фотографія не дасть ані плану, ані перекрою, без котрих іноді не обійдеться» [8, 32].

Крім того, у листі вчений зазначає про важливість широкого використання фотографій в етнографічних дослідженнях і дає конкретні поради В. Гнатюку з цього приводу: «Що ж до фотографії, то й те ж задля нашого брата річ безперемінно потрібна, і я дуже радий, що Ви узялись за се. Тут знов таки помало буде усе краще. Великих знімків не робіть. Найкращий формат задля ваших праць – 9 x 12 (та воно й дешевше і зручніше до роботи), і ніколи не робіть знімків з кількох предметів разом (коли се не буде, наприклад, посуда або інші дрібні речі більш або менш одного роду), а старайтесь робити кожну річ окремно» [8, 32].

Про науковий підхід до експедиційного збирання етнографічних матеріалів, пов'язаних із добуванням вогню, ловецтвом, рибальством, бондарством, гончарством, одягом, взуттям, транспортом, господарськими садибами і будівлями, який повинен забезпечуватися детально розробленими планами, Ф. Вовк писав: «Звісно, збирати і записувати треба усе, що можна, але усе ж таки не розкидаючись і маючи собі у голові свій план, щоб записи до чого-небудь довели» [8, 34].

Ф. Вовк дав конкретні методичні рекомендації В. Гнатюку щодо того, як правильно робити записи і рисунки, точно фіксувати усі факти: «Записувати і малювати краще усього не до книжечки, а на окремих листках і писати чи малювати завше на одній тільки стороні паперу, записуючи кожний факт або ряд однакових фактів на окремому листку. Упісля такі листки легше розбирати і групувати так чи інакше. Ніколи не покладайтесь на пам'ять, а усе записувати до самого дрібного, бо незабаром усе перемішається у голові і чоловік забудеться і де, і що бачив чи записав...» [8, 34].

Сучасна дослідниця творчої спадщини Ф. Вовка, доктор історичних наук О. Франко, описуючи наукову діяльність вченого, навила конкретні відомості щодо часу і території проведених ним експедицій: «У 1903 р. НТШ доручило Федору Вовку етнографічні та антропологічні студії в Галичині, які проводились ним включно до 1906 р. 6 вересня 1903 р., одержавши посвідчення за підписом намісника Галичини, вчений виїхав зі Львова до Перемишля. Далі його шлях лежав через Косів, Кути до Довгополя» [9, 186].

Для того, щоб одержати високоякісні фотографії, Ф. Вовк залучив до роботи в експедиції професійного фотографа: «Повернувшись до Львова, через декілька днів Ф. Вовк разом із фотографом П. Рябовим виїхав знову на Гуцульщину та Буковину. У Чернівцях вони пробули тиждень, а далі залізницею поїхали до Бродини, звідти кінями до Селетина і Шепоти. Декілька днів перебували в Довгополі, і по Черемошу – на Ясенів, Криворівню і Жаб'є» [9, 186–187].

О. Франко вказала конкретні дані про число цінних предметів, одержаних Ф. Вовком під час експедиції, та зроблених ним фотографій: «Кількість зібраних предметів досягла 1000, окрім того, відправлено було 600 писанок, ціла гуцульська кахлева піч з орнаментом та побутовими сценками, колекція посуду оригінальної роботи та мідні речі (прикраси, топирці, надзвичайно високої орнаментативності, дуже близької до гальштатської), 10 моделей церков та хат, різні знаряддя, одяг, прикраси. Окрім цього, Ф. Вовк виготовив близько 800 фотографій досить великого розміру (9x12 та 13x18)» [9, 187].

На основі великої кількості зібраних у наукових експедиціях антропологічних, етнографічних і археологічних матеріалів український вчений із світовим іменем зробив обґрунтовані наукові висновки про етнічну єдність українського народу: «Федору

Вовку вдалось довести фізичну, мовну, побутову і духовну спорідненість всього роз'єданого українського народу від Карпат до Слобожанщини і від Полісся до Кубані, довести, український народ є окремим, самобутнім, давнім народом» [9, 174].

Видатний український фольклорист і етнограф В. Гнатюк був першим, хто підніс фольклористику до рангу самостійної наукової дисципліни, тісно пов'язаної з етнографією, літературознавством і мовознавством. Особливо високо оцінив його експедиційну збирацьку діяльність І. Франко: «В. Гнатюк, феноменально щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів мабуть не дорівняв ні один» [10, 129].

У відомій програмній роботі «Українська народна словесність (В справі записів українського етнографічного матеріалу)» В. Гнатюк чітко зазначив, які види матеріальної культури народу перш за все мають зафіксувати збиральники етнографічних матеріалів під час експедиції: «Подам тепер короткі інформації про те, як і що належить записувати. Програма до збирання відомостей, дотичних народної побутової техніки. Приходять тут такі розділи: а) первісні механічні пристрої у народному побуті; б) огонь, його добування і переховування; в) лови; г) рибальство; д) скотарство; е) бджільництво; ж) ліси, сади, пасовища й сінокоси; з) хліборобство; і) мірошництво; к) копання землі, викопування й оброблення глини; л) оброблювання дерева; м) оброблювання шкіри; н) оброблювання рога й кістки; о) оброблювання волокнуватих речей; п) оброблювання металів; р) перемішування» [11, 51].

Для розробки концепційних основ експедиційного українознавства продуктивним є використання наукового підходу В. Гнатюка до збирання етнографічних матеріалів, який охоплює (в комплексі) фіксацію паспортних даних оповідачів, виконання рисунків і фотографій та точне вимірювання предметів: «Коли знайдуться визначніші оповідачі або співаки, добре зібрати про них біографічні й інші відомості, подати їх характеристики, а як можна, то й фотографії. При всяких записах, де се потрібне, подавати плани, рисунки, малюнки, фотографії, незважаючи на те, чи ті рисунки або плани дуже гарні та докладні, аби були ясні та зрозумілі. Для ясності слід подавати всюди вимір у метричних мірах. Не зважати на нечисленність чи невизначеність відомостей, бо часом і маленький запис може мати вагу для якогось досліду. Не брати нічого за відому річ всім, лише записувати все так, якби воно було нікому незнане, при чім треба старатися про найбільшу докладність і вірність» [11, 54–55].

М. Яценко описав великий практичний досвід В. Гнатюка в експедиційному збиранні етнографічних і фольклорних матеріалів: «Збирай зерко до зерка, та й буде мірка. Один трохи й другий трохи, то на язиці не значить нічого, но а в світ потрібно того». Слідування цьому золотому правилу, сформульованому оповідачем Кузьмою Лучкевичем із Мшанця, невтомна праця – дали Гнатюку такий багатий урожай» [11, 124].

Особливо корисним для сучасної концепції експедиційного українознавства став науковий підхід В. Гнатюка до визначення респондентів-оповідачів. Учений вважав, що ними мають бути лише найкращі носії народної культури, які зберегли для нащадків цінний досвід своїх предків: «Взагалі Гнатюк надавав великого значення ролі оповідача, що стосовно до тодішньої практики фольклористів, які рідко цікавилися творчістю співців і оповідачів у зв'язку з умовами їх життя, було значним кроком вперед. Він осуджує записування творів народної словесності від випадкових людей, які нерідко переповідають уривки з колись чутих творів» [11, 133].

Під час українознавчих експедицій, обираючи респондентів, ми також використовуємо вибіркового підхід. При цьому застосовуємо методику В. Гнатюка, який розглядав досвідченого оповідача як творчу особистість, що увібрала в себе досвід попередніх поколінь і творчо застосувала його у своєму житті. Саме відшукування найбільш творчих особистостей стало запорукою великого наукового успіху вченого: «Володимир Гнатюк підносить роль оповідача як творчої одиниці з народу, що не тільки акумулює творчість трудящих, а й, виступаючи від імені колективу, дає свою інтерпретацію, свою редакцію твору. Не механічне відтворення того, що запам'яталося, а художня розповідь, поєднана з елементами творчості, імпровізації, своє осмислення твору вирізняє кращих оповідачів з маси народу» [11, 134].

М. Яценко, аналізуючи науковий метод В. Гнатюка, який вчений використовував у своїх фольклорно-етнографічних експедиціях, звернув увагу на мовний аспект досліджень – точний запис усіх почутих слів. В. Гнатюк фіксував матеріал із діалектологічною точністю (не пропускаючи, за його власним висловом, «ніжє тії коми»): «Таким чином, головними рисами збирацького методу Володимира Гнатюка є: філологічна точність і абсолютна повнота запису безпосередньо з уст оповідача, співака, запровадження фонетичного письма для передачі усіх морфологічних і фонетичних особливостей мови, внаслідок чого записи становлять немалу цінність для діалектології. Виходячи з того, що той самий твір у різних оповідачів звучить по-різному та в кожній місцевості має свої локальні відмінності» [11, 139].

М. Яценко наголосив, що І. Франко високо оцінив науковий підхід В. Гнатюка до експедиційних фольклорно-етнографічних досліджень України: «Характеризуючи етнографічні дослідження в Галичині в 90-х роках XIX ст., Франко вказує на появу наукового підходу до збирання та публікації народної творчості. Відносячи до збирачів нового типу В. Гнатюка, він підкреслює такі важливі риси запису, як стенографічна точність запису, записування матеріалу від найкращих оповідачів (про яких подаються докладні відомості), наочність у передачі реалій, добра фахова підготовка збирачів (знання ними літератури, вибір найкращої території дослідження)» [11, 129].

Значний внесок в експедиційне вивчення Гуцульщини зробив визначний український етнограф, фольклорист, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, дослідник культури і побуту гуцулів В. Шухевич. Протягом двадцяти років у цьому самобутньому регіоні України він експедиційно збирав фольклорно-етнографічні матеріали, які стали джерельною базою для написання його основної праці – п'ятитомника «Гуцульщина». Це оригінальний твір, що зафіксував для історії Гуцульщини тодішній стан її матеріальної і духовної культури: «Крім кількох образків (ілюстрацій), які зазначую в тексті, всі інші споряджені з фотографічних знімків, dokonаних мною або таки в Гуцульщині, або тут у Львові з таких предметів, які я в Гуцульщині зібрав» [12, 25].

У дослідженні В. Шухевича точно збережено слова гуцульського діалекту, які траплялися під час збирання матеріалу, а також додатково складено короткий словник гуцульських слів: «У відповідні місця тексту вложив я багато гуцульських слів і їх форм з вимовою і наголосом так, як я їх чув, не менше старався я з усею силою придбати народну термінологію, що усе зазначую у тексті курсивом; особний словарець, поданий при кінці сеї праці, містить усі гуцульські слова, які мені лише удалось зібрати» [12, 25]. Територія досліджень, здійснених В. Шухевичем, охоплює весь регіон Галицької Гуцульщини, що є найбільшим за площею і чисельністю населення у цілому краї та найповніше представляє його матеріальну і духовну культуру: «Праця моя обнімає цілу галицьку Гуцульщину, а не поодинокі її села, проте представив я при описі обрядів і пр. в одній цілості усе те, що бачив по всій Гуцульщині, хоч деякі звичаї, обряди і пр. не всюди однакі, бо як каже Гуцул: «У нас (Гуцулів) шо грунь, то інша установа» [12, 26].

В. Шухевич у листі до І. Франка зазначав, що наводить тільки народні знання та факти із життя гуцулів, а не свої погляди на те чи інше описуване явище. Автор скромно розглядав свою працю як оригінальну археографічну і фактографічну джерельну базу для наступних науково-теоретичних досліджень Гуцульщини: «Моя праця не є критичною, так як вона тільки групує зібраний матеріал не про те, що ми знаємо про людей, але те, що люд знає і що люд уміє... Мою особисту працю при сій публікації не вважаю за якусь особливу свою заслугу, а лише за довг, виплачений мною гуцульському народові за ті красоти его чудової країни та его власної вдачі, якими я тільки налюбувався...» [12, 3].

У кінці XIX – на початку XX ст. наукові етнографічні дослідження Гуцульщини здійснював засновник історико-етнографічної науки Буковини Р.Ф. Кайндль, який використовував матеріали власних експедицій. В одній із праць про життя гуцулів він писав: «Моїм основним правилом було не брати до уваги друкований матеріал» [2, 5]. Дослідник довіряв переважно безпосереднім спостереженням та спілкуванню з інформаторами [13, 5].

У науковій монографії академіка П. Кононенка «Національна ідея, нація, націоналізм» зазначено, що сучасні експедиційні українознавчі дослідження ґрунтуються на науковій основі, яка була закладена видатними діячами української науки, культури і духовності: «Безумовно, що особлива роль у цьому процесі належить Київському університетові та Михайлові Максимовичу і П. Кулішу, Б. Грінченку, І. Нечую-Левицькому та М. Драгоманову, а згодом І. Франку та М. Грушевському, П. Грабовському і Лесі Українці, Х. Вовку, В. Хвойці та Д. Яворницькому, лідерам різних українських політичних партій» [14, 197].

Саме в той період експедиційні дослідження в Україні розпочали різні наукові комісії і товариства: «Закономірно, що по всій Україні, навіть у Москві й Петербурзі, австро-угорських кресах виникають не лише археологічні, етнологічні, історико-антропологічні комісії та товариства (в чому особлива заслуга В. Антоновича, М. Максимовича, П. Куліша, М. Грушевського, В. Гнатюка, О. Кониського), а й політичні партії, для яких найвищою метою стає Україна як суверенна нація-державна, а деміургічною силою – національна ідея. Науковою основою нового національно-державного відродження українства стає українознавство» [14, 212–213].

Отже, експедиційне українознавство ми розуміємо як емпіричний напрям українознавства, в рамках якого наукові дослідження здійснюються на основі експедиційно доповненої джерельної бази, до складу якої входять уже відомі літературні й археографічні джерела та сучасні фактографічні матеріали, одержані дослідниками під час експедицій. Наша концепція передбачає відповідну методику проведення українознавчих досліджень, що складається із чотирьох етапів.

На першому етапі науково-дослідної роботи потрібно поглиблено вивчити всі відомі літературні й археографічні джерела, які безпосередньо стосуються досліджуваної задачі чи проблеми. Тільки після цього можна виявити, яких саме сучасних фактографічних даних не вистачає для завершеного наукового дослідження. Для їх одержання планується проведення тематичних українознавчих експедицій. Спочатку треба спланувати, на якій території будуть здійснюватися українознавчі експедиції і які об'єкти, події, явища та процеси необхідно дослідити. Потім визначається особовий склад експедиційної групи, кількість експедицій, тривалість та строки їх проведення. Ефективність роботи українознавчих експедицій значною мірою залежить від якості попередньої підготовки всіх учасників та продуманості розроблених робочих планів і питальників. Завершальним кроком першого етапу експедиційного українознавства є розробка наукового проекту програми всіх запланованих українознавчих експедицій.

Другим етапом є безпосереднє здійснення українознавчих експедицій, згідно з наперед розробленим проектом програми із використанням традиційних та сучасних цифрових технологій фіксації аудіовізуальної інформації: фотографування, звукозапису і відеознімання. Багаторічний досвід проведення українознавчих експедицій в Гуцульському регіоні Українських Карпат засвідчив, що під час практичної роботи доводиться певним чином корегувати наперед розроблений проект програми, особливо це стосується удосконалення робочих планів та змісту питальників. Найбільш мобільною і продуктивною є наукова експедиція невеликої групи, що складається із 2–4 дослідників. В окремих випадках виникає потреба в допомозі додаткового провідника – місцевого жителя, який добре знає досліджувану територію та її мешканців.

Третім етапом є комп'ютерна обробка одержаних цифрових фактографічних матеріалів і документів. Після цього їх потрібно систематизувати і узагальнити. Усі зібрані і систематизовані експедиційні фактографічні матеріали зберігаються у відповідному архівному фонді науково-дослідної установи і пізніше можуть бути використані іншими дослідниками.

Завершальним етапом є створення експедиційно доповненої українознавчої джерельної бази дослідження. Оскільки науково-дослідна робота з українознавства – це перш за все творення нового наукового знання, то тільки на основі такої джерельної бази, що складається із уже відомих літературних і археографічних джерел про Україну та світове українство в минулому й нових експедиційних фактографічних матеріалів і документів про сучасний стан досліджуваної задачі чи проблеми, можна проводити її ґрунтовний аналіз з метою одержання нових наукових висновків і результатів.

Отже, експедиційне українознавство – емпіричний напрям українознавчих наукових досліджень, який використовує експедиційний метод одержання та систематизації нових достовірних фактографічних матеріалів, наступного аналізу та узагальнення експедиційно доповненої українознавчої джерельної бази і одержання наукових результатів.

Важливим завданням методики експедиційного українознавства є виявлення і цифрова фіксація реальних об'єктів, явищ і фактів, що стосуються України і світового українства та тематично належать до одного або кількох центрів українознавства, шляхом безпосередньої участі експедиційної групи науковців у цьому дослідницькому процесі. Українознавчі експедиції є польовим способом дослідження, завдяки якому можна зібрати достовірний джерельний матеріал. Вони здійснюються у населених пунктах України чи за її межами, у середовищі матеріальної і духовної культури українського етносу, коли українознавчу інформацію отримують і фіксують безпосередньо від респондента – носія автентичної української культури, а також в сучасних наукових установах, організаціях, підприємствах та інших інституціях, які володіють реальною об'єктивною інформацією українознавчого змісту.

Експедиційне українознавче дослідження може здійснюватися у формі групових чи колективних наукових експедицій, а також – за певних обставин науково-дослідної роботи – індивідуально. Під час українознавчої експедиції застосовують різні види фіксації інформації про досліджувані об'єкти, явища і факти щодо України і світового українства. Найефективнішою формою фіксації українознавчого матеріалу є комплексне застосування традиційних рукописних записів та сучасних цифрових аудіозаписів, відеознімання, фотофіксації, обмірів об'єктів тощо.

Найповніші українознавчі матеріали можна одержати під час застосування стаціонарної форми українознавчої експедиції, що може тривати в окремому населеному пункті чи в регіоні до кількох місяців. Тільки під час тривалої наукової експедиції можливе здійснення вичерпної фіксації фактографічних даних, що стосуються одного або кількох центрів українознавства. Короткотривалі епізодичні експедиції на окремі території, зустрічі із випадковими респондентами не дають можливості зібрати достовірний фактографічний матеріал.

Організація українознавчих експедицій із дослідження України і світового українства здійснюється за відомою польовою методикою. Програма проведення українознавчих експедицій передбачає певну тему дослідження, її маршрут, використання традиційних та сучасних цифрових технічних засобів фіксації інформації. Для більш ефективної роботи українознавчої експедиції потрібна попередня розвідка об'єктів дослідження. Продуктивними методами отримання інформації є спостереження, анкетування, опитування чи інтерв'ювання, документальне фотографування, аудіозаписи і відеознімання, обміри об'єктів, картографування досліджуваних явищ, окремих елементів тощо.

Найбільш універсальним та найпоширенішим експедиційним методом є безпосереднє опитування чи інтерв'ювання респондента – спеціально вибраного досвідченого автентичного носія українознавчої інформації. Для отримання достовірних даних потрібно експедиційно охопити всю досліджувану територію. Крім того, дослідники завчасно готують відповідний робочий план та детальний тематичний питальник з метою зібрати якомога повніші відомості про досліджуваний об'єкт, явище чи факти. Для підвищення ефективності роботи варто попередньо зустрітись із респондентами та вручити їм індивідуальний варіант питальника.

Наведемо науково-методологічні рекомендації, викладені у наукових працях кандидата філософських наук, доцента, заступника директора ННДІУ з наукової роботи Т. Кононенка. Так, експедиційне українознавство як емпіричний напрям науки про Україну має доповнити джерельну базу українознавства новими фактографічними даними, які входять у сферу осягу сучасної України. «Унікальність українознавства полягає в тому, що воно є не наукою «про Україну», не однією з наук «про Україну», а наукою України – українознавчої України. Предметом українознавчого дослідження постає осяг України у засобах її осягання, вихованої в українознавчих дослідженнях цілісної спроможності людини до цілісного сприйняття України» [15, 46].

Концепція експедиційного українознавства розглядає також оптимальний склад експедиційної групи дослідників, сучасні форми і засоби проведення українознавчих експедицій із обов'язковим використанням сучасних цифрових технічних засобів фіксації, систематизації та архівування інформації: «Якщо теорія чітко постає як впорядковане явище свідомості, то концепція мусить мати форми і засоби втілення, властиві предмету концепції» [16, 126].

Основне завдання сучасного експедиційного українознавства полягає в одержанні сучасних фактів, що цілком відповідає меті українознавства XXI ст., яке орієнтоване на творення нового наукового знання та його практичного застосування. «Наукова діяльність спрямована на творення нового наукового знання та його втілення в конкурентоспроможні науково-гуманітарні та науково-технологічні продукти» [17, 134].

Для розробки наукового проекту українознавчої експедиції важливим є розуміння того, що методика його проведення повинна базуватися на універсальності підходів до дослідження українознавчих задач і проблем, що були розроблені видатним українським вченим В. Вернадським. «Для нас категоріально-науковим є метод, геніально втілений у теорії ноосфери Володимиром Вернадським. Згідно з цим методом Природа визначається універсально-цілісною системою, а тому й розуміння культури та методології вивчення й висвітлення її має відзначатися універсальністю підходів, форм та засобів пізнання й сцієнтизму» [18, 308].

Протягом останніх десяти років роботи Філія «Гуцульщина» ННДІУ здійснила низку українознавчих експедицій: «Будинок астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван», «Гора і скеля Писаний Камінь», «Гуцульський музей у Жаб'ю-Ільцях», «Річка Чорний Черемosh», «Традиційна дерев'яна архітектура Гуцульщини» і «Полонини Гуцульщини». Про одержаний практичний досвід організації і проведення українознавчих експедицій на території Гуцульського регіону Українських Карпат, у яких брали участь П. Кононенко, Т. Кононенко, В. Сніжко, О. Рибарук і П. Шкрібляк та ін. дослідники, йшлося у доповіді на секційному засіданні Міжнародної науково-практичної конференції «Українознавство XXI ст.: нові підходи, критерії та завдання розвитку», що відбулася у 2008 р. В ухвалі секції висловлено рекомендацію щодо потреби організації українознавчих експедицій у всі регіони України: «Для отримання сучасного фактографічного матеріалу українознавчого змісту та реалізації цілісного підходу до вивчення Українського терену в НДІУ планувати організацію наукових українознавчих експедицій у всі регіони України» [19, 103].

Досвід роботи Філії «Гуцульщина» ННДІУ засвідчує, що новітнє експедиційне українознавство в рамках розробленої ННДІУ наукової концепції має потенційно великі можливості для подальшого розвитку сучасного українознавства [20].

Висловлюємо щиро вдячність Т. Кононенку за допомогу в розробці наукових основ концепції експедиційного українознавства.

Література

1. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
2. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – Т.1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І.М. Дзюби, М.Г. Жулинського. – К.: Наук. думка, 2001. – 784 с.
3. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – Т.5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. – К.: Наук. думка, 2001. – 496 с.
4. Кирилюк Є. П. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1979. – 266 с.
5. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Шашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Т.6: Серія «Історичні студії та розвідки (1895–1900)». – Львів: Світ, 2002–2004. – 696 с.
6. Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т.35: Літературно-критичні праці (1903–1905). – К.: Наукова думка, 1982. – 512 с.
7. Білінкевич І.О. Іван Франко на Станіславщині: Біографічно-краєзнавчі нариси / Вст. ст., підгот. тексту і наук. редакція М.М. Васильчука. – Коломия: Вік, 2006. – 192 с.
8. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989) / Упорядники: Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець, Д. Пельц, А. Сисецький; Відпов. ред. О. Купчинський. – Львів: ЦДІА України у Львові, 1998. – 467 с.
9. Франко О.О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч: Наук. видання. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – 378 с.
10. Яценко М.Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. – К.: Наукова думка, 1964. – 288 с.
11. Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість / Упорядкування, вступна стаття та примітки М.Т. Яценка. – К.: Наукова думка, 1966. – 248 с.
12. Шухевич В.О. Гуцульщина. – Перша і друга частини. – Друге видання // Гуцульщина. – Верховина, 1997. – 352 с.
13. Кожоляно Г.К. Етнографічно-експедиційна діяльність Р.Ф. Кайндля у кінці XIX – на початку XX ст. // Вікно в європейську науку: Матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля. Чернівці, 20–21 травня 2006 р. – Чернівці: Прут, 2006. – С. 8–12.
14. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: МАУП; Міленіум, 2006. – 358 с.
15. Кононенко Т. Народно-звичаєві обрії філософії Г. Сковороди. Філософія України. Вступ до методології українознавства. – К.: Науково-дослідний інститут українознавства, 2008. – 174 с.
16. Кононенко Т. Парадигмальні виміри українознавчої наукової концепції // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 126–132.
17. Кононенко Т., Дідух Л., Терлецький В., Таровська О., Мартинюк А. Українознавство XXI століття – філософія нового, відкриття та винахідництва // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 132–142.
18. Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія. – К.: НДІУ, 2008. – 400 с.
19. Ухвала секції № 7 «Природо-екологічні складові в самопізнанні й самотворенні українського народу» // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 102–103.
20. Зеленчук Я.І. Українознавчо-історична реконструкція етносоціальної системи Гуцульщини: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 / Науково-дослідний інститут українознавства МОН України. – К., 2007. – 20 с.

Ідзьо Віктор

Українознавство як функціональна та невід'ємна складова прикладної лінгвістики

Утвердження та поєднання українознавства із системою прикладної лінгвістики – нове наукове досягнення українських вчених, які ставлять завдання висвітлювати і втілювати українознавство як систему історичних, філологічних та філософських знань у науково-освітню та дослідну систему прикладної лінгвістики. Власне українознавство покликане реалізувати українські наукові та освітні цінності, які напрацювали, сконцентрували українські вчені впродовж віків, і особливо, за останнє століття.

Поєднання систем українознавства та прикладної лінгвістики розвиватиме у новому столітті українське історичне, філологічне, лінгвістичне світобачення у контексті мовно-лінгвістичної та перекладацької концепції з метою доведення науково-освітніх цінностей Української держави до народів Європи [2, 2-3]. У контексті просування українознавства та прикладної лінгвістики як наукової та освітньої системи стандартів Болонського процесу, українознавство стане науковим та освітнім рупором, зокрема, факультету прикладної лінгвістики Університету «Львівський Ставропігон» [1, 198-201].

Українознавство та прикладна лінгвістика поєднують роботу і досвід, кращі досягнення, традиції науково-освітньої роботи НДІУ МОН України, факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон", які очолюють, відповідно, основоположник наукового українознавства, доктор філологічних наук, професор, академік, директор НДІУ П.П.Кононенко, а також професор, декан факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон" С.Г.Борзенко. Об'єднання зусиль учених кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон" з науково-освітньою структурою НДІУ сприятиме координації та спільній науково-освітній роботі. Нині необхідно впроваджувати поєднання наукових устремлінь українознавства та прикладної лінгвістики, вдосконалювати методологію вивчення і введення у педагогічну практику систему знань, яка поєднує українознавство та прикладну лінгвістику. Це розвиватиме українську гуманітарну систему знань, підтримуватиме науково-освітні процеси у світовому українському просторі, синтезуватиме та аналізуватиме українознавчі та лінгвістичні гіпотези, концепції попередніх епох, поколінь українознавців та фахівців з прикладної лінгвістики для науково-освітніх потреб української науки в плані розбудови Української держави та суспільства, української мови і літератури [2, 2-3].

Факультет прикладної лінгвістики в Університеті «Львівський Ставропігон» відкрито у 2001р. Декан факультету – кандидат педагогічних наук, професор С.Г. Борзенко. На факультеті функціонують: кафедра прикладної лінгвістики (завідувач кафедри – С.Г. Борзенко) та кафедра українознавства (завідувач кафедри – доктор історичних наук, професор В.С. Ідзьо).

У такому поєднанні кафедра українознавства (в системі факультету прикладної лінгвістики) здійснює комплексне вивчення історії, літератури та мови. При цьому зростає потреба у фахівцях, які здатні вирішувати завдання в галузі комплексного вивчення історії, літератури та мови в узагальнюючому курсі українознавства, який полегшує обробку комплексної інформації в усіх галузях наук.

Поглиблене вивчення українознавства, загальних гуманітарних і мовознавчих дисциплін, комп'ютерних технологій та іноземних мов може забезпечити відповідний рівень підготовки фахівця з прикладної лінгвістики, що дасть можливість розв'язувати завдання в різних галузях, передусім, у науковій та прикладній сферах.

Слід наголосити, що кафедри українознавства відкриті сьогодні в більшості університетів та інститутів України. Плідно функціонує відділ українознавства в Академії наук – «Вища школа» – України.

Майбутньому країни потрібні українознавці, які б поряд з перекладачами-лінгвістами підтримували високий рівень української гуманітарної науки. Кафедра українознавства зміцнює факультет прикладної лінгвістики, який здатний здійснювати переклади історичних та художніх текстів, розробляти нові методи викладання, впорядкування історичної та літературної термінології, допоможе оволодіти основами історичної лінгвістики.

Для діяльності кафедри факультет прикладної лінгвістики, як і в цілому Університет "Львівський Ставропігон", має відповідну матеріально-технічну базу, може забезпечити навчання та видання друкованого органу кафедри – журналу "Українознавець" – на потрібному навчально-методичному рівні.

Підготовка спеціалістів за кваліфікацією лінгвіст-інформатик та перекладач матиме також базу знань, яку забезпечить кафедра українознавства в галузі гуманітарних та соціально-економічних дисциплін. У процесі вивчення цих дисциплін на кафедрі українознавства студент закріплює знання з історії, літератури, мови та культури України на високому фаховому освітньо-кваліфікаційному рівні та матиме можливість:

- знати основні історичні події в українській історії, літературі, культурі, які об'єднує українознавство;
- знати основні українознавчі теорії;
- розуміти основи українознавства;
- мати уявлення про основні етапи розвитку українознавства: історії, мови, культури, бачити взаємодії духовного і

матеріального;

- знати Конституцію України, права і свободи громадян, засади сучасного українознавства;
- вміти обґрунтувати свою точку зору в контексті вивчення українознавчих дисциплін;
- розуміти наукову, філософську, релігійну структуру українознавства;
- володіти основами документознавства;
- знати рідну мову (як загальнолітературну, так і ділову) як основу українознавства;
- розуміти значення українознавства в умовах науково-технічного прогресу;
- розуміти значення українознавства для розбудови держави.

На кафедрі українознавства студенти набуватимуть знання та вміння для фахового підходу до комплексного вивчення українознавства та лінгвістики. Це суттєво новий підхід до комплексного поєднання та вивчення вищезгаданих наук.

У галузі фундаментального та професійно орієнтованого українознавства діяльність кафедри українознавства має забезпечити успішну фахову діяльність студента у майбутньому. Ці знання базуються на формуванні під час навчання вмінь та навичок саме в практичному використанні історичної та філологічної науки, культурології, передусім, у практичному використанні прикладної лінгвістики.

Таким чином, від отримання знання на кафедрі українознавства залежить здійснення у майбутньому професійної діяльності фахівця-лінгвіста.

Знання, отримані на кафедрі українознавства, передбачають вміння:

- вести діалог з історії, філології, культурології у необхідному колі професійного спілкування;
- обґрунтувати свою точку зору з українознавчих аспектів у будь-якій професійній ситуації;
- адекватно розуміти професійно орієнтовану мову;
- вирішувати будь-які практичні українознавчі завдання.

Для реалізації програм українознавства розроблені технології навчання, які ґрунтуються на використанні найсучасніших методик (як вітчизняних, так і закордонних), передових засобів навчання, – нових підручників, посібників з українознавства, аудіо-, відео- та Інтернет-матеріалів, різних видів українознавчої наочності.

Технології українознавства передбачають залучення матеріалів (підручників, аудіо- та відеоматеріалів), які мають українознавче спрямування як основу набуття студентами знань про нашу країну, історію, мову, культуру. Українознавство у контексті лінгвістичних досліджень вивчає також побут, історіографію, релігієзнавство.

Концепція вивчення українознавства на факультеті прикладної лінгвістики передбачає забезпечення високого рівня самостійної роботи в галузях як української історії, літератури, культури, так і лінгвістики. При вивченні циклів українознавства головною метою є оволодіння основами української історії, літератури та культури на кваліфікаційному рівні, щоб забезпечити всі необхідні знання для вивчення основ контрастивної лінгвістики.

Для успішного розв'язання завдань українознавства, які пов'язані з розвитком нових лінгвістичних технологій, необхідне гармонійне поєднання трьох головних компонентів: вільного знання історії, літератури, мови, досконалого володіння комп'ютерною технікою, обізнаності з головними аспектами сучасної української культурології.

Роль сучасного українознавства полягає у формуванні, вивченні та використанні інформаційних потоків, які базуються на рідній українській історії, мові, культурі, з використанням спеціалізованої структурно-лінгвістичної бази.

Чільне місце займають такі аспекти:

- українознавча база даних;
- українознавчі Інтернет-ресурси;

- вивчення та формування нових українознавчих баз даних як фахівцями-професіоналами, так і початківцями-студентами;

- введення у безперервний українознавчий процес навчання нових освітніх та наукових програм.

Важливий напрямок розвитку кафедри українознавства на факультеті прикладної лінгвістики в Університеті "Львівський Ставропігон" – наукові дослідження та публікації наукових досліджень у фаховому журналі "Українознавець". Крім того, випускники цього факультету зможуть продовжити вдосконалювати знання на кафедрі як пошукачі або аспіранти. Для підготовки фахівців необхідно передбачити функціонування всіх електронних носіїв інформації як в Україні, так і поза її межами, бо програми кафедри українознавства ґрунтуються на вивченні світового досвіду. Адже відомо, що кафедри українознавства створені й активно функціонують в Польщі при Варшавському Університеті, в Українському університеті у Москві, в Українському Вільному Університеті в Мюнхені. Українознавство розвивається в українській системній освіті у США, Канаді, Великій Британії, Німеччині. Створена Світова науково-методична рада українознавців, яку очолює академік П.П.Кононенко. Ця Рада бере шефство над кафедрами українознавства, надає їм всебічну допомогу, проводить форуми та щорічні міжнародні наукові конференції українознавців.

Сьогодні українознавство орієнтується на профільний державний заклад – Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, який координує діяльність усіх світових українознавчих кафедр, створює українознавчі програми для конкретних кафедр, робить все можливе, щоб система підготовки спеціаліста (лінгвіста-інформатика і перекладача) мала високий фаховий рівень.

Термін "прикладна лінгвістика" багатогранний, багатозначний. Часто під цим терміном мають на увазі виключно методику викладання іноземних мов. Інші – замість терміна "прикладна лінгвістика" застосовують терміни: "комп'ютерна лінгвістика", "інженерна лінгвістика", "обчислювальна лінгвістика" та ін. Але, на нашу думку, поняття "прикладна лінгвістика" ширше, ніж інші терміни.

Прикладна лінгвістика має здатність збільшувати й активізовувати контакти лінгвістики з найрізноманітнішими науками, що дозволяє вирішувати проблеми соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгводидактики, теорії перекладу, теорії масової комунікації, текстології, проблеми моделювання мови з метою знаходження одиниць презентації в лінгводидактичних цілях. Це термінознавство, практична стилістика, лексикографія тощо. Прикладна лінгвістика сьогодні – діяльність щодо прикладання наукових знань про будову і функціонування мови у різних сферах практичної діяльності людини.

Розвиток її зумовлений соціальним замовленням суспільства.

Колектив факультету розуміє, що має вирішувати багато проблем, серед них:

- створення авторських освітньо-професійних програм;
- розробка освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників;
- впровадження комплексу методичного забезпечення навчального процесу;
- впровадження інновацій у навчальний процес, пошук нових форм і методів роботи;
- вирішення питань конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

Виходячи з усього вищесказаного, необхідне відкриття нових спеціальностей і спеціалізацій, вдосконалення існуючих відповідно до комп'ютеризації освітнянського ринку праці тощо.

Випускники кафедри прикладної лінгвістики може працювати організатором-управлінцем, а тому повинен володіти, як мінімум, 2-3 іноземними мовами, знатися на менеджменті, економіці, методиці управлінської діяльності. Формування професійних умінь і навичок лінгвіста-інформатика передбачено змістом комп'ютерно-лінгвістичних практик (про концепцію однієї з них йдеться у доповідях викладачів нашої кафедри).

Випускники мають бути високоосвіченими, культурними. Саме тому вводяться нові спеціалізації, впроваджуються нові освітні технології, форми та методи навчання, викладаються такі дисципліни, як риторика, психологія навчання та самоменеджмент студента, адміністративний менеджмент, текстова діяльність, теорія комунікацій та ін. З'явився відчутний попит на лінгвістів, які працюють у сферах реклами, публічної політики. Ці напрями об'єдналися в діяльності піарівських агентств різної форми, які надають послуги з просування на політичному ринку як окремих політиків, так і політичних партій і рухів. Вони займаються організацією передвиборних кампаній, встановлюють зв'язки з громадськістю, створюють моніторинг стану суспільної свідомості тощо. Реагуючи на потреби сьогодення, на кафедрі прикладної лінгвістики з'являються спецкурси: „Мова реклами в західних засобах масової інформації“, „Public Relations“ та ін.

Продовжуються дослідження в галузях комп'ютерного перекладу, лексикографії; удосконалюються комп'ютерні засоби обробки та збереження мовних даних; складаються автоматичні словники для різних типів користувачів; активно розвивається соціолінгвістика.

Ми шукаємо такі методи навчання, які були б орієнтовані на формування у студента умінь і навичок наукового самостійного пошуку, здобування знань для професійного, інтелектуального зростання особистості.

Велика увага приділяється науковій роботі як викладачів, так і студентів. Проведено першу наукову конференцію «Прикладна лінгвістика в XXI ст.: лінгводидактичні та культурологічні аспекти». Разом з TESOL – Україна (Асоціацією викладачів англійської мови в Україні) та Міжнародним центром впровадження програм ЮНЕСКО проведені наукові конференції з актуальних проблем викладачів іноземної мови як мови фаху в умовах глобалізації університетської освіти. Викладачі кафедр виступають з доповідями на всеукраїнських та міжнародних конференціях. Проводиться щорічна міжуніверситетська студентська конференція «Молодь, наука, сучасність: лінгвістичні, економічно-правові та морально-етичні аспекти». Великим здобутком колективу є випуск першого номера журналу "Українознавець" [1, 199-202].

Щодо цього, П.П.Кононенко наголошував: "У житті завжди є належні підстави для радості. На цей раз причиною піднесеного настрою є вихід у світ першого номера журналу "Українознавець" – друкованого органу Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України та кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігон". Радісно й тому, що журнал, редагований лауреатом премії ім. академіка І.П.Крип'якевича, членом-кореспондентом Міжнародної академії наук Європи, професором, доктором історичних наук Віктором Святославовичем Ідзьо, вийшов надзвичайно актуальним, змістовним і оформленим за найвищими стандартами. Науковці, освітяни, громадськість одержали ще одне авторитетне джерело знань про Україну і світове українство.

Не менш радісно, що журнал став свідченням справжньої скоординованої співпраці колективів Києва (Інститут українознавства), Москви (Український університет у Москві) та Львова (Університет «Львівський Ставропігон»), що є добрим знаком можливості ефективного співробітництва всіх міжнародних центрів та сил українознавства. А це важливо й тому, що українство, його історія, мова, культура, освіта, наука – феномени всепланетарні та потребують комплексного, системного дослідження та висвітлення.

Вихід журналу "Українознавець" є знаменною віхою всіх професійно-патріотичних сил, котрі чують виклики часу й реально дбають про успіхи державотворення в Україні та про розуміння своєї ролі у здійсненні своєї історичної місії. Віриться, що добрий початок матиме гідне продовження" [4, 1].

Тільки така цілеспрямована робота кафедри українознавства та прикладної лінгвістики, як і всього колективу факультету прикладної лінгвістики, дасть можливість забезпечити мовну політику нашої держави необхідним арсеналом засобів: словниками, підручниками, україномовними інформаційними системами, комп'ютерними системами для мовних комунікацій. Наше завдання – підготувати спеціаліста (лінгвіста-інформатика і перекладача) – майбутнього громадянина України, українознавця, фахівця з української історії, мови та літератури, який сам уже зможе знайти такі оптимальні шляхи

навчання та виховання, які врахували б його потреби, нахили, інтереси, уподобання, прагнення, бажання, мотиви поведінки при спільному впровадженні здобутих знань з українознавства та прикладної лінгвістики [1, 199-202]. Таким чином, українознавство як функціональна та невід'ємна складова прикладної лінгвістики прискорить підготовку фахівців на факультеті прикладної лінгвістики, передбачить можливість удосконалення навчального процесу, що диктується нинішніми змінами в усій структурі гуманітарної науки, яка стає ключовим фактором у системі Міністерства освіти та науки України [3, 187-189].

Література

1. Борзенко С. Факультет прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігійон" (інформація). "Науковий Вісник" Українського Університету Москви. – М., 2006. – Т.Х.
2. Ідзьо В. Передмова головного редактора // "Українознавець". – Львів, 2005. – Випуск I. – С.2-3.
3. Ідзьо В. Концепція кафедри українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету "Львівський Ставропігійон"(1.02.2005р.) // "Науковий Вісник" Українського Університету Москви. –М., 2006. – Т.Х.
4. Кононенко П. Переднє слово // "Українознавець". – Львів, 2006. – Випуск II. – С.1.

Істоміна Надія

Міжнародний конкурс з українознавства продовжується...

Життя наше – адже це шлях безперервний.
Світ цей – велике море усім нам пливучим.
Він бо є Океан, який перепливається, о вельми
небагатьма щасливцями безбідно...
Отже, дивись, щоб не плавати в тумані, щоб
не обрав ти ненадійного становища в житті.
Григорій Сковорода

Міжнародний конкурс з українознавства проводився Науково-дослідним інститутом українознавства МОН України, Міжнародною асоціацією "Україна і світове українство" спільно з місцевими органами виконавчої влади, обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти, обласним, міськими та районними управліннями освіти, громадськістю та міжнародними організаціями у двох номінаціях і двох формах:

- конкурс науково-дослідних учнівських робіт (для учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів всіх рівнів та форм власності) – заочна та очна форми;
- демонстраційна версія Інтернет-олімпіади з використанням сучасних інноваційних технологій.

Проведенням Конкурсу передбачалося: збудження інтересу учнівської молоді до пізнання України й українського світу (зарубіжного) шляхом самостійних досліджень, розвитку в учнів науково-дослідних нахилів, підготовки їх до самостійного мислення й шляхобачення та наукового тлумачення розвитку України у світовому часо-просторі; утвердження українознавства як окремої навчальної дисципліни і методології освітньо-виховного процесу на засадах суспільно-гуманітарної науки як синтезуючої і цілісної системи наукових інтегративних знань; підвищення освітнього рівня педагогічних кадрів; реалізації державних програм, статутних завдань, напрямків та проектів наукових досліджень, розробки технологій апробаційно-експериментального і практичного впровадження спільних вітчизняних та зарубіжних освітнянських досягнень на основі інноваційних інформаційних технологій; формування в учнів знань про Україну та українство як органічну спільність із вселюдством, сприяння самореалізації кожної особистості та нації, патріотизму, любові до своєї Батьківщини, глибокої поваги до держави, історії, традицій, культури українського народу; популяризації української освіти в Україні й зарубіжжі із залученням інноваційних технологій; виховання нової української людини, яка пізнає, вивчає і творить себе й новий український світ.

Науково-дослідний інститут українознавства підготував пакет документів із проведення Міжнародного конкурсу з українознавства (положення, склад оргкомітету, координаційної ради, робочої групи та журі конкурсу) для його затвердження Міністром освіти і науки України. 7 лютого 2007 р. Міністр освіти і науки України С.Ніколаєнко підписав наказ МОН

України № 91 про проведення Міжнародного конкурсу з українознавства.

17 січня 2007 р. Науково-дослідний інститут українознавства провів всеукраїнську нараду методистів з українознавства обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти з метою підготовки Міжнародного конкурсу, на який прибули представники областей України та м. Києва.

Українознавчим центрам діаспор, видавничим інституціям, ЗМІ, меценатам та різним фондам були розіслані електронні повідомлення через Internet-мережу.

Науково-методичне забезпечення, а саме: розробку конкурсних письмових робіт для учнів 8–11 класів та тестових завдань для Internet-олімпіади, здійснювали творчі групи та комісії, які були визначені наказами директора НДІУ П.Кононенка. Зміст завдань відповідав Програмі з українознавства для учнів 1–12 класів загальноосвітніх закладів під ред. П.Кононенка (К.,2004).

Завдання для Internet-олімпіади розроблялися в НДІУ, програмне забезпечення було здійснено Кримською філією НДІУ.

До 25 березня 2007 р. на Міжнародний конкурс надійшло 365 науково-дослідних робіт з 22 областей України, м. Києва та Молдови. 29 робіт мали характер поетичних літературних творів малої форми; 13 робіт не відповідали умовам Конкурсу і були зняті з подальших конкурсних змагань. Після рецензування учнівських науково-дослідних робіт співробітниками НДІУ на II тур Конкурсу було відібрано 161 роботу (Див. Додаток 1).

За тематикою науково-дослідні учнівські роботи, які надійшли на Конкурс, можна поділити на такі групи:

- буття і свідомість українського народу у світовому часо-просторі;
- українська держава, нація, культура, мова в еволюційному розвитку;
- особливості розвитку громадянського суспільства;
- обряди, звичаї, традиції українського народу, фольклор, етнографія;
- природа та історія рідного краю;
- типи українських характерів у літературі;
- міфологічні символи українців;
- давні українські народні костюми та їх інтерпретація в сучасному одязі;
- українські страви: пізнавально-виховні функції;
- розвиток української мови;
- житло як компонент традиційно-побутової культури українського народу;
- розвиток в Україні народних ремесел та промислів.

26 квітня 2007 р. в актовій залі НДІУ в урочистій обстановці розпочав роботу Міжнародний конкурс з українознавства. Учасників конкурсу, їх батьків та вчителів привітали співголова оргкомітету, директор Науково-дослідного інституту українознавства П.Кононенко, головний редактор журналу "Самостійна Україна" П.Дорожинський, чех Ярослав Пешек.

II тур Конкурсу розпочався з виконання учнями 8 – 11 класів письмових конкурсних завдань з українознавства, які містили три обов'язкові складові: 10 тестових завдань, пояснення двох понять та аргументоване спростування або доведення одного з тверджень (на вибір учасника). Для оцінювання письмових конкурсних завдань була розроблена відповідна критеріальна система.

За сумарною кількістю балів (за рецензію та виконання письмового конкурсного завдання) 18 конкурсантів з кожної паралелі класів були визначені для захисту науково-дослідних робіт.

Захист науково-дослідної роботи передбачав такі критерії оцінювання:

- аргументація вибору теми та розкриття основних положень дослідження з урахуванням власного внеску дослідника;
- логічність, послідовність, лаконічність викладення матеріалу дослідження;
- компетентність, етика і культура учасника;
- активна кваліфікована участь у веденні дискусії.

Загалом, можна констатувати високий рівень підготовки конкурсантів. Звертає на себе увагу добра обізнаність школярів в обраній тематиці, що влучно підкріплювалася використанням як наочного ілюстративного, так і прикладного матеріалу. Позитивною ознакою стало намагання молодих дослідників у процесі пошукової діяльності використовувати архівні фонди. В цілому, ступінь підготовки учнів характеризується наявністю глибоких базових знань предмета (об'єкта) дослідження.

Учасники Конкурсу, які не пройшли на захист, мали можливість звернутися до апеляційної комісії. До неї із заявами щодо підвищення результатів за рецензію та письмову конкурсну роботу звернулися 9 учнів у присутності своїх керівників або батьків. Учнівські науково-дослідні та письмові роботи були переглянуті, учні отримали аргументовані і кваліфіковані відповіді досвідчених науковців.

Після завершення захисту науково-дослідних робіт за сумарною кількістю балів (рецензія, виконання письмових конкурсних робіт та захист науково-дослідних робіт) були визначені переможці Міжнародного конкурсу:

8 клас – I місце – Горюк Оксана Петрівна (Банилівська ЗОШ Винницького району Чернівецької області), науковий керівник Андрюк Ольга Петрівна, вчитель українознавства, вчитель-методист вищої категорії;

II місце – Амеліна Оксана Сергіївна (Чкаловська ЗОШ Нікопольського р-ну Дніпропетровської області), науковий керівник Марченко Надія Олександрівна, вчитель українознавства;

III місце – Мілова Ірина Сергіївна (Бандурський НВК Первомайського району Миколаївської області), науковий керівник Росовська Лариса Петрівна, вчитель історії;

9 клас – I місце – Костур Костянтин Володимирович (гімназія № 191 ім. П.Тичини м. Києва), науковий керівник Бондаренко Тамара Михайлівна;

I місце – Широка Ольга Володимирівна (Ленінська ЗОШ Дніпропетровської області), науковий керівник Світка Олександра Василівна, вчитель української мови та літератури;

II місце – Залізна Катерина Йосипівна (гімназія № 191 ім. П.Тичини м. Києва), науковий керівник Сироткін Володимир Михайлович, вчитель історії;

III місце – Галайчик Ярослав Ярославович (спеціалізована школа № 135 м. Києва), науковий керівник Чайка Олег Ігорович, учитель;

10 клас – I місце – Декаполітова Маріанна Олегівна (гімназія № 191 ім. П.Тичини м. Києва), науковий керівник Чебанюк Ніна Карлівна, вчитель історії;

I місце – Заблоцька Юлія Віталіївна (медичний ліцей, м. Донецьк), науковий керівник Балахонova Світлана Володимирівна, учитель вищої категорії;

I місце – Путіліна Анастасія Сергіївна (Український гуманітарний ліцей Київського національного університету імені Тараса Шевченка м. Києва), науковий керівник Головай Ірина Андріївна, вчитель українознавства, зав.лабораторією українознавства;

II місце – Клименко Ірина Володимирівна (гімназія № 1 м. Лохвиця Полтавської області), науковий керівник Хоменко Лариса Григорівна, вчитель трудового навчання, вчитель-методист;

II місце – Мокрушова Ліна Павлівна (Кагарлицький районний ліцей Київської області), науковий керівник Чернетко Тамара Борисівна, вчитель;

III місце – Мошковський Максим Валерійович (Житомирська міська гуманітарна гімназія № 23), науковий керівник Онищук Вікторія Михайлівна, вчитель;

III місце – Ткачова Тетяна Олександрівна (Перша міська гімназія м. Черкаси), науковий керівник Нестеренко Наталія Василівна, методист міського методичного кабінету установ освіти м. Черкаси;

III місце – Корнієнко Тетяна Іванівна (НВК № 131 м. Дніпропетровська), науковий керівник Ярило Алла Миколаївна, вчитель;

11 клас – I місце – Тесленко Володимир Миколайович (гімназія ім. Пантелеймона Куліша м. Борзни Чернігівської області), науковий керівник Срібна Олена Григорівна, вчитель;

II місце – Лесюк Оріся Степанівна (Калузька гімназія Івано-Франківської області), науковий керівник Півторак Віталій Романович, вчитель;

III місце – Гром Катерина Ігорівна (гімназія № 191 ім. П.Тичини м. Києва), науковий керівник Кухар Любов Олексіївна, вчитель географії;

III місце – Ніконенко Тетяна Сергіївна (Кременчуцька гімназія № 6 Полтавської області), науковий керівник Лушакова Алла Миколаївна, викладач Кременчуцького державного політехнічного університету.

У номінації на кращу науково-дослідну роботу відзначені учні:

8 класу – Буяло Катерина Володимирівна (Бобровицька гімназія Чернігівської області), науковий керівник Буяло Оксана Миколаївна, вчитель;

– Сідун Катерина Сергіївна (ЗОШ № 235 ім. В.Чорновола м. Києва), науковий керівник Котлярова Марія Степанівна, вчитель;

9 класу – Братків Христина Ігорівна (Джуринська ЗОШ Тернопільської області), науковий керівник Братків Анастасія Ярославівна, вчитель українознавства;

– Осипчук Діана Корнеліївна (Верхньостановецький ЗНЗ, Кіцманський р-н Чернівецької області), науковий керівник Найда Володимир Костянтинович, вчитель українознавства вищої категорії;

10 класу – Мусійчук Анна Валеріївна (гімназія № 191 ім. П.Тичини м. Києва), науковий керівник Кухар Любов Олексіївна, заступник директора з наукової роботи, вчитель географії;

– Рибачок Ірина Миколаївна (Український гуманітарний ліцей Київського національного університету імені Тараса Шевченка м. Києва), науковий керівник Гольденберг Яків Михайлович, Головай Ірина Андріївна;

– Сокол Ілона Василівна (гімназія № 2 м. Семенівки Чернігівської області), науковий керівник Артеменко Світлана Миколаївна, вчитель;

11 класу – Парфенюк Дмитро Сергійович (Лубенська спеціалізована школа № 6 Полтавської області), науковий керівник Абрамова Наталія Федорівна, вчитель.

Вищезазначеним науковим керівникам учнівських науково-дослідних робіт – учителям середніх загальноосвітніх навчальних закладів – будуть надіслані на обласні інститути післядипломної педагогічної освіти подяки співголови оргкомітету Міжнародного конкурсу з українознавства, директора Науково-дослідного інституту українознавства, професора П.Кононенка.

Науково-дослідним інститутом українознавства була здійснена організаційна й підготовча робота з проведення демонстраційної версії Internet-олімпіади, яка стала складовою Міжнародного конкурсу з українознавства. Метою проведення Internet-олімпіади було створення необхідного й достатнього комплексу інноваційних інформаційних і комп'ютерних технологій для здійснення Міжнародної Internet-олімпіади з українознавства в україномовному та англomовному середовищі. Зацікавленість учнів у ній під час проведення Міжнародного конкурсу довела, що, на відміну від традиційних технологій моніторингу освіти, спрямованих лише на визначення штучно обмеженої кількості призерів, використання інформаційних технологій та програмного забезпечення Internet-олімпіад, навпаки, без будь-яких кількісних обмежень створюють для учнів рівні умови і сприятливе середовище для виховання обдарованої особистості та надають можливість широко використовувати свої здібності, заявити про них на ринку праці. При цьому, як вважають учні, їхні батьки, вчителі, провідні фахівці і вчені освітньої галузі України, прозорість умов змагань, об'єктивність оцінювання відповідали європейському рівню. У Міжнародному конкурсі з українознавства Internet-олімпіада підтвердила об'єктивність оцінювання учнів.

Під час проведення конкурсу в усіх номінаціях працювали атестаційні комісії, членами яких були понад 30 академіків, докторів і кандидатів наук. Аналіз діяльності учнів та їхніх творів здійснювало журі, очолюване академіком П.Кононенком.

Переможцями Internet-олімпіади стали такі учні:

8 клас – Горюк Оксана Петрівна (Банилівська ЗОШ Винницького району Чернівецької області), науковий керівник Андрюк Ольга Петрівна, учитель українознавства, вчитель-методист вищої категорії;

– Буяло Катерина Володимирівна (Бобровицька гімназія Чернігівської області), науковий керівник Буяло Оксана Миколаївна, вчитель;

– Андрущенко Володимир (Мирновська ЗОШ №1 Сімферопольського району АРК), науковий керівник Ганіна Людмила Борисівна;

9 клас – Гайдай Катерина (Прилуцька ЗОШ № 6 Чернігівської області), науковий керівник Іценко Ірина Олександрівна, вчитель;

– Філіпова Анна (ЗОШ № 235 ім. В.Чорновала м. Києва), науковий керівник Котлярова Марія Степанівна, вчитель;

– Касянчук Оксана (ЗОШ № 250 м. Києва), науковий керівник Ситник Елла Василівна, вчитель-методист;

10 клас – Сокол Ілона Василівна (гімназія № 2 м. Семенівки Чернігівської області), науковий керівник Артеменко Світлана Миколаївна, вчитель;

– Мокрушова Ліна Павлівна (Кагарлицький районний ліцей Київської області), науковий керівник Черненко Тамара Борисівна;

– Сергієнко Олена (Черняхівська гімназія Житомирської області), науковий керівник Шевцова Алла Юріївна, вчитель історії;

– Поляняк Олег (Чортківська гімназія ім. Маркіяна Шашкевича Тернопільської області), науковий керівник Мудеревич Марія Степанівна, вчитель;

– Мошковський Максим Валерійович (Житомирська міська гуманітарна гімназія № 23), науковий керівник Онищук Вікторія Михайлівна, вчитель;

– Новіков Сергій (Луцька ЗОШ № 25 Волинської області), науковий керівник Кінд-Войтюк Наталія Василівна, викладач Волинського державного університету ім. Лесі Українки;

11 клас – Парфенюк Дмитро (Лубенська спеціалізована школа №6 Полтавської області), науковий керівник Абрамова Наталія Федорівна, вчитель;

– Ніконенко Тетяна Сергіївна (Кременчуцька гімназія № 6 Полтавської області), науковий керівник Лушакова Алла Миколаївна, викладач Кременчуцького державного політехнічного університету;

– Тесленко Володимир Миколайович (гімназія ім. Пантелеймона Куліша м. Борзни Чернігівської області), науковий керівник Срібна Олена Григорівна, вчитель;

– Жбанова Катерина (гімназія ім. Пантелеймона Куліша м. Борзни Чернігівської області), науковий керівник Зайко Наталія Іванівна;

– Плахотнюк Богдан (ЗОШ № 235 м. Києва), науковий керівник Лещенко Надія Василівна, вчитель;

– Гроза Аліна (Лубенська ЗОШ № 7 Полтавської області), науковий керівник Шуть Любов Василівна, вчитель української мови та літератури.

Нагородження учасників Міжнародного конкурсу з українознавства відбувалося у Міському будинку вчителя. Перед учасниками конкурсу виступили Перший заступник міністра освіти і науки України Б.Жебровський та голова журі П.Кононенко. Разом із сертифікатами та призами, які вручили Перший заступник міністра освіти і науки України Б.Жебровський та віце-президент Міжнародної асоціації «Україна і світове українство» Т.Кононенко, переможці отримали грошові винагороди (за I місце – 150 грн., за II місце – 100 грн., за III місце – 50 грн.) від головного редактора журналу «Самостійна Україна» П.Дорожинського, держадміністрації Броварського району та президента Благодійного фонду «Наш дім – Україна 2005» В.Шевелева, подарунки від Міжнародного благодійного фонду «Україна – 3000» Катерини Ющенко.

Переможці Internet-олімпіади отримали сертифікати, грошові винагороди в розмірі 100 грн. від Міжнародної асоціації «Україна і світове українство» та річну передплату на журнал «Планета знань». Сертифікати та грошові винагороди вручав віце-президент Асоціації, голова комісії з проведення Internet-олімпіади, заступник директора з наукових питань Т.Кононенко. Всього нагороджено сертифікатами 162 учасники Конкурсу, 37 учасників Конкурсу, окрім сертифікатів, отримали грошові винагороди. Учасники Конкурсу в номінації за кращу науково-дослідну роботу були нагороджені сертифікатами, книжками від Міжнародного благодійного фонду «Україна – 3000» Катерини Ющенко та наборами журналів для підлітків «Планета знань».

Порівняльний аналіз, який представлений у вигляді таблиць (додатки 1,2,3,4), свідчить про те, що значно зріс інтерес учнівської молоді до пізнання України й українського світу, що дає підстави сподіватися на плідне розв'язання даної проблеми в майбутньому. Міжнародний конкурс як одна з можливих моделей національно-освітньої виховної системи цілком здатна працювати на формування у юних громадян України національної самосвідомості.

Міжнародний конкурс з українознавства проводився за сприяння:

- Міжнародної асоціації «Україна і світове українство» Петра Кононенка;
- Міжнародного благодійного фонду «Україна – 3000» Катерини Ющенко;
- головного редактора журналу «Самостійна Україна» Павла Дорожинського;
- Шевченківської районної у м. Києві ради та державної адміністрації (голова Віктор Пилипшин);
- ЗОШ № 41 м. Києва (директор Олена Онаць);
- Благодійного фонду «Наш дім – Україна 2005» Володимира Шевелева;
- районної державної адміністрації м. Бровари (голова Микола Діденко);
- головного редактора журналу «Планета знань» Світлани Головенко.

Нагороджено сертифікатами, грошовими преміями та подарунками – 37 учасників Конкурсу (за I, II, III місця)

Нагороджено сертифікатами за високий рівень написання науково-дослідних робіт та за участь у роботі Конкурсу – 162 учасники Конкурсу

Роль українознавства у формуванні міжнаціональної злагоди в українському суспільстві

Одним із пріоритетних чинників функціонування і зміцнення Української держави є міжнаціональна злагода, під якою розуміють такий стан розвитку суспільства, коли титульна нація, тобто українці, і національні меншини досягають повного взаєморозуміння, взаємоповаги і активної співпраці на ґрунті їх рівних прав і можливостей з метою якомога повнішого задоволення національно-культурних, політичних, соціально-економічних та інших потреб. Колосальна роль у формуванні міжнаціональної злагоди, в утвердженні політичної ідентичності українського суспільства на основі спільного громадянства належить соціогуманітарним наукам, у тому числі українознавству як інтегрованій системі знань про Україну і українство.

Дослідження ролі і місця українознавства у вихованні толерантності міжнаціональних відносин – це актуальна і важлива науково-теоретична і прикладна проблема, яка ще не отримала належного висвітлення в літературі. Наявні праці з питань національної політики і тенденцій сучасних етнополітичних процесів [1], з одного боку, та світоглядно-виховних функцій українознавства [2], з іншого боку, закладають надійну базу для поглибленого осмислення шляхів підвищення ролі українознавства у формуванні і зміцненні міжнаціональної злагоди в Україні. Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб привернути увагу громадськості, насамперед освітянської та науково-педагогічної, широкого кола українознавців, етнологів, істориків, політологів, представників інших наук до назрілих питань виховання культури міжнаціональних відносин, прищеплення любові до своєї нації і поважного ставлення до традицій, звичаїв та потреб представників інших націй, способів уникнення конфліктогенних ситуацій на міжетнічному ґрунті, удосконалення правових засад функціонування суспільства з поліетнічним складом населення.

Вважаємо доцільним спочатку виокремити етнонаціональний сегмент самого українознавства, яке з часів свого зародження і впродовж всієї історії ніколи не замикалося лише на чисто українських питаннях. Звичайно, українознавство – це наука, в першу чергу, про етнічних українців, але вона є наукою про Україну як цілісність, про її територію, державність, населення, культуру, ментальність. Тому інтерес до всіх, хто проживав і проживає на землях України, хто допомагав українцям у багатовіковій боротьбі за національне і соціальне визволення, за побудову власної держави – це теж актуальне і важливе поле наукових зацікавлень українознавства. При цьому важливо підкреслити, що українознавство, будучи системною, комплексною наукою, спроможне повніше, ніж інші галузеві науки, досягнути в часовому і просторовому вимірах відносини українців і неукраїнців, які, власне, й складають базис міжнаціональної злагоди в українському соціумі.

Відомо, що з княжої доби, християнізації Києво-Руської держави, з часів Б.Хмельницького та його наступників по мірі формування української нації, утвердження ідентичності українців велася толерантна політика стосовно інонаціональних груп і представників інших етносів, які мешкали на українських землях або на порубіжжі. Йдеться про азербайджанців, ассирійців, болгар, вірмен, греків, грузинів, євреїв, молдаван, німців, поляків, росіян, румунів, сербів, словаків, татар, угорців, чехів та ін. Острозька і Києво-Могилянська академії, колеґіуми, культурно-освітні та релігійні братства дотримувалися політики багатокультурності: поєднання джерел української національної і зарубіжної культур, духовних надбань українців та представників інших етносів. Це дало підстави академіку П.Кононенку віднести український націоналізм до типу демократично-ліберального, який орієнтується на гармонізацію взаємних типів націй з представниками інших етносів. Ідеологічні засади такого націоналізму розробляли Й.Гердер, Й.Фіхте, Д.Мадзіні, А.Міцкевич, Ф.Палацький та ін. [3]. Зародження та періодичне відновлення української державності, український національно-визвольний і державницький рух з погляду історичної ретроспективи ніколи не перешкоджали розвитку етнічних меншин.

Нагадаємо, що представляє собою сучасний етнонаціональний склад українського соціуму. За переписом населення 5 грудня 2001 р., в Україні проживали близько 130 національностей та народностей. Водночас не йдеться про існування в Україні такої чисельності етнічних груп, тим більше народів, оскільки більшість етносів репрезентована тут поодинокими представниками, які мають власні національні держави. Кількість українців становила 37,5 млн. осіб (77,8% всього населення), традиційних етнічних меншин: росіян – 8,3 млн. осіб (17,3%), білорусів – 276 тис. (0,6%), молдаван – 259 тис. (0,5%), кримських татар – 248 тис. (0,5%), болгар – 205 тис. (0,4%), угорців – 157 тис. (0,3%), румунів – 151 тис. (0,3%), поляків – 144 тис. (0,3%), євреїв – 104 тис. (0,2%), вірмен – 100 тис. (0,2%), греків – 91 тис. (0,2%), німців – 33,3 тис. (0,1%). Інші народи представлені в Україні меншими групами (окрім ромів – 47 тис., азербайджанців – 45 тис. та грузинів – 34 тис.), окремими родинами чи поодинокими респондентами.

Незважаючи на певні зміни, що відбулися в етнонаціональній структурі населення України порівняно з останнім переписом населення СРСР (зростання чисельності українців, кримських татар, румунів, азербайджанців, вірмен, грузинів, зменшення чисельності росіян, євреїв, білорусів, поляків, чехів), загальне співвідношення етнічних груп, їх конфігурація виявили тенденцію до стійкості.

Ядром української політичної нації виступають етнічні українці, а набагато ширшу її етнічну базу складає найбільша група європейських народів – слов'яни, об'єднаних подібністю походження і мовною близькістю в системі індоєвропейських мов. Серед цієї більшості населення України домінують східні слов'яни (етнічні українці, росіяни та білоруси), належно представлені також західні слов'яни (поляки, чехи, словаки) і південні слов'яни (болгари, серби, хорвати). За віросповіданням в Україні мешкають слов'яни-християни: православні, католики, уніати. Загалом слов'яни складають понад 96% населення держави.

З відновленням державної незалежності України почався потужний процес національної і етнічної мобілізації як українців, так і неукраїнців. Представники всіх етнічних груп України прагнуть до збереження власної етнічної специфіки: рідної мови, культури, духовності, традицій та звичаїв. Збереження населенням етнічних та етнографічних рис здебільшого залежить від характеру їх розселення (компактного чи розосередженого) та місця проживання (регіон, міська чи сільська місцевість). Рідною мовою своєї етнічної групи вважають 85% жителів країни, серед селян – 96%. Натомість більшість етнічного населення міст в якості рідної мови визнає мову інших етносів, зокрема українську або російську. Процеси акультурації призвели до помітної русифікації та українізації етнічних меншин. При питомій вазі представників інших національностей (без українців та росіян) 4,9% від всього населення України частка інших етнічних мов, які вказуються у якості рідної, становила лише 2,9%. Етнокультурна близькість українців з рештою населення країни сприяє становленню української мови як державної. На кінець 2001 р. 87,8% всього населення України вільно володіли українською мовою, і цей процес має стабільну тенденцію до зростання. Утвердження державної мови не є перешкодою для розвитку російської та інших мов в Україні.

Етнонаціональний склад населення України є подібним до етноструктури Іспанії, Румунії, Словаччини, Сербії та інших держав, але ніхто не ставить під сумнів їх національний характер. Що ж стосується Російської Федерації, то там популяризується ідея так званої полівалентності російської етнічної нації, генератори якої стверджують, що вона генетично поєднує як слов'янські, так і тюркські та угро-фінські компоненти, а тому, мовляв, російська нація спроможна інтегрувати представників інших національних спільнот, їх мовних груп.

Розглянемо тепер найбільш конфліктогенні ситуації, які або успадковані від тоталітарного минулого, або конструюються противниками української незалежності, штучно загострюються окремими політиками, особливо в ході передвиборних кампаній, що спостерігалось у контексті виборів Президента України в 2004 р., виборів до Верховної Ради України в 2006 та 2007 роках, виборів до місцевих рад. Не є винятком передвиборна ситуація 2009 р. Наявні протиріччя умовно можна звести до декількох груп, які за певних обставин можуть перерости у протистояння чи навіть конфлікт. Перше протиріччя простежується між прагненням української культури зайняти таке місце у житті суспільства, яке зумовлене історично і гарантоване їй Конституцією

України та культурами національних меншин, зокрема російської, представники якої часто-густо не вважають себе меншістю. Політичні сили, які репрезентують російський рух (ЗУБР, Руський блок, Прогресивна соціалістична партія, Комуністична партія, окремі представники Партії регіонів та ін.), надали процесу етнічної мобілізації росіян в Україні політичного та антиукраїнського забарвлення, експлуатуючи гасла щодо другої державної мови, спільної і єдиної історичної пам'яті, загрози примусової українізації, більш тісної співпраці України у рамках СНД. Хоча питання мови на етапі формування конфлікту було політично нейтральним, у процесі передвиборних кампаній воно штучно підігрівалося як засіб боротьби за електорат і слугувало чинником збурення частини місцевого населення. Його політизація призвела до поглиблення протиріч, загострення ситуації на міжрегіональному рівні, стала однією з причин наростання відцентрових і сепаратистських рухів.

Важка спадщина українського етносу, розділеного в різні історичні відтинки між різними країнами, зокрема Російською та Австро-Угорською імперіями, знаходить вияв у різних цивілізаційних вимірах, етнокультурних традиціях, звичаях, рівнях толерантності та культури спілкування з іншими етнічними групами. Зосередження українців у межах однієї країни, яке в основному завершилося за часів радянської імперії, залишило сліди цивілізаційних відмінностей регіонів, зберегло певну недовіру частини західних українців до східних і навпаки. Як відомо, за умов відсутності національної державності імперські та тоталітарні режими прагнули розколоти українців як етнонаціональну цілісність за територіальними, конфесійними, мовними, етнографічними ознаками, нерідко вдавалися до переселення одних українців іншими або роздмухування громадянських воєн, розпалювали українофобію, використовуючи для цього представників інших етносів. Прикладами штучного поділу українців на «східняків» і «західняків», їх протиставлення за рівнем «радянськості», накидання тавра «націоналістів», «мазепинців», «петлюрівців», «бандерівців» сповнена й історія України радянських часів. Негативний досвід минулого, спроби його консервування спонукають до переосмислення історії, відмови від її негативних нашарувань, до вироблення нової за підходами та якістю політики щодо українства, творення української культури європейського зразка, гармонізації міжетнічних культур.

Друге протиріччя охоплює спроби виокремлення культурно-етнографічних та діалектних груп українства в окремі громади з претензією надати місцевій етнографічній самобутності статусу етнічної окремішності. Це стосується, насамперед, русинів Закарпаття, лемків, переселених з Підляшшя, створення нових позаєтнічних об'єднань – новоросів півдня України чи кримського народу і т.п. Зокрема, рух за визнання права русинів на національно-територіальну автономію має в своїй складовій історико-культурний і політичний чинники, спираючись на які, його провідники паразитують на природних прагненнях частини закарпатців зберегти місцеві культурно-обрядові традиції та звичаї. Поєднання етнокультурного конфлікту з етнополітичним, штучне насадження русинської ідентичності населенню та підштовхування до визнання себе русинами всупереч українству потребує пильної уваги з боку органів центральної та місцевої влади, активізації українознавчої складової наукового пошуку.

Ситуація на Закарпатті ускладнюється ще й тим, що тут відкривається кордон чотирьох європейських країн, численні діаспори яких мешкають в краї, насамперед угорська та румунська. Забезпеченість їхніх культурно-освітніх потреб, врахування поліетнічної складової в соціально-економічній політиці гарантуватиме уникнення етнокультурного, а відтак і політичного конфлікту в регіоні.

Третій зріз протиріччя стосується регіональної, але й водночас важливої загальнодержавної проблеми відновлення прав і відродження культури кримськотатарського народу. Кримські татари – чи не єдиний народ в Україні, права якого було тотально попорано і який зіткнувся з усією сукупністю суперечностей, що виникли в результаті повернення на батьківщину: територіальних, соціальних, психологічних, духовних, мовно-культурних, звичаєвих. Водночас відзначимо, що кримськотатарському народу властива етнічна солідарність, його поступ спрямовує етнічна еліта, добиваючись відновлення сукупних прав, включаючи й право на розвиток національної культури, збереження духовних святинь, відбудову культурних пам'яток, а це далеко не завжди адекватно сприймається іншими етнічними громадами регіону, в першу чергу росіянами. Для етнокультурної ситуації в автономії властиво те, що значна частина етнічних груп регіону не володіє рідною мовою, надаючи перевагу в спілкуванні російській мові. Це характерно для багатьох українців, німців, євреїв, вірмен, караїмів, кримчаків, а також для окремих кримських татар. Всупереч тому, що Конституція АРК на законодавчому рівні гарантувала збереження розмаїття культур, які історично склалися на півострові, зобов'язала органи влади створити умови для їх рівноправного розвитку та взаємозбагачення, російська мова продовжує домінувати в усьому спектрі соціальних функцій, в той же час українська та кримськотатарська мови вживаються в сім'ях, у закладах освіти та на офіційних заходах. Зростання чисельності шкіл з українською та кримськотатарською мовами викладання, засобів масової інформації, національно-культурних товариств – це лише перші паростки оптимізації етнокультурного життя півострова. Гарантії вільного розвитку національних мов покликане закріпити нове мовне законодавство, про яке народні обранці згадують лише напередодні виборів і забувають під час каденції. Реформування сфери освіти і культури з урахуванням змін в етнічному складі населення півострова, повернення депортованих народів, етнокультурне пробудження українців натикаються на нерозуміння, а інколи й на прямий спротив місцевих органів влади. Для модеративної міжетнічної напруженості на півострові часто використовується проблема тимчасового перебування тут російського Чорноморського флоту.

Четвертий рівень суперечностей теж має здебільшого регіональний характер і пов'язаний з культурними запитами меншин, які мешкають більш-менш компактно в Україні: угорців і румунів Закарпаття та Буковини, поляків Волині, Поділля та Галичини, болгар та гагаузів Одещини, греків Приазов'я тощо. За мирного протікання етнокультурних процесів у цих регіонах не слід забувати, що протиріччя, які не знімаються, не залагоджуються, можуть перерости у конфлікт. Українська влада поспільно сприяла становленню національно-культурних товариств національних меншин, духовному пробудженню етнічних груп, відродженню національних традицій, збереженню етнічної ідентичності, активізації зв'язків з історичними батьківщинами, створила відповідну правову базу захисту національних меншин. Тепер їх життєдіяльність значною мірою залежить від наполегливості та ініціативності самих громад, від діяльності їх культурно-освітніх та мистецьких закладів, розвитку книговидавничої справи, поширення засобів масової інформації рідною мовою тощо. Водночас держава зреалізувала низку практичних заходів для матеріально-технічного та кадрового забезпечення культурного життя національних меншин. З іншого боку, частина випускників національних шкіл стикаються з об'єктивними труднощами як у подальшому навчанні, так і у виробничій сфері. Інакше кажучи, розвиток національної освіти не повинен вести до самоізоляції, етнічної замкнутості, а має ув'язуватися із загальними інтеграційними процесами. Система освіти повинна виховувати повагу до державної мови, до національних культур інших етносів України, формувати культуру міжнаціональних відносин та спілкування в багатомовному середовищі. В цій царині важливу роль могло б відігравати запровадження українознавства в навчальні плани освітніх закладів національних меншин.

Окреслені чотири різновиди протиріччя мають історичне походження, вони були закладені ще в імперські та радянські часи соціально-економічною, демографічною та міграційною політикою тоталітарних режимів, що призвело до деформації етнічної мапи країни, певного роздвоєння культурного простору. Емпіричний матеріал дає підстави говорити про співіснування в сучасній Україні двох культурних макрорегіонів: а) з домінуванням українського культурного чинника (Центр та Захід); б) з консервацією російського (радянського) культурного середовища (Схід і Південь). Такий розподіл підтверджується соціологією, численними виборчими кампаніями, їх протіканням та результатами. Радянська культурна політика «узаконювала» нерівність культур, адже СРСР реалізовував модель внутрішнього колоніалізму, українська культура за показової підтримки з боку влади розвивалася лише у ключі ідеологічного монізму, соціалістичного реалізму та сприяння утвердженню нової інтернаціональної культури, яка на практиці ставала культурою російською. Для сходу та півдня України, де вплив російської культури набув домінування внаслідок цілеспрямованого переселення, міграції, міжнаціональних шлюбів, акультурації, характер російської

культури є маргінальним щодо культурного центру – російської культури у Російській Федерації. Етнокультурна політика УРСР не сприяла етнокультурному розвитку представників національних меншин в Україні, оскільки не було можливості вивчати рідну мову, отримувати нею інформацію, чим закладалася конфліктна складова в коло соціально-економічних проблем радянської політичної системи. Регіоналізація України відбувалася за пріоритетом геополітичних та економіко-технологічних показників, а етнічному складу населення, культурним традиціям, конфесійній приналежності відводилась другорядна роль. Сучасні політичні спекуляції на культурній основі консервують стару регіоналізацію країни, поглиблюють її стосовно певної регіональної етнокультурної ментальності, об'єднання на захист української чи російської мови, євроатлантичного чи євразійського політичного вибору, національно-демократичної, консервативної, соціалістичної чи ліберальної ідеології.

Наявні розбіжності підсилюються економічною та політичною кризою, що, поряд з іншими факторами (етнічною структурою населення, історичними традиціями, конфесійною приналежністю, техногенними розходженнями тощо), відбивається на процесах формування українського національно-державницького патріотизму, становлення міжнаціональної злагоди в українському суспільстві.

На наш погляд, гармонізації міжнаціональних відносин шкодять ідеологічні стереотипи, догматичний характер деяких штамів, зокрема визначення України як поліетнічної і полікультурної країни, багато в чому заповітований і штучний поділ українського соціуму на російськомовних і україномовних громадян. На думку багатьох фахівців, поняття «російськомовне населення» використовується деякими політиками для конструювання формальної спільності, а відтак використання її для підігрівання російського націоналізму в Україні. Те, що 14% етнічних українців назвали російську мову рідною, що більше 14% населення держави не вважає рідною мовою своєї національності, аж ніяк не заперечує цілісність держави, але засвідчує потужну мовно-інформаційну експансію Росії в інформаційно-культурний і освітній простір України, є результатом тривалої політики акумуляції. Небезпека цього процесу – в розмиванні мовно-культурної єдності українців, в консервації психології малоросійства, насадженні культурної вторинності, що може спричинити деформацію української ідентичності. Ось чому, утверджуючи міжетнічний мир, порозуміння і злагоду, не слід закривати очі на деструктивні процеси і негативні тенденції, які можуть вийти з-під контролю держави і призвести до культурно-ментальних розколів, до трансформації України у другу російську державу або й до її розпаду.

Разом з тим Україна в жодному разі не є штучним уламком колишніх великих держав, який постійно вимагав би творення різних політико-ідеологічних проєктів для підтримки своєї цілісності, а знаходиться за своїми історико-етнополітичними засадами в одному ряду з іншими західно-, центрально- і східноєвропейськими національними державами, ядром яких є ареали розселення державотворчої нації. Україна, де майже 80 відсотків населення становлять етнічні українці, має всі необхідні об'єктивні демографічні, етногеографічні та політичні підстави бути національно цілісною українською державою.

Головним гарантом міжнаціональної злагоди і суспільної єдності України є, передусім, цілісність, ментальність і толерантність самої української етнічної нації, яка підтвердила свій державоформуючий характер і здатність вибудувати рівноправні відносини з усіма етнонаціональними групами, які мешкають на території держави. В українців є досвід спільного, тривалого, переважно безконфліктного, проживання на одній території з представниками інших етносів, нам властивий порівняно високий рівень компліментарності. Українська етнологія є системотворчим елементом українського суспільства, вона виконує функції демографічної та етнічної основи цього суспільства, пріоритетного генератора державотворення та основного носія державної мови [4].

Чи достатньою є правова база для регулювання етнонаціональних відносин? Що тут належить зробити науковцям, у тому числі українознавцям?

Етнокультурна політика стала одним із пріоритетних напрямів державної діяльності, невіддільною складовою офіційної культурної політики, спрямованої на формування українського національно-державницького патріотизму, відродження й розвиток культур усіх етнокомпонентів українського соціуму – етнічних українців, національних меншин, кримськотатарського народу тощо. Відповідно до правових основ формування державної етнонаціональної політики України – Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, Декларації прав національностей України, законів України «Про національні меншини в Україні», «Основ Законодавства України про культуру» та ін., з урахуванням Рамкової конвенції про захист національних меншин, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин за роки незалежності було розроблено низку програм підтримки діяльності та розвитку культур національних меншин на загальнодержавному та регіональних рівнях, у тому числі й за участю міжнародних організацій. В межах цих програм здійснюється цілий комплекс різноманітних заходів, спрямованих на задоволення духовних та культурно-освітніх потреб, забезпечення вільного етнокультурного розвитку, створення умов для гармонійного співіснування громадян України, незалежно від їх етнічного походження. Начасі законодавче ухвалення Концепції етнонаціональної політики України, яка роками обговорюється в науково-експертному середовищі і має визначити правові та політичні основи національно-державницького розвитку країни. Зasadничою складовою Концепції повинна стати україноцентрична спрямованість, формування спільних символів, які створюють основу для комунікації між етнічними, регіональними та культурними спільнотами. І тут багато належить зробити українознавцям, Національному науково-дослідному інституту українознавства як носіям інтегрованого бачення минулого, сучасного і майбутнього України.

Незважаючи на фінансово-економічні труднощі, на затьмужу кризу, держава покликана активніше підтримувати такі напрями українознавства як наукові дослідження проблем етнокультурного розвитку українців та національних меншин, підготовка кадрів для соціально-просвітницької роботи та відродження національних традицій і звичаїв, національні засоби масової інформації та видавнича справа. Вивчення історії та культури української політичної нації, усіх її етнічних груп – важливих складових українського суспільства, учасників міжнаціональної злагоди та будівничих української соборної демократичної держави, її популяризація засобами українознавчих установ, наукових та викладацьких центрів започатковує міждисциплінарну дослідницьку школу, що об'єднає українознавців у широкому розумінні слова: істориків, етнологів, етнополітологів, етнопсихологів, соціологів, філологів, культурологів, правників, географів, демографів та представників інших соціогуманітарних галузей знань.

Таким чином, у світоглядно-виховній функції українознавства важливе місце має посісти дослідження етнонаціональних процесів в Україні, формування толерантного ставлення громадян один до одного незалежно від етнічної, расової чи релігійної належності, сприяння становленню міжнаціональної злагоди в українському суспільстві.

Література

1. Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії / Відп.ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – К., 1993; Нація і держава. Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз / Ред. кол. Римаренко Ю.І., Кремень В., Курас І. та ін. – К. – Донецьк, 1998; Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. – К., 1999; Його ж. Етнополітологія: Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004; Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / Ред. І.Ф. Курас. – К., 2002; Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Голов.ред. І.Ф. Курас. – К.: Генеза, 2002; Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку/ Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти / Ред. Ф.М.Рудич. – К., 2002; Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К., 2004; Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. – К.: Світогляд, 2005; Її ж. Регіональна ідентичність: український контекст. – К., 2008; Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К., 2006.

2. Енциклопедія українознавства. – Т. 1–10; Ткаченко В., Реєнт О. Україна на межі цивілізацій. – К., 1995; Кононенко П.П. «Свою Україну любіть». – К., 1996; Його ж. Національна ідея, нація, націоналізм. – К., 2005; Горенко-Баранівська Л.І. Культура

як українознавство. – К., 2003; Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України: Монографія. – Вид. 2-е. – К., 2004; Мова в системі українознавства / Укл. А.Ю. Пономаренко та ін. – К., 2005.

3. Кононенко П.П. Українознавство: Навч. посібник. – К., 1994. – С.251–253; Його ж. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К., 2006. – С.240.

4. Євтух В.Б., Трошинський В.П. Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення її розвитку // Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник. – К., 2004. – С. 8–10.

Калакура Ярослав

Джерельний потенціал новітнього українознавства

Однією з ключових передумов утвердження українознавства як науки і навчальної дисципліни у світовому освітньому й гуманітарному просторі є неухильне збагачення його джерельної бази. Джерела для українознавця – те саме, що цеглини для будівельника. З них вибудовується джерельний комплекс, який містить відомості, з одного боку, про етногенез українського народу, його багатовікову боротьбу за своє національне визволення та власну державність, а з іншого – про розвиток самого українознавства, тобто історіографічних джерел, під якими розуміють документальні матеріали, монографічні дослідження, дисертаційні праці, наукові статті, матеріали наукової періодики, наукових конференцій, навчальні посібники, присвячені найрізноманітнішим аспектам історії, культури, науки, господарського життя та побуту українців. Пропонована стаття є логічним продовженням уже наявних публікацій [1] з акцентом на запровадження до наукового обігу джерельних свідчень, які були створені або виявлені й оприлюднені за роки незалежності України. Її мета полягає в тому, щоб згрупувати новітні конкретні історичні та історіографічні джерела за найбільш важливими проблемами, подати стислий виклад їх інформаційних можливостей і обґрунтувати доцільність подальшого залучення до українознавчих досліджень.

Упродовж 90-х років ХХ і першого десятиріччя ХХІ ст. помітно похвалився процес нарощування історичних, правничих, філософських, філологічних, природничих, географічних, економічних, демографічних, педагогічних та інших джерел, а відповідно і знань про Україну та українців. Важливим чинником цього процесу, який, на жаль, носив досить нерівномірний і спорадичний характер, стало створення і діяльність українознавчих інституцій, насамперед Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України, Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Центру українознавства в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, інших вузівських осередків, а також українознавчих студій галузевих інститутів НАН України, зокрема Інституту археології, Інституту історії України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, архівних установ. Дедалі виразнішою стає інтеграція джерелознавчої та археографічної діяльності, продукування на цій основі як галузевих, так і міждисциплінарних знань, зростання кількості праць синтезованого характеру, комплексних українознавчих досліджень. Визначальними особливостями цього суперечливого двадцятиріччя були події, які, як ніколи, актуалізували джерелознавчу та археографічну діяльність у галузі українознавства.

По-перше, Україна твердо стала на шлях свого утвердження у світовому просторі як самостійна й демократична держава, тривала її інтеграція в європейські та трансатлантичні структури, помітно зміцніла українська ідентичність і консолідувалась українська нація, зріс рівень її національної самосвідомості, особливо під впливом Помаранчевої революції 2004–2005 років. Було розсекречено великі масиви архівних документів, забезпечено більш відкритий доступ дослідників до основних пластів архівної та бібліотечної інформації. За даними Державного комітету архівів, тільки в 2009 р. було скасовано гриф секретності з 633 тис. архівних документів, понижено гриф секретності майже на 4 тис. документів, сотні з них уже введені до наукового обігу, перенесені на електронні носії інформації, стали доступними в системі Інтернет. Особливо плідно ця робота проводилась за часів президента В.Ющенка та голови СБУ В.Навівайченка. Нині лише 0,3% документів від загальної кількості залишаються на таємному зберіганні. Оприлюднено більше 200 збірників документів, спогадів, листів, маємо електронні путівники по багатьох центральних і місцевих державних архівах, засновано два нових центральних державних архіви: зарубіжної українки та електронний.

Невідомий раніше документально-інформаційний матеріал почав працювати, впливати на зміну суспільної свідомості, доносити правду, інколи гірку і трагічну, про нашу минувшину. Не випадково, що це викликало негативну реакцію і стурбованість антиукраїнських та проімперських сил, які всіма можливими засобами прагнуть законсервувати стереотипи тоталітарних часів, зберегти регіональний, мовний, цивілізаційний, світоглядний і конфесійний розкол українського суспільства, всіляко протиставляючи східних і західних українців. Як наслідок на останніх президентських та місцевих виборах демократичні сили поступилися владою проросійським, яким вдалося перегрупувати свої потуги у Верховній Раді, повернути Конституцію 1996 р., що, за умов домінування однієї партії, таїть у собі небезпеку встановлення тоталітарного режиму, обмеження прав і свобод громадян, доступу до архівів, згорання вільних засобів масової інформації.

По-друге, помітно хитнувся вектор зовнішньої політики й гуманітарного співробітництва із Заходу на Схід, що супроводжується намаганнями звузити сферу використання української мови, запровадити російську як другу державну мову, створити спільні російсько-українські підручники з історії. Чи було це несподіванкою? Ні. Воно програмувалося і готувалося. 15 років тому Д.Видрін і Д.Табачник прогнозували: «Якщо певна критична маса росіян потрапить до вищих ешелонів влади, зовнішньополітичний курс України суттєво зміниться і переорієнтується із Заходу на Схід». І річ не стільки в критичній масі росіян, скільки в російському капіталі, з яким пов'язані певні політичні кола й засоби масової інформації в Україні. За вказівкою північного сусіда спланована й реалізується ціла програма інформаційної, інтелектуальної, культурної та фінансової окупації України, мета якої – звузити її державний суверенітет, розмити національну й державницьку свідомість українства, а відповідно – згорнути наукові дослідження з українознавства.

По-третє, маємо бути свідомі й готові до того, що наростання реакції може ще більше охопити українознавчий простір і його інституції. Нова влада активно переорієнтовує офіційну науку й педагогічні колективи, діяльність Українського інституту національної пам'яті, архівів, музеїв і бібліотек на завдання, які не відповідають національним інтересам України, її перспективі. Наукова громадськість обурена репресивними діями працівників СБУ щодо Музею-меморіалу «Тюрма на Лонцького» у Львові і його директора Руслана Забілого. Як стало відомо, у нього було вилучено приватні колекції документів, насамперед ті, що стосуються українського опозиційного руху, збройного підпілля, діяльності шестидесятників, дисидентів і правозахисників. Це дуже небезпечний сигнал, спроба нагнати страху і припинити процес розсекречення документів, їх оприлюднення. Інакше кажучи, суспільство стало свідком зміни пріоритетів у збереженні й відтворенні історичної пам'яті, різного роду маніпуляцій, викреслювання, забування, замовчування, спотворення фактів і відомостей про національних героїв, повернення до роздвоєння історичної свідомості, реанімації радянського трактування історії. Цілком природно, що спроби нового поросійщення України викликали спротив національно-демократичних сил, але опозиція виявилась ослабленою і розколеною, часом розгубленою та інертною, зараженою синдромом отаманства. За таких умов виникає необхідність повернутися до досвіду й уроків українських визвольних змагань, практики шістдесятників, правозахисників і дисидентів.

По-четверте, синдром розчарування не оминув й українську діаспору, чільні інституції якої, зокрема Українська Вільна Академія Наук, Наукове товариство ім. Т.Шевченка, Український інститут при Гарвардському університеті, Українське історичне товариство, їхні періодичні видання у відповідь на політику нової влади дещо послабили інтерес до України і знизили активність

щодо співпраці з українознавчими осередками на материк. Є небезпека, що частина доробку вчених діаспори може знову опинитися у спецфондах.

Названі та інші особливості ситуації, яка склалася в Україні наприкінці першого десятиріччя третього тисячоліття, ще раз засвідчують, які нові виклики отримало українознавство, наскільки важливо не послаблювати роботу з нарощування українознавчих знань на основі збагачення джерельної бази. І все ж двадцятиріччя, яке минає, увійде в історію українознавства як надзвичайно важливий, знаковий етап його розвитку. Визначальною рисою цього етапу стало офіційне конституювання на державному рівні українознавства як науки, наукової спеціальності та навчальної дисципліни, запровадження спеціальності «українознавство» за освітнім рівнем «спеціаліст – магістр», надання НДІУ статусу національного, вихід у світ нового видання підручника академіка П.Кононенка «Українознавство», а також українознавчого підручника, опрацьованого в Центрі українознавства КНУ імені Тараса Шевченка під керівництвом проф. М.Обушного, підготовка докторів і кандидатів наук за спеціальністю «українознавство», публікація численних документальних і дослідницьких студій.

Розглянемо докладніше зміст і особливості документальних та історіографічних джерел українознавства, актуалізованих за останнє двадцятиріччя, звернувши увагу на одну з особливостей новітнього джерелознавства та археографії. Вона полягає в тому, що поряд із пострадянськими науковцями до них дедалі активніше долучається нова генерація ідеологічно незаангажованих українознавців, а також фахівців з історії, права, політології, філософії, філології, культурології та інших наук. Звільнившись від ідеології сталінізму, спираючись на невідомі або маловідомі джерела й користуючись новими умовами суспільного клімату, більшість дослідників розгорнули досить плідну працю щодо вивчення етногенезу українського народу, всіх етапів його історії і культури. За проблемно-хронологічним принципом ці надбання можна умовно згрупувати за сімома напрямками, які є найбільш актуальними й перебувають в епіцентрі протистояння історичної правди і різного роду фальсифікацій та спотворень. Саме ці проблемні напрями українознавства потребують подальшого наукового обґрунтування на основі залучення достовірних джерел.

Перший напрям стосується джерельних свідчень з давньої історії України, витоків і зародження українського етносу, походження українців і формування української нації. Його актуальність зумовлена тим, що деякі «вчені мужи» прагнуть надати етногенезу українського народу «общерусский» характер, відсепарувати його від світового цивілізаційного процесу. Сучасні російські автори – А.Вассерман, О.Мончаловський, О.Смірнов («История Южной Руси») та ін. – ставлять під сумнів правомірність самих понять «Україна», «український народ», заперечують самобутність української історії, її давність й окремішність, ігноруючи археологічні пам'ятки, літописні свідчення, «Повість минулих літ», «Велесову книгу», розвідки античних істориків, надбання сучасної науки.

Помітний внесок у дослідження найдавніших часів української історії, у відстоювання правди про етногенез українського народу, його ментальність роблять науковці ННДІУ та інших установ [2], передусім В.Баран [3], Л.Залізник [4], П.Кононенко, С.С.Наливайко [5], а також Н.Абашина, Л.Вакулєнко, О.Галько, М.Грицюк [6], О.Калакура, Д.Козак, П.Масляк [7], О.Мостяєв, С.Наливайко, С.Планин [8], Т.Рудич, В.Сніжко [9], О.Чирков, Ю.Фігурний, В.Ятченко та ін. У праці П.П.Кононенка та Т.П.Кононенки «Український етнос: генеза і перспективи» [10] переконливо доведено глибинне коріння українського народу, зародження якого сягає найдавніших часів, оскільки територія України належить до того етнокультурного простору, в межах якого виникли найдавніші індоєвропейські, а відтак давньослов'янські етнічні групи. Доказом української давнини слугують унікальні пам'ятки трипільської культури V–III тисячоліття до н.е. На думку відомого вченого-археолога В.Барана, саме ця культура посідає особливе місце серед інших синхронних їй неолітичних та пізніших культур Південно-Східної Європи. Ця концептуальна ідея отримала довершене висвітлення в колективній монографії ННДІУ «Українці у світовій цивілізації і культурі» (2008).

Джерела княжої доби української історії постають як підґрунтя другого напрямку новітнього українознавства, пов'язаного насамперед з історичною спадщиною Київської держави, її етнічною належністю та долею київської державницької традиції. Російська історіографія започаткувала великодержавницьку концепцію Київської Русі як російської держави. Ряд московських істориків і сьогодні шукає витoki російської державності в київській спадщині, називаючи її Передмосковською Руссю. У радянську добу найбільш активно насаджувалась концепція «спільної колиски», за якою Київська Русь трактувалась як спільний початковий період в історії росіян, українців та білорусів з домінуванням великоруського народу. Неспроможність цих та подібних поглядів спростовується науковим прочитанням Київського і Галицько-Волинського літописів, «Повісті минулих літ», інших пам'яток середньовіччя, спираючись на які, науковці ННДІУ В.Д.Баран, О.Гомотюк, М.Дробноход, В.Ідзьо, Я.Калакура, П.Кононенко, Л.Токар, М.Шостак [11] та ін. у співпраці з ученими Інституту історії України НАН України, вузівських кафедр, зокрема КНУ імені Тараса Шевченка, відстоюючи точку зору М.Грушевського, наводять незаперечні докази того, що Київська держава з часів Кия, Аскольда і Діра, а відтак Володимира, Ярослава – творіння тих слов'янських племен, з яких постав український етнос. Це означає, що вона складалася й утверджувалася як держава українського народу, а тому саме йому й належить київська спадщина. Що ж стосується росіян та білорусів, то вони формувалися на іншому етнічному підґрунті в околицях тодішньої Київської держави і згодом заклали власні державні утворення, зокрема Псковське, Володимиро-Суздальське та Московське князівства. І все ж державницькі традиції Києва були підхоплені, продовжені і збагачені не Володимиро-Суздальським, тим більше не Московським князівством, а Галицько-Волинською державою [12]. Після її занепаду вони тривалий час продовжували зберігатися на українських землях у складі Великого князівства Литовського, а відтак рясно проросли завдяки українському козацтву.

Третій напрям джерельного забезпечення українознавства охоплює комплекс проблем, пов'язаних із формуванням українського козацтва, утворенням Запорозької Січі, характером національно-визвольної війни українського народу часів Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, з мотивами ліквідації Гетьманщини. За останні десятиріччя перевидані або опубліковані зовсім унікальні козацькі літописи, гетьманські універсали, архіви Коша Нової Запорозької Січі, глибокі наукові дослідження, які викривають фальшивість так званого «возз'єднання України з Росією на вічні часи», доводять зрадливість гетьманів Івана Брюховецького та Івана Самойловича, відтворюють правду про Конотопську битву, Гадяцькі трактати, державницькі устремління Івана Мазепи.

Під егідою ННДІУ створено низку праць, опубліковано ряд статей на сторінках часопису «Українознавство», інститутського наукового збірника, автори яких, зокрема П.Кононенко, М.Кононенко, А.Левченко, О.Ярошинський, Ю.Фігурний та ін. [13], обґрунтовують закономірний характер зародження українського козацтва, його самобутність, національно-визвольну й державницьку місію Гетьманщини. Дослідники звертають увагу на джерела, які зафіксували процес поглинання українських земель Московією та Річчю Посполитою, його негативні наслідки з погляду нищення козацько-гетьманської державності України, її полково-сотенного устрою, денационалізації та асиміляції українського населення.

Джерела й дослідження четвертого напрямку стосуються українського національно-визвольного руху другої половини XIX – першого десятиріччя XX ст. Вони засвідчують неспроможність будь-яких спроб довести слабкість і розрізненість українського руху, представити його як австро-німецьку інтригу, особливо в Галичині. У відстоюванні правди про цей рух, українське відродження середини і другої половини XIX ст., формування національної ідеї, її витoki й нове наповнення, про значення «історії русів», творчості Григорія Сковороди, праці Якова та Олександра Марковичів, Дмитра Бантиша-Каменського, про діяльність «Руської Трійці», кирило-мефодіївців, про роль творчості Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесі Українки, про зародження громад і товариств

«Просвіти» посильний внесок зробили науковці ННДІУ Є.Бевзюк, В.Борисенко, О.Гомотюк, Л.Горенко, П.Кононенко, Т.Кононенко, В.Коротя-Ковальська, В.Лазарєва, А.Погрібний, А.Пономаренко, О.Хоменко та ін.

Ключове місце серед джерел цього напрямку посідають документи доби Української революції 1917–1921 років, державотворчих потуг Української Центральної Ради, її лідера М.Грушевського, гетьмана П.Скоропадського, Директорії УНР та отамана С.Петлюри, а також проголошення Західноукраїнської Народної Республіки та ухвалення Акту Злуки [14]. Це дуже важливий напрям, адже нині робляться спроби вилучити з навчальних підручників сюжети, пов'язані з формуванням Українського Січового Стрілецьтва, героїкою битви під Крутами, виправдати інтервенцію Російської Федерації проти УНР та антиукраїнську політику більшовицького Раднаркому на чолі з Леніном, Сталіним і Троцьким.

Спираючись на документальні видання Про Українську Центральну Раду, Директорію, Гетьманат, про ЗУНР, учені ННДІУ Т.Бевз, С.Губський [15], Я.Калакура, П.Кононенко, І.Краснодемська, В.Крисаченко [16], частково В.Солдатенко [17], Л.Токар, В.Ульянич та ін. роблять наголос на закономірності процесу самовизначення українського народу, на його цілком природному прагненні створити власну державу, досягти соборності українських етнічних земель. Разом із тим автори не ідеалізують шляхи й методи українського державотворення, пошук моделей державності, виносять повчальні уроки з революційної доби для сьогодення. На їхню думку, головним із них була слабкість національної еліти, відсутність належної консолідації національних сил, непослідовність незалежницької політики державних утворень, нездатність їхніх лідерів оборонити й захистити власну державу, байдужість західних країн щодо реального вирішення українського питання.

Джерельні матеріали й українознавчі студії п'ятого напрямку спрямовані на спростування інсинуацій і обілення процесу встановлення радянської влади в Україні, замовчування її антиукраїнської політики й репресивного характеру. Український повстанський, насамперед селянський, рух проти насадження більшовицького режиму і його політики все ще змальовується як «бандитизм і отаманщина». Замовчується, що саме цей рух змусив московське керівництво погодитися на запровадження непу і політики українізації як маневру для ослаблення спротиву. Яку мету переслідують сучасні апологети більшовизації України? Вони прагнуть виправдати експансію російського комунізму, силовий спосіб повалення УНР і створення УСРР, а відтак нав'язати думку про те, ніби незалежна Україна має кваліфікуватися як спадкоємиця не УНР, а УСРР.

Українознавці, досліджуючи цю добу, аналізують причини затухання Української революції, викривають фальшиві гасла і змовницьку тактику більшовиків, спрямовану на роз'єднання українських сил і захоплення влади [18]. Велику увагу приділено ретельному прочитанню документальних джерел про так зване «добровільне входження України до складу СРСР», яке дуже активно афішує ліворадикальна преса у зв'язку з наближенням 90-річчя СРСР. Ця фальш розрахована на те, що українське суспільство не пам'ятає, з одного боку, якою ціною була завойована самостійність Української Народної Республіки в добу Центральної Ради, як українські національно-демократичні сили, а також частина націонал-комуністів у часи Гетьманату та Директорії на перших порах радянської влади відстоювали окремішність України, а з іншого – до яких хитрощів вдавалася Москва, насамперед Сталін, аби втягнути республіки до нової імперії і позбавити їх суверенітету.

Викриваючи шахрайство інсинуацій про «добровільну радянську федерацію», науковці ННДІУ, інших інституцій, відтворюючи правду на основі незаперечних свідчень, наголошують, що головним інструментом повного підпорядкування України більшовицькому центру стала Комуністична партія Росії з її осередком в Україні, підлеглі їй збройні сили та каральні органи. Автори спростовують облудність так званої ленінської національної політики, сталінського плану автономізації і його моделі федерації, розвінчують бутафорність радянської державності України [19].

Важливе місце у джерельній базі новітнього українознавства займають документи про геноцид українського народу 1932–1933 років, реальні масштаби репресій, включаючи розстріляне відродження [20]. Москва хоче, щоб не тільки російські, але й українські вчителі зображали Сталіна, а відтак і Берію видатними менеджерами, які «блискуче» здійснили індустріалізацію країни, підготували СРСР до війни з гітлерівською Німеччиною, вилучити з понятійного апарату сам термін «геноцид» й уникати будь-якої критики сталінізму взагалі. Наприклад, онук Сталіна заявляє, ніби немає доказів особистої участі Сталіна в репресіях. Натомість Апеляційний суд м. Києва за поданням СБУ, на основі незаперечних документальних свідчень, офіційно назвав імена замовників і організаторів голодомору, включаючи Сталіна, Кагановича, Молотова, Постишева, Косіора, Чубаря, Хатаєвича, визначив масштаби злочинів тоталітаризму, які торкнулися 11 млн. осіб. У цьому зв'язку заслуговують уваги документальні збірники про голодомор і репресії, книги пам'яті, видані в більшості областей, а також українознавчі праці В. Борисенко, О.Гомотюк, Я.Калакури, П.Кононенка та ін. [21], в яких викриваються причини геноциду українського народу, репресивний характер політики комуністичного режиму, в тому числі й щодо українознавства.

Шостий напрям джерельного забезпечення українознавства має за мету подолати радянське бачення історії Другої світової війни, її причин, ходу й наслідків, спростувати спроби сучасних апологетів комуністичного режиму довести «антифашизм» Сталіна, «раптовість» нападу Гітлера на СРСР, применшити людські втрати України, снапнути визвольні змагання та український опір тоталітаризму в повоєнні роки. Сюди належить також джерельне підґрунтя дослідження української минувшини часів хрущовської «відлиги» і брежнєвського «застою». Має рацію відомий історик В.Гриневич, що в радянські часи існувало два потоки суспільної пам'яті про війну: офіційний – «героїко-романтичний» і народний – скорботний. Сучасна російська історіографія прагне представити сталінські анекдоти 1939–1940-х років як «забезпечення безпеки кордонів і зміцнення геостратегічних позицій СРСР», а саму перемогу у Великій Вітчизняній війні використати для підживлення міфу про велику й непереможну Росію. Недолугість деяких політиків й одіозних істориків виявляється в намаганнях бездоказово навісити тавро колабораціоністів на учасників українського визвольного руху, його провідників Степана Бандеру та Романа Шухевича. Принагідно нагадаємо, що колабораціонізм – це свідомо, добровільна та умисна співпраця з ворогом у його інтересах і на шкоду своєму народу й державі. А тут відверто ігноруються висновки групи авторитетних істориків, утвореної при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, котра не знайшла жодних фактів, які б доводили, що діяльність цих інституцій була на шкоду українському народу. Зусиллями цієї групи лише протягом 1997–2005 років було підготовано й видано понад 30 монографій, наукових збірників, довідкових матеріалів тощо, з урахуванням яких Комісія оприлюднила власний фаховий висновок із цієї проблеми, за яким ОУН і УПА боролися за незалежність України одночасно проти нацистів, радянської влади та польського підпілля, тобто всіх чужоземних сил, які були представлені на українських землях у досліджуваний період [22].

Проте такий висновок викликає заперечення з боку частини політиків, чиновників, а також дослідників, зокрема В.Іваненка та В.Якуніна [23], А.Чайковського, Ю.Шиловцева та ін. Критикуючи «фаховий висновок», вони намагаються довести «реакційний, антинародний, антиукраїнський, а отже, і злочинний характер діяльності ОУН і УПА», «участь бійців батальйону у страхах польської інтелігенції та євреїв». Спроби приписати гітлерівцям причетність до створення УПА, «викрити злочинність ОУН і УПА щодо мирного населення» простежуються в ряді видань Організації ветеранів України [24], де грубо спотворюється зміст архівних документів. Сама назва збірника «Бандеризация Украины – главная угроза для России» засвідчує, що його укладачі дбають не стільки про Україну, як про Росію. На спростування цих та подібних інсинуацій спрямована низка документальних збірників і праць науковців ННДІУ, Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича, інших наукових установ та вузів, зокрема Л.Алексієвця, В.В'ятровича, О.Гайдая, Р.Грицьківа, Б.Гудя, О.Денищука, Л.Зашкільняка, І.Льовина, О.Калакури, А.Кентія, М.Кучерепи, О.Лисенка, В.Макарука, О.Марущенка, І.Патріляка, В.Сергійчука, В.Трофимовича, Ю.Фігурного, П.Фірова, В.Ханаса, І.Цепенди та ін. Особливої уваги заслуговує щойно опублікований у Львові унікальний збірник «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу у Західній Україні у 1944–1948 рр.» [25], до якого увійшло більше 130 рідкісних документів із Державного архіву Російської Федерації.

Сьомий напрям документальних матеріалів й українознавчих досліджень присвячений процесу відновлення державної незалежності України, сутності її демократичного вибору, трансформації українського суспільства в європейські та трансатлантичні структури. Цей процес теж піддається різному роду викривленням та спотворенням. Суспільству нав'язується

думка начебто розпад СРСР і відновлення державної незалежності України – справа випадкового збігу обставин, боротьби Єльцина проти Горбачова або прикре непорозуміння, яке сталося «всупереч волі українського народу». Спираючись на документальні свідчення, вчені ННДІУ спростовують ці та подібні домисли, переконливо доводять, що державна самостійність України – закономірний процес, зумовлений тенденціями історичного розвитку українського народу, результат його багатовікової боротьби за національне визволення, за реалізацію свого права на самовизначення і власну державність [26]. Незалежність України закладалася в Києві, Чернігові, Переяславі та Галичі ще в княжу добу, вона завойовувалася звитягами козацьких повстань, Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, обґрунтовувалася в документах кирило-мефодіївців, відстоювалася творчістю Т.Шевченка, М.Драгоманова, І.Франка, М.Грушевського, Лесі Українки, перевірялася на міцність у роки Української революції (1917–1921). У фундаменті української незалежності є внесок учасників Руху Опору сталінському та гітлерівському режимам, шістдесятників, дисидентів і правозахисників, Народного руху України, українських політичних партій. У цьому сенсі заслуговує на увагу опублікований у видавництві «Смолоскип» унікальний збірник-довідник «Рух опору в Україні: 1960–1990». Це своєрідна енциклопедія нескореності борців за українську справу [27]. Науковці Інституту українознавства приділяють велику увагу з'ясуванню сутності української національної ідеї та її реалізації на сучасному етапі, утвердженню української мови, національної ідентичності та соборності, побудові громадянського суспільства [28].

Пошук, виявлення, вивчення і залучення до наукових досліджень нових джерел, нове прочитання вже відомих свідчень сприяє послідовному відтворенню історичної правди, формуванню українського бачення історії наших сусідів, винесенню і врахуванню повчальних уроків з минулого, прогнозуванню можливих варіантів розвитку подій у майбутньому.

З історичного розвитку України неважко перекоонатись, що український народ фактично понад три століття перебуває у стані навіязаної північно-східним сусідом перманентної війни, війни без правил, війни цивілізаційної, у якій зіткнулись різні ідейні, моральні й духовні цінності, різне бачення історії. Прикро, але факт, що в цій війні українська громада перебуває у стані затьожної оборони, а то й відступу, втрати окремих позицій. Дуже прикро, що на двадцятому році відновленої незалежності України її історія знову опинилася в небезпеці, вона потребує захисту, відстоювання, збереження й утвердження правди. Боронити історичну пам'ять – значить захищати правду історії, заступатися за неї. При цьому оборона – не пасивний захист і в жодному разі не відступ, не капітуляція, а обстоювання правди та істини в поєднанні з наступом на перекручення та спотворення, боротьба з фальсифікаціями. Враховуючи все це, маємо істотно додати до ефективності українознавчих досліджень, що, в свою чергу, потребує активізації пошуку, виявлення і запровадження до наукового обігу джерел, їх публікації.

Отже, сучасне українознавство має в своєму розпорядженні численні джерела, значний пласт яких виявлений або створений упродовж 90-х років ХХ – першого десятиріччя ХХІ ст. Вони віддзеркалюють ряд нових тенденцій і закономірностей розвитку знань про Україну. Головними з них є: по-перше, утвердження українознавства не як простої суми знань, механічної сукупності їхніх галузевих різновидів, а як комплексної наукової системи, що інтегрує галузеві знання і на цій основі опрацьовує нові відомості про буття українського народу; по-друге, конкретно-історичні та історіографічні джерела дозволяють простежити не лише розвиток українознавства, але й природну тенденцію до соборності українського народу, об'єднання наукового потенціалу українства всього світу навколо його історичного покликання та національної ідеї; по-третє, українознавство, не дивлячись на потуги українофобів, послідовно входить у систему сучасної освіти, науки, культури, підносить свою роль у духовному житті та в державотворчих процесах, завойовує собі гідне місце в освітньому й гуманітарному просторі сучасного світу.

За умов тотальної агресії з боку російського неоколоніалізму, реанімації імперського мислення, висування територіальних претензій з боку націоналістичних кіл Польщі, Румунії, Угорщини, активізації внутрішньої українофобії на передові позиції вийшло українознавство як цілісна система знань про Україну й українство, його багатовікову історію, культуру і духовність. Ключову роль у цій благородній справі відіграє Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України. Його колектив під керівництвом академіка П.Кононенка своїми численними працями, матеріалами наукових конференцій, з одного боку, збагачує джерельну базу українознавства, а з іншого – опрацьовує теоретичні та методологічні засади українознавства, послідовно добивається впровадження надбань українознавства в систему освіти. Назріла потреба перевидати розширений варіант багатотомної хрестоматії з українознавства, а також збірок документальних матеріалів з кожного його концентру.

Спираючись на документальні джерела та інші свідчення, маємо послідовно відстоювати правдиву історію минушини України як неодмінну умову забезпечення її національної безпеки і збереження державної незалежності. Українознавці покликані давати більш рішучу відсіч будь-яким спробам антиукраїнських сил засекретити архівні документи, переписати, викривити і спалювати нашу історію, скомпрометувати наших національних героїв, насадити в молодіжному середовищі ідеологію космополітизму, яничарства, манкуртства, безбаченківства та пристосуванства.

Література

1. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К., 2006; Калакура Я.С. Тенденції формування історіографічних джерел з українознавства другої половини ХХ ст. // Історичні засади українознавства. – К., 2007. – С.259–269; Його ж. Українознавчий вимір історичних, джерелознавчих та археографічних студій Володимира Сергіячука // Українознавство. – 2010. – №1. – С.37–40.
2. Українознавство. Бібліографічний покажчик (2001–2006 рр.). – К., 2007; Український етнос у просторі й часі: Науковий бібліографічний довідник (2005–2008). – К.: НДІУ, 2008; Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства: Бібліограф. покажчик. – Т. I–XX. – К., 2008.
3. Баран В.Д. Етногенез українського народу. – К., 2007; Його ж. Київ, Шек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007; Його ж. Етнічні та державотворчі процеси у Київській Русі // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2007. – Т.XIV. – С.339–349.
4. Залізняк Л.Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2007. – Т.XV. – С.223–241; Його ж. Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008.
5. Навівайко С.С. Дослідження давньої історії України: методологічний аспект // Українознавство. – 2002. – Ч.3. – С.83–89; Його ж. Проблема походження Русі у світлі новітніх історико-лінгвістичних джерел // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2004. – Т.III. – С.256–267; Його ж. Етнічна історія Давньої України. – К., 2007.
6. Грицюк В.М. Значення дослідження прадавньої історії України для самопізнання українського народу // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2005. – Т.IV. – С.350–354.
7. Масляк П. Від інстинкту території до національного простору // Українознавство. – 2002. – Ч.4. – С.202–204.
8. Плачинда С. Від Мізина до Індії-Європи // Українознавство. – 2008. – №1. – С.261–263.
9. Сніжко В. Мова, раса, археологічна культура // Українознавство. – 2007. – №1. – С.241–247.
10. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: ґенеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів, 2003.
11. Шостак М. Державотворча концепція утворення Київської Русі Михайла Грушевського та її оцінка у працях його послідовників – Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби та Стефана Томашівського // Українознавство. – 2007. – №1. – С.277–279.
12. Ідзьо В. Українська держава в ХІІІ ст. і сучасна методологія українознавства // Українознавство. – 2002. – Ч.4. – С.55–

13. Ярошинський О. Українська національна революція середини XVII ст. Історичний феномен // Українознавство. – 2005. – Ч.3. – С.240–243; Ідзьо В.С. Відновлення української козацької державності в середині XVII століття через призму європейського світобачення // Збірн. наук. праць НДІУ, 2007. – Т.XVIII. – С.299–302; Фігурний Ю. Гетьман Іван Мазепа – один з визначних символів українського етнонаціонального державотворчого процесу // Українознавство. – 2007. – №1. – С.28–37; Левченко А. Запорізька Січ як форма самоорганізації українського суспільства в XVI – XVIII століттях // Українознавство. – 2009. – №4. – С.110–114.
14. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 томах. – К., 1997; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Документи і матеріали: У 2 томах. – К., 2006.
15. Губський С. Історичне значення та уроки Акту Злуки 22 січня 1919 р. // Українознавство. – 2004. – Ч.1–2. – С.396–398; Його ж. Боротьба армії УНР за незалежність України (кінець 1918–1919 рр.) // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2007. – Т.XI. – С.405–421.
16. Бевз Т. Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття // Українознавство. – 2008. – №1. – С.110–114.
17. Солдатенко В.Ф. Революції як чинник прогресивного поступу нації: актуальні теоретико-методологічні проблеми вивчення в українознавчому вимірі // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2007. – Т.XIV. – С.396–400; Його ж. Гетьманська держава і В.Липинський // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2007. – Т.XVI. – С.220–235.
18. Білик Б.І. Поділ на «автономні регіони» – перевірений спосіб узалежнення України // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2005. – Т.VII. – С.62–68.
19. Скляр В.М. Реалії етнічного складу населення України проти міфу «про 130 етносів» // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2007. – Т.XVI. – С.220–235; Довбня О.А. Доля Кандибка Івана Михайловича як ілюстрація доби «Великого терору» (1937–1938) // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2008. – Т.XIX. – С.489–505.
20. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990; Сергійчук В. Як нас морили голодом. – К., 2003; Голодомор 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали. – К., 2007.
21. Борисенко В.К. Свіча пам'яті: усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках. – К., 2007; Її ж. Геноцид-голодомор українців у 1932–1933 роках // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2007. – Т.XV. – С.295–314; Її ж. Імперський синдром: фальсифікації Голодомору 1932–1933 років в Україні // Українознавство. – 2009. – №3. – С.188–192; Гомотюк О.Є. Злет і трагедія українознавства (90–ті роки XIX ст. – перша третина XX ст.). – Тернопіль, 2007; Калакура Я.С. Українознавчий погляд на голодомор 1932–1933 років як геноцид українського народу // Українознавство. – 2008. – №1. – С.96–103.
22. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фах. висновок робочої групи істориків при Уряд. комісії з вивч. діяльн. ОУН і УПА / НАН України. Ін-т історії України. – 3-е вид., стер. – К., 2005; Фігурний Ю.С. Зародження, створення і збройна боротьба Української повстанської армії за відновлення Самостійної Соборної Української Держави (міфи та реалії) // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2008. – Т.XX. – С.374–391.
23. Іваненко В.В., Якунін В.К. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2006; Іваненко В.В. Історіографічні роздуми про воєнне лихоліття 1941–1945 рр. // Вісник Дніпропетровського університету. – Вип. 3. – Сер. Історія та археологія. – Д., 1998. – С. 3–14.
24. Дивизія СС «Галичина». – К., 2007.
25. «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. – Львів, 2010.
26. Панчук М., Рафальський О. Українська політична нація: соборність душ // Українознавство. – 2002. – Ч.4. – С.36–46; Токар Л. Національна ідея як внутрішня сутність і самовираження нації // Українознавство. – 2002. – Ч.4. – С.50–55; Його ж. Українознавство і побудова національної держави в Україні // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2006. – Т.XI. – С.80–101; Гальчинський А. «Обережно!» – Росія // Українознавство. – 2003. – Ч.2–3. – С.171–174; Мельник І.А. Національне відродження в процесі утвердження суверенітету України // Збірн. наук. праць НДІУ. – 2005. – Т.III. – С.414–420; Ермоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. – К., 2007; Філіпчук Г. Освітньо-науковий пріоритет: держава і людина // Українознавство. – 2007. – №1. – С.132–135; Григорчак І. Національна ідея в розбудові громадянського суспільства // Українознавство. – 2008. – Ч.1–2. – С.226–228; Семененко А. Місце України в процесі остаточного розвалу СРСР (вересень – грудень 1991р.) // Українознавство. – 2008. – №1. – С.143–149; Кононенко П. Українська національна ідея: проблема методології. – К., 2008; Кочура Н. Національна ідея – духовна парадигма розвитку українського суспільства в умовах глобалізації // Українознавство. – 2009. – №4. – С.248–253.
27. Рух опору в Україні: 1960–1990. – К., 2010.
28. Кононенко П., Кононенко Т. Українська освіта у світовому часопросторі. – К., 2007.

Калакура Ярослав
Українознавство в обороні історичної пам'яті від фальсифікацій і спотворень

Українознавство – мабуть, чи не єдина з наук, у назві якої органічно сфокусовані, з одного боку, системні знання про Україну і українців, а з іншого – способи і засоби самопізнання та самоусвідомлення українського народу, шляхи осмислення його минулини, сьогодення та майбутнього. Воно стоїть на сторожі правдивої історії України і українського народу, захищає її від фальсифікацій та спотворень. Адже для того, щоб пізнати, зрозуміти та ідентифікувати себе українцем, досягнути свою національну сутність, свою місію, необхідні глибокі, правдиві та неупереджені знання про себе, насамперед історичні. Особливість історичного компонента українознавства зумовлюється інтегративним, системним характером самої науки, яка носить узагальнюючий, всеохоплюючий характер [28, 17]. Історія в українознавстві – це не механічна хронологія окремих подій, фактів чи явищ, а цілісність відомостей про поступ українського народу в усіх його проявах у часовому і просторовому вимірах, це інтегровані знання про розвиток цивілізаційних, суспільно-політичних, економічних, культурних та духовних процесів в українському соціумі в їх єдності і взаємообумовленості. Це – історія українського духу, людської душі, ментальності нації, її цінностей та самобутності. Засвоєння знань такого рівня разом із вивченням світових конкретно-історичних процесів, історії інших народів, зокрема наших сусідів, закладає міцний фундамент історичної свідомості, під якою розуміють осмислене розуміння історичного процесу, історичних подій, явищ і фактів, оцінку історичних діячів, здатність застосовувати історичні знання й досвід минулого у суспільній практиці. Світовий досвід доводить: чим вищий рівень історичної свідомості суспільства, сформованої на правдивому і науковому фундаменті, тим воно більш сконсолідоване і цілісне, непохитніше і спроможніше розв'язувати найскладніші завдання.

Виходячи з того, що формування історичної свідомості відбувається на основі засвоєння правдивої, науково вивченої історії, яка потребує захисту від різного роду спотворень та фальсифікацій, і що ключова місія у цьому процесі належить українознавству, видається актуальніше з'ясувати роль усіх його ланок та інституцій як у системі національної освіти і науки, так і засобів масової інформації, включаючи й електронні. Низка питань, пов'язаних із формуванням історичної свідомості, відстоюванням правди історії, вже отримала висвітлення в науковій і педагогічно-методичній літературі [27, 39–49; 34; 7; 22], однак автори спеціально не розглядали під цим кутом зору унікальний потенціал українознавства і його значення для спростування фальсифікацій української історії та утвердження історичної правди. Не одержав належного висвітлення й

відповідний досвід Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Ці аспекти виступають метою пропонованої статті, актуальність якої зумовлюється кількома чинниками.

По-перше, історія з часів Геродота і Нестора Літописця виступає не тільки носієм знань, моральних цінностей, учителькою життя, духовним наставником і орієнтиром людини, але й полем шахрайства, спекуляцій, словоблуддя, великого обману. Яка мета цих аморальних діянь? Деформувати або спотворити історичну свідомість, підірвати національну ідентичність суспільства, розхитати те історичне підґрунтя, на якому стоїть людина, і, в кінцевому підсумку, дезорієнтувати і деморалізувати її, заразити інфекцією історичного забуття, паралізувати інтелектуальну і будівничу діяльність. За багатовікову історію імперії, до складу яких входили українські землі, насамперед Російська, виробили потужний арсенал засобів, способів і методів маніпуляції суспільною свідомістю підлеглих націй, передусім історичною, намагаючись у такий спосіб закувати їх навечно в імперські кайдани. На реалізацію цієї мети була спрямована й відома концепція «Москва – Третій Рим», «История государства Российского» М.Карамзіна, в якій не тільки не знайшлося місця для історії України, але й була окреслена монархічно-імперська схема спільної історії «єдиної руської народності», яка насильно нав'язувалась українству.

Багато з цього арсеналу успадкувала радянська імперія, а відтак й нинішній політикум Російської Федерації. Згадаймо, як у радянські часи заборонялися й нищилися праці М.Грушевського, Д.Дорошенка, В.Липинського, як утаємничувалися окремі твори історичного спрямування Т.Шевченка, П.Куліша, І.Франка, Лесі Українки. Чому, наприклад, не були доступними для українського читача «Розрита могила», «Великий льох», «Якби ти, Богдане, п'яний» та ін.? Чому приховувалися від суспільства численні архівні документи? Відповідь на ці питання свого часу дав відомий професор-українознавець Б. Крупницький у дослідженні «Українська історична наука під Советами», довівши, що радянська наука служила ідеологічним інструментом держави і засобом маніпуляції суспільною свідомістю. Неухильно нав'язуючи історикам марксистсько-ленінську методологію, ставлячи на перше місце партійні і класові інтереси, радянська влада фактично позбавляла історіографію об'єктивності та історизму. Крім того, на думку автора, методологічна спрямованість радянської науки передбачала боротьбу з правдивою західною історіографією під виглядом «систематичної відсічі буржуазним фальсифікаціям історії України» [31, 64]. Тому українська зарубіжна історіографія впродовж багатьох десятиріч була змушена захищати історичну правду, зосереджуватись на висвітленні переважно замовчуваних та сфальсифікованих у радянській науці подій і явищ в історії України.

Відомо, що Й.Сталін у «Короткому курсі історії ВКП(б)» підмінив історію як науку ідеологією служіння владі, сконструював спотворену історичну пам'ять, так звану «колективну», яка базувалася на протиставленні «двох правд»: буржуазної й пролетарської. Перша була заборонена, а друга – впродовж десятиліть силоміць насаджувалась у суспільній свідомості, впроваджувалась через навчальні підручники та інформаційний простір. Деякі люди, виховані на цій «правді», в ностальгії за «прекрасним» минулим намагаються й сьогодні дати нове дихання нафталіновій ідеології, зберегти сталінську схему «колективної пам'яті», протидіючи засвоєнню правдивої історії. Певні політичні сили, спираючись на фінансові «мішки», на потуги чужих і власних трубадурів, прагнуть нав'язати суспільству ідеал космополітичного манкурта, людини, байдужої до минулого свого народу, його національних традицій і моральних цінностей. Навколо такої мети об'єднуються українофобські кола як за рубежем, так і доморощені «бузини».

По-друге, вибори нового Президента України 2010 р., переформатування більшості у Верховній Раді, прихід до влади комуністів у складі нової коаліції, зміни у керівництві і напрямках діяльності Українського інституту національної пам'яті, «наїзди» на лівівський Центр досліджень визвольного руху відкрили шляхи для неокомуністичного реваншу і реабілітації сталінізму, а відтак на порядку денному постало прагнення реанімувати парадигми сталінської історіографії. Підготовка і встановлення погруддя Сталіна у Запоріжжі, які проходили під гаслом «відновлення історичної справедливості», – це не тільки прояв реваншизму, виклик суспільству і світовій громадськості, але й цинічна демонстрація невігластва, негідництва, повного ігнорування історичної пам'яті, уроків історії. Адже культ особи Сталіна і всі злочини, пов'язані з ним, були офіційно засуджені ХХ з'їздом КПРС (1956 р.), світовою громадськістю. Рада Європи приривнула сталінізм до нацизму. Комісар Ради Європи з питань прав людини Томас Хаммарберг заявив, що встановлення пам'ятників Сталіну в країні, яка чи не найбільше постраждала від сталінського режиму, пережила Голодомор, – це вшанування винних у злочинах. До того ж все це відбувається у руслі фальсифікації української минушини, «зачистки» історії України від національного духу, тотального наступу на демократичні цінності, на українську освіту, культуру, церкву, нав'язування дискусії про другу державну мову, підігрівання сепаратистських настроїв.

По-третє, нині, як і дев'яносто років тому, зняв із себе маску давній кремлівський проект перетворення України з незалежної держави на малоросійську губернію РФ. Ми є свідками того, як спеціальні центри в сучасній Росії та їх філіали і адепти в Україні ведуть ідеологічну та інтелектуальну війну, включаючи фронт історичної науки, розпалюють ворожнечу, а то й ненависть до українців. Реалізація проекту неоросійщення України значною мірою базується на міфах «спільної історії», на ідеї створити «узгоджену історію» з метою вилучення з історії України, вивітрена з історичної пам'яті українського народу всього того, що стосується його самобутності та окремішності, незламної боротьби за національне визволення, свободу, незалежність і власну державу. Виявом ігнорування гіркого досвіду і уроків історії є безоглядне укладання без належної експертизи і суспільного обговорення капітулянтських угод з РФ в економічній, гуманітарній та військовій сферах, які ставлять під загрозу не тільки суверенітет і цілісність України, але й саме існування самостійної держави українського народу.

По-четверте, потужний арсенал методів, способів і засобів фальсифікації історії, маніпуляції історичною свідомістю, нагромаджений тоталітарним режимом у радянські часи, успішно застосовують його спадкоємці і в нашу добу, незважаючи на те, що ситуація в історичному просторі України після здобуття нею державної незалежності істотно змінилася. За влучним висловом М. Брайчевського, історики СРСР «надто охоче йшли на компроміси або й на пряму підлеглість владі, інтенсивно створюючи численні міфи, що спричинилися до глибокої дискредитації історичної науки, котра вже ніби втратила і право називатися наукою. У радянській історіографії з'явилася спеціальна теорія, базована на переконанні, що історичне минуле можна конструювати на свій смак і розсуд» [5, 5]. Нині в масштабному наступі на історичну правду консолідується, об'єднуються внутрішні і зовнішні антиукраїнські сили, підступно використовуються досвід, інструментарій, форми і методи, відпрацьовані комуністичним режимом (Автору цих рядків у 1970-х роках доводилось брати участь в одному з проектів, пов'язаних із критикою західної історіографії, так званих буржуазних фальсифікацій історії. Тодішній режим надавав великого значення цій діяльності, всіляко заохочував підготовку та видання спеціальних праць на замовлення, чого не скажеш про сучасну владу.) й модернізовані на основі новітніх інформаційно-технологічних досягнень. Ось чому без оборони правдивої історії неможливо покінути з синдромом совковості, з малоросійством, тобто перетворити малороса в українця, у справжнього патріота і оборонця України.

По-п'яте, на передній план утвердження історичної правди, виховання національно-державницької свідомості та гуманістичних цінностей молоді вийшло українознавство з його теоретико-методологічними засадами переходу від переважно інформаційно-подієвого засвоєння історичних знань до аналітично-репродуктивного осмислення подій і фактів, їх україноцентричного і системного розуміння, опанування методами мотиваційного пізнання і конструктивного реагування на суспільні процеси, вміння вести наукові дискусії і давати відсіч будь-яким спробам паплюження української історії. Провідну роль у цій благородній справі відіграє колектив Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України, який своїми численними дослідженнями, науково-методичною і організаторською діяльністю разом з іншими українознавчими осередками (Інститут українознавства ім. І.П.Крип'якевича НАН України, Центр українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка) утверджує історичну правду і стоїть на сторожі від будь-яких зазіхань на неї. При цьому Інститут виходить з того, що не слід отожденовувати правду історії та історичну пам'ять, оскільки остання – це не лише знання,

але й ефективний спосіб, дієвий інструмент формування громадської думки, суспільних поглядів на події і явища історії, а вони можуть бути й далекими від історичної правди.

Отже, дослідження процесу формування історичної свідомості українського соціуму, збереження і утвердження історичної пам'яті у тісному зв'язку з обороною її від спотворень та інсинуацій належить до актуальних і пріоритетних завдань сучасного українознавства. В реалізації цього завдання українознавство опирається як на власний потенціал, так і на досвід галузевих наук. Його представники враховують, що історія в сучасному світі залишається полем гострого протистояння правди і домислів, безкомпромісної боротьби носіїв збереження історичної пам'яті та прибічників безпам'ятства. Сказане особливо стосується інтелектуальної історії українського народу, яка впродовж століть, з одного боку, піддавалася і продовжує піддаватися різного роду фальсифікаціям і спотворенням, а з іншого – виробляла імунітет до них, очищалася від найрізноманітніших інсинуацій, брехні та наклепів. Нагромаджений досвід має важливе значення для українознавства як науки і навчальної дисципліни, яка, на жаль, надто повільно запроваджується у навчальний процес.

Тим часом нині з-поміж жителів України кожен четвертий народився і отримав середню або й вищу освіту вже в умовах державної незалежності, відповідно, здобув, як правило, відфільтровані від імперських та комуністичних догм наукові знання з її історії. Однак не слід забувати, що частина істориків, зокрема вчителів історії загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв, викладачів коледжів та вишів, все ще знаходяться у полоні законсервованих стереотипів радянської доби в поглядах на історію України, не звільнилися від рудиментів русоцентризму. Якщо до цього додати, що в нас реально немає національно свідомого, по-справжньому українського керівництва державою, основні урядові посади посіли або малороси, або представники п'ятої колонії, які не приховують свого низькопоклонства та симпатій до чужої держави, високомірно, скептично або й відверто зневажливо ставляться до української мови, культури, історії, національних цінностей і символів українців, то стає зрозумілим, наскільки все це загрожує національній безпеці України, українській перспективі загалом. До того ж українське суспільство продовжує перебувати у полоні російських геополітичних інтересів, так званого спільного інформаційного поля, в якому домінують російські носії інформації, в тому числі й історичної, російська мова залишається засобом спілкування не тільки частини населення, але й державного чиновництва, народних депутатів, не вдалося подолати пережитки малоросійської свідомості та меншовартості, вийти з міражів і стереотипів радянської доби.

Не слід ігнорувати й те, що до консервації і розповсюдження псевдоісторичних стереотипів залучені досвідчені «фахівці», які пройшли радянський вишкіл. Починаючи з часів Леніна, комуністична пропаганда для упередженого викривлення історичних подій і фактів широко використовувала спеціальні технології фальсифікацій і спотворень. На це звернула увагу О. Коляструк, виділивши шість груп таких технологій, які застосовувала радянська преса для дезінформації населення щодо історичної науки, зокрема: 1) анокринія – штучне відокремлення частини тексту з метою зміщення смислових акцентів; 2) джерельна дивергенція – відхилення в тлумаченні інформації від її джерельно-документальної основи; 3) дифамація – оголошення дійсних або вигаданих відомостей, що ганьблять честь і гідність особи, товариства, партії, угруповання; 4) дезінформація – свідоме поширення неправдивої інформації; 5) персеверація – часте повторювання якоїсь ідеї, думки, дефініції з метою закріплення у масовій свідомості; 6) деперсоналізація – знеособлення явищ, нівелювання ролі особистості [24, 58–60]. До цього варто додати й обмеження доступу до джерел інформації, насамперед до архівів і закритих фондів бібліотек та музеїв. Якщо уважно переглянути публікації деяких сучасних російських істориків, місцевих українофобів і симпатиків комуністичного режиму, то не важко помітити використання усіх цих технологій під прикриттям «наукової об'єктивності».

Шляхом застосування цих та інших технологій фальсифікуються і спотворюються мало не всі періоди і події в історії України, починаючи від етногенезу українського народу, княжої та козацької доби його державності і завершуючи сьогоденням. Прикладом може служити так званий проект Андрія Дикого «Неизвращенная история Украины-Руси», розрекламований на численних сайтах Інтернету. У ньому, як і в багатьох опублікованих працях [37, 187–189; 54, 36, 44, 45, 6], піддаються ревізії не тільки усталені в науці оцінки, але й новітні надбання дослідників. Не вдаючись до докладного аналізу всієї палітри фальсифікацій української історії в сучасній історіографії, зокрема російській, все ж вважаємо доцільним принаймні перерахувати ключові проблеми, які найчастіше свідомо спотворюються і перекручуються або упереджено трактуються, розглянувши найбільш контроверсійні сюжети і шляхи подолання фальсифікацій, виокремити внесок учених ННДІУ, його узагальнюючих і монографічних студій, часопису «Українознавство», «Збірника наукових праць ННДІУ» в оборону історичної правди.

Насамперед, це питання давньої історії України, зародження українського етносу, походження українців і формування української нації. Деякі «вчені мужі» прагнуть відсепарувати етногенез українського народу від його автохтонної території (Середнє Придніпров'я, Придністров'я і Північне Причорномор'я), від світового цивілізаційного процесу, надати йому «общерусский» характер. А.Вассерман, О.Мончаловський, О.Смірнов («История Южной Руси») та інші ставлять під сумнів правомірність самих понять «Україна», «український народ», заперечують належність Україні давньої назви «Русь», яку прихильники норманської теорії пов'язували із скандинавами, нехтують самобутністю української історії, її давністю й окремішністю, ігноруючи при цьому джерельні свідчення, археологічні пам'ятки, розвідки античних істориків, надбання сучасної науки.

На значення українознавства у відстоюванні правдивої прадавньої історії українського народу, в його самопізнанні справедливо вказує М. Грицюк [11], наголошуючи, що тільки цілісний підхід до безперервності процесу етногенезу українців може осягнути його закономірний характер. Помітний внесок у дослідження найдавніших часів української історії, у відстоювання правди про етногенез українського народу, його ментальність вносять науковці ННДІУ [49, 50, 17], передусім В.Баран [1], Л.Залізняк [16], П.Кононенко, С.Наливайко [38], а також Н.Абашина, Л.Вакуленко, О.Галько, О.Калакура, Д.Козак, П.Масляк [33], О.Мостяев, Ст.Наливайко, С.Планинда [41], Т.Рудич, В.Сніжко [46], О.Чирков, Ю.Фігурний, В.Ятченко та ін. У праці П.Кононенка та Т.Кононенка «Український етнос: генеза і перспективи» [29] переконливо доведено глибинне коріння українського народу, зародження якого сягає найдавніших часів, оскільки територія України належить до того етнокультурного простору, в межах якого виникли найстаріші індоєвропейські, а відтак давньослов'янські етнічні групи. Доказом української давнини є унікальні пам'ятки трипільської культури V–III тисячоліття до н.е. На думку відомого вченого-археолога В.Барана, саме ця культура посідає особливе місце серед інших синхронних їй енеолітичних та наступних культур Південно-Східної Європи. Ця концептуальна ідея отримала довершене висвітлення у колективній монографії ННДІУ «Українці у світовій цивілізації і культурі» (2008).

Другим напрямом спотворень служить історична спадщина Київської держави, її етнічна належність та доля київської державницької традиції. У радянську добу найбільш активно насаджувалась думка про те, що доба Київської Русі – спільний початковий період в історії росіян, українців та білорусів, а її спадщина пов'язувалась насамперед з історією Росії. Концепція «спільної колиски» активно підтримується й деякими сучасними дослідниками. Наприклад, низка московських істориків й сьогодні шукає витоки російської державності у київській спадщині. Неспроможність цих та подібних поглядів спростовують науковці ННДІУ В.Баран, О.Гомотюк, М.Дробноход, В.Ідзьо, Я.Калакура, П.Кононенко, Л.Токар, М.Шостак та ін. [55], які у співпраці з ученими Інституту історії України НАН України, вузівських кафедр, зокрема КНУ імені Тараса Шевченка, відстоюючи точку зору М.Грушевського, наводять незаперечні докази того, що Київська держава з часів Кия, Аскольда і Діра, а відтак Володимира, Ярослава – творіння тих слов'янських племен, із яких постав український етнос. Це означає, що вона складалася і утверджувалася як держава українського народу, а тому саме йому й належить київська спадщина. Що ж стосується росіян та білорусів, то вони формувалися на іншому етнічному підґрунті в околицях тодішньої Київської держави і згодом заклали власні

державні утворення, зокрема Псковське, Володимиро-Суздальське та Московське князівства. І все ж державницькі традиції Києва були підхоплені, продовжені і збагачені не Володимиро-Суздальським, тим більше не Московським князівством, а Галицько-Волинською державою [20, 55–58]. Після її занепаду вони тривалий час продовжували зберігатися на українських землях у складі Великого князівства Литовського, а відтак рясно проросли завдяки українському козацтву.

Третій напрям фальсифікацій охоплює комплекс проблем, пов'язаних із формуванням українського козацтва, утворенням Запорозької Січі, характером національно-визвольної війни українського народу часів Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, з мотивами ліквідації Гетьманщини. Особлива увага приділяється так званому возз'єднанню України з Росією «на вічні часи», виправданню зрадництва гетьманів Івана Брюховецького та Івана Самойловича, замовчуванню історичного значення Конотопської битви, Гадяцьких трактатів, державницьких функцій Гетьманщини.

Під егідою ННДІУ створено низку праць, опубліковано ряд статей на сторінках часопису «Українознавство», інститутського наукового збірника, автори яких, зокрема П.Кононенко, М.Кононенко, А.Левченко, О.Ярошинський, Ю.Фігурний та ін. [56, 21, 51, 32], обґрунтовують закономірний характер зародження українського козацтва, його самобутність, національно-визвольну і державницьку місію. Дослідники звертають увагу на поглинання українських земель Московією та Річпосполитою, його негативні наслідки з погляду нищення козацько-гетьманської державності України, денаціоналізації та асиміляції українського населення.

Четвертий напрям переколючень стосується українського національно-визвольного руху 2-ї половини XIX – початку XX ст. Їх мета – довести слабкість і розрізненість українського руху, представити його як австро-німецьку інтригу, особливо в Галичині. У відстоювання правди про цей рух, про українське відродження середини і 2-ї половини XIX ст., про формування національної ідеї, її витoki і нове наповнення, про значення козацьких літописів, «Історії Русів», творчості Г.Сковороди, про діяльність «Руської трійці», кирило-мефодіївців, про роль творчості Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, про зародження громад і товариств «Просвіти» посильний внесок зробили науковці ННДІУ Є.Бевзюк, В.Борисенко, Л.Горенко, П.Кононенко, Т.Кононенко, В.Коротя-Ковальська, В.Лазарева, А.Погрібний, А.Пономаренко, В.Ульянич, О.Хоменко та ін.

П'ятий напрям ідеологічних атак на українську історію передбачає кинути тінь на добу Української революції 1917–1921 років, на державотворчі потуги Української Центральної Ради, її лідера М.Грушевського, гетьмана П.Скоโรปадського, Директорії УНР та отамана С.Петлюри, на проголошення Західноукраїнської Народної Республіки та Акт Злуки. Робляться спроби вилучити з навчальних підручників сюжети, пов'язані з формуванням Українського Січового Стрілецтва, героїкою битви під Крутами, виправдати антиукраїнську політику більшовицького Раднаркому на чолі з Ленініним, інтервенцію Російської Федерації проти УНР.

У працях учених ННДІУ Т.Бевз [2], С.Губського [12], Я.Калакури, П.Кононенка, В.Крисаченка, В.Солдатенка [47], В.Ульянича та ін. наголошено на закономірності процесу самовизначення українського народу, на його цілком природне прагнення створити власну державу, досягти соборності українських етнічних земель. Разом з тим автори не ідеалізують шляхи і методи українського державотворення, пошук моделей державності, виносять повчальні уроки з революційної доби для сьогодення. На їхню думку, головним із них була слабкість національної еліти, відсутність належної консолідації національних сил, непослідовність незалежницької політики державних утворень, нездатність їх лідерів боронити і захистити власну державу, байдужість західних країн щодо реального вирішення українського питання.

Шостий напрям містифікацій спрямований на обілення процесу встановлення радянської влади в Україні, на замовчування її репресивного характеру. Український повстанський, насамперед селянський, рух проти насадження більшовицького режиму і його політики все ще змальовується як «бандитизм і отаманщина». Замовчується, що саме цей рух змусив московське керівництво погодитися на запровадження непу і політики українізації як маневру для ослаблення спротиву. Яку мету переслідують сучасні апологети більшовизації України? Вони прагнуть виправдати експансію російського комунізму, силовий спосіб повалення УНР і створення УСРР, а відтак нав'язати думку про те, ніби незалежна Україна має кваліфікуватися як спадкоємиця останньої.

Досліджуючи цю добу, українознавці привертають увагу до ключових причин затухання Української революції, викриття фальшивих гасел і змовницької тактики більшовиків, спрямованої на роз'єднаність українських сил і захоплення влади [14, 44].

Сьомий напрям націлений на виправдання так званого «добровільного входження України до складу СРСР». Ця фальш розрахована на те, що українське суспільство не пам'ятає, з одного боку, якою ціною була завойована самостійність Української Народної Республіки в добу Центральної Ради, як українські національно-демократичні сили, а також частина націонал-комуністів в часи Гетьманату та Директорії на перших порах радянської влади відстоювали окремішність України, а з іншого боку, до яких хитрощів вдавалася Москва, насамперед Сталін, аби втягнути республіки до нової імперії і позбавити їх суверенітету.

Викриваючи шахрайство і фальш інсинуацій про «добровільну радянську федерацію», науковці ННДІУ, інших інституцій наголошують, що головним інструментом повного підпорядкування України більшовицькому центру стала Комуністична партія Росії з її осередком в Україні, підлеглі їй збройні сили та каральні органи. Автори спростовують облудливість так званої ленінської національної політики, сталінського гасла федерації, розвінчують бутофорність радянської державності України [3, 14, 43].

Восьмий напрям передбачає поставити під сумнів геноцид українського народу 1932–1933 років і реальні масштаби репресій, включаючи розстріляне відродження. Російським учителям рекомендують наголошувати, що Сталін був видатним менеджером, здійснив індустріалізацію країни, підготував СРСР до війни з гітлерівською Німеччиною, а вчителям України радять не застосовувати терміна «геноцид», уникати критики сталінізму. Наприклад, онук Сталіна заявляє, ніби немає доказів про особисту участь Сталіна в репресіях. Натомість Апеляційний суд м. Києва за поданням СБУ на основі незаперечних документальних свідчень офіційно назвав імена замовників і організаторів голодомору, включаючи Сталіна, Кагановича, Молотова, Постишева, Косіора, Чубаря, Хатаєвича, визначив масштаби злочинів тоталітаризму, які сягають 11 млн. осіб. У цьому зв'язку заслуговують уваги українознавчі праці В.Борисенко, О.Гомотюк, Я.Калакури, П.Кононенка, І.Краснодемської та ін. [4, 9, 25], в яких викриваються причини і характер геноциду українського народу, репресивний характер політики комуністичного режиму, в тому числі й щодо українознавства.

Дев'ятий напрям фальсифікацій має за мету законсервувати радянське бачення історії Другої світової війни, її причин, ходу і наслідків, довести «антифашизм» Сталіна, «раптовість» напад Гітлера на СРСР, применшити людські втрати України, спалюючи визвольні змагання та український опір тоталітарним режимам. Має рацію відомий історик В.Гриневич, що в радянські часи існувало два потоки суспільної пам'яті про війну: офіційний – «героїко-романтичний» і народний, скорботний. Сучасна російська історіографія прагне представити сталінські анексії 1939–1940-х років як «забезпечення безпеки кордонів і зміцнення геостратегічних позицій СРСР», а перемогу у Великій Вітчизняній війні використати для підживлення міфу про велику і непереможну Росію. Недолугість деяких політиків і одіозних істориків виявляється у намаганнях бездоказово навісити тавро колабораціоністів на учасників українського визвольного руху, на його провідників С.Бандеру та Р.Шухевича. Принагідно нагадаємо, що колабораціонізм – це свідомо, добровільно та умисно співпраця з ворогом у його інтересах і на шкоду своєму народу і державі. А тут відверто ігноруються висновки групи авторитетних істориків, утвореної при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, котра не знайшла жодних фактів, які б доводили, що діяльність цих інституцій була на шкоду українському народу. Зусиллями цієї групи лише протягом 1997–2005 років було підготовлено і видано понад 30 монографій, наукових збірників, довідкових матеріалів тощо, з урахуванням яких Комісія оприлюднила власний фаховий висновок з цієї

проблеми, за яким ОУН і УПА боролися за незалежність України одночасно проти нацистів, радянської влади та польського підпілля, тобто всіх чужоземних сил, які були представлені на українських землях у досліджуваний період [39, 52].

Проте такий висновок викликає заперечення з боку низки чиновників, а також ряду дослідників, зокрема В. Іваненка та В. Якуніна [18, 19]. Критикуючи «фаховий висновок», автори намагаються довести «реакційний, антинародний, антиукраїнський, а отже, і злочинний характер діяльності ОУН і УПА», вказують на так звану «криваву місію батальйону «Нахтігаль» у сумнозвісних подіях 3–4 липня 1941 р. у Львові», доводячи «участь бійців батальйону у втратах польської інтелігенції та євреїв» як доконаний факт. Спроби довести причетність гітлерівців до створення УПА, «викрити злочинність ОУН і УПА щодо мирного населення» простежується в ряді видань Організації ветеранів України [13], в яких грубо спотворюється зміст архівних документів. Сама назва збірника «Бандеризация Украины – главная угроза для России» засвідчує, що його укладачі печуться не стільки про Україну, як про Росію.

Спростуванню цих та подібних інсинуацій присвячена низка праць науковців ННДІУ, академічного Інституту українознавства ім. І.П.Крип'якевича, інших наукових установ та вузів, зокрема Л. Алексієвець, В. В'ятровича, О. Гайдая, Р. Грицьків, Б. Гудя, О. Денищука, Л. Зашкільняка, І. Ільюшина, О. Калакури, А. Кентія, М. Кучерепи, О. Лисенка, В. Макаруча, О. Марущенка, І. Патриляка, В. Сергійчука, В. Трофимовича, Ю. Фігурного, П. Фірова, В. Ханаса, І. Цепенди та ін.

Десятий напрям наступу на українську історію пов'язаний з викривленням процесу відновлення державної незалежності України, сутності її демократичного вибору та трансформації українського суспільства в європейські та трансатлантичні структури. Читачеві нав'язується думка буцімто розпад СРСР і відновлення державної незалежності України – справа випадкового збігу обставин, боротьби Єльцина проти Горбачова або прикре непорозуміння, яке сталося «всупереч волі українського народу». Спростовуючи ці та подібні їм домисли, вчені ННДІУ переконливо доводять, що державна самостійність України – закономірний процес, зумовлений тенденціями історичного розвитку українського народу, результат його багатовікової боротьби за національне визволення, за реалізацію свого права на самовизначення і власну державність [40, 48, 8, 35, 15, 53, 10, 42, 25, 30]. Незалежність України закладалась у Києві, Чернігові, Переяславі та Галичі ще в княжу добу, вона завойовувалась звитягами козацьких повстань, Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, обґрунтовувалась у документі кирило-мефодіївців, відстоювалась творчістю Т.Шевченка, М.Драгоманова, І.Франка, М.Грушевського, Лесі Українки, перевірялась на міцність у роки Української революції 1917–1921 років. У фундаменті української незалежності є внесок учасників руху опору сталінському та гітлерівському режимам, шістдесятників, дисидентів і правозахисників, Народного руху України, українських політичних партій. Науковці Інституту приділяють велику увагу з'ясуванню сутності української національної ідеї та її реалізації на сучасному етапі, утвердженню української мови, національної ідентичності та соборності, побудові громадянського суспільства [26].

Спростовуючи ці та їм подібні фальсифікації і спотворення української історії, послідовно відтворюючи історичну правду, українознавці намагаються не стільки боронити, скільки утверджувати правдиву історію українського народу, паралельно формуючи українське бачення історії наших сусідів, виводячи повчальні уроки з їх політики щодо України в минулому, прогнозують можливі варіанти розвитку подій у майбутньому.

З висоти історичного розвитку України переконливо видно, що український народ фактично понад три століття перебуває у стані нав'язаної північно-східним сусідом перманентної війни, війни без правил, війни цивілізаційної, у якій зіткнулись різні ідеї, моральні, духовні цінності, різне бачення історії. Прикро, але факт, що у цій війні українська громада знаходиться у стані затяжної оборони, а то й відступу, здачі окремих позицій. Дуже прикро, що на двадцятому році відновленої незалежності України її історія знову опинилася в небезпеці, вона потребує захисту, відстоювання, збереження і утвердження правди. Боронити історичну пам'ять – значить захищати правду історії, заступатися за неї. При цьому оборона – не пасивний захист і в жодному разі не відступ, не капітуляція, а обстоювання правди та істини у поєднанні з наступом на перекручення та спотворення, боротьба з фальсифікаціями. Маємо враховувати й те, що частина нинішніх можновладців намагаються шляхом підкупу, залякування, шантажу внести розкол, протистояння, інтриги у національно-патріотичні сили, які найбільш послідовно відстоюють правдиву історію українського народу. Тому на часі припинення суперечок, об'єднання і створення потужного опозиційного руху, включаючи й боротьбу за збереження історичної пам'яті, залучення до цього руху якомога ширшого кола людей, насамперед молоді.

Отже, в обороні історичної пам'яті, захисті правдивої історії нині на передовій позиції вийшло українознавство як цілісна система знань про Україну і українство, його багатовікову історію, культуру і духовність. Ключову роль у цій благородній справі відіграє Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України. Актуалізація активної оборони правди про український народ, його минуле і сьогодення зумовлюється новими суспільно-політичними викликами на тлі глобалізаційних процесів у світі, розширенням меж геополітичних інтересів російського неоколоніалізму, реанімації імперського мислення, висування територіальних претензій з боку націоналістичних кіл Польщі, Румунії, Угорщини. Всі, хто причетний до українознавства, покликані й надалі послідовно виступати на захист історичної правди, не спокушатися кон'юнктурою, давати рішучу відсіч будь-яким спробам антиукраїнських сил переписати, викривити і спалювати нашу історію, скомпromетувати наших національних героїв, насадити в молодіжному середовищі ідеологію космополітизму, яничарства, манкуртства, безбатченківства та пристосуванства. Маємо послідовно відстоювати правдиву історію минувшини України як неодмінну умову забезпечення її національної безпеки і збереження державної незалежності.

Література

1. Баран В. Д. Етногенез українського народу. – К., 2007; Його ж. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007; Його ж. Етнічні та державотворчі процеси у Київській Русі // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XIV. – С. 339–349.
2. Бевз Т. Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття // Українознавство. – 2008. – №1. – С. 110–114.
3. Білик Б. І. Поділ на «автономні регіони» – перевірений спосіб узалежнення України // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2005. – Т. VII. – С. 62–68.
4. Борисенко В. К. Свіча пам'яті: усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках. – К., 2007; Її ж. Геноцид-голодомор українців у 1932–1933 роках // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XV. – С. 295–314; Її ж. Імперський синдром: фальсифікації Голодомору 1932–1933 років в Україні // Українознавство. – 2009. – № 3. – С. 188–192.
5. Брайчевський М. Ю. Вступ до історичної науки: Навч. посібник. – К.: KM Academia, 1995. – С. 5.
6. Вассерман А. Россия, включая Украину. Единство или гибель. – М., 2010.
7. Вашкевич В. Н. Историчная свідомість молоді: політологічний контекст. – К., 2005. – 287 с.
8. Гальчинський А. «Обережно!» – Росія // Українознавство. – 2003. – Ч. 2–3. – С. 171–174.
9. Гомотюк О. Е. Злет і трагедія українознавства (90-ті роки XIX ст. – перша третина XX ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 552 с.
10. Григорчак І. Національна ідея в розбудові громадянського суспільства // Українознавство. – 2008. – Ч. 1–2. – С. 226–228.
11. Грицюк В. М. Значення дослідження прадавньої історії України для самопізнання українського народу // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2005. – Т. IV. – С. 350–354.

12. Губський С. Історичне значення та уроки Акту злуки 22 січня 1919 р. // Українознавство. – 2004. – Ч. 1–2. – С. 396–398; Його ж. Боротьба армії УНР за незалежність України (кінець 1918–1919 рр.) // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XI. – С. 405–421.
13. Дивизия СС «Галичина». – К., 2007.
14. Довбня О.А. Доля Кандибка Івана Михайловича як ілюстрація доби «Великого терору» (1937–1938) // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2008. – Т. XIX. – С. 489–505.
15. Ермоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
16. Залізняк Л.Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XV. – С. 223–241; Його ж. Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008.
17. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Бібліограф. покажчик. – Т. I–XX. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2008. – 108 с.
18. Іваненко В. В. Історіографічні роздуми про воєнне лихоліття 1941–1945 рр. // Вісник Дніпропетровського університету. – Вип. 3. Сер. Історія та археологія. – Д., 1998. – С. 3–14.
19. Іваненко В. В., Якунін В. К. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2006.
20. Ідзьо В. Українська держава в XIII ст. і сучасна методологія українознавства // Українознавство. – 2002. – Ч. 4. – С. 55–58.
21. Ідзьо В. С. Відновлення української козацької державності в середині XVII століття через призму європейського світобачення // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XVIII. – С. 299–302.
22. Калакура Я. С. Історичні засади українознавства. – К., 2007. – 381 с.; Його ж. Українознавство як засіб формування історичної свідомості молоді // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 35–40.
23. Калакура Я. С. Українознавчий погляд на голодомор 1932–1933 років як геноцид українського народу // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 96–103 та ін.
24. Коляструк О. А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки XX ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. – К., 2003. – С. 58–60.
25. Кононенко П. Українська національна ідея: проблема методології. – К., 2008.
26. Кононенко П., Кононенко Т. Українська освіта у світовому часопросторі. – К., 2007.
27. Кононенко П., Кононенко Т. Правда історії – проблема методології // Українознавство. – 2002. – Ч. 4. – С. 39–46.
28. Кононенко П. П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 872 с.
29. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Український етнос: ґенеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів: ГНИП, 2003. – 519 с.
30. Кочура Н. Національна ідея – духовна парадигма розвитку українського суспільства в умовах глобалізації // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 248–253.
31. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами. – Мюнхен, 1957. – С. 64.
32. Левченко А. Запорізька Січ як форма самоорганізації українського суспільства в XVI – XVIII століттях // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 110–114.
33. Масляк П. Від інстинкту території до національного простору // Українознавство. – 2002. – Ч. 4. – С. 202–204.
34. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Україн. істор. журнал. – 2002. – № 3.
35. Мельник І.А. Національне відродження в процесі утвердження суверенітету України // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2005. – Т. III. – С. 414–420.
36. Михутин І.В. Украинский Брестский мир. – М., 2007.
37. Мончаловский О. О названиях «Украина», «украинский» // Украинская болезнь русской нации. – М., 2004. – С. 187–189.
38. Наливайко С.С. Дослідження давньої історії України: методологічний аспект // Українознавство. – 2002. – Ч. 3. – С. 83–89; Його ж. Проблема походження Русі у світлі новітніх історико-лінгвістичних джерел // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2004. – Т. III. – С. 256–267; Його ж. Етнічна історія давньої України. – К.: Свшан-зілля, 2007. – 620 с.
39. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фах. висновок робочої групи істориків при Уряд. комісії з вивч. діяльн. ОУН і УПА / НАН України. Ін-т історії України. – 3-є вид., стер. – К.: Наук. думка, 2005.
40. Панчук М., Рафальський О. Українська політична нація: соборність душ // Українознавство. – 2002. – Ч. 4. – С. 36–46.
41. Плачинда С. Від Мізина до Індос-Європи // Українознавство. – 2008. – №1. – С. 261–263.
42. Семененко А. Місце України в процесі остаточного розвалу СРСР (вересень – грудень 1991 р.) // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 143–149.
43. Скляр В.М. Реалії етнічного складу населення України проти міфу «про 130 етносів» // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XVI. – С. 220–235.
44. Смирнов А. Проект «Украина» или звездный год гетмана Скоропадского. – М., 2008.
45. Смирнов А. История Южной Руси. – М., 2008.
46. Сніжко В. Мова, раса, археологічна культура // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 241–247.
47. Солдатенко В.Ф. Революції як чинник прогресивного поступу нації: актуальні теоретико-методологічні проблеми вивчення в українознавчому вимірі // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XIV. – С. 396–400; Його ж. Гетьманська держава і В. Липинський // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2007. – Т. XVI. – С. 220–235.
48. Токар Л. Національна ідея як внутрішня сутність і самовираження нації // Українознавство. – 2002. – Ч. 4. – С. 50–55; Його ж. Українознавство і побудова національної держави в Україні // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2006. – Т. XI. – С. 80–101.
49. «Українознавство»: Науковий, суспільно-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал: Бібліографічний покажчик (2001–2006 рр.) / Упоряд.: П. П. Кононенко, О. Б. Ярошинський, А. Ю. Пономаренко. – К.: НДІУ, 2007. – 168 с.
50. Український етнос у просторі й часі. Науковий бібліографічний довідник (2005–2008) / Укладачі: Чирков О.А., Фігурний Ю.С. – К.: НДІУ, 2008. – 406 с.
51. Фігурний Ю. Гетьман Іван Мазепа – один з визначних символів українського етнонаціонального державотворчого процесу // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 28–37.
52. Фігурний Ю.С. Зародження, створення і збройна боротьба Української повстанської армії за відновлення Самостійної Соборної Української Держави (міфи та реалії) // Збірн. наук. праць НДІУ. – К., 2008. – Т. XX. – С. 374–391.
53. Філіпчук Г. Освітньо-науковий пріоритет: держава і людина // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 132–135.
54. Храпачевський Р. Мифы украинства: Русь, Малая Русь, Украина // Вестник Юго-Западной Руси. – 2006. – №1.
55. Шостак М. Державотворча концепція утворення Київської Русі Михайла Грушевського та її оцінка у працях його послідовників – Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби та Стефана Томашівського // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 277–279.
56. Ярошинський О. Українська національна революція середини XVII ст. Історичний феномен // Українознавство. – 2005. – Ч. 3. – С. 240–243.

Підсумки міжнародного конкурсу з українознавства для студентів та молодих учених – 2010

16 – 17 грудня 2010 р. у Національному науково-дослідному інституті українознавства МОН України під орудою П. Кононенка відбувся II Міжнародний конкурс з українознавства для студентів та молодих учених.

Конкурс передбачав два етапи:

I етап – заочний – до 8 листопада 2010 р.: підготовка науково-дослідної роботи з проблематики конкурсу. До розгляду приймалися оригінальні дослідження, здійснені на основі наукової українознавчої методології за одним із таких напрямів:

I. УКРАЇНОЗНАВЧА УРБАНІСТИКА (мовна картина сучасного українського міста; екологія українського міста і передмість; сучасне етнокультурне урбаністичне середовище України; історичні пам'ятки у духовій сфері українського міста; Україна в урбаністичному мистецтві).

II. ІНДУСТРІАЛЬНА УКРАЇНА В УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.

III. ІНДУСТРІАЛЬНА vs СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА УКРАЇНА: АЛЬТЕРНАТИВИ ДИЛЕМИ.

II етап – очний – 16 – 17 грудня 2010 р., м. Київ: захист попередньо прорецензованої науково-дослідної роботи,

Інтернет-олімпіади з українознавства та української мови, українознавчі майстер-класи за різними напрямками.

На конкурс було подано 31 науково-дослідну роботу. За результатами рецензування науково-дослідних робіт на очний тур конкурсу запрошено 27 учасників:

Ахмедову Юлію Нодіржонівну (м. Кіровоград. Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка). Мовна ситуація молодіжного середовища Кіровограда.

Біт-Давід Мар'яну Едуардівну (м. Черкаси. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького). Інтегративний підхід до формування українознавчого світогляду п'ятикласників.

Бондаренко Марину Петрівну (м. Київ. Національний науково-дослідний інститут українознавства). Площі України в містах Курітіба та Прудентополіс (штат Парана, Бразилія) як пам'ятки містобудування.

Будаєву Анну Олексіївну (м. Первомайськ. Первомайський інститут Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова). До проблеми вивчення молодіжних субкультур (на прикладі неформальних організацій м. Первомайська).

Висоцьку Тетяну Вікторівну (м. Кривий Ріг. Криворізький державний педагогічний університет). Урбаністичний спосіб життя у творах української літератури другої половини XIX століття.

Гавриленко Ларису Леонідівну (м. Кривий Ріг. Криворізький державний педагогічний університет). Історичні пам'ятки у духовній сфері українського міста (на прикладі м. Кривий Ріг).

Гонтар Ірину Михайлівну (м. Київ. Київський національний університет технологій та дизайну). Історико-культурна спадщина та духовність українського міста.

Градець Ольгу Олексіївну (м. Донецьк. Державний університет інформатики і штучного інтелекту). Етно-релігійна мімікрія національних меншин Донецької області.

Данилко Діану Іванівну (м. Київ. Київський національний університет технологій та дизайну). Вплив залізничного транспорту на примагістральні екосистеми в Україні.

Казаматову Лілію Ігорівну (м. Київ. Київський національний університет технологій та дизайну). Розвиток української культури у XX столітті.

Канцедал Сергій Сергійович (м. Харків. Харківська державна академія дизайну та мистецтв). Образ міста в серії «Для тих, хто не був в організмі залі» Романа Мініна.

Климчук Альону Володимирівну (м. Умань. Уманський національний університет садівництва). Танці весняного циклу Уманщини.

Козир Ірину Іванівну (АРК, м. Сімферополь. Таврійський гуманітарно-екологічний інститут). Сучасне етнокультурне урбаністичне середовище України.

Кривенкову Руслану Юріївну (м. Ужгород. Закарпатський державний університет). Проблема формування національної свідомості закарпатських українців.

Кухар Вікторію Віталіївну (м. Київ. Національний науково-дослідний інститут українознавства). Вивчення язичницьких вірувань прадавніх українців у контексті українознавства.

Лоцман Руслану Олександрівну (м. Київ. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова). Українознавчі засади професійної підготовки виконавців народної пісні в умовах сучасного міста.

Нечепу Марію Василівну (м. Київ. Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України). Культурна дипломатія України в арабському світі.

Нікітіну Зорину Ігорівну (м. Київ. Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Чуттєво-моральні підстави формування української національної ідентичності.

Обченка Олександра Миколайовича (м. Київ. Національний науково-дослідний інститут українознавства). Архітектурні пам'ятки як складова частина українського світу малого слобожанського міста (на основі матеріалів м. Зміїв Харківської області).

Осадчу Олександрю Анатоліївну (м. Харків. Харківська державна академія дизайну та мистецтв). Сюжетно-тематична специфіка арт-практики харківських художників стріт-арту.

Скрипник Олену Анатоліївну (м. Київ. Національний університет «Києво-Могилянська академія»). Самопізнання і самотворення українського народу в творчості В. Винниченка.

Слободян Лілію Олександрівну (м. Київ. Національний науково-дослідний інститут українознавства). Концепт голоду в романах Василя Барки «Жовтий князь», Уласа Самчука «Марія», Тодося Осьмачки «Ротонда душогубців».

Сцібана Олександра Євгеновича (м. Київ. Національний науково-дослідний інститут українознавства). Психологічні виміри міського простору як предмет українознавчих студій.

Тевікову Ольгу Валентинівну (м. Полтава. Полтавський технічний національний університет ім. Ю. Кондратюка). Матеріально-побутові реалії життя міського населення УРСР в умовах хрущовської «відлиги» (1953-1964 роки).

Томащука Дениса Сергійовича (м. Київ. Київський національний університет технологій та дизайну). Історико-культурна спадщина Вінниці в духовній історії міста.

Шевкопляс Тетяну Анатоліївну (м. Київ. Національний науково-дослідний інститут українознавства). Українознавчий аналіз топонімічних назв Чернігівського Задесення.

Штефирцу Орину Андріївну (м. Луганськ. Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля). Пам'ятник великому Кобзареві в Луганську.

Переможцями II Міжнародного конкурсу з українознавства для студентів та молодих учених стали:

Кривенкова Руслана Юріївна, магістрантка другого року навчання факультету міжнародних відносин Закарпатського державного університету (м. Ужгород) – 1 місце;

Лоцман Руслана Олександрівна, аспірантка першого року навчання інституту мистецтв Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ) – 2 місце;

Біт-Давід Мар'яна Едуардівна, студентка шостого курсу ННІ української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси) – 3 місце;

Климчук Альона Володимирівна, студентка другого курсу факультету менеджменту Уманського національного університету садівництва (м. Умань) – 3 місце.

Переможцями Інтернет-олімпіади з українознавства стали:

Сцібан Олександр Євгенович, аспірант першого року навчання Національного науково-дослідного інституту українознавства (м. Київ) – 1 місце;

Висоцька Тетяна Вікторівна, магістрантка факультету української філології Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг) – 2 місце;

Скрипник Олена Анатоліївна, магістрантка першого року навчання магістерської програми спеціальності політологія Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ) – 3 місце;

Переможцями Інтернет-олімпіади з української мови стали:

Висоцька Тетяна Вікторівна, магістрантка факультету української філології Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг) – 1 місце;

Кривенкова Руслана Юріївна, магістрантка другого року навчання факультету міжнародних відносин Закарпатського державного університету (м. Ужгород) – 2 місце;

Нікітіна Зорина Ігорівна, магістрантка першого року навчання філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ) – 3 місце;

Сцібан Олександр Євгенович, аспірант першого року навчання Національного науково-дослідного інституту українознавства (м. Київ) – 3 місце;

Слободян Лілія Олександрівна, аспірантка першого року навчання Національного науково-дослідного інституту українознавства (м. Київ) – 3 місце.

Козлов Анатолій

Українознавство у вищих школах Криворіжжя

Про необхідність озброювати всіх високоосвічених спеціалістів знаннями про людину, соціум і суспільство, про культуру виробництва і співіснування людини в родині, громаді і в океані всепланетних стосунків (від етикету народів світу до міжнародного права і від архаїчної культури до найвагоміших здобутків художньої культури світу) говорити вже ніби й не варто, бо всі це знають, тому що вводять на всіх, навіть на далеко не гуманітарних, факультетах етику та етнологію, культуру та соціологію, навіть філософію та герменевтику, але не завжди обмірковано. Наприклад, філософія, основні положення й висновки якої мають базуватися на достатньо чітко вибудованій і багатющій на фактаж системі знань (!), вивчається, як правило, на другому курсі, бо колись і хтось із матеріалістів сказав, що саме ця дисципліна, маючи суто методологічний характер, повинна формувати світогляд студента на початку його навчання. Але, на нашу думку, це фактично відбувається “на голому місці”, а тому результат від вивчення саме на 2-му курсі є неефективний. Те ж саме – із соціологією: спочатку читаються спецкурси чи спецсемінари з етики, культури та етнології, а вже потім подається те, що детермінує і специфіку, і процес формування етнокультури.

Думається, що на сучасному етапі (під «шумок», а то й навіть під традиційний “гвалт” всезагальної, всенеобхідної та безумовно моментальної глобалізації) підміняється, на жаль, не лише особистісне чи “дрібносоціальне” (маються на увазі такі нечисленні соціоспільноти, як родина, рід, колектив, громада тощо), а й усе національне й загальнонародне. Людину, що входить у світ, лише відривають від її природно-генетичних основ, що веде до знеособлення націй і народів світу.

Переїнявши тим, що підручники для школи, навіть нововведена етика для V і VI класів, нерідко базуються не на природі й суспільних стосунках в Україні, а на абстракціях, на чужоземщині, часто – на достатньо спотвореному фантасмагоріям етикеті Гаррі Потера, ми звернули увагу на зміст і характер підручників та посібників для вищих навчальних закладів. З'ясувалося, що дуже багатій на фактаж навчальній і навчально-методичній літературі з філософії, соціології, психології, а також з педагогіки у вищих навчальних закладах відводиться мінімальна кількість годин. Читаються курси лекцій схоластично-абстрактно, без урахування специфіки й ментальності етносу, нації, не зважаючи на те, що сьогодишніми студентам, незалежно від того, де вони житимуть у майбутньому, доведеться нести на собі (хоча б найважливіші) ознаки багатоетнічного народу України.

Спочатку здавалося, що для усунення названих і багатьох інших суттєвих вад керівництву вищих навчальних закладів усіх рівнів достатньо сформувати спеціальні, якщо не постійні, то хоча б тимчасово діючі, комісії, до складу яких увійшли б провідні, національно свідомі й далекоглядні спеціалісти, котрі б вирішили бодай найактуальніші проблеми, – зробили нашу освіту справді національною, а виховання – дійсно українським. Адже ми маємо багатий історичний досвід інтернаціонально-демократичного виживання, розвою й розквіту усього народу України. Але здійснити це непросто.

По-перше, майже все, здобуте сотнями поколінь нашого народу (як би не дослідили й не поцінували його наші дослідники), у більшості випадків знаходиться у не зовсім досяжних місцях, в “секреті” – у різних колекціях, музеях, фондах та в малодоступних сховищах, а багато чого – і далеко за межами Батьківщини. Навіть книги, підручники, енциклопедії, особливо лексикони з українознавства, а також збірники народних прислів'їв, поговірок, прикмети, спостереження, що містять відомості про Україну й українців, у часи телевізійної (і здебільшого інонаціональної) навали стали малодоступними або малоефективними в галузі формування не те що національної свідомості, а й загальноновизнаної національної ідеї, за формулювання якої вже не раз бралися найбільш заангажовані українською особистості.

З гордістю треба відзначити, що сьогодні ми маємо прекрасні підручники: «Українознавство: Конспект лекцій» / П.П. Кононенко, А. Ю. Пономаренко (2005); «Основи національного виховання (Українознавство: ритуально-міфологічна, звичаєва та обрядова культура українців): Хрестоматія» / Й. Сележана (2005); «Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект)» / В. Коротєєва-Камінська (2006) та інші; також посібники, починаючи з найстарішого і в той же час надзвичайно важливого й вагомого – “Покажчика необхідної літератури для самоосвіти українців” С. Єфремова, в якому він намагався визначити основні принципи національного виховання й, передовсім, самовиховання, і до системи посібників, програм, порадишників, навіть навчально-методичних комплексів з багатьох українознавчих дисциплін, якими користуються у багатьох (на жаль, не в усіх) вищих школах різних рівнів в Україні та за її межами. Але українознавчі дисципліни, курси, спецкурси, спецсемінари, факультативи читаються далеко не в усіх вищих навчальних закладах. Одні прикриваються то бажаною (але ж не узаконеною) автономією вишів, котра ніби дозволяє їм самим визначати перелік дисциплін для вивчення. Інші виходять з надто вже вульгарно-прагматичної думки про те, що “технарям” і всім іншим негуманітаріям не потрібне не те що українознавство, а й будь-яке народознавство. Тож і далеко не всі ректори й директори дванадцяти вищих навчальних закладів Кривого Рогу “товаришують” з українознавством. Хоча в цілому вже в багатьох вищих закладах України відкрито кафедри українознавства, введено цю дисципліну до навчальних планів. І хоча деякі вузи відкрили їх на базі кафедр історії України (і вовки ситі й вівці цілі), але вони є і діють, а українознавство не залишається на папері.

Приблизно в такому ж стані знаходиться українознавча освіта й формування домінантно-національної свідомості й у Криворізькому промисловому регіоні. Але хочеться розпочати з кращого, з того, що в Криворізькому державному педагогічному

університеті вже шостий рік готують перших учителів українознавства – здійснено перший випуск таких спеціалістів. Можливо, ми ще не все й не завжди робимо досконало й ефектно, та деякі надбання в цій галузі у нас є. І тому хочеться не стільки поділитися своїм досвідом, скільки включитися у процес обміну результатами таких пошуків у нашій країні.

Усвідомлюючи, що кожна цивілізована держава й нація, кожна народність чи етнос, шануючи себе й інші народи світу, не тільки відстоює, а й реалізує своє природне право на самоусвідомлення у практиці свого буття, у теоретично обґрунтованих наукових пошуках, в освіті, мистецтві та інших галузях та формах свого національного мислення й діяння, ми, завідувачі профільних факультетів української філології КДПУ, під керівництвом доктора педагогічних наук, професора С.О. Караман, на Вченій раді Університету запропонували розпочати підготовку спеціалістів з українознавства, які б професійно, цікаво й на високому науково-теоретичному рівні представляли українців, Україну й світове українство як явище цілісне й багатоманітне, вагоме й неповторне, а головне – як таку складову людства, котра впродовж століть має своє неповторне бачення світу, духовність, розробляє унікальні технології, володіє значними досягненнями в науці й освіті і щедро з усіма ділиться всім тим. Слід із вдячністю зазначити, що і ректор В. К. Буряк, і Вчена рада, і Міністерство освіти і науки України поставилися до цієї ініціативи з розумінням і підтримали її.

Розробка програм, навчально-методичних комплексів, порадників та посібників (спочатку – на рівні самвидаву); планування та затвердження навчальних планів на університетському та міністерському рівнях; а головне – читання основних курсів (“Вступ до українознавства”, “Мова і нація”, “Звичаї, традиції та обряди українців”, “Українці в світі”, “Методика викладання українознавства”), спецкурсів і спецсемініарів (“Духовність української літератури”, “Особливості мислення українців”, “Літературно-історіографічне українознавство” тощо) – усе це давалося не легко й не одразу, а народжувалося в пошуках, часом – у боротьбі. Що і як читати у багатотомному місті, які виробити форми контролю, до яких дисциплін вони повинні застосовуватися? Ці проблеми поставали вже тому, що українознавство має статус не спеціальності, а спеціалізації, а головною причиною їх виникнення стало те, що деяким російськомовним викладачам і керівникам підрозділів просто не хотілося виглядати “дуже білими воронами” на загальному фоні дійсно українського вищого навчального закладу, особливо поряд із висококваліфікованими українознавцями.

І все ж ректорові, деканату та кафедрам факультету української філології вдалося уникнути прорахунків. Усе було чітко продумано й визначено: за теоретично-методичну основу взято найвагоміші здобутки НДІ українознавства МОН України під керівництвом академіка П.П. Кононенка, а також досвід багатьох центрів і осередків при вищих навчальних закладах України. Вищою метою для нашого колективу стала підготовка таких учителів українознавства, які б не тільки самі стали справжніми спеціалістами з патріотичного виховання й формування національної свідомості українців і неукраїнців, а й були ініціаторами масового введення в середніх школах міста українознавства як навчальної дисципліни, навіть у школах російськомовних та в закладах, що спеціалізуються на вивченні інших мов світу.

Визначаючи обсяги змісту навчального матеріалу для різних програм з українознавчих дисциплін і спецдисциплін, ми керувалися такими принципами:

- українознавство в цілому розглядалося не як спонтанний набір спецкурсів, спецсемініарів та факультативів, а як цілісна й гармонійно та цілеспрямовано скомпонована система знань про українців, Україну й українознавство світу;

- викладачі українознавчих дисциплін мають донести до студентів, а через них – і до учнів усіх типів шкіл України не тільки найцінніші надбання науки й виробництва українців та українства світу, а й простежувати надскладні процеси формування українства й української нації як вагомого явища розвитку людства, вміти прослідкувати всі етапи формування національної свідомості й національної ідеї українців (і що не менш важливо – тих “неукраїнців”, які народжуються і живуть в Україні);

- майбутніх учителів українознавства слід готувати так, щоб їхні переконання, знання, уміння й навички стали не просто здобутками часу, які можна напівтехнічно (чи й високотехнічно) передавати учням, а були непохитними, обґрунтованими, достатніми для того, щоб переконати інших.

Для цього ми прагнули, щоб усі (або майже всі) заняття в групах зі спеціальності “українська мова і література та українознавство” вели особливо: перед викладачами всіх основних курсів і дисциплін ставилися вимоги максимально наближати і систему знань, і методику їх викладання до завдань національно-патріотичного пізнання й самопізнання та виховання. Тобто викладачі мали добирати й подавати навчальний матеріал, який би містив найрізноманітніші відомості про досягнення, діяльність українців та українства світу в усіх галузях політики, науки і виробництва, культури і мистецтва тощо. Щоб українці й українство світу поставали у свідомості майбутнього вчителя-українознавця не тільки й не стільки великомучениками історії (в них, мовляв, країна дуже багата, і тому всі прагнули їх завоювати й підкорити), не тільки тими, хто постійно зазнавали мовних, культурних, літературних та інших “впливів”; не менш важливими й навіть трагікомедійними “хохлами” чи анархістами, а достойними й оригінальними представниками людства, які змогли подарувати йому свою унікальну та надзвичайно стійку цивілізацію, одні з перших та найяскравіших зразків справжнього народовладдя (віче, копи, ради тощо), перші зразки конституції, а також багатющу духом незалежності, волі й справедливості літературу, одну з прогресивніших систем освіти й науки та інше, а ще – державу Україна як один з прикладів щирої результативної співпраці людей різних національностей, мирного їх співжиття не стільки за правами й обов’язками, скільки за надзвичайно стійкими звичаями і традиціями, не стільки за “законом”, скільки за “благодаттю”.

При укладанні програм, визначенні мети і завдань з кожної окремої дисципліни чи спецдисципліни обов’язковими стали:

- 1) формування навчального матеріалу в таку систему, яка повністю охоплювала б ту чи іншу галузь життя або діяльності українців, але не була б відособленою від світових процесів і змін;

- 2) матеріал, запланований на кожне окреме заняття, і процес його вивчення мають бути максимально доступними й національно орієнтованими;

- 3) процес викладання, мета вивчення, контроль обов’язково мають передбачати формування у свідомості студентів чітких і твердих знань, понять про національні цінності (це найважливіші завдання), про категорії, що містять знання про цінності загальнонародні та загальнолюдські.

Тобто майбутній спеціаліст-українознавець подане йому повинен усвідомлювати, передовсім, по-українськи, але обов’язково зіставляючи з інтересами, цінностями, ідеалами народу України і всього людства. Звідси випливає, що такі найбільш “українізовані” дисципліни, як “Звичаї українців”, “Етнологія України”, “Українська народна педагогіка” та ін., мають обов’язково вивчатися в контексті культур сусідніх націй і народів, у співставленні з подібними явищами світового масштабу. Все це повинно бути враховане і в навчальних та в робочих програмах спеціальності й особливо спеціалізації, і в самому процесі навчання студентів спеціальності “українська мова і література та українознавство”.

Сьогодні ми не тільки завершуємо вдосконалювати програмування й викладання, але й розробляємо нові курси та спецкурси для спеціалізації “українознавство”, а також спецкурси для студентів усіх інших спеціальностей і факультетів КДПУ (наприклад, “Література як джерело українознавства” та “Українська мова серед інших мов світу” – для філологічних факультетів; “Літературно-історіографічне українознавство”, “Якщо ми живемо на Україні”, “Працюємо по-українськи” та інші – для нефілологічних факультетів і спеціальностей).

Випускники факультету української філології, склавши державний іспит з українознавства та з методики його викладання, почувають себе справжніми висококваліфікованими спеціалістами в цій галузі. Недарма вони навіть упродовж першого року роботи в школах Кривого Рогу досягли помітних результатів: українознавство викликає зацікавлення, стає

популярним, дві учениці зайняли призові місця на Всеукраїнському конкурсі з українознавства (Київ, 2006) – одержали дипломи першого ступеня за наукові роботи з українознавства.

У місті поки що мало шкіл, де введено українознавчі предмети чи факультативи, але перспективи є, оскільки наші випускники не тільки добре підготовлені – вони ще й озброєні ґрунтовним посібником, у якому подано і доступні програми, і системи конспектів як слід продуманих та апробованих уроків для 8–11 класів, і методичні вказівки й поради, і рекомендована література тощо. Створили його академік П. Кононенко, доцент С. Ковпик і автор цієї статті.

Програми з українознавства й посібники для вчителів молодших та середніх класів апробуються на базі відомої Чкаловської середньої школи-родини Нікопольського району Дніпропетровської області. До складу названих авторів долучаються дирекція та вчителі цієї школи.

На жаль, у Криворізькому педуніверситеті досі не відкрита кафедра українознавства, не на всіх факультетах і спеціальностях читаються навіть факультативи з українознавства (окрім дисциплін, передбачених Міністерством освіти і науки України, – «Історії України», «Ділового мовлення», «Культури усного та письмового мовлення»). Але все це, маючи бажання, можна виправити. Думається, що ректор, відомий педагог України, зробить усе можливе, щоб і майбутні вчителі-українознавці, і всі інші випускники КДПУ стали достойними і високосвідомими громадянами України.

Дещо складніша ситуація в інших одинадцяти вищих навчальних закладах міста, бо деяким адміністраціям ще доводиться боротися навіть за те, щоб усі курси та дисципліни читалися українською. Проте, наприклад, Криворізький технічний університет (ректор А. Темченко), приватний вищий навчальний заклад Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій і управління (директор В. Григор'єва) мають і свої кафедри української філології, і системи українознавчих спецкурсів та спецсеминарів, проводять науково-практичні конференції й конкурси з української культури та філології, навіть друкують збірники праць студентів.

У багатьох інших навчальних закладах та навчально-консультативних центрах ця робота тільки розпочинається.

Література

1. Єфремов С. Українознавство. – К.: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1920. – 64 с.
2. Коротеева-Каменська В. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект). – К: ВД «Професіонал», 2006. – 304 с.
3. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для вищих закладів освіти. – К.: Міленіум, 2004. – 152 с.
4. Українознавство. Стандарт навчально-інтерактивного курсу. Наук. керівник стандарту академік АН Вищої школи П. П. Кононенко. Авт. колектив: канд. філол. наук Т. Усатенко, доктор біол. наук Піліпчук, М. Кононенко, Н. Поклад та ін. // Українознавство: Концепції, програми, документи. – К., 1995. – С.81–198.
5. Українознавство: Конспект лекцій / П.П.Кононенко, А. Ю. Пономаренко. – К.: МАУП, 2005. – 392 с.

Кононенко Тарас

«Парадигмальний вимір» українознавчої науки

У попередніх статтях, присвячених розгляду парадигмальних засад українознавчого дослідження в системі українознавчої науки, послідовно були розглянуті основоположні терміни, які складають категоріальний зміст знань в українознавстві: «парадигма», «вимір», «українознавче наукове дослідження», «парадигмальний вимір історико-філософського дослідження» в системі українознавства [1;2]. Тобто були означені принципові методологічні засади українознавчого дослідження, які можуть бути застосовані як у системному вимірі науки українознавства, так і в дослідженнях у межах певної складової інтегративної науки. Наголосимо на тому, що автором цих матеріалів ставилося за мету не лише означення змістовного та методологічного виміру цих термінів та понять, а й обґрунтування самостійності та системної завершеності засадничих принципів українознавчої науки, які відбиваються у цих термінах. Була здійснена своєрідна рефлексія, відбиття можливості дослідження основоположень українознавчої науки із застосуванням методологічної спроможності цих же основоположень.

Наприклад, щоб здійснити дослідження певної проблеми в українознавчому «вимірі» таким чином, щоб поняття «вимір» мало належне українознавству термінологічне значення, необхідно здійснити низку процедур, які визначають саме українознавче термінологічне обґрунтування поняття «вимір». Відтак українознавчий зміст терміна «вимір» має бути висуваний саме з системних основ українознавчої науки. В іншому випадку ми потрапимо в ситуацію, коли в етимологічних чинниках поняття «вимір» буде перебувати зміст іншої науки чи галузі знань, а не українознавства. Що, властиво, забезпечить чітку підміну предмета, об'єкта та методів дослідження в українознавчому дослідженні.

Цей феномен традиційно спостерігається в деяких українознавчих дослідженнях, у яких не було попередньо проваджено процедуру термінологічного обґрунтування. У випадку, коли дослідник в українознавчому за мету дослідження некритично застосовує етимологічні чинники «виміру» іншої науки, то і наслідки будуть відповідними до змістів цієї науки. Саме так виникають українознавчі за назвою дослідження, які є за «виміром» історичні, оскільки був застосований «історичний вимір» до з'ясування предмета, об'єкта та методу дослідження, етнографічні, в призмі «етнографічного виміру», філологічні, етнологічні, культурологічні та ін. Завдання ж українознавчого дослідження полягає в тому, щоб, здійснюючи українознавче дослідження, чітко визначити «українознавчий вимір» предмета, об'єкта та методу дослідження.

Обтяжує це завдання для дослідника ще й та обставина, що українознавство постає як інтегративна наука, яка має чіткий динамічний характер у засобах інтегрування предмета дослідження, на відміну від характеру визначення предмета в «моноосновних» науках – історії, філософії, філології, мовознавстві та ін., які, в свою чергу, є складниками українознавчих інтегративних сполучень.

Оскільки процеси набуття нових знань в цих «моноосновних» науках мають неперервний характер, то і в означенні українознавчих інтегративних сполучень ми маємо також завдання постійного переусвідомлення змістів того, що має бути певним чином поєднане. До того ж додається і вимога усвідомлення динамічного характеру українознавчої інтеграції складових не лише з однорідних, але й різнорідних дисциплінарних теренів. Ми виводимо таким чином: ми виводимо термін «українознавчий вимір» зі змістовних теренів українознавства належним українознавству інтегративним методом з метою його методологічного застосування до перспективного предмета дослідження, який, відповідно, буде вже досліджуватися у вимірі українознавчої науки, а не будь-якої іншої.

З огляду на зазначену методологічну вимогу провадження українознавчого дослідження, огранення меж та предметної сфери українознавчої науки, наразі є всі підстави вирізнити українознавство у чітку наукову «парадигму», яка спричинює існування «парадигмального виміру» досліджень в межах науки «українознавство», чи українознавчої науки. Проте, чи дійсно у цьому твердженні з'ясовані всі змістовні складники? Чи, як це було у випадку з дещо довільним застосуванням поняття «вимір» авторами різноманітних епістолярій, ми маємо лише необґрунтоване і невиважене в «українознавчому вимірі» поняття

«парадигмального виміру» українознавчої науки? Нагадаємо певні принципи твердження, які були обґрунтовані в попередніх матеріалах.

Ці твердження будуть сув'язно стосуватися структури змістів двох термінів українознавчої методологічної бази – «парадигми» та «виміру» українознавчого дослідження. Згідно з тією обставиною, що принципи парадигмального розгляду організації наукового знання були означені у праці Т.Куна «Структура наукових революцій» [5], ми без зауважень посилаємось на провідні твердження авторської концепції як рамкової для більшості наукових галузей знань, до яких належить і українознавство. То в означенні змісту поняття «вимір» як терміна з арсеналу українознавчого дослідження ми скористаємось значенням, здобутим власним шляхом філософсько-філологічного виведення змісту з етимологічної словникової бази в призмі інтегративної українознавчої інтерпретації.

У статті «Парадигмальні виміри історико-філософського дослідження. Трансформація принципів» автор матеріалу вже наголошував на засадничих принципах означення терміна наукової парадигми: «Парадигма (грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – 1) поняття античної і середньовічної філософії, що характеризує сферу вічних ідей як прототип, зразок, відповідно до якого бог-деміург створює світ сущого; 2) у сучасній філософії науки – система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які взяті за зразок розв'язування наукових задач і які поділяють всі члени наукового співтовариства.

Термін «парадигма» у філософію науки уперше впровадив позитивіст Г. Бергман, однак справжній пріоритет у його використанні і поширенні належить Куну. У своїй книзі «Структура наукових революцій» (1962 р.) він говорить про можливість виділення двох основних аспектів парадигми: епістемічного і соціального. У епістемічному плані парадигма – це сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що виступають як зразок наукової діяльності. У соціальному – парадигма характеризується через поділяюче її конкретне наукове співтовариство, цілісність і границі якого вона визначає.

Існування парадигми, на думку Куна, пов'язане з періодами нормальної науки, у рамках яких вони виконують проєктивно-програмувальну і селективно-заборонну функції. Зміну парадигми здійснюють за допомогою наукових революцій, що пов'язано зі своєрідним ґештальт-перемиканням наукового співтовариства на нову систему світогляду й цінностей. Критика надмірного соціологізму і психологізму в розумінні парадигми спонукала Куна конкретизувати свою позицію за допомогою введення поняття «дисциплінарної матриці», синонімічного епістемічному контекстові парадигми. Структура дисциплінарної матриці містить:

- 1) символічні узагальнення, що становлять формальний апарат і мову, характерну для конкретної наукової дисципліни;
- 2) метафізичні компоненти, що визначають найбільш фундаментальні теоретичні і методологічні принципи світорозуміння;

- 3) цінності, що задають панівні ідеали і норми побудови й обґрунтування наукового знання.

Поняття парадигми у пізніх роботах Куна пов'язане в більшому ступені з характеристикою інтегральних соціально-психологічних аспектів наукового співтовариства. Разом з тим, у рамках сучасної філософії науки поняття парадигми виявилось більш продуктивним при описі еталонних теоретико-методологічних основ наукового пошуку» [2, 73].

Важливішими твердженнями із наведеного витинку є ті, у яких визначається «епістемічний» та «соціальний» чинники існування парадигми. Тобто це є та сукупність базових принципів організації знань (зокрема – українознавчої науки), яку поділяє певна наукова спільнота. Іншими словами, має утворитися спільнота науковців, які поєднуються і спілкуються з причини та на основі згоди з приводу певних принципів наукового знання. Таким чином, має сформуватися і певна українознавча наукова спільнота, чи парадигма українознавства.

Однак іншим важливим критерієм оцінки існування чи не-існування парадигми мусить бути її вимірність. Тобто необхідно зумовити вимірні критерії певної наукової спільноти в межах українознавчої науки з тим, щоб обґрунтовано ствердити – існує чітко окреслена спільнота науковців-українознавців, яка має засіб втілення власного наукового доробку, що принципово відрізняється від інших парадигм в середовищі українознавчої науки. За умови, якщо вдасться вирізнити ще інші парадигмальні об'єднання в середовищі українознавчих досліджень, оскільки відомо, що розрізнені чи не-систематичні українознавчі розвідки якщо і можуть відповідати «епістемічній», «змістовній» вимозі існування парадигми, то не можуть задовольняти другу вимогу – бути основою для утворення наукової спільноти («соціальний» чинник) з власними засобами унаочнення спільного наукового парадигмального доробку.

Власне, вирішення проблеми вимірності українознавчої парадигми і, як похідне, можливості застосування парадигмального виміру до українознавчої науки та, окремо, до конкретних наукових досліджень в межах українознавчої науки і становить головну мету й завдання цього матеріалу. Бо ж відомо, що, скориставшись наукознавчими настановами Т.Куна в погляді на розвиток основоположень науки свого часу, ми не віднайдемо у нього досліджень українознавчого спрямування. Це вже є позитивна мета сучасних українознавчих досліджень та завдання науковців-українознавців. Відтак продовжимо послідовність формування наукознавчого змісту терміна «парадигмальний вимір українознавчої науки» та перейдемо до наступної складової – означення українознавчого змісту терміна «вимір», який уможливить відповідь на питання щодо чітких ознак «вимірності» парадигми українознавчої науки.

У матеріалі «Поняття «вимір» в методологічному арсеналі українознавчого наукового дослідження» [1] було запропоноване визначення поняття «вимір» також як терміна з арсеналу українознавчого дослідження. Зміст цього терміна був отриманий шляхом, цілком притаманним суто українознавчому інтегративному дослідженню, що, власне, і відрізняє його термінологічне значення від змісту «вимірності» з інших наук та дисциплін.

Наведемо головний висновок: «Підведемо попередні висновки щодо українознавчого парадигмального визначення змісту поняття «вимір», який набув виду терміна українознавчого методологічного інструментарію.

Ще раз унаочнимо складові структури змісту поняття «вимір», отриманого на основі українознавчого парадигмального дослідження: є дієвістю; визначається в математичних та інших природничих ознаках (властивостях); розумова дія з чіткою мірною (мірною) основою, як спільнокореневе і синонімічне з «мірою» – розмірковування; цільова складова та прагнення (цілком імовірно, що розмірковування, розмірювання мети чи мір і заходів досягнення мети могло спричинити видозмінену фонетичну форму – метикувати, метикування); етико-моральна складова (з вирізненням емоційної та афективної частин, опертими на звичаєву основу – «етос»); дієвістю як заходом та сукупністю заходів суспільного характеру; дієвість виміру може мати dokonаний та недоконаний вид.

Наразі створимо з визначених складових логічну понятійно-термінологічну сув'язь (зінтегруємо теоретичне узагальнення на основі інтегративної українознавчої методології) чи ж дамо певне функціональне визначення поняття «вимір». Отже, «Вимір» – це розумова та етико-моральна дія доконаного чи недоконаного виду, яка унаочнюється у встановленні шляхом застосування певної сукупності заходів природничого та суспільного характеру, чіткого мірного, вимірнього (на основі певних сукупностей мір однорідного чи різнорідного характеру) представлення явища, яке є метою та предметом розмірковування.

До такого попереднього теоретичного висновку-визначення додамо лише те, що, якщо й не структурною складовою, то кореневою ознакою «виміру» є зазначення у словникових джерелах своєрідної, сув'язної поняття вимір, філософської метафори – «виміру» підлягає лише «вимірне»: «Вимірний? (що має вимір)»; «ВІМІРНИСТЬ, -ності, ж. Здатність вимірюватися. Вимірність величин»; «ВІМІРНИЙ?, -а?, -е?». 1. Який піддається вимірюванню» [1, 241].

Відповідно до сформульованої мети дослідження в цьому матеріалі та попередньо зазначених висновків щодо змістів термінів «парадигма» та «вимір» в українознавстві, унаочнюється необхідність надання відповіді на такі питання: по-перше, чи існує сукупність принципів українознавчої теорії, яка об'єднує науковців, які їх визнають та підтримують, у окрему спільноту; та,

по-друге, чи існує у цій спільноті інтелектуальна форма унаочнення наукового доробку, яка має мірний чи мірчий характер, тобто може бути обчислена.

Ці зауваження набувають вагомості ще й тому, що укладання певної українознавчої парадигми має вирізнити її з-поміж інших. Тих, які або ж не мають зазначеної принципової теоретичної бази та утвореної довкола неї наукової спільноти і, відтак, не становлять собою парадигму, а є лише сукупністю розрізнених праць з україністики, або ж мають іншу принципову та засадничу українознавчу основу теорії, яка репрезентує в межах українознавчої науки існування іншої парадигми з власним суспільним науковим середовищем (вченими, які гуртуються довкола саме цієї теоретичної українознавчої концепції). Власне, це і буде становити підстави до формування українознавчого парадигмального підходу, застосованого до вирішення проблеми типологізації українознавчого доробку в його історії, теоріях та методологіях.

Наразі питання історіографії українознавства на парадигмальній основі не вирішене. І в результаті ми маємо часом хаотичне та несистематичне укладання історіографії досліджуваної проблеми в дисертаційних та суто наукових дослідженнях, коли поєднуються науковий та дослідницький доробки, здобуті не лише у різних парадигмальних спільнотах, але й у різні часи та епохи. Проте вже на рівні походження понять та термінів ми могли пересвідчитись, що кожна наукова парадигма формує власне специфічне застосування цих понять та термінів, зрозумілих для членів об'єднання, яке залежить від культури реально існуючої наукової спільноти і містить комунікативну відмінність від інших парадигм. Тобто культура наукового спілкування в середовищі певної парадигми надає термінам і поняттям виняткового значення, часом відмінного від значень, які визнаються науковою спільнотою, інших парадигм. Тому уява про можливість універсалістського витлумачення та застосування понять щонайменше позбавлена критичності.

Вочевидь, що укладання переліку існуючих в українознавстві парадигм є завданням цілого напрямку в розвитку українознавчої науки. Для цього ж дослідження вагомим є представлення складових певної українознавчої теорії, як методологічного висновку з аналізу окремого прикладу, щодо якої необхідно визначитись – чи є ця теорія засадничою щодо реально існуючої парадигми в українознавчій науці. Таким прикладом є українознавча наукова концепція, розроблена проф. П.Кононенко, – директором Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Основоположення і концепційні засади цієї теорії викладені у численних наукових дослідженнях, узагальнюючим з яких є підручник Кононенка П.П. для вищих навчальних закладів «Українознавство» [6]. Ядром цієї концепції є теорія концентрів українознавства і українознавчих знань. Саме ця позиція вирізняє її з-поміж інших українознавчих теорій і закладає основи систематичності знань в українознавстві. Дослідник в галузі українознавства О.Таровська цілком виражено з'ясовує значення теорії концентрів не лише в організації і здобуванні українознавчих знань, але й у формуванні українознавчої дисциплінарної освітньої «матриці»: «...українознавство являє собою не лише деяку суму пов'язаних між собою знань, що накопичуються в результаті побудови багаторівневих теоретичних конструкцій, а й включає в себе певний механізм побудови знань, втілює певну програму дослідження».

В контексті зазначеного будь-який концентр (Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова; Україна – історія; Україна – нація; Україна – держава; Україна – культура; Україна в міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля) може бути представлений як основа для створення такої дослідницької програми. В такому разі ми вже говоримо не про окрему дисципліну (природознавство, мовознавство, етнологію тощо), оскільки світ не постає перед нами розділеним на дисципліни. Не існує окремо явищ фізичних, хімічних, біологічних, алгебраїчних, історичних, малярських, археологічних тощо. Дисципліни – це лише засоби, за допомогою яких ми вивчаємо явища єдиного світу. І однією з основних проблем сучасних наукових досліджень є саме відновлення цілісного образу світу. До недавнього часу вирішення цієї проблеми було досить складним через відсутність вітчизняних теоретичних та методологічних розробок в цьому напрямку.

Запропонована П.Кононенко концепція концентрів як сфер цілісної системи буття і свідомості українців дозволяє позбутися цієї «дисциплінарності»; в ній генетично закладена можливість міждисциплінарних досліджень, оскільки вона є достатньо загальною, щоб охоплювати дослідження багатьох типів явищ, що вивчаються різними дисциплінами. Саме ця концепція стала початком справді міждисциплінарних досліджень в українознавстві, які бачилися не як звичайне механічне підсумовування процедур різних дисциплін (крає-, країно-, народо-, суспільствознавства тощо), а як їх спільна скоординована діяльність, заснована на єдиній дослідницькій програмі. Ця програма та методологічні принципи взаємодії зусиль різних наук стали основою для створення нової українознавчої методології» [7, 66].

Відтак ми маємо оригінальну українознавчу концепцію, розгорнуту в теорію концентрів. Яким чином ця концепція формує парадигмальне явище на основі українознавчої теорії проф. П.Кононенка, детально буде розглянуто у наступній статті. Ця необхідність зумовлена тією обставиною, що поєднання суспільного та мірчого чинників у парадигмальному вимірі вимагає детального розгляду всіх форм і засобів втілення наукового доробку, здійсненого на основі запропонованої українознавчої концепції. В іншому разі буде неможливо зафіксувати унікальність наукового результату, який міг постати лише у зазначеному парадигмальному середовищі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Література

1. Кононенко Т. Поняття «вимір» в методологічному арсеналі українознавчого наукового дослідження // Українознавство. – К., 2008. – №2. – С. 236–241.
2. Кононенко Т. Парадигмальні виміри історико-філософського дослідження. Трансформація принципів // Українознавство. – К., 2008. – №1. – С. 72–76.
3. Кун Т. Структура наукових революцій. – Москва: Издательство «Прогресс», 1977. – 300 с.
4. T. S. Kuhn. The structure of scientific revolutions /Second Edition, Enlarged. – Chicago, 1970.
5. Кун Томас. Структура наукових революцій. – К.: Port-Royal, 2001. – 228 с.
6. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
7. Таровська Олена. Методологічні розвідки: становлення теорії концентрів як генетичного засновку українознавчих міждисциплінарних досліджень // Українознавство. – К., 2007. – №3.

Парадигмальні виміри українознавчої наукової концепції

У розрізненні парадигмальних вимірів «теорії українознавства» та «концепції українознавства» автор матеріалу стверджував, що «провідне розрізнення змістів цих термінів пролягає у площині історичності та спільнотності, сучасній комунікативності. Хоча кожне з цих термінологічних визначень містить певні подібності, одразу відчутна відмінність концепційної основи від суто теоретичної».

У з'ясуванні змісту концепції українознавства чітко простежуються напрямки до заснування інституції, яка постала втіленням саме концепції українознавства проф. П.Кононенка, а не якоїсь іншої. Проте і в підставах цієї концепції закладена і висвітлена історіографія концепцій українознавства попередників, історична тяглість якої сягає майже двох століть. Ця обставина зумовлена тим, що концепція проф. П.Кононенка, попри властиві історичні засади, розгортається не як суто історична сукупність знань, а як суспільна інституція, спричинюючи таке наукове явище, як парадигма – «У епістемічному плані парадигма – це сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що виступають як зразок наукової діяльності. У соціальному – парадигма характеризується через поділяюче її конкретне наукове співтовариство, цілісність і границі якого вона визначає».

З огляду на зазначене, теорія українознавства постає як сукупність українознавчих знань, у якій засадничо наявний історичний (історіографічний) чинник. Тобто на рівні розумового узагальнення теорія містить знання з, - та про декілька чи низку історичних українознавств, які виникли у, часом, значно віддалених історичних часах. Проте, за відсутності комунікативного чинника живої спільноти науковців, середовищем їхнього поєднання стає розумове узагальнення – теорія.

Зрозуміло, що таке розрізнення теорії та концепції українознавства потребує додаткового пропису більшої кількості методологічних ланок. Проте всі вони будуть охоплені спільним знаменником необхідності визначення рівнів розумового узагальнення певних знань та чіткого розмежування і розрізнення знань, які мають обіг у живому спілкуванні наукової спільноти, та знань, які набувають значення факту у середовищі різних видів історичного знання» [1, 34–46].

Вочевидь, що розрізнення термінів «теорія» та «концепція» в будь-якій науці буде супроводжуватись значною полемікою, оскільки в більшості випадків ми маємо справу з наукознавчими явищами, щільно пов'язаними з розумовими діями. Щоб уникнути розгляду предмета проблеми шляхом його історичного викладу, одразу визначимо стрижневий чинник розрізнення, про який уже зазначалося.

Якщо теорія чітко постає як впорядковане явище свідомості, то концепція мусить мати форми і засоби втілення, властиві предмету концепції. Маємо всі підстави пов'язати впровадження терміна «концепція» в наукознавчі дослідження з розвитком такого напрямку в філософії науки та історії нової філософії, як «концептуалізм».

«Концептуалізм (conceptus лат. – поняття). Проміжна позиція у вирішенні питання про форми існування загального між реалізмом та номіналізмом. В середньовічній філософії таку позицію обстоював П.Абеляр. Всупереч принциповому реалізму Гільома з Шампо, з одного боку, та номіналізму Росцеліна – з іншого, П.Абеляр заснував власне вчення, співзвучне з певними складниками філософії Арістотеля, яке отримало назву концептуалізму: універсалії не мають самостійного існування (реальності), реально існують лише розокремлені речі; однак універсалії набувають деякої реальності в сфері розуму як поняття. Вони є наслідком розумового абстрагування певних властивостей чи якостей речей. В підґрунті знання закладене відчуттєве сприйняття; в акті відчуттєвого споглядання сприймається лише одиничне. Ідеї ж існують лише в розумі Бога. Лише Він спроможний в акті споглядання чітко і виразно охоплювати будь-яку множинність. Розум людини має лише спроможність до подібної дії».

Саме цей момент є ключовим у розрізненні середньовічного концептуалізму з концептуалізмом нової філософії, пальма першості у розробці якого безумовно належить Д. Локку. Дві концептуальні позиції визначають цей історичний тип вчення: Л. переосмислює значення терміна «ідея» та впроваджує його у сферу досвіду людини, позбавленого будь-яких зовнішніх, трансцендентних причин появи форм знання в розумі людини – критика Л. теорії про вроджені ідеї та моральні принципи. «Що означає слово «ідея»...Оскільки цей термін, як на мене, найліпше означає все те, що стає об'єктом мислення людини, то я застосував його до означення того, про що йдеться, коли ми вимовляємо слова «фантом», «поняття», «вид», або ж про все те, чим може перейматися душа під час мислення» (Д. Локк. Соч.: В 3-х т. – Т. 1. – С.95. – М., 1985).

Відтак досвідна основа філософії Л. спонукає розглядати всі форми узагальнень як наслідок дії розуму людини, як певні ідеї. Особливої ваги набувають умови формування відповідної структури досвіду, яка складається з двох базових та рівнозначних складників: зовнішнього досвіду (у якому фіксується взаємодія: об'єктивно існуючий матеріальний предмет – його вплив на пасивні 5 органів відчуттів – прості ідеї, що виникають у душі внаслідок сприйняття) та внутрішнього досвіду (все, чим переймається душа під час мислення – чи рефлексія, заснована на дії «внутрішнього відчуття»). Еволюційно формування структури зовнішнього досвіду передусім дії рефлексії (внутрішнього досвіду), але не накладається у механізми дій та наслідків на останню. Рефлексія, або ж поєднання та роз'єднання простих та складних ідей відбувається за власними правилами, які не тотожні характеру взаємодій у природі (причинно-наслідкові взаємодії). Відтак форми узагальнень – загального не постають в нашій свідомості позадосвідно, але й не набуваються з зовнішнього досвіду. Реальність загальних ідей (загального) рівнозначна реальності мислення людини, яке формується досвідним шляхом – це є шлях концептуалізму в емпіризмі нової філософії: «...коли ми відкидаємо одиничне, то загальне, що залишається, є лише тим, що ми самостійно створили, оскільки його узагальнююча природа є нічим іншим, як надана йому розумом спроможність означувати чи представляти багато розрізнених предметів; його сутність полягає лише в доданому до них розумом людини відношенні» (Д. Локк. Соч.: В 3-х т. – Т. 1. – С.471. – М., 1985).

Концептуалізм Л. особливого звучання набув у визначенні ролі мови у теоретико-пізнавальних процесах. Саме цей компонент вчення має важливе значення у сучасних дослідженнях аналітичної філософії та філософської лінгвістики» [2, 347–349].

Відтак побудова концепції, а також її впровадження, безперечно, сув'язні з досвідним середовищем, з якого постає зміст та будівничий «речовина» (річ – суміжне з: «речити», «нарікати», «речення» та ін.) концепції, утримувана свідомістю, розумом та розмірковуванням дослідника. Перебуваючи у стані дієвої свідомості, набуваючи в ній реальності, концепція зумовлює і скеровує власне втілення у ту ж сферу досвіду, з якої набула життєвості. Саме це і буде принциповою мірою розрізнення концепції від теорії, оскільки остання завжди буде розширювати осяг узагальнень лише у власних теренах умогляду, і лише шляхом застосування різних типів логічного виведення – силістики чи інших, але, що поза сумнівом, не виходячи за межі суто інтелектуальних (розумових) спроможностей людини.

Саме цей концептуально-теоретичний конфлікт розвитку парадигми певної науки чи наук напрочуд виразно визначив Т.Кун: «Однак навіть із вивчення історії нова концепція не виникне, якщо й надалі шукати і аналізувати історичні дані переважно для того, щоб відповісти на запитання в рамках антиісторичного стереотипу, сформованого на основі класичних праць і підручників. З цих праць, скажімо, часто напрошується висновок, що зміст науки представлено спостереженнями, законами і теоріями, присутніми тільки на їхніх сторінках. Зазвичай згадані книги сприймаються так, наче наукові методи просто збігаються з методикою добору даних для підручника та логічними операціями, що їх застосовують для зв'язку цих даних із теоретичними узагальненнями підручника. Відтак виникає така концепція науки, в якій міститься значна частка домислів і упереджених уявлень щодо її природи і розвитку».

Якщо науку розглядати як сукупність фактів, теорій і методів, зібраних у підручниках для щоденного вжитку, то в такому разі вчені – це люди, котрі більш-менш успішно вносять свою лепту в створення цієї сукупності. За такого підходу розвиток науки – це поступовий процес, в якому факти, теорії і методи складаються у запас досягнень, який все зростає і являє собою наукову методологію і знання. Отже, історія науки стає дисципліною, що фіксує як цей послідовний приріст, так і труднощі накопичення знання. Звідси випливає, що історик, який цікавиться розвитком науки, ставить перед собою два головних завдання. З одного боку, він повинен визначити, хто і коли відкрив або винайшов кожний науковий факт, закон і теорію. З другого

– мусить описати і пояснити наявність сили-силенної помилок, міфів і забобонів, які перешкоджали швидшому накопиченню складників сучасного наукового знання. Численні дослідження так і здійснювались, а деякі досі мають це за мету» [3, 15–16].

Зупинимось наразі лише на твердженні щодо того, що і українознавча наука набула у своєму розвитку всіх без винятку ознак, вирізнених Т.Куном для розвитку певної галузі науки чи окремої науки. Досліджуючи історіографію українознавчих теорій, неминуче окреслюються періоди чи то переважання теоретичного, чи концептуального чинників. Після бурхливих теоретичних розвідок українознавчого характеру XIX – початку XX ст. відбулися не менш бурхливі концептуальні українознавчі запровадження, які торкнулися і геополітичної, і політичної, і філософської, і освітньо-наукової, і культурно-мистецької, і релігійної царин.

Витіснення українознавчої світоглядної основи з ментального поля України і її заміна на уніфікуючу радянську, з марксистсько-ленінською основою, парадигму філософської, соціальної і політичної теорії призвели до практичного витіснення українознавства зі сфер концепційного розвитку українознавчого предметного поля до сфер аналізу подій, теоретичних узагальнень та створення праць якнайширшого історіографічного характеру. Проте саме це й призвело часом до схоластизації парадигм українознавчих досліджень. Такі наслідки були спричинені щонайменше двома чинниками. По-перше, відсутність можливості провадження достеменних досліджень України як вирізненого і цілісного планетарного явища; по-друге, за всієї поваги до провідників таких досліджень, дослідження України у зазначеному вимірі поза межами власне України – порушували ту ж таки достеменність предмета дослідження, сприяли появі праць з перевищеною мірою умовлядності.

І лише на початку 90-х років XX ст. українознавство як наука набуло, разом з Україною, нових обріїв розвитку, творців нових концепцій українознавства, нових концептуальних і парадигмальних суперечок. І, також разом з Україною, розділяючи відповідальність за її реальний стан. Оскільки як наука і навчальна дисципліна українознавство з того часу, часу новітньої історичної доби, стало показником того, у яких вимірах постає сучасна Україна. Змістом цієї вимірності є рівень інституалізації науки українознавства в самій Україні, визнання її суспільного значення та ролі, легітимності на державному (владно-урядовому та громадському) рівні. Чи є таке твердження несподіваним? Ніскільки.

І попри те, що наступне висловлювання Т.Куна стосувалося дослідників природи (він не протиставляв принципи розвитку природничих та соціальних наук, а мав змогу досліджувати за перевагою природничі, залишаючи галузь «соціології» на перспективу) та не згадувало українознавство зокрема, воно цілком вкладається в обставини розвитку «нормальної науки», якою і є «парадигма» в «нормальному суспільстві» (термін. – Т.К.).

«Нова парадигма припускає і нове, виразніше визначення галузі дослідження. І ті, хто не бажає або не може пристосувати свою роботу до нової парадигми, повинні перейти до іншої групи, в іншому разі вони приречені на ізоляцію. Історично вони часто так і залишалися в лабіринтах філософії, що свого часу дала життя багатьом спеціальним наукам. Ці міркування наводять на думку, що саме завдяки прийняттю парадигми група, що раніше цікавилася вивченням природи з простої цікавості, стає професійною, а предмет її зацікавлення перетворюється на наукову дисципліну.

В науці (щоправда, не в таких галузях, як медицина, технічні науки, юриспруденція, принципова *raison d'être* (підстава для існування) яких забезпечена соціальною необхідністю) з першим прийняттям парадигми пов'язані створення спеціальних журналів, організація наукових спільнот, вимоги про запровадження спеціального курсу в академічній освіті. Принаймні так склалося протягом останніх півтора століття, відтоді, як наукова спеціалізація вперше почала набувати інституціональної форми, і до сьогодні, коли ступінь спеціалізації став питанням престижу вчених» [3,33–34]. І, вочевидь, що інституалізація на рівні створення наукових спільнот та запровадження спеціального курсу в академічній освіті (фактично – це є набуття певних професійних навичок, коли професія постає як забезпечуваний суспільством вид громадянської діяльності) не може відбуватися поза суспільним, а відтак – владно-урядовим тереном.

Підсумком наведеної аргументації є визначення чітких вимірів певної українознавчої концепції, яка вирізняється для аналізу на тлі існуючих українознавчих наукових знань і може відповідати ознакам парадигмального явища в науці. Такими ознаками є: наявність засадничої концепції; її представлення як дієвої наукової спільноти (соціально-комунікативний чинник); ступінь громадської розвиненості такої спільноти (громадське об'єднання, науковий відділ чи кафедра, науково-дослідний інститут чи факультет, самостійний науково-дослідний інститут чи навчальний заклад, академія чи університет); наявність спеціальних журналів та авторизованих видань; наявність в академічній (освітній) галузі спеціального курсу. У свою чергу, маючи зазначені засадничі виміри парадигмальної певної українознавчої концепції, кожен з цих складників може бути проаналізований відповідно до власної буттєвої сфери, встановлені специфічні для її чинності виміри показники.

Наразі зазначимо на головних показниках парадигмальності українознавчої концепції П.Кононенка, які спеціалізовано досліджувалися у відділі філософсько-психологічних проблем українознавства, відділі теорії, історії та методології українознавства, частково – іншими підрозділами НДІУ і втілилися у цикл досліджень О. Таровської [4, 5, 6, 7, 8].

Відповідним сьогодні узагальненням висновком стосовно парадигмального прояву зазначеної концепції як громадської, наукової та освітньої інституції (спільноти), яка запровадила у державний стандарт академічну дисципліну та виборює право на її належне представництво у навчальних планах, є такий:

Реалізація теоретичних засад створеної концепції українознавства розпочалася зі створення громадської організації, яка згодом набула інституалізації як Інституту українознавства (науково-навчального закладу) при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: «Історія створення Науково-дослідного інституту українознавства органічно пов'язана з розвитком наукової теорії українознавства, становленням її методології та формуванням основоположних завдань. Звернення до наукового історичного досвіду набуває сьогодні особливого значення, оскільки ті зміни, що відбулися в сучасному українському суспільстві за останнє десятиліття, вимагають переосмислення власного досвіду та визначення перспективних напрямків розвитку. Це дослідження готувалося в системі студій, які проводить відділ філософсько-психологічних проблем українознавства в рамках загальної теми Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України «Українознавство в системі освіти, науки, культури, державотворення».

До питання становлення НДІ українознавства зверталися різні автори. Серед них, насамперед, потрібно назвати П.П.Кононенка («Десять років шляхом розвитку українознавства як цілісної науки і освітньої дисципліни»), Л.К.Токаря («Актуальні питання теорії та методології українознавства»), І.П.Пасемка («Своє десятиріччя Інститут українознавства зустрічає в розквіті творчих сил» та «Ювілей НДІ українознавства»), Горбань Т. («Концептуальні засади та періодизація українознавства в дослідженнях українознавців XX ст.»), Усатенко Т.П. («Новітнє українознавство як інтегративна наука»), Мельник Л.Ф. («10 років разом з незалежною Україною») та ін. Основна увага цьому питанню надана в Довіднику, виданому Міністерством освіти і науки України до 10-річчя діяльності інституту, та в ювілейному номері журналу «Українознавство» (Ч. 3. – 2002). В останніх публікаціях, в яких тим чи іншим чином порушується це питання, висвітлюється роль інституту і його керівника – проф. Кононенка П.П. – у поверненні теорії українознавства на українські терени, створення сучасної версії цієї теорії, в розробці її методології.

Суттєвою підвалиною цього дослідження стали роботи сучасних українознавців: Кононенко П., Кононенко Т., Баранівського В., Токаря Л., Калакури Я., Усатенко Т. та ін., у яких спеціально досліджувався процес формування українознавства як науки. Вагомий внесок у розуміння предметного поля українознавства, періодизації його розвитку та вплив на формування освітніх та наукових інституцій зроблено такими дослідниками, як Шевченко В., Коновець О., Сніжко В., Заячук Ю., Матейко Р., Горбань Т., Мисечко А., Склярова О., Краснодемська І. та ін. Їхні наукові доробки дозволили визначитись з місцем українознавчих інституцій в розробці теорії українознавства, але проблеми аналізу саме історії створення НДІУ і її значення в розвитку цієї теорії не було присвячено спеціальних досліджень. Як наукова система знань про Україну й українство українознавство може прогресувати лише за умов аналізу тенденцій свого власного розвитку. Дослідження історії створення Інституту українознавства є складовою цього аналізу.

Отже, завдання цього дослідження – обґрунтування ідеї органічного зв'язку історії створення НДІУ з поверненням теорії українознавства на терени України та вплив цієї теорії на особливості структурної організації інституту» [7];

«Становлення інституту не було легким і сприятливим. Чимало сил довелося витратити не тільки на дослідження актуальних наукових проблем, а й на відстоювання права на саме існування закладу й українознавства як цілісної науки. Ідея створення першого в Україні науково-освітнього центру, який би органічно поєднував розроблення як стратегічних і тактичних питань поведінки спільноти, так і вирішення практичних завдань творення національної науки, освіти, виховання, державотворення була запропонована ще наприкінці 80-х років ХХ ст. тодішнім деканом філологічного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка проф. П.Кононенком. Саме з його ініціативи у 1988 р. при факультеті створюється Центр українознавства. Мотивація була такою: суспільство в стані ідейного бродіння з ознаками тотальної кризи. Криза ж системи зумовлює кризу освіти, а та, в свою чергу, поглиблює загальну кризу суспільства. Тож невідворотно, в першу чергу, перед інтелектуальною постають питання: куди і як іти? Як далі жити в Україні?.. Ось чому утверджується ідея розбудови універсальної наукової системи – українознавства – як нагальної потреби сучасності, а не як данини її корифеям. В підході до вирішення цього питання постали контрасти. З одного боку, ставлення до українознавства як до галузі етнографії, етнології, заперечення його як окремої науки, тлумачення українознавства як явища часткового, чи просто як суми знань різних наукових дисциплін. З іншого – розгляд українознавства як системи наукових інтегративних знань про Україну і світове українство. Саме ця тенденція знайшла своє логічне відтворення у визначенні стратегії діяльності громадського освітньо-наукового об'єднання з назвою «Інститут українознавства», що розпочало свою роботу у березні 1991 року. В основу його досліджень була покладена концепція проф. П.Кононенка про універсальну цілісність України й українства, а звідси і погляд на українознавство як на цілісну систему знань в її всеосязності – від природи, фізично-матеріальних та культурно-духовних витоків до міжнародних відносин, історичної місії України тощо. Була розроблена програма досліджень...» [7];

«Асоціація «Інститут українознавства» в особі її президента П.Кононенка та віце-президентів Ю.Сергеєва і М.Конончука налагодила широку мережу міжнародних зв'язків, розпочала навчання іноземних студентів у школі українознавства. Прийшло всеукраїнське і міжнародне визнання необхідності обраного напрямку освітньо-наукової та культурологічної діяльності.

Для визначення стратегії Інституту на зборах його працівників та засновників було обрано Координаційну Раду, до складу якої увійшли: О.Т.Гончар, І.Р.Юхновський, Б.Є.Патон, П.М.Таланчук, Г.Й.Удовенко, Д.В.Павличко, І.Ф.Драч, І.М.Дзюба, А.Ю.Мокренко, П.М.Мовчан, Ю.М.Мушкетик, Б.І.Олійник, Т.Г.Гунчак, О.І.Прицак, Л.О.Танюк, В.О.Яворівський, І.О.Дзевєрін, В.М.Русанівський, В.І.Шинкарук, О.Г.Костюк, П.П.Толочко, ректор університету В.В.Скопенко, проректор Л.В.Губерський, директори інститутів, декани факультетів О.І.Чередніченко, А.З.Москаленко, А.Г.Слюсаренко, М.Ф.Тарасенко, В.І.Волович, В.Г.Гончаренко та ін. Головою Координаційної Ради було обрано директора Інституту українознавства проф. П.П.Кононенка. Велика група освітньо-наукового активу вищих і середніх навчальних закладів Києва (серед них Ю.А.Сергеєв, Ф.С.Кислий, М.М.Конончук – заступники директора Інституту українознавства; Л.В.Грицик, О.М.Таланчук, Л.М.Паламар, І.В.Бичко, В.І.Сергіичук, О.С.Білявський, О.М.Семашко, А.М.Федорченко, С.П.Середа, В.С.Крисаченко, Л.К.Токар, А.Г.Погрібний, І.В.Зуб, Т.П.Усатенко, О.Ф.Коновець, І.К.Чирко, С.І.Наливайко та ін.) приступила до створення структури інституту та визначення напрямків діяльності» [7];

«Отже, сьогодні Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти й науки – провідна наукова установа. Ним розроблені історико-теоретичні та методологічні основи українознавства, схвалені учасниками одинадцяти Міжнародних конференцій, проведених НДІУ, у яких брали участь представники понад 30-ти країн світу. У 1998 році Кабінет Міністрів, згідно з пропозицією Колегії Міністерства освіти й науки, затвердив Державний стандарт освіти, до інваріантної частини якого включено й українознавство як самостійний предмет. Згідно з рішенням Колегії Міністерства освіти й науки в НДІУ МОН відкрито аспірантуру, а Державною Акредитаційною Комісією видано ліцензію на підготовку і підвищення кваліфікації: педагогів середніх і вищих навчальних закладів з українознавства та на його основі – з історії, філології і філософії. Зміцнюються творчі зв'язки інституту із зарубіжними українознавчими центрами. Узагальнено великий досвід ведення українознавства в столиці України Києві та Київській області, у Чернівецькій та інших областях. Підготовлено й видано збірник навчальних Програм з українознавства для дошкільних, середніх і вищих навчально-виховних закладів освіти. У збірнику опубліковано Програму з українознавства і для відповідних шкіл США та Канади. Видано підручник та посібники. Виняткова увага в роботі інституту відводиться впровадженню його доробку в сфері науки, освіти, виховання. Це реально впливає на принципову трансформацію виховного і навчального процесу в Україні на засадах національно-державницької ідеології» [7].

Досягненням останнього часу стало визнання необхідності викладання українознавства як окремої спеціалізації у ВНЗ. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 року №1719 «Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах...», листом Міністерства освіти й науки від 06.12.07 за №1/9-736 з 2008/2009 навчального року у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, які здійснюють підготовку педагогічних працівників освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра, спеціаліста, вводиться додаткова спеціалізація – українознавство.

Проте головної уваги у розвитку парадигмальної вимірності українознавчої концепції заслуговує наявність спеціалізованих видання. Зазначимо, що наразі НДІУ МОН України має два спеціалізовані видання, які унаочнюють сукупний науковий доробок у форматі наукових статей представників зазначеної українознавчої наукової спільноти – журнал «Українознавство» та «Збірник наукових праць НДІУ». Ці видання мають не лише академічне провадження з підготовки та оприлюднення наукових результатів досліджень, але й номіновані ВАК України як фахові видання з спеціальності 09.00.12 – українознавство (філософські та історичні науки). Науковим набутком цих видань є 28 чисел журналу «Українознавство» та 21 номер «Збірника наукових праць НДІУ».

Проте розвиток парадигмальних засад українознавства, провадження ґрунтовних філософських та методологічних досліджень призвів до створення нових інтегративних новацій в розвитку зазначеної українознавчої концепції, які неможливо було вислідити лише суто теоретичним шляхом, на основі виведення перспектив з історії попереднього досвіду українознавчої галузі.

Відбулося органічне поєднання класичного видавничого унаочнення наукового доробку з сучасними інформаційними технологіями, які вивели українознавчу мету, засоби та результати досліджень поза класифікацію українознавства як суто гуманітарної науки чи галузі знань.

У формуванні предмета досліджень та суті процесу українознавчого дослідження під назвою «Розробка принципів наукового суспільно-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського, педагогічного видання з українознавства для вчених, педагогів середньої і вищої школи «(на прикладі журналу «Українознавство» розробниками було вказано, що предметом (проблеми розвитку України і світового українства, форма підсумків) дослідження є інтегроване видання, яке

поєднує основні концентри суспільно-гуманітарних наук). На рівні розвитку концепції предметом дослідження стає також і механізм впровадження інтегрованого видання у різних формах – друкованому та електронному, де остання форма постає у видах цифрових носіїв та Інтернет-форматі. Об'єктом дослідження є інтегративне видання, яке відповідає основним структурним складовим науки українознавства. Методологія дослідження належить до групи методологій міждисциплінарних досліджень, які підпадають під філософський напрямок – логіка і методологія науки.

Суть процесу дослідження, розробки. Дослідження стосуються відпрацювання механізму створення інтегративного часопису, який поєднує різні за напрямками види гуманітарного та природничого знань. Складові інтеграції відповідають структурі українознавчого знання. Оскільки існуюча більшість поліграфічних видань мають вигляд монотематичних чи монодисциплінарних часописів, створення інтегративного наукового журналу має всі ознаки наукової проблеми. Дослідження проблеми передбачає відпрацювання всіх етапів створення часопису. Попередні етапи передбачають процес відбору та аналізу матеріалів, створення розгалуженої мережі джерел матеріалів, робота з авторами з українознавчого спрямування. Наступні кроки передбачають всі необхідні процедури створення часопису, які втілюються у моделі квартальника з українознавства. Умовами реалізації науково-дослідної роботи є видання 4-ох чисел часопису щороку.

В процесі унаочнення та реалізації складових концепції предметом дослідження також стали Інтернет-технології та робота з цифровими носіями інформації. Зберігаючи основний механізм формування міждисциплінарного часопису з чітко визначеним предметом дослідження – України та світового українства – розвиток концепції на наступних щаблях логічного сходження передбачає налагодження механізму представлення друкованих матеріалів у Інтернет-середовищі та цифрових носіях. Ця сукупність заходів є самостійною складовою дослідження, оскільки в процесі реалізації завдань НДР виявлено, що поширення друкованих матеріалів у цифровому форматі є самостійним, самодостатньо інтегрованим у цілісний процес створення часопису, явищем. Науково-дослідні роботи з тематикою дослідження «світового українства» логічно поєднуються з Інтернет-технологіями поширення, завдячуючи глобалістичній сутності віртуальної мережі.

Важливим кроком у розширенні концепційної основи українознавства стало створення електронної версії наукового фахового видання «Українознавство» та аналітично-статистичного програмного забезпечення діяльності Інтернет-видання, яке стало провідником набуття інформації українознавчого змісту, яку було б неможливо отримати жодним іншим чином. Оскільки статистичне узагальнення ґрунтувалося на чітко означеній, відтак – вимірній, парадигмальній сукупності складників втілення саме українознавчої концепції проф. П. Кононенка, а не іншої. (Увага: тут принципово не йдеться про переваги чи недоліки інших українознавчих парадигм, а лише про можливість статистичної вимірності певного типу українознавчого знання!).

Відповідно до академічних процедур рішення про створення електронного наукового фахового видання, наголосимо як на принциповому чинникові – «відкритого доступу», було прийняте на Вченій раді НДІУ МОНУ: «УХВАЛИЛИ:

1. Взяти до відома інформацію Кононенка Т.П. щодо результатів презентації Інтернет-версії журналу «Українознавство». Відзначити позитивні наслідки попередньої організаційної роботи Інтернет-редакції журналу «Українознавство» та керівника-редактора Кононенка Т.П.

2. Зареєструвати на основі журналу «Українознавство» Інтернет-версії журналу «Українознавство» як електронне наукове фахове видання.

3. Рекомендувати наукове фахове видання «Українознавство» до поширення через мережу Інтернет.

4. У вихідних даних наукового видання «Українознавство» вказати електронну адресу електронного наукового фахового видання «Українознавство», яке поширюється через мережу Інтернет, із зазначенням номера протоколу Вченої ради НДІУ МОН України щодо рекомендації видання до поширення через мережу Інтернет, згідно з пунктом 2.3. «Порядку внесення електронних наукових видань до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт» (Затверджено наказом ВАК України від 23 березня 2005 р. № 149)». Голова Вченої ради КОНОНЕНКО П.П. Секретар Вченої ради ЛЕБЕДЄВА О.В.» [9].

І, саме завдячуючи створеному програмному забезпеченню, ми можемо означити парадигмальні виміри певної українознавчої концепції, втіленої у науковому журналі лише як одному з її проявів, з математичною чіткістю і кількісними показниками. Для прикладу наведемо лише деякі з них:

1) кількість викладених для статистичної обробки чисел журналу на цей час – 19 з 28 поліграфічних видань;

2) спільне епістемічне (знанняве) середовище згідно з теорією центрів українознавства – 32 тематичні рубрики з 19 електронних чисел;

3) поліграфічне видання – щоквартальник накладом 300 примірників. Електронне – 1160 унікальних відвідувачів на день (середній показник на 15 грудня 2008 р. з початку місяця); майже 19 000 унікальних відвідувачів з 43 країн світу; сукупно використано майже 38 000 сторінок електронного видання; як у виданні відкритого доступу виїмка становить 1.70 Гб. інформації; зафіксовано майже 110 000 досягнень сайту електронного видання;

4) кожен розділ із спільного епістемного середовища представлений за «авторами» та «статтями і матеріалами» і вимірно структурований; працює пошукова система в межах наукових матеріалів;

5) комунікативне середовище з 18 чисел журналу представлено 521 автором наукових матеріалів; деякі мають значну кількість оприлюднених статей;

6) статистична парадигмальна основа електронного видання містить вибірку за: статтями, авторами, рубриками ,номером чи числом журналу;

7) хронологічна статистична основа укладена за періоди: 1 місяць, 3 місяці, 6 місяців, 12 місяців, весь час.

На завершення варто додати, що це були надані лише вимірні засоби, доцільність яких визначилась внаслідок реалізації українознавчої концепції. Проте матеріал цих статистичних даних передбачає ще й процедуру узагальнення, наслідки якого дають можливість прогнозувати ступінь суспільного запиту на наукові дослідження, перспективи розвитку тих чи інших напрямків, встановлення рейтингів науковців у реалізації парадигмальних завдань певної українознавчої концепції. Принагідно наголосимо на тому, що зазначене електронне видання існує лише в україномовній версії, що також дає цікавий матеріал щодо впевненості дослідників у власних розробках, яка постає з аналізу досить пристойного глобалізаційного інтересу до представлення зазначеної парадигми українознавства.

До подальших напрямків досліджень у цій царині варто додати повноцінну розробку глобального представлення праць, які містяться в «Збірнику наукових праць НДІУ», та означення соціально-психологічних і етико-моральних аспектів чинності наукової спільноти певної наукової парадигми, що також належить до показників вимірності в українознавчому вимірі.

Література

1. Т.Кононенко. Парадигмальні виміри змісту понять «теорія» та «концепція» в українознавчій науці // Збірник наукових праць НДІУ. – К., 2008. – Т. XXII. – С. 34–46.
2. Т.Кононенко. Концептуалізм // Історія філософії. Словник/ За ред. В.І. Ярошовця. – К.: Знання України, 2005. – С. 347–349.
3. Кун Томас. Структура наукових революцій. – К.: Port-Royal, 2001. – 228 с.
4. О.Таровська. Філософсько-психологічні підстави використання теорії українознавства як філософії освіти в Україні // Українознавство. – К., 2003. – №4(9). – С. 129–131.
5. О.Таровська. Науково-освітній досвід НДІ українознавства як предмет наукового осмислення // Українознавство. – К., 2003. – №2–3 (7–8). – С. 73–74.

6. О.Таровська. Методологічні розвідки: становлення теорії концентрів як генетичного засновку українознавчих міждисциплінарних досліджень // Українознавство. – К., 2007. – №3. – С. 66.
7. О.Таровська. Історія становлення НДІУ як віддзеркалення утвердження теорії українознавства на теренах України в 90-х роках ХХ ст. // Українознавство. – К., 2004. – №1–2. – С. 207–214.
8. О.Таровська. Теорія концентрів – основний чинник визначення предметного поля українознавства як науки // Українознавство. – К., 2008. – №1. – С. 91–94.
9. Витяг з Протоколу №10 Засідання Вченої ради НДІУ МОН України від 31 жовтня 2005.

Коротя-Ковальська Валентина

Українознавчий аспект національної культури в гуманітарному та освітньому часопросторі

В Ухвалі III Міжнародного конгресу «Українська освіта у світовому часопросторі» (ННДІУ, 21–22 жовтня 2009 р.), зокрема, зазначається, що освіта має розвиватися на єдності виховання й навчання, гуманізму, професіоналізму й патріотизму, вона мусить мати випереджальний характер: бути націленою на майбутнє, на розв'язання актуальних проблем нового століття, на формування у вихованців нових способів мислення й діяльності головним чином на українознавчих засадах не лише в системі науки й освіти, а й у всій гуманітарній сфері. На Міжнародній конференції «Українознавство у світовому гуманітарному просторі» (ННДІУ, 21 жовтня 2010 р.) вкотре наголошувалося на безперечній важливості гуманітарної політики в галузі освіти, соціальних аспектів, тому що в основі гуманітарної політики будь-якої держави лежать насамперед духовні, мовні, культурні засади.

У кожній державі духовний світ людини формується під впливом культурної діяльності й через культурні зв'язки та стосунки між людьми. Більшість людей переконана, що саме культура – це основне, що відрізняє людське і соціальне буття від існування дикої природи. Пояснення і докази цієї тези наводяться найрізноманітніші – залежно від того, що розуміється під цим поняттям. Завдяки філософам та історикам слово «культура» перетворилося на філософське поняття і стало об'єктом наукових досліджень основних форм матеріальної культури (рівень життя суспільства); духовної культури (особливий світ цінностей, поняття, уявлення, вірування, почуття і переживання, які формують і задовольняють наші інтелектуальні та емоційні потреби); інформаційної культури (знання про інформаційне середовище, закони його функціонування, уміння орієнтуватися в інформаційних потоках, ефективна життєдіяльність в інформаційному суспільстві); фізичної культури (перетворення біологічного начала в самій людині, формування соціально необхідних навичок). Але проблема полягає в тому, що кожна людина не народжується культурною, вона має стати повноцінною, успадкувавши природні задатки своїх батьків, і самостійно засвоїти все багатство культурних надбань. Вони передаються через освіту та виховання.

Говорячи про гуманістичну суть української культури, потрібно відзначити, що систему цінностей в Україні становить творча спадщина Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, П. Куліша, Т. Шевченка, Лесі Українки та доробок сучасних українознавців П. Кононенка, Т. Кононенка, Я.Калакури, В.Сніжка, Л.Токаря, В.Крисаченка та ін. У своїх філософських творах вони намагаються вирішити питання про сутність та умови людського щастя, про значення людського існування, наполягаючи на тому, що культура суспільства чи колективу починається з культури особистості, а особистість виховується на сімейних, родинних, освітніх, національних та загальнопланетарних цінностях.

Щоб стати гідним громадянином держави, потрібно цікавитися її минулим, сучасним і майбутнім, бути людиною мудрою, вихованою, вільною по духу і за переконаннями. Тільки шляхетна людина може прагнути до високих духовних ідеалів, які панують над матеріальними, цінує честь, славу і моральний обов'язок, здатна розуміти ті одвічні закони, традиції і підтримувати порядок (ідея порядку домінує в календарно-обрядових святах, які залишили нам пращурів) звичними методами згідно з усталеними національними зразками, на яких тримається світ.

Нині функції та спектр дії українознавства розширилися за межі дослідження суто національно-культурних проблем. Вони охоплюють і соціальні та державотворчі процеси формування свідомості та моралі, освіту й виховання, політику і культуру в широкому розумінні (не лише духовну, а й матеріальну). Такими в основному визначаються межі сучасного українознавства в концепціях та дослідженнях проф. П. Кононенка («Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості») [2], Т. Кононенка («Феномен української мови»), працях В. Сніжка («Навчання в красі»), В. Крисаченка («Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку» (у співавт.) та ін. На їхню думку, національну культуру ніяк не можна зводити до допоміжної ролі чи декоративної функції у процесі суспільного поступу. Феномени мови й культури у розвитку економічних та демократичних перетворень недооцінені у нашому українському суспільстві, бо піднесення культури завжди впливало на економічне зростання у будь-якій державі. Адже не економіка, про яку ми так багато говоримо, створює людину, а людина створює економіку. Та й сучасний стан сфери культури й мистецтва не може задовольнити потреби духовного розвитку українського суспільства. Для прикладу, в жодній країні розвинутої демократії інформаційно-культурний простір не працює проти власної держави та національних інтересів так, як це відбувається в Україні. Суспільство опинилося в ситуації, де домінує споживацьке ставлення людини не лише до природних, соціальних, а й моральних ресурсів заради прагматичної вигоди.

Видатний педагог К. Ушинський писав: «У тому, що гуманна освіта має бути попереду спеціальної, немає найменшого сумніву..., а реальна освіта є згубною для людини, якщо попереду вона не розвинута гуманно. Під гуманною освітою слід розуміти розвиток людського духу» [1]. І тільки культурна людина, яка володіє духовним багатством, гуманно сприймати «ідеї нового гуманізму на основі самозміни, самовдосконалення та культуровідповідних поведінкових норм» [7]. Українознавча цілісність гуманітарної сфери у синтезі (географія, археологія, геологія, екологія), у вихованні забезпечить основу для розвитку таких рис, як відданість українській нації, відповідальність за права і долю людини, суспільства, держави.

Сучасна соціально-культурна суперсистема втратила здатність ідентичної самореалізації, працює теорія хаосу (гала-концерти) і теорія «чоловеку надо отдохнуть», різноманітне засилля заїжджих рок-груп, театрів, учасники яких іноді зневажливо ставляться до українського народу, його мови та культури. Ми багато говоримо про прийняття концепції розвитку української культури, закону про захист українського інформаційного простору, підтримку сільської та народної культури, яка є важливим донором для культури міської, про яку, однак, забули останнім часом. Потрібна чітко виражена науково обґрунтована державна політика. Тому одна з найважливіших закономірностей педагогіки полягає в тому, що в процесі формування особистості найефективнішим є шлях пізнання з раннього дитинства (не навчиш дитину в пелюшках – не навчиш і в подушках) – від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до планетарного, світового. Давно усвідомлено, що освіта, на вершину якої великі князі, митрополити і літописці, гетьмани і полковники, подібно до державних діячів і мислителів Греції й Риму, Індії й Китаю, Європи й Америки, ставили материнську школу, – це виховний і навчальний процес, у ході якого дитина підноситься до висот гуманістичної і політичної культури через виховання її світогляду. Найважливішим для виховання духовної сфери людини є період дошкільного і молодшого шкільного віку, який характеризується особливою емоційністю дітей, їхньою потребою в яскравих враженнях, активністю пізнавального інтересу не тільки до навколишньої дійсності, а й до свого «Я», «Пізнай себе». Для вчителя кожен його урок має бути уроком мистецтва, бо він є посередником між красою і суспільством, і в тому полягає його покликання.

Наша історія починається із сивої давнини і зберігається народом у його етнокультурі через звичаї та обряди, а вони приводять до ладу людське життя. Лад, ладування життя закладені у звичай та святковий календар, за яким з року в рік за Божими законами жили наші предки. Звичай дає змогу раціонально, головне, гармонійно співіснувати людині з природою, з

пошаною ставитися до всіх її проявів. Звичай супроводжував людину протягом усього життя, це гарантований стан людського буття, упорядкований і життєво необхідний. Тарас Шевченко у поемі «Розрита могила» писав:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

Все це зберігає народний календар – тисячолітній досвід життя і культури українського народу ще з дохристиянських часів. Український рік мав оригінальний, неповторний річний цикл, що підпорядковувався ритмічним циклам Космосу, а основою релігії й філософії наших пращурів були моральні закони: чесність, доброта, лагідність і звитяга, шана до навколишнього природного середовища. Зі звичаєм неподільно пов'язані свята, які відображають глибинний первісний світогляд народу і займають свої відповідні місця в календарі. Календар свят – узагальнене відображення світогляду, його ритму життя. Головним призначенням свята було утримувати людину в колі свят (Коляда, Щедрий вечір, весняні дійства, Зелені свята, Купало, обжинкові, осіння Калита тощо), у ладуванні її життя, у якому немає місця ворожнечі, брехні, підступу тощо. Аналізуючи народнопісенну обрядову творчість українців, можна зробити висновок, що це відображення сонячного сільськогосподарського річного циклу. І саме свята календарно-обрядового кола передбачають просвітленість атмосфери, ігрову імпровізацію, витончений гумор і тонкий ліризм, одухотворену сердечність, що дуже позитивно впливає на здоров'я людини. Ось чому наші далекі предки надавали Святу і Календарю такого великого значення, намагаючись жити в гармонії із Всесвітом, вшановуючи Сонце, Місяць, Землю, Воду, Вітер. Саме такий космічно-природний і одночасно святково-трудова календар був у хліборобів першої на землі держави Аратта. Засади цього календаря зафіксовані в найдавнішому літописі Кам'яної Могили, на жіночому браслеті Мезинської стоянки, на прекрасному посуді трипільської археологічної культури.

Важливою сферою духовної культури кожного народу є рідна пісня й поезія, які зможуть пробудити в дітей генетичну пам'ять, що заговорить до них голосом наших предків. Музично-естетичне виховання було невід'ємною складовою частиною української народної педагогіки, оскільки основним чинником цього виховання виступала сім'я.

Тому поезія і пісня є одним із наймогутніших чинників у вихованні національної свідомості, духовного аристократизму, високої статевої й родинної моралі. Народно-родинна педагогіка через пісні, звичаї та обряди очищала душу, підносила її до висот космічного порядку. І як тут не згадати мудрого предка, князя Володимира Мономаха, який у «Поученнях» 1096 р. говорив про те, що учні мають долати труднощі книжного навчання з «поклоном і співом».

Українська пісня, особливо давня, автентична, створює умови, за яких людина відкривається як первинний дар, як сутнісна та мисляча особа. На всіх етапах розвитку музичної педагогіки хоровий спів використовувався як могутній засіб впливу на формування особистості, розвиток її музичної та духовної культури. Він є одним з найважливіших факторів розвитку музичного слуху, формування вокально-хорових навичок, поглиблення знань у галузі хорової літератури, теорії та історії музики, художнього смаку. Спів як виконавчий процес розвиває не тільки музичні здібності, а й пам'ять, увагу, уяву, самостійність, наполегливість, уміння слухати інших, емоційність. Найбільший вплив на людину – вплив звуком, тому важливе значення для виховання мали колискові пісні – перше, що має чути дитина з уст матері. Пісня та український спів – наша національна цінність. «Музика здатна впливати на етичний бік душі, і оскільки музика володіє такою властивістю, то, очевидно, її треба зробити одним із предметів виховання молоді», – ще в IV ст. до н. е. твердив у своєму трактаті «Політика» Арістотель.

Слід наголосити, що низька музична культура не дає особистості проявити потенційні можливості її духовного розвитку, звукує кордони емоційного світу. Це насамперед стосується тієї молоді, яка зневажає класичну музику і народну пісню, віддає перевагу сумнівним зразкам сучасної розважальної музики, неглибокої за змістом та бідної за формою. Таке мистецтво принижує людину, робить її залежною від світу матеріального.

Вплив справжньої музики чи пісні на людину не завжди піддається науковому осмисленню. Інколи вона торкається таких пластів психіки, які належать до несвідомих рівнів внутрішнього світу людини. Б. Асаф'єв, Г. Верьовка, О. Кошиць, М. Лисенко, К. Станіславський висловлювалися про явище мистецької психічної енергії та її вплив на слухачів, явище «випромінювання» від виконавця золотистої енергії, яку іноді бачать слухачі, про обмін енергіями (виконавець–слухач). Про вплив мови й пісні на енергетику суспільства, взаємовплив енергетики землі й людей, які живуть на цій землі, В. Московченко та А. Поправко пишуть у книзі «Карма України»: «Як відомо, кожний регіон, де проживав історичний етнос, має свою енергетику. Її випромінює земля... Ця енергетика тисячоліттями формувала менталітет і мову корінного народу... Доти, доки народ зберігає свою мову, він зберігає і свою землю... Втративши свою мову, цей народ втрачає енергетичну підтримку землі, і, як наслідок, енергетика цього регіону руйнується під впливом чужої мови. Все це відбувається повільно, непомітно, а тому цей процес важко запідозрити і простежити... втрачається духовність». В. Сніжко у книзі «Нариси з психоетнічної екології України» вважає, що «українська молодь ... ніколи не зможе відчувати національної гідності, бо в неї відсутня психічна ідентичність зі своїм народом, своєю державою, своїми теренами» [8]. Для нас, українознавців, джерела гуманізму, демократії, патріотизму, закладені у неповторних зразках художньої культури, театрального мистецтва, народної творчості, фольклору, народних піснях, є головними у вихованні особистості. Наша мета – зберегти не тільки природу, архітектуру, естетику, культуру тощо, а й унікальний спів українських голосів, якими багата наша земля, бо кого пісня любить, той щасливий. Ми переконані, що гідність особистості на етапі становлення нації формується на основі звичаїв, традицій, пошани до рідної пісні українського народу. Дух народу творить державу, цілісний український простір.

Ми живемо у вік науково-технічного прогресу і мало заглядаємо у глиб віків, як у дзеркало вічності. Та сучасний процес глобалізації нашого суспільства не може означати кінець етнічних, регіональних чи національних культур. Сукупність культурних цінностей творить духовне обличчя народу, цілісну особистість і потребує нових форм роботи з учителями, нових педагогічних та інформаційних технологій, які враховують зміни в суспільному і духовному житті наших сучасників. Адже замість майже втраченого покоління нам потрібно виховати людину, зацікавлену власною історією, культурою, звичаями та мовою, бо рідна мова і звичай зберігають енергію нації. Маємо навчитися бути самодостатніми та самобутніми в умовах загальної уніфікації та маскультури, не розчинитися в інших субетносах, відчувати потребу працювати на теренах духовності.

І тут на часі говорити про гуманітарну політику в галузі освіти, соціальні аспекти у світовому просторі. Гуманна освіта має бути попереду спеціальної, і її слід розуміти як розвиток людського духу. В цьому її місія. Тому головне завдання соціально-гуманітарного блоку державної політики полягає насамперед у збереженні довілля як чинника української культури, національно-культурної ідентичності української нації та всіх етнічних груп в Україні.

На українознавчій основі ми маємо дати дітям знання звичаїв та обрядів, навчити їх народних пісень, світотворчих колядок, щедрівок, світлич веснянок, купальських, жниварських, осінніх пісень. Необхідно прищеплювати молоді етнічні цінності, такі як: рідна мова, рідна природа, рідний народ, рідна країна, рідна історія з її видатними діячами та знаменними подіями, рідна література, рідна пісня, сім'я, родина, любов до праці, повага до релігії, до звичаїв свого народу тощо. Написання підручників з українознавства, навчальних посібників має передбачати саме такий підхід.

На основі світоглядних українських засад підготовлено проект «Створення інформаційного середовища для закордонних українських навчальних закладів», керівником якого є кандидат філософських наук, доцент, заступник директора з

науки ННДІУ Т. Кононенко. Вирішення проблем організації української освіти в Україні і в зарубіжних країнах сприятиме консолідації нації та державотворчим процесам, а не руйнації духовності.

Світ цікавиться нашою культурою, історією, мовою, що дуже важливо. Тому засвоєння культурних надбань у контексті європейських цивілізаційних підходів має стати пріоритетним завданням гуманітарної політики сучасної України, реалізація якої слугуватиме гарантією її збереження.

Література

1. Русова С. Нова школа // Вибр. пед. твори. – К.: Освіта, 1996. – С.209.
2. Кононенко П. П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості // Збірник наукових праць. – Львів, 2006. – 457 с.
3. Кононенко П.П., Кононенко Т. П. Освіта ХХІ ст. Філософія родинності. –К.: Артек, 2001.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. – Полтава, 1994.
5. Грінченко М. О. Історія української музики. – К., 1922.
6. Праслова Т. А. Музыкальное образование как фактор развития человека в педагогической культуре Древней Руси. – Санкт-Петербург, 1999.
7. Філіпчук Г. Природо і людиноцентризм в контексті екоосвіти сталого розвитку // Українознавство. – 2010. – №3.
8. Сніжко В. В. Нариси з психоетнічної екології України. – К.: Веселка, 2001. – 334 с.
9. Добжанський Е. І. Дивовижний звичай. – К., 2005. – С.69.
10. Українська і світова культура: Підруч. – К., 2001.
11. Субтельний Б. Історія України. – К., 1994.
12. Енциклопедія українознавства. – К., 1993.
13. Ухвала ІІІ Міжнародного конгресу «Українська освіта у світовому часопросторі» // Українознавство. – 2009. – №4.
14. Коротя-Ковальська В. П. Здоров'я людини як національна цінність українського етносу в українознавстві // Збірник наукових праць НДІУ. – Т. XX. – 2008. – С. 429–438.
15. <http://uk.wikipedia.org/wiki>

Краснодемська Ірина

Історіографія розвитку українознавчої думки вчених української діаспори (XX ст.)

Розвиток українознавства як системи наукових інтегративних знань про Україну й українство відбувався й відбувається в органічній єдності зі становленням і розвитком українського етносу в усьому часі й просторі їхнього буття. Якісні характеристики українознавчих знань, їх глибина й обсяги визначаються станом, характером, потребами розвитку етносу, народу, нації, рівнем свідомості та розуміння ними сенсу та засобів реалізації свого історичного покликання. Їх пізнання можливе лише в єдності усіх складників цілого. Процес формування українського етносу, народу, нації й розвиток науки самопізнання – взаємопов'язані й один без одного відбуватися не можуть. Тож наука самопізнання постає і розвивається там, де живе і розвивається її об'єкт.

Українською діаспорою (від грецького слова «diaspora» – розсіяння) називають частину українського етносу й народу, яка внаслідок різних причин постійно проживає за межами України на правах національно-культурної меншини. Розглядаючи термін «діаспора», потрібно відзначити неоднозначність його трактування. Тривалий час він застосовувався щодо єврейської общини, яка після вавилонського полону (насилницького переселення частини євреїв у VI ст. до н. е. вавилонським царем Навуходоносором II до Вавилону) розселилася поза межами Палестини. Згодом це визначення поширилося й на інші еміграційні групи.

Доля української діаспори подібна до долі діаспорних спільнот інших народів: у прагненні зберегти свою самобутність, ідентичність, рідну мову, національну культуру; протидіяти асиміляційним процесам, а також підтримувати зв'язки зі своєю батьківщиною та допомогти рідній землі.

Одним із перших термін «українська діаспора» ввів у науковий обіг у 20-х роках XX ст. визначний український політолог, етнолог, соціолог В. Старосольський для означення всіх людей українського походження за кордоном. Остаточно ж він утвердився на початку 1980-х років, коли в дев'ятому томі «ЕУ» з'явилася стаття під назвою «Українська діаспора». З проголошенням незалежності України це поняття стало широковживаним. В його основі лежить визнання сучасних кордонів України як історичної реальності, а також наявності українців, які проживають у багатьох країнах світу.

Особливо акцентуємо увагу на тому, що пізнання українства було б далеко не повним і не чітким, коли б ми обмежили його пізнанням (самопізнанням) лише тієї його частини, яка весь час перебувала чи перебуває на українських землях. Адже ось уже понад 100 років українці не тільки із зовнішніх, а й, у першу чергу, з внутрішніх причин творять на всіх континентах нашої планети свої осередки. Проблема життя українців за кордоном бачиться такою ж багатоплановою й складною, як і життя українців в Україні. І саме тому, на наш погляд, настав час долучити якомога більше дослідників не лише в діаспорі, а й у самій Україні, об'єднати їхні зусилля для дослідження проблем діаспори на історіософському, українознавчому зрізі.

В історіографії даної проблеми нами виокремлено три періоди.

Перший – міжвоєнний – охоплює 20-і – середину 50-х років XX ст.

В цей час загострюються національні проблеми, і радянському керівництву було більш вигідним приховувати сам факт існування української еміграції, тому і в історіографічних працях цього періоду вона ототожнювалась з російською, підкреслювався її класовий, а замовчувався національний характер. В Україні (в основному на Заході) з'являються лише поодинокі студії з проблем української еміграції. В 1937 р. у Львові вийшла розробка відомого українського дослідника В. Заїкіна [33], в якій подаються основні напрямки розвитку історичної й правничої науки української еміграції. А відомий український письменник, літературознавець В. Бірчак одним із перших на сторінках своєї праці [5] зробив спробу систематизувати творчий доробок, проаналізувати погляди і різні сторони діяльності видатного педагога, теоретика й практика педагогічної думки, організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті А. Волошина.

Різні аспекти науково-освітньої та культурної діяльності українців в Європі знайшли своє відображення в працях діаспорних вчених, громадських діячів, які були свідками і учасниками цього процесу. Хоч вони деякою мірою мають пропагандистський характер, але важливі й у наш час з точки зору використання документального і фактологічного матеріалу. Основна увага в них приділялася висвітленню наукової та громадсько-політичної діяльності окремих діаспорних українознавців, внеску українознавчих осередків у розробку різних напрямів науки самопізнання й самотворення в міжвоєнний період.

Однією з перших спроб осмислити проблеми, які постають перед емігрантами в цей період, була наукова стаття С. Петлюри «Сучасна еміграція та її завдання» (1923), в якій автор характеризує українську еміграцію як органічну частину цілого українського народу й визначає її завдання та шляхи їх розв'язання: боротьба за національно-державницькі ідеали, організація виступів перед світовою спільнотою в справі самостійності української держави, праця в міжнародних наукових організаціях, публікації в пресі, боротьба проти «Великої єдиної Росії», федеративних ідей та окупантського уряду, вивчення мови того народу, серед якого живе еміграція, переклад і створення праць з різних галузей науки, поглиблення наукових знань. А здійснювати ці завдання українці повинні згуртовано й організовано, а не розпорошеною масою [66, 301–338].

Огляд життя і діяльності українців у ЧСР (1927–1937) здійснив М. Галаган [13], опублікувавши у 1938 р. в Празі свою розвідку.

В працях діаспорних вчених М. Добриловського [21], Л. Биковського [4] простежено історію заснування, організаційні форми і методи діяльності УГА, особлива увага приділена її видавничій роботі. І. Мирний здійснив ґрунтовне дослідження з історії УВПІ у Празі [53], А. Животко – УІК (1930–1940) [30], С. Наріжний – УІФТ в Празі (1923–1938) [56].

В книзі «Українська культура» (1940) (редактор Д. Антонович) Д. Дорошенко опублікував статтю «Розвиток науки українознавства у XIX – на поч. XX ст. та її досягнення», в якій чи не вперше визначив теоретико-методологічні основи українознавчої науки, подав її стислий історіографічний огляд до 30-х років XX ст., відтворив у загальних рисах доробок українських науково-освітніх осередків у ЧСР (УВУ, УГА, УВПІ), окремих українців (М. Грушевського, В. Липинського, Р. Лашенка, А. Яковліва, Д. Чижевського, Д. Антоновича), зазначивши, що їхня праця на чужині виявилася не тільки в продовженні й поглибленні своїх студій, але й в ознайомленні західноєвропейського громадянства з Україною та її культурним життям [24, 39].

Унікальною за своєю широтою, глибиною охоплення матеріалу є праця відомого українського вченого, історика, професора УВУ С. Наріжного, в якій зібрано величезний фактологічний і біографічний матеріал енциклопедичного характеру. Зокрема, для нас цінними є розвідки про УВУ, УГА, УВПІ, УАК, УСГМ, УІФТ, УНІ в Берліні, соціологічні інститути у Відні й Празі, Українське правниче товариство у Варшаві, Українське воєнно-історичне товариство, Українську Могилянсько-Мазепинську Академію, Український історичний кабінет у Празі, Українську бібліотеку ім. С. Петлюри в Парижі, культурну й видавничу працю української еміграції [56].

У 50–80-і роки нагромаджується й систематизується значний фактичний матеріал з усіх гуманітарних, природничих, технічних наук згідно з тогочасними схемами української історії. Ряд радянських істориків, філологів, юристів, мистецтвознавців, представників інших галузей знань, частково звільнившись від ідеології сталінізму і користуючись деяким пом'якшенням суспільного клімату, розгорнули плідну діяльність з вивчення етногенезу українців, їх історії та культури.

Замість «контрреволюціонерів» і «білих емігрантів» українських емігрантів у цей період називали «українськими буржуазними націоналістами». Справа української еміграції в Україні, яку намагались звести до націоналістичних угруповань, скомпрометувати її діяльність, все ще вважалася «неіснуючою». В деяких працях згадувалося лише про українську заробітчанську еміграцію.

На відміну від українських науковців в умовах СРСР, соціально-політична й наукова діяльність української діаспори була багатоплановою і потребувала серйозної джерельної бази. І в цьому сенсі особливого значення набуває створення в 1949–1985 роках фундаментальної «ЕУ» за редакцією В. Кубійовича і З. Кузеля, де визначено предмет, охарактеризовано історію та розвиток основних галузей українознавства – археології, історії, етнографії, мистецтвознавства, видавничої справи, а також вміщені узагальнюючі статті С. Барана, В. Кубійовича, М. Терлецького, присвячені історії формування української еміграції в Європі між двома світовими війнами та після Другої світової війни. Автори подають характеристику другої та третьої еміграційних хвиль, культурної, освітньої та наукової праці українців у Європі, зокрема в ЧСР, Німеччині, Австрії, Франції, Великобританії, Бельгії, Швейцарії, Італії, Болгарії тощо, значення української політичної еміграції та долю екзильного уряду УНР.

Історію розвитку науки самопізнання й самотворення продовжували в середині минулого століття й науковці за кордоном. Так, були видані монографічні праці К. Кисілевського та П. Коваліва про життя та діяльність відомих українських мовознавців: І. Зілинського, І. Панькевича, В. Сімовича [39, 43], Р. Єндика – про ідеолога українського націоналізму Д. Донцова [28], а В. Дорошенка – про огнище української науки – НТШ [23].

У 1973 р. в «Українському історичному» була надрукована стаття В. Кубійовича «Наукове товариство ім. Шевченка у 1939–1952 рр.», в якій він відтворює генезу одного з найбільших українознавчих центрів – НТШ, що в 1947 р. відновило свою діяльність у Німеччині. Цікавою в ній є інформація про причини відновлення та загальні збори Товариства (30 березня 1947 р. у Мюнхені), його структуру, напрями наукових досліджень та характеристика видань, взаємини з іншими установами.

У 1985 р. вийшла насичена статистичними даними розвідка В. Маруняка, в якій докладно висвітлено життя, в т. ч. і наукове, української еміграції в Німеччині й Австрії після Другої світової війни, початок переселення українців з цих країн, а в Збірнику на пошану В. Яніва опублікована його стаття про видавничу діяльність в ЧСР [52].

З відновленням незалежності України у 1991 р. почався новий, особливий етап розвитку українознавства, коли воно відновлюється як цілісна наукова система, що покликана стати фундаментом національного відродження. З'являється можливість вести планомірні системні дослідження з українознавства, впроваджувати їх у систему науки, освіти, державного управління.

Наявні історіографічні праці 90-х років XX – початку XXI ст. з досліджуваної проблеми можна умовно поділити на три групи.

До першої групи слід віднести узагальнюючі дослідження життя української діаспори в Європі у міжвоєнний період як історичного і суспільно-політичного явища, праці з історії становлення та діяльності науково-освітніх українознавчих осередків.

Одним із перших у вітчизняній історіографії, хто проаналізував витoki, шляхи і способи формування, причини, кількісний склад, соціальне і правове становище, політичні течії української еміграції в Європі у міжвоєнний період, був В. Трощинський [81]. Зробив він це комплексно, на основі вивчення широкого масиву архівних документів. Аналізуючи політичні процеси в середовищі еміграції, дослідник виявив у них загальні й специфічні риси, розкрив форми і методи діяльності основних політичних партій, причини суперечностей і протистояння всередині них та між ними, міру впливу цих організацій на емігрантів, з одного боку, і на тодішню ситуацію в Україні – з іншого. Заперечуючи ототожнення української та російської еміграції, яке подавалося в радянській історіографії, вчений визначив характер російської еміграції як соціально-політичний, а української – як національно-політичний.

Науково-освітня і видавнича діяльність української еміграції розглядається В. Трощинським поверхово, так як, на його думку, є предметом окремого дослідження.

Цілий ряд наукових розробок В. Євтуха, В. Трощинського, А. Попка і О. Швачки присвячені теоретико-методологічним проблемам міжнародних відносин та української діаспори в різних країнах світу [27].

В праці В. Потулицького [69] з історії української політології на широкому колі архівних джерел здійснена класифікація основних історико-політичних напрямків тогочасної української зарубіжної науки, виділені методологічні засади та ідеї, показано місце і роль концепції державності українських вчених в еміграції, зокрема В. Липинського, С. Томашівського, В. Старосольського, С. Дністрянського та ін.

Цінні відомості про українську наукову і культурницьку еміграцію у ЧСР між двома світовими війнами, історію написання та авторів книги «Українська культура» (за редакцією Д. Антоновича) містяться в додатках В. і С. Ульяновських до її перевидання в 1993 р. у видавництві «Либідь» [83].

У монографії В. Піскуп [67] на основі архівних матеріалів, публікацій в тогочасній пресі, мемуарної літератури висвітлено процеси соціальної адаптації української політичної еміграції в європейських країнах, бачення ними національної самоідентифікації, політико-ідеологічного вибору, способів та можливостей самореалізації, політичної мотивації, культурної та науково-освітньої діяльності емігрантів. Автор намагається пояснити причини протиріч в середовищі українських емігрантів і приходять до висновку, що вони не завжди виникали через людські амбіції чи несприйняття один одного, а часто провокувалися пресою, яка поширювала чутки, подавала неправдиву або спеціально перекручену інформацію. Науковець також аналізує форми і методи боротьби більшовиків з українською політичною еміграцією і об'єктивно показує її значення для збереження української національної ідентичності та відстоювання незалежної України [67, 14–16].

В розвідці О. Колянчука [45] на широкій джерельній основі відтворюються етапи формування еміграції в Польщі, історія виникнення та діяльності таборів для інтернованих вояків Армії УНР з особливою увагою до їхньої культурно-освітньої роботи.

За останні роки вченими в Україні здійснено ряд наукових розробок з історії перебування емігрантів в окремих європейських країнах. Тобто територіально рамки цих праць обмежуються кордонами будь-якої однієї європейської країни. Так, комплексне дослідження історії української еміграції в ЧСР в міжвоєнний період, її витоків, історичної долі здійснили В. Стремидло [78], А. Криськов [47], аналіз її науково-педагогічної діяльності – О. Галай [14].

Українській еміграції на території Югославії присвячена дисертаційна робота В. Козлітіна [44], Австрії – Т. Сидорчук [74], Франції – В. Череватюка [84].

В дисертації А. Портнова «Науково-освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939)» досліджується вплив національної політики Польщі і міжнародної політики УРСР на науково-освітню діяльність українських вчених в еміграції, представлено їх взаємини із західноукраїнськими і польськими науковцями, визначено внесок дослідників, які перебували в цій країні, у розвиток української науки і культури.

Дисертаційне дослідження Т. Бублик «Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20–30-ті рр. XX ст.» охоплює більш ширші територіальні рамки. Використовуючи архіви Німеччини й США, автор робить висновок про тісний зв'язок діяльності українських емігрантів із загальнонаціональними процесами, про її спрямованість на розвиток української науки, культури, відновлення державності.

Освітню діяльність української еміграції в Європі у міжвоєнний період дослідила О. Вагіна [9], українсько-німецькі освітні зв'язки – Г. Калінічева [38], наукові зв'язки українських та іноземних вчених – Г. Саган [71], український студентський рух у Центрально-Східній Європі в 20-і роки – О. Дуднік [26].

Соціально-економічні та національно-політичні причини еміграції з Західної України, її динаміка, масштаби і напрями, економічна та соціально-культурна адаптація емігрантів у нових країнах поселення відтворені в монографії С. Качараби «Еміграція з Західної України (1919–1939)».

Вагомим результатом вищезгаданих досліджень стала докорінна переоцінка характеру української міжвоєнної еміграції та результатів її наукової й культурно-освітньої діяльності в окремих країнах, а також введення до наукового обігу нових як українських, так і закордонних архівних документів.

Низка праць сучасних науковців присвячена дослідженню історії створення та науково-освітньої діяльності таких українознавчих європейських осередків, як УВУ, УГА, УВПІ, УНІ в Берліні й Варшаві, УСІ в Відні й Празі, НТШ в Європі, УВАН тощо. Ці установи взяли активну участь у процесі відродження української науки, освіти, культури та плідно співпрацювали з вченими материкової України.

Так, у статті «Український вільний університет у Відні» В. Потульницький і Т. Сидорчук, використовуючи значний масив архівних джерел, докладно подають історію становлення та діяльність УВУ в столиці Австрії. Автори визначають кілька основних причин заснування університету саме в цьому місті. І перша серед них – значне зростання в ньому українців внаслідок еміграційної хвилі 1917–1920-х років; друга – зосередження в цій країні багатьох відомих українських вчених, педагогів і громадських діячів; третя – традиційні історичні зв'язки Австрії з Галичиною. Вони аналізують процес організації УВУ: від циклу лекцій, систематичних навчальних курсів до університетського статусу.

В статті «Наукова діяльність М. С. Грушевського у Відні» В. Потульницький висвітлює внесок у заснування УВУ М. Грушевського й очолюваного ним УСІ у Відні. Зокрема, наголошується на причині відмови вченого від подальшої праці в університеті, яка полягала в розбіжності поглядів між ним та іншими співробітниками УВУ на завдання та характер діяльності цього закладу. Вчений робить висновок, що УВУ у Відні за змістом і формою ще не відповідав рівню класичних західних університетів, бо його діяльність зводилася до окремих наукових викладів. Історії заснування та діяльності цього закладу у Відні, а пізніше у Празі присвячені статті В. Трошинського [81].

Великий масив вітчизняних і зарубіжних документів та матеріалів, неопублікованих архівних джерел аналізує у своєму дослідженні «Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині. Український Вільний Університет (1921–1945 рр.)» С. Віднянський, який визначає причини переведення УВУ з Відня до Праги, пізніше – до Мюнхена, дає характеристику професорсько-викладацького складу й студентів вузу, аналізує становлення УВУ, розроблення його нормативних актів.

Внесок учених УВУ в розвиток історичного сегменту науки самопізнання й самотворення українського народу в 1921–1991 роках дослідив О. Гранін. Його «Дослідження історії України в Українському Вільному Університеті (1921–1991)» характеризує праці науковців цього закладу з давньої та середньовічної історії України, в яких піднімалися проблеми походження східних слов'ян, концепції Русі, виникнення термінів «Русь», «Україна», процесу християнізації Русі та ролі Галицько-Волинського князівства в українській історії, а також розкривались позиції вчених університету щодо проблем нової та новітньої історії України.

О. Даниленко у праці «Український комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.)» з'ясовує чинники, передумови створення, мету, завдання та структуру репрезентанта інтересів української громади в ЧСР – Українського громадського комітету в Чехословаччині (1921–1925), який допомагав українцям на початковому етапі перебування в цій країні налагоджувати їхнє культурно-освітнє життя та знайомив чехословацьку громадськість з історією, культурою українського народу. Комітет відіграв визначну роль в організації навчання української молоді, створивши низку українознавчих інституцій.

Історію виникнення, основні напрями діяльності й долю таких українознавчих осередків в ЧСР, як Музей визвольної боротьби України, Український історичний кабінет у Празі, відтворюють у своїх розвідках О. Даниленко, М. Палієнко, а Української вільної академії наук – І. Пасемко [19, 61, 62, 64].

У монографії В. Михальчука «Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998)» висвітлюється процес формування архівної, книжкової та музейної колекції одного з провідних європейських українознавчих осередків – Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, простежується її доля після Другої світової війни.

Здобутки українознавства в повоєнний період творчо розвивали УВАН, НТШ, УВУ, УІТ та часопис «Український історик». Помітною подією в українській науці стала праця Л. Сакади [72], присвячена журналу «Український історик» – авторитетному органу українознавства, представнику незалежної української думки у світі, яка дозволяє нам докладніше ознайомитися з різними аспектами розвитку цього часопису, розглядає його феномен порівняно з іншими виданнями. Автор комплексно аналізує журнал як друкований орган національної історичної науки і як явище української історіографії, аналізує редакційну діяльність «УІ», проблематику опублікованих у ньому статей, спрямованість дискусій тощо.

«Українському історичному товариству», «Українському історичному» присвячені розвідки Л. Винара [12] – їх засновника і беззмінного головного редактора.

Ось уже понад шість десятиріч гідно репрезентує українознавство в Європі Наукове товариство імені Шевченка (НТШ). У 2007 р. вийшло ґрунтовне колективне наукове видання «Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі», в якому чи не вперше у такому великому обсязі досліджується створення, становлення та діяльність цього товариства за межами України.

В цій праці подається джерелознавча та археографічна характеристика джерел з історії НТШЄ, які автори поділяють на чотири групи: архіви НТШЄ; офіційні видання; опубліковані спогади членів НТШ, зокрема В. Кубійовича; дослідження з історії НТШ.

Окремі підрозділи присвячені еміграційному періоду НТШЄ, програмним засадам товариства та їх реалізації в період 1952–2005 років, розкривають діяльність секцій НТШЄ; життєвий шлях і науковий доробок його трьох голів: В. Кубійовича, А. Жуковського, Д. Струка; історію бібліотеки НТШЄ; проблеми у стосунках між НТШЄ та його Головною Радою; працю інших установ, що перебували у Сарселі; наукову діяльність товариства та його співпрацю з іншими установами; історію задуму та видання «ЕУ», а також аналізують всі томи «Записок НТШ», «Бібліотеки українознавства», позасерійних видань НТШЄ тощо.

Сім додатків до цієї книги побудовані на основі джерел, які зберігаються в архівах та бібліотеках України і Франції, вміщують статут НТШ, уривки з «Бюлетенів Наукового товариства імені Шевченка», «Вістей з Сарселю», документи з архіву НТШЄ, листування між науковцями, життєписи і архівні особові справи дійсних членів товариства (Ю. Старосольського, Я. Падеха, Ю. Студинського, О. Прицака, Й. Сліпого) та спогади В. Кубійовича, В. Наулка, Л. Винара, А. Атаманенко, Л. Корнійчук про українознавчу діяльність НТШ і його лідерів.

Із діаспорних вчених нарис з історії цього Товариства в Західній Європі в 2000 р. опублікував його нинішній голова А. Жуковський [31], в якому на основі різних архівних матеріалів (протоколів нарад управи, листування, а також літератури і періодичних видань НТШ в Європі) розглянув історію НТШЄ, його роль і місце серед інших діаспорних установ у загальному розвитку української науки. Дискурс «Наукове товариство ім. Шевченка. 130 років праці для України» видав О. Романів, де коротко зупинився на діяльності осередку за межами України та більше уваги приділив його праці в Україні.

За останні десятиліття вченими на еміграції видано низку праць з історії інших українознавчих центрів, зокрема М. Антонович, О. Домбровський – УВАН [1, 22]; М. Сополіга – Музея української культури в Свиднику [76].

Окрім численних новітніх видань з історії українознавчих центрів в Європі, сьогодні досить активно розвиваються дослідження, присвячені життю та науковій спадщині за кордоном таких видатних українознавців, як О. Горбач, Д. Дорошенко, В. Кубійович, О. Кульчицький, О. Домбровський, В. Липинський, О. Лотоцький, В. Старосольський, В. Січинський, І. Огієнко, С. Рудницький, Д. Чижевський, С. Шелухін, В. Янів та ін., а також аналізу розвитку різних напрямків науки самопізнання й самотворення. Вони і складають другу групу історіографічних праць 90-х років ХХ – початку ХХІ ст., яка є чи не найбільшою і розмаїтою за проблематику і найповніше, хоча й різною мірою, віддзеркалює основні центри українознавства.

Вищезгадані науковці своїми дослідженнями нагромадили знання з різних компонентів українознавства: української історії, археології, права, мовознавства, економіки, соціології, політології.

Так, О. Панок [63] вперше комплексно проаналізувала політичну концепцію відомого політолога В. Старосольського, яка викладена у його працях «Теорія нації», «Політичне право», «Держава і політичне право». Автор дослідила розуміння вченим проблем нації й національних відносин, єдність соціального і національного чинників у формуванні національної ідеї, побудові української держави.

Наукову спадщину ідеолога української трудової монархії В. Липинського, суть та основні засади його концепції української державності досліджують В. Босий, М. Гордієнко, В. Гришко, М. Забаревський, Р. Кондратюк [16, 32], а О. Яцишина – громадсько-політичну та наукову діяльність С. Шелухіна в еміграції, його ідеї української державності [87].

О. Дудко [25] аналізує основні напрями наукової, педагогічної, публіцистичної діяльності О. Лотоцького, показує їх значення для вітчизняної науки, відтворює досі невідомі сторінки перебування вченого за кордоном, його участь у науковому та громадському житті української діаспори протягом 1920–1930-х років.

На основі аналізу великої кількості опублікованих і неопублікованих джерел Г. Клинова [41] чи не вперше зосереджує свою увагу на розвитку української зарубіжної історіографії, розробляє наукову періодизацію життя і творчості відомого історика, українознавця О. Домбровського, встановлює багато маловідомих фактів із життя вченого. Автор розкрила діяльність вченого в таких центрах українознавства, як НТШ, УВАН, УІТ, і доводить його належність до заснування цих установ, а також виявила основні напрями українознавчих досліджень науковця, а саме його внесок (розробка концепції) в дослідження давньої історії України та української історіографії.

В дисертації В. Логвіної [50] розглядається «празький» (1923–1945) та «німецький» (1945–1949) періоди життя та наукової діяльності відомого українського історика, архітектора, мистецтвознавця, художника, педагога та громадського діяча В. Січинського, його участь у роботі науково-освітніх, громадських установ та організацій української еміграції. Громадсько-політичний, науковий діяльності Д. Дорошенка, В. Біднова присвячені дисертаційні дослідження Д. Буріма [8] й І. Саламахи [73].

Комплексний аналіз витоків, зародження, формування та утвердження державницького напрямку української історіографії в 1920–1930-х роках, наукової спадщини його представників та науково-дослідних установ як в Україні, так і в діаспорі здійснила Ю. Лебедева [49]. Автор з'ясовує внесок провідних істориків української діаспори – В. Біднова, С. Дністрянського, В. Доманицького, Б. Крупницького, І. Мірчука, С. Наріжного, В. Старосольського, С. Шелухіна та ін. – в розвиток державницького напрямку української історіографії й приходить до висновку, що, опинившись в еміграції, вони «гідно зберегли, розвинули і утвердили національні традиції та державницький напрям української історіографії», створили ряд «осередків української освіти і науки, пріоритетними в яких були дослідження історії українського народу з позицій державності та підготовка молодих істориків державницької орієнтації» [49, 17].

Українознавчу спадщину І. Огієнка дослідив М. Тимошик [79], який також опублікував в журналі «Українознавство» узагальнюючу статтю «Українознавство у Франції».

Самобутніми і цікавими є студії В. Майбороди, М. Слободян, І. Тюрменко, в яких висвітлюється державотворча діяльність І. Огієнка [82, 75, 51].

Життєписно-біографічний нарис про С. Рудницького підготував П. Штойко [86], а про В. Кубійовича – О. Шаблій [85].

В монографії « Трансформації української державно-соборницької ідеї (1920–1930-ті рр.)» І. Дробот значну увагу приділяє аналізу концепції демократичного соціалізму соціал-демократів (І. Мазепа, П. Феденко, М. Галаган, О. Бочковський), теоретичних засад есерів (М. Шаповал, Н. Григорієв), політичної спадщини В. Липинського, його послідовників – ідеологів українського націоналізму (М. Міхновський, Д. Донцов, М. Сціборський).

Дещо перегукується з попереднім дослідженням дисертація «Альтернативні концепції державності в політичній думці української міжвоєнної еміграції в Європі» О. Мошак, в якій автор визначає особливі й загальні риси концепцій державності в політичній думці української міжвоєнної еміграції, аналізує їх через призму бачення представниками різних ідеологічних напрямків форми майбутньої держави, джерел та сутності розподілу влади.

На основі використання широкого кола архівних матеріалів і документів, праць Н. Григорієва і М. Шаповала Т. Бевз у своїй монографії [2] відображає процес пошуку цими вченими шляхів вирішення українського питання УПСР за кордоном, аналізує політичні ідеї, наукову та практичну діяльність української еміграції, в т.ч. протиріччя й конфлікти, які виникали в ній.

На прикладі концепції Н. Григорієва початку 40-х років ХХ ст. Т. Бевз розглядає українську національну вдачу (менталітет) у контексті досліджень українознавства [3].

На окремих філософсько-світоглядних питаннях українознавства зупиняються в своїх дослідженнях Н. Кіцак, О. Колісник, О. Гринів, В. Бойко, І. Валявко, А. Погорілий. Саме Н. Кіцак [40] виявляє та розкриває суспільно-політичні та культурно-національні передумови, сутність, особливості, русійні сили історичного процесу становлення та розвитку української етнопсихології в західній діаспорі ХХ ст., закономірності її розвитку, специфіку та особливості прояву в структурі основних течій світової психологічної науки.

О. Гринів [17] досліджує взаємозв'язок національного та універсального у працях вчених української еміграції, визначає особливості їх підходів у кожному з еміграційних періодів.

Аналізу творчої спадщини О. Кульчицького та її значення в історії української філософської думки присвячена дисертація В. Бойка [6], доробку Д. Чижевського – І. Валяка [10] та А. Погорілого [68].

Важливим підґрунтям для нашого дослідження стали праці П. Гриценка, С. Ермоленко, Я. Закревської [29, 34, 18], в яких вони зупиняються на окремих аспектах внеску видатних учених-мовознавців в розроблення питань історії української мови, розкриття її зародження, сфер функціонування та долі мови.

Проблем літературного життя за рубежом в 1945–1997 роках, національної своєрідності українського письменства у працях дослідників діаспори торкаються С. Денисюк [20], О. Пастушенко, М. Сорока [77].

Одними із перших проаналізували концепцію української національної школи вченої-педагога С. Русової, відмітили її оригінальність, здійснили соціально-філософський аналіз українські вчені-педагоги О. Проскура, І. Зайченко, О. Пеньковець [65].

Питання виховання дітей і молоді у творчій спадщині видатного українського педагога, теоретика і практика, професора Г. Ващенко розглядає Г. Бугайцева [7], яка розкриває педагогічні ідеї вченого, визначає суть його педагогічної концепції виховного ідеалу й реальний внесок в українську педагогічну науку. Автор стверджує, що саме за 22 роки в еміграції вчений написав свої найцінніші праці й постає перед нами не лише як педагог і психолог, літератор і вчений, а і як патріот України, духовний батько СУМу.

Еміграційний період науково-педагогічної діяльності С. Рудницького (1920–1926) дослідила А. Розсоха [76], а концептуальні засади навчання й виховання у педагогічних працях А. Волошина – М. Зимомря [35], М. Кляп [42].

Вагомими, на нашу думку, є дослідження діаспорних вчених М. Мушинки, П. Одарченка, Я. Падоха, присвячені науковій спадщині І. Зілинського, С. Наріжного, Л. Окіншевича, П. Коваліва, В. Кубійовича [54, 57–60], В. Яніву як психологу й соціологу – дискурс Г. Васильович [11], як історика – А. Жуковський [31].

Зазначені праці вміщують великий масив інформаційного матеріалу і значно збагачують історіографічну базу науки самопізнання й самотворення. І, нарешті, третя група сучасних історіографічних досліджень в Україні представлена працями П. Кононенка, Я. Калакури, Л. Токаря, Т. Горбань, О. Нагірняка, О. Гомотюк, в яких з'ясовуються теоретико-методологічні, історіософські, історичні, історіографічні та джерелознавчі засади українознавства.

Особливої уваги заслуговують ґрунтовні висліди фундатора сучасного українознавства, доктора філологічних наук, професора, директора НДІУ МОН України П. Кононенка [46], в яких він розробляє концептуальні засади та періодизацію розвитку науки, визначає її предмет, науково-пізнавальну, світоглядно-виховну функції науки самопізнання та аналізує проблеми етнонаціогенезу українського народу, національної ідеї, ментальності, державотворчих процесів й історичного покликання народу України. В проблематиці та логіці його досліджень, як справедливо зауважує Я. Калакура, «органічно поєднано історію формування та інституалізації українознавства в контексті наукової періодизації українознавчої думки, досить чітко сформульовано визначення українознавства як науки і навчальної дисципліни, обґрунтовано структуру українознавства з докладною характеристикою кожного сектора, окреслено об'єкт та предмет, мету і завдання курсу» [37, 42].

Важливе місце в більш чіткому методологічному осмисленні структури, мети та завдань даного дослідження, зокрема в пошуку концептуальних підходів, логіки систематизації та аналізу доробку науковців діаспори через призму сучасного українознавства як цілісної науки, його оціночних критеріїв, належить також науковим розробкам Л. Токаря [80], в т. ч.: в розумінні взаємозалежності концепції розвитку науки самопізнання від особливостей буття народу на кожному етапі історичного поступу і, відповідно, з'ясування найменш досліджених питань теорії й методології та формування інструментарію науки. Зокрема, у визначенні об'єкта і предмета українознавства; структури і функцій науки; ролі національної ідеї в осмисленні сутності українознавства; місця і ролі українознавства в системі наук і навчальних дисциплін та ін. На думку вченого, національна ідея (її усвідомлення), розкриваючи мету і завдання процесу пізнання (самопізнання), стає початком і основою процесу, передумовою створення методології науки про націю (народ). Національна ідея, у його підході, постає як цілісне інтегративне явище, оскільки відтворює не тільки сутність цілого, а й визначає його структуру, ієрархію і взаємозалежність її компонентів, є основою творення методології науки про нього.

В низці студій доктора історичних наук, професора Я. Калакури [36] з'ясовуються методи і принципи українознавства, його історичні засади, мова як об'єкт та інструмент історичного пізнання, історизм у розвитку української національної ідеї та історичної пам'яті народу. В них дослідник показує нерозривний зв'язок цілісної системи знань про Україну й український народ з історичною наукою та її досягненнями і наголошує, що лише історично, на основі методології історизму, за допомогою комплексу методів, включаючи й історичні, можна повно, всебічно та об'єктивно пізнати всі складові (концентри) українознавства.

Вчений розглядає українську історіографію як цілісність не тільки в межах материкової України, а й діаспори. Аналізуючи спадщину українських істориків-емігрантів, Я. Калакура дійшов до висновку, що саме завдяки їхнім працям вдалося зберегти і примножити національні традиції української історіографії, на основі доступних джерел, використання сучасних методів досліджень, західних історіософських ідей продовжити об'єктивний аналіз історії України. Ряд досліджень вченого присвячено діяльності «УІТ», його друкованому органу «УІ», їх керівнику – Л. Винару, завдяки яким сформована нова галузь знань – грушевськознавство.

Складний і суперечливий процес становлення та розвитку українознавчих досліджень у системі університетських центрів і наукових установ Наддніпрянщини кінця XIX ст. – 1917 р., які заклали міцне підґрунтя для розвитку українознавства в 20-і роки XX ст., збагативши тим самим не лише українську, а й світову науково-освітню традицію, висвітлено у студії О. Нагірняка [55].

Монографія О. Гомотюк [15] присвячена проблемі історії становлення та утвердження наукових засад українознавства у 90-х роках XIX – 1-й третині XX ст., один з її параграфів стисло висвітлює наукову діяльність українознавчих осередків, провідних вчених у Галичині та в еміграції в 20–30-і роки XX ст.

Цим та деяким іншим дослідженням притаманні концептуальна ясність, чітка історіософська й теоретико-методологічна визначеність, історична й історіографічна аргументованість. В них історія українознавства розглядається як процес, що розвивається в органічній єдності з буттям народу.

Отже, всебічний аналіз історіографії з даної проблеми засвідчує, що у вітчизняній і зарубіжній історіографії роль вчених української діаспори у становленні й розвитку українознавства як цілісної науки висвітлена все ще недостатньо. В українських науковців викликають зацікавлення окремі теми цієї проблематики, зокрема розвиток того чи іншого сегменту науки самопізнання на еміграції, вивчення персонального українознавчого доробку діаспорних вчених.

Можна констатувати, що вищезгадані праці не вичерпують перелік робіт, які певним чином стосуються різних аспектів нашого дослідження. Їх виокремлено серед інших, оскільки вони більшою мірою дають змогу вивчити внесок українознавчих центрів та діаспорних вчених у розвиток науки самопізнання й самотворення як цілого. Проте до цього часу узагальнюючого дослідження з названої проблеми ще немає.

Особливий інтерес викликає потреба дослідження мотивів, наукової бази, технології та наслідків створення «ЕУ», розроблення різних напрямів україністики, творення джерельної бази українознавства, історіографії, тенденцій, напрямків та чинників розвитку науки.

Література

1. Антонович М. 50-річчя Української Вільної Академії Наук // Український історик. – 1995. – № 1. – С. 73 – 82.
2. Бевз Т. А. Партія соціальних перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР). – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 587 с.

3. Бевз Т. А. Українська національна вдача (менталітет) у контексті досліджень українознавства // 36. наук. праць НДІУ. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. XI. – С. 449 – 463.
4. Биковський Л. Українська Господарська Академія в ЧСР (1923 – 1935). – Нью-Йорк, 1972.
5. Бірчак В. Августин Волошин. Его життя і діяльність. З нагоди ювілею 50-літніх уродин і 25-літньої праці. – Ужгород, 1924.
6. Бойко В. Б. Творча спадщина Олександра Кульчицького в українській філософській думці: автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К., 1998. – 18 с.
7. Бугайцева Г. М. Проблеми виховання молодого покоління у творчій спадщині Григорія Ващенка: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2000. – 18 с.
8. Бурім Д. В. Наукова, педагогічна та громадсько-політична діяльність Д. І. Дорошенка в еміграції (1919–1951 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 1997. – 19 с.
9. Вагіна О. М. Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918–1939 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1999. – 230 с.
10. Валявко І. В. Дмитро Чижевський як дослідник української філософської думки: автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К., 1997. – 25 с.
11. Васюкович Г. Психологічні й соціологічні праці Володимира Янева / Григорій Васюкович // 36. на пошану проф. д-ра Янева. – Мюнхен, 1997. – С. 33 – 54.
12. Винар Л. Дмитро Дорошенко: видатний дослідник української історіографії і бібліографії // Український історик. – 1982–1983. – № 3–4, № 1. – С. 40 – 76; Його ж. Наукова творчість Олександра Петровича Оглоблина // Український історик. – 1970. – № 1 – 3. – С. 5 – 32; Його ж. Українське історичне товариство: сорок років діяльності (1965 – 2005). Видання з нагоди Третього Міжнародного конгресу українських істориків (Луцьк, 17 – 19 травня 2006 р.) / ред. Ю. Макар. – Нью-Йорк; Острого: В-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2006. – 118 с.
13. Галаган М. Десять років української громади в ЧСР. Огляд життя й чинності (1927 – 1937). – Прага: Видання Управи української громади в ЧСР, 1938. – 112 с.
14. Галай О. Ю. Науково-педагогічна діяльність української еміграції в Чехословаччині в міжвоєнний період (1918 – 1939 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 164 с.
15. Гомотюк О. С. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. XIX – перша третина XX ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 552 с.
16. Гордієнко М. Г. Стуність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського: автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 1999. – 20 с.
17. Гринів О. О. Національне та універсальне у суспільному бутті людини в концепціях української еміграції: автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Л., 1999. – 16 с.
18. Гриценко П. Ю. Професор Юрій Шевельов (Штрихи до портрета видатного мовознавця) // Київська старовина. – 1998. – № 6. – С. 146 – 158.
19. Даниленко О. В. Український комітет у Чехословаччині (1921 – 1925 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 18 с.
20. Денисюк С. Проблеми національної своєрідності українського письменства у працях дослідників діаспори // Українознавство. – 2003. – № 9. – С. 341– 343.
21. Добриловський М. Українська господарська академія в Подебрадах: на правах рукопису. – Подебради, 1942. – 8 с.
22. Домбровський О. До історії Української Вільної Академії Наук у США // Український історик. – 1986. – № 3 – 4. – С. 90 – 96.
23. Дорошенко В. Огнище української науки. НТШ: з нагоди 75-річчя. – Нью-Йорк, 1951. – 116 с.
24. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упоряд. С. Ульяновська; вст. ст. І. Дзюби; переднє слово М. Антоновича; додатки С. Ульяновської, В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1993. – С. 26 – 39.
25. Дудко О. О. Олександр Лотоцький: життя в еміграції (1920 – 1939) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Історія». – К., 1999. – Вип. 63 – 64. – С. 75 – 76.
26. Дуднік О. Я. Український студентський рух в еміграції (Центрально-Східна Європа, 20-ті роки XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 20 с.
27. Євтух В., Трошинський В., Попок А., Швачка О. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Центр сучасного суспільствознавства. – К.: Фенікс, 2003. – 228 с.
28. Єндик Р. Дмитро Донцов – ідеолог українського націоналізму. – Мюнхен: Українське видавництво, 1955. – 176 с.
29. Ермоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
30. Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940) / За ред. Я. Прокеша. – Прага: Вид-во Міністерства внутрішніх справ, 1940. – 70 с.
31. Жуковський А. Володимир Янів як історик // 36. на пошану проф. д-ра Янева. – Мюнхен, 1997. – С. 55–70; Його ж. Нарис історії Наукового товариства імені Шевченка в Європі / Аркадій Жуковський. – Львів–Париж, 2000. – 140 с.
32. Забаревський М. [Дорошенко Д.]. В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Відень: Видано заходами О. Жеребка, 1925. – 51 с.
33. Заїкін В., Заїкіна О. Історично-правова наука української еміграції. – Львів, 1937.
34. Закревська Я. Гуцульські говірки в діалектологічному доробку Олексі Горбача // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 2000. – 364 с.
35. Зимомря М. Провісник доби. Августин Волошин. Бесіда 24 / Микола Зимомря. – Дрогобич: Коло, 2006. – 104 с.
36. Калакура Я. Внесок істориків діаспори у збагачення національних традицій української історіографії // Українці: світова нація перед викликами ХХІ століття. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 38 – 55; Його ж. Історичні засади українознавства. – К., 2007. – 381 с.
37. Калакура Я. Новітнє українознавство в джерельному та історіографічному вимірах // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 40 – 44.
38. Калінічева Г. І. Українсько-німецькі освітні і наукові зв'язки у 20-ті – на початку 30-х років: дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 1996. – 214 с.
39. Кисілівський К. Іван Зілинський. – Вінніпег, 1962. – 48 с.; Його ж. Іван Панькевич. – Вінніпег, 1958. – 32 с.
40. Кіцак Н. М. Розвиток української етнопсихології в західній діаспорі ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. псих. наук. – К., 2000. – 19 с.
41. Клинова Г. Д. Внесок Олександра Домбровського в розвиток української історичної науки в діаспорі: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
42. Кляп М. І. Педагогічна діяльність А. Волошина в 20–30-і рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ужгород, 1997. – 17 с.
43. Ковалів П. Василь Сімович. – Вінніпег: Накл. т-ва «Просвіта» у Форт Вільямі, 1953. – 43 с.
44. Козлітін В. Д. Російська та українська еміграція в Югославії (1919 – 1945 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1997. – 31 с.
45. Колянчук О. М. Українська військова еміграція у Польщі (1920 – 1939): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2000. – 20 с.
46. Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм: монографія. – К.: Міленіум, 2005. – 358 с.; Його ж. Освіта ХХІ століття: філософія родинності. – К.: Артек, 2001. – 240 с.; Його ж. Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів. – К.:

- Міленіум, 2006. – 870 с.; Його ж. Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів: ГНИП, 2003. – 519 с.; Його ж. Феномен української мови. Генеза, проблема, перспективи. Історична місія. – К.: Наша наука і культура, 1999. – 168 с.
47. Криськов А. А. Українська імміграція міжвоєнного періоду у Чехословаччині (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 1997.
 48. Кубійович В. Українська еміграція // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Репр. вид. 1949 р. – К., 1995. – Т. 2. – С. 590.
 49. Лебедева Ю. А. Державницький напрям української історіографії 1920–1930-х рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008. – 24 с.
 50. Логвіна В. Л. Володимир Січинський в науковому, громадському і освітянському житті України та української еміграції (перші десятиріччя – початок 60-х рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2007. – 20 с.
 51. Майборода В. К. Іван Огієнко як державотворець // Українська національна ідея: історія і сучасність. Науковий збірник. – Житомир, 1997. – С. 17–19.
 52. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. – Т. 1. Роки 1945 – 1951. – Мюнхен: Академічне вид-во д-ра Петра Релея, 1985. – 429 с.
 53. Мирний І. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (історія інституту. 1923 – 1933). – Прага: Український високий педінститут, 1934. – 144 с.
 54. Мушинка М. Іван Зілінський (1879–1952). Життя і наукова діяльність // Зб. пам'яті Івана Зілінського. 1879 – 1952 / ред. Ю. Шевельов. – Нью-Йорк: НТШ, 1994. – С. 13 – 49; Його ж. Симон Наріжний – літописець української еміграції міжвоєнного періоду // Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – С. 253–260.
 55. Нагірняк О. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 рр.). – К.: ПП Сергійчук М. І., 2007. – 652 с.
 56. Наріжний С. 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1925 – 1938). – Прага, 1940. – 16 с.; Його ж. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 366 с.; Його ж. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
 57. Одарченко П. Наукова діяльність Пантелеймона Ковалева в ділянці мовознавства // Видатні українські діячі: Статті, нариси / передмова Р. Харчук. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 28 – 38.
 58. Одарченко П. Організатор і натхненник української енциклопедії (В. М. Кубійович) // Видатні українські діячі: Статті, нариси / Передмова Р. Харчук. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 64 – 73.
 59. Одарченко П. Професор Лев Олександрович Окіншевич // Видатні українські діячі: Статті, нариси / Передмова Р. Харчук. – К.: Смолоскип, 1999. – С. 39 – 43.
 60. Падох Я. Лев Окіншевич – видатний історик державного права козацької України // Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні. – Львів, 1995. – С. 8 – 24.
 61. Палієнко М., Срібняк І. Музей визвольної боротьби України у Празі (1925–1948): створення, діяльність, доля архівної колекції // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. II. – К., 2000. – С. 35 – 47.
 62. Палієнко М. Український історичний кабінет у Празі (1930 – 1945 рр.): проблеми комплектування, збереження та використання архівних фондів // Наукові записки: Зб. – К.: Ін-т ІЕД, 2004. – Вип. 26. – С. 90 – 104.
 63. Панок О. В. Сутність та основні проблеми політичної концепції Володимира Старосольського: автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 1998. – 14 с.
 64. Пасемко І. П'ятдесятирічний ювілей УВАН у США // Українознавство. – 2001. – Число 1. – С. 175–178.
 65. Пеньковець О. М. Філософсько-освітні погляди С. Русової (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
 66. Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання // Петлюра С. Статті. Листи. Документи. – Нью-Йорк: УВАН, 1956. – С. 300 – 341.
 67. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття): Монографія. – К.: МП «Леся», 2006. – 672 с.
 68. Погорілий А. О. Дмитро Чижевський як історик філософії: автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К., 1999. – 20 с.
 69. Потульницький В. А. Історія української політології. Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
 70. Розсоха А. П. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Л. Рудницького: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1996. – 24 с.
 71. Саган Г. Українська наука на міжнародній арені: наукова співпраця у міжвоєнний період. – К., 2003. – 227 с.
 72. Сакада Л. «Український історик»: генеза, тематика, постаті. – Нью-Йорк; Київ: Видавництво Олени Теліги, 2003. – 328 с.; іл.
 73. Саламаха І. В. Громадсько-політична та наукова діяльність В. О. Біднова (кінець XIX ст. – 1935 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1998. – 16 с.
 74. Сидорчук Т. М. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Австрії (1919 – 1925 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995. – 189 с.
 75. Слободян М. Іван Огієнко як державотворець (1918 – 1920 рр.) // Велетень науки: Матеріали Всеукраїнських науково-педагогічних читань, присвячених вивченню творчої спадщини І. Огієнка (15 – 16 січня 1996 р.). – К., 1996. – С. 35.
 76. Сополіга М. 35 років Музею української культури в Свиднику / Мирослав Сополіга. – Братислава: Словацьке пед. в-во. Відділ української літератури в Пряшеві, 1990. – 200 с.
 77. Сорока М. Українська словесність за рубежом // Українознавство: III Міжнародний конгрес українців / Міжнародна асоціація українців; Ін-т українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 1997. – С. 114 – 123.
 78. Стремидло В. І. Друга хвиля української еміграції в Чехословаччині (20–30-ті рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1994. – 214 с.
 79. Тимошик М. С. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) в обороні української мови // Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001. – С. 8–63.
 80. Токар Л. Актуальні питання теорії та методології українознавства // Українознавство. – 2002. – Число 1–2. – С. 36–42; Його ж. Українознавство і побудова національної держави в Україні // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. XI. – С. 80 – 101.
 81. Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К.: Інтел, 1994. – 259 с.; Його ж. Український соціологічний інститут у Празі: організація і наукова праця (1924 – 1932 рр.) // Українська діаспора. – 1992. – № 2. – С. 138–150; Його ж. Фрагмент діяльності Українського соціологічного інституту у Відні (за матеріалами родинного фонду Грушевського) // Українська діаспора. – 1992. – № 1. – С. 98 – 109.
 82. Тюрменко І. Державницька ідея Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / передм. Н. І. Миронець; Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1998. – 282 с.
 83. Ульяновський В., Ульяновська С. Автори «Української культури» // Українська культура. Лекції за ред. Дмитра Антоновича / Упоряд. С. Ульяновська; вст. ст. І. Дзюби; переднє слово М. Антоновича; додатки С. Ульяновської, В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1993. – С. 505 – 587; Ці ж автори. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами // Українська культура ... – С. 477 – 498.

84. Череватюк В. Б. Громадська, культурно-освітня та наукова діяльність українських емігрантів у Франції в 20–30-ті роки ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 22 с.
85. Шаблій О. Володимир Кубійович. Енциклопедія життя і творення. – Париж–Львів: Фенікс, 1996. – 704 с.
86. Штойко П. Степан Рудницький. 1877–1937: Життєписно-бібліографічний нарис / О. Купчинський (відп. ред.). – Львів: НТШ у Львові, 1997. – 181 с.
87. Яцишина О. Я. З діяльності С. П. Шелухіна в еміграції // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К.: КНЛУ, 2002. – Вип. 6. – С. 249 – 256.

Крисаченко Валентин

Сутнісні риси українського етносу

«Отож: пізнаймо себе самих, сотворімо себе самих – і ми станемо щасливими, здійснимо визначену Богом історичну місію» – висловував академік Петро Кононенко в одній із своїх класичних праць [12]. Але ця думка є визначальною у всій творчості Мислителя і Людини, Натхненника і Рушія українознавчого поступу нової України. Чи не найточніше і найповніше про це свідчить синтезуюча назва збірників праць П.П. Кононенка «Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості». В цьому – вся суть духовно-практичного осягнення феномену України і українського світу у просторі і часі, в цьому спонука до пошуків нових обривів його осягнення, у цьому – зміст життя самого Мудреця. У свою чергу, для нас, нині суших, це можливість знову спробувати дійти до самовизначення, до розуміння власного «Я».

Феномен етнополітичної консолідації українського суспільства потребує, безперечно, насамперед аксіологічної, ціннісної оцінки. Інакше кажучи, з'ясування тієї обставини, яке місце вона займає в системі суспільних пріоритетів України, чи не є вона явленням або проявом чогось іншого, більш загального, і підпорядковується цьому явищу.

У вимірі демократичних цінностей державу створює народ для захисту власних інтересів і свобод, створення можливостей самореалізації кожного індивіда, і, зрештою – забезпечення основного права всіх членів суспільства, а саме: права на сприятливе для життя, здоров'я і достатку довкілля. Таким чином народ постає суб'єктом державотворення, а саме держава – простором застосування зусиль народу, об'єктом його політичного творення¹⁶.

Отже, мета – людина, суб'єкт державотворення – народ, об'єкт – держава, котра виступає засобом досягнення мети, яку ставить перед собою суспільство. Водночас, в усіх трьох випадках дієвою особою постає одне і те ж саме суспільство: у першому випадку – як зміст здійснюваних ним (цим суспільством) зусиль, у другому – як системний організатор себе самого, котрий продукує певні політичні і владні інституції, і в третьому – як самі ці інституції, тобто та частина суспільства (держави), якому все суспільство передає певні повноваження, представляє і захищає його (суспільства) інтереси.

Ефективність реалізації кожної з функцій суспільства залежить зрештою від його стану, зрілості, демократичності. Стара істина, яку любив повторювати німецький канцлер Отто Бісмарк – «Кожен народ заслуговує такого уряду, якого заслуговує» – є зовсім не тавтологією, але мірилом такої залежності. Слабке, незгуртоване, збурене внутрішніми суперечностями суспільство може стати легкою здобиччю політичних догматиків та авантюристів і, навзаєм, подібні лідери країни, отримавши владу, про саме суспільство думають лише як про власний ресурс, а про його потреби – лише у контексті задоволення власних амбіцій та потреб.

Внаслідок цього, сам стан суспільства фактично реформує власну політичну іпостась, воно вагітне цілком певною моделлю держави, яку імпліцитно містить у собі; саме постання такої держави є розгортанням сутнісних сил суспільства. Через це воно є творцем, але водночас і критерієм постаючих політико-владних структур.

Саме у цьому річизні і постає необхідність консолідації суспільства як шлях підвищення його державотворчих, креативних потенцій. Історичний досвід засвідчує, що чинниками такої консолідації, системними організаторами суспільства можуть виступати різні начала: релігійне, експансіоністське, етнічне, культурне, територіальне, расове тощо, або їх поєднання в різних варіантах: етнорелігійне, етноекспансіоністське, расовоекспансіоністське, етнокультурне та ін. Наведено декілька типових прикладів.

Віршальним чинником консолідації арабського світу, особливо в перші дні століття його існування, був ісламський чинник: до сих пір не може не дивувати та обставина, що за якихось чверть століття від початку пророцтв і діянь пророка Мухаммеда його халіфи створили нову соціополітичну реальність в обширах від Гібралтару до Тибету. І в основі консолідації людей різного роду-племени був саме релігійний фактор: «вірний-невірний». В наші дні вельми показовим прикладом визначальної ролі релігійного чинника консолідації етносу є англоірландський конфлікт у Північній Ірландії: попри всі цивілізаційні хизування обох сторін протистояння чітко пролягає по опозиції – «католик-протестант». А загарбницькі акції у всі віки були знадливою принадою для гуртування людей, причому як моноетнічних спільнот (наприклад, вікінги-варяги ранніх часів), так і поліетнічних формувань (численні кочові імперії, згідно О.Пріцаку). Територіальний критерій чітко простежується, наприклад у відносно ізольованих суспільствах – острівних або гірських – де консолідація, об'єднання зусиль всіх мешканців території може бути чи не бути єдиним засобом виживання спільноти. Етнічний чинник консолідації у різних проявах веде свій початок ще з архаїчних первісних часів, коли опозиція «свій-чужий» фактично була основою родо-племінної організації суспільства. З новою силою цей чинник заявив про себе у ХХ ст., коли хвилі національно-визвольних змагань утвердили на політичній мапі світу десятки етнічних держав. Повна моноетнічність держави нині є унікальним явищем. Чи не єдиним прикладом практично повної моноетнічності держави є Ісландія. Юрій Шевельов, описуючи свої враження від подорожі у цю країну, зазначав: «Ісландці з гордістю думають і кажуть, що в них, нема національних меншин нема і не було й не буде національного або расового питання. Статистика каже, що людність країни – це 99% ісландці. Той один відсоток, ще лишається, це напевне гості, яких завтра не буде» [17, 325]. Такого стану ісландцям вдалося досягти абсолютною забороною імміграції, включно з виданням навіть символічного дозволу на постійне проживання. До речі, так само повна заборона, табу, накладено на продаж ісландської нерухомості (включно із землею) на теренах Ісландії.

Інакше кажучи, що практично в абсолютній більшості сучасні держави – не моноетнічні, але саме воля і згуртованість якогось одного етносу, як правило – титульного, призводила до відповідних політичних трансформацій. Інша справа, що в багатьох випадках у подальшому нові незалежні держави, починаючи від Південно-Африканської Республіки і Конго, і закінчуючи Югославією та Великою Британією стикалися вже із внутрішніми міжетнічними конфліктами і пробували їх (щоправда, не завжди вдало) якось поладити.

¹⁶ Сама держава, як відомо, також може виступати суб'єктом, тобто діючим началом – наприклад, у сфері міжнародних відносин, у яких вона творить світовий політичний простір.

Потужною консолідуючою силою суспільства є культура. Практично саме за цим критерієм виленовували себе у світі античні демократії (опозиція “еллін-варвар”)¹⁷. Власне кажучи, ідейно-культурні чинники стали організуючим началом для багатьох різноетнічних громадян Індії, котрі відкинули кастові та деякі інші традиційні (включно з релігійними) обмеження і згуртувалися у нову спільноту із самоназвою “сікхи” (леви). Щоправда, сила вихідної ідеї виявилася настільки потужною, що з часом коло вільних людей перетворилося на окремий етнос, а їхні переконання зафундували нову релігію, яка, втім, і донині виконує консолідуючу функцію щодо усіх сікхів.

Не менш поширеними є також і комбіновані інтегративні чинники. Класичним прикладом може бути єврейська спільнота, у якій поняття “єврей” та “їудей” не існують одне без одного, є взаємодоповнювальними, практично-тотожними. Показовою, хоча й скороминущою, була об’єднавча політика III Рейху: твердження про расову вищість арійців поєднувались із національно-соціалістичною ідеєю і, водночас з гегемоністськими зазіханнями на “життєвий простір” для німецької нації. На жаль, консолідація суспільства на зазначеній основі призвела до катастрофічних наслідків як для самої Німеччини, так і всього світу.

Доречно зауважити, що подекуди визначальним інтегративним чинником консолідації нації є бажання помсти. Як зауважує Ю.П.Платонов, “пережиті історичні несправедливості” викликають бажання відновити справедливість, але це не обов’язково призводить до виникнення миттєвої реакції [щодо гвалтівників – В.К.]” [15, 431]. Але те, що жадання помсти цементує націю – безперечно. Так було, наприклад, із Францією, яка після поразки у війні з Німеччиною 1870 р. втратила провінції Ельзас і Лотарингію; так само сталося із Німеччиною, яка втратила ці ж самі землі (згідно Версальського миру) за підсумками першої світової війни 1914-18 рр. Саме ідея реваншу виступила чи не найпотужнішим каталізатором приходу нацистів до влади.

Насамперед, мова йде про консолідацію власне українського етносу. Історично так склалося, що єдиний національний організм виявився помереженим чи, навіть, почленованим багатьма роздільними смугами, навіть, подекуди, глибоко поораним грубими зовнішніми втручаннями. Причина диференціації українського етносу є таким чином, як об’єктивні, викликані внутрішніми (об’єктивними) закономірностями його розвитку, так і (зовнішніми) суб’єктивними, породженими волею й бажаннями окремих соціальних чи політичних спільнот, або навіть окремих людей. Це – причини первинні і вторинні, доцентрові і відцентрові.

До внутрішніх (об’єктивних) диференційних явищ:

- господарчо-культурну варіативність (типи господарювання);
- мовно-діалектні групи;
- етнографічні (культурні) відмінності субетносів;
- антропологічні особливості та варіативність українського народу;
- географічне розташування окремих груп автохтонного населення України.

До зовнішніх (суб’єктивних) диференційних явищ належать:

- дисперсія етносу (автохтонна людність і діаспора);
- конфесійне розмаїття, включно з антагоністичним протистоянням різних церков;
- мовна неоднорідність суспільства;
- етнічні інвазії на автохтонну територію українського етносу;
- політичні стереотипи частини населення.

Природні умови та господарсько-культурні типи українців. Автохтонна територія етносу включає вельми розмаїті еколого-географічні райони – лісові (Полісся), гірські (Карпати, Крим), лісостепові (осередьова Україна), степ (з елементами напівпустелі) (південь України), літеральні та дельтові екосистеми (Чорне та Азовське моря, гирла великих рік). Особливості регіону істотно визначають спосіб життя населення, його етнокультурні риси. В індустріальну добу досить важливим є також ресурсне багатство регіону (якість ґрунту, корисні копалини, нафта, газ, ліс тощо). В економічному вимірі це відіграє істотну роль у поділі регіонів на донорські та дотаційні, що імпліцитно містить в собі потенцію міжрегіональних суперечок та конфліктів, бажання повністю використати здобутки багатого регіону на власну користь. Як відомо, найпотужнішими донорськими регіонами є Київський, Дніпропетровський, Харківський, а також Одеський, Запорізький та деякі інші. Природно, що були і є політики, котрі не проти розіграти регіональну “карту”.

Безпосередньо пов’язаними з природними особливостями території є ті господарсько-культурні типи (ГКТ), які в цих умовах є найоптимальнішими, щодо енергетичних і виробничих затрат та отримуваного продукту проекту. ГКТ являють собою органічну систему виробничих та культурних взаємин між людьми, а також між людьми та довкіллям по оволодінню сутнісними силами природи у конкретному середовищі проживання. В традиційному українському суспільстві мав місце досить обширний спектр ГКТ: землеробів помірної смуги, скотарів, збирачів, морських та річкових рибалок тощо. У XIX-XX ст. до цього додалися ГКТ індустріального типу, причому як промислового, так і сільськогосподарського виробництва. Для людності динаміка та перерозподіл пріоритетів серед ГКТ на початку продукуючого природокористування істотно сприяли виникненню такої соціально-культурної структури як міста, а в індустріальні часи – до суттєвого переважання в загальній структурі людності країни частки міського населення порівняно із сільським. Розшарування українського населення на міське і сільське призвело до нагромадження деяких змін, на жаль, не завжди позитивних, у відповідних частинах етносу. Зрештою, склалася відчутна етнокультурна, навіть – етнополітична, відмінність між містом і селом: місто, незважаючи на його лідерство в культурних, економічних, політичних та інших сферах, в Україні, як правило, постає етнокультурно біднішим, порівняно із селом, яке є і донині не лише зберігачем, але й творцем питомих цінностей українського народу. У цьому контексті налагодження взаєморозуміння та єдності між містом і селом, з яких перше (урбаністичне) другим нині нерідко сприймається як агресивне, зверхнє, привласнююче начало, є не вельми простою справою.

Український антропологічний тип. Україна: крок у XXI ст. Визначний український антрополог Федір Вовк, узагальнюючи дослідження антропологічних рис українського народу, виснував: “Українці є досить одноманітне плем’я, темноволосе, темнооке, вище за середній зріст чи високого зросту, брахіцефальне, порівняно високочоле, вузьколице, з рівним і досить вузьким носом, з порівняно короткими верхніми та довгими нижніми кінцівками” [2, 36]. Згідно з існуючою на той час класифікацією, Ф.Вовк відніс українців до адриатичної (динарської) групи, пізніше виділивши їх як “український антропологічний тип”¹⁸, досить гомогенний, відхилення від якого спостерігається в нечисленній кількості осіб на пограничних з іншими етносами територіях.

Однак, варіативність всередині єдиного антропологічного типу дійсно існує, що дає підстави для виділення окремих, відносно обособлених морфологічних груп. Водночас зауважимо, що загальноприйнятої класифікації таких груп ще не вироблено, хоча основні точки зору на проблему досить близькі між собою.

Так, відомий московський антрополог В.В.Бунак у 1932 р., ґрунтуючись на територіальному критерії, в межах України виокремив 4 морфологічні варіанти: 1) волинський (довкола річки Горинь), 2) правобережний, 3) чернігівський та

¹⁷ Громадянами давньогрецьких міст-полісів не завжди були лише елліни; нерідко ними різними шляхами (головно, за власні чесноти і заслуги перед державою) ставали і особи негрецького походження. Подібна практика, особливо в епоху еллінізму, була досить поширеною в Північному Причорномор’ї (Боспор, Ольвія, Херсонес та ін.)

¹⁸ У подальшому цей висновок підтвердився: переважна більшість українців дійсно належить до одного антропологічного типу – “альпо-адриатського” (І.Раковський, С.Руденко), “центральноукраїнського” (В.Д.Дяченко), “подніпровського” (Т.І.Алексеева) та ін.

4) центральноукраїнський (лівобережжя Дніпра) [18]. Відповідно з порядком групи, збільшується середній зріст (від 168 до 171 см.), коливається пігментація та головний показник (індекс від 82 до 84). Ці відмінності дійсно суто локальні, в межах одного антропологічного типу.

Також 4 антропологічні групи (групи расових "первнів") виділив львівський дослідник Ростислав Єндик. Це такі "первні": I) динарський, субнордійський, сублапоїдний; II) динарський з легкою домішкою арменодного; III) нордійський з легкою домішкою динарського; IV) динарський середземноморський, сублапоїдний, субнордійський [9, 223-225]. До першого "первня" відносяться лемки, бойки, буковинські гуцули, східні галичани та жителі деяких районів Харківщини і Полтавщини; до другого – галицькі та угорські гуцули, жителі Поділля від Дністра до Західного Бугу, а також Таврії і Північної Кубані; третю групу складають жителі Волині, Південної Кубані та Курщини; основний масив четвертої групи – Центральна Україна, Чернігівщина, Вороніжчина та деякі інші дрібніші райони. Висновки Р.Єндика, таким чином, цікаві ще й тим, що практично жоден із "первнів" (антропологічних груп) не є територіально монолітним, а характеризується розірваним ареалом. Це, очевидно, може свідчити про значні внутріміграційні процеси всередині українського етносу в далекому історичному минулому. А загалом, Р.Єндик підтвердив переважання серед українців представників класичної середньоевропейської раси ("динарського" типу), з відчутним тяжінням до атлантико-балтійської ("нордійської") раси.

Поглиблення антропологічних знань про Україну дозволило київському вченому В.Д.Дяченку сформулювати п'ятичленну класифікацію українського антропологічного типу. Це наступні регіональні варіанти, або області: центральноукраїнська, карпатська, нижньодніпровсько-прутська, валдайська (деснянська), та ільменсько-дніпровська [8]. Дослідник звернув увагу також на антропологічні затікання ("язики") сусідніх впливів: фракійського – на карпатську зону, тюркського – на Середнє Подніпров'я, балтського – на Волинь та Полісся, іранського – на Лівобережжя. Однак, ця система, на що неодноразово звертали увагу дослідники [5], зазнала відчутного впливу тодішнього ідеологічного тиску, і вимагала очищення від цього нашарування.

Новітні дослідження, зроблені С.П.Сегедою, підтверджують як існування окремого українського антропологічного типу, так і його внутрішню диференціацію на окремі групи. "За підсумками комплексного аналізу, – підкреслює дослідник, – серед українців загалом переважає відносно високий зріст, брахікефалія, здебільшого доволі темний колір волосся і очей, відносно широке обличчя з середнім горизонтальним профілюванням, переважання прямої спинки носа. Крім того, їм властива помірна редукція зубної системи, яка поєднується з низькою частотою маркерів "східного" походження".

С.П.Сегеда, аналізуючи варіативність українського антропологічного типу, повернувся до чотириохленною схеми і виділив такі основні антропологічні зони: 1) Північна (Волинь, Полісся, північ Галичини); це – своєрідний релікт давньої балто-слов'янської єдності; 2) Центральна (практично вся Середня Наддніпрянщина, більша частина Поділля і Слобожанщини) – класичний український тип; 3) Західна (Закарпаття, гірські райони Карпат, Прикарпаття та захід Буковини) з двома локальними варіантами – східним та західним; у цій зоні простежуються деякі балканські та альпійські паралелі; 4) Південна (частина Буковини, Північно-Західне Причорномор'є, нижнє Подніпров'є) з елементами "неопонтиїських" рис.¹⁹ Загалом, українці в цілому займають проміжне положення між атлантико-балтійською та динарською расами.

Постає закономірне питання: яким чином антропологічна складова може впливати на стан суспільства? Спираючись на історичний досвід, очевидно, що можна вести мову про можливі суперечності та конфлікти на расовому ґрунті (наприклад, таких, які ще донедавна побутували у США). Для України така оцінка практично дорівнює "нулю", тобто неможлива, оскільки істотних расових відмінностей всередині українського антропологічного типу практично немає¹⁹.

Адаптивний тип і українська ментальність. Більш пильної уваги потребують два інші феномени, котрі можуть впливати на поведінку, спосіб життя та діяльність людей, а саме: адаптивний тип етносу та його ментальність. Обидва ці явища закорінені в генетичну спадковість, а отже є вродженими. Функція соціокультурного світу при цьому полягає у створенні оптимальних умов для прояву потенції етносу. Інакше кажучи, адаптивний тип та ментальність українського народу в цілому та його окремих антропологічних груп в принципі можуть впливати на його соціальну самореалізацію.

Адаптивний тип являє собою вроджену реакцію організму людини на конкретні умови довкілля. Оптимальним для життя є таке довкілля, у якому етнос (субетнос або популяція) неперервно існував принаймні останніх 8-12 поколінь. В українців сформувався адаптивний тип жителів помірної смуги і тому певні фізіологічні негаразди (дискомфорт, а з часом – незворотні зміни в метаболізмі) можуть мати (і мають) місце лише при переселенні і постійному проживанні в інших кліматичних зонах – на Півночі, в тропічних краях тощо. В межах України подібних коливань довкілля немає; деяке виключення можуть становити лише питомі популяції гірських країв, насамперед Карпат – у них більша (порівняно з рівнинними жителями) граційність тіла, більш виступаючий ніс, відносно менша вага одиниці тіла, а також відносно довші кінцівки стосовно корпусу тіла. Однак, і ці особливості не можуть мати істотного значення для повноцінної діяльності представників українських гірських популяцій в будь-яких ландшафтно-екологічних зонах України.

Деяко інша справа з вродженими особливостями мислення, поведінки і діяльності, тобто своєрідними спадковими архетипами етносу або етнічною ментальністю. Для всього українського народу дійсно притаманна деяка спільна сукупність ментальних етнічних рис: романтизм, мрійливість, самозаглиблення, прагнення до свободи, відданість сім'ї тощо. Однак, у різних антропологічних (етнічних) груп їхній прояв та співвідношення може не співпадати. Скажімо, західна (волинська) спільнота характеризується переважанням таких рис, як терпеливість, толерантність, мрійливість та ін., тоді як південно-західній (Галичина) більш притаманні яскравий індивідуалізм, наполегливість, тенденція до лідерства. Так само можна порівнювати певну відмінність ментальності гуцулів та дніпровсько-таврійських степовиків: у перших типова для гірських мешканців відкритість і, водночас, самозаглибленість, звичка покладатися на власні сили, у других – впертість і наполегливість, гуртовність, бажання здійснити задумане. Ось як, наприклад, характеризує особливості запорізько-кубанського менталітету відомий етнолог О.С.Стрижак: "В обмін на рідне Надчорномор'я, обіцяне чужинцями (пор. Шевченкове: "На нашій, □истецтв, землі"), чорноморці дістали безлюдну й спустошену ("запустелу") Кубань, яку й почали заселяти 1972 р., принісши туди згусток войовничої запеклості, господарської мудрості, працьовитості та нестерпного болю за втраченою батьківщиною" [16].

Втім, зрозуміло, що на загальноукраїнському рівні подібні ментальні особливості не можуть бути перепорою для консолідації суспільства; наразі, їх слід враховувати скоріше у психологічному вимірі, особливо при оцінці здатності людини бути політичним лідером, виразником інтересів всього народу. Не випадково, до речі, що саме дніпровсько-таврійська спільнота висунула низку яскравих діячів на ниві політики, економіки, управління. В нинішніх умовах розвитку України, коли нерідко загострюються регіональні протистояння, вельми важливо мати регіональними лідерами політиків та управлінців з відповідними місцевими ментальними рисами для більшого порозуміння з людьми і, внаслідок цього, здатністю оволодіти політичною ситуацією з конструктивною метою.

Етнографічна диференціація українців. Український етнос, автохтонне буття якого розгорталося на величезній території – майже 1 млн. кв. км. (за С.Рудницьким), – не міг не зазнати групової варіативності, детермінованої багатьма чинниками: природними умовами, особливостями діяльності, контактними відносинами із сусідніми етносами тощо. Відповідно, репрезентуючи українство як таке у всіх сутнісних його параметрах, субетноси або етнографічні групи і творять те безмежне розмаїття ознак, які і роблять його унікальним і неповторним у світовій цивілізації.

¹⁹ Расовий склад населення України зазнає певних змін в останні роки, особливо у зв'язку з поверненням на її територію депортованих етносів та інтенсивною міграцією (в т.ч. і нелегальною) представників корінних народів Кавказу та багатьох азіатських країн.

Основний перелік праукраїнських субетносів, згідно "Повісті минулих літ" Нестора-літописця виглядає наступним чином: поляни, сіверяни, древліяни, волиняни, дреговичі, радимичі, дуліби, білохорвати, уличі, тиверці та деякі інші. Літописні зведення княжих часів засвідчують практично повну відсутність міжплемінних конфліктів, ініціаторами яких була б сама тодішня проста людність. Інша справа, що міжособні протистояння в давній Україні-Русі були звичним явищем, але причини їхні корінилися в іншому: боротьбі зверхників князівств (земель) за перерозподіл влади, змагання за великокняжий стіл у Києві та ін. Очевидно, що внутрішньоетнічна злагода (відсутність істотних міжплемінних конфліктів) могла корінитися у самому способі життя кожного із племен-субетносів, а саме: питомій осідлості, глибокій єдності людності з рідним їхнім довкіллям, взаємоповазі сусідів. Звідси – небажання зніматися з насиджених предківських місць і переміщуватися (завойовувати) на терени сусідніх спільнот.

Модерний український етнос зберіг своє внутрішньоетнічне розмаїття. Крім осердьової київсько-черкаської (придніпровської) етнографічної групи, фахівці обґрунтовано виділяють і наступні: лемки, бойки, гуцули, русини, волиняни, галичани, буковинці, подоляни, слобожанці, кубанці, таврійці (степовики), поліщуки та пінчуки. Існує також нечисленна питома українська етнографічна група на українсько-білоруському порубіжжі на Чернігівщині (нині це Ріпкинський район Чернігівської області, де мешкає менше 0,5% сільських мешканців України), яку називали "будаки". Понад те, вона має навіть антропологічну своєрідність, що свідчить про її значну історико-еволюційну особистість, і виділяється в окрему верхньодніпровсько-ільменську область єдиного українського антропологічного типу [6].

Самі етнографічні відмінності різних груп українців практично ніколи не ставали причиною серйозних конфліктів між ними. Навпаки, у часи визвольних змагань в одних лавах пліч-опліч боролись з ворогом уроженці Придніпров'я і Галичини, Волині і Поділля, Буковини і Слобожанщини, Таврії і Карпат. Так було в часи Визвольної війни 1648-57 рр., так було на початку ХХ ст. Навіть УПА в роки Другої світової війни збирала під одним визвольним гаслом уроженців найрізноманітніших теренів України.

При цьому, однак, інколи побутувала і побутує своєрідна внутрішня етнічна ієрархія "елітності" одних субетносів, та певної меншовартості – інших. На західних землях функцію останнього виконує етнонім "гуцул" ("гуцул з полонини") – тобто, людина, яка відірвана від цивілізації; на північних землях таку роль відводять "поліщукам", які, мовляв, "засіли у болоті". Водночас, "галичанин" – є "представник" П'ємонт, тобто елітний українець. Такі стереотипи, звичайно, необхідно долати.

Чи не єдиною серйозною етнополітичною проблемою, що ґрунтується на феномені внутрієтнічного розмаїття українців, нині є "русинська" проблема. Суть її добре відома: це теза про окремішність русинів як повноцінного етносу, з відповідними політичними висновками. Є підстави вважати, що загостренню політичного значення цієї проблеми сприяли обидві сторони: з одного боку, радикально налаштовані представники деяких громадських та політичних організацій Закарпаття та діаспори, з іншого – не зовсім продумана політика центральної влади щодо русинського субетносу. Безумовним фактом є та обставина, що русини – суть питома гілка українського народу, однак так само очевидною є її питома своєрідність і досить високий рівень розвитку самосвідомості. Мешкаючи в обширах Сербії, Словаччини, Румунії, Польщі, маючи добре організовані громадські організації в США, Канаді, деяких інших країнах Заходу, русини зробили чимало для збереження власної субетнічної культури, мови, звичаїв, які є, водночас, своєрідними архетиповими (реліковими) для всього українського народу. Але центральна влада, замість підтримки політики на визнання і збереження самобутності русинської етнографічної групи, нерідко обходила лише беззаперечним твердженням, що вони українці, причому такі самі, які і всі інші представники етносу. Цим не могли не скористатися представники радикального "політичного русинства".

Водночас, існує проблема вольового, "штучного" включення деяких українських субетносів в структури інших етносів. Типовими є приклади, пов'язані з цілеспрямованою, антиукраїнською позицією Білорусі, Польщі, Росії, Румунії та деяких інших країн. Так, Білорусь величезний масив українства на півдні та заході своєї держави – а саме Турово-Пінський (басейн Прип'яті) та Берестейський краї – автоматично зараховує до білорусів, з відповідними подальшими кроками (вірніше, їх відсутністю) – відсутністю будь-якої підтримки в задоволенні етнокультурних потреб громадян Білорусі автохтонного українського походження. Республіка Польща, визнаючи своєрідність такої української етнографічної групи як лемки, водночас в офіційній етнічній мапі країни включає її до складу польського етносу. Тим самим, імпліцитно вводиться думка про те, що лемки – то зовсім не українці, а отже ні про які державні заходи щодо збереження їх національної ідентичності мова йти не може. У Російській Федерації, як відомо, окрім численних діаспорних українців, є території, одвічно залюднені українською спільнотою – Курщина, Вороніжчина, Орловщина, Стародубщина, Нижній Дон та ін²⁰. Про це писали ще у 1863 р. високі петербурзькі сановники Костянтин Победоносцев та Іван Бабет, які супроводили спадкоємця імператорського трону під час його подорожі по Росії від Петербурга до Криму: "У нижніх частинах Дону слід шукати істинний, чистий козацький тип, і горішні станиці до сих пір різняться у цьому відношенні від дольних бо на низу, в Роздорах, у старому Черкаську, було перше зерно козацтва..." Людність горішнього Дону поповнювалась здебільшого великоруськими прибульцями, а на низу головними поселенцями були люди малоросійського племені. Між тими й іншими до сих пір є відміна у місцевому надріччі" [14]. І незважаючи на те, що кубанці і нижні донці і до сьогодняшнього дня пам'ятають про свої етнічні корені офіційні російські кола іменують їх як заведено ("росіяни", "руські", "козаки" тощо, аби лише не українцями).

Нерідко це подавалось як висновки наукової етнографії. Так, у 1958-64 рр. у станиці Платніровська (як і в інших місцях Кубані) працювала комплексна мовно-історико-етнографічна експедиція на предмет "перехода от социализма к коммунизму" в контексті істецтва проєкту М.С.Хрущева про недалеке (у 1980 р.) комуністичне майбутнє. Висновок був однозначний: перехід уже відбувся, місцеві жителі були кваліфіковані як "русские", а місцева українська говірка була визнана відмираючою і пережитком минулого [4].

Звісно, подібний тиск, подібна внутрішня етнополітика, як і в попередніх випадках, є важелем денаціоналізації українських субетносів, що, у свою чергу впливає на потенціал українського суспільства в цілому.

Легітимація нерівномірності та нерівноправності представників різних етносів чи рас у суспільстві була в історії людства і, на жаль, нерідко є і нині, звичним явищем. З класичних прикладів можна згадати поділ суспільства за кольором шкіри на вільних і невільних людей (США) – расизм, або практику апартеїду в Південно-Африканській Республіці, де законодавчо були закріплені різні права в суспільстві представникам різних етносів (рас), відповідно зменшуючись у послідовності: африканери (білі) – індіанці – метиси – мулати – негри (місцеві племена). Боротьба за етнічною ієрархією нині набуває подекуди готескних форм: так, у США існує громадський рух за заборону тримати "Гекльберрі Фінна" Марка Твена у шкільних бібліотеках, бо у книзі змальований персонаж на ім'я білий Джо, чорний раб; на суспільну свідомість це подається як прояв расизму, хоча насправді цей образ – "одна з найгуманніших постатей в американській літературі" [3]. Але те, що було очевидним навіть для людей імператорського двору, стало не гідним найменшої уваги для тоталітарної системи, та й нинішньої офіційної Росії.

Втім, етнічна ієрархія може існувати навіть у суспільствах, у яких однакові права громадян будь-якого етнічного походження утверджені де-юре. Причини такого становища можуть бути найрізноманітніші. Так, у Бразилії японська меншина ще на початку ХХ ст. зуміла зайняти провідні ролі в управлінні сільським господарством: звідси – явне чи неявне пошанування – заздрість до будь-якого японця, з одного боку, і їхній відносно більший вплив (порівняно з іншими меншинами) на економіку країни, – з іншого. Так само, німецькі переселенці ХVIII-XIX ст. в Російській імперії досить швидко здобули пошанування і досить високе місце в етнічній "драбині" завдяки своєму працелюбству та ефективному господарюванню.

²⁰ "Среди верховских казаков было больше русских, среди понизовских преобладали украинцы" [15, 160 с.]

В сучасній Україні на політико-правовому рівні, звичайно, державою гарантовано права і свободи усім громадянам, незалежно від їхнього етнічного, расового, конфесійного, станового та ін. походження. Водночас, можна вести мову про своєрідні релікти етнічної ієрархії, котрі мають місце у сфері масової свідомості або, навіть, підсвідомості. За деякими виключеннями, подібні випадки закорінені в історичні долі України, особливо в часи її бездержавності, тобто фактично були її нав'язані неукраїнськими силами. Головні причини цього суть наступні: 1) політико-адміністративні; 2) торгівельно-економічні; 3) ментальні; 4) культурні; 5) конфесійні.

Політико-адміністративні чинники пов'язані, насамперед, з колишніми політичними реаліями, а саме – примусовим входженням України чи частини її земель до різних іноземних державних утворів – Золотої Орди, Московського царства, Російської імперії, СРСР, а також Польщі, Румунії, Австро-Угорщини тощо. Кожна з країн-завойовниць, переслідуючи власні цілі, адміністративно-управлінський апарат на нових територіях, особливо на його верхніх щаблях, формувала з представників панівного прийшлого етносу, вряди-годи залучаючи місцевих колабораціоністів до другорядних посад та прислужництва. Ось яскравий і, водночас, типовий зразок етнополітики імперій – лист глави Синоду Російської імперії К.П.Побєдоносцева естляндському губернатору С.В.Шаховському від 19 лютого 1887 р.: мова йде про кандидатуру владики на православну кафедру в Ревелі (нині – Таллінн). “Я считаю назначение эстонца на архиерейство в этом крае делом опасным и совсем не политическим в настоящую минуту”, – наголошує високий імперський чиновник. – Непременным последствием такого назначения будет рознь, которая всего для нас хуже именно в настоящий критический период. Необходима большая осторожность в отношении к инородческому элементу: горькие опыты у нас на виду на всех наших окраинах... Верьте: покуда русская власть не стала в этом крае твердою ногою и русский элемент не приобрел там решительного авторитета, неблагоприятно пускать эстонцев и латышей в высшие должности, особенно в церкви” [10]. В Україні, у час, коли писався цей лист, давно вже забули про куці рештки автономії XVIII ст.: вона (Україна) вже була вщерть заповнена в усіх адміністративних структурах російськими (за походженням, чи за духом) людьми.

Аналогічна позиція практикувалась й іншими прийшлими володарями: в Галичині, на Волині та Поділлі, навіть у Києві елітним шаром населення був польський шляхтич чи урядовець, в аграрній сфері – польський селянин-колоніст; на Буковині та в Бессарабії тотальним зверхником в суспільстві був румун, в гіршому випадку – румунізований українець; відповідні явища мали місце і в Закарпатті, де в ті чи інші часи, на тих чи інших територіях елітним етносом були мад'яри чи чехи, інколи – словаки; на теренах Австрійської (згодом – Австро-Угорської) імперії відповідні посадові та економічні пріоритети утверджувались за австрійськими та німцями.

Українська мова та її консолідуючі функції. Як відомо, мова – це система мовних знаків і правил їхнього сполучення для передачі інформації в мовному спілкуванні (комунікації) людей. У семантиці також виділяють феномен мовлення – істество (звук, знакове, зорове тощо) мови, надання знакам певних смислів. При цьому, що докладно істество О.О.Потебня, мова і мовлення є феноменологічним буттям мислення. Таким чином, мова постає істеством людської сутності як субстанції, яка виокремлює себе із світу (часу і простору) самодіяльним чином, з усвідомленням самої цієї обставини.

Всім означеним критеріям відповідає українська мова – одна з майже семи тисяч існуючих у світі мов, яка є рідною і якою користується чимала людська спільнота (майже півсотні мільйонів чоловік в Україні та представники діаспори за її межами), і яка є таким чином однією з найпоширеніших мов у світі. Слід при цьому мати на увазі, що існує як літературна українська мова, так і жива народна мова у розмаїтті її варіативності (діалектах).

У цьому контексті постає питання, чи є українська мова чинником об'єднуючим народ, або, можливо, її особливості, зокрема регіональні, можуть виконувати протилежну функцію?

Безперечним є той факт, про в усіх українських землях, а також в діаспорі діє і нею користуються у всіх сферах життя спільна українська літературно-наукова мова – мова “книжок і інтелігенції” (І.Огієнко), і вона виконує (або може виконати) всі функції, які покладають на літературну мову. Як зазначав великий знавець мови Іван Огієнко, “кожна літературна мова ставить собі завдання бути мовою загальною для всього народу-нації, і, як така, вона є мовою науки, викладів, проповідей, школи, театру, уряду і т. ін., цебто вона є мовою публічного вжитку для нації” [13, 48]. Сягаючи своїм корінням двоохотлітньої сформувавшись на основі живої народної наддніпрянської мови, головню, києво-полтавсько-харківського регіону, українська літературна мова довела свою здатність бути повноцінною “мовою публічного вжитку”. Леся Українка якось писала до своїх друзів: “Приїздіть на Полтавчину! Більш української України ви ніде не побачите”.

Початки української літературної мови закладено, насамперед І.Котляревським та його сучасниками з полтавсько-харківського літературно-наукового кола. Вже творці “Русалки Дністрової” враховували цю обставину і в їхніх творах виразно відчутні наддніпрянські впливи на галицьку основу. Синтетичне значення для лексичного та ідіоматичного наповнення літературної мови мала творчість Т.Шевченка, наддніпрянця за народженням, в родоводі якого були представники як центральних, так і західних регіонів України. І, нарешті, на думку Андрія Білецького, “творча діяльність Лесі Українки мала велике значення для нормування української літературної мови” [1, 208]. (Нагадаємо, що Леся Українка, завдяки своїй родині та етнокультурному довіллі всотала в себе український говір і Волині, і Черкащини, і Київщини, і Галичини).

Таким чином, протягом XIX ст. літературна українська мова стала вживаною у всіх регіонах України і засвідчила свої можливості задовольняти потреби нації у повній мірі. Інша справа, що опір цій її функції з боку зовнішніх сил був надто потужним, щоб повноцінно реалізувати цю здатність, в імперських умовах.

Отже, теза про те, що українська мова є нерозвиненою, недосконалою, нездатною повноцінно задовольняти комунікативні потреби суспільства тощо, немає жодних підстав і використовується для нав'язування населенню чужорідних систем спілкування. Доречно нагадати, що перша у світі “Енциклопедія кібернетики” була створена в Україні під керівництвом академіка В.М.Глушкова і вона побачила світ українською мовою.

Наразі, може постати інше питання: чи не може бути внутрішня варіативність української мови на діалекти та говірки чинником, утруднюючи взаєморозуміння між їх носіями? І на це запитання відповідь має бути негативна: ні, не обмежує.

Так, в Україні дійсно існує чимала кількість діалектів та говірок, що свідчить про виняткове багатство української мови. “У межах сучасної України поряд із загальнонародною державою та літературною мовою існують місцеві говірки, як, наприклад, говірки Прикарпаття і східної (лівобережної, слобожанської) України, говірки Львівщини та Полтавщини тощо, але літературна мова об'єднує всіх освічених українців і має значний вплив на всі місцеві говірки...” [1, 173]. При цьому, на думку фахівців, різниця між діалектом та говіркою досить умовна: вона визначається площею поширення та кількістю людності – носіїв діалекту (говірки).

Згідно “Енциклопедії Українознавства” [11], існують наступні українські діалектні групи: 1) північна, 2) західна, 3) південна, а також декілька перехідних зон; у свою чергу південна діалектична група розпадається на дві головні підгрупи: 3 а) східну (південно-східну) і 3 б) західну (південно-західну). До північної групи відносять діалекти надбужанський (в басейні Західного Бугу), польський (надприп'ятський і істество) та волинський; до західної – лемківський, бойківський, надсянський, подільський, гуцульський, істество та наддніпрянський; до східної підгрупи південної групи відносять діалекти полтавський, істество (слобожанський) та наддніпрянський, а, відповідно, до західної підгрупи цієї групи – кубанський та приморський.

Попри те, всім діалектам (говіркам) української мови властиві спільні для всієї мови атрибутивні ознаки. У лексиці – це практична відсутність елементів церковнослов'янської мови, що свідчить про її давніший вік порівняно із староболгарською – основою церковнослов'янської мови. У фонетиці – відсутність послаблення ненаголошених голосних, перехід голосних “е” – і “о”

в закритих складах в голосний "і", присутність дзвінких африкатів та серед приголосних – палаталізованої африкати "ць" та істество□а□я□□ної глухої африкати "ч"; у вокалізмі діє основний закон переходу "о" та "е" істество□а в "і" перед глухими та м'якими алітераціями; характерна також наявність білабіального "в", що може чергуватися з голосним "у". У морфології має місце закінчення давального відмінка іменників чоловічого ряду в однині, наявність особливої кличної форми іменників, наявність у майбутньому часі синтетичних і аналітичних форм тощо [7]. Безперечно при цьому є та обставина, що означені риси української мови представлені у всіх територіальних діалектах. Це свідчить як про єдність української мови, так і про відсутність суттєвих мовних перепон для спілкування між собою носіїв різних діалектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К.: "АртЕт", 1996.
2. Вовк Хв. Антропологічні особливості українського народу // Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – С. 7-38.
3. Див.: Джеймса Е. Мейс. Любити Оклахому // День, 20 травня 2003 р. – № 84. – С. 4.
4. Див.: Кубанские станицы. Этнические и культурно-бытовые процессы на Кубани. – М., 1967 – С. 29.
5. Див.: Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: істество□а□я□ аспект. – К.: вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – С. 196.
6. Див.: Сегеда С. Антропологія. – К.: "Либідь", 2001. – С. 312.
7. Докладніше див.: Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови. – К., 1973; Самійленко С.П. Нариси з історичної української мови. У 2-х частинах. – К., 1970; Історія української мови: Фонетика. – К., 1979 та ін.
8. Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу. – К.: Наук. думка, 1965. – 129 с.
9. Єдиник Р. Вступ до расової будови України // Бібліотека українознавства. – Мюнхен: Наук. товариство ім.Т.Шевченка, 1949. – 439 с.
10. Из істец князя С.В. істество□а. Материали для истории недавнего істеств прибалтийской окраины (1885-1894 гг.). – СПб, 1910. – Т.3.– С.Л [LIX+334+XVI с.].
11. Кисілевський К. Українські говори (істество□а□я□) // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. – Т.1. – К.: "Віпол", 1994. – С. 340-342.
12. Кононенко П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості. – Львів: «СПОЛОМ», 2006. – С. 78.
13. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К.: "Либідь", 1995. – 296 с.
14. Письма о путешествии Государя істество□ Цесаревича по России от Петербурга до Крыма. – М.: в тип. Грачева и комп., 1864 – 568 с.
15. Платонов Ю.П. Этнический фактор: істество□а и психология. – СПб: "Речь", 2002 – 520 с.
16. Стрижак О.С. До етногенезу та етномовної історії кубанців – чорноморців // іст. іст. журнал, 2001. – №1. – С. 97.
17. Шерех Ю. Життя у Рейк'явіку (або – незалежність – і що завтра [1979] // Юрій Шерех. Пороги і істество. Література. істество. Ідеології. Три томи. Т.2. – Харків: Фоліо, 1998. – С. 324-334.
18. Bunak V. Material zur Auseanderung antropologischer Typen unter der Bevolkerung Osteuropas// Z. Fur Mophol and Anthropol 1932. – Bd. XXX. – H.3. – S. 441-541.

Кухар Вікторія

Вагомий внесок Петра Кононенка як головного редактора журналу «Українознавство» у поступальний розвиток Суверенної України та вітчизняного етнонаціодержавотворення

«Українознавство – це не просто система знань, це синтез уроків (історичних, державно-політичних, соціально-економічних, етнонаціональних, міждержавних, культурно-мистецьких, релігійно-філософських, морально-етичних) досвіду віків; аналіз причин і характеру проблем сучасності; прогноз тенденцій й проектування шляхів майбутнього. Тому це наука інтелекту й моралі, мужності й честі, любові до прекрасного і ненависті до потворного» [3, 4]. – так розпочав свою статтю «Українознавство Третього Тисячоліття» у № 1 журналу «Українознавство» його засновник, головний редактор, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Й.Г. Гердера, директор ННДІУ Петро Кононенко. Ця парадигмальна концепція, оприлюднена ним у часописі десять років тому (нагадаємо, що журнал «Українознавство» офіційно розпочав своє існування як періодичне видання на підставі свідоцтва, виданого Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України, про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації № 4863 від 13.02.2001 р.), стала визначальним дороговказом і дорожньою картою для вчених-українознавців, які, продовжуючи справу сотень тисяч своїх попередників, успішно досліджують Україну, українців і світове українство в цивілізаційному часопросторовому поступальному розвитку.

Актуальність заявленої нами проблематики, насамперед, полягає в тому, що, вивчаючи науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський і педагогічний журнал «Українознавство» як важливий фактор українського етнонаціонального державотворення, ми намагалися фахово проаналізувати його вагомий внесок у вітчизняні етнічні, державотворчі й націєтворчі процеси початку ХХІ ст. Новизна дослідження в тому, що запропонована тематика, а саме журнал «Українознавство» як визначальний елемент етнонацієдержавотворення в Україні, не розроблена й потребує професійного вивчення й осмислення. Об'єктом дослідження є аналіз основних закономірностей розвитку українознавства як комплексної та інтегративної науки про Україну, українців і світове українство у просторі й часі, а також фахова оцінка тієї важливої ролі, яку, безумовно, відіграє в цьому поступальному процесі журнал «Українознавство». Предметом дослідження виступає часопис як важливий фактор українського етнонаціонального державотворення. Це дослідження реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, яка фінансується з державного бюджету, «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації й культурі» (керівник П. Кононенко). Вона виконується в ННДІУ відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Мета дослідження – охарактеризувати часопис «Українознавство» як важливий фактор українського етнонаціонального державотворення.

Комплексний аналіз останніх джерел, досліджень і публікацій, в яких було започатковано та продовжено вивчення й розв'язання даної проблеми, виявив, що вона потребує подальшого професійного вивчення. Окрім загальнотеоретичних праць, які тільки опосередковано дотичні до запропонованої тематики, є лише декілька розробок, присвячених такому українознавчому дослідженню. Зокрема, це: Кононенко П. Українознавство Третього Тисячоліття // Українознавство. – 2001. – № 1. – С. 4–9; Кононенко П.П. ХХІ століття: ідея і воля єдності // Українознавство. – 2002. – № 1–2. – С. 5–7; Кононенко П.П. Українознавство – наука самопізнання українського народу // Українознавство. – 2002. – № 1–2. – С. 22–29; Кононенко П.П. Шлях до щастя: самопізнання, закон і свобода // Українознавство. – 2002. – № 3. – С. 5–13; Кононенко П. Українознавство: проблеми методології // Українознавство. – 2002. – № 4. – С. 3–5; Наука самопізнання народу: Зб. матеріалів і наукових праць. На пошану 70-річчя Петра Кононенка. – К., 2002; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: ґенеза і перспективи. – Обухів, 2003; Фігурний Ю. Українознавство – наукове підґрунтя, ідеологічний стрижень Української Самостійної Соборної Держави та сучасної української політичної нації (До виходу в світ бібліографічного покажчика до журналу «Українознавство» (2001–2004 pp.) /

Упорядники: П.П. Кононенко, О.Б. Ярошинський, А.Ю. Пономаренко // Українознавство. – 2005. – № 3. – С. 272–276; Кононенко П.П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Збірник наукових праць. – Львів, 2006; Кононенко П.П. Українознавство. – К., 2006; Фігурний Ю. Часопис «Українознавство» (2001–2006) – яскравий зразок сучасного фахового наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського, педагогічного видання для вчених, освітян, студентів і всіх небайдужих громадян незалежної України // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 320–324; Фігурний Ю.С. Внесок часопису «Українознавство» (2001–2006) у сучасну вітчизняну науку // Збірник наукових праць НДІУ. – К., 2006. – Т. XII. – С. 504–514; Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. – К., 2007; Кононенко П.П. Українська національна ідея: проблеми методології. – К., 2008; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. – К., 2008; Українці у світовій цивілізації і культурі. – К., 2008; Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. – К., 2009 та ін.

Робота виконана передусім у парадигмальних межах українознавства. Під час дослідження був використаний один із визначальних наукових методів – принцип історизму, тобто журнал «Українознавство» проаналізований нами як важливий фактор українського етнонаціонального державотворення. У зв'язку з цим відомий вчений-українознавець Я. Калакура зазначав, що «історизм пронизує всі розділи українознавства, включаючи як теоретичну частину, так і його методологічні засади. На підставі історичного підходу вдається з'ясувати витoki українознавчих знань, процес їх приросту і збагачення, їх трансформацію в науку, тобто в систему знань, виявити внесок в його розвиток провідних українознавців, представників галузевих наук – істориків, філософів, правників, етнологів, філологів і т. д. наукових шкіл, інститутів. Історизм допомагає осмислити вплив конкретної епохи, її духовних цінностей і орієнтирів на розвиток українознавства, дати відповідь на питання, чому деякі стереотипи і міфологеми минулого продовжують побутувати в нашому суспільстві сьогодні» [1, 14].

Осмилюючи вагомe значення журналу «Українознавство» в сучасних українських етнічних, державотворчих і націєтворчих процесах, насамперед потрібно вказати на важливу роль П. Кононенка в його заснуванні та лаконічно охарактеризувати особливості й закономірності становлення цього українознавчого часопису. У 2-й половині 90-х років Інститут українознавства та саме українознавство пережили хвилю критики, не завжди обґрунтованої. Проте НДІУ отримав підтримку з боку уряду. 21 червня 2000 р. Кабінет Міністрів України видав постанову за № 1003 «Про утворення Науково-дослідного інституту українознавства» [4, 73].

З цієї нагоди дослідник українського державотворення Ю. Фігурний відзначив: «Проявивши свої найкращі організаторські та управлінські якості, П. Кононенко став не тільки директором новоствореної інституції, але справжнім творцем сучасного науково-освітнього закладу, якого так потребувала Українська Держава... Саме Петро Кононенко в 2001 р. ініціював створення фахового періодичного видання з українознавчої тематики, доклавши до цього весь свій потужний організаторський досвід і непересічний хист вченого-українознавця. Так, Петро Кононенко став головним редактором журналу «Українознавство», зваливши на свої плечі таку важку, але разом з тим таку краще потрібну місію, як створення сучасного наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського і педагогічного часопису, в якому би професійно досліджувалося місце і роль України та українців у часо-просторовому континуумі (інформаційному середовищі) на початку ХХІ ст.» [7, 226–227].

П. Кононенком були визначені головні завдання і пріоритети «новонародженого» періодичного видання: «Журнал «Українознавство» виходить у світ на межі тисячоліть. На межі, що відділяє десятиліття бездержавності й рабства від доби великих надій та сподівань на відродження України як правової, демократичної, соборної, суверенної держави та на розквіт великої нації, призначеної самою Природою на здійснення тільки їй наперед визначеної високої загальнолюдської місії. Усім тим зумовлена потреба журналу «Українознавство»: для пізнання України в найголовнішій парадигмі часу – самопізнання, самотворення в процесі історичного поступу України і світу. Віками народи Землі прагнуть пізнати свою онтологічну сутність, історичне призначення та шлях до мети. Питомою клітиною вселюдства у тому універсальному процесі є й світове українство (а це – понад 20 мільйонів у 64 країнах планети)» [3, 4–5].

Щодо особливостей десятилітнього періоду існування журналу «Українознавство», то його можна умовно розділити на два етапи: перший – формування (2001–2003); другий – становлення і поступального розвитку (2004–2011). Якщо на першому етапі відбувався постійний процес пошуку оптимального змістового наповнення, обсягу, тиражування, розповсюдження тощо, то вже на другому часопис мав широку українознавчу рубрикацію, верстку, логістику і професійний друк. Крім головного редактора, значне місце в логістичному процесі (шлях надходження в редакцію статей, їх редагування, комп'ютерна верстка до віддрукованого чергового накладу журналу) займає відповідальний секретар. У зв'язку з цим Ю. Фігурний зазначає: «Особливо б нам хотілося наголосити на ролі й місці у підготовці та друкуванні часопису відповідальних секретарів, завдяки яким з'являється на світ Божий кожне нове число журналу «Українознавство». Спочатку ним був молодий і перспективний вчений С. Наливайко, який протягом двох років виконував цю важку та відповідальну місію. У 2004 р. цю нелегку й масивну ношу звалила на свої плечі Т. Ренке. Завдяки її здібностям фахового менеджера й першокласного організатора видавничий конвеєр запрацював безперебійно та надійно» [5, 511–512].

Характеризуючи журнал «Українознавство» як вагомий фактор українського етнонаціонального державотворення, варто виокремити і проаналізувати два важливі положення: 1) що планувалося зробити; 2) як ці плани вдалося втілити в життя.

По-перше, головний редактор у своїй засадничій статті «Українознавство Третього Тисячоліття», формулюючи парадигмальну концепцію парадигмальних досліджень, наголосив: «Журнал «Українознавство» є спадкоємцем не тільки одностороннього вісника 90-х років ХХ ст., а й ЛНВ Наукового товариства імені Шевченка 90-х років ХІХ ст.: відповідно до предмета дослідження – Україна, світове українство, українознавство у їхній часопросторовій генезі, – він буде відбивати не лише синтез українознавчих наук у їхній універсальній цілісності та системності, а й українознавчі сфери буття та життєтворчості... Україна – це насамперед етнос. Бо змінні територія і державні параметри, а етнос – ядро нації, те зерно, з якого вибруньковують мова й культура, життєва воля і психіка, ментальність та енергія ідентифікації людей як на терені Батьківщини, так і на магістралях планети... Зрозуміло, що маєється на увазі і буття та генеза етносу як самодостатнього чинника, і – не меншою мірою – його органічний зв'язок та взаємовплив з природою і мовою, вірою й філософією, нацією і державою, культурою і мистецтвом; з іншими етносами; до того ж – у напрямках життєтворчої енергії етносу в площинах: етнос і тип людини, сім'ї, роду, нації в їхній самотутній інтегральності і вселюдськості... Відповідним постає й завдання журналу: пізнаючи, розкриваючи образ України, трансформувати українознавство в українськість, виховувати українську людину, спроможну на свідому історичну життєдіяльність в ім'я розквіту Батьківщини, «не ридать, а здобувати хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі!» Борімося – поборемо! Нам Бог помагає...» [3, 8–9].

По-друге, член видавничої ради Ю. Фігурний в аналітичній статті «Внесок часопису «Українознавство» (2001–2006) у сучасну вітчизняну науку», підводячи деякі підсумки п'ятирічної діяльності періодичного видання, зазначив: «За роки свого існування журнал «Українознавство» завжди намагався бути послідовним прихильником розбудови Української Самостійної Соборної Держави та Української Національної Ідеї. Як головний редактор, так і кожен автор публікацій, спільними зусиллями намагався пробудити політичну, бізнесову, інтелектуальну еліту й простих пересічних українців до активної співпраці на благо України і її громадян. Кожне число часопису сіяло зерна Мудрості й Наснаги, Віри й Любові, Мужності й завзяття, Сміливості й Толерантності» [5, 510].

Журнал «Українознавство» є фаховим виданням з історичних, філософських та філологічних (мовознавство) наук. Саме на сторінках журналу «Українознавство» в № 1–3 за 2005 р. уперше побачили світ розділи з вагомої українознавчої монографії П. Кононенка «Національна ідея, нація, націоналізм». Це дослідження присвячено одній з найголовніших проблем, що аналізується й висвітлюється впродовж багатьох століть і все ж лишається в центрі як наукових, так і політичних дискусій в

Європі та поза її межами. Особливо гострою й актуальною вона є в Україні. На основі фахового аналізу історичного процесу цивілізаційно-культурного розвитку, залучаючи найширший репрезентативний український і загальноєвропейський фактологічний матеріал, автор неупереджено висвітлює зародження й розвиток націй, причини й наслідки втілення в життя національної ідеї та різних течій націоналізму, і найперше в минулому України. Зокрема, він зазначає: «...як народ без історичної пам'яті є не народом, а тільки населенням (що рівнозначно – матеріалом, засобом досягнення мети іншими народами), так і народ без власної ідеї розвитку не є нацією, спроможною реалізувати визначене природою (трансцендентно) право та поклонання. Українці мали залишатися гілкою стовбура, повністю залежною від його життєстійкості. Отже, не Прометеем, не Антеєм, не Голосом світу, а тільки наймитом, відлунням чужого голосу... У книзі історії на карті планети зафіксовано тисячі племен, одні з яких викристалізовувалися як самодостатні етноси, інші – розчинилися у потоці життєвого виру: їм забракло внутрішніх сил. Подібне бачимо і в еволюції етносів: одні розвинулися у нації, інші – або розчинилися в інших етносах, або поступово асимілюються й гинуть... Народ, що тягнеться до сонця, – лишається аморфним етносом, приреченим на поступове згасання, лише на спогад. Велике життя потребує великої енергії: для етносу – це енергія самоусвідомлення й самореалізації, формування своєї великої життєвої мети. Історія засвідчує: такого роду ідея – філософія у життєздатних народів та харизматичних етносів формується віками й кристалізується в національну ідею. Ідея структурує націю. Нація свою життєву волю й мету теоретично й практично виражає в націоналізмі. Без великої ідеї народ – як храм без аналога: часом і привабливий архітектурою, але холодний, як склеп. Або людина з відмерлим серцем: може колись і приваблива, але, – без майбутнього» [2, 13–14].

Журнал «Українознавство» продовжує розвиватися й відігравати важливу роль у вітчизняному етнонаціональному державотворенні. Враховуючи величезне значення в сучасному глобалізованому світі Всесвітньої електронно-інформаційної мережі (Інтернету), співробітниками відділів філософсько-світоглядних проблем українознавства та інноваційних технологій під загальним керівництвом заступника головного редактора журналу «Українознавство» Т. Кононенка, кандидата філософських наук, доцента, заступника директора ННДІУ з наукової роботи, було створене електронне наукове фахове видання «Українознавство», яке, відповідно до рішення Вченої ради Інституту (протокол № 3 від 10.05.2005 р.) щодо поширення часопису в мережі Інтернет, розповсюджується за адресою: <http://www.ualogos.kiev.ua>. Це дало змогу читати й опрацьовувати публікації журналу не тільки в Україні, а й в усьому цивілізаційному світі. Наразі це перший гуманітарний журнал такого типу, на сайті якого планується оприлюднювати всі його числа та передбачається створення програмного забезпечення, архіву й пошукової бази для нього [8, 324].

Разом із тим журнал «Українознавство» активно задіяний у виконанні науково-дослідної роботи (НДР) «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі». Головною метою й основними завданнями НДР є дослідження цивілізаційних процесів історичного розвитку України, українців і світового українства в їх органічному взаємозв'язку, на ґрунті засадничих принципів інтегративного українознавства як цілісної, модерної парадигми наукових знань (наукової системи), навчальної дисципліни для ЗНЗ і ВНЗ та водночас – як світоглядної ідеології, філософії й політики Української держави. Використовуючи історико-порівняльний аналітичний метод, вчені-українознавці будуть досліджувати й розкривати своєму та іншим народам правдиву картину буття, свідомості, ментальності, долі й місії українського етносу на всіх етапах і часо-просторових магістралях його життя й тим самим сприяти формуванню національно-патріотичної, державницької свідомості українців, активізації процесу самопізнання та самореалізації, волі до творення розвинених форм демократичного громадянського суспільства нашої Батьківщини, піднесенню іміджу України в Європі та у світі як суверенної, соборної, правової, демократичної, економічно потужної держави, що сповідує ідеали миру й співробітництва народів планети Земля, свободи і цюнавищого розквіту кожної особистості й нації в усіх сферах матеріальної й духовної культури [6, 112–113].

Отже, журнал «Українознавство» є вагомим чинником українського етнонаціонального державотворення. Його мета полягає в досягненні якісно нового рівня задоволення інформаційних потреб суспільства в знаннях, які одержані у процесі діяльності українських учених і фахівців. Він також впливає на формування державного мислення, демократизму, гуманізму, виховує повагу до загальнолюдських цінностей, гарантує свободу слова й совісті.

Література

1. Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. – К., 2007.
2. Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм // Українознавство. – 2005. – № 1. – С. 6–34.
3. Кононенко П. Українознавство Третього Тисячоліття // Українознавство. – 2001. – № 1. – С. 4–9.
4. Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. – К., 2002.
5. Фігурний Ю.С. Внесок часопису «Українознавство» (2001–2006) у сучасну вітчизняну науку // Збірник наукових праць НДІУ. – К., 2006. – Т. XII. – С. 504–514.
6. Фігурний Ю.С. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. – К., 2010.
7. Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. – К., 2009.
8. Фігурний Ю.С. Часопис «Українознавство» (2001–2006) – яскравий зразок сучасного фахового наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського, педагогічного видання для вчених, освітян, студентів і всіх небайдужих громадян незалежної України // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 320–324.

Лебедева (Шакурова) Ольга

Проблема походження українського етносу в українознавчому дослідженні Петра Кононенка і Тараса Кононенка «Український етнос: генеза і перспективи»

Потреба пізнати свою історію, з'ясувати своє прадавнє коріння завжди була притаманна людям незалежно від епохи та часу їх проживання. Ще у «Повісті минулих літ» Нестор Літописець ставить сакраментальні питання – «Звідки пішла Руська Земля, хто в ній першим почав княжити, як Руська Земля постала є» – і намагається відповісти на них.

Дослідження утворення й етапів розвитку українського етносу набуває виняткової актуальності після отримання Україною незалежності. Бо тільки науково обґрунтовано довівши, що українці є етносом самодостатнім, унікальним і цілком неповторним, «етносом кореневим, окремим стовбуром на світовому Дереві, і тому – історичним суб'єктом з питомими рисами» [7, 29], а не «похідним, щепленою гілкою на чужому стовбурі і тому лише об'єктом чужих впливів...» [7, 29], ми зможемо стати господарями своєї долі, уникнути зазіхань з боку інших держав. Тільки відповівши на питання, «...коли виник український етнос, яким був і є його зв'язок з нацією, державою та вселюдством; що він вносить у загальносвітовий розвиток цивілізації і культури...» [7, 3], ми зможемо успішно розбудовувати вільну демократичну державу, виховувати освічених громадян-патріотів, яким небайдуже майбутнє України.

Автори монографії «Український етнос: генеза і перспективи» П. Кононенко і Т. Кононенко поставили собі завдання знайти відповіді на такі сакраментальні питання: «Хто ми, українці? Який наш справжній шлях? Чому така доля? Яке майбутнє, яка місія в процесі глобальної взаємодії народів?» [7, 3]. І відповіді на них, як постійно наголошують вони самі, можна тільки

завдяки комплексно-системному підходу до проблеми, «бо лише завдяки його універсальності можна було поєднати практику з теорією...» [7, 41]. А володіння методологією «комплексного сприйняття речей» дає можливість співвідносити Космос і етнос як систему і підсистему, де «етнос міг ще виступати ... і як самодостатня мінісистема та мати свої підсистеми» [7, 42]. Тобто вирішити проблему генези українського етносу можливо лише тільки в рамках українознавчої парадигми та за допомогою принципів, а саме: принципу системності, історизму, науковості та інтегративності знань, об'єктивності, всебічності, настигності (спадкоємності), світоглядності [6, 19; 5, 23], і методів, зокрема «аналізу й синтезу; поєднання вітчизняного й зарубіжного досвіду; індукції і дедукції; єдності професіоналізму й патріотизму, знання і любові; постійного співвідношення матеріалів (досвіду) різних центрів українознавства» [6, 19], українознавчої науки. Саме українознавство, яке є «цілісною системою наукових та інтегративних знань про Україну і світове українство як цілісність, як геополітичну реальність, що розвивається в цілісності простору й часу» [6, 17], «передбачає систему наукових досліджень з історії (генезу) етносу, природи, мови, нації, держави, культури, міжнародних відносин українців, отже, їх – як історично-космічний феномен з власною долею і суверенністю та ментальністю, а головне в цілісності» [6, 15]. Українознавство має тисячолітню історію і ґрунтується на досвіді попередніх поколінь, але як наукова система постає в кінці ХХ ст. з появою Інституту українознавства (спочатку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а з 2000 р. – Міністерства освіти і науки України), який розпочав свою діяльність 24 січня 1992 р., «а його директором був призначений доктор філологічних наук, професор Петро Кононенко... і саме Петро Кононенко став творцем новітнього фундаментального напрямку, сучасної дослідницької школи, модерного, інтегративно-комплексного знання українознавства» [10, 6]. Інститут українознавства під його керівництвом розробив і впровадив у життя нову концепцію українознавства, яка дістала схвалення на першій міжнародній конференції «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства» (15 – 17 жовтня 1992 р.) та на другій міжнародній конференції (14 – 16 жовтня 1993 р.) на тему «Українознавство в розбудові держави».

Досліджуючи проблему походження українського етносу, вчені П. Кононенко і Т. Кононенко зазначають, що саме етнологія, але не просто як наука про генезу етносів, але етнологія «... в її багатовіковій генезі, як одна з підсистем цілісної системи знань про етноси. Саме – цілісної: як системи взаємодії етнографії й антропології, лінгвістики й фольклористики, філософії і культурології, суспільство- і релігієзнавства та природознавства, інших галузей наук, до того ж як вітчизняних, так і зарубіжних» [7, 15] «... може відкрити нам численні таємниці й секрети історії, тим окреслити шлях у майбутнє...» [7, 15]. Така етнологія, що є науковим ядром цілісного українознавства, фундаментальною наукою пізнання, яка комплексно та всебічно досліджує свій головний предмет – етнос.

Тому перш ніж відповідати на питання, «як і коли виник український етнос, як і завдяки чому став державним та розвинувся в націю» [7, 10], автори вважають за необхідне спочатку відповісти на питання: а «Що» таке етнос загалом, український етнос зокрема» [7, 7]. На їх думку, етнос – явище Космічне, він – це «породження Природи (як єдності дії енергії Землі і Неба)» [7, 41]. Етноси є «... синтезом якостей, зумовлених світом метафізичним: в їхньому коді сконцентровані як фізично-біологічні чинники, так і соціокультурні, релігійно-філософські, психічні...» [7, 41]. Вони наголошують, що «... матір'ю людини, а відтак роду, етносу, нації, є природа з її похідними – мовою, культурою, релігією» [7, 19]. Етноси формуються Природою, яка «є синтезом географічного середовища та морально-етичної культури» [7, 33]. Отже, унікальне співвідношення географічних та кліматичних особливостей території (це і клімат, і особливості флори та фауни, і природний ландшафт) вагомо впливають на формування етносу, кристалізацію його істотних особливостей, відмінностей від інших етносів.

Особливого значення у формуванні етносу автори надають феномену пам'яті, що являє собою синтез свідомого і підсвідомого. Це пам'ять «землі і неба, сім'ї і роду, культу предків, богів і долі, пам'яті життя і смерті, добра і зла, тимчасового і вічного, життя і слова» [7, 42]. Адже, як зазначають вони, «... не лише Природа, а й «пам'ять» генерує процес перетворення племен в етноси, а далі – в якості свідомості, самосвідомості та ідеології – в нації. Знищення «пам'яті» (історії народів, їхніх культур і мов, стосовно України – українознавства) веде до метаморфози етносів та обернення їх в інертні «маси», що стають вторинною «сировиною» для інших етносів» [7, 45].

Ще одним фактором генези етносів є культура, що набула вирішального значення в їх еволюції. «Фізична й духовна культура перетворювала біологічного індивіда в людину; свідомі себе люди творили роди; роди (племена) – етноси», – сказано в монографії.

Чи не основним чинником у формуванні етносів вчені вважають Мову, яка, за їхніми словами, постає як «найуніверсальніша форма об'єднувальної цілісності й «пам'яті»...» [7, 52]. Вони стверджують, що «мова – це генотип етносу, форма універсальної цілісності його Буття і Свідомості, його Дух і Душа, – тому загибель мови є ознакою загибелі етносу» [7, 52]. Автори наголошують на інтегративній ролі мови, зазначають, що «сама мова об'єднувала групи людей в роди, племена і державні утворення, кристалізувала етно-духовну цілісність, гармонію між мікро і макросвітом...» [7, 53]. Мова є одночасно і «породженням людей, і деміургом етносів» [7, 52], вона перетворює біологічного індивіда в особистість. Отже, роблять висновок вчені, «... кожен народ – самодостатній. Його формують природа й культура. Душею нації є мова, а її геном – етнос» [7, 23].

Коли ж і де формувється український етнос? Намагаючись дати відповіді на ці питання, П. Кононенко і Т. Кононенко аналізують праці відомих істориків, археологів та антропологів ХІХ ст. (М. Грушевського [3; 4], В. Щербаківського [13], В. Антоновича, Х. Вовка [2], В. Хвойки [11; 12], М. Максимовича [8]) та сучасних дослідників (В. Барана [1], В. Сніжка [9]). І якщо узагальнити та систематизувати твердження авторів, то можна накреслити таку схему виникнення та формування українського етносу:

1. Український етнос проростає з Природи не пізніше як у V – III тис. до н.е. [7, 41].
2. Українська праісторія – це праісторія племен Подніпров'я. Землі Середнього Подніпров'я ще в найдавніші періоди були заселені автохтонами. Ці автохтони, природно, – праукраїнці. З праісторичних часів автохтони ніколи не полишали своєї Землі [7, 39].
3. Основа українського етносу – праслов'янська. Але особливості геополітичного розташування Українського терену: «через праукраїнську землю пролягали надзвичайно важливі для всіх континентів магістралі «із Варяг у Греки» та з Європи до Індії...» [7, 39 – 40], його «кліматичні та природні особливості постійно провокували інші племена на ці землі...», і тому «через пра-пра-Україну проносилися вали переселень десятків народів, а це неминує спричиняло асиміляційні процеси» [7, 40]. Зберігаючи ядро українського етносу, його праслов'янську основу «... наші пра-пра-предки вбирали в своє ество домішки ядрянської, арменодної, нордичної рас...» [7, 40], але «... ті зовнішні додатки, по-перше, не стали домінуючими в якомусь одному просторі (місці) та, по-друге, не змінили ядра етносу – його праслов'янської основи. Домішки тільки збагатили генотип етносу-нації, надали йому і фізичної, й культурно-психічної універсальності» [7, 40].
4. Подальшу трансформацію українського етносу «можна датувати щонайпізніше VII чи VI ст. до н. е...» [7, 63]. Цей етнос розвивався на півночі української землі, він ніколи її не полишав, на той час він був внутрішньо не дуже сконсолідований, але територія, спосіб життя, спільність долі, культура неминує консолідували окремі частини в єдину цілісність [7, 63].
5. Наступним етапом українського етногенезу були ранньосередньовічні слов'янські культури V – VII ст. н.е. Слов'янська і племінна належність цих культур вперше однозначно визначається писемними джерелами (римськими авторами Плінієм Старшим, Тацитом і Птоломеєм). Ось як про це сказано у монографії: «Реальними феноменами питомо української цивілізації, свідченнями якої є п'ять груп пам'яток, стали у V – VII або VI – VII ст. Празько-Корчацька та Пеньківська культури. Деякі фрагменти з цих культур належать історичним венедам, склавинам та антам. Чи не найпоширенішою була Празько-Корчацька культура, поселення якої займало територію від Прип'яті і Середнього Дніпра до Дунаю, а на Північ від Карпат – Середнє та Верхнє Подніпров'я» [7, 68 – 69]. Зазначено, що багато дослідників Празько-Корчацької культури (Ю. Кухаренко, В. Баран,

І.Русанова, Г.Смирнова, Й.Винокур, В.Ауліх, О.Приходнюк, Л.Вакуленко, Б.Тимошук) пов'язують празько-корчацькі старожитності зі слов'янським союзом племен, а отже, «...з праукраїнським етносом і державою...» [7, 69].

Таким чином:

«1) нашою працивілізацією була трипільська; пракореневі слов'янські племена своєю прабатьківщиною мали ареали Подунав'я;

2) у час великого переселення народів одна гілка великого конгломерата мігрувала на широкі ареали Подніпров'я, злилася з населенням антської і склавинської держав, культурно асимілювала їх і витворила нового типу етнічну та державну єдність в особі Київської Русі...» [7, 71].

Отже «...праукраїнський етнос остаточно сформувався в процесі синтезу слов'янської матриці та ядрянських, арменодних, нордичних домішок на ґрунті антсько-склавинських державних об'єднань» [7, 71].

Як же проходив процес консолідації українського етносу?

«Процес сплавлення і гілок одного праукраїнського етносу – питомих слов'ян, котрі обіймали терени землі від Подунав'я до Дніпра і Дону» [7, 75] здійснювався не просто і, як зазначають автори монографії, відбувався «... у складному, часом жорстоко кривавому протистоянні та протидіянні. ...Протистоянні ...як із зовнішніми силами, так і всередині власного організму, ...насиченого неоднорідними домішками» [7, 61]. Почалося складне протистояння ще в «час перехрещення життєдіяльності носіїв землеробської і номадної культур» [7, 61], тобто в V – III тис. до н.е. На той час це були лише етнічно-расово споріднені племена, які ще не стали єдиним етносом і мали відмінності як в інтересах, так і в ментальності. Але необхідність «протистояти зовнішнім ворогам зробила їх співниками, а далі одноплемінниками, але не одномоментно» [7, 61]. Отже, це був «надзвичайно складний, а тому й багатовіковий процес, однак спільність інтересів робила свою справу: племена або союзи племен творили державу, – а держава прискорювала й захищала процес консолідації, збереження від асиміляції чи й поглинання агресивними сусідами» [7, 61].

Особливості процесу консолідації українського етносу можна спостерігати і тепер: «...своїми специфічними рисами відзначаються як бойки і лемки, гуцули і галичани, так і таврійці та поліщуки, представники Чернігівщини і Київщини, Черкащини і Одещини, Криму, Кубані», але ця різноманітність – закономірна, «...бо природна українська картина – це вражаючий різноманітністю клімату, ландшафту, фауни і флори край, що і зберігає, і перехрещує генотипи, і як сотні річок є органічними притоками Дніпра, так окремі «країни» є органічними гілками єдиного стовбура – етносу, а їхні діалекти – питомими формами єдиної літературної мови» [7, 75].

Отже, дослідження П. Кононенка і Т. Кононенка переконливо доводить, що:

1) український етнос – це унікальне, космічне явище, самодостатній, неповторний, свідомий своєї мети та історичної місії феномен, який є невід'ємною частиною Вселюдства;

2) проблема українського етногенезу – це наскрізна українознавча проблема, вирішення якої можливо тільки в рамках українознавчої парадигми та за допомогою принципів і методів українознавчої науки.

Висвітлення проблеми утворення українського етносу в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XX ст. потребує подальшого вивчення.

Література

1. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 336 с.
2. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.: іл.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. – Т.2 / Упоряд. В.В. Яременко; Приміт. С. К. Росовецького. – К.: Либідь, 1993. – 264 с.
4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Знання, 1991. – 240 с.
5. Калакура Я. С. Історичні засади українознавства. – К., 2007. – 381 с.
6. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
7. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: ґенеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів: ГНІП, 2003. – 519 с.
8. Максимович М.О. Киевъ явился градомъ великимъ...: Вибрані українознавчі твори. – К.: Либідь, 1994.
9. Сніжко В.В. Нариси з психоетнічної екології України. – К.: Веселка, 2001. – 334 с.
10. Фігурний Ю.С., Ярошинський О.Б. Світочі українознавства: Монографія. – К.: Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, 2008. – 146 с.
11. Хвойка В. В. Городища Среднего Приднепровья, их значение, древность и народность. – К., 1905.
12. Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (По раскопкам). – К., 1913.
13. Щербаківський В. Формация української нації. Нарис праісторії України. – Прага, 1941. – 147 с.

Лукашенко Віктор

Українознавство та українська мова у контексті загальнодержавної сертифікації

Організаційний механізм управління реалізації державної політики на сучасному етапі розвитку України як у цілому, так і на регіональному рівні має досить велику кількість взаємозалежних і об'єднаних складною конфігурацією складових, спільним та інтегруючим елементом яких, безумовно, є українознавство. Поняття українознавства як інтегрованої та одночасно інтеграційної, міждисциплінарної, системної науки широке і багатоаспектне.

Об'єктом українознавства є реальний український світ, який творився і трансформувався упродовж тисячоліть і сьогодні репрезентує суть буття і свідомості українців як нації. Саме український світ як об'єкт українознавства надає визначеності і окресленості сукупності українознавчих знань, інтегруючи їх у ґносеологічну цілісність.

Предметом українознавства є українство як загальноцивілізаційний феномен, закономірності та особливості його формування і розвитку в часо-просторовому вимірі як на теренах України, так і поза ними.

Українознавство як інтегративна система знань покликана дати відповідь на сукупність питань, пов'язаних з виникненням, розвитком та формами буття українства, розкрити його внутрішню єдність, зокрема чинники його формування, цілісності, безперервності у часі, підстави та способи трансформації національної свідомості, культури, державності, способи поширення та перспективи розвитку українства у світі тощо.

Власні дослідження наукових джерел українознавства та висновки відомих у цій галузі науковців [3, 5 – 9, 15, 19, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 35, 45, 53, 55, 56, 58] дають підставу представити узагальнене авторське бачення етапів виникнення і подальшого розвитку українознавства, а саме:

I етап – виникнення історичних джерел українознавства. Загалом його можна охарактеризувати як донауковий. До цього етапу, на наш погляд, можна віднести 1, 2, 3 періоди становлення та розвитку українознавства, визначені П.Кононенком [27, 54 – 56].

На його думку: «Перші сліди розвитку об'єкта пізнання і, відповідно, науки про нього засвідчують пам'ятки матеріальної культури: з Мизинської стоянки на Чернігівщині (існувала 30 тис. р. тому), Київської стоянки (близько 20 тис. р.), Кам'яної Могили (12 тис. р.), численних залишків трипільської та пізніших культур. Історичними писемними свідченнями першого періоду

розвитку сутності українознавства на вітчизняному терені постають: «Велесова книга» (про події V – VIII ст. н.е.) та «Літопис Аскольда» (про події 860 – 867 років), безсмертні пам'ятки міфології і фольклору» [1, 54].

Користуючись згаданою періодизацією, можна вважати, що закінчився донауковий етап в кінці XVIII – на початку XIX ст. Щодо початку цього етапу, то на сьогодні його можна визначити часом відкриття перших історичних артефактів про праукраїнців, про що йшлося у наведеній цитаті, та, на нашу думку, він не може бути визначений остаточно внаслідок бурхливого розвитку загальної світової науки і, безумовно, її складової – української, а тому відкриття нових, історичних артефактів – лише справа часу.

II етап – виникнення наукового, академічного українознавства.

Його початок сягає кінця XVIII – початку XIX ст. і триває, на наш погляд, до 80-х років XIX ст. Вершиною ідеї українознавства та українізованості на цьому етапі постає творчість Т. Шевченка з його вимогою пізнати: «хто ми, чий, яких батьків діти?», «нащо нас мати привела?», який шлях і яке майбутнє України та її місце у світі? На ці питання, спираючись на великі традиції минулого, глибокий аналіз тогочасних проблем та ідеалів щодо майбутнього України, шляхом синтезу історії і філології, філософії і релігії, соціальної та національної ідеології ґрунтовні відповіді дає творчість автора «Історії русів» І. Котляревського. На цьому етапі не тільки формується наукова теорія та система академічного українознавства фундаторськими працями М.Максимовича і П.Куліша, М.Костомарова і О.Потебні, М.Драгоманова і П.Юркевича, В.Антоновича, П.Чубинського, П.Житецького, М.Грушевського, а й набуває ужитку термін «українознавство». Його складовими стають фольклористика і лінгвістика, археологія та антропологія (Ф.Вовк, В.Хвойка), історія і філософія, культурологія і соціологія та правознавство. Ще значною мірою автономні, вони все більше тяжіють до взаємопроникнення, а провідною константою стає для них геніально виражена Т.Шевченком та І.Франком українська національна ідея.

У XX ст. завершується процес оптимізації формування українознавства як цілісної системи в її інтегративній сутності. Надзвичайно важлива роль у цьому Наукового товариства ім. Т.Шевченка (з 1897 р. очолюване М.Грушевським спочатку у Львові, а згодом у Києві), що фактично виконувало до створення в 1918 р. Національної академії наук, президентом якої було обрано В.Вернадського, всі її функції. У 1920 р. виходить праця С.Сфремова «Українознавство», яка стає методичною основою системи освіти й синхронно з «Історією України-Руси» М.Грушевського потужно стимулює могутній процес національно-державного відродження України. Закономірним продовженням цього процесу стає вихід у світ на початку 30-х років XX ст. «Загальної Української Енциклопедії» (редагованої І.Раковським), з кінця 40-х років – «Енциклопедії українознавства» (редагованої І.Кубійовичем та З.Кузелею) за кордоном та УРЕ в УРСР (за редакцією М.Бажана).

За часів більшовицької і радянської України, де політичний режим рішуче протидіяв розвитку українознавства, доля цієї галузі світової науки була аналогічною до долі України та світового українства. Тому провідні українознавці того часу фактично мусили маскувати свої думки нашаруванням совєтської ідеології, або їхня творчість мала бути напівлегальною чи й зовсім нелегальною. Це призвело до того, що фактично на рубежі 2-ої половини XIX ст. оригінальна українська наука – українознавство – знаходилась майже на межі зникнення.

III етап – відродження і розвиток сучасної, новітньої науки – українознавства.

За визначенням Я.Калакури, і з цим важко не погодитись – «під сучасним, новітнім українознавством розуміють не механічну сукупність, а філософську цілісність знань про Україну та українство, отриманих у період після відновлення державної незалежності України, тобто протягом 1991 – 2008 років».

За цей час відбулася модерна інституціоналізація українознавства як інтегрованої, міждисциплінарної, системної науки, завершується методологічна переорієнтація пострадянських дослідників, формується якісно нова генерація молодих українознавців, започаткована діяльність нових українознавчих осередків як в Україні, так і в діаспорі, помітно збагатилася джерельна база досліджень» [24].

Але, на наш погляд, часом, який би визначав початок III та одночасно закінчення II етапів, слід вважати саме 80-ті роки минулого, XIX, століття. Через те, що фундаментальне відродження сучасного етапу розвитку українознавства здійснено академіком П.Кононенком, який на основі багатоманітного вітчизняного й зарубіжного матеріалу вперше провів дослідження та системне висвітлення феноменів «Україна та світове українство»; і саме на цей час припадає його творча і наукова діяльність, практична підготовча робота біля створення інституції українознавства, яка на сьогодні має назву НДІУ МОНУ.

Від праджерел і праепох – трипільської, черняхівської, празько-корчацької, киево-руської культур – до сучасності – такі сфери розкриття сутності та взаємозв'язку найголовніших центрів українознавства:

Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова, художня словесність; Україна – історія; Україна – нація; Україна – держава; Україна – культура, матеріальна й духовна; освіта, мистецтво, література, філософія, релігія, економіка, право, валеологія, наука, військо; Україна у міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля, історична місія.

За неповними даними, загальна кількість українознавчих досліджень з цих напрямків, опублікованих безпосередньо в Україні лише протягом 1991 – 2008 років, сягає понад 16 тис. назв. Найповніша бібліографія українознавчих студій представлена у збірниках, підготовлених НДІУ [4, 22, 57].

Певний внесок у розвиток сучасного українознавства здійснює Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України (Львів). Дослідження і наукова робота цього Інституту спрямовані на з'ясування закономірностей історичної, етнічної, культурної, політичної та національної ідентичності українців, починаючи від середньовічної та ранньомодерної доби і завершуючи сучасністю.

Системний характер властивий для більшості праць учених цієї установи, зокрема для фундаментальної праці «Історія Львова» у трьох томах (2007 р.), ґрунтовних монографій і праць Я.Ісаєвича «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (2002 р.), Л.Войтовича «Княжа доба на Русі: портрети еліти» (2006 р.), М.Литвина та К.Науменка «Збройні сили України першої половини XX ст.» (2007 р.) та ін.

Заслуговує на увагу в контексті інтегративних підходів комплексна тема «Соціокультурний розвиток української спільноти», яку досліджує Центр українознавства Національного університету імені Тараса Шевченка, та низка узагальнюючих праць з українознавства, зокрема монографія «Українство у світі: традиційність культури та спільності взаємин» (2004 р.) праці: І.Грабовська, Т.Ємець, О.Мостяєв «Філософія українського буття» (2006 р.), В.Піскуп «Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX ст.)» (2006 р.), В.Сергійчук «Що дала Україна Світові» (2008 р.).

На високому науковому рівні проводять свою діяльність наукові студії Східного інституту українознавства ім. Ковальських, що функціонують на базі Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, науковці якого системно досліджують історичний, інтелектуальний, культурний та соціально-економічний простір українсько-російського порубіжжя, публікують результати як у монографіях, так і в тематичному історико-культурному збірнику «Схід–Захід».

Здійснюється постійна плідна співпраця НДІУ МОНУ з українознавчими студіями понад 50 країн зарубіжжя.

Так, лише розділ «Бібліотечка» веб-сайту Кримської філії щорічно відвідують не менш як 47 тисяч користувачів з 66 країн світу, а в щорічних міжнародних конгресах і конференціях, організатором яких є НДІУ, постійно беруть участь представники більш ніж 20 українознавчих студій з країн дальнього та ближнього зарубіжжя.

Отже, цей далеко не повний перелік провідних інституцій українознавства, і тільки в Україні, є достатнім аргументом, щоб стверджувати про відродження і сталий стан розвитку українознавства на сучасному етапі. Та це й не дивно, бо українознавство – це той інтелектуальний стрижень, навколо якого має сконсолідуватися все світове українство.

Особливо важливою складовою українознавства як інтегративної науки є мова.

Святий апостол Павло у своїх «Посланнях» писав: «Щоб ми молилися і прославляли Бога «зрозумілою для нас мовою». Тому потрібно універсально вивчати свою рідну українську мову, щоб краще пізнати «волю Божу і Його шляхи до спасіння роду людського» [1, 1 – 4]. Нація живе своїм духом, у неї своя специфічна культура, один народ завжди відрізняється від іншого. У кожного народу є своя душа – це його мова, не схожа на інші мови. Втрата мови – це втрата культури і, зрештою, нації, народу.

Ключову роль мови у творенні національних держав підтверджує абсолютне переважання в Європі країн, об'єднаних однією загальнонаціональною мовою. З 47 європейських країн (враховуючи Росію, Закавказзя і Туреччину) своя національна мова є державною (або офіційною) у 41 країні, тобто у 85 % від загальної кількості [48, 48, 49].

Таким чином, утвердження в незалежній Україні мови найчисленнішого корінного етносу у статусі державної цілком відповідає європейському принципу мовно-культурного будівництва і є єдиним шляхом консолідації населення та гармонізації міжнетнічних стосунків у країні.

Усвідомлення потреби вдосконалення мови як знаряддя спілкування людського суспільства сягає ще часів стародавнього світу й остаточно сформувалося в Європі в добу Просвітництва, коли майже в усіх країнах з'являються нормативні граматики і словники окремих європейських мов, обговорюється придатність цих мов для художньої літератури, науки і державного врядування.

Філософському та науково-теоретичному дослідженню мови як поняття та її значення для людства присвячено величезну кількість праць в усіх розвинутих країнах світу, починаючи з часу виникнення писемності, і цей процес особливо бурхливо триває зараз – в сучасну епоху постмодернізму, характерною ознакою якої є всебічна інформатизація суспільства.

Суспільний характер мови, а також її значення як однієї з головних ознак нації неминуче спрямували увагу і мовознавців, і широкого загалу до питань мовної культури. Давнє питання – як треба, а як не треба говорити чи писати? – не втрачає своєї актуальності. Проблеми мови, а точніше – культури мови, порушували чимало провідних світових мовознавців. У працях В.Гумбольдта, О.Потебні, Л.Щерби, Г.Винокура, В.Виноградова, Б.Гавранека, Н.Косеріу, С.Ожегова, Б.Головіна, О.Ахманової, Ю.Бельчикова, вчених Празького лінгвістичного гуртка та інших дослідників досить детально і всебічно представлена сукупність явищ, що означаються терміном «культура мови» (або мовна культура).

Україна не є винятком, а, навпаки, чи не найяскравішим прикладом розвитку, життєздатності і дослідження мови, всупереч багатьом об'єктивним і суб'єктивним факторам на важкому історичному шляху становлення самостійної держави і на сучасному етапі державотворення. В українському сучасному мовознавстві проблемам культури мови присвячені праці В.Сімовича, О.Курило, О.Синявського, М.Гладкого, М.Сулими, М.Наконечного, І.Білодіда, А.Коваль, М.Жовтобрюха, В.Русанівського, Н.Бабич, М.Пилинського, С.Єрмоленко та інших. У них розглядається наукова проблематика культури мови як окремої галузі лінгвістики.

Відомо, що для будь-якої життєздатної системи притаманна здатність до самоорганізації і розвитку, коли вона не закрита для суспільства. Але чи не найяскравішим світовим прикладом життєздатності може слугувати саме українська мова протягом історичного розвитку власного правопису. Нагадаємо, що поняття «правопис» (орфографія) містить у собі систему загальноприйнятих правил, які визначають способи відтворення мови на письмі. Без загальнонаціонального правопису не може обійтися жодна літературна мова, оскільки єдиний правопис сприяє усталенню мовних норм, а отже, й піднесенню мовної та взагалі національної культури.

У більш як тисячолітній історії українського правопису В.Німчук визначає чотири періоди [46]:

- перший (XI – XVI ст.) пов'язаний з пристосованою до особливостей староукраїнської мови орфографічною традицією відомих просвітителів та провідників християнства – Кирила й Мефодія;

- другий період (XVI – XVII ст.) відбиває вплив на староукраїнське (здебільшого церковне) письмо південнослов'янської орфографії;

- третій період (XVII – початок XIX ст.) започатковано виданою 1619 р. «Граматику» українського мовознавця, письменника, церковного діяча і просвітника Мелетія Смотрицького. Орфографічні норми української мови М.Смотрицького здобули загальноукраїнське визнання;

- четвертий період припадає на початок XIX ст., коли відбувалося формування нової української літературної мови на народній основі. В цей час український народ був розкиданий по чужих державах, які по-різному ставилися до нашої мови, що й спричинило появу багатьох українських правописів. Але найгірше було в Московській імперії, де українську мову вважали за діалект російської, забороняли українську абетку і наказували писати російською азбукую.

Діячі української культури Наддніпрянщини, Галичини, Буковини та інших частин України намагалися зближувати свої правописи, керуючись настановою нашого видатного письменника, етнографа, фольклориста, публіциста, педагога й словникаря Бориса Грінченка: «Ми повинні в такому напрямку впорядкувати свою мову й свій правопис, щоб він найбільше відповідав східноукраїнській мові, і то її центрові, – тільки тоді мова може стати спільною для всього українського народу».

З постановам Української Народної Республіки вийшли «Найголовніші правила українського правопису» (1918 р.), потім «Головніші правила українського правопису» (1919 р.). Вони стали основою для створення першого загальноукраїнського правопису, що вийшов у Харкові 1928 р. і був запроваджений у практику з 1 січня 1929 р. Його автори – видатні українські мовознавці: А. Кримський, О. Синявський, О. Курило, Є. Тимченко, Г. Голоскевич, В. Ганцов, С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, В. Гнатюк, Л. Булаховський та інші.

Якби усе йшло цивілізованим шляхом розвитку, тепер ми мали б сталий правопис, з якого усували б окремі вади та недоречності. Адаже, починаючи з середини XIX ст., український правопис набував дедалі більшої самобутності й соборності. Але настали часи репресій, придушення будь-яких проявів національного самовираження. У добу розстріляного відродження було знищено або зацьковано більшість авторів харківського правопису 1928 р.

У 1933 р. виходить новий правопис, «очищений від націоналістичних перекохань, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від російської...», орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазну культуру, ставили бар'єр між українською та російською мовами» [54, 4 – 5]. Це означало, що з українського правопису вилучено майже все, що відбивало оригінальні риси української фонетико-морфологічної системи. Таке «очищення» тривало й далі.

У 1946 р. з'являється «вдосконалений» український правопис, щоб «забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо – російського» [60, 6].

У 1960 р. виходить ще одне видання «Українського правопису». Спричинене воно тим, що в 1956 р. видано «Правила русской орфографии и пунктуации», тож «у ряді правописних моментів, спільних для української та російської мов, виникла певна неузгодженість, яку тепер, після опублікування „Правил русской орфографии и пунктуации“, можна усунути» [60, 5].

Подальше зросійщення українського правопису було припинено наприкінці 80-х років минулого століття на хвилі національного піднесення. У 1990 р. з'являється третє видання «Українського правопису», за яким до української абетки повернуто усунуту 1933 р. літеру ґ, зменшено кількість винятків у відтворенні на письмі слів іншомовного походження тощо.

Але ні це видання правопису, ні наступне, 1993 р., не повернули українській мові її власного правописного обличчя, яке так довго спотворювали ті, хто виконував замовлення творців «нової історичної спільноти – радянського народу» з єдиною (звичайно ж, російською!) мовою. Причиною всіх змін в українському правописі радянського часу, починаючи з 1933 р., стало наближення його до російського, а найбільшим гріхом українських мовознавців уважалося прагнення «порвати із спільними шляхами правописної нормалізації української і російської літературних мов» та невизнання «спільних змін, які сталися в українській і російських мовах після Жовтня».

Історія розвитку українського правопису досить детально розглянута та досліджена [16 – 18, 23, 28, 31, 43, 46, 47, 49, 51, 59, 61, 63, 64]. Аналіз цих джерел дає відповіді на багато питань. Тут слід наголосити на одному важливому висновку, що міститься у всіх зазначених працях, який – якнайкраще віддзеркалює цитата зі статті Ю. Шевельова:

«Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, – у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії».

Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати української мови прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо.

Поруч цих «клясичних» метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови.

Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською й російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» [64].

Як бачимо, підступне втручання у внутрішній розвиток української мови було спрямоване на штучне зближення її з російською і знищення як незалежного мовного утворення, а разом з мовою – нації та держави України.

Отже, український правопис на шляху свого розвитку мав головну стратегічну мету – позбавлення від зовнішнього і одночасно внутрішнього утиску інших мов (і, в першу чергу, російської) та відновлення і ствердження оригінальних рис української мови. І лише цим, на наш погляд, можна пояснити те, що процес постання та катарсису правопису в незалежній державі ще триває.

Зазначимо, що, незважаючи на будь-які утиски тієї чи іншої панівної нації за певного історичного часу, український правопис порівняно з іншими європейськими мовами має спільні тенденції загальнолінгвістичного розвитку і деякі відмінності. Скажімо, в одній із ознак розвиненості мови, як її структуризація, що є наріжним каменем у сучасному лінгводидактичному тестуванні, українська не поступається іншим європейським мовам. На підтвердження наведемо такий приклад.

Під час складання технічного завдання на проектування програмного забезпечення проекту «Створення комплексу комп'ютерних технологій для здійснення сертифікації рівнів володіння українською мовою та українознавства» нами на підставі аналізу сучасної літератури і довідників з української мови [20, 26, 41, 42, 50, 52, 54, 65, 67] вже виявлено 1476 атомарних одиниць, і робота ще триває.

Водночас на підставі відповідного аналізу однієї з найпопулярнішої граматики англійської мови (англійська мова вважається мовознавцями як найбільш структурованою в світі. – Авт.) Джона Іствуда (John Eastwood) у колі мовознавців [John Eastwood. Oxford Guide to English Grammar. – Oxford University Press, 1994. – 446 p.] нами встановлено 1457 атомарних одиниць.

Таким чином, наведений стислий огляд та аналіз історичного розвитку українознавства та української мови доводить, що:

1. Українознавство і українська мова протягом історичного розвитку знаходились під зовнішнім і внутрішнім тиском з боку тієї або іншої панівної нації.
2. Найбільшого негативного впливу українознавство та українська мова набули з боку російської мови.
3. Сучасному етапу розвитку українознавства та української мови характерні процеси катарсису, пошук, відновлення та обґрунтування історичних артефактів української оригінальності мови та українознавства, захисту від іноземних запозичень.
4. Сучасний стан української мови є достатньо структурованим на тлі загальноєвропейського розвитку мов, що є підставою та умовою для її подальшого природного розвитку.

Спираючись на доведений факт, що українознавство, українська мова є життєздатною системою і як будь-яка жива система самоудосконалюється через постійний свій розвиток, приходимо до висновку про безперервність у часі і просторі розвитку українознавства та української мови.

Зауважимо, що, поруч з вищевизначеними у пункті 3 процесами, не менш вагомими є виклики і проблеми, зумовлені бурхливою інформатизацією суспільства, притаманні сучасному постмодерному етапу розвитку освіти, до яких приєднуються властиві і українському суспільству.

Стислий перелік згаданих викликів і проблем міститься в багатьох статтях [38, 40, 48, 62], їх детальний аналіз здійснюється на щорічних міжнародних конференціях НДІУ. Наведемо найбільш актуальні з них:

1. Відсутність в українській освіті системи зовнішнього моніторингу освіти (ЗМ). (Незалежне зовнішнє оцінювання УЦОЯО МОНУ на сьогодні є, скоріше, історично важливим декларативним фактом прагнення України до впровадження ЗМ, зміст та якість якого не дають підстав стверджувати про їх відповідність класичному визначенню цього поняття (ЗМ) у європейській та світовій освітній науці. – Авт.).

2. Загроза запозичення іншомовної лексики, або «англізації».

Наприклад, лише «Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування» містить понад 11700 термінів, аббревіатур і акронімів, які використовуються у сегментах комп'ютерної техніки, програмування обчислювальних мереж, а також основних прикладних сферах.

3. Невиконання ст.10 Конституції України на всіх щаблях державного устрою та соціально-політичного життя України.

Саме тому особлива увага на сьогодні має бути зосереджена на створенні сприятливих умов та пошуку шляхів і сучасних інструментів для розвитку української мови та українознавства. Одним з таких шляхів ми вважаємо впровадження в Україні загальнодержавної сертифікації рівнів володіння українською мовою та українознавства на підставі стандартів Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти: вивчення; викладання, оцінювання [21]. Загальноосвітні Рекомендації з мовної освіти є результатом більш ніж десятирічного дослідження, виконаного групою провідних фахівців у галузі прикладної лінгвістики, методики та педагогіки із 41 країни, що є членами Ради Європи. Стратегічною концепцією цього підсумкового документа є розподіл мови на рівні володіння. Аналіз нормативно-правових галузевих актів в освіті, сучасних навчально-методичних матеріалів [10, 14, 26, 34, 41, 44, 49, 54] довів відсутність у них поняття словосполучення «рівень володіння», на відміну від загальноєвропейського та світового освітнього руху лінгвістики. А відтак слід констатувати факт невідповідності в цьому напрямку вітчизняної методико-дидактичної лінгвістичної школи щодо української мови. Причини існування такого факту, шляхи виправлення визначеної вище невідповідності потребують окремого розгляду, ретельних і уважних теоретико-прикладних досліджень та аналізу. Варто зауважити, що при цьому слід скористатися вже набутим досвідом провідних країн світу (зокрема Великобританії, Німеччини, Франції, Іспанії, США та ін.), а також вітчизняної методичної школи викладання, навчання та оцінювання іноземних мов, де ще з середини 50-х років минулого століття користуються цим терміном.

Відрядно, що процес розуміння необхідності рівневого розподілу в Україні вже розпочався. До цього спонукали постійні дослідження НДІУ МОНУ зі стану та розвитку української мови та українознавства. Також цьому сприяють зміни української традиційної освітньої парадигми на парадигму розвитку особистості, невід'ємно пов'язаної з необхідністю переходу до тестоорієнтованого освітнього середовища у зв'язку із впровадженням згаданого вище ЗМ.

Пріоритетність НДІУ МОНУ в теоретичній і практичній площині з цього питання підтверджено фактом затвердженого для виконання НДІУ наказом МОНУ №732 від 24.10.2006 р. проекту «Створення комплексу комп'ютерних технологій для здійснення сертифікації рівнів володіння українською мовою та українознавства», а також публікацією окремих наукових праць,

дисертаційних досліджень, вже отриманими авторськими свідоцтвами на право інтелектуальної власності у ході виконання проекту [32, 37, 38 – 40].

Цей процес буде надзвичайно складним, бо на його перебіг впливають фактично всі без винятку сучасні освітні науки, та одночасно він сам впливатиме на їх стан і розвиток. Наслідки результатів зазначеного проекту мають стратегічно торкнутися на глибинному рівні багатьох соціально-економічних і політичних сфер сучасної України, які забезпечують розбудову держави.

Література

1. Адріан (Митрополит Дніпропетровський і Криворізький) Митрополиту Дніпропетровському і Павлоградському Іреню // Відкритий лист від 27.05.2003. – №89. – С. 1 – 4.
2. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування. – Вид1. – К.: Видавничий дім «Софт Прес», 2005. – 552 с.
3. Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу. – К., 2003.
4. Бібліографічний покажчик праць наукових співробітників та аспірантів Науково-дослідного інституту українознавства (2001–2006 рр.) / Упоряд. О.Б. Ярошинський. – К., 2007. – 234 с.
5. Браїчевський М. Літопис Аскольда. – К., 2001.
6. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. – Т. 1. – К., 1975. – С. 346.
7. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К., 1992.
8. Винниченко В. Відродження нації: В 3-х ч. – К., 1990.
9. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002.
10. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 362 с.
11. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти томах. – Т. 1 / Передмова П.П. Кононенка. – К.: Либідь, 1993.
12. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К., 1991–1997.
13. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
14. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Затверджений 14 січня 2004 р. Каб. Мін. України // Освіта України. – 2004. – №5. – С. 1 – 13.
15. Донцов Д. Історія розвитку української національної ідеї. – К., 1991.
16. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
17. Єрмоленко С.Я. Мова й етнос // Українознавство в системі освіти. Міжнар. наук.-практ. конф. 28 – 30 березня 1996. – К.: Освіта, 1996. – С. 54 – 65.
18. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999. – 431с.
19. Єфремов С. Українознавство. – К., 1920.
20. Заболотний О.В. Синтаксис і пунктуація на уроках української мови: Навч. посібн. для вчителів, учнів, абітурієнтів. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 136 с.
21. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. – докт. пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
22. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. 12.Бібліографічний покажчик. – Т.І–XX / Упорядник О.Ярошинський. – К., 2008.
23. Історія української мови: Хрестоматія / Упор. С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. – К., 1996.
24. Калакура Я.С. Новітнє українознавство в джерельному та історіографічному вимірах. – 2008.
25. Калакура Я.С. Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни // Збірник наукових праць НДІ українознавства. – Том І. – К., 2003. – С. 322 – 330.
26. Книга вчителя української мови та літератури: Довідниково-методичне видання / Упоряд. Н.І.Шинкарук. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 352 с.
27. Кононенко П.П. Науковий інструментарій українознавця // Українознавство. – 2007. – № 1 (22). – С. 54 – 56.
28. Кононенко П.П. Мова і майбутнє України // Українознавство. – 2003. – Ч. – 1 (6), 2 – 3 (7 – 8).
29. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм. – К.: Міленіум, 2005.
30. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник. – К., 1996.
31. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Феномен української мови. – К., 2000.
32. Кононенко П.П., Лукашенко В.В. Загальнодержавна сертифікація рівнів володіння українською мовою – пріоритетний напрямок мовної та всієї освіти в Україні // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 188 – 194.
33. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: генеза і перспективи. – К., 2002.
34. Концепція мовної освіти 12-річної школи. Українська мова як рідна // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59 – 65.
35. Крисаченко В. Українознавство: Хрестоматія: У 2 кн. – К.: Либідь, 1996.
36. Литвин І.В., Литвин С.І. Сучасна українська мова в схемах і таблицях: Навч. посібник. – 2 вид. – К.: А.С.К., 2005. – 95 с.
37. Лукашенко А.В. Встановлення шкали рівнів володіння українською мовою як необхідний етап розробки сертифікації рівнів володіння українською мовою //Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 201 – 206.
38. Лукашенко В.В. Від фальшивих романтичних закликів до прагматизму практичних дій //Українознавство. – 2005. –Число 2. – С. 96 – 100.
39. Лукашенко В.В. Історія виникнення комунікативного підходу. Основні тези. Моделі комунікативної компетенції // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 187 – 190.
40. Лукашенко В.В. Позитивні та негативні аспекти „зовнішнього незалежного тестування” з української мови (Доповідь на Міжнародному конгресі «Українська освіта у світовому часопросторі» 25–27 жовтня 2007 року. – Київ) // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 49 – 54.
41. Мацько Л. І., Мацько О. М., Сидоренко О. М. Українська мова: Навч. посібн. – Донецьк: БАО, 2003. – 480 с.
42. Мацько Л.І., Мацько О.М., Калита О.М. Українська мова: 11 клас. Довідкові матеріали для переказів із творчими завданнями для державної підсумкової атестації / Уклад.: Л.І.Мацько, О.М.Мацько, О.М.Калита. – К.: Генеза, 2008. – 152 с.
43. Мова в системі українознавства / Упор. А.Ю. Пономаренко та ін. – К., 2005.
44. Невінчана Н.В. Тестування. Українська література. – Вип. 2. – К.: Майстер-клас, 2007. – 368 с.
45. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. – К.: Обереги, 1992.
46. Німчук В.В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст. – К., 2002.
47. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 1995. – С. 238.
48. Плахута Є. Цілі мовної політики держави: українські проблеми на тлі досвіду Латвії та Білорусі // Державність української мови і мовний досвід світу (Матеріали міжнародної конференції). – К., 2000. – С. 48 – 49.
49. Репіна І.Ю. Екскурс-курс: Українська мова / І.Ю. Репіна, Г.В. Павловська. – К.: Майстер-клас (серія "ГДІ, або Готуйся до іспитів"), 2009. – 528 с.
50. Рідна мова: Підручн. для 6 кл./ Г.Р. Передрій, Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова, Я.І. Остаф. – К.: Освіта, 1996. – 286 с.
51. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001.
52. Русанівський В.М. Нове в українському правописі. – К., 1962. – С. 42, 43.

53. Свідзинський А. Це складне національне питання. – К., 1994.
54. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія. – Суми: ВВП "Мрія"-1" ТОВ, 2005. – 404 с.
55. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення старокиївської держави до кінця XVI ст. – К., 1996.
56. Українознавство в розбудові держави //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К., 1994.
57. Українознавство. Науковий бібліографічний довідник: У 2-х т., 4 част. / Уклад. П.Кононенко, Л.Токар. – К., 2001 – 2006.
58. Українознавство. Хрестоматія: Кн. в 2 т. – К.: Либідь, 1996.
59. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: У45 Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.
60. Український правопис. Передмова до першого видання. – Х., 1933. – С. 3 – 6.
61. Філологія як українознавство: Навчальний посібник /Укл. П.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, С.П. Денисюк та ін. – К., 2003.
62. Чешков О. Витоки кризи в українській освіті // Українознавство. – 2004. – Ч. 3 – 4. – С. 158 – 164.
63. Чижевський Д. Історія української літератури. – Тернопіль, 1994.
64. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.
65. Шелехова Г.Т., Остаф Я. І., Скуратівський Л.В. Рідна мова: Підручник для 9 кл. – 4-те вид. – К.: Освіта, 2001. – 256 с.
66. Юшук І.П. Практикум з правопису української мови. – К.: Освіта, 1994. – 254 с.
67. Юшук І.П. Рідна мова: Підручн. для 8 кл. – К.: Арт-Освіта, 2004. – 256 с.
68. John Eastwood. Oxford Guide to English Grammar. – Oxford University Press, 1994. – 446 p.

Машкова Галина

Підготовка спеціалістів вищої кваліфікації з українознавства у відділі аспірантури ННДІУ 2004–2010 рр.

Аспірантура в ННДІУ зі спеціальності 09.00.12 – українознавство (історичні та філософські науки) почала працювати з 1 листопада 2004 року згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 376 від 01.07.2002 р. Мета відкриття аспірантури: підготовка спеціалістів вищої кваліфікації з українознавства.

Перших **12 аспірантів за державним замовленням було зараховано 1 листопада 2004 року**. Тоді ж і розпочався процес навчання аспірантів. Ідея створення такого підрозділу в Інституті українознавства належить академіку **КОНОНЕНКУ ПЕТРУ ПЕТРОВИЧУ**.

1 листопада 2010 року виповнилося 6 років як розпочався навчальний процес в аспірантурі Інституту. За шість років діяльності аспірантури зараховано 80 аспірантів, у т.ч. – 27 особи на денну форму навчання, 38 особи на заочну форму навчання, а також прикріплено 15 здобувачів. З усіх аспірантів успішно закінчили навчання та відповідно до наказів Інституту відраховані з аспірантури 32 осіб, з них 13 денників, 13 заочників, 6 здобувачів. Достроково відраховані від навчального процесу в аспірантурі 2 особи за станом здоров'я (Луцишин Є.Т., Таровська О.А.). За власним бажанням відмовилися продовжувати навчання 3 особи (Лезвинська Ю.М., Суменко Б.В. Чабак Є.В.), 3 особи (Синельник І.П., Атрощенко Є.В., Мушинський В.І.) були відраховані з аспірантури за невиконання п.1 «Угоди про підготовку аспіранта, який навчається в аспірантурі за рахунок державного замовлення» і одна здобувачка (Без віконна Т.В.) відкріпилася від аспірантури у зв'язку з від'їздом за межі України.

Захистилися 10 аспірантів та 4 доктори наук, що становить 17 відсотків від усієї кількості аспірантів.

Усі 25 аспірантів та здобувачів закріплені за 12 відділами Інституту, мають наукових керівників, які є співробітниками Інституту, серед них: **10 докторів наук та 15 кандидатів наук**. Станом на 1.12.2010 р. в аспірантурі навчається 36 осіб (денників – 11, заочників – 19, здобувачів – 6).

Теми розглядають на засіданнях відділів, а затверджує вчена рада Інституту. Наукові керівники, несуть відповідальність за кожного аспіранта стосовно написання наукової роботи, оскільки на наукове керівництво відводиться щомісячно 5 академічних годин на кожного аспіранта згідно з п. 40 «Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів», про що звітують перед бухгалтерією, за що їм виплачують погодинну заробітну плату за наукове керівництво, а в сумі виглядає так: **доктор наук – 58 грн. за годину, кандидат наук – 37грн. за годину, за місяць це становить відповідно 290 грн. та 185 грн. за кожного аспіранта, за рік – відповідно 2900грн., 1850грн.**

Аспіранти беруть участь у всіх заходах, які проводить Інститут: міжнародні конференції, конгреси, круглі столи, семінари, у роботі журі Всесоюзних конкурсів, підсекціях конгресу, готують матеріали для електронної версії підручника «Українознавство»; здійснюють комп'ютерне опрацювання анкет тощо. Аспіранти складають кандидатські іспити з філософії, іноземної мови та зі спеціальності - українознавство.

В Інституті створені всі умови для успішного складання кандидатських іспитів. Перед кожним іспитом проводяться заняття, читаються спецкурси та відбуваються екзаменаційні сесії.

До кожного кандидатського іспиту цілою плеядою відомих сучасних українознавців – П.П.Кононенком, Т.П.Кононенком, А.Ю.Пonomаренко, О.Б.Ярошинським, В.С.Крисаченком, М.П.Недяхом та ін. створені спеціальні Типові програми, які відповідають вимогам ВАКУ з урахуванням українознавчих аспектів.

А для складання кандидатського іспиту з іноземної мови для аспірантів НДІУ на основі угод з Центрами викладання іноземних мов НАН України і кафедр вищих навчальних закладів МОН України та співробітниками Інституту створена спеціальна програма обсягом 250 с. «Науково-методичні вказівки з курсу англійської мови для аспірантів НДІУ зі спеціальності 09.00.12- українознавство» з урахуванням українознавчих текстів зарубіжних авторів. Відповідно до цієї програми перед іспитом проводяться заняття з іноземної мови за 90- годинною програмою згідно з вимогами ВАКУ.

Починаючи з 2008 навчального року для аспірантів першого року навчання організовані і проводяться пізнавальні курси з українознавства. Так, у 2008 році разом із співробітниками відділів Інституту «Мова як українознавство» та «Філософії освіти та освітніх технологій» були організовані й проведені курси з українознавства за 32 –годинною навчальною програмою, а в 2009 році – за 64 –годинною програмою.

Щороку 31 жовтня закінчується навчальний процес для аспірантів денної форми навчання, а з 1 листопада поточного року розпочинається навчальний процес для наступного набору аспірантів. Крім того, аспіранти денної форми навчання мають щорічно відпустку 2 календарних місяці.

Відділ аспірантури співпрацює майже з усіма відділами Інституту, але більш тісно та постійно з відділами: «Мова як українознавство», «Філософії освіти та освітніх технологій» та «Філософсько-психологічних проблем українознавства». Разом із співробітниками цих відділів складаються розклади проведення занять з підготовки до складання кандидатських іспитів. Після кожного складеного кандидатського іспиту аспіранти отримують посвідчення.

Крім того, відділ аспірантури готує накази про діяльність аспірантури, щомісячно оформляє заявки про погодинну оплату наукових керівників за проведеною роботою з аспірантами, видає довідки аспірантам про допуск до фондів бібліотек м. Києва для написання своєї наукової роботи, надає виклики на установчі, навчальні та екзаменаційні сесії, готує і направляє листи до Міністерства освіти на науки України стосовно роботи відділу аспірантури Інституту, тощо.

Назву кількість аспірантів закріплених за науковими керівниками та захищено аспірантами дисертацій.

Кононенко Т.П. – 6 аспірантів (Зеленчук Я.І., Балагура О.О., Петькун С.М., Місталь О.Г., Слісєєва Н.Д., Лебдєєв В.О.

захистилися 3 аспіранти (Зеленчук, Балагура, Петькун).

Кононенко П.П. – 2 **здобувача+ 4 аспіранти** (Без віконна Т.В., Новосад С.О., Мельник Л.М., Мінченко Т.А., Ванчура

Ю.В

захистилася 1 здобувачка (Мельник Л.М.)

Баран В.Д – 1 **аспірант** (Ласкаревська Т.В.) і 1 **здобувач** (Наливайко С.С., який успішно захистився 12.05.2011 р.)

Бевз Т.А. 4 аспіранти+ 1 **здобувач** (Газізова О.О., Санченко А.Ю., Жовнір О.М., Короб А.М., Кучер В.В.).

Калакура Я.С. – 5 **аспірантів** (Луцишин Є.Т., Лещук Є.К., Філатова А.В., Галицька Т.В., Грон В.В.).

Крисаченко В.С. – 2 аспіранти (Дякова О.В., Непомняща Н.М.)

Недюха М.П. – 5 **аспірантів** (Михайлич О.В., Карпенко Н.С., Гаврилюк Г.М., Єрмакова А.В., Хмель О.М.)

захистився 1 аспірант (Михайлич О. В.)

Солдатенко В.Ф. – 5 аспірантів (Старічнева В.І., Атрощенко Є.В., Чабак Є.В., Іванець А.В., Кучеренко Я.В.)

Чередніченко О.І. 1 аспірант (Михайленко О.П.)

Ворончук І.О. – 1 **аспірант +2 здобувачі** (Висотін М.Б., Чубік Ю.І., Сафонкіна О.Л.)

Кухаренко В.І. - 1 **здобувач** (Петрук В.М.)

Мельник А.І. – 1 **здобувач** (Фролова О.Є.)

Захистилася – 1 Фролова О.Є

Сніжко В.В. – 4 **аспіранти + 2 здобувачі** (Лавренчук І.І., Отрошко Л.Г., Чапцева__О.В. Кухарчук С.В., Федоренко

О.А., Присяжна Т.М.).

Фігурний Ю.С. – 4 **аспіранти** (Данилюк-Кульчицька О.П., Лебедєва О.В., Шостак М.В., Бондаренко А.О.). Захистилася

1 аспірантка (Шостак М.В.).

Ярошинський О. Б. – 3 **аспіранти** (Сінельник І.П., Мушинський В.І., Обченко О.М.)

Токар Л. К. – 3 **аспіранти** (Єрмашов Т.В., Понур Ю.С., Плотникова Л.Ф.).

Бевз Т.А. – 4 **аспіранти** (Газізова О.О., Санченко А.Ю., Жовнір О.М., Короб А.М.)

Крисаченко В.С. – 2 **аспіранти** (Дякова О.В., Непомняща Н.М.)

Пономаренко А.Ю. 1 **аспірант** (Волошина Г.А.)

Чемеркін С.Г. – 1 **аспірант** (Безсмертна Н.С.)

Шляхова В.В. – 1 аспірант (Алексєєва В.В.)

Паращенко Л.І. – 1 аспірант (Лукашенко В.В.)

По роках:

2004 рік

Зараховано до аспірантури 12 аспірантів, та 4 здобувачі, наукових керівників – 8 осіб, з них 3 доктори наук, 5 кандидатів наук.

Кононенко Т.П. – 3 **аспіранти + 1 здобувач** (Зеленчук Я.І., Балагура О.О., Петькун С.М., Таровська О.А.)

Баран В.Д. – 1 **здобувач** (Наливайко С.С.)

Калакура Я.С. -1 **аспірант** (Луцишин Є.Т.)

Недюха М.П. – 1 **аспірант** (Михайлич О.В.)

Токар Л. К. –3 **аспіранти** (Єрмашов Т.В., Понур Ю.С., Плотникова Л.Ф.).

Сніжко В.В. – 2 **аспіранти + 2 здобувачі** (Лавренчук І.І., Отрошко Л.Г., Кухарчук С.В., Федоренко О.А.)

Фігурний Ю.С. – 1 **аспірант** (Данилюк-Кульчицька О.П.).

Ярошинський О. Б. – 1 **аспірант** (Сінельник І.П.)

Аспіранти закріплені за 4 **відділами**: теорії, історії та методології українознавства, філософсько-психологічних проблем українознавства, природи та психології етносу, української етнології.

2005 рік

Зараховано до аспірантури 10 осіб та 5 здобувачів, наукових керівників - 14 осіб, з них 5 докторів наук, 9 кандидатів наук.

Токар Л. К. – 3 **аспіранти** (Єрмашов Т.В., Понур Ю.С., Плотникова Л.Ф.).

Кононенко Т.П. – 4 **аспіранти + 1 здобувач** (Зеленчук Я.І., Балагура О.О., Петькун С.М., Таровська О.А., + Єрмакова

А.В.).

Баран В.Д. – 1 **здобувач** (Наливайко С.С.)

Калакура Я.С. -2 **аспіранти** (Луцишин Є.Т., + Лещук Є.К.)

Недюха М.П. – 2 **аспіранти** Михайлич О.В. + Карпенко Н.С.

Сніжко В.В. – 3 **аспіранти + 2 здобувачі** (Лавренчук І.І., Отрошко Л.Г., Кухарчук С.В., Федоренко О.А., + Присяжна

Т.М.).

Фігурний Ю.С. – 3 **аспіранти** Данилюк-Кульчицька О.П., + Лебедєва О.В., Шостак М.В.

Ярошинський О. Б. – 1 **аспірант** (Сінельник І.П.).

Кононенко П.П. – 1 **здобувач** (Безвіконна Т.В.)

Ворончук І.О. – 1 **здобувач** (Висотін М.Б.)

Кухаренко В.І. - 1 **здобувач** (Петрук В.М.)

Мельник А.І. – 1 **здобувач** (Фролова О.Є.)

Солдатенко В.Ф. – 2 **аспіранти** (Атрощенко Є.В., Старічнева В.І.)

Ятченко А.Д. 1 **аспірант** (Лезвинська Ю.М.)

Аспіранти закріплені за 7 **відділами**: + **історичних пам'яток, інноваційних досліджень, філософії освіти та освітніх технологій.**

Отже, станом на 1.01.2006р. усього аспірантів 31 особа, з них на денній формі навчання - 10 осіб, на заочній – 12 осіб, здобувачів – 9 осіб.

2006 рік

Зараховано до аспірантури 10 осіб + 2 здобувачів, наукових керівників – 18, з них 7 докторів наук, 11 кандидатів наук.

Кононенко Т.П. – 4 **аспіранти + 1 здобувач** (Зеленчук Я.І., Балагура О.О., Петькун С.М., Таровська О.А., + Єрмакова

А.В.).

Кононенко П.П. –2 **здобувачі+ 1 аспірант** (Безвіконна Т.В.+ Новосад С.О.

+ Мельник Л.М.

Баран В.Д. – 1 **здобувач** (Наливайко С.С.)

Калакура Я.С. – 3 **аспіранти** (Луцишин Є.Т., + Лещук Є.К.+Кирилюк А.В.

Недюха М.П. –3 **аспіранти** (Михайлич О.В.+Карпенко Н.С.+Гаврилюк Г.

Солдатенко В.Ф. – 2 аспіранти (Атрощенко Є.В., Старічнева В.І.)

Ворончук І.О. – 2 **здобувачі** (Висотін М.Б.+ Чубік Ю.І.)

Кухаренко В.І. - 1 **здобувач** (Петрук В.М.)

Мельник А.І. – 1 **здобувач** (Фролова О.Є.)

Сніжко В.В. – 3 аспіранти + 2 здобувачі (Лавренчук І.І., Отрошко Л.Г., Кухарчук С.В., Федоренко О.А., Присяжна Т.М.).

Фігурний Ю.С. – 3 аспіранти (Данилюк-Кульчицька О.П., Лебедева О.В., Шостак М.В.).

Ярошинський О. Б. – 2 аспіранти (Сінельник І.П. + Мушинський В.І.)

Токар Л. К. – 3 аспіранти (Єрмашов Т.В., Понур Ю.С., Плотникова Л.Ф.).

Ятченко А.Д. – 1 аспірант (Лезвинська Ю.М.)

+

Бевз Т.А. – 2 аспіранти (Газізова О.О., Санченко А.Ю.)

Крисаченко В.С. – 1 аспірант (Дякова О.В.)

Чередниченко О.І. – 1 аспірант (Михайленко О.П.)

Пономаренко А.Ю. 1 аспірант (Волошина Г.А.)

Станом на 1.12.2006р. усього аспірантів 32 + 11 здобувачів = 43 ; денної форми навчання -15, заочників – 17, здобувачів – 12.

11 травня 2006 року рішенням ВАК України в НДІУ МОН України відкрита спеціалізована вчена рада по захисту докторських та кандидатських дисертацій (Д 26.126.01) із спеціальності 09.00.12 – українознавство (філософські та історичні науки).

Протягом 2006 навчального року відбулися зміни в чисельності аспірантів. Відраховано з аспірантури 6 аспірантів, це 3 особи – денної форми (Атрощенко Є.В. н/к Солдатенко В.Ф., Сінельник І.П., н/к Ярошинський О.Б.) за невиконання п.1 «Угоди про підготовку аспіранта, який навчається в аспірантурі за рахунок державного замовлення» та Луцишин Є.Т. за станом здоров'я і 1 аспірантка заочної форми навчання (Лезвинська Ю.М. н/к Ятченко А.Д., відрахували за її власним бажанням.) 2 здобувачі відкріпилися від аспірантури (Таровська О.А., Суменко Б.В.).

Враховуючи всі зміни, які сталися протягом року, станом на 1.01.2007 року аспірантів усього 28 (13 - денників , 15 – заочників, та 9 здобувачів.) = 37.

Аспіранти закріплені за 10 відділами: «Мова як українознавство» «Координації вітчизняних центрів українознавства», «Геополітики та геостратегії»,

2007 рік

Зараховано до аспірантури 10 осіб: 5 денної, 5 заочної форми навчання, наукових керівників 21 , з них 7 докторів наук, 14 кандидатів наук.

Кононенко Т.П. – аспіранти (Зеленчук Я.І., Балагура О.О., Петькун С.М., Єрмакова А.В. + Місталь О.Г. + Єлісєєва Н.Д.).

Кононенко П.П. – 2 здобувачі + 1 аспірант (Без віконна Т.В. + Новосад С.О. + Мельник Л.М.)

Баран В.Д. – 1 здобувач (Наливайко С.С.)

Калакура Я.С. – 3 аспіранти (Лещук Є.К. + Кирилюк А.В. + Галицька Т.В.).

Недюха М.П. – 3 аспіранти (Михайлич О.В. + Карпенко Н.С. + Гаврилюк Г.М.)

Солдатенко В.Ф. – 1 аспірант (Старічнєва В.І.)

Ворончук І.О. – 1 аспірант + 2 здобувачі (Висотін М.Б. + Чубік Ю.І. + Безносюк О.Л.)

Кухаренко В.І. - 1 здобувач (Петрук В.М.)

Мельник А.І. – 1 здобувач (Фролова О.Є.)

Сніжко В.В. – 4 аспіранти + 1 здобувач (Лавренчук І.І., Отрошко Л.Г. + Копкова О.В. Кухарчук С.В., + Присяжна Т.М.).

Фігурний Ю.С. – 3 аспіранти (Данилюк-Кульчицька О.П., Лебедева О.В., Шостак М.В.).

Ярошинський О. Б. – 1 аспірант (Мушинський В.І.)

Токар Л. К. – 3 аспіранти (Єрмашов Т.В., Понур Ю.С., Плотникова Л..

Бевз Т.А. – 2 аспіранти (Газізова О.О., Санченко А.Ю.)

Крисаченко В.С. – 2 аспіранти (Дякова О.В. + Непомняща Н.М.)

Чередниченко О.І. – 1 аспірант (Михайленко О.П.)

Пономаренко А.Ю. 1 аспірант (Волошина Г.А.)

+

Чемеркін С.Г. – 1 аспірант (Безсмертна Н.С.)

Шляхова В.В. – 1 аспірант (Алексєєва В.В.)

Паращенко Л.І. – 1 аспірант (Лукашенко В.В.)

Аспіранти закріплені за 10 відділами.

Протягом 2007 навчального року відбувалися такі зміни:

31 жовтня 2007 року закінчують навчання наші перші 5 аспірантів денної форми навчання (Єрмашов Т.В., Зеленчук Я.І., Лавренчук І.І., Понур Ю.С., Отрошко Л.Г.), але жоден, крім Зеленчука Я.І. з аспірантів не подав науковому керівнику в повному обсязі свою наукову роботу. А в грудні поточного року захищає свою наукову роботу аспірант Зеленчук Я.І., науковий керівник Кононенко Т.П. на тему «Українознавчо-історична реконструкція етносоціальної системи Гуцульщини», бо 11 травня 2006 року рішенням ВАК України в НДІУ МОН України відкрита спеціалізована вчена рада по захисту докторських та кандидатських дисертацій (Д 26.126.01) із спеціальності 09.00.12 – українознавство (філософські та історичні науки).

Дисертаційне дослідження Зеленчука Я.І. виконане у відділі філософсько-психологічних проблем українознавства Інституту на основі сформованої джерельної (теоретичної та експедиційної) бази філії «Гуцульщина» НДІУ МОН України. Дисертант у своїй науковій роботі дослідив етнонаціональну систему регіону України – Гуцульщину, визначив теоретичну та історіографічну базу реконструкцій автохтонних складових етнонаціональної системи Гуцульщини мисливства та рибальства, визначив їх перспективи розвитку в призмі новітніх українознавчих соціотворчих теорій.

У зв'язку з успішним захистом своєї наукової роботи відраховується аспірант заочної форми навчання Михайлич О.В., науковий керівник Недюха М.П.

Відкріплюється здобувач Федоренко О.А. н/к Сніжко В.В. у зв'язку з написанням своєї наукової роботи та рекомендованої до захисту відділом., а також здобувачка Безвіконна Т.В. н/к Кононенко П.П. у зв'язку з від'їздом за кордон.

У зв'язку з відкриттям спец ради по захисту докторських дисертацій до докторантури ННДІУ прикріплюються 3 особи, а саме: Житарюк Іван Васильович, доцент кафедри алгебри та інформатики Чернівецького нац. університету ім. Ю.Федьковича, Петрук Наталія Кирилівна, доцент кафедри філософії та політології Хмельницького національного університету та Гомотюк Оксана Євгенівна, доцент кафедри українознавства Тернопільського нац. економічного університету.

2008 рік

Зараховано 10 аспірантів, 5 – денної, 5 заочної форм навчання, наукових керівників становить 21 особа, з них 9 докторів, 12 кандидатів наук.

У цьому році закінчують навчання денники та заочники. А саме, 3 денники Лещук Є.К., Шостак М.В., Карпенко Н.С. та 4 заочники (Балагура О.О., Данилюк-Кульчицька О.П., Петькун С.М., Плотникова Л.Ф.). Але із числа 7 аспірантів лише 4

особи подали в повному обсязі свої наукові доробки науковому керівнику. А саме: Шостак М.В., н/к Фігурний Ю.С., Балагура О.О. та Петькун С.М. н/к Кононенко Т.П., Карпенко Н.С. н/к Недюха М.П.

За сімейними обставинами звільняється аспірант денної форми навчання **Чабак Є.В., н/к Солдатенко В.Ф.**

Крім того, в Інституті українознавства захищаються не тільки випускники нашої аспірантури, а й науковці з інших навчальних закладів і отримують ступінь доктора філософських та історичних наук зі спеціальності 09.00.12 – українознавство. **Про це свідчить, що успішно захистили свої докторські роботи Гомотюк О.Є. н/к Калакура Я.С. та Петрук Н.К. н/к Недюха М.П.**

17 квітня 2008 року на засіданні спеціалізованої вченої ради в Науково-дослідному інституті українознавства МОН України відбувся захист наукової роботи на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук на тему «Соціальна організація як чинник розвитку української духовної культури ХУІ – ХУП століття» доцента кафедри філософії та політології Хмельницького національного університету **ПЕТРУК НАТАЛІЇ КИРИЛІВНИ** (науковий консультант співробітник НДІУ, доктор філософських наук, професор **Недюха Микола Петрович**). Докторантка в своїй роботі окреслила місце соціальної організації в розвитку української духовної культури ХУІ – ХУП ст., охарактеризувала найбільш типові організаційні норми діяльності української спільноти в період поширення ренесансно-реформаційних ідей і в добу українського бароко.

5 червня 2008 року здобула науковий ступінь доктора філософських наук співробітниця кафедри українознавства Тернопільського національного економічного університету **ГОМОТЮК ОКСАНА ЄВГЕНІВНА** (науковий консультант співробітник НДІУ, доктор історичних наук, професор **Калакура Ярослав Степанович**). Її дисертація на тему «Становлення і розвиток наукових засад українознавства (90-ті рр. ХІХ – перша третина ХХ ст.)», розкрила процес становлення і розвитку наукових засад українознавства в 90-х рр. ХІХ – першій третині ХХст., значення концептуальних підходів до визначення завдань і функцій українознавства таких основоположників і теоретиків, як І.Франко, М.Грушевський, П.Куліш, М.Драгоманов, М.Костомаров тощо.

За підсумковими результатами навчання в аспірантурі за поточний рік рекомендовані відділами і вченою радою Інституту та готуються до захисту 6 аспірантів денної та заочної форм навчання, а саме:

Балагура О.О. – н/к Кононенко Т.П.
Карпенко Н.С. – н/к Недюха М.П.
Мельник Л.М. – н/к Кононенко П.П.
Петькун С.М. – н/к Кононенко Т.П.
Фролова О.Є – н/к Мельник А.І.
Шостак М.В. – н/к Фігурний Ю.С.

Враховуючи всі зміни, кількість аспірантів становить на 1.01.2009р. 38 осіб разом з здобувачами.

2009 рік

2009 рік для випускників аспірантури Інституту розпочався успішно. Дostroково захистили дисертації **2 здобувачі**: Фролова О.Є й Мельник Л.М. та **2 аспіранти**: Балагура О.О. та Петькун С.М. Так, **5 лютого 2009 року** на засіданні спеціалізованої вченої ради достроково й успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.12 – українознавство (філософські науки) здобувач **ФРОЛОВА ОЛЬГА ЄВГЕНІВНА** (науковий керівник **Мельник Анатолій Іванович**, кандидат історичних наук доцент Чернігівського державного інституту економіки і управління, перший проректор, с.н.с.відділу освіти та освітніх технологій НДІУ). Автор дисертаційного дослідження «Концепція особи в освітньому вченні С. Русової» підсумувала і розкрила концепцію особи в освітньому вченні С.Русової, дослідила можливості її реалізації в сучасному соціумі.

Кандидатська дисертація випускниці аспірантури **БАЛАГУРИ ОЛЕНИ ОЛЕКСАНДРІВНИ** «Витоки української духовної культури у творчій спадщині М.Ю. Брайчевського» (науковий керівник **Кононенко Тарас Петрович**, кандидат філософських наук, доцент, заступник директора Інституту з наукової роботи, завідувач відділу філософсько-психологічних проблем українознавства), присвячена комплексному історико-філософському дослідженню праць М. Брайчевського та виявленню закономірностей і особливостей становлення духовної культури українського народу в творчій спадщині вченого. Належно оцінивши результати наукового пошуку Балагури О.О. **5 березня 2009 року** спеціалізована вчена при Науково-дослідному інституті українознавства МОН України присвоїла їй науковий ступінь кандидата філософських наук.

Також успішно захистила дисертацію **ПЕТЬКУН СВІТЛАНА МИХАЙЛІВНА** (науковий керівник **Кононенко Тарас Петрович**, кандидат філософських наук, доцент, заступник директора Інституту з наукової роботи, завідувач відділу філософсько-психологічних проблем українознавства). Дисертантка в роботі «Феномен української мови у творчій спадщині Агатангела Юхимовича Кримського» розкрила та осмислила наукову та творчу спадщину А.Кримського в розвитку української науки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., розкрила сутність орієнтальних поглядів та праць А.Кримського крізь призму українознавства. **5 березня 2009 року** спеціалізована вчена при Науково-дослідному інституті українознавства МОН України присвоїла їй науковий ступінь кандидата філософських наук.

Дисертаційна праця здобувача відділу теорії, історії та методології українознавства Інституту українознавства МОН України, начальника відділу інформації та діаспори культурного центру України в Москві,

Мельник Людмили Михайлівни «Українознавчий контекст науково-педагогічної та видавничої діяльності Осипа Бодяньського» висвітлює формування й становлення українознавчих зацікавлень ученого у ході різносторонньої гуманітарної діяльності, довела феномен його українськості, окреслила місце й роль О.Бодяньського в колі української і російської творчої та наукової еліти, дружбу й співпрацю О.Бодяньського з Т.Шевченком, П.Кулішем та М.Гоголем у контексті розвитку української науки і культури. Тому не випадково ціла плеяда найвідоміших сучасних українознавців (академік **Кононенко Петро Петрович, директор НДІУ МОН України**, який і є науковим керівником дисертантки, професор **Калакура Я.С.**, член – кореспондент НАН, професор **Баран В.Д.**) високо оцінили наукові здобутки молодого дослідника, а члени спеціалізованої вченої ради Науково-дослідного інституту українознавства **19 травня 2009 року** одностайно проголосували за присвоєння **Мельник Л.М.** наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 09.00.12 – українознавство (історичні науки).

У найближчий час планують захищати свої наукові доробки випускники:

Кухарчук Світлана Володимирівна, науковий керівник кандидат біологічних наук, доцент, зав. відділу природи та психології етносу **СНІЖКО ВАЛЕРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ**;

Наливайко Сергій Степанович, науковий керівник доктор історичних наук, професор, п.н.с.відділу української етнології **БАРАН ВОЛОДИМИР ДАНИЛОВИЧ**.

Новосад С.О. – н/к Кононенко П.П.

Санченко А.Ю. – н/к Бевз Т. А.

Протягом 2009 навчального року, крім успішного захисту 4 аспірантів, відбулися такі події: відповідно до плану роботи аспірантури та наказу Інституту з 11.05 до 25.05 2009р. проводилася проміжна міжвідділова атестація аспірантів НДІУ. За результатами атестації із числа аспірантів не атестовані **3 аспіранти: 1 денної форми** (Філатова А.В., н/к Калакура Я.С.), **та 2 заочної форми навчання** (Внуковська-Місталь О.Г. н/к Кононенко Т.П., +Мушинський В.І., н/к Ярошинський О.Б.). За рішенням вченої ради Інституту від 26 червня поточного року винесено ухвалу припинити нарахування стипендії аспірантці денної форми навчання, а аспірантам заочної форми навчання перенести атестацію на жовтень 2009року. Але результати підсумкової атестації за рік показали, що аспірант **Мушинський В.І.** (н/к Ярошинський О.Б.) за весь період навчання в аспірантурі на

сьогодні не подав жодного розділу свого наукового доробку і написав заяву про відрядження його з аспірантури, відповідно до наказу Інституту був відряджений, а аспірантка **Внуковська-Місталь О.Г.** продовжує виконання подальшого етапу своєї дослідної роботи. Аспірантці **Філатовій А.В.** надано академічну відпустку на 1 навчальний рік по догляду за хворою дитиною.

21 вересня 2009 року на засіданні вченої ради Інституту були затверджені програми вступних питань для аспірантів зі спеціальності 09.00.12 – українознавство з таких дисциплін:

Українознавство- автори Пономаренко А.Ю., - кандидат філологічних наук, зав.відділу «Мова як українознавство», Ярошинський О.Б.- кандидат історичних наук, п.н.с. відділу геополітики та геостратегії. Програма складається з 52 теоретичних питань, надано перелік джерельної бази в кількості 20 найменувань та список основної і додаткової літератури.

Філософія – автори Кононенко Т.П.- доцент, кандидат філософських наук, заступник директора, зав.відділу, Недюха М.П.- професор, доктор філософських наук, п.н.с.відділу філософсько-психологічних проблем українознавства, Терлецький В.М.- ст.н.с.відділу філософсько-психологічних проблем українознавства. Програма складається з 75 питань до неї додана література, що містить джерела і додаткову літературу довідникового, пояснювального і критичного характеру.

Іноземна мова (англійська, німецька) – автор програми з англійської мови – Семенова О.В. – н.с.відділу інноваційних досліджень. Програма підготовлена на основі матеріалів посібників П.П.Кононенка

«Українознавство» (Підручник для вищих навчальних закладів) та І.Бахова «Англійська мова для аспірантів та здобувачів» (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Важливим критерієм є українознавчий зміст, який стосується питань науки, наукового дослідження, знайомить з вимогами до написання наукових робіт, правилами участі у міжнародних конференціях, оскільки програма розроблена для аспірантів зі спеціальності 09.00.12 – українознавство.

Програма з німецької мови розроблена Терлецьким В.М.- ст.н.с.відділу

філософсько-психологічних проблем українознавства.Граматично та складова частини програми підготовлені на виданнях та української діаспори та класичних творів німецьких авторів (Г.Гердера) і маловідомих матеріалах українських авторів (Смаль-Стоцького), які видані німецькою мовою.

У 2009 році відповідно до наказу ННДІУ у зв'язку з успішним закінченням навчального процесу в аспірантурі за спеціальністю 09.00.12 – українознавство з 31 жовтня відряджено з аспірантури аспірантів денної та заочної форм навчання та здобувачів у кількості **9 осіб**, це **5 осіб** денної форми навчання (Дякова О.В. – н/к Крисаченко В.С., Новосад С.О. – н/к Кононенко П.П., Михайленко О.П. – н/к Чередниченко О.І., Санченко А.Ю. – н/к Бевз Т.А., Старічнєва В.І. – н/к Солдатенко В.Ф.), **2 особи** – заочної (Лебедева О.В. – н/к Фігурний Ю.С., Присяжна Т.М. – н/к Сніжко В.В. та **2 особи** – здобувачі (Кухарчук С.В., - н/к Сніжко В.В., Наливайко С.С. – н/к Баран В.Д.).

За результатами складання вступних іспитів до аспірантури Інституту з 1 листопада зараховано на 2009/2010 навчальні роки за спеціальністю 09.00.12 – українознавство 5 осіб відповідно до дозволу МОН України. Бажаючих навчатися в аспірантурі на 2009/2010навчальні роки було 10 осіб, але на іспити з'явилося 8, зараховано 5.

Таким чином, станом на 1.12.2009 р. за державним замовленням в аспірантурі навчається **34 аспіранти**, з урахуванням нового набору в 2009 році, з них 12 осіб – на денній формі навчання, 18 осіб – на заочній формі Крім того, до аспірантури прикріплено **4 здобувачі**, які є співробітниками Інституту. 16 осіб із числа аспірантів +3 здобувача навчаються за історичним напрямом зі спеціальності 09.00.12- українознавство та 14 осіб + 1 здобувач за філософським напрямом. Наукових керівників 21 особа, які є співробітниками Інституту, серед них : **9 докторів наук та 12 кандидатів наук.**

Коротко про дисертантів:

Дякова О.В. – н/к Крисаченко В.С.Тема «Соціально-економічні підвалини збереження ідентичності української діаспори» - аспірантка денної форми навчання. На кінець третього року навчання в аспірантурі дисертаційна робота виконана повністю і подана науковому керівнику обсягом 212 сторінок. Робота складається із 3 розділів та 6 підрозділів та близько 400 найменувань джерельної бази, За період навчання аспірантка брала участь у 3 Міжнародних конгресах, Міжнародних конференціях, результати проведеної роботи під час навчання в аспірантурі відображені в 8 фахових виданнях. На засіданні відділу було перше слухання де було запропоновано доопрацювати наукову роботу, внести корективи.(витяг з протоколу № 8 від 27.10.2009р.).

Новосад С.О. – н/к Кононенко П.П. Тема «Феномен особистості сучасного українця в системі українознавства».Робота виконана на 90відсотків, засіданням відділу рекомендовано врахувати всі зауваження та поради і в найближчий час завершити до остаточного етапу та подати до захисту.

Михайленко О.П. – н/к Чередниченко А.О.І. – Тема « Іншомовні впливи як чинник варіативності сучасної української мови».Аспірантка повністю виконала навчальний план, склала всі кандидатські іспити, подала черновий варіант наукового дослідження на 186 сторінок. Наукова робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, додатків, списку використаної літератури, бібліографічного покажчика, робота обговорена та одобрена відділом координації вітчизняних і зарубіжних центрів українознавства.

Санченко А.Ю. – н/к Бевз Т.А. « Українознавство в умовах незалежності України (1991-2006рр.). - аспірантка денної форми навчання, завершила повністю свою наукову роботу і подала керівнику,

Старічнєва В.І. – н/к Солдатенко В.Ф. « **Феномен соборності України, як українознавча проблема**».

Лебедева О.В. – н/к Фігурний Ю.С. Тема « **Проблема походження українського народу в історіографії XIX - XXI століть**».- аспірантка заочної форми навчання, успішно закінчила навчання, склала всі кандидатські іспити, подала черновий варіант своєї наукової роботи керівнику, наукова робота складається з 3 розділів, у грудні поточного року планується слухання на відділі. За період навчання в аспірантурі аспірантка брала участь в 4 Міжнародних конгресах, які проводив

Інститут,(2005р.,2006р., 2007р.2009р.). в 2 Міжнародних конференціях, опубліковано 12 статей, з них 5 у фахових виданнях.

Присяжна Т.М. – н/к Сніжко В.В. Тема « **Філософсько-дидактичний підхід у вивченні природничого аспекту українознавства**». –аспірантка заочної форми навчання, наукова робота знаходиться на стадії завершення і під контролем наукового керівника. У процесі виконання дисертаційного дослідження виникла потреба у корегуванні теми дисертації на тему «**Філософсько-дидактичний напрям природничого концентру українознавства**».Станом на 1 листопада 2009 року готовність дисертації на 75 %, робота складається зі вступу, 3 розділів, 7 підрозділів, висновків, список використаних джерел (250) та додатку. Результати дослідження викладені: у 2 монографіях у співавторстві, 1 навчальній програмі, методичних рекомендаціях, 5 фахових статтях, 8 доповідях. Успішно складено всі кандидатські іспити. Наукову роботу обговорено на засіданні відділу 15 жовтня 2009 року.

ЗВІТ відділу аспірантури за 2010 рік

За період навчального процесу з 1 листопада 2009р. до 1 листопада 2010р. в аспірантурі ННДІУ відбулися такі події:

З 1 січня 2010р. відповідно до наказу Інституту № 8 від 13.01.2010р. відряджений аспірант заочної форми навчання директор Кримської філії **Лукашенко Віктор Володимирович** у зв'язку з рекомендацією відділу про достроковий захист наукової роботи.

1 січня поточного року згідно з поданою заявою прикріпилася терміном на один навчальний рік до відділу філософсько-психологічних проблем українознавства вчений секретар Національного заповідника «Глухів» **Мошик Ірина Вікторівна** як здобувач аспірантури для завершення своєї наукової роботи за темою «Вищі навчальні заклади Чернігівщини як осередок

формування української інтелігенції» на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Науковим керівником на підставі наказу № 85 від 11.12.2009 року призначено доктора філософських наук, професора, співробітника Інституту **Недюху Миколу Петровича**. Для завершення своєї докторської роботи згідно з поданою заявою з 1 січня 2010р. прикріпився до відділу філософсько-психологічних проблем українознавства професор кафедри правового забезпечення Національної академії оборони України **Чорний Віталій Сергійович** як докторант на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. А вже 21 червня цього року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.126.01 в Національному науково-дослідному інституті українознавства МОН України докторант **Чорний В.С.** безпосередньо за консультаціями наукового консультанта доктора філософських наук, професора **Крисаченка Валентина Семеновича**, успішно захистив свою наукову роботу за темою «Військова організація України: особливості формування та перспективи розвитку (українознавчо-філософський підхід)», за що спеціалізована вчена рада одностайно присвоїла йому науковий ступінь доктора філософських наук.

25 лютого 2010 року захистилася **Краснодемська Ірина Йосипівна** - науковий співробітник відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства за темою «Внесок вчених української діаспори європейських країн у розвиток українознавства (20-60-ті рр.ХХст.)» та отримала науковий ступінь кандидата історичних наук. Науковим керівником у здобувачки **Краснодемської І.Й.** був зав. відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства, доцент, кандидат історичних наук **Токар Леонід Кирилович**.

25 лютого захистив дисертацію на тему «Розвиток математичної освіти і науки Буковини та Північної Бессарабії (середина ХІХ – початок ХХст.)» доцент кафедри алгебри та інформатики Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича **Житарюк Іван Васильович**. на засіданні спеціалізованої ради Д 26 126.01. та отримав ступінь доктора історичних наук зі спеціальності 09.00.12 – українознавство (історичні науки). Наказом Інституту № 27 від 18 березня 2010р. **Житарюк І.В.** відкріплений від докторантури ННДІУ МОН України.

1 червня поточного року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.126.01 Національного науково-дослідного інституту українознавства відбувся захист **Охрімчук Олени Миколаївни**, головного консультанта Секретаріату Президента України, якій присвоєно науковий ступінь кандидата філософських наук за науковою темою «Формування цілісності культурного простору України як пріоритет державної гуманітарної політики». Того ж дня успішно захистив дисертацію за темою «Дніпро як феномен етнічної культури й традиційного світогляду в контексті українознавства» **Кітов Дмитро Юрійович**, співробітник Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького.

Поповнила ряди здобувачів Інституту українознавства з 1 червня 2010р. старший викладач кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури **Кучеренко Світлана Володимирівна**, яку прикріпили терміном на один навчальний рік до відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства для завершення своєї наукової роботи. Відповідно до наказу Інституту № 43 від 26.05.2010р. науковим керівником призначено **Бевз Тетяну Анатоліївну**, доктора історичних наук, співробітника Інституту.

Протягом вересня – жовтня поточного року відбулася вступна кампанія нового набору аспірантів на 2010/2011 навчальний рік. В результаті до аспірантури Інституту зараховано за державним замовленням 7 осіб: **Супрун Н.А., Сцібан О.Є., на денну форму навчання, Бондаренко М.П., Слободян Л.О., Смолов О.О., Щекун А.С., Юрченко С.В. на заочну форму навчання, крім того - 3 на платній основі (Горенко Н.С. – заочна форма навчання, Шевкопляс Т.А.- денна), в тому числі 1 здобувач (Левченко А.В.)**

Отже, станом на **1.12.2010 року** в аспірантурі ННДІУ навчається:

Всього – 36 аспірантів, з них: 5 а/відпустки (Алексєєва, Жовнір, Сафонкіна, Чапцева, Чубик)

3 платники (Горенко, Левченко, Шевкопляс)

денників 11 – у тому числі: а/в 2 (Сафонкіна, Чапцева) + 1 платник (Шевкопляс)

заочників 19 – у тому числі: а/в 2 (Алексєєва, Жовнір) + 1 платник (Горенко)

здобувачів 6 – у тому числі: а/в 1 (Чубик)+ 1 платник (Левченко)

П. Переведено на наступний рік навчання – **18 аспірантів** на II рік – 4 аспіранти; III рік – 9 аспірантів; IV рік- 4 аспіранти;

V рік - 1 аспірант (здобувач)

Ш. Відраховано в 2010 році у зв'язку із закінченням навчального процесу – **6 осіб: денників заочників здобувачів** Газізова О.О., Волошина Г.А., Висотін М.Б., Безсмертна Н.С., Гаврилюк Г.С., Непомняща Н.М.

IV Зараховано на 2010/2011 навчальний рік - 7 осіб за державним замовленням:

2 - на денну форму навчання (Супрун Н.А., Сцібан О.Є.).

5 – на заочну форму навчання (Бондаренко М.П., Слободян Л.О., Смолов О.О., Щекун А.С., Юрченко С.В.

3 платники (Горенко –заочна форма, Левченко -здобувач, Шевкопляс – денна форма)

V. Навчаються 3 здобувачі терміном 1 навчальний рік згідно з договором: Кучер В.В., Кучеренко С.В., Мошик І.В.

Таким чином: 18 – переведено; 7 – д/замовлення 2010р.; 3 – на платній основі; 5 - а/в; 3 – особи на рік Всього: 36 осіб.

Захистилися 5 осіб: Чорний В.С. (н/к Крисаченко В.С.), Житарюк І.В. (н/к Недюха М.П.) які отримали науковий ступінь докторів наук з українознавства та Краснодемська І.Й. (н/к Токар Л.К.), Охрімчук О.М.(н/к Степико М.Т.), Кітов Д.Ю (н/к Масненко В.М.), які отримали звання кандидатів наук з українознавства. Аспірантка Інституту Шостак М. захистилася в Переяслав –Хмельницькому пед. університеті ім. Г Сковороди 10 грудня 2010 року і отримала науковий ступінь кандидата історичних наук.

Мельниченко Оксана

Українознавче спрямування фахової роботи відділу науково-технічної інформації

Відділ науково-технічної інформації був створений у липні 2004 року на базі видавничо-інформаційного центру, який був призначений для видання програм, підручників, посібників, матеріалів науково-освітніх конференцій, наукових збірників, а згодом – журналу «Українознавство».

Наявність різнографа зумовлює можливість тиражування монографій, посібників, брошур, праць співробітників Інституту, інших науковців та педагогів. Технологічне забезпечення дає змогу реалізувати плани віртуального факультету (Інституту) українознавства щодо підготовки кадрів для України і діаспори. Відділ працює у напрямку вирішення наукових, методологічних та технологічних питань стосовно видання інтегративного журналу «Українознавство».

Журнал „Українознавство” є науковою темою Науково-дослідного інституту українознавства, а це означає, що на його сторінках друкуються матеріали різного наукового спрямування, які охоплюють українознавчі сфери буття і життєтворчості. Він був ініційований у 2001 р. директором Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, професором, академіком, лауреатом Міжнародної премії ім. Й.Г.Гердера Петром Петровичем Кононенком, який з того часу є його постійним головним редактором.

Окрім ідейно-напрямної колонки головного редактора, в журналі наявні такі розділи: „Людина і її справа”, „Історія. Теорія. Методологія”, „Освіта”, „Мова і майбутнє України”, „Українська суспільно-політична думка”, „Українська національна культура”, „Пам'ять історії”, „Україна – етнос”, „Україна і світ”, „Рецензії та відгуки”. Отже, читач тут знайде і матеріали фундаментальних

досліджень, і гіпотези, версії, і полемічні статті як наукових працівників Інституту, його аспірантів, так і науковців науково-освітніх установ різних міст України і світу. Тематика статей охоплює висвітлення історії українознавства у вітчизняних і зарубіжних джерелах; напрацювання у сферах джерелознавства й археології; набутки літератури і мистецтва в історичній ретроспекції та в сьогоденні; напрями практичного втілення українознавства в заклади виховання і освіти та висвітлення їх передових методів і досягнень.

У відділі систематично проводиться аналіз позитивного та негативного результату щодо випуску кожного запланованого квартального, коригуються підходи й методи підготовки кожного числа журналу. Розробляються заходи з удосконалення роботи відділу і, зокрема, редакційної роботи по відборі та науково-літературній обробці матеріалів, які складають тематичний зміст журналу. Проводиться підготовка матеріалів для електронної верстки журналу в мережі Інтернет як електронного наукового фахового видання.

Недяха Микола

Українознавство як наука і навчальна дисципліна

Показником розвитку будь-якої науки є її звернення до власних теоретико-методологічних підвалин як визначальних смислотворчих чинників, досягнення потенціалу галузі, її здобутків і проракунків, «вузьких місць», упущених можливостей, проблемних питань як своєрідних «віх» на шляху становлення та розвитку. Зазначений підхід може здійснюватися у контексті будь-якої парадигми знання, атрибутивними вимогами якої є, як відомо, прагнення до поєднання традицій і новаторства, класики і модерну. Останнє дозволяє стверджувати, що українознавство є багатопарадигмальною, а значить і відкритою до наукового співтовариства, наукою, де „працюють” і класичні, і модернові теоретико-методологічні конструкти, засоби дослідження та рефлексії, обґрунтування чи спростування ідей, поглядів, суджень, отримання нового знання.

Українознавство, попри свою молодість, поступово утверджується на вітчизняних і світових теренах як наука і навчальна дисципліна, визначилося в цілому із засадничими об'єктно-предметними підвалинами, поняттєво-категоріальним апаратом, статусом, знаходить, попри труднощі становлення й визнання, своє місце в системі наукового знання, а також як навчальний предмет в системі освіти та виховання. Дискусії, що точаться на сторінках вітчизняних та зарубіжних часописів, є свідченням, скоріше, правильності обраних напрямків розвитку галузі знання, її теоретико-методологічних, евристичних, рефлексивних можливостей, а відтак і набуття „прав громадянства”. Одна з проблем українознавства полягає в якості, обґрунтованості власного теоретико-методологічного та методичного інструментарію, визначеності предмета цієї науки. Адже не є тайною той факт, що предметна обумовленість є вирішальною щодо обґрунтування проблематики, статусу, претензій науки, її структури, функцій, експансіоністських можливостей, а відтак і місця в системі суспільствознавчого знання. Синтетичний статус науки передбачає систематизацію різних підходів, результатів досліджень, має виходити скоріше з аналітичного, а не описового визначення предмета. Хоча значення останнього підходу, виокремлення предметної сфери описовими методами, не можна недооцінювати, особливо на етапі становлення науки, адже наголошено на пріоритетах пошуку, які не реалізуються в межах предмета жодної з існуючих наук. Це — по-перше. По-друге, предмет науки не може обмежуватися наперед заданим переліком напрямків, завдань діяльності, пріоритетів дослідження. Українознавство, будучи синтетичною наукою, не може не спиратися, як справедливо наголошується в літературі, на потенціал таких наук, як історія України, етнологія, націоналізм тощо, не може не запозичувати, а тим більше ігнорувати, досягнення таких наук, як етатологія, політологія, соціологія, історія й теорія держави та права і т.ін. Адже йдеться, насамперед, про його (українознавства) науково-евристичний потенціал, спроможність давати адекватні відповіді на виклики, небезпеки та загрози століття, що наступило.

Визначення місця українознавства як науки в системі знання передбачає, зокрема, знаходження відповідей на такі питання: а) які науки утворюють щодо українознавства своєрідний теоретико-методологічний фундамент, є його засадничою підвалиною?; б) які галузі знання є однопорядковими, а які — похідними? Не менш важливого значення набуває сьогодні й праксеологічний „поверх” українознавства як засіб позиціювання України як країни, держави і суспільства в соціальному просторі і часі, в тому числі, розробка різноманітних „прикладних” програм, концепцій, політико-правових документів тощо. Звідси завдання об'єктивності, достовірності, незаангажованості знання є визначальними пріоритетами, що висуває особливі вимоги до якості українознавчих досліджень, його теоретико-методологічного інструментарію як засобу досягнення проблематики, джерельної й емпіричної бази, методу та прийомів наукового дослідження.

Необхідно зазначити, що для досягнення необхідної якості українознавчих досліджень ми маємо первинний інструментарій наукового пошуку, достатню емпіричну базу, своєрідними індикаторами якої є видані підручники, навчальні посібники, довідники, проведені міжнародні й всеукраїнські наукові та науково-практичні конференції, часописи, підготовлені та успішно захищені кандидатські і докторські дисертації тощо [1].

Не менш важливий й значущий доробок дослідження проблем українознавства складають розвідки науковців, які присвячені загальним проблемам теорії етносу, націоналізму, політології, державотворення тощо, утворюють свого роду теоретико-методологічні підвалини українознавства, його окремих напрямків [2].

Аналіз емпіричної бази сучасного українознавства не дозволяє дійти до однозначного висновку щодо статусу цієї галузі знання — фундаментального чи галузевого, прикладного чи „відомчого”, зважаючи на безпосередню підпорядкованість установи «Науково-дослідний інститут українознавства» Міністерству освіти і науки України, чи то беручи до уваги домінуючу спрямованість наукових розвідок. Адже фундаментальність — це, передусім, здатність зберігати „стійкість” — науковий та дисциплінарний імідж, аналітичний потенціал за будь-якої соціально-політичної кон'юнктури, визначитися з власним предметом, методом, принципами дослідження, поняттєво-категоріальним апаратом (як класичним, так і модерновим), окреслене поле діяльності, в тому числі з використанням експансіоністських, по доброму, засобів. Однак предметним полем цієї діяльності навряд чи можуть розглядатися спроби „збирання” українознавчої проблематики в її широкому науковому спектрі, оскільки це призводить скоріше до „розмивання” власного предмета дослідження, тоді як вторгнення на „територію” інших галузей знання веде до делегітимізації, втрати наукою самостійності, самодостатності, як методологічної, так і проблемно-пошукової.

Очевидною якістю українознавства як науки і навчального предмета має бути синтетичність, яка б ґрунтувалася на його теоретико-методологічному потенціалі, традиціях і новаціях, способах рефлексії тощо — як засобах збереження наукової та дисциплінарної ідентичності. Зазначена площина аналізу потребує, насамперед, визначення предмета вивчення українознавства, його місця в системі наук гуманітарного, суспільствознавчого профілю, визначення системи вертикальних і горизонтальних зв'язків, координації та субординації, міждисциплінарних зв'язків. В цьому відношенні роль стабілізуючого чинника може належати таким дисциплінам, як соціальна філософія, соціологія, психологія, загальна теорія систем, етнологія тощо, які в поєднанні з теоретико-методологічними концептами українознавства можуть не тільки забезпечувати приріст нового знання, а й формувати вихідну базу різноманітних дослідницьких програм і соціальних проєктів. Адже головне призначення фундаментальних досліджень — прикладне. Вони мають забезпечувати професійну діяльність фахівців, обслуговувати їхні пізнавальні, дослідницькі, просвітницько-педагогічні інтенції, прагнення та практики, тобто давати вихідну інформацію про теоретико-методологічні можливості українознавства як науки і навчальної дисципліни.

Можна окреслити декілька предметних сфер українознавства як науки.

1. Українознавство як єдність концентрів (Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова; Україна – історія; Україна – нація; Україна – держава; Україна – культура: матеріальна й духовна, освіта, мистецтво, література, філософія, релігія, економіка, право, наука, військо; Україна у міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля) дозволяє окреслити предметне поле українознавства, його системність, а отже і самодостатність, кваліфікувати як одну з перших вдалих спроб ідентифікації предмету українознавства [3].

2. Вивчення процесу генези, становлення України як країни, держави і суспільства в його історичному контексті, з'ясування місця та ролі, перспектив розвитку України в її різних вимірах: етнічному, національному, європейському, світовому, пострадянському і т.ін.

3. Осягнення сутності українського національного духу та форм його практичного втілення, реалізації в діяльності різних суб'єктів, індивідуальних і колективних, національних і світових. Сюди ми можемо віднести, насамперед, українську національну ідею, ментальні, світоглядні засади українського народу (його світовідчуття та світовідношення, укоріненість у світі тощо), Україну й світове українство як цілісність. Про „дух народу” та його значення в життєдіяльності народів і держав писали німці: Г.Гегель, М.Лацарус, Х.Штенталь, американець І.Даугелл. Й.Фіхте обґрунтував своєрідний закон розвитку духу, якому підпорядковується будь-який народ як сукупність людей, що живуть разом. Англієць К.Вільямс, А.Гіданс засобом консолідації нації, її увічнення в історії вважали духовність – розуміння спільності предків, мови, звичаїв, традицій, пам'яті тощо [4].

4. Дослідження процесу взаємодії глобального і локального, планетарних за масштабом своєї дії тенденцій з національно, регіонально особливими у різних площинах та вимірах цієї суперечливої взаємодії. Значення національного як інструментарію системного дослідження полягає в тому, що дозволяє здійснити: а) вертикальну ідентифікацію з процесом становлення та розвитку, теперішнім станом та подальшими перспективами етносу, народу, рефлексивно осягнути спадщини, сьогодення та експектації майбутнього (осьова функція); б) горизонтальну ідентифікацію з наявною спільнотою, етносом, народом, громадянським суспільством (системотворча функція). Здається, що поєднання зазначених функцій, імпліцитно обумовлених предметом українознавства, посприяє розгадці тайни нашого буття, усвідомленню меж, можливостей, укоріненості в світі, дозволить відповісти на одвічні питання: Хто ми такі? Звідки і куди йдемо?

Шлях до вселюдської спільності полягає в здатності всіх і кожного суб'єкта індивідуальної чи колективної дії виразити свою індивідуальність, неповторність, своє власне „Я” і водночас продемонструвати готовність сприйняти, зрозуміти інших як суверенних творців, при всій можливій їхній інакшості, несхожості, відмінності. Через різноманіття в його національному розвої – до загальнолюдського єднання, через розв'язання національних, етнічних, класових, регіональних проблем – до загальнопланетарного благополуччя, процвітання як вищого сенсу життя, як єдиного шансу людства вижити, зберегти себе, забезпечити власне безсмертя. Загальнолюдські інтереси невіддільні від національних, і навпаки. Більше того, останні виявляють себе як зняте партикулярне, що містить, несе в собі смислові значення планетарного масштабу. Єдність, синтез окремих станів національного, суверенних національно забарвлених перспектив розвитку в їх загальнолюдській співвіднесеності і породжує загально цивілізаційні інтереси (проблеми, суперечності), їх безумовну пріоритетність, імперативність, які можуть розв'язуватися лише спільними зусиллями народів світу. А це означає, що змістовні компоненти предмета українознавства (перехід від протидії до конструктивної взаємодії основних суб'єктів національного та світового цивілізаційного процесу, ненасильницького світу в цілому, реалізація принципу „не за рахунок людини”, а „задяля людини”, визначення пріоритетів соціальних змін, моделей розвитку України як суверенного суб'єкта світової історії, сутність та шляхи трансформації української національної ідеї у відкриті до світу і власного народу типи ідеології, подолання усталених психологічних та пропагандистських стереотипів, міфів і кліше, фрустрованої, дезорієнтованої свідомості, ціннісного релятивізму; утвердження традиційного розуміння цінностей як безумовного абсолюту тощо) обумовлюють функціональні й інструментальні, пізнавальні можливості, засоби дослідження, дозволяють використати все багатство накопиченого соціальною наукою знання – усталені парадигми, методи й прийомі пізнання, соціальні технології, а також спиратися на результати міждисциплінарних досліджень.

Зазначене розуміння предмета українознавства як науки дозволяє: а) обґрунтувати статус науки як синтетичний, тобто такий, що дозволяє дослідити діалектику взаємодії загальнолюдських і національно обумовлених факторів, застерігає як від абстрактного, так і вульгарного, примітивізованого підходу. Помилки в інтерпретації, поясненні, оцінці, реалізації атрибутивних вимог предмета науки не можуть не відобразитися на самому розумінні національного в його співвіднесеності із загальнолюдським, визначенні місця і ролі останніх у долі народів, держав, країн, земної цивілізації; б) здійснити систематизацію знання, його основних „поверхів”, поняттєво-категоріального апарату, співвідношення як з фундаментальними (філософія, політологія, соціологія тощо), так і дотичними до українознавства науками (історія України, етнологія (націологія), історія культури, фольклористика, етнографія тощо); в) обґрунтувати статус українознавства як самостійної, самодостатньої науки, яка має свій об'єкт та предмет дослідження, функції, проблемне поле діяльності та перспективи розвитку, соціальне призначення тощо.

Важливе значення в контексті забезпечення прикладних досліджень українознавства належить загальнонауковим парадигмам, як світським, так і релігійним. Перші набули ознак загальновизнаності, широкого поширення та практичного застосування. Децю складнішою є ситуація з релігійними теоретико-методологічними підвалинами як засобом рефлексії та наукового пошуку. Хоча й на вітчизняних теренах ми маємо зразки продуктивних досліджень прикладного характеру, фундаментальних за своєю сутністю, виконаних за взірцями релігійної парадигми. Зазначеному канону може, зокрема, відповідати наукове видання на честь 2000-ліття Різдва Христового „Образ Христа в українській культурі” [5].

Потребує уваги науковців і проблема співвідношення українознавства як науки і навчальної дисципліни.

Прийнято вважати, що предметом науки є закони розвитку тієї чи іншої сфери, сторони соціального життя, рівень їх осягнення й оформлення у відповідні теорії, концепції, доктрини тощо.

Навчальну дисципліну можна розглядати як дидактично оформлену систему знання, яка за своєю проблематикою є — на відміну від науки — значно ширшою, оскільки включає до своєї структури низку тем, розділів, вивчення яких обумовлюється логікою навчального процесу, завданнями виховання студентів, місцем дисципліни в процесі підготовки майбутніх фахівців тощо. Скажімо, українознавство як навчальна дисципліна передбачає науково-методичну переробку змісту науки відповідно до завдань навчально-виховного процесу (передусім, виклад усталених теоретико-методологічних положень, фактів і процесів), врахування законів педагогіки, принципів дидактики, міждисциплінарних зв'язків, обов'язковим є також вивчення донаукового етапу свого становлення і розвитку тощо. Водночас структура науки, на відміну від навчальної дисципліни, відображає процес диференціації наукового знання, появу нових, відносно самостійних її підрозділів, а також зв'язків між ними.

Навчальна дисципліна відображає той же предмет, що й наука, але опосередковано, виходячи з її змісту та рівня розвитку. Чим більші висоти підкоряються науці, чим всебічніше й ґрунтовніше вона відображає свій предмет дослідження, тим повніше може бути викладена як навчальна дисципліна, як сукупність навчальних планів і програм [6].

Актуальним завданням у зазначеному контексті постає розробка питань методики викладання українознавства, визначення його структури, обґрунтування системної цілісності, вияв впливу на процес викладання закономірностей педагогіки, принципів дидактики, визначення міждисциплінарних зв'язків, місця цього навчального предмета у процесі підготовки майбутніх фахівців, шкільних та дошкільних закладах освіти. Щонайменше, завдання відновлення й розвитку тисячолітньої вітчизняної та столітньої зарубіжної традиції світового українознавства потребує унормування на рівні навчального предмета як складової шкільного та вузівського навчально-виховного процесу.

Література

1. Кононенко П.П. Українознавство. Підручник. – К., 1996; Кононенко П.П. „Свою Україну любіть...” – К., 1996; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Освіта XXI століття: філософія родинності. – К., 2001; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: генеза і перспективи. – Обухів, 2003; Мишанич О. Українознавство як світова наукова дисципліна // Українознавство. – 2002. – № 1-2. – С.32-35; Токар Л. Українознавство в системі наук і навчальних дисциплін // Українознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 46-49; Українознавство: концепції, проблеми, документи. – К., 1995 та інші.
2. Варзар І.М. Політична етнологія як наука. – К., 1994; Варзар І.М. Із контекстів минулих літ. Вибране в концептуальних і мемуарних вимірах. Кн.1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – К., 2004; Кафарський В.І. Нація і держава: культура, ідеологія, духовність. – Івано-Франківськ, 1999; Гавриленко І.М., Мельник П.П., Недюха М.П. Соціальний розвиток. – К., 2001; Лозко Г.С. Етнологія України. (Філософсько-теоретичний та етнорелігійознавчий аспект). – К., 2004; Мироненко О., Римаренко Ю.І., Усенко І.Б., Чехович В.А. Українське державотворення. Словник-довідник. – К., 1997; Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич – Київ, 2004; Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій. – К., 1997 та інші.
3. Кононенко П.П. Концепція навчальної дисципліни „Українознавство” // Українознавство: концепції, програми, документи. – К., 1995. – С.29-42; Кононенко П.П. Українознавство. Підручник. – К., 1996. – С.24-31.
4. Княжинський А. Дух нації. Соціологічно-етнопсихологічна стадія. – Нью-Йорк, Філадельфія; Мюнхен, 1959; Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994.
5. Образ Христа в українській культурі. Видання 2-ге. / Горський В.С., Сватко Ю.І., Киричок О.Б. та ін. – К.: 2003. – 200 с.
6. Про співвідношення науки і навчальної дисципліни див.: Недюха М.П. До питання про предмет методики викладання (Постнекласичні та синергетичні аспекти) // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 63-69.

Пасемко Іван

Конгрес II: Українська освіта у світовому часопросторі

25 жовтня 2007 р. в овальній залі Київського міського будинку вчителя було гамірно і радісно. Після річної паузи вони зустрілися знову – представники Буковини і Слобожанщини, Криму і Волині, Донеччини і Львівщини, Чернігівщини і Закарпаття, посланці українства з Республіки Польщі та Федеративної Республіки Німеччини, Франції та Болгарії, Португалії та Іспанії, Придністров'я, Росії та Молдови. Усі вони зійшлися на Конгрес за покликом серця, а зібрала їх сюди велика армія українознавців Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, які цього року розглядали проблему української освіти в часопросторі, тобто українську освіту у процесі тисячоліття. Розглядали те явище як в матірній Україні, так і поза межами нашої Батьківщини, куди зла доля-мачуха закинула українців, хоча мачуху гріх її називати, бо інколи вона саме таким шляхом рятувала своїх дітей від ГУЛАГу, Соловків, лісопалів у Комі АРСР, просто від фізичного знищення, як про це доводилося згадувати авторові цих рядків у матеріалі “Часопростори української освіти” (тижневик “Українське Слово” від 24–30.10.2007 р.), що побачив світ саме напередодні відкриття II Міжнародного конгресу, який відбувався упродовж 25–27 жовтня 2007 р. До речі, Почесним Головою Конгресу був Президент України Віктор Андрійович Ющенко, а співголовами – перший заступник Міністра освіти і науки України Борис Жебровський та директор НДІУ Петро Кононенко.

Роботу Конгресу відкрив перший заступник Міністра освіти і науки МОН України Андрій Гуржій, який відзначив виняткову роль цього міжнародного заходу в подальшому розвитку української освіти в усіх кутках нашої планети. Потім прозвучав Державний Гімн України. Наступне слово А.Гуржія було присвячене пам'яті одного з провідних українознавців України і планети, доктора філології, професора, провідного наукового співробітника відділу “Мова як українознавство” НДІУ МОН України, голови Всеукраїнського товариства ім. Г.Вашенка, академіка Академії наук Вищої школи України, Української Вільної Академії Наук у США (Нью-Йорк), дійсного члена НТШ, професора Українського Вільного університету в Мюнхені А.Погрібного.

А. Гуржій дав високу оцінку діяльності колективу НДІУ, зокрема, він відзначив: “Ми цінуємо роботу, яку провів Інститут українознавства під керівництвом відомого вченого, організатора науки академіка Петра Кононенка. Радісно відчувати, що Інститут творчо працює в ім'я захисту й утвердження української мови. Несіть рідну мову до нашого народу!”

Неординарні, свіжі й захоплюючі думки висловив у своєму виступі “Українці в світовій цивілізації” народний депутат України Петро Ющенко. Він поділився з присутніми враженнями від перебування у Швейцарії, акцентував увагу на тому, який великий внесок зробили швейцарці у розвиток світової цивілізації. На противагу, в Україні, на жаль, і досі не побачили, наприклад, портретної галереї українців, які багато доклали зусиль для розвитку науки, мистецтва, літератури Вітчизни, зробили внесок у розвиток світової цивілізації. А українцям є чим пишатися: скільки хоча б лауреатів Нобелівської премії на нашій планеті, які народилися в Україні! Скільки наших діячів працювали в ім'я розвитку російської, австрійської, німецької, французької та американської науки і техніки?! Але всі дані доступні сьогодні українцям. Петро Андрійович у своїй глибоко обґрунтованій доповіді довго говорив про епоху української історії періоду Київської Русі, наводив багато фактів, коли згодом українська наука, наші фахівці, особливо випускники Києво-Могилянської академії, вчені, історики, медики, бджолярі, композитори, митці, працювали в ім'я розвитку російської, польської, австрійської, німецької, американської науки, де вони зробили безліч великих відкриттів. Зараз, осмислюючи виступ П.Ющенка, думаю, чого варте хоча б відкриття і виготовлення українським фізиком з Тернопільщини О.Смакулю приладу нічного бачення, що вкрай необхідний під час проведення нічних обстрілів з артилерії. Його ж винахід слугував для створення літаків-невидимок. Але під час Другої світової війни він був використаний німцями, а наприкінці війни О. Смакулю викрали спеціальні військові служби США, де він продовжив свою винахідницьку діяльність. Радянські спецслужби запроторили б такого вченого-фахівця, перш за все, у сибірський ГУЛАГ “как изменника родины”, де б він і завершив своє життя, і так загубили б цей дар Божий, як поховане було не одне обдаровання у вічних мерзлотах Сибіру.

Характерно, що цього року надійшло багато вітальних телеграм із США, Канади, Великобританії, Франції. Зміст їх виголосив заступник директора Інституту, завідувач відділу філософсько-психологічних проблем українознавства НДІУ МОН України доцент Т.Кононенко. Зокрема, учасників Конгресу палко привітав у своїй телеграмі Голова Управи Шкільної Ради шкіл українознавства при УККА, колишній слобожанець академік Є.Федоренко.

Присутні гаряче сприйняли виступ знаного українського кобзаря, народного артиста України В.Нечепи, котрий блискуче виконав Гімн України, який підхопили всі присутні.

З особливою увагою і зацікавленням вислухали присутні виступ П.Кононенка – директора НДІУ МОНУ, академіка УВАН у США, почесного члена багатьох українських та зарубіжних державних і громадських організацій, що вже понад 15 років очолює Інститут українознавства, інституцію, яка багато зробила для утвердження української мови (як це не прикро казати) в українській незалежній державі. Я намагався збагнути, як ми, українці, створивши начебто самостійний європейський організм-державу, допускаємо до керма окремих, здавалося б, демократичних людей, але яким байдуже українське слово. Хоча б телепрограма “Свобода слова”. Ведучий досі не володіє українською мовою, хоч обіцяє, що вивчить. Інший ведучий, може, й володіє державною мовою, але, почувши, що виступаючий говорить російською мовою, маючи зігнутий, а не випрямлений хребет (за виразом українського гумориста Євгена Дударя) до лексичних формулювань, послужливо, виявляючи свій комплекс меншовартості, переходить на мову того раба, сам стаючи таким же рабом. Думаю, що у нас мало б вистачити україномовних ведучих. Зрештою, і “Свобода слова”, й інші передачі такого ж типу – це наша своєрідна візитна картка.

У виступі П.Кононенка прозвучало багато цікавих ідей, оцінок, пропозицій, які вже давно та і зараз необхідно б втілювати в дійсність, реалізовувати. На попередньому Конгресі було внесено чимало пропозицій, багато з яких на сьогодні реалізовано в життя. Взяти хоча б діяльність таких закладів, як УГЛ при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (керівник Г.Сазоненко), УГЛ Сімферопольської гімназії (керівник Н.Руденко), як і досвід роботи школи-гімназії № 191 ім. Павла Тичини м. Києва (керівник Н.Дроздович), гімназії № 56 м. Львова (керівник Г.Лопушанська) та ін.

Цікавими були доповіді на пленарному засіданні. Заслухали глибоко аргументований і патріотичний виступ заступника директора з навчально-виховної роботи "Української школи-гімназії" Сімферопольської міської ради АРК п. О. Безнищенко, бо ж справді, як висловила доповідачка, "ця школа-гімназія – сенсація для Криму". У народі її називають "гімназією відродження". Діти тут навчаються з м. Сімферополя та навколишніх сіл. Гімназія підтримує тісні творчі зв'язки з НДІ українознавства, тому весь навчально-виховний процес проводиться на засадах українознавства. Колективу педагогів і учнів близькі слова Президента: "Думай по-українськи!". У школі-гімназії здійснюється низка виховних заходів, і один серед них – покладення квітів до пам'ятника Тарасові Шевченку. Участь гімназистів у розмаїтих конкурсах, їхні перемоги посприяли тому, що багато школярів-переможців міжнародних конкурсів навчаються у престижних коледжах США.

Продовжуючи розмову про Автономну Республіку Крим, не можу не згадати виступ директора ЗОШ №42 І–ІІІ ступенів м. Сімферополя п. Нарімана Ахмедова. Він говорив: «Історія народної освіти кримських татар має глибоке коріння... Практично в кожному селі Криму, починаючи з Х ст., функціонує мусульманська початкова школа, яка займає важливе місце в житті суспільства. Декілька століть мусульманські школи були найбільш масовими навчальними закладами в регіоні і виконували важливу гуманістичну роль. Кримські хани приділяли значну увагу розповсюдженню знань серед народу і витрачали на це великі кошти... Серйозного удару наніс національній освіті радянський тоталітарний режим у період переведення кримськотатарської мови з латини на кирилицю. У період з 1941 по 1944 р. навчальний процес у школах Криму практично не здійснювався, бо кримськотатарська школа була знищена у зв'язку з депортацією кримськотатарського народу. Більше 50 років народ жив на чужині, не маючи ніяких прав. Зараз ЗОШ №42 підтримує тісні зв'язки з Кримською філією Науково-дослідного інституту українознавства, разом з якою в школі проводилось анкетування на тему: "Про моральні і духовні цінності людини". Школа шукає друзів й однодумців в Україні і за її межами. Прикладом цього був візит учителів та учнів НВК загальноосвітньої школи №2 ім. Маркіяна Шашкевича у м. Перемишль (Польща). Гості показали театралізовану виставу, присвячену геноциду українського народу в Польщі, що його здійснювали радянські окупанти під назвою "Акція Вісла – 1947". У свою чергу, діти сімферопольської школи розповіли про геноцид 1944 р. кримськотатарського та геноцид 1932–1933 і 1937–1938 років українського народів».

Учасники Конгресу з великим зацікавленням прослухали виступи посланців українства з-за меж України, зокрема доктора В.Мокрого – жертви "Акції-47" (його батьків було переселено до Ольштина), який виголосив доповідь "З досвіду роботи кафедри українознавства міжнародних і політичних відносин" (Ягеллонський університет, Краків, Польща). В.Мокрий також очолює Фундацію ім. Св. Володимира. Багато уваги він приділив статті знаного українського вченого, автора першої української друкованої книжки – Юрія Котермака Дрогобича, який навчався свого часу в Ягеллонському університеті, а згодом був ректором найстарішого Болонського університету (Італія). Пізніше у Кракові він читав лекції з астрономії, де його студентом був Микола Копернік.

Про "Українську школу в Парижі", що діє на території Посольства України у Франції, розповіла директор цього освітнього закладу п. Олена Містраль.

Тетяна Лебединська, член НСП України, посланець Санкт-Петербурзького українства, розповідала про Шевченків Петербург, про діяльність українського осередку, яка скерована на збереження українського слова в тому складному російському світі.

Хвилюючим був виступ Дарини Тетеріної-Блохін з Мюнхена – члена Української Вільної Академії Наук у США. Її особливо обурює те, що з України часто приїжджають офіційні делегації, члени яких не володіють українською, чим ганьблять українство перед усією Європою.

Цікавим був виступ знаного українського філософа Михайла Пришляка (Італія), чие вивчення українства у закордонні має свій оригінальний доробок, свої узагальнення і висновки, і, мислиться, ця філософська спадщина ще чекає на своїх дослідників чи інтерпретаторів в Україні.

Увагу присутніх привернули виступи Василя Шинкарука (Київ) – "Українська вища школа на шляху до інформаційного суспільства", Тамари Мінченко (Чернівці) – "Інноваційні технології українознавства у змісті та структурі національної освіти", доцента Тараса Кононенка (Київ) – "Філософський аналіз феноменів освіти та науки в Україні", доктора філології Богдана Ажнюка (Київ) – "Мовна політика і верховенство права", Василя Цимбалюка (Київська область) – "Програма з українознавства".

26 жовтня 2007 р. відбувалися секційні заняття. Секція 1 – "Концептуальні проблеми розвитку національної освіти та виховання" (керівники: Ю.Фігурний, О.Ярошинський); секція 2 – "Державний стандарт освіти і національно-гуманістичні орієнтації навчально-виховного процесу" (керівники: Л.Паращенко, О.Хоменко); секція 3 – "Сучасна мовна особистість: навчання, виховання і реалізація", підсекція 1– "Формування мовного середовища у загальноосвітніх навчальних закладах" (керівники: С.Єрмоленко, Н.Бабич, В.Шляхова), підсекція 2 – "Стратегії мовної освіти у вищих навчальних закладах" (керівники: Б.Ажнюк, Г.Мацюк, А.Пономаренко, С.Чемеркін); секція 4 – "Українознавство як наукова й освітня дисципліна, методологія навчально-виховного процесу" (керівники: Л.Токар, Я.Калакура, В.Солдатенко); секція 5 – "Навчально-методичне забезпечення в умовах інноваційного розвитку освіти" (керівники: В.Сніжко, В.Вербіцький); секція 6 – "Українська освіта у країнах зарубіжжя: стан, проблеми, перспективи" (керівники: О. Галько, І. Ключковська); секція 7 – "Інноваційні стратегії в освітньому і науковому середовищі України. Стаціонарна і дистанційна освіта" (керівники: В.Кухаренко, Т.Варзар); секція 8 – "Українська вища школа: стан і перспективи" (керівники: М.Дробноход, В.Яблонський); секція 9 – "Проблеми управління та підготовки кадрів у системі національної освіти" (керівники: Т.Кононенко, М.Недюха); секція 10 – "Державна політика і перспективи розвитку системи національного виховання" (керівники: В.Крисаченко, О.Федотова, Н.Істоміна); секція 11 – "Національна культура в системі освіти України" (керівники: В.Борисенко, Л.Горенко, В.Коротя-Ковальська). Були заслухані ухвали та пропозиції керівників 11 секцій, що працювали упродовж попереднього дня.

У заключному виступі професор П.Кононенко підбив підсумки роботи Конгресу, відзначив високу активність посланців окремих областей України, особливо представників педагогічних і наукових колективів столиці України. Цьогоріч серйозно заявили про себе і посланці зарубіжного українства. Крім уже згадуваних, у роботі Конгресу взяли участь і виступили: Ольга Фішук (Португалія), Антоніна Якімова (Болгарія), Людмила Найдено (Росія), Лідія Гінда, Людмила Чолану (Молдова), Ольга Нестеренко (Придністров'я), Олена Калиниченко (Іспанія).

За пропозицією академіка П.Кононенка, була створена Міжнародна науково-координаційна рада з питань освіти, науки і культури. Одностайно Головою Ради обрано Петра Кононенка. На завершення роботи Конгресу прозвучав Державний Гімн України.

Концепція «Мова як українознавство»: етапи становлення

Українознавство, за концепцією НДІ українознавства МОН України, – це система інтегративних знань про Україну і світове українство в усіх часо-просторових вимірах. Універсальна цілісність України й українства розкривається й осягається шляхом взаємопов'язаного синхронного й діахронного розгляду центрів: Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова; Україна – нація, держава; Україна – культура (матеріальна, гуманітарно-духовна: релігія, філософія, мистецтво, освіта, наука; право; валеологія; військо); Україна в міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія [10, 19].

Обґрунтування концепції «Мова як українознавство» безпосередньо пов'язане з історією відділу мови НДІУ, який засновано в листопаді 1991 р. Ідея створення такого підрозділу в Інституті українознавства належить академіку Петру Петровичу Кононенку. Відділ мови очолила професор Світлана Яківна Єрмоленко. У наукового та освітянського загалу відразу стало виникати багато питань стосовно того, наскільки доцільний такий підрозділ у структурі Інституту українознавства, чим відрізнятимуться українознавчі дослідження мови від традиційної української лінгвістики, чи не будуть вони дублюватися чи суперечити одне одному. Відповіддю на ці питання, а також на соціальні потреби ідеології державотворення, освіти, повернення українців до рідномовних джерел стала концепція «Мова як українознавство». Українська мова як об'єкт пізнання вийшла за межі власне лінгвістичної наукової парадигми, у вивченні мови постали проблеми світоглядного характеру, розв'язати які під силу лише інтегративній системі знань.

Основу філософського осмислення мови П. Кононенко вбачає у розумінні її «як найуніверсальнішої форми і буття, і свідомості людини... Універсалізм української мови є виразником універсалізму природи, історії, людини, нації» [10, 179]. Яскравим доказом того є історія і філософія мови. Методологічні засади українознавчих досліджень концентра «Україна – мова» узагальнено у підручнику П. Кононенка «Українознавство» (1994, 1996, 2006), у монографії П. Кононенка, Т. Кононенки «Феномен української мови: генеза, проблеми, перспективи. Історична місія» [11] та численних наукових статтях цих авторів.

Я. Калакура визначає історизм провідним принципом українознавчих досліджень, що пронизує всі центри і надає українознавству довершеності як науковій системі [8, 14]. Домінування історичної проблематики притаманне й першому етапу становлення концепції «Мова як українознавство». Питання історії мови було одним із ключових на першій конференції «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства» (1992), на якій вперше прозвучала доповідь Г. Півторака «Коли ж виникла українська мова?» про першопчатки української мови та її специфічні ознаки. Ці думки потім були розвинуті в його монографії «Українці: звідки ми і наша мова?» (1993).

У відділі мови Інституту українознавства у 1993 р. розроблено навчально-виховну концепцію викладання української (державної) мови (автори: С. Єрмоленко, Л. Мацько) [15; 12]. В концепції узагальнено досвід застосування комунікативного підходу до вивчення української мови й наголошено на специфіці мовної освіти у зв'язку з державним статусом української мови. Нові аспекти були засвідчені у проблемі викладання української мови як іноземної. У названому документі вперше обґрунтовано поняття мовної особистості як результату навчання й виховання на українознавчій основі. Викладання української мови має бути підпорядковане комплексним потребам виховання мовної особистості. За концепцією С. Єрмоленко та Л. Мацько, основою мовної освіти є пробудження індивідуальної мовотворчості, таке засвоєння мови, яке забезпечує вільне самовираження особистості у різних сферах людської діяльності. У мовній освіті мають гармонійно поєднуватися три складові: грамотність, лінгвістичне мислення і національно-мовна свідомість. Українознавство як інтегральна дисципліна виокремлює в мовній освіті світоглядний принцип, формування національно-мовної картини світу [12, 304]. Ефективність мовної освіти і її відповідність сучасним стандартам визначатиметься її спроможністю дати Українській державі громадян, які вільно володіють державною мовою, забезпечити їй високий інтелектуальний розвиток, виховання духовно-емоційної сфери, національно-патріотичне виховання засобами мови.

1994 р. з'являється узагальнююча українознавча праця С. Єрмоленко «Українська мова в системі українознавства» [5], ця стаття (переописана, доопрацьована й доповнена) виходила друком під такою ж назвою 1999 р. у монографії «Нариси з української словесності» [3] та під назвою «Мова – знакова система, суспільне явище, світоглядний феномен» 2007 р. в монографії «Мова і українознавчий світогляд» [1]. Провідним у ній постає історичний аспект – синтетичний погляд на історію української мови як частину історії українського народу, його культури, освіти, науки, особливостей формування національно-мовної свідомості, що позначається й на самій науці про мову. Ретроспектива до українознавчих студій 20-х років ХХ ст. виокремлює напрямні тогочасного осмислення мовних проблем: наукове обґрунтування окремішності, самостійності української мови серед інших слов'янських мов, розгляд історії мови у нерозривному зв'язку з історією народу та етномовними контактами з іншими етнічними утвореннями, рідномовна освіта. Чому саме 20-ті роки ХХ ст.? Це був час, коли українознавство стало не лише ідеологією та філософією, а й практикою національно-духовних та державотворчих прагнень українського народу. У статті С. Єрмоленко виразно простежується своєрідний перегук ідей з працями О. Потебні, Я. Головацького, М. Грушевського, І. Огієнка, наступність у визначенні сучасних завдань українознавчої науки: «...Одне з чільних завдань українознавства – показати історію української мови не як історію фонетичних змін, переходів звуків, зміну граматичних норм, а як долю мови, що віддзеркалює долю української культури, літератури, писемних пам'яток, долю рідномовної школи. Тобто теза «історія мови – це історія народу» має бути зреалізована у висвітленні таких тем: походження української мови, етномовні конфлікти протягом минулих десятиліть; становище української мови в різних державах; мова і цілісність національної культури» [5, 186]. У процесі розвитку українознавчої парадигми акценти змінюються. Для порівняння процитуємо цей фрагмент з видання 1999 р.: «Одне з чільних завдань українознавства – показати історію української мови в комплексі (підкреслення наше – А.П.): як явище лінгвістичне (історія фонетичних змін, лексичних і граматичних норм), як явище суспільно-історичне (доля мови віддзеркалює долю української культури, літератури, писемних пам'яток, долю рідномовної школи). Тобто теза «історія мови – це історія народу» має бути зреалізована у висвітленні таких тем: походження української мови, етномовні процеси на території України; характерні ознаки національної мови; статус і стан літературної мови (підкреслення наше – А.П.); становище української мови в різних державах; мова і цілісність національної культури» [3, 400]. Ми бачимо вже не протиставлення власне лінгвістичної парадигми українознавчій (спочатку це було зумовлено потребою визначення відмінностей у цих парадигмах), а спробу комплексного аналізу історії української мови. Системність, інтегративність, цілісність є провідними напрямними для українознавчої науки. У пізніших працях з проблем мови у системі українознавства чільне місце посяде ідея універсалізму мови. Тема етномовних конфліктів (1994) еволюціонує до теми етномовних процесів (1999) на території України, набуває ваги питання стану і статусу літературної мови.

С. Єрмоленко робить висновок, що українознавство охоплює не лише відомості про структурні ознаки української мови, її суспільні функції, а й сферу психолінгвістики, що вивчає зв'язок мови з психологією народу. Оскільки у цей час у відділі мови Інституту українознавства тривала робота над проектом «Навчально-виховний зміст базової дисципліни «Українська (державна) мова», в аналізованій статті не могла не бути актуалізованою проблема мовної освіти: «Досі у вивченні мови переважає вузькофаховий, наукоподібний підхід, орієнтований на засвоєння суми знань про мову, а не засвоєння самої мови. Ідея українознавства й формування національно-мовної свідомості, виховання мовної стійкості вимагає створення нових підручників з української мови [...]. Українська мова і як об'єкт наукового дослідження, і як навчальна дисципліна потребує нового осмислення з погляду українознавства. До цього зобов'язує державний статус української мови» [5, 192].

Українознавство кінця XX – початку XXI ст. відрізнялося від українознавства 20-х років XX ст. Питання окремішності української мови у науковій літературі уже не стояло. Натомість актуалізувалося питання зв'язку мови з історією народу. Оскільки не всі праці українознавців, істориків мови були в науковому обігу, одне із завдань полягало в популяризації їх. Співробітники відділу мови Інституту українознавства підготували хрестоматію «Історія української мови» (упорядники: С. Ермоленко, А. Мойсієнко). У передмові до цього видання С. Ермоленко зазначає, що «для утвердження українознавства як філософії буття громадян незалежної держави висвітлення історії української мови в широкому контексті зв'язку із етногенезом українців, на тлі процесів розвитку національної культури, освіти має непересічне значення. ...Найбільш кваліфікований, фаховий аналіз власне мовного матеріалу (пізнання звукових і граматичних законів, аналіз писемних пам'яток і говіркових масивів) не повинен заступати основний кут бачення української проблеми — століттями утверджуване прагнення народу на свою національну окремішність, самобутність. Тому питання походження української мови охоплює не лише перелік власне лінгвістичних фактів, історії їх виникнення, а й психічні чинники: сприймання свого буття й буття своєї мови серед інших мов світу» [7, 14].

Етапною в становленні концепції «Мова як українознавство» була праця С. Ермоленко «Мова й етнос», у якій визначено: «Мова й етнос — центральна проблема українознавства. ... Мова постає як універсальна ознака етносу, тобто можна говорити про українську мовну самосвідомість, що передбачає: 1) усвідомлення окремішності своєї мови як засобу етнічної самоідентифікації особистості; 2) бачення просторового і часового поля української мови як феномена єдності, цілісності українського етносу (нації); відбиття (віддзеркалення) мовної самосвідомості в самоназвах українців та їхньої мови» [2, 56]. Ця тема проектується на осмислення ролі мови в етногенезі та утвердженні національної ідентичності українського народу, у формуванні його національних цінностей, вивчення мовної ситуації та мовної політики тих держав, до складу яких входили українські етнічні землі.

Не лишилася осторонь і методична наука. У праці Г. Онкович «Українознавство і лінгводидактика» (1997) розкрито сутність понять українолінгвознавство та лінгвоукраїнознавство як спеціальних технологій подання українознавчих знань історико-культурологічного (українолінгвознавство) й мовного (лінгвоукраїнознавство) планів на уроках українознавства чи української мови.

У монографії С. Ермоленко «Нариси з української словесності» (1999) бачимо філософське осмислення проблеми мовно-естетичних знаків національної культури, зокрема слова фольклору, мовного досвіду, закладеного у художніх текстах. У передмові «З того часу, як ми є мовою...» автор зазначає: «Різні форми людського пізнання оречовлюються в мові, існують завдяки мові. Мова розповідає нам про світ. [...] Тлумачення мовного досвіду, закладеного в художньому тексті, становить важливе завдання стилістики і водночас стосується питань філософії мови. Під час перекладу реалізуються потенційні можливості мови, відбувається пошук таких досконалих форм, які б набули в колективному сприйманні ваги мовно-естетичних знаків національної культури. [...] Мова народної пісні і високохудожнє літературне слово естетизуються у сприйманні читача, слухача і взагалі — мовця» [3, 7 – 14]. Органічно влітаються до змісту книги розділи «Мова й етнос», «Українська мова в системі українознавства».

Стаття С. Ермоленко «Українська мова кінця XX століття: парадокси оцінок» актуалізує думку М. Грушевського, що «мова вирішила долю українського відродження. Мові була зобов'язана Україна тим, що українознавство не обмежилось збиранням творів народної словесності, складанням граматик і словників, а перейшло у справжнє національне відродження» [16, 290]. Адже інтелектуальне життя нації пов'язане з усвідомленням потреби єдиної мови як консолідуючої ознаки національної спільності. Не викликає сумнівів той факт, що мовне самовираження особистості залежить від сфери її діяльності, саме тому в аналізованій період активізуються термінологічні дискусії у науковій сфері, поширюються нестандартні мовні джерела в художній літературі, а в розмовній сфері привертає увагу питання суржиків. Мовні дискусії кінця XX ст., на думку автора статті, відображають не лише процеси демократизації суспільства, а й недостатність загальної українознавчої освіти громадян України. Шлях до відродження національної самосвідомості лежить через мовну свідомість українців, через пошану до важливої форми національної єдності — сучасної літературної мови.

У праці С. Ермоленко «Українська мова як центр українознавства» (2002) вже чітко окреслено проблематику центра «Україна — мова»: «Отже, центр "українська мова" в системі українознавства передбачає висвітлення всіх питань, що стосуються універсального характеру мови: як державно-політичної проблеми, як феномена етнокультурного, суспільно-історичного, психологічного, комунікативно-прагматичного і под. Синтез цих складників забезпечує зв'язок феномена мови з іншими центрами українознавства» [6, 89].

Початок першого десятиліття XXI ст. в українознавстві позначений увагою до мови як важливого чинника існування і збереження національної ідентичності. Адже масове усвідомлення належності до однієї мовно-культурної спільноти є запорукою політичної стабільності національної держави. Спектр тем, досліджуваних і обговорюваних на українознавчих наукових конференціях у цей час, має такий вигляд: державна мова в конституційному полі, мовна стабільність — чинник політичної стабільності держави, мова і реальний патріотизм, культура мови як критерій культури людини й суспільства, громадські організації і питання мови, проблема сім'ї і мови, мовні конфлікти і гармонізація суспільства, мова і права людини, мовна стійкість і мовні обов'язки громадянина, мовний простір Сходу і Заходу.

Підготовка до Міжнародного конгресу «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (2005) внесла до концепції «Мова як українознавство» потужну соціолінгвістичну складову. Соціологічні дослідження мовної ситуації в столиці України, проведені в 2000 – 2002 роках, проаналізовано в статті П. Кононенка «Мова і майбутнє України», яка започаткувала однойменну рубрику в журналі «Українознавство» (№1, 2003). Дискусії та дослідження з мовних питань на сторінках цього часопису і послужили одним із дуже вагомих аргументів на користь нагальної потреби розробки проекту «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі». Вивчення реального стану функціонування української мови у різних суспільних сферах було спрямоване на вирішення практичних завдань розширення соціальної бази української мови і повернення їй функціональної повноти. З цією метою науковці НДІУ застосували анкетування, яким було охоплено представників усіх регіонів України, а також української діаспори в Австралії, Аргентині, Великобританії, Вірменії, Грузії, Естонії, Ізраїлі, Казахстані, Канаді, Латвії, Литві, Молдові, Німеччині, Польщі, Росії, Словаччині, США, Франції, Румунії, Угорщині. Паралельно опитування відбувалися в Інтернеті на сайті Кримської філії НДІУ під назвою «Українська мова у моєму житті», де респонденти мали змогу засвідчити власну мовну позицію в одній із 12 анонімних анкет. Результати моніторингу було оприлюднено й обговорено на Міжнародному конгресі «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі», статистичні матеріали викладено у збірнику «Соціолінгвістичний моніторинг мовою статистики» (2006). Своєрідними концептуальними узагальненнями цих досліджень стали статті С. Ермоленко «Соціальна престижність української мови» [4] та П. Кононенка «Мова і майбутнє народу» [9].

Монографія С. Ермоленко «Мова і українознавчий світогляд» (2007) підсумувала українознавчі дослідження майже двох десятиліть. У ній детально розглянуто місце української мови як суспільного та світоглядного феномену в системі українознавства, провідні напрями українознавчих студій. У післямові автор робить висновок: «Українознавство синтезує результати спеціальних досліджень мови, проєктуючи їх на мовно-національну свідомість, мовну картину світу українців, виявляючи характерні ознаки українського світогляду. Мова становить невичерпне джерело пізнання життя народу, його історичної долі й особливостей світосприймання. Бо ж спочатку було Слово» [1, 425].

Окремої уваги потребує напрям «Українознавчі орієнтири мовної освіти», адже саме на розробці цього кола питань зосереджено зусилля вчених-українознавців у кінці першого десятиліття XXI ст. У підручниках з рідної мови, які нині використовуються в загальноосвітніх навчальних закладах, по-різному репрезентовано українознавчий зміст. Програма з рідної

мови орієнтує на поєднання комунікативної, соціокультурної і власне лінгвістичної (мовної) ліній. Сучасні підручники пропонують різне співвідношення цих складників. Оптимальним видається проведення наскрізної українознавчої ідеї у змісті пропонованих вправ, завдань, у використанні художнього оформлення підручників, актуалізації ігрових моментів, необхідних для досягнення ефективного навчання.

Принцип системності набув характеру універсального правила для більшості наук, а для українознавства як інтегративної системи знань цей принцип – один з найголовніших. Концентри українознавства є своєрідними підсистемами, а всі разом вони синтезують цілісне уявлення про Україну й українство [8, 24]. Водночас кожний концентр має свою структуру. С. Єрмоленко виділяє 3 субконцентри в концентрі «Україна – мова»:

- 1) мова як феномен (зміст цього субконцентра передбачає осмислення проблем «мова й етнос», «мова і держава», «мова і культура», «мова й освіта»);
- 2) історія української мови;
- 3) історія українського мовознавства.

Спроба простежити динаміку становлення концепції «Мова як українознавство» дає змогу зробити висновок, що спочатку в українознавчих студіях домінувала проблема історії мови, з часом одним з центральних постає питання «мова й етнос», закономірним розвитком якого було вивчення мовно-естетичних знаків національної культури, мовотворчості письменників. На початку 2000-х років особливої актуальності набувають проблеми «мова і держава», «мова і суспільство», що проектується на осмислення мови як чинника національної ідентифікації та консолідації, у концепції постає виразна соціолінгвістична складова. Кінець першого десятиліття ХХІ ст. змістив акценти до українознавчої мовної освіти, сучасного підручникотворення.

Література

1. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
2. Єрмоленко С.Я. Мова й етнос // Українознавство в системі освіти. Міжнар. наук.-практ. конф. 28 – 30 березня 1996. – К.: Освіта, 1996. – С. 54 – 65.
3. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика і культура мови. ? К., 1999. ? 431 с.
4. Єрмоленко С.Я. Соціальна престижність української мови в сучасному комунікативно-інформативному світі // Українознавство. – 2005. – Число 4. – С. 55 – 56.
5. Єрмоленко С.Я. Українська мова в системі українознавства // Вісн. Київ. ун-ту. Українознавство. – Вип. 1. – 1994. – С. 182 – 192.
6. Єрмоленко С.Я. Українська мова як концентр українознавства // Наука самопізнання народу: Зб. матер. і наук. праць. На пошану 70-річчя Петра Кононенка. – К.: Веселка, 2002. – С. 85 – 90.
7. Історія української мови: Хрестоматія / Упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Авт. передмови С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 1996. – 288 с.
8. Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. – К., 2007. – 381 с.
9. Кононенко П.П. Мова і майбутнє народу // Українознавство. – 2005. – Число 4. – С. 17 – 26.
10. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник. – К.: НДІУ, 2006. – 870 с.
11. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Феномен української мови: Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 136 с.
12. Мацько Л., Єрмоленко С. Навчально-виховний зміст базової дисципліни «Українська (державна) мова» // Українознавство в розбудові держави: Матеріали щорічної Міжнар. науково-практ. конф. – К., 1994. – С. 299 – 307.
13. Науково-дослідний інститут українознавства: Довідник до 15-річчя діяльності / Упорядник О.Б. Ярошинський. – К.: НДІУ, 2007. – 216 с.
14. Онкович Г.В. Українознавство і лінгводидактика. – К.: Логос, 1997. – 105 с.
15. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови. – К., 1993. – 16 с.
16. Єрмоленко С.Я. Українська мова кінця ХХ століття: парадокси оцінок // Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах: Зб. наук. праць. – Ч. 1. – К.: Наша культура і наука, 1999. – С. 290 – 296.

Радевич-Винницький Ярослав

Лінгвоцид як предмет українознавства

Обґрунтовується твердження, що дослідження лінгвоциду не може бути всеохопним у межах лінгвістики (соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики) – його різноаспектне вивчення можливе тільки в українознавстві як цілісному комплексі наук про Україну та українство і як філософії, політиці та педагогіці національного і державного буття українського народу.

Нищення мов підлеглих народів було відоме й усвідомлюване ще за античних та середньовічних часів. "Зусилля панівної держави спрямовані на те, щоб підкореному народові не лише своє ярмо, але також задля миру в суспільстві свою мову накинати", писав Августин Блаженний (Augustinus Sanctus, 354 – 430). Над цими словами з його 19-ої книги "De civitate Dei" і реаліями свого часу розмірковував 1548 р. Теодор Бібліандер (Buchmann). Однак явище свідомого нищення мов іще декілька десятиліть тому не мало усталеної назви. Термін "лінгвоцид" був створений за моделлю слова "геноцид", яке появилось 1944 р.

Лінгвоцид, попри виняткову важливість його наукового дослідження для сучасного і майбутнього буття української нації, в офіційній соціально-гуманітарній науці не отримав очікуваного висвітлення. Терміну "лінгвоцид" немає в літературі та словниках радянської доби. Не мало його бути і в планованому майбутньому. У розробленому Інститутом мовознавства АН УРСР ім. О.О.Потебні проєкті розвитку мовознавства на 1985 – 2005 рр.[7] не лише поняття "лінгвоцид", а й найменших натяків на об'єктивне дослідження негативів у становищі української мови та на потребу висвітлення загрозливих перспектив її розвитку не було. Марно шукати цей термін і в призначених для широкого використання довідкових працях, що вийшли після 1991 р., хоча в них він мав би бути неодмінно [2], у загальних словниках [3], підручниках із загального мовознавства, історії української літературної мови та ін.

Науковий підхід до української мови, літератури, культури, до питань націології, соціології, політології, етнології, етнопсихології і т.д. неодмінно мав би вивести дослідників на явище лінгвоциду. Доволі докладно й об'єктивно описані процеси винищення українців через освіту, видавничу справу, демографічну політику, обмеження прав творчих спілок, цензуру, вилучення книжок тощо у "Політичній історії України" [4]. Однак і тут поняття лінгвоциду немає, через що описові місцями бракує мовної складової. У розлогіму розділі "Мовна політика: здобутки і проблеми" політологічної монографії І.Ф.Кураса [5] наведена низка фактів, які засвідчують різні форми лінгвоциду, проте без цілісного опису цього явища і без його термінологічного найменування. Відсутність терміну "лінгвоцид" у сучасних дослідженнях, які торкаються проблем міжнаціональних взаємин в Україні періоду її бездержавності, важко пояснити термінологічною необізнаністю. У 1992 р. 20-тисячним накладом вийшло третє видання книжки "Мова і нація" [6], яке починається розділом "Лінгвоцид", 1994 р. з'явилося 30-тисячним накладом її четверте видання [7], а 2003 р. – п'яте (наклад не вказано) [8]. 1997 р. видано 3 тис. примірників книжки "Україна: від мови до нації", де один із розділів

присвячено лінгвоцидові [9]. Щойно 2005 р. з'явилася книжка [70] із цим словом у заголовку. Видання можна вважати хрестоматією з теорії і практики нищення української мови в СРСР.

Не торкаючись тут причин ігнорування терміну "лінгвоцид", зауважимо, що ми "не зуміємо нічого побачити, поки цього не назвемо" [11], бо, щоб "відтворити світ, потрібне слово" (Поль Рікер) та що "слово є чимось пізнішим, що долучається до предмета, який уже існує, але тільки слово творить цей предмет" [72]. Щонайбільше, слово має не тільки екзистенційний зміст, а й етичний (моральний) та естетичний потенціал, який реалізується у процесі його рецепції і вживання [73].

Суть лінгвоциду

Лінгвоцид (від лат. – *lingua* – "мова" і *caedo* – "вбиваю") разом із геноцидом та етноцидом належить до тріади антигуманних процесів, спрямованих на фізичну або етнічну ліквідацію окремих людських спільнот. Лінгвоцид – свідоме, цілеспрямоване нищення мови як головної ознаки етносу, народності, нації. Він є передумовою масової манкуртизації та винародовлення народу. Без лінгвоциду неможлива втрата народом історичної пам'яті, етнічного імунітету, національно-культурної самототожності. Проміжною метою лінгвоциду є етноцид – ліквідація якогось народу як окремої етносоціальної спільноти, а його остаточною метою – асиміляція, тобто поглинання одного народу іншим з метою етнічного розширення останнього, природження його етнічної субстанції. Єврейський публіцист Поль Жіневскі запитував: "Хіба асиміляція не є безболівою смертю, яка, звичайно, краща "за остаточне розв'язання" єврейської проблеми (за Гітлером), але яка має точно такі ж наслідки?". Таке запитання мають усі підстави ставити й українці, як і інші колись чи ще й тепер поневолені народи.

Радянська наука та ідеологічні структури, які її контролювали, свідомо замовчували це слово і маніфестоване ним поняття, оскільки воно викликало надто прозорі асоціації зі становищем "національних" (російська вважалася міжнаціональною) мов підлеглих народів. Нема слова – нема проблем.

Лінгвоцид як знаряддя етноциду практикується в усіх поліетнічних державних утвореннях, де уникнути мовної боротьби між панівним і підлеглими етносами (етнічними групами) неможливо. Ілюстрацією може слугувати ставлення до української мови в минулому, коли Україна була розшматована кордонами сусідніх держав, та й нині – у тих краях, де українці живуть на своїх етнічних територіях за межами України (Росія, Білорусія, Польща, Словаччина, Румунія, Угорщина) і в самій Україні – на тих її теренах, де русифікація пустила глибокі корені.

Як ідеологія, національна політика та соціально-політична практика лінгвоцид має різні форми і використовує різні засоби [14]. Ідеалом асиміляторів є тотальний, повний лінгвоцид, коли, скажімо, заборона вживати якусь мову охоплює і письмове, й усне мовлення, всі його різновиди, стилі жанри. 1786 р. усі попи й дяки у підросійській Україні були зобов'язані правити службу Богу і читати молитви "голосом, свойственным российскому наречию", а щоб у цьому голосі не було відхилень, служителі культу були вимушені всюди, навіть удома, розмовляти тільки по-російськи. Для них заборона української мови була тотальною.

Але здійснювати тотальний лінгвоцид у повному обсязі важко або й неможливо, тому він здебільшого буває вибіркоким і проводиться де у ширших, де у вузьких масштабах. Вибірковість стосується певних сфер уживання мови, її підсистем та одиниць або певних категорій мовців.

Традиційно лінгвоцид спрямовується, передусім, на писемне мовлення – цілковито або частково (на графіку, орфографію, певні сфери писемності тощо). За Емським указом 1876 р. українці позбавлялися права друкувати оригінальні твори і переклади, крім історичних та художніх текстів, у яких "не допускати жодних відхилень від загальноновизнаного російського правопису". Емський указ забороняв також сценічні вистави українською мовою.

У ХХ ст. письмо втратило монополію на фіксацію мовлення. З'явилися нові способи його "консервування" і транспортування. Однак, звукозапис, кіно, радіо, телебачення, Інтернет відкрили широкі можливості не лише для розвитку, а й для нищення мов.

Лінгвоцид здійснюється як шляхом заборон (державою, Церквою), так і радикальнішими методами – винищенням носіїв мови або їх розсіянням. У завойованій Ірландії англійці вішали всіх місцевих католицьких священиків і вчителів. Радянська влада, прийшовши 1939 р. на західну Україну, майже поголовне репресувала (знищила або загнала в табори ГУЛАГу) місцеву українську інтелігенцію – так само, як перед цим репресувала українську інтелігенцію в УРСР, де, зокрема, були знищені майстри національної мови – письменники та її дослідники – мовознавці. "Розгром почався з Інституту мовознавства Академії наук. Перший сигнал до розгрому було подано московською газетою "Правда" від 27 квітня 1933 р. У ній з'явилася розлога стаття якогось Б.Левіна під заголовком "Як орудували буржуазні націоналісти". У цій статті підкреслювалося, що Інститут мовознавства ВУАН – це зосередження ворогів, буржуазних націоналістів, прямих спадкоємців та учнів у справі СВУ С.Єфремова. Усі наукові розвідки Інституту мовознавства – це вороже ідеологія реставрації капіталізму, відриву України від СРСР, відчуження української мови від "братерської російської" й намагання поєднати її з польською та німецькою мовами. Цю "мовознавчу дискусію" швидко завершило ДПУ, заарештувавши, починаючи з кінця 1933 і пізніше, майже всі наукові кадри і практичних популяризаторів українського мовознавства на чолі з найвидатнішими вченими того часу О.Курило, Є.Тимченком, Сулимою, О.Синявським, М.Наконечним, К.Немчиновим, С.Смеречинським, М.Драй-Хмарою" [75]. Лінгвоцид поєднали з геноцидом супроти лінгвістів. Геноцид поширили навіть на компартійну верхівку УРСР: із 102 членів і кандидатів у члени ЦК КП(б)У після чистки 1937 р. вижили тільки 3 (три).

По Другій світовій війні польська влада виселила українців з їхніх земель на подаровані їй союзниками німецькі території (акція "Вісла"). Українців розміщували врозсіп: не більше 3 – 4 родин в одній місцевості, аби вони не могли спілкуватися, організувати школу, церковну громаду тощо.

Лінгвоцид має керований характер: його організаторами і виконавцями є державні (церковні, громадсько-політичні) структури, які діють "кнутом і пряником". Коли у суспільстві виробляються відповідні тенденції, психоповедінкові моделі, вони діють самі собою – з'являється тиск соціального середовища. Йому важко або й неможливо протистояти – виникає явище автоетноциду [76], яке починається автолінгвоцидом. В.Стус розповідав про Донеччину, де він 1962 р. вчителював: "Я попросив (у їдальні): "Дайте мені, будь ласка, на перше борщ, на друге шніцель". У цей час один із шахтарів, вилаявшись матірню на мою адресу, сказав: "Ты что, падло, по-нашему говорить не умеешь? Что ты говоришь "дайте на перше", ты что, не можешь по-человечески сказать?". Що змінилося у цьому краї за 43 роки? Ось свідчення ветерана Другої світової війни з Донецька: "Людина, яка в нас розмовляє українською, може "нарватися" на багато, багато і багато проблем. Як мінімум, можуть брудно обляяти, сказати, що "скоро вас, украинцев, разрывать будем" або "Говорите нормальным человеческим языком". А можуть і з транспорту викинути, і побити – тільки за мову! <...>. І я благаю своїх онучок розмовляти в місті чужою мовою, бо дуже боюся за них!". І ще одна фраза з цієї статті: "У Донецьку серед великої кількості видань немає жодної міської газети українською мовою! А українців в області, згідно з останнім переписом, 56,7%. Так люди і перетворюються на манкуртів, на людей без історії, мови, минулого і майбутнього" [77].

У незалежній Україні 2005 р. мовна ситуація в окремих регіонах стала гіршою, ніж була в УРСР тоді, коли про цю проблему писав у книзі "Інтернаціоналізм чи русифікація?" І.Дзюба. Не лише в Польщі чи Росії, а й у Криму, на Донбасі українська мова для її носіїв часом виявляється не тільки зайвим, а й небезпечним вантажем. Автор щойно цитованого листа не назвав свого прізвища, боячись, аби його "онучки не поповнили рахунок побитих або зниклих безвісти". Навіть у Києві українськомовна людина не завжди почувається комфортно.

Питаннями лінгвоциду в Україні клопочуться в основному мовознавці-україністи, котрі мають схильність і відвагу досліджувати цю проблематику в контексті соціолінгвістики і, значно рідше, психолінгвістики та етнолінгвістики. Проте дослідження лінгвоциду не може бути обмежене рамками науки про українську мову. І за причинами, і за перебігом, і за

наслідками він є явищем екстралінгвальним, а отже виходить далеко за межі того, що Фердинанд де Соссюр називав зовнішньою лінгвістикою, і навіть за межі всієї сукупності її інтердисциплінарних відгалужень соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики та ін.

Аспекти лінгвоциду

Крім чисто лінгвістичного, у дослідженні лінгвоциду є низка інших аспектів: етно-, психо-, соціолінгвістичний, політичний, геостратегічний, економічний, демографічний, інформаційний, міжнаціональний (міжетнічний), регіонально-субетнічний, культурологічний, релігійно-конфесійний, освітній, військовий, футурологічний, зіставний, метатеоретичний та ін., без висвітлення яких сутність лінгвоциду, його причини, здійснення та наслідки не можуть бути адекватно розкриті. Зупинимося, бодай фрагментарно, на деяких із них.

Політичний аспект

Лінгвоцид – це, насамперед, політичне поняття, яке відбиває один із напрямків внутрішньої і зовнішньої мовної політики держави. Президент Франції Жорж Помпідю вважав, що з усіх політичних питань найскладніше – лінгвістичне. Провансальська, корсиканська, нормандська та інші мови Франції, які ще від ордонансу Франциска I 1539 р. заборонялися, оголошувалися патуа, а потім і мертвими, у минулому столітті почали оживати і потроху ставати на ноги, спричинюючи тим самим клопіт державі. Тому Франція ігнорує "Європейську хартію регіональних мов або мов меншин", яку двічі з поспіхом і вкрай некваліфіковано ратифікувала Верховна Рада України. Не ратифікувала цю Хартію і Російська Федерація. У цій країні вже давно виконується програма "Русский язык", при Кабінеті міністрів є Комітет російської мови, який провадить велику роботу в країнах СНД. Попри продовження російськомовної окупації України, Росія постійно тримає в напрузі українську владу і громадськість безпідставними заявами про дискримінацію російської мови, ущемлення прав російськомовного населення, насильницьку українізацію та вимогами надати російській мові статус державної в Україні. Водночас у Російській Федерації, де проживають мільйони українців, немає жодної державної української школи.

Проросійським силам в Україні, "п'ятій колонії", як і їх попередникам у радянські і царські часи, зрозуміло, що коли будуть подолані наслідки лінгвоциду, коли відбудеться мовне відродження України, про її інкорпорування Росією доведеться забути назавжди. В етнічній структурі населення Росії неросійська складова швидкими темпами збільшується, а російська, відповідно, зменшується, що для цієї держави загрожує фатальними наслідками. Поліетнічна імперія життєздатна тільки за умови домінування центрального етносу. Звідси намагання політичними, економічними, культурними, релігійними, інформаційно-мовними засобами знову інкорпорувати Україну й асимілювати українців. Має цілковиту рацію Віталій В.Дончик: "Нинішніх супротивників української мови в незалежній Україні рівно стільки, скільки й ворогів нашої незалежності".

Царська Росія провадила політику "выравнивания народностей", вважаючи, що "народ, доколе сохранил веру, язык, обычаи и законы, не может считаться покоренным" (з офіційного документу 1865 р.), комуністична Росія – політику "злиття мов", пізніше "гармонійної двомовності", яка мала ту саму мету. "Скидається на те, – пише Р.Шпорлюк, – що Сталін вважав мовну єдність одним з головних факторів виживання імперії. Класова солідарність та економічні фактори здавалися не такими важливими для інтеграції народів СРСР, як спільна мова чи спільна історична пам'ять (яку, зрештою, можна було сфабрикувати)" [78] Так думали і його наступники. Тому нині не тільки країни Прибалтики, а й Казахстан, Азербайджан, Туркменістан та інші провадять широкомасштабну політику мовної ренаціоналізації. Так, у Киргизії ухвалено закон, за яким усі держслужбовці зобов'язані знати киргизську мову, а засоби масової інформації повинні вживати її мінімум на 50%; поступово ця мова має стати основною в державі.

У США тривалий час провадилася політика melting pot ("плавильного котла"), у Польщі – політика гомогенізації. У цих країнах, як і у Великій Британії, Франції, Іспанії, Канаді, Угорщині, Чехословаччині, Туреччині, Китаї, політиці лінгвоциду властиві специфічні прикмети, неоднакові методи, темпи, рівень жорстокості тощо, але вона тотожна за метою і суттю. У сучасній Україні, де лінгвоцид значною мірою продовжується, занепокоєні громадяни, політичні та громадські організації здебільшого звинувачують у цьому владу. Справді, якщо стосовно етноменшин, насамперед російської, то внутрішня мовна політика перевищує світові стандарти, а щодо мови титульного народу, то вона постійно викликає обґрунтовані нарікання і протести. Зовнішня ж мовна політика в Україні фактично відсутня.

Подібні звинувачення можна почути на адресу влади деяких інших країн.

"Легковажна мовна політика провідної верстви, а згодом уряду в Ірландії doprowadила до майже тотального зникнення гальської мови корінного кельтського населення країни" [79]. Філософ М.Попович щодо втрати мови міркує так: "Я сказав би, що мова тут не є визначальною, – маємо приклад Ірландії, яка зберегла "серце", але мову втратила. Та ви не дорікнете їм, що вони погані кельти..." (ПІК. – 2000. – № 5). Самі ж ірландці, зокрема, Нобелівський лауреат у галузі літератури Шімус Гіні (Seamus Heaney), реагують на це інакше: "Втрата мови і при тім втрата головного визначальника ідентичності, принаймні з точки зору чужомовного доквілля, сьогодні doprowadжує деяких передових письменників Ірландії до розпаду й глибоких духовних страждань" [20]. Додамо, що нинішня ірландська держава провадить належну мовну політику. Ірландська мова оголошена державною, кожен артист зобов'язаний бодай один раз щомісяця виступати на сцені ірландською мовою, уряд домагається, щоб у Євросоюзі вона стала однією з мов другого плану.

Демографічний аспект

Поставимо запитання в дусі української "якбитології": скільки сьогодні налічувалося б українців у світі, якби вони величезними масивами не були асимільовані, якби ареал української мови, як у часи гетьманування Богдана Хмельницького й Івана Вигovskyого, простягався до Вісли, якби край, який нині називають Закарпаттям, не втратив двох третин своєї української території, якби Берестейщина і велика частина Слобожанщини (Білгородщина, значною мірою Курщина, Вороніжчина), Кубань та інші українські землі були у складі України? Якби мільйони українців, переселених або виселених у Сибір, на Далекий Схід, на Північ, у Казахстан, Середню Азію, залишалися в Україні або мали можливість національне зберегтися там, куди їх перемістила царська і більшовицька влада Росії? Якби західна українська діаспора мала підтримку материкової України, як мають розсіяні по світу євреї, поляки, хорвати, словаки та інші від своїх держав? Навіть попри революції, війни, голодомори, інші форми геноциду, українців налічувалося б принаймні на 100% більше, ніж є їх нині.

Одним з інструментів лінгвоциду є змішані шлюби. На відміну від Англії чи Франції, Російська імперія царського й комуністичного періодів всіляко заохочувала такі шлюби. Про них спеціально йшлося вже у Коломацьких статтях [21], до них спонукала Катерина II. Ідея таких шлюбів полягає в тому, що нащадки змішаних сімей переважно ідентифікують себе з державним етносом. Це знайшло своє вираження в радянському фольклорі: "Папа – турок, мама – грек, а я – русский человек".

"Збільшення міжетнічних шлюбів, – пише сучасний дослідник, – приводить до зростання чисельності соціальних груп, які "забувають" власне етнічне коріння, пристосовуються до транснаціональної пропаганди загальнолюдських цінностей" [22]. Коріння більшістю таких людей справді забувається, а щодо пропаганди "загальнолюдських цінностей", то це твердження помилкове або побудоване на свідомому спотворенні реальності. Загальнолюдські цінності існують не самі собою, а в конкретних культурно-цивілізаційних спільнотах, тому мають національну забарвленість. Невже Катерина II шляхом змішаних шлюбів планувала зміцнити загальнолюдські цінності? Або міжвоєнна Польща? І там, і там йшлося про елементарне поглинання українців, відповідно, російським і польським етносами. Інша річ, що розмови про загальнолюдські цінності використовуються для приховування справжніх цілей асиміляторів.

Як засвідчують сучасні дослідження, міжетнічні шлюби призводять до зниження інтелектуальних здібностей, підвищення відсотка смертності тощо. Тому стимулювання міжетнічних шлюбів окремі вчені розглядають як засіб етнічного геноциду [23].

Змішані шлюби масово не можуть укладатися там, де немає змішування народів. Тому царська і комуністична Росія заселяла Україну росіянами та іншими "інородцями", а українців виселяла з рідної землі. Так, за указом від 8 березня 1835 р. російські купці на три роки звільнялися від податків, якщо селилися в Києві і будували там житло. У 2-й половині XIX – на початку XX ст. (скасовано аж 1919 р.) для заохочення переїзду чиновників до України їм давали тут більшу платню. Особливо ревних нагороджували медаллю "За обрусение края". Але, очевидно, привабливішою таки була доплата:

Если продумается, в карты играя,
Поедем на Волинь для обрусения края.

Козьма Прутков.

За переписом населення 1926 р., в Радянській Україні (тоді без Галичини, Буковини та Бессарабії (південної), Закарпаття, Волинської, Рівненської областей і Криму) співвідношення росіян до українців становило 1:8,7, тобто на одного росіянина припадало майже дев'ять українців. За переписом 1989 р. ця пропорція вже становила 1:3,3. Співвідношення змінилося майже в три рази не на користь корінного населення. Від 1926 до 1989 р. російське населення України збільшилося з 2677166 до 11355582 осіб, тобто на 8678416 осіб (у 4,2 рази), а українське – після всіх возз'єднань – із 23218860 до 37419053 осіб (в 1,6 рази). Це було наслідком геноциду, етноциду і демографічної політики, суть якої відбита у фольклорі: "Хай живе москаль на Україні, а хохол – на Сахаліні".

Західні дослідники пов'язували посилення русифікації у 60 – 70-х роках минулого століття зі зміною демографічної ситуації в СРСР, а саме – швидким зростанням неросійського населення, особливо у середньо-азійських республіках, що призводило до втрати росіянами переваги в кількості, а тим самим і панівного становища. "Подолати цю загрозу можна було шляхом асиміляції українців і білорусів – з етнічного погляду ближчих до росіян народів" [24]. Цьому мали слугувати такі ідеологеми, як "гармонійна двомовність", "друга рідна мова", "взаємозбагачення мов", "дружба народів – дружба мов" тощо, під прикриттям яких відбувалося створення російських анклавів, посилення національного безправ'я, скорочення кількості національних шкіл, видань, тиражів, репертуарів, дискримінація національних меншин, зокрема, 7 мільйонів українців, які проживали за межами УРСР.

Міжнаціональний аспект

Мова є основним засобом спілкування, але тільки для тих, хто нею володіє. Щодо інших – вона є комунікативним бар'єром.

У національних республіках СРСР основна увага приділялася вивченню російської мови. Вивчалися й іноземні мови, але вкрай неефективно. Внаслідок цих обставин, російська мова ставала засобом ізоляції неросіян від світу – вони мали дивитися на світ крізь широке вікно російської і, за бажанням, вузьке вікно своєї мови.

"Поети, – зауважував В.Барка, – повинні говорити або, принаймні, читати трьома мовами. Це відкрита брама для в'язнів". І не тільки для в'язнів, а й для самої мови. Для повноцінного поступу вона має контактувати з якомога більшою кількістю мов, а не плівти у фарватері тільки однієї з них, бо це шлях до втрати творчих потенцій, гальмування або й зупинення розвитку власних виражальних засобів, шлях перетворення на анемічну копію іншої мови і, як сказав С.Караванський, до "смерти через подоби". Порівняймо: через словники російська мова пов'язана із 119 мовами світу, а українська – лише із 15 (дані за 1998 р.).

У підросійській і підрадянській Україні політика знищення провадилася не тільки щодо української мови, а й стосовно мов інших етнічних груп України – кримськотатарської, німецької, іврити, грецької і т.д.. Опосередковано, а може, й безпосередньо, це спрямовувалося знову ж таки проти української мови, оскільки:

- викликало національні заздрощі (чому, наприклад, грецькі навчальні заклади ліквідовано, а українські – ні?);
- вербувало антиукраїнські сили із неросіян;
- збільшувало масу російськомовних громадян;
- створювало однорідність (російськість) мовного простору, з яким контрастувала тільки українська мова;
- породжувало відчуття приреченості української мови, намагання утримати її при житті тільки "відсталими маргіналами-націоналістами".

Усе це разом сприяло тиску на українськомовних комунікантів, змушувало їх почуватися наче в чужій країні або ж у мовному гетто. Усвідомлення цих загроз спонукало українські патріотичні сили підтримувати національно-мовне відродження етнічних груп України.

Релігійно-конфесійний аспект

За Біблією, багатомовність є корою Господньою за гріх гордині (Вавилонське стовпотворіння). У середні віки існувало поняття тримовної єреси, згідно з яким мовами Св. Письма визнавалися тільки давньоєврейська, давньогрецька і латинська мови, а всі інші такої гідності не мали. Коли грецькі місіонери Кирило і Мефодій переклали християнські сакральні тексти старослов'янською, то німецькі латинники, казали, що гріх славити Господа "мовою базару". Подібно говорили і говорять донині ієрархи РПЦ Московського патріархату та її філії в Україні про українську мову. Ця Церква не тільки ніколи не протестувала проти лінгвоциду України, а й була та залишається одним з найпотужніших знарядь його здійснення. "Коли буде багато мов, то піде розбрат ("сму́та") на землі", – стверджував московський патріарх Никон. А щоб цього не сталося, РПЦ неодноразово докладалися до спалення українських книг і бібліотек, забороняла друкувати книги (навіть "Буквар") українською мовою, перекладати християнські тексти, виголошувати проповіді, говорити українською загалом. Понад те, РПЦ коригувала щодо мови Св. Письмо. "В книзі Естер (Есфір) І; 22 оригінал і переклади цілого світу (серед них і Острозька Біблія 1581 р.) дають: "Щоб кожен чоловік був паном у своїй мові і говорив мовою свого народу". Це дуже важливе для поневолених народів Росії місце російський св. Синод дає так: "Да будет страх им в жилищах их...", писав І.Огієнко [25].

Однак, православ'я в Україні було не метою, а засобом, як був ним і католицизм. "Позірно католицька місія Польщі на сході тільки зверху закривала її дійсні пляни – при допомозі латинського обряду систематично польщити русько-українські землі аж до їх повного винародовлення та влучення їх як невідлучної частини вдвоє меншої Польщі. Не про поширення католицької віри тут ішлося, а про культурно-політичну експансію польського народу на землі Руси" [26].

Примусове навернення греко-католиків, яке проводила духовна і світська російська влада на Правобережній Україні після її приєднання до Росії, мало наслідком перехід великої кількості їх у римо-католицизм, що своєю чергою призвело до втрати ними рідної мови та цілковитого ополчення. Мали проблему із греко-католицизмом й інші асимілятори, які збільшували свої етноси коштом українців. Земплінський жупан М.Славів у зв'язку із переписом населення 1921 р. писав у обіжнику: "На Словаччині нема ні русина, ні русинки. Це лише мадярський уряд вивдає їх для того, щоб словаків, які говорять земплінським наріччям, відірвати від корінних словаків, щоб було їх легше мадяризувати. Правда, що в них інша релігія, греко-католицька, яку називають руською вірою, але від того вони не будуть і не є русинами" [27]. Як насправді угорська влада ставилася до русинів (українців), видно з таких фактів. 1908 р. вона заборонила вживання мови "угро-росів" у всіх сферах громадського, культурного і релігійного життя, не можна було навіть катехізис учити руською мовою, а перед першою світовою війною було закрито всі, без винятку, руські школи, заборонено книгодрукування, кирилицю замінено на латиницю, цілковито латинізовано Богослужіння в руських церквах. Навіть образи – мадяризували: у старовинному монастирі в Марія-Повчі русько-слов'янські написи переробили на угорські.

Соціальний аспект

Втрата державності мала наслідком деформації в соціальній структурі українського суспільства, які призводили до лінгвоциду. Тривалий час український народ майже цілковито був позбавлений власної еліти. Вона була або знищена, або ж перейшла на бік поневолювачів. Понад половину польської аристократії становили колишні українці (Вишневецькі, Потоцькі,

Пузини та ін.), які здебільшого були найлютішими ворогами українства, його культури й мови. Неукраїнськими стали й міста. Наприклад, у Львові русини (українці) мали право селитися тільки на одній вулиці, яка й донині має назву Руської.

Ще гіршою виявилася ситуація із приєднанням України до Московії. "Перш усього українське панство, почасти куплене Московою, почасти вирізане нею, потрохи заслане, стероризоване або приголюблене, швидко покинуло свій народ, перебігло на бік дужчого, здалось, асимілювалось, стало "руським", – писав Володимир Винниченко. Українське суспільство було "сплющене" до одного класу – селянства. Це давало підстави говорити, що українською розмовляють тільки "поп і хлоп", що вона "мужицька", а в радянські часи – колгоспна ("колхозный язык"). Намагання не випустити українську мову з-під селянської стріхи мало далекосяжну мету – мовно розчленувати народ, позбавити його природного зв'язку між суспільними верствами. Це, як писав Михайло Грушевський, "прирекло б на темноту народні маси або привело б врешті-решт до існування двох мов: української для народу і (велико)російської для інтелігенції".

У радянські часи з'явилася ідея боротьби культури міста (пролетарської, прогресивної, російськомовної) і культури села (селянської, реакційної, українськомовної). Вища російська культура міста мала поглинути нижчу культуру села разом з її мовою. Але найстрашнішого удару мові було нанесено ліквідацією класу українського селянства шляхом голоду, депортацій, перетворення його на сільських пролетарів-колгоспників. Українська мова значною мірою втратила соціальну базу, наявність якої робила мову незнищенною навіть в умовах заборон та інших форм лінгвоциду.

У царські часи акцент у денаціоналізації і зросійщенні робився на верхи українського суспільства. Так, 1889 р. було заборонено українські спектаклі з життя інтелігенції, купецтва, міщанства. У радянський час зросійщували, насамперед, ту ж інтелігенцію і робітництво. Нині, коли майже дві третини населення України проживає у містах як засоби денаціоналізації, крім традиційних, використовуються маскультура, порнографія, блатний жаргон тощо – все те, що погано прищеплювалося в сільській місцевості, але тепер знаходить дорогу й туди.

Освітній аспект

Чия освіта – того й мова. Микола Костомаров на початку 60-х років XIX ст. писав: "Народ має вчитися, народ хоче вчитися; якщо ми не дамо йому умов і засобів учитися своєю мовою – він буде вчитися чужою – і наша народність загине з освітою народу". Але саме етнічну загибель неросійських народів, насамперед українського, мала на меті російська держава. "Кінцевою метою освіти всіх іногородців, що проживають у межах нашої вітчизни, безперечно, має бути обрусіння", – заявив 1870 р. міністр освіти Росії Д.Толстой. Подібну мету ставила угорська, а пізніше чехословацька влада на Закарпатській Україні, уряд міжвоєнної Польщі в Галичині й на Волині, міжвоєнної Румунії на Буковині і в Південній Бессарабії. Для радянської України показовими є такі дані: наприкінці 80-х років минулого століття на Донбасі серед науковців та освітян українці становили тільки 15%, хоча в етнічній структурі населення краю вони переважали (50,7%). "Хохлов у науку не пуцать" – золоте правило імперського думання, за яких би режимів і строїв це думання не "проістекало", – пише Д.Степовик.

Як виглядала мовно-освітня ситуація на радянській Західній Україні, можна довідатися з книжечки заслуженого вчителя України П.Сов'яка, який понад 40 років викладає історію в сільській школі на Дрогобиччині. "У той час, коли все українське було розтоптане, знецінене, зведене до нуля, коли українська мова на всіх рівнях упосліджувалася, коли педінститути випускали українських мовників низької кваліфікації, які, крім "Бур'яну" Головка, нічого не знали, бо їх так запрограмували, бо вони стали закладниками великої політики, коли на спеціальність "українська мова і література" бажаючих було мало, бо непрестинно, коли навмисно на цю спеціальність приймали калік з дефектами мови, чим в учнів викликали кпини і скептичне ставлення до предмета, вчителі російської мови були в іншому становищі. Вони не тільки одержували 15%-у надбавку до зарплати за русифікацію, а були фахово краще підготовлені, краще забезпечені посібниками, додатковою літературою, навіть зовнішністю були привабливішими. В школах часто проводився "День русского языка", згодом "Неделя", і дійшло до "Месячника". Під час тих місячників заставляли всіх учителів та учнів спілкуватися по-російськи. Своєю чергою, вчителі російської мови і літератури були своєрідними наглядачами і підганяльниками цього процесу. З високої трибуни району навіть пропонувалося вчителям історії як ідеологічного предмета перейти на російську мову викладання, тоді й вони одержать 15%-у надбавку" [28].

За 15 років незалежності ситуація в освіті змінилася, але значно меншою мірою, ніж треба було б для подолання рецидивів лінгвоциду через цю сферу суспільного життя, і незрівнянно менше, ніж про це пишуть прихильники продовження зросійщення України.

Психологічний аспект

Про негативні зміни у психології народу, який втрачає рідну мову, писали визначні українські вчені-поліглоти О.Потебня, І.Франко, І.Огієнко та ін. Говорила про це й визначний історик О.Єфименко: "У цій "денаціоналізації" українського народу є деякі практичні вигоди – зручніше, коли люди, що живуть в одній державі, розмовляють однією мовою. Але практичні вигоди аж ніяк не окупають жахливих духовних втрат, що тягне за собою перетворення однієї народності на іншу.

Втрачаючи рідну мову, народ втрачає разом із нею і своє духовне надбання, яке він нажив за багато віків, свій особливий спосіб розуміння світу, особливий спосіб передавати це розуміння, свої запаси мудрості, що зберігаються в народній поезії, у творах усної словесності, якими багатий кожний одарований народ. Познайомтеся, хоча б, наприклад, з українськими "народними думами"; кожна із них є поетичний і водночас історичний твір високої художньої і наукової вартості. І все це народ втрачає разом з мовою. Народна душа бідніє, вироджується, народ падає в своїх духовних силах, переходить на нижчий ступінь розвитку; слова чужої мови, хоч і спорідненої, є для нього мертві звуки, які не викликають думок, відчуттів, всієї тієї плідної творчої праці, що її викликають звуки мови рідної" (Пам'яті Тараса Григоровича Шевченка, 1901 р.).

Українці, загнані у російську мовну клітку й довго утримувані в ній, за інерцією продовжують перебувати у цій клітці й нині. Серед наших комплексів є і страх перед рідною мовою. "Українець, як Едип, убив свого батька – свою самість, свою мову, і вертається вона до нього хіба в пісні за столом чи, як у героя новели Ю.Щербака, у передсмертному маренні. Але й убив і дар мови. Новою, прибраною замість убитої в собі рідної мови українці ще можуть спілкуватися, виражати свою агресію, але не можуть творити (свідчення того, наприклад, російськомовні фільми кіностудії імені Довженка). І рідною теж: між його свідомістю і архетипальними, творчими пластами мови стоїть Едипів комплекс – почуття вини, ненависть до себе, що зовні проявляється як ненависть до мови, страх перед мовою та інші деструктивні почуття, що їх психологи називають синдромом розкладу" [29].

Постійний тиск, переслідування, зневажання, неможливість зробити кар'єру не могли не мати наслідків у психіці багатьох українців. Українськість витіснялася з їхньої пам'яті. А людина здебільшого намагається забути все, що асоціюється із негативними емоціями. Сформувавши українське безпам'ятство, Росія багато в чому домоглася свого: чимало українців не хочуть чути про штучні голодомори, масове розкуркулення, виселення на Північ і в Сибір, колгоспне кріпацтво, періодичні чистки в рядах КПБ(У)-КПУ, винищення інтелігенції, варварське ставлення до землі, природи і людей, яких ненавчених і неозброєних масами гнали під німецькі кулі. Ці українці й далі стоять за тих, хто це все організовував. Тому наші проблеми – як мовні, так і національні загалом – пов'язані не так із негативними сторонами ментальності, як із втраченою або спотвореною історичною пам'яттю народу.

Коли йдеться про психологічний аспект лінгвоциду, треба брати до уваги не тільки психологію поневолених, а й психологію їх поневолювачів. Англійці як імперський народ ніколи не намагалися перетворювати колоніальні народи на англійців.

Агресивні ж сусіди України тільки тим і займалися – полонізували, мадяризували, румунізували, словакізували, чехізували (у 1918 – 1938 рр.). Не маючи імперської величі, вони хотіли збільшувати свою етнічну субстанцію коштом інших народів. Останнє донині властиве росіянам. Зокрема, завдяки цьому вони зросли від 4 мільйонів у часи Богдана Хмельницького до 129 мільйонів у 1989 р.

Етнопсихолог Б.Ф.Поршнев висловився, що в історії людства ніколи не було людоїдства, бо тих, кого їли, не вважали за людей. Подібно з лінгвоцидом: аби проковтнути бодай частку України, поляки доводили, що галицький говір – це територіальний різновид польської мови, словаки – що закарпатські говірки належать до словацької мови, румуни, що українці Буковини

- це румуни, які забули румунську мову. Росіяни та зросійщені іноземці, які прагнуть дійти до Індійського океану (Петро І, В.В.Жириновський) "до Єгипта раскарачат ноги" (С.Есенін), думають ширшими масштабами, тому в минулому заявляли, що "никакого особенного малороссийского языка не было, нет б быть не может" [30], а тепер закликають: "ни под каким видом не признавать прав на существование за государством "Украина", "украинским народом" и "украинским языком" [37].

Регіонально-субетнічний аспект

Корінних мешканців України, як і сто років тому, поділяють на українців, хохлів і малоросів. Цей поділ певною мірою має і географічні контури.

Серед малоросів нерідко трапляються люди, войовничо налаштовані проти української національної ідеї, проти української мови. "Зворотний бік національного самоприниження – це почуття агресивності, що його можуть виявляти денационалізовані особи до тих, хто й надалі користується рідною мовою" [32]. На подібне перехворіла свого часу Галичина. На початку XX ст. молодше покоління місцевих москвофілів стало на позицію повного отождолення українців Галичини з росіянами, виступало за національну і культурну єдність із ними, за повний перехід на російську мову. Поступ української державності, розумна політика влади, активність громадсько-політичних сил матимуть наслідком те, що і про малоросієство через певний час українці говоритимуть у минулому часі.

Провінціалізація мови – це теж одна із форм лінгвоциду. З-під української мови вибивали діалектну підоснову, аби її саму опустити на рівень діалекту панівної мови. До російсько-українського суржика ставлення було цілком толерантне, а вживання діалектизмів у художній, публіцистичній творчості, особливо у перекладах гостро засуджувалося. Директор Інституту мовознавства АН УРСР І.Білодід всіляко поборював діалектизми з південно-західного ареалу. Однак, боротьбою з "гуцулізмами" не обмежувалися – діалектологічний матеріал, зібраний Інститутом мовознавства, під час евакуації затопили у Дніпрі, гальмували публікацію Атласу української мови, московська влада відкинула план досліджень українських говірок у РСФСР.

Ще одним напрямком лінгвоциду є намагання розколоти український народ на основі субетнічних відмінностей. Українців Сходу і Півдня оголошують ближчими до росіян, ніж до решти українців, силкуються створити "четверту" східнослов'янську націю – русинську. Дивує одноставність наших сусідів, попри їхні політичні, національні і навіть расові відмінності, у намірах розшматувати український народ. 1929 р., коли Л.Бачинський уперше назвав "Підкарпатську Русь" Закарпатською Україною, його вигнали з Чехословаччини, до якої тоді входив цей український край. Польський політик Ю.Бек на зустрічі з А.Гітлером, Й.Ріббентропом і Г.А.Мольтке 6 січня 1939 р. переконував їх, що русини Карпатської України не мають нічого спільного з українцями. 1993 р. в Угорщині русини законом відділені від українців і визнані окремою меншиною.

Історичний аспект

Одним із засобів лінгвоциду є маніпулювання історією. Коли вожді СРСР у 30-і роки перейшли з класових позицій на російськоцентричні, то була переглянута і концепція минулого. Київська Русь почала розглядатися як колиська трьох братніх народів, які мали спільну мову, що була розірвана монголо-татарською навалюю – від стовбура руської мови ("русского языка!") відросли українська й білоруська гілки. "Злиття" української і білоруської мов з російською мало виправити цю історичну "несправедливість". Те, що було спільним, повинно було знову стати спільним – за законом заперечення заперечень.

Оскільки російський народ був оголошений першим серед рівних, то почалися зміни у кадровій політиці з метою заміни керівних кадрів росіянами і нищення всього неросійського, зокрема, закладів освіти, видавництва, органів масової інформації та ін. Водночас пропаганда продовжувала говорити про небувалий розквіт радянських народів, завдяки турботі ленінської партії та її вождя Й.В.Сталіна. Турбота про мови і культури була, як сказав би Мартін Террі, виявом "позитивної дискримінації", базованої на марксистській тезі про відмирання через розквіт. Але розквіт був віртуальним, а відмирання реальним.

Футурологічний аспект

З тих понад 5,5 тисячі живих мов світу, які в останній чверті XX ст. зафіксовані ЮНЕСКО, до кінця XXI ст., за прогнозами футурологів, залишиться не більше 350 – 400. У 60-і роки минулого століття українська мова за кількістю носіїв входила до 50 найпоширеніших мов світу. Нині, очевидно, це місце втрачене. Причини відомі: це, насамперед, демографічна, мовна та освітня політика московсько-комуністичної влади у хрущовські й особливо брежнєвські часи та винародовлення й асиміляція українців в Україні, на українських землях у сусідніх країнах (Росії, Польщі, Словаччині, Білорусі, Молдові, Румунії, Угорщині) і в країнах поселення (східній і західній діаспорі).

ООН задекларувала право окремих людей і народів звільнитися від наслідків колоніальної залежності. Це право стосується і мови. Українська наука мала б докладно дослідити всі складові процесу лінгвоциду і виробити для суспільства і владних структур України конкретні рекомендації з метою його припинення, можливої ренаціоналізації бодай частини асимільованих українців та їхніх нащадків, планування мовного розвитку української етнічної (українців світу) та політичної (громадян держави України) нації на близьку і далеку перспективу. Миритися з наслідками лінгвоциду, тому що буцім-то "так історично склалося", чи вважати, що "ідеологічні та етнічні ресурси державного розвитку і планування мають локальний, короткотерміновий та дезінтеграційний характер, що не тільки не відповідає, а й суперечить сучасним світовим тенденціям" [33], означає – або не мати волі до національного життя, або ж неадекватно сприймати тенденції розвитку етнічної структури світу. "Сьогодні необхідно створити культ української мови, оскільки вона потребує допомоги кожного українця – свого носія і споконвічного хранителя. Саме культ, бо столітні безпрецедентні намагання знищити українську мову потребують сьогодні і таких же безпрецедентних зусиль щодо її повноцінного відродження" [34].

Контрлінгвоцид

Подолання наслідків багатовікового лінгвоциду та продовження його дії в добу новітньої незалежності України – це одна з найактуальніших проблем українознавства, українського життя загалом. Адже йдеться про ренаціоналізацію України, про майбутнє української нації і держави. Крім традиційних рекомендацій та заходів, пов'язаних із використанням досвіду мовного відродження Чехії, Ізраїлю, країн Прибалтики, пропонуються і радикальні засоби збереження українства в незалежній Україні. Наприклад, оголосити українців національною меншиною, і тоді на них поширюватимуться міжнародні правові акти, зокрема, "Декларація прав регіональних або меншинних мов". В.Вітковський вносить на суд громадськості начерк доктрини, суть якої полягає в тому, що "національне свідомі українці, відкинувши "народницькі" ілюзії – як загальноукраїнські, так само й вузько галицькі – мають відверто проголосити себе меншиною, непотрібною русифікованому соціуму й дискримінованому всередині його. Проголосити, аби відразу ж розпочати боротьбу – справжню, жорстку, без профанацій і сентиментів – за свої законні права меншості" [35]. Для доведення життєвості доктрини автор статті наводить такі приклади: аборигени, становлячи 1% населення Австралії, володіють територією (вони купили ці землі) завбільшки з Румунію, де живуть за власними законами і куди не допускають білих; фахівці-афроамериканці, підписуючи контракт із фірмою, обумовлюють колір шкіри свого майбутнього співробітника; з 30-тисячної японської громади Нью-Йорка третина ніколи не читає англomовної преси: їхні ЗМІ (преса, радіо, телебачення) подають інформацію не лише японською мовою, а й у японському дусі; жменька "неправильних" євреїв розпочала буквально на піску відбудовувати національну державу.

Є й інша радикальна пропозиція. "Оскільки на державному рівні ці болючі для нас, українців, питання й досі не піднімаються, і нова влада поки що не збирається припиняти дискримінацію українців в Україні, то вношу пропозицію: на базі

26. Стерчо П.. Карпато-Українська держава. Репр. вид. – Львів: "За вільну Україну", 1994. – С. 198 – 199.
27. Сов'як П. Дайте вчителю вчитися! Спогади і роздуми на порозі третього тисячоліття. – Дрогобич, 2005. – С. 16 – 17.
28. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс українців // Сучасність. – 1995. – Ч. 7 – 8. – С. 150.
29. Миллер А.И. "Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – Санкт-Петербург: Алетейя, 2000.
30. Смолин М. «Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет» // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник / Вступительная статья и комментарии М.Б.Смолина. Оформление М.Ю.Зайцева. – М.: Москва, 1998. – С.22. Збірник вийшов у серії «Пути русского имперского самосознания».
31. Масенко Л. Мова і політика. – К.: Соняшник, 1999. – С. 34.
32. Семиноженко В. Україна: гуманітарний проект – XXI // Голос України. – 2000. – 1 березня.
33. Щокін Г. Україна – центр, а не периферія Європи // Український консерватор. – 2005. – 26 липня.
34. Вітковський В. Національне відродження: в пошуках наступальної доктрини // Універсум. – 2001. – № 7 – 10. – С. 25 – 26.
35. Нікітенко К. Зробіть для українців резервацію... щоб вижили // "Нація і держава". – 2005. – 21 – 27 червня
36. Кононенко П. Десять років шляхом розвитку українознавства як цілісної науки і освітньої дисципліни // Українознавство – наука самопізнання українського народу. Матеріали Хщорічної Міжнародної науково-практичної конференції 18 – 20 жовтня 2001 р. – К.: НДІУ, 2001. – С.7.

Сніжко Валерій

Природні чинники в аналітичному психофілософському підході наукового українознавства

На сучасному етапі становлення українського національного суспільства надважливими справами є:

– привчитися усім загалом думати по-українськи – визначитися із національною ментальністю, або способом мислення;

– жити по-українськи – прагнути мати гарне здоров'я, бо воно робить націю щасливою, успішною, із великою кількістю довгожителів і значною тривалістю життя загалом, через те мати гарне здоров'я престижно, цьому сприяє лише певний спосіб життя, сформульований «національною концепцією Здоров'я»;

– бути українцями – кожна справа має робитися гуртом. А це – всеукраїнська толока завжди, бо кожен рух – неодмінно загальна справа; якщо й «хутір», то щасливий «острів Україна», який не відгороджується від світу, не утікає від нього, не поборює, а творить. Творить своє особливе, найкраще... Творити правду, творити гарне життя, творити гарну культуру, мистецтво й довкілля. Довкілля природне й урбаністичне, не як протиставлення, а як спільний консенсус Добра, Краси, Щастя.

«Зазначимо одразу: час вимагає від українського суспільства не так поліпшення окремих складників освіти, як саме реформи. Всієї системи. [...] А час поставив вимогу нової парадигми мислення: відповідно до нового статусу Української суверенної держави» [4].

Сучасне урбаністичне суспільство спирається на модерну міську основу із багатоповерхівками не у 5–16 поверхів, вже й не у 50, а значно більше, і тенденція йде до зростання, – а це вже інше сприйняття довкілля. Таким чином, відбувається докорінна зміна усіх суспільних відносин у соціоприродному українському довкіллі. Нове мусить мати й нове українське тлумачення.

На наше переконання, щонайпершим є цілісне вивчення етносу (нації) у його комплексному підході із урахуванням усіх регіональних ознак об'єкта. Тобто конкретизованим країнознавством виступає українознавство.

Вивченням природного довкілля у цільній сукупності із регіональною геопсихологією переймається природничий дослідницький напрямок наукового українознавства.

Концепція сучасного наукового українознавства сформульована академіком П.Кононенком у 90-х роках ХХ ст. Гіпотезу ж було висловлено М.Максимовичем у середині ХІХ ст. Праці М.Максимовича з етнографії, природознавства, філософії, мовознавства, археології, фольклору та історії стосувалися українського терену та українського етносу. Ці дослідження були продовжені та практично поглиблені працями П.Чубинського і Х.Вовка та ін. Концептуальну основу наукового українознавства чітко сформовано у 1920 р. С.Єфремовим у книзі «Українознавство». Проте українознавство як окрема інтегративна наука – наукове українознавство – сформувалося завдяки плідній діяльності П.Кононенка, визначивши напрямні досліджень – центри [3]. Саме за ними і проводить свої дослідження Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України.

Наукове українознавство має свою базу методів та методичних підходів у накопиченні знань про Україну та світове українство, за допомогою яких здійснює свою діяльність відповідно до теорії центрів. Методологія наукового українознавства не видуєму штучних методів та методик, навпаки, максимально широко використовує накопичені галузю наукової загальної методології, проте обов'язково адаптуючи ці дослідницькі значення до різноманітних центрів наукового українознавства.

Так, і відділ природи та психології етносу, не відкидаючи існуючого, прагне адаптувати до наукового українознавства деякі природничі та психологічні підходи, разом з тим і усталити нові оригінальні підходи дослідження філософії Природи в центрі «Україна – природа, екологія». Зокрема, Л.Отрошко прагне це дослідити через символ в Природі; Т.Присяжна – через зв'язок Природа-ментальність-особистість; М.Кононенко – через біографіологію; З.Нікітіна – через пошук методів наукового відкриття в українознавстві.

У дослідженнях різновекторних процесів становлення людства на Планеті у краєзнавчих науках можливо вважати найсучаснішим як концептуальний саме психофілософський підхід у контексті наукового українознавства. Він є більш поглибленим, ніж лінгвістично-історичний або археологічний та фольклорний підходи. Ми не прагнемо «по-новаторськи» знецінити ці підходи. Навпаки, використовуючи досягнення попередніх періодів, нині продовжуємо їх у новітньому науково-аналітичному поступі.

Існують дослідження, які вивчають психіку чи психічну поведінковість певного етносу, – етнопсихічні дослідження і, відповідно, – етнопсихологія як наука. Так само існує і психоетнічний пошук, зокрема вивчення тих психічних особливостей, які, як психоповедінкова дія, сприяють виокремленню певної людської спільноти серед інших й виникненню етносу, тож така наука, як психоетнічна екологія, має право на існування. Є дослідження естетичних особливостей певного етносу, ними займається наука етноестетика. Разом з тим є і психоестетичні дослідження – зокрема, це вивчення тих природних характеристик, які сприяли утворенню знаково-візуалізованого світогляду – стрижневої основи об'єднання людності у спільноту, в подальшому – в етнос. Головним чином це – рослини, які у стилізованому вигляді увійшли в орнаменти, оздоблення інтер'єру приміщень (а раніше присутні і в наскельних зображеннях) та одягу, взуття, гончарних виробів, а також виробів з металу, деревини, дорогоцінного каміння. Згодом, не закреслюючи рослинну етноестетичну символіку, першість на себе перебрали зображення тварин, таким чином, в етноестетиці пріоритетною виявилась тваринна символіка як мистецький «звіриний» напрямок. Вважаємо, що в утвердженні або у відновленні автентичної символіки є конче актуальним і використання автентичних назв рослин (дерев, чагарників, трав), тварин, плазунів, птахів тощо, а це в свою чергу потребує не лише розвитку розмовної лексики, яка має здолати окупаційний жаргон та брутальний сленг, а й національної природничої наукової термінології й номенклатури та українознавчо-наукової спеціальної лексики. Символи, які візуалізовували ідею певного суспільного світогляду, за зміни світогляду як постійного етноформуючого природного процесу, втрачали свою глибинно-змістову інформативність,

одночасно лишаючись знаковою особливістю суспільства, разом із запозиченістю вони існували в активному процесі культургенезу. Щодо психоїдей минулого як мудрого тодішнього світовідчуття усі нинішні витлумачення можуть бути навіть не наближеними до тих минулих, як сьогодні й майбутнє. Приміром, загальноновизнаний факт, що скульптура гігантського лева із головою людини створена за часів Давнього царства Та-Кем і мала назву Хор-ем-Хет (Хор на обрії), наступними поколіннями єгиптян мав своє достатньо відмінне витлумачення цього величного символу епохи. Те саме і стосовно «скіфських баб» із степового українського терену, і «збручанського ідола» тощо.

Разом із тим біорегіональна екологія мала важливий психічно формуючий ефект в загальній цивілізаційній генезі людства. Загалом природознавство хоча і згадується серед наук, матеріали дослідної діяльності яких мали б складати підґрунтя наукового українознавства, проте того поки що не відбувається. Тому, щоб цілісна система наукових інтегративних знань про Україну набула очевидності, потрібно мати системну методіку спеціалізованих українознавчих досліджень, де вивченню природничих засад відводиться не лише дотичне місце до інших, а провідне, саме як правдивий «фундамент наукового українознавства». Лише конкретний терен творить конкретний етнос! Хоча згодом, а іноді і на превелике горе та шкоду, певний етнос і спотворює природне довкілля та припасовує до нього екологію. Конкретний терен і його природне довкілля визначають психоетнічну основу суспільства, яке відбиває різновекторну генезу саме в конкретних природних умовах «цілісності простору і часу». Визнання на словах, а практичне нехтування засадничих основ вивчення природознавства як загальної основи наукового українознавства, не підняло його у XX ст. до рівня наукового українознавства, а, навпаки, опустило до стану «суперечливої інтерпретації, методологічної безпомічності» [6]. Дослідно-методична структура наукового українознавства не потребує автоматичного дублювання методів та методик досліджень з природознавства, етнології чи етнографії або антропології. Не слід, безсумнівно, й утворювати якісь надумані підходи, підкріплюючи їх означенням «українознавчі» чи «українознавство», – наукове українознавство від того лише втратить, а не набуде авторитету. Більшість методів дослідницько-пошукового (польового) спостереження мають бути безпосередньо адаптованими до мети і вирішення завдань, визначених науковим українознавством.

Прикладна галузь буденного ознайомлення зі своїм краєм як знанням про Україну (українознавство) має свої завдання, які успішно вирішуються туристичною діяльністю в Україні і в інших країнах шляхом організованого туризму або самостійного, чи самодіяльного, фіксованого різними технічними засобами кіно-, фото-, звукозапису тощо. Виконується така красназнавча дія у довготривалих експедиціях чи короткотривалих екскурсіях. Наукове українознавство бере на озброєння також т.зв. польові дослідження, використовуючи систему довготривалих експедицій, проте в цьому випадку вони набирають ознак вже значно ґрунтовнішої організації, і в пригоді тут стають організація експедиційної роботи, ґрунтовно розробленої з урахуванням найрізноманітнішої спеціалізації усіма природничими дисциплінами, а також і методики етнографічних досліджень, певно, що й лінгвістичних.

Водночас проведення науковим українознавством археологічних досліджень експедиційного штибу, безсумнівно, не є доречним, бо має свою унікальну і дуже складну методіку, якою володіють лише фахівці цієї галузі. Археологія об'єднує і такі науки, як палеоботаніка, палеозоологія, палеоантропологія та багато інших, як вузькоспеціалізованих, так і загального пізнавального тлумачення. Тож безпосереднє проведення ґрунтовних експедиційних археологічних спостережень є для наукового українознавства недоречним, а використання надбань фахових дослідників – В.Барана, М.Відейка, В.Даниленка, С.Сегеди, М.Чмихова та багатьох інших фахівців у психофілософському підході системи аналізу – обов'язковим. Відповідно і природничий напрямок наукового українознавства як один із методів своїх досліджень має використовувати відгуківали польові спостереження як ґрунтовно сплановану роботу, не нехтуючи також короткотривалими спостереженнями екскурсійного характеру.

Нині в геопсихології ще не розглядається вплив геоенергетичних та біоенергетичних полів на кшталт уже широкореєстрованих і докладно проаналізованих електромагнітних. Цілоком визначеним є геопсихічний вплив біогеографічного та конкретного біоценотичного середовища на соматопсихічний стан людської психіки та регіональні особливості такого впливу, які й виявляють себе в конкретній етнічній психотиповості. З цього приводу відомі спостереження німецьких дослідників (Е.Ротгакер, О.Лерш, К.Ясперс), українських (О. фон Кульчицький), советських (Л.Гумільов). Як визначення цих психотипових особливостей є спосіб мислення представників певних спільнот, нині більш уживаним є термін «ментальність». Ми ж нинішні уживанішим вважаємо «духовість», похідне від поняття «дух». Проте до цих станів людської психіки ми підходимо від архетипальних (архетип використовуємо лише як визначення, зроблене К.Юнгом, а не як розуміння «давній» чи «архаїчний» тип) закладин або першообразів людської психіки. Тож від різних архетипальних закладин, які значним чином впливають на особливості поведінки та господарської діяльності, зокрема «людина-рослина» та «людина-тварина», ми переходимо до розгляду суспільств, у яких домінує т.зв. землеробська свідомість [5].

Суспільства, де домінує людність із землеробською свідомістю, завжди прогресують, бо, систематизувавши своє безбідне проживання, вона завжди творчо прагне поліпшення своєї цивілізаційності, тобто комфорту, активно використовуючи в цьому творчість як творення конкретного продукту, проте не лише у споживачському розумінні, а значно об'ємнішому. Натомість людність із збиральницькою свідомістю, володіючи особливою творчістю, еволюціонує у відбиральницьку чи привласнюючу свідомість, коли творчий підхід сприяє цупити не лише у вільному, не привласненому, природному довкіллі, таким чином не лише у самої Природи (Природа розуміється як Абсолют, Вища Воля, зокрема «природно-надприродне»); а й у тих суспільств, які безпосередньо витворюють продукт, який відбиральники й загарбують. Така творчість вимагає неминучого поступового удосконалення приладів уживства, тортур, карання тощо. Землеробське ж творення: агротехнології, гончарство, скотарство, бондарство, а врешті – й мистецтво, писемність, література тощо. Неодмінно зауважимо, що українське суспільство, навіть на етнічному рівні, не було в своїй психосвідомісній єдності винятково землеробським. Українське суспільство – природним шляхом утворена диференційно-комплексна єдність антропного субстрату лісолокової та степової природо-кліматичних зон із стійким гірським та поморським біоценотичним елементом. Хоча домінуючою, безсумнівно, є виразна землеробська творча психосвідомість, проте оригінальність її утворюється як результат симбіозу (землеробсько-скотарської, скотарсько-кочівної, рибальсько-мисливсько-збиральницької та ремісничої) регіональних психосуб'єктивних ідей.

Мистецтво загалом виявляє себе як найвиразніше втілення знаково-візуалізованого регіонального світобачення певних суспільств. У суспільств із землеробською свідомістю в своїй основі – гуманістична людина і гуманістичне світосприйняття, яке й притаманне більшості суспільств метаєтнічного об'єднання слов'ян. Зате у кочівника пріоритети інші і інша їхня світоуявна візуалізація, символіка і уявне відтворення. Проте довгочасне спільне (щільне) існування із значною психотерпимістю сприяє загальнорегіональній єдності в одностайну спільноту, зокрема конфедерацію кланів, і згодом – в етнос із своїм складним регіональним психосуб'єктивізмом – символіко-знаковою системою і етнокультурою.

Стереотип способу групового мислення є адаптаційною функцією до конкретних регіональних умов довкілля. Такий спосіб має індивідуальну, розвинену в процесі еволюційного поступу в природних умовах конкретного природного середовища, здатність до самозбереження й подальшого спільного виживання, – інтелектуальну діяльність, яка визначає первинним суспільне задля збереження особистісного. Спільна інтелектуальна діяльність – це попервах механічне зібрання індивідуумів у людську групу шляхом узгодження принципу «подобається» – не подобається». Тривалий шлях подальшого природного, а згодом і штучного, добору, де об'єднавчим стрижневим елементом виступає пам'ять (свідома та підсвідома), яка матеріалізовує себе, виявляючись у символах, мові, одязі, харчуванні, зачісці, «оздобленні» чи прикрашанні тіла, лица тощо. Мистецтво на самому первинному рівні, навіть на стадії т.зв. магії чи у переказах та опоетизованих оповідях (міфах), акумулює усе вищепоменоване і представляє його учасникам, а особливо нащадкам, у різновиявленому візуалізованому вигляді. Стереотип

як спільне осмислення та світобачення – важлива суспільствотворча структура. Політичне утиснення національного стереотипу мислення призводить до деградації самореалізації спочатку особистості, а згодом – через мистецьку депресію та культурне уповільнення – до завмирання усіх прогресивних зрушень суспільства.

Центри активної генези людства на Планеті, як і центри геологічної, наприклад, генези Планети або навіть патогенні зони котрогось регіону, не є постійно стабільними, зокрема «вічними». Якщо, як зараз вважають, центр «виникнення» протолюдини – Східна Африка, тобто сучасний схід Африканського континенту, то навряд щоб уся Африка (Зауважимо, що не лише Африка, а й інші континенти зазнавали значних змін протягом усієї генези Планети, крім того, цих змін зазнають континенти і нині, проте вони в процесі зміни не так помітні.) географічно такою, як нині, була 4 чи 3 млн. років тому. Без сумніву, що і кліматично та ботанічно, і біогеографічно Африка не була ідентичною нинішній. Центри прогресу зародження людства наразі реєструються на теренах сучасних Південної Африки, о. Ява, Китаю та ін.

Наступний етап активності генези реєструють у нинішніх Західній Європі, Криму, Балканах, Якутії та ін. І вже відвертий цивілізаційний прогрес – царство фараонів Та-Кем (нинішній Єгипет), Єрихон, Міной, Трипільська та Яншао археологічні культури, Мохенджо-Даро, Бабілон та ін. Наступна лінія – Троя, Еллада, Левант, «Інки», «Ацтеки», царства Піднебесної (чи Середньої) країни (нинішня КНР), Давня Індія (північ сучасної Індії, Пакистан, Афганістан), Давній Іран та Давній Рим...

Зміни центрів активності генези відбувались в деякі періоди більш жваво, у інші – менш помітно або і зовсім згасали. Нині прогресує КНР, яка несе в собі найбільшу потенційну загрозу Світу, як і ісламістські фундаменталістські міжнародні угруповання і країни, що їх підтримують. Натомість потенційний прогрес – Чорне море – Дунай – Балкани – Карпати, а також північна частина Південної Америки, Африка та Австралія. Цілком вірогідно, що із потеплінням змінять свої погодно-кліматичні показники і, відповідно, цивілізаційну активність південні райони Південної Африки, Нова Зеландія, південь Аргентини, Гренландія і, вірогідно, Аляска.

Кожна епоха в розгортанні генези людства мала свої специфічні особливості в усіх регіонах Планети, які в одних суспільствах були із значною виразністю, натомість в інших – менш виразні, а в деяких і загалом ледве помітні. Проте одразу ж зауважимо, що регіональні особливості певної епохи є ледве помітними не для автохтонів, тих, які і продукують ті особливості не як особливості, а як складові розвитку свого суспільства. Непомітними чи ледве помітними ті особливості є для представників суспільств, які на момент оцінювання є менш прогресивними, чи «продвинутими».

Тож теоретизування цих епох, а це і є пригнічуючим для менш «продвинутих», через історіософію та біологізм, хоч би як вони не відрізнялись між собою, на своє ж бачення вони діяли сумісно, щоб відновити віру в долю, яка є більш живучою і прогресуючою у «продвинутих», як вважав М.Бубер, – Долю, яка нині невідворотно визначає жереб людини, – це вже не влада карми і не влада зірок; багатоманітні сили претендують на владу над людиною, проте під час безпристрасного розгляду ми побачимо, що більшість наших сучасників вірує у якусь суміш цих сил подібно до того, як у пізньому Римі пантеон являв собою суміш різноманітних богів. Якби не велися дискусії про телеологічний розвиток та органічне становлення, все ж в основі усіх стосунків лежить одержимість яви про невідворотність того, що відбувається, зокрема про необмежену причинність. Догма про невідворотність того, що відбувається, – капітуляція людини перед нестримно зростаючим світом Воно. Людина зловживає іменем долі: доля – не дзвін, перекинутий над світом людей; лише той зустрічає її, хто походить з волі. Догма про невідворотність того, що відбувається, не залишає місця волі, не залишає місця й все реальнішої відвертості, нестриманість сили якої змінює образ землі [1, 47–48]. Так, уявивши, приспаний чи бунтівний образ Землі чи Всесвіту є дуже перемінним і залежить від регіонального психосуб'єктивізму, який довше чи менше тримається в колективній свідомості гурту – клану, етносу, нації. Далі ця догма завжди дозволить особині здійснити із свого життя вимушену й необхідну обумовленість, а у вимріяному – «плишатимешся вільним». Далі М.Бубер наголошує, що єдине, що може виявлятися для людини долею, – це свідома віра в долю: вона вгамовується рухом повернення... Проте той, що повертається, вважає таку волю зневаженим станом кріпацтва. В давнину українці не вірили в Долю.

Стереотип свідомості суспільства формують мислителі, проте якщо досягнення мислительства доносились до суспільства колись в усній формі, а згодом у вигляді письмових наукових чи ідеологічних творів, то нині це здійснюється художньою літературою. І саме художня література якнайкраще доносить до всіх верств населення світогляд суспільства, а тому є виразником регіональної психічної самотності суспільства та змін у світогляді тощо. Сучасні суспільствознавці [2] наголошують, що нині суспільства знекровлені і вампіричні до такого ступеня, що їх уже не може розбурхати класичний літературний жах: романи де Сада, мабуть, занадто розтягнені, а Лотреамон місцями нудненький. Спільнота споживачів потребує роману-наркотику, оповідання-нокауту, де усе перемелює у порох і душі, й тіла персонажів. Вважатимемо, що такою й була в головних своїх рисах західноєвропейська література як виразниці західноєвропейського способу осмислення довкілля. Проте саме література значним чином зробила гуманістичнішими народні оповіді, приміром, лише після Ш.Перро, а згодом і братів Грімм та Г.Х.Андерсена в Західній Європі виникають справжні дитячі казки, бо опрацьовані цими авторами сюжети були для східноєвропейського читача жорстокими і брутальними.

Саме вихованню розуміння, що є що в свідомості українського народу, були природним чином спрямовані переоповіді усної народної творчості та структура сюжетів народної психології навіть у часи початку польської, а потім і московської «злуки».

Якраз друковані твори і відмежовували від тих «родинних возз'єднань» глибинну давньослов'янську – українську духовність. І.Огієнко наголошує, що за діяльності під час «руїни» архімандрита І. Гізеля Лавра розпочинає друкувати буквар для народу. Гізель пильнував зберігати той напрям, який надав друкарні духовий наставник народу нашого – Петро Могила.

Переконаність, що сучасна криза моралі спричинює і таке ж ставлення людства до свого співжиття із Природою, має бути підтверджена чи спростована системними дослідженнями. Українська наука такі дослідження проводила ще з 2-ої половини XIX ст. Проте аналітичної системності вони набули лише з початку XXI ст. Зокрема, нині ми маємо вести мову про створення психофілософської основи розбудови інтегральної системи екологізму в структурі наукового українознавства, концептуально вона має системно увійти в т.зв. екологічну освіту, щоби врешті-решт перетворитися в спосіб життя українців на свідомому інвайронменталістичному рівні, який визначає стосунки «громадяни – соціоприродне довкілля». Інтегральна система екологізму – це ідеологія постіндустріального суспільства, яке зрештою визнало самотинність Природи. Система інвайронменталізму – удосконалення способів продукування соціоприродного довкілля і огуманістичення урбаністичного довкілля шляхом його природоідеологізації (природокористування без істотного обмеження економічного прогресу). Практичний розвиток української екологічної філософії із своєю компонентою «тереновою свідомістю» – українська природна психофілософська компонента наукового українознавства.

В.Шевченко звертає увагу (вчення про поступ як філософія національної злагоди), що українська ідентичність під сумнів була поставлена в основному в XX ст. російськими вченими. Хоча ще Катерина II в кінці XVIII ст. українців вважала окремим народом і вживала заходів, щоб вони не втікали з Росії «як вовки в ліс», а єдналися із Петербургом. Проте від 2-ої половини XIX ст. історики та філософи Російської імперії оголосили українців «южнорусской» гілкою росіян, культура яких нібито «подпорчена» польським впливом.

Власне, так і постає проблема світового статусу українського народу: українці – хто вони? Окремий народ чи zdeформовані поляками росіяни? Крім цього, з 1-ої половини XX ст., коли виникає в Росії «євразійська» концепція, Україна почала витлумачуватися як міст, що єднає Схід і Захід. Україна в контексті «східно-західних» світоглядних міркувань постає нібито «нічия земля» – якщо вірити деяким теперішнім теоретикам і політикам, то й загалом Україна – це країна-міф. Україна нібито просякнута ірраціональністю, невизначеністю, безладдям.

Українознавці-природничники щонайперше прагнуть засвідчити те, що наукове українознавство, безсумнівно, є галуззю сучасної науки, яка розширює обсяги своїх інтересів, проте це є й значне психофілософське вчення, яке вбирає в себе висловування усіх соціологічних, політичних та природничих досліджень не лише з метою збереження, тим менше «забальзамовування» скарбу «українство», а й розгортання реально прогресуючого феномену «українство», який розвивається відповідно до українського способу життя. А от саме такий спосіб життя й має сконденсувати і втілити як «існування» наукове українознавство. Бо цілком осмислено сприймаємо для вивчення те, що Терен, як Україна, – цілісність природного комплексу довкілля, де довголітня еволюційна часопросторова геопсихічна цілісність видає нам константи Природи, Бога, Людини. Тож відповідно: саме так у всіх аспектах реальної історичної життєдіяльності і має бути дослідженням та показаним (розкритим у його сутності) феномен українства у його питомих клітинах Роду – Етносу – Нації, – а також Держави та міжнародних відносин, – на переконання П.Кононенка. Таким чином, дослідники-природничники мають вивчати Природу як філософську категорію і одночасно вивчати природне довкілля як територіальну біоценотичну структуру, що природними чинниками впливає на формування людності, яка перебуває на ній. Природне довкілля під дією антропогенного фактора перетворюється в соціоприродне довкілля, на яке продовжується антропогенний тиск, результатом якого стає урбаністичне суспільство. Відповідно до цього співробітники відділу природи та психології етносу будують свою аналітично-спостережницьку діяльність і вважають, що назва відділу потребує певних уточнень: відділ природного довкілля та української геопсихології.

Література

1. Бубер Мартин. Два образа веры: Пер. с нем. / Под ред. П.С.Гуревича, С.Я.Левит, С.В.Лёзова. – М.: Республика, 1995. – 446 с. – С.47–48.
2. Головин Е. Приближение к черной фантастике // Майринк Г. Вальпургиевая ночь: Фантастический роман. Рассказы: Пер. с нем. В. Крюкова. Предисловие Е. Головина. – Л.: Судостроение, 1991. – 304 с.
3. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
4. Кононенко П. Українська освіта: проблема реформи // Українознавство. – 2010. – №1. – С 8–20.
5. Сніжко В. Нариси з психоетнічної екології України. – К.: Веселка, 2001. – 334 с.
6. Сніжко В.В. Українознавство: природна психофілософська концепція (електронний варіант) // www.ualogos.kiev.ua

Токар Леонід

Нові тенденції в суспільних процесах на початку ХХІ століття та їх осмислення в українознавчих дослідженнях

Історичний досвід незаперечно підтверджує, що проблеми розвитку людства, як і самої Природи, можуть бути відповідно осмисленими й вирішеними тільки в єдності, у всій повноті складників цілого, у часі й просторі їхнього прояву. Але той же досвід засвідчує й інше: хоч процес цей відбувається за єдиними законами, та їх сприйняття, бачення повноти, особливостей взаємодії на різних етапах у свідомості людей відображається по-різному. А за таких обставин логічним постає і той факт, що суспільні науки, українознавство зокрема, на різних етапах буття народу виділяють у ньому ті чи інші особливості, а науковці, відповідно, домовляються про періодизацію процесу пізнання, як і періодизацію самої науки. Для останньої ж це щоразу пов'язано з осмисленням, визначенням та вирішенням ряду нових завдань, орієнтирів і пріоритетів розвитку.

До числа проблем, які невідворотно постали перед українським народом на початку ХХІ ст., слід віднести: суттєве розширення можливостей прояву його природної сутності, прискорення життєвих процесів у матеріальній і духовній сферах і, зокрема, у використанні засобів комунікації, обміні досвідом, застосуванні новітніх технологій й одночасно наростання деструктивних процесів через порушення природної логіки взаємодії: Людина – Природа – Довкілля – Екологія; посилення міграційних процесів, подальше руйнування усталених етносоціальних відносин; загострення взаємодії соціального і національного внаслідок формування нової глобальної системи економічного й політичного життя, повернення до переважно приватної форми власності зі всезростаючою роллю олігархічного й іноземного капіталу; порушення взаємодії та взаємовпливів окремих сфер, галузей та інших складників цілого, посилення їх впливу, нерідко негативного, не лише на ту чи іншу сферу і галузь буття, а й на розвиток цілого: кожної людини, нації і народу.

І як наслідок – наростання загроз для самодостатнього розвитку народу і його країни. Тепер все відчутніше стає економічна залежність України, зокрема у таких визначальних галузях господарювання, як енергетика, металургія, машинобудування, застосування наукоємних технологій і навіть сільськогосподарське виробництво. Але це тільки частина проблеми. Хоч зовні й здається, що Україна тепер вільна у прийнятті власних стратегічних і політичних рішень, але, виходячи з логіки взаємозалежності цілого та його складників, і цей аспект незалежності породжує все більше сумнівів.

Тож однозначно можна сказати, що прискорення ритму життя, набуття ним не тільки більшої масштабності, багатоплановості, повноти, а й суперечностей прояву в таких важливих сферах, як екологія, економіка, наукоємні технології, ідеологія, політика, культура, етносоціальні відносини тощо, невідворотно поставили спільноту перед необхідністю виходу на якісно новий рівень свідомості й світобачення, вироблення спроможності мислити і діяти відповідно до власного покликання, особливостей та ритму життя, а не залишатися лише пасивним спостерігачем і споживачем.

На жаль, останні 17 років після проголошення політичної незалежності України засвідчили, що все багатоманіття нерозв'язаних її проблем і тепер можна вмістити у фразях, що стали уже притчею во язицех: «Ми не знаємо, яку державу будемо» і «Маємо те, що маємо». Такі ж візії (та ще й з вуст провідників) не побуджували до бачення перспективи й творчої дії. Проте куди йдемо і як маємо діяти, й нині не стало набагато зрозумілішим спільноті.

Не готовою до пошуку відповідей на злободенні питання розвитку виявилась й українська гуманітарна наука, не говорячи уже про її участь у підготовці нової генерації кадрів дослідників, освітян та управлінців. І головною причиною такої її «ефективності» стала неспроможність сформувати цілісне бачення всього спектра проблем і завдань, які постали перед спільнотою. Невідповідність же ця обумовлена, в першу чергу, нерозробленістю теоретико-методологічної бази науки, неадекватністю її дослідницьких проектів. Гуманітарна наука і тепер свої висновки та рекомендації продовжує формувати й подавати, головним чином, на основі дослідження процесів лише в певних галузях й аналізує їх нерідко без будь-якого зв'язку та взаємодії з іншими складниками розвитку цілого.

І як наслідок – переважну більшість проблем і нині ми бачимо та намагаємося вирішувати, як правило, на чужий лад, забуваючи, що відповіді на свої запитання ми можемо і маємо віднаходити лише самі в собі, що небезпека, яка існує для нас, знаходиться не десь, не в комусь, а в нас самих. Втрата самих себе, своєї ідентичності і є тепер найбільшою загрозою для народу України.

А серед причин, які можуть привести нас до цього, перш за все, слід назвати: втрату історичної пам'яті, спроби розглядати себе поза межами історичного процесу, його тягlosti і неперервності; деформацію раціонального (природного) співвідношення в бутті народу між природним і соціальним, між «моїм» і «нашим»; порушення логіки й ієрархії в системі основоположних ідей цілого та його складників: національної ідеї й національних інтересів; національної ідеї й економіки; національної ідеї й ідеологій політичних партій та рухів; національної ідеї й державної стратегії та політики розвитку; національної ідеї й культури тощо.

Тож не випадково на початку ХХІ ст. в розвитку науки самопізнання як єдиної системи наукових інтегративних знань особливою гостротою набуває проблема вироблення все більш чіткої й оптимальної його концепції, теоретико-методологічних підвалин, осмислення закономірностей, принципів і методів добування наукового знання, формування інструментарію науки.

Це диктується, по-перше, вимогами принципово нового етапу розвитку українського народу, по-друге, новим статусом науки самопізнання як науки синтетичної, що покликана формувати знання про Україну та її народ як єдине ціле, виробити основи нового світобачення, творення й самотворення. Такий статус українознавства зобов'язує осмислювати не лише логіку його внутрішнього розвою, спрямованість і функції, а й виробити єдину й струнку систему методологічних орієнтирів, їх сутнісного й категоріального виразу, які були б покладені в основу розвитку всіх наук про українство, критичне переосмислення накопичених знань про Україну та її народ у часі і просторі їхнього прояву.

До того ж важливо, щоб уся робота з вивчення процесу формування знання про минуле й сучасне народу, осмислення його проєкцій на майбутнє не звелася до механічного поєднання знань та висновків, здобутих галузевими науками, збирання до купи уже відомого раніше, а відповідала б найвищим критеріям і стандартам сучасних міждисциплінарних досліджень. Це тим важливіше, оскільки на цьому шляху одночасно необхідно розв'язати й інше завдання – подолання глибокої кризи методології науки й осмислення нової теоретико-методологічної парадигми самопізнання й самотворення українського народу. Методологія розвою суспільних і гуманітарних наук, яка ще донедавна була всезагальною в дослідженнях науковців, перетворила наукове пізнання у різновид політичної міфології, а науку про людину й спільноту – в придаток до політичної пропаганди. Такий підхід дискредитував себе і тепер має відійти в минуле. Тож українська гуманітарна наука фактично виростає з руїн старої ідеологічної парадигми побудови наукового знання. Складність цього процесу постає тим більшою, якщо врахувати, що все це відбувається в умовах глибокої духовно-моральної кризи, засилля безпринципного прагматизму й зневіри в гуманістичні підвалини людського поступу. Світоглядна й методологічна культура як об'єкта, так і суб'єкта знань і, відповідно, наукових гуманітарних досліджень все ще залишається не відповідною.

Наука самопізнання тепер уперше постала перед дилемою відтворення ієрархічної єдності в підходах як у пізнанні сенсу життя розумного взагалі, так і в таких його проєкціях, як життя конкретної людини, нації і народу зокрема. Такі перемири диктують зростаючі вимоги і, в першу чергу, до рівня свідомості й самосвідомості не лише дослідників, а й кожної окремої людини і народу в цілому. Нині в українській спільноті на всіх її рівнях, і найвідчутніше в роботі науковців, освітян, управлінців, гостро не вистачає методологічних знань в самореалізації своєї як загальнолюдської, так і етнонаціональної сутності. Процеси тут відбуваються все ще переважно на засадах інтуїції та емоцій. За умов незалежності, може, як ніколи раніше, стало відчутним, наскільки необхідна нова методологія розвитку українського народу як цілого, так і в його проєкціях щодо кожної з сфер і галузей буття. Не дивно, що й тепер у наукових статтях, газетних публікаціях, у виступах політиків, у передачах по радіо, на телебаченні, на вуличних бігбордах вже надто часто зустрічаються різноманітні недоречності, світоглядна плутанина в тлумаченні основоположних понять і категорій науки, коли як рівнозначні вживаються поняття «національна ідея» і «загальнодержавна ідеологія». Ще й сьогодні тут можна прочитати і почути: що розвиток економіки України і має стати нашою національною ідеєю; що сама робота є національною ідеєю.

На з'їзді, що відбувся в травні 2007 р. в Калиті, однозначно було проголошено, що якість відтепер і має стати національною ідеєю українців. В іншому випадку уже народний депутат України на 5-му телеканалі (5 травня 2007 р.) з неменшою «переконаністю» заявляє, що національної ідеї, яка б об'єднала всіх на Сході і на Заході, в Україні взагалі немає. Тож нескладно побачити, що і в даному випадку свідомо чи несвідомо відбувається підміна поняття «національна ідея» і «політична ідеологія», які відрізняються і за своїм походженням, і за призначенням.

В умовах ідейної плутанини і всеїдності не меншої шкоди завдають й українські прибічники «суфійської мудрості», коли у своїх лаконізмах проголошують, що сутність української людини розкривається в грошах; що «розумний не може бути бідним»; що запровадження європейських стандартів і має стати основою нашого майбуття; що наша освіта має навчати українських студентів ідентифікувати себе з європейцями і т. ін.

Усе це лише підтверджує, по-перше, що в уявленнях спільноти свідомо чи несвідомо закладаються підвалини неабиякої світоглядної плутанини і невибагливості, що в системі її ідеалів, орієнтацій, оціночних критеріїв і духовних цінностей хтось дуже хотів би змістити акценти; по-друге, що напрацювання та видання українознавців, в т. ч. і праці науковців НДІУ МОН України, які обмежені незначними тиражами, поки що не стали надбанням провідників спільноти, освітян, учнів і студентів, широкої української громадськості. Ці та деякі інші проблеми в усій своїй багатоплановості та гостроті й стали об'єктом найпристраснішого обговорення на щорічній Міжнародній науковій конференції «Українознавство ХХІ ст.: нові вимоги, проблеми та методологія розвитку».

Обмірковуючи вкрай тривожний стан соціально-економічного розвитку, суспільно-політичного та духовного життя українського народу, учасники конференції особливу увагу зосередили на з'ясуванні причин та чинників, які привели до подальшого поглиблення економічної, політичної та духовної кризи в Україні. Серед іншого наголошувалося на невмінні наших кадрів свідомо, на наукових засадах визначити мету та пріоритети розвитку, як і засоби розв'язання існуючих проблем, в т.ч.: консолідації українського народу на засадах національної ідеї, національних інтересів, побудови національної держави і громадянського суспільства в Україні тощо. Саме вирішення цих болючих питань тепер, як ніколи раніше, робить актуальною науку цілісного самопізнання й самотворення народу, критичне переосмислення його історичного досвіду, вироблення більш дієвих механізмів самореалізації.

Все, що раніше пізнавалося на засадах інтуїції, емоційно-психологічних устремлінь народу, тепер потребує більшої зваженості, системного підходу, глибокого наукового аналізу. У процесі творення нової України рівною мірою стають небезпечними як спроби недооцінки досвіду та уроків попередників, так і дилетантизм у справах сьогодення, акцентація уваги тільки на окремих сторонах історичного процесу, оцінка досвіду та уроків лише з емоційних позицій та політичних уподобань. Запобігти всьому цьому можна лише за умови вирішення проблем розвитку на основі цілісної науки про людину, націю і народ України, забезпечення відповідної підготовки нового покоління кадрів на засадах наукового українознавства.

У наш час, напевне, кожен, хто займається науковими дослідженнями, знає, що плідними й доцільними вони можуть стати тоді, коли чітко й обґрунтовано визначена мета, завдання, пріоритети та підходи щодо організації процесу пізнання, коли вони в головному зрозумілі й сприйнятні більшістю, коли, говорячи мовою науки, вироблена концепція наукового пізнання. І це принципово як у досягненні мети дослідження, так і в розвитку самої науки. Наголошуємо на цьому не випадково, бо й сьогодні у розумінні мети, завдань і змісту українознавства (а відтак і у визначенні предмета науки), особливостей його розвитку все ще існує різнобачення якщо не за формою, то по суті. Це підтверджує, зокрема, і той факт, що хоч у вузах України уже діє понад 40 кафедр і кілька факультетів українознавства, та читається там переважно, як і раніше, всього потроху: історія й література, мова й етнологія та деякі інші дисципліни з україністики. Чи погано це? Напевне, ні! Але чи це те, що так важливо й необхідно для нашого самоусвідомлення та самоудосконалення?

Уже сама постановка проблеми та характер її обговорення на Міжнародній науковій конференції підтверджує важливість і невідкладність більш глибокого й всебічного осмислення нашого буття під новим кутом зору й, відповідно, розроблення інструментарію цього процесу. Бо ще І.Кант в «Пролеменах» застерігав, що перш ніж пізнавати, необхідно дослідити засоби пізнання й саму спроможність пізнання. Ідучи за логікою великого філософа, і в даному контексті поставимо перед собою запитання, а чи могли б ми про все це ствердно сказати стосовно власної спроможності цілісного пізнання (самопізнання) українського народу на засадах доробку лише окремих галузевих дисциплін з україністики в тому вигляді, як вони існували до 90-х років ХХ ст. Необхідно було виробити і таку спроможність, і засоби пізнання (самопізнання) українського народу. Цієї

позиції дотримуються й науковці НДІУ МОН України, визначаючи завдання, напрямки та засоби розвитку сучасного українознавства.

З перших днів діяльності Інституту (4.11.1991), біля витоків якого стояв його директор – проф. П. Кононенко, ключовими положеннями концепції українознавства стали концепти:

1) українознавство має стати єдиною системою наукових інтегративних синтетичних знань про Україну та її народ у їх часо-просторовій єдності;

2) інтегративне синтетичне українознавство є наукою, а не ідеологією і не політикою в їх окремішності. Останні ж, як і інші складники цілого, можуть і мають творитися їх чинниками на засадах науки самопізнання. Але неодмінним є те, що в її (науки) основі лежить велика сутнісна ідея об'єкта – нації чи народу як природного явища. Тому українознавство й спрямоване на дослідження саме цілісної ідеї української нації і народу як самодостатнього природного явища, на всебічне наукове осмислення, висвітлення й утвердження знань про історичний поступ народу, досвід й уроки його розвитку та перспективи в майбутньому;

3) процес пізнання об'єкта, формування й поширення знань про нього відбувається на основі методів диференціації, інтеграції й синтезу знань, і що методи ці не є антиподами чи взаємовиключаючими один одного. Вони діалектично єдині у своєму застосуванні й не можуть оптимально і доцільно використовуватися поодиноко. І будь-яка спроба протиставити інтегративне синтетичне українознавство його складовим (за концепцією НДІУ МОН України, «концентрам українознавства») – знанням та розумінню ролі природи, історії, мови, культури, етнології тощо – у розвитку людської спільноти може виникнути лише внаслідок неформованості розуміння діалектичної єдності методів пізнання цілого. При цьому єдність тут важлива в оцінці й аналізі процесу не лише в просторі (сферах буття: економічній, політичній, духовній тощо), а й неодмінно в часі. Інакше не можна зрозуміти ролі тяглості історичного процесу, значення його досвіду та уроків у самореалізації народу;

4) процес пізнання об'єкта (народу й країни) та оптимізація знань про нього, як і його розвиток, є процесом неперервним. І саме тому новітнє знання не може розвиватися без будь-якого зв'язку з попереднім, витоками, підставами та важливими етапами свого становлення.

На жаль, люди нерідко схильні до перебільшення значимості свого часу і своїх суджень про нього. Декому здається, що саме його час і його судження тільки й відтворюють сутність буття і процес його пізнання, а тому і є вершиною у поступі. Та виокремленість будь-якого етапу з історичного контексту може привести лише в тупик. І чи не тут маємо шукати першопричини тієї плутанини й різноголосся у розумінні сенсу, перспектив і засобів розвитку, які характерні для нашого часу;

5) наука українознавства є визначальним чинником процесу самопізнання, самовдосконалення й самореалізації її об'єкта, і її розвиток неодмінно пов'язаний з оптимізацією знань про нього і щоразу він буде наближати нас до тієї його межі, де об'єкт і предмет науки мали б складати єдине ціле – оптимальне знання про Україну і її народ.

Підкреслити це хотілося б особливо, тому що декому і в наш час здається, що українознавство – це не об'єктивна реальність, а, скоріше, витвір суб'єкта, данина політичній моді. Принаймні так інтегративне синтетичне українознавство ще й на початку ХХІ ст. сприймається не тільки окремими управлінцями в системі освіти, а й у ряді академічних інститутів. Навіть спроба НДІУ МОН України долучити представників академічної науки до підготовки Державної цільової програми «Українознавство» зустріла не просто не розуміння, а серйозний спротив. Зокрема, таким був відгук Інституту містечкознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського щодо проекту Державної цільової програми «Українознавство», в якому інтегративне українознавство представлено не інакше, як «дублювання наукової проблематики, якою займаються установи НАН України... По суті, автори Програми пропонують підміну цілих самодостатніх наукових галузей, дисциплін, напрямків (академічної науки на інтегровану?) в єдину універсальну дисципліну «Українознавство», чим, на думку авторів відгук до Міністерства освіти і науки, «...заперечується вже існуюча відпрацьована методика наукового дослідження».

Фактично антиукраїнознавчим постав і відгук Інституту народознавства НАН України. Для авторів відгук на проект Програми тут виявився зовсім незрозумілим, «що «українознавство» виступає як наука. У проекті програми задекларовано, що сума (?) наукових дисциплін гуманітарної сфери... є основою науки, що називається «українознавство». З цього огляду, що таке наука, про «українознавство» як науку некоректно вести мову» (Див. Відгук на проект Державної цільової програми «Українознавство», вх. № 3492, 13.X.2003.).

Не зрозуміло, правда, звідки шановні колеги з академічних інституцій взяли доводи про те, що інтегративне синтетичне українознавство – це не що інше, як механічне об'єднання напрацьованих галузевих гуманітарних наук, як прозаїчне їх дублювання. Поспішність таких висновків по своїй суті є не просто некоректною і непродуктивною, а й завдає неабиякої шкоди спільному й творчому вирішенню важливих і невідкладних завдань розвитку науки самопізнання й самотворення українського народу;

6) розвиток українознавства, як і самопізнання будь-якого іншого народу, є неодмінною умовою формування світоглядних позицій кожної окремої людини, нації, народу, вироблення на їх основі методологічних, ідейних, стратегічних та політичних установок щодо мети, змісту, напрямків та засобів поступу. Шукати відповіді на проблеми свого буття народ може і має лише в самопізнанні й самоусвідомленні власної сутності. Бо народ, який шукає відповіді на проблеми власного буття десь, у когось, поза межами власної сутності, є народом хворим або таким, що ще не сформувався. І тут є потреба дещо конкретизувати. Ось нещодавно (10 жовтня 2008 р.) в Інтернеті з'явилася ціла добірка матеріалів антиукраїнознавчого спрямування. І в одному з них під назвою «Воспитание новых янычар, или «украиноведение», характеризующи діяльність НДІУ МОН України, автор чи через нерозуміння, чи то з провокативним наміром визначає його як один із основних центрів «ідеологічного обґрунтування націоналізму в Україні». Оцінка ролі Інституту однозначно помилкова.

Українознавство, за концепцією НДІУ МОН України, ніколи не визначалося тільки в якості політичної ідеології націоналістичного, правого, лівого, ліберального чи ще будь-якого іншого політичного руху. Це – наука. Але як наука про ціле – український народ і його країну, воно неодмінно може і має стати основою структурування і наповнення змістом усіх складників цілого, в т.ч. й вироблення ідеології, стратегії, політики, напрямків та засобів дії. І тільки від чинників цих складників, у даному випадку політичних партій, рухів та їх провідників, залежатиме, наскільки вони готові сприйняти доробок науки і розгорнути на його основі програми своїх політичних дій.

У цих, як і в деяких інших публікаціях антиукраїнознавчого спрямування, українознавство подається не інакше, як наука про давн минуле, про архаїку, як ідеалізація хуторянства й місництва, як знання, які повністю відірвані від сьогодення, як наука, що покликана протиставити українську культуру, українське буття – культурі й буттю інших народів, зокрема російському. Тут немає потреби повторюватися. Бо логіка концепції українознавства НДІУ МОН України повністю заперечує такі та подібні твердження. До того ж, як згодом з'ясується, і сам автор цього матеріалу зовсім не проти вивчення минулого, він тільки проти того, щоб українці шукали окремо від росіян своє коріння. Його турбує лише те, щоб вони не стали яничарами, які не знають свого минулого – споріднення з російськими коренями. Але про яку ж рідню тоді йдеться? Може, про Андрія Боголюбського, про Петра Першого чи Катерину II? І чи не з цією метою тепер пропонують нам переглянути всю нашу історію, відновити в духовному і фізичному сенсах пам'ятники царям, імператорам та іншим чинникам такої рідні? Тож, як бачимо, життя вносить свої корективи. Тепер нескладно побачити, що, на відміну від попередніх століть, коли головним засобом анексії й упокорення народів була фізична сила і зброя, в наш час таким засобом стають духовність, світогляд і свідомість людей, засоби комунікації та масової інформації. І цілком зрозуміло, чому таке занепокоєння у наших, скажімо м'яко, опонентів, викликає українознавство. Бо саме воно виходить на цілісне осмислення і нашого минулого, і нашого сьогодення в їх єдиному історичному контексті. А те,

що в ньому провідна роль належить сьогоденню, не може бути будь-яких сумнівів. Минуле тут не заради минулого, а для сьогодення та ще більше – для майбутнього.

Ці та деякі інші факти, зокрема «безкорисливі» застереження «доброзичливців» на зразок, що час національних держав та етнонацій уже минає, що майбутнє за країнами ліберально-демократичного спрямування та політичними націями тощо, вказують на досить непросте входження українознавства в нову парадигму свого розвитку як наукового інтегративного знання, як синтетичної науки. При цьому проблеми тут виникають найрізноманітніші – від наукового несприйняття, політичних заперечень до власної організаційно-управлінської байдужості, фінансових і навіть містечкових перепон, коли прихильники галузевого підходу до вивчення об'єкта (України та її народу) через побоювання бути «поглинутими» якоюсь «універсальною» наукою, категорично заперечують сам феномен українознавства як науки. Все це робить невідкладним вирішення ряду як наукових, так і організаційно-політичних завдань.

Враховуючи особливу роль українознавства у формуванні ідейних і світоглядних основ буття українського народу, пізнання сенсу, мети, завдань та засобів його консолідації, побудови національної держави і громадянського суспільства в Україні, важливо найближчим часом повернутися до розроблення, прийняття та реалізації Державної цільової програми «Українознавство».

В системі заходів по її реалізації особливу увагу необхідно звернути на формування духовної сфери на якісно нових засадах, а в наукових дослідженнях, перш за все, зосередити увагу на подальшому, більш глибокому, розробленні концептуальних, теоретико-методологічних, історіографічних та історіософських підвалин науки самопізнання та технологій впровадження наукового доробку в суспільно-політичне й державне життя, в систему науки, освіти та виховання. З цією ж метою є потреба більш активно використовувати існуючу в державі систему підготовки та перепідготовки кадрів, засоби масової інформації, наукові планові видання, систему Інтернет.

На базі НДІУ МОН України бажано було б створити постійно діючу структуру (інститут, факультет) перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів, викладачів українознавства та організаторів освітньо-виховного процесу, керівників курсів та інститутів підвищення кваліфікації; розробити й запропонувати іншим інституціям, які здійснюють перепідготовку кадрів (всіх рівнів і напрямків), курс з українознавства, який би став складовою їх освітніх програм.

В системі аспірантури й докторантури необхідно суттєво розширити спеціалізацію аспірантів, докторантів та здобувачів за українознавчою проблематикою; з метою більш активної підготовки нової генерації дослідників із числа студентської молоді МОН України у своїх наукових проектах бажано було б передбачити й такий, наслідком реалізації якого мало б стати вироблення рекомендацій вузам з підготовки магістрів українознавства.

У видавничих планах Міністерства, починаючи з наступного року, доцільно було б започаткувати замовлення на підготовку та видання програм, навчальних планів, підручників, посібників, наукових та освітніх довідників, збільшення тиражу журналу «Українознавство» з тим, щоб усі ці видання стали надбанням кожної шкільної та вузівської бібліотеки, викладачів у системі освіти.

При складанні нового «Базового навчального плану» як загальноосвітніх, так і ВНЗ вважати необхідним відновити дію положення Постанови Кабінету Міністрів України від 5.VIII.1998 р. про включення в нього українознавства як окремої навчальної дисципліни і домогтися неодмінного його виконання. А спеціальність «українознавство» включити до переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців.

До планів Міністерства освіти і науки бажано також включити і щорічний конкурс з українознавства для учнів ЗНЗ та студентів ВНЗ як захід загальнодержавної ваги з тим, щоб до участі в ньому долучити й молодь з української діаспори.

При національних педагогічних університетах вважати доцільним створення окремих факультетів і кафедр українознавства.

Настав час у структурі Міністерства освіти і науки створити спеціальний підрозділ (відділ), який би більш оперативно вирішував питання розвитку українознавства як науки та впровадження її здобутків у систему освіти й виховання, в т.ч. й шляхом вивчення, узагальнення та поширення кращого досвіду. А в планах науково-дослідних робіт Міністерства під час проведення конкурсу наукових проектів передбачити й конкурс за напрямком «українознавство».

У зв'язку з подальшим зростанням ролі українознавства як базової науки й освітньої дисципліни у формуванні світогляду, розвитку свідомості українського народу, як визначального чинника продукування методологічних знань при визначенні мети, засобів його самореалізації та враховуючи особливу роль у цих процесах НДІУ МОН України як організатора і координатора наукових досліджень не лише в Україні, а й за кордоном, розглянути можливість надання Інституту статусу національного з подальшою його трансформацією в Академію, де, крім уже означених напрямків наукових досліджень, здійснювалася б і системна робота з перепідготовки та підвищення кваліфікації наукових, педагогічних, управлінських кадрів та кадрів сфери культури. Вирішення цих, як і деяких інших проблем розвитку сучасного українознавства, однозначно буде сприяти посиленню його життєвої потуги, а відтак дозволить більш цілісно і послідовно впливати на процеси самопізнання, самовдосконалення й самореалізації українського народу.

Торбенко Зінаїда

Наукова бібліотека ННДІУ – невичерпне джерело українознавчої думки

За майже 20 років свого існування бібліотека Національного науково-дослідного інституту українознавства зосередила у своїх фондах значну кількість книжкових скарбів. Найпершим вагомим внеском у її створенні стали книги, подаровані Шкільною Радою (США) (голова – академік УВАН та АПН Є.В.Федоренко). Нині щорічно за власні кошти Євген Васильович передплатує для бібліотеки велику кількість періодичних видань. У фондах бібліотеки є видання з екслібрисом приватних книгозбірень: «проф. П.Чуйка», «родинна книгозбірна Е. і М.Дем'янчуків», «Орест Гладкий» та ін.

Окрасою книжкового зібрання стала особиста бібліотека великого українського патріота та знаного громадського діяча з Філадельфії Теодосія Онуферка та його дружини. Вони також виділили кошти на облаштування бібліотеки. Основою фонду Онуферків стала література, видана українською мовою як у нашій державі, так і в діаспорі. Вражає величезна кількість комплектів періодики, які видавалися українцями у вільному світі. За їх річними підшивками можна простежити історію розвитку та становлення вітчизняної суспільної думки у XX ст. Особливу увагу привертають книги, видані наприкінці XIX та на початку XX ст., що нині є вже справжніми раритетами. Також у книгозбірні репрезентовано велику кількість видань англійською, німецькою, грецькою, китайською, японською, арабською мовами. Переоцінити цей скарб неможливо.

Директор ННДІУ професор П.П.Кононенко поділився з бібліотекою своїм приватним, більш як 3-тисячним, зібранням книг. Це переважно наукові праці з мовознавства та літературознавства, монографії знаних науковців-культурологів. Велику цінність становлять поетичні та прозові книги нині вже хрестоматійних письменників, часто супроводжувані дарчими написами автора. Останні можуть розглядатися як важливі чинники вивчення українського письменства 70-80-х років XX ст. ННДІУ широко віддає свій книжковий фонд «Смолоскип» ім. В.Симоненка та Всеукраїнському товариству «Просвіта» за систематичну співпрацю та допомогу у формуванні фонду бібліотеки.

Сьогодні ми працюємо над поглибленим вивченням наявного книжкового фонду. На основі цієї аналітичної експертизи буде здійснюватися доукомплектування книжкового фонду та формування медіатеки, а також виконуватиметься переведення

каталогів на електронні носії. Бібліотека активно співпрацює з цілим рядом українських видавництв у контексті проекту перевидання українських книжкових артефактів 1-ої половини XX ст.

Турпак Надія

Світоглядні засади українського антропокосмізму

Сучасне українознавство намагається чинити значний світоглядний вплив на молоде покоління, адже, як зазначає академік П. Кононенко, «мірою розвитку, найвищою цінністю цивілізації, культури, суспільства є міра всебічності розвитку людини й народу» [1, 105]. В умовах сучасного техногенного суспільства українська людина певною мірою втратила ціннісні орієнтири свого буття в світі, що призвело до катастрофічних наслідків як для неї самої, так і для природи та культури. У той же час українська світоглядна культура багата на філософські ідеї, які нині можуть слугувати певними духовними орієнтирами для молоді. Однією з таких ідей є український антропокосмізм.

Завдання цієї статті – з'ясувати своєрідність українського антропокосмізму як філософсько-світоглядної конструкції, що суттєво відрізняється від філософії космізму взагалі і філософії «російського космізму» зокрема; довести, що український антропокосмізм є україно-ментальним явищем, адже в ньому чітко простежується зв'язок з архетипами української духовної культури, а саме – архетипом «сковородинської людини», а також, що український антропокосмізм має важливе виховне значення, може слугувати джерелом духовності і ціннісних орієнтирів для української людини.

Насамперед, з'ясуємо значення понять: космізм, «російський космізм», український антропокосмізм. Космізм (гр. *kosmos* – організований світ, *kosma* – прикраса) – філософський світогляд, що містить знання про космос і уявлення про людину як «громадянина Світу» (кініки, стоїки, І.Кант, М.Мамардашвілі), а також про мікрокосмос, що є подібним до макрокосмосу (Г.Сковорода). В філософії поняття космізму пов'язане передусім із вченням стародавніх греків про світ як структурно організоване і впорядковане ціле. Так, Піфагор вперше запропонував розуміння Космосу як Універсуму. У Платона Космос – впорядкована частина Універсуму, що є протилежною до Хаосу. Геродот увів поняття Космосу для позначення державного політичного устрою як системи, що побудована за космічними законами. В релігійних системах Космос є невід'ємною частиною теології. Для езотеричних вчень (кабала, теософія) поняття про Космос є неподільним щодо астрологічних знань про Всесвіт і людину, яка тілесно і духовно віддзеркалює у собі зоряне небо.

М. Коперник і Д. Бруно доповнили теорію Космосу вченням про безмежність і багатоманітність населених світів. Згодом уявлення людини про світобудову було суттєво скореговане науковим знанням. У науці вчення про Космос ґрунтується на теоріях про народження і еволюцію Всесвіту: концепції Канта-Лапласа (XVIII ст.) про виникнення Сонячної системи у зв'язку з конденсацією пилоподібних мас; теорії Всесвіту, що розширюється, А.Фрідмана; галактик, що розлітаються, Е. Хаббла (XX ст.); теорії відносності А. Ейнштейна тощо. Наразі наукові уявлення про Космос спираються на теорію Великого вибуху.

«Російський космізм» – це особливий духовно-теоретичний феномен, що виник у Росії в кінці XIX – на початку XX ст. Він є цілісним соціокультурним явищем, орієнтованим на синтетичне бачення реальності, сприйняття людини як органічної частини космічної єдності, здатної реалізувати свою активну природу у справі творчого перетворення світобудови. «Російський космізм» у світоглядному плані є антропоцентричною філософією. Він вбачає у людині замисел творця, що робить необхідною активну участь людства в божественному творінні, сама ж перетворювальна людська діяльність ототожнюється з космічною (перш за все, планетарною) силою, що грає значну роль у перетворенні світобудови.

«Російський космізм» ідейно близький російському месіанізму. У XV–XVI століттях виникла найдавніша московська геополітична доктрина – про «Третій Рим». Вона лягла в основу так званої «російської ідеї». Автор теорії «Третього Риму» – псковський ігумен Філофей – у 1510–1511 роках писав, що історія людства є історією трьох світових царств, трьох обраних богом народів. Два царства – Рим старий і Рим новий (Константинополь) – пали через зраду православ'я. Москва ж, тобто Російське царство, – це Третій Рим, останній, де зберігається православ'я: «два Рима падоша, а третій стоить, а четвертому не бývати» [2, 166]. Фактично йшлося про побудовану на міфах теорію спадкоємності російської царської влади від Візантії і ще далі – від Вавилону. Ця теорія стала основою військово-політичної і духовно-культурної експансії Росії. В ідейно-культурному плані месіанська роль Росії вилилася у XIX ст. у слов'янофільство, панславізм, «російський космізм».

Аналіз творчості відомих російських філософів кінця XIX – початку XX ст., яких традиційно вважають представниками філософії «російського космізму», а саме: В. Соловйова, М. Федорова, К. Цюлковського, В.Муравйова, С. Булгакова та ін., дає змогу виділити семантичний інваріант ідей, що набувають розвитку в рамках єдиної філософської системи «російського космізму». Це, зокрема, ідея всеєдності (найбільш розвинена у вченні В. Соловйова), ідея незавершеності розвитку світу і людини, їх негармонійного стану (що пояснювалося як можливість, залишена природою або творцем для подальшого вдосконалення), трактовка людства як органічної частини космосу, ідея єдності мікро- і макрокосму, визнання активності як невід'ємного атрибуту людської природи (відповідно, сприйняття людини як космоурга, людини-творця), ідея перетворення світу як зміст людського життя (В. Соловйов, М. Федоров), ідея досягнення духовної самосвідомості, вічності життя (історія як боголюдський процес). У «російському космізмі» переосмислюється християнська ідея апокаліпсису як завершення еволюції природи. Це передбачає завдання «олюднення, одухотворення» природи, а також досягнення людиною досконалості власної природи (ідея боголюдства у В. Соловйова) [3, 512].

«Російський космізм», як і космізм в цілому, шукав свідомість, якою можна було б «зачепити» і утримати людський світ, що руйнувався під впливом науково-технічного прогресу. Разом з тим шляхи досягнення соціоприродної гармонії, запропоновані філософією «російського космізму», є відверто антропоцентричними. Людина в філософському космізмі наділяється особливим статусом, набуває особливих повноважень, тому визначення її просто як *homo sapiens* вже не є достатнім. В «російському космізмі» акцентується увага на активно-творчо-перетворювальній сутності людини, набувають поширення ідеї активного втручання людини у природу, різноманітні ідеї перетворення світу, активної дії в масштабах космосу (К.Цюлковський), «регуляції і управління силами сліпої природи» (М.Федоров). Філософські побудови «російського космізму» – це спроба формування ідеальної (досконалої) моделі світобудови: суспільства за типом «психократії», «теократії» або «космократії».

Принципово іншим духовно-культурним явищем є український антропокосмізм. Термін «антропокосмізм» вперше був уведений у науковий обіг українським вченим, учнем В. Вернадського, визначним біологом, відомим дослідником у галузі фізіології рослин, мікробіології, екології, дарвінізму, філософських проблем природознавства М. Холодним (1882–1953), який мав ментальність українця. В 1906 р. він закінчив Київський університет, потім майже сорок років викладав біологічні дисципліни в навчальних закладах Києва. З 1920 р. почав працювати в системі Української академії наук. Широко визнання серед біологів набули обґрунтована ним гормональна теорія тропізмів, методики дослідження мікроорганізмів ґрунтів і водойм, екологічний напрям у мікробіології, концепція виникнення органічних речовин на Землі та їх роль як матеріальної основи становлення і розвитку життя. В 1929 р. М. Холодний був обраний дійсним членом АН УРСР. Особливе місце в творчості вченого займали філософські проблеми. Його філософські погляди викладені в працях: «Думки дарвініста про природу і людину» (1944), «Думки натураліста про природу і людину» (1947), «До проблеми виникнення і розвитку життя на Землі» (1945) та ін. Результатом осмислення особливостей розвитку природознавства у XX ст. і місця людини у природі стала запропонована ним ідея антропокосмізму.

Для М. Холодного антропокосмізм – це певна лінія розвитку людського інтелекту, волі і почуття, що веде людину найбільш прямим, а значить, і найкоротшим шляхом до досягнення високих цілей, які поставлені всією попередньою історією

людства. Здійснення цієї лінії розвитку він пов'язував із усвідомленням кожною людиною свого зв'язку з природою, всією світобудовою, космосом, формуванням і розвитком любові до природи і дбайливого ставлення до неї. Учений звертав увагу на те, що в рамках розвитку «космічного почуття» має формуватися почуття відповідальності людини за стан природи в теперішньому і майбутньому та почуття єднання з людством як найважливішим носієм космічного життя на нашій планеті. М.Холодний наголошував на важливості перегляду існуючих теоретичних положень про місце людини в природі, її взаємовідносин з космосом, необхідність перебудови системи суспільних і міжнародних відносин: він намагався обґрунтувати концепцію антропокосмізму з філософського, природничо-наукового, соціокультурного, економічного, політичного і психологічного поглядів.

Висунення М. Холодним концепції антропокосмізму було певним протестом проти антропоцентризму як світоглядного принципу, який мав суттєвий вплив на філософію і науку майже із початку їх існування. Саме цей принцип, на його думку, призвів як до хибних думок в науці, так і до егоцентризму у всіх сферах існування людини та її практичних взаємовідносин: з природою, суспільством, іншими людьми. Як найважливіший елемент мислення і діяльності людини західноєвропейської культури, антропоцентризм суттєво позначився на аспектах взаємодії між людиною і довкіллям, адже був пов'язаний із так званою «парадигмою людської виключності». Згідно з нею, природа – це лише об'єкт людських маніпуляцій, знеособлене довкілля. Тільки людина є цінною, все інше у природі цінне лише тому, що може бути корисним для людини. Фактично світ людей протиставляється світу природи, а метою взаємовідносин між людиною і природою проголошується задоволення прагматичних потреб людини: виробничих, наукових тощо.

На противагу антропоцентризму М. Холодний запропонував принцип антропокосмізму. Психологічна різниця між принципами, на його думку, полягає у тому, що перший зосереджує свою увагу на людині як центральній фігурі світобудови, залишаючи у темряві все те, що її оточує, другий, в свою чергу, навпаки, прагне освітити світлом свідомості весь космос, і «сама людина при цьому освітлюється переважно «відбитими променями», оскільки її природа та її доля знаходять собі пояснення тільки в світлі знань про космос в цілому» [4, 183].

М. Холодний зазначав, що існують два значення поняття «природа». В більш вузькому розумінні – це довкілля, що не знало людської діяльності або змінене людиною незначним чином. Людина в цьому смислі протиставляється природі, довкіллю. Друге значення – це природа як синонім Всесвіту, Космосу, і, в такому розумінні, вона охоплює людину і все створене нею. Людина, в свою чергу, перебуває не над природою, а всередині неї. В такому тлумаченні антропокосмізм – це не поєднання людини, яка живе на Землі, з Космосом, що перебуває поза планетою, а їх єдність в умовах Землі, злиття у ціле, що називається природою у широкому смислі. Учений був упевнений, що розум людини набуває розвитку у процесі безперервного, активного пристосування до природних явищ, а значить, не може створити нічого, що вступало б у протиріччя із закономірною структурою Космосу, або із закономірним ходом його еволюції [4, 142].

М. Холодний вважав, що людина та її організм суттєво залежать від дії природних факторів, причому механізм цієї залежності не завжди зрозумілий. У статтях «Біологічне значення фітогенних органічних речовин в атмосфері» та «Атмосфера як можливе джерело вітамінів», міркуючи про біологічне значення фітогенних органічних речовин атмосфери, вчений зазначав, що пахучі виділення рослинного світу можуть певним чином впливати на нервову систему людини, причому як негативно, так і позитивно. «Природно буде уявити, що благотворний вплив на людський організм повітря лісів, степів та інших місцевостей, покритих багатою рослинністю, можна пояснити вмістом фізіологічно активних речовин – атмовітамінів, що поглинаються легенями в процесі дихання» [6, 429].

Отже, природа є основою життя людини та джерелом вітамінів для людського організму. Тому, згідно з філософією антропокосмізму, людина повинна відкинути ідею підкорення природи, а замість цього навчитися любовно вчуватися в неї та космос заради пізнання їх закономірностей і таємниць. Думки М. Холодного про загальногармонізуювальний вплив рослин на людський організм є надзвичайно важливими для сучасності, наприклад для валеології – нової науки, яка всебічно обґрунтовує і вивчає головну людську потребу у власному здоров'ї. В сучасному українознавстві ця ідея стала складником досліджень таких аспектів, як екологія людини [5] та екологічна культура [6].

Але, на нашу думку, цікавість для українознавства філософії антропокосмізму вимірюється не лише цим. Антропокосмізм є українсько-ментальним явищем, оскільки в ньому чітко проявляється важливий архетип української духовної культури – «сковородинської людини». Звідси виростає гуманістичне спрямування філософії антропокосмізму, що є одним з ключових у світогляді. Можна припустити також, що український антропокосмізм може розглядатися як один з напрямів української філософії виховання.

Якщо у «російському космізмі» є прагнення доповнити «цивілізацію знання» «цивілізацією християнської любові», яка притаманна «перетвореній», «досконалій» людині, то в антропокосмізмі культивується екоософський погляд на світ, сприймання його як святості і таємниці. «У стосунки між людиною і природою все більшою мірою проникають нові початки – прагнення не лише підкорити її сили своїй волі, але й якомога глибше проникнути в таємниці структури і еволюції космосу, матерії, безвідносно до можливостей використання набутих знань для практичних цілей. Народжується переконання, що лише на цьому шляху можна знайти ключ до розуміння природи самої людини як органічної частини космосу, ним породженою і з ним нерозривно пов'язаною» [7, 178].

Згідно з таким поглядом, Всесвіт фактично віддзеркалює у собі людину, а людина – Всесвіт, й підтверджуються відображені в філософії Г. Сковороди здогади древніх людей про поділ світу на «мікрокосм» і «макрокосм». М.Холодний написав: «...людина – це людський мікрокосмос – органічна частина усього величезного світового цілого, нерозривно пов'язана з ним і зобов'язана йому своїм існуванням. Немає і не повинно бути ніяких меж між світом людини і всім іншим Всесвітом, отже, не можна протиставляти їх» [7, 142].

Культурний архетип «сковородинської людини» може виявляти себе в культурі через ідею, що досягти щастя і гармонії зі світом можна лише на шляху самопізнання і виховання власної душі. У Сковороди, «душа – це ядро людської сутності (зерно в колосі). Тому-то запорукою щастя та повної самореалізації (і тим самим – оптимальної міри служіння людям) і є самопізнання як умова повної свободи» [8, 357]. До того ж, як зазначає П. Кононенко, Г. Сковорода «розвинув філософію, етику, а на їхньому ґрунті – педагогіку формування й «виховання «внутрішньої людини» в світлі філософії кордоцентризму, яка в підмурівок кляла концепцію генеруючої ролі Серця в житті людини, отже – й ідею домінанти виховання в системі освіти» [9, 83]. Отже, найвище завдання вихователя – навчити людей розвивати власну душу, а сутністю освіти є «лікування» душі. В сучасному світі душу людини треба «лікувати» від помилових цінностей та стереотипів масової свідомості, щоб відкривати поле для її саморозкриття, самореалізації, усвідомлення ідентичності зі світом природи і культури. Потенціал людської душі, її конструктивні і креативні здатності є надзвичайно високими. Мета виховання полягає у тому, щоб пробудити душу, допомогти їй знайти власний шлях у житті та творчості.

Система виховання в українському суспільстві зорієнтована на розкриття внутрішнього в людині, людської індивідуальності, що може забезпечувати духовне становлення людини-суб'єкта та його розвиток. Водночас, людина в сучасному світі – громадянин, що не лише намагається задовольнити свої права та інтереси, але і здатний взяти на себе відповідальність як за своє життя, так і певною мірою за життя інших. Відповідно, з погляду цілей соціалізації, сучасна система виховання має забезпечувати становлення у людини громадянської грамотності, яка є базою для формування громадянської позиції, що впливає на вибір свого шляху, «сродної праці» (Г. Сковорода), побудови власних перспектив, визначення ставлення до подій, що відбуваються. В громадянській позиції переплітаються життєва і соціальна позиції людини. Життєва позиція – особистісна філософія, що позначається на способі життя і облаштуванні індивідуального життєвого простору. Соціальна

позиція – суб'єктивне усвідомлення індивідом себе як самостійної одиниці в суспільних відносинах, розуміння свого місця і призначення в суспільстві, готовність до відповідальної дії, потреба самореалізації своїх можливостей. Виховання громадянської позиції людини буде слугувати так званому «етосному» впорядкуванню життя.

В останніх дослідженнях, присвячених цій проблемі, стверджується, що «етос» як онтологічна характеристика реального людського життя є впорядкованим стилем вольового життя особистості, в якому на певній культурній основі реалізується узгодженість духовної настанови на безперечну позитивність гармонійного єднання і тієї дисгармонії, яка є її корелятом [10, 35]. На нашу думку, ідея етосного впорядкування життя фактично є квінтесенцією філософії антропокосмізму М. Холодного.

Так, наприклад, вчений стверджував, що космічне значення людини полягає у тому, що вона, як учасник світових процесів, відповідальна за все те, що діється в її власній оселі – людському суспільстві. Людство, соціум М.Холодного ототожнював із соціальним космосом, тому ідея гармонійної єдності, на його думку, є актуальною відносно не лише природи, але й соціуму. Всі негативні риси, що відділяють людину від суспільства та природи (егоїзм, честолюбство, песимізм, віра в авторитети), вчений вважав антропоцентричними процесами, а всі відцентрові процеси, які сприяють єднанню з соціальним і природним довкіллям, – антропокосмічними.

Тому виховання молоді в дусі антропокосмічних ідей могло б стати, на думку вченого, дієвим засобом боротьби з такими недоліками людської душі, як егоїстичні прагнення і почуття, самолюбство, відсутність терпимості, намагання нав'язати іншим свої погляди, віру, волю. Такі негативні риси, вважав М. Холодний, ніяк не сприятимуть гармонії людини із Всесвітом, адже орієнтуватимуть її на те, щоб брати, споживати, замість того, щоб віддавати, допомагати ближньому, співчувати.

Ідея «етосного» впорядкування життя отримала яскравий розвиток в антропокосмізмі видатного українського мислителя В. Вернадського, зокрема у його концепції ноосфери. Ця ідея є ключовою і для сучасної екологічної освіти і виховання [6]. Українознавчий вимір цієї ідеї добре сформульований академіком П. Кононенком: «Схильний до романтично-міфологічного погляду на природу та людей, до релігійно-філософського самозаглиблення і пізнання світу, наш народ винятково уважно ставився до етично-естетичних поглядів і оцінок діяльності людей і богів, небесних світил і земних явищ, а тому, бажаючи доброго ставлення до себе від богів і стихій, сам намагався діяти в світлі освячуваних норм. Так утверджувалася домінанта філософсько-релігійного пізнання світу та оволодіння ним. Природа ставала матір'ю і критерієм, учителем життя» [1, 223].

Отже, ключовий принцип цієї ідеї полягає в тому, що шлях до соціоприродної гармонії пролягає через вдосконалення самої людини, через її внутрішню, особисту гармонію. Це і є шлях «сковородинської людини». Такий підхід конструює нові, засновані на етиці, світоглядні ідеали ставлення до природи, що заперечують принцип володарювання над нею і обґрунтовують ідею відповідальності людини, прокладають шлях до нового розуміння раціональності як діалогу людини зі світом, до нових ціннісних і діяльнісних орієнтирів людини в її нових стосунках з природою. В умовах сучасності український антропокосмізм можна розглядати як один з напрямків української філософії виховання, який слугує джерелом духовності і ціннісних орієнтирів для української людини в її стосунках зі світом природи і культури.

Література

1. Кононенко П.П. Українська освіта у світовому часопросторі / Кононенко П.П., Кононенко Т.П. – К.: Т-во «Знання» України, 2007. – 592 с.
2. Крисаченко В.С., Мостяєв О.І. Україна: природа і люди. – К.: НІСД, 2002. – 623 с.
3. Космизм русский // Всемирная энциклопедия: Философия / Глав. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Совр. литератор, 2001. – 1312 с.
4. Холодный Н.Г. Избранные труды. – К., 1999.
5. Сніжко В. Навчання в Красі. – К.: Планета-Медіа, 2008. – 384 с.
6. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. Видання друге. – К.: МП «Леся», 2009. – 364 с.
7. Холодный Н.Г. Избранные труды. – К., 1999.
8. Кононенко Т.П. Україносьязне світовідчуття та світорозуміння як філософське джерело творчості та самоідентифікації особистості: Г.Сковорода, М. Гоголь, Т. Шевченко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2009. – Т. XXIV. – С.355–365.
9. Кононенко П.П. Українська освіта у світовому часопросторі // Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого міжнародного конгресу (м. Київ, 25–27 жовтня 2007 р.). – Кн. 2. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008.
10. Аболіна Т. Гуманістичний етос моральнісної культури // Етика і політика: національний і світовий досвід: за матеріалами наукової конференції // Зб. наук. праць. Філософські діалоги, 2009. – К., 2009. – 272 с.

Фігурний Юрій

Українознавство в сучасному вітчизняному, європейському і світовому гуманітарному просторі: стан, проблеми, перспективи розвитку в контексті етнічних, національних і державотворчих процесів в Україні

Українознавство – це не тільки цілісна, комплексна та інтегративна система фахових наукових знань про Україну, українців і світове українство у просторі й часі, але й українолюбство – наука, яка ґрунтується на парадигмі ідей і поглядів на людину як найвищу цінність, захист її права, свободи, гідності й щастя, створення необхідних умов для всебічного розвитку кожної людської особистості й найкращого вияву її здібностей і можливостей. Саме тому, всі центри (базові складові частини) українознавства, таких як: Україна – етнос; Україна – природа; Україна – мова; Україна – нація, держава; Україна – культура; Україна – освіта; Україна – художня словесність; Україна – міжнародні відносини; Україна – міжнародні відносини; Україна – ментальність і доля; Україна – досвід та уроки буття українського народу; Україна – історична місія обов'язково, прямо чи опосередковано орієнтуються на вищу цінність людини, людської особистості та її духовних і матеріальних надбань.

У зв'язку з цим, славетний фундатор сучасного інтегративного українознавства і засновник Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України, його беззмінний директор, доктор філологічних наук, професор, академік, лауреат Міжнародної премії імені Й.Г. Гердера Петро Петрович Кононенко переконливо наголошує: «Українознавство – це не просто система знань: це уроки (історичні, державно-політичні, соціально-економічні, етно-національні, міждержавні, культурно-мистецькі, релігійно-філософські, морально-етичні) досвіду віків; аналіз причин і характеру проблем сучасності; прогноз тенденцій і проектування шляхів майбутнього. Тому – це наука інтелекту й моралі, мужності й честі, любові до прекрасного і ненависті до потворного. ...Розвивати українознавство – це священний обов'язок кожного, хто зацікавлений у пошуках істини й торжестві правди, у свідомості життєвої орієнтації, в реальності щастя та бажанні і вмінні досягти, вибороти його. Це наука пошуку й утвердження гармонії: між емоцією і рацією, інтелектом і серцем людини; між людиною і природою, людиною і сім'єю, родом, нацією, між правами й обов'язками особи; між нацією і все людством; гармонії людини з власним внутрішнім «Я». Тому це наука глибоких гуманістичних ідеалів, любові й життєтворчості. Це наука чесних і благородних» [1, 7]. Краще не скажеш і не напишеш!

Актуальність нашого дослідження обумовлена тим, що заявлена нами проблематика, а саме – українознавство в сучасному вітчизняному, європейському і світовому гуманітарному просторі, на превеликий жаль є недостатньо вивченою і тому конче потребує додаткового фахового опрацювання. Щодо його новизни, то вона полягає в тому, щоби професійно надати

науково виважену і неупереджену оцінку ролі і місця українознавства, як цілісної системи наукових знань про Україну, українців і світове українство, в сучасному вітчизняному європейському і світовому гуманітарному просторі та якісно проаналізувати його стан, проблеми, перспективи розвитку в контексті етнічних, національних і державотворчих процесів в Україні. Отримане нами в результаті наукового пошуку аналітичне знання допоможе всім, хто цікавиться цією тематикою, повніше і глибше осягнути її концептуальну внутрішню і зовнішню сутність.

Об'єктом нашого дослідження є Україна та українці як цивілізаційний феномен. Предметом – місце і роль українознавства в модерному глобалізаційному гуманітарному просторі у зв'язку з етнічними, національними і державотворчими процесами в Україні. Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, як фінансується з державного бюджету «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі» (2010-2012 рр.). Дослідження поставленої мети передбачає виконання таких головних завдань: 1) проаналізувати стан фахової розробки теми, її джерельну базу та визначити теоретико-методологічну основу дослідження; 2) провести неупереджений аналіз основних понять, які оприлюднюються і широко використовуються у тексті; 3) охарактеризувати роль і місце українознавства, як цілісної системи наукових знань про Україну, українців і світове українство в сучасному цивілізаційному гуманітарному просторі та його стан, проблеми і перспективи розвитку в контексті етнічних, національних і державотворчих процесів в Україні; 4) дослідити історичний досвід українського етносу та його позитивний і негативний вплив на розбудову Української держави, формування української політичної нації та поступальному розвитку українознавства як комплексної науки, філософії державотворення, методології системи навчання і виховання та навчальної дисципліни; 5) розглянути перспективи подальшого дослідження цієї проблематики.

Проведений нами фаховий аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких було започатковано розв'язання даної проблеми, і на які мав змогу спиратися автор цієї розвідки засвідчив, що заявлена нами проблематика потребує подальшого вивчення. Ми назвемо найважливіші, на наш погляд, українознавчі праці, в яких досліджується (прямо чи опосередковано) ця вагома й актуальна тема. Зокрема це: Кононенко П.П. Українознавство. – К., 1994, 1996; Кононенко П.П. «Свою Україну любіть...» – К., 1996; Кононенко П.П., Токар Л.К., Маляренко Л.Л. Українознавство в системі освіти: Довідник джерел з питань змісту, методології та методики викладання. – К., 1996; Крисаченко В.С. Українознавство. Хрестоматія-посібник. У 2-х кн. – К., 1996; Українознавство в системі освіти міста Києва: Збірник. – К., 1998; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Феномен української мови. – К., 1999; Погрібний А.Г. Роздуми про наболіле, або Коли б ми вчилися так, як треба. – К., 1999; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Освіта ХХІ ст.: Філософія родинності. – К., 2001; Навчально-виховні програми з українознавства. – К., 2001; Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: генеза і перспективи. – Обухів, 2003; Історія української школи та педагогіки: Хрестоматія. – К., 2003; Сазоненко Г.С. Педагогіка успіху. – К., 2004; Українознавство в системі освіти: Навчальний посібник. – К., 2004; Українознавство. Навчальна програма нормативної дисципліни для вищих навчальних закладів освіти. – К., 2004; Українознавство. Навчальна програма нормативної дисципліни для середніх навчальних закладів. – К., 2004; Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм. – К., 2005, 2006; Кононенко П.П., Пономаренко А.Ю. Українознавство: конспект лекцій. – К., 2005; Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – Інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К., 2005; Кононенко П.П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Збірник наукових праць. – Львів, 2006; Кононенко П.П. Українознавство. – К., 2006; Кононенко П.П., Козлов А.В., Ковпик С.І. Українознавство в старшій школі: Навчально-методичний посібник для вчителів. – Кривий Ріг, 2006; Згуровський М.З. Болонський процес. Головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. – К., 2006; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українська освіта у світовому часопросторі. – К., 2007; Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25-27 жовтня 2007 р.). – К., 2007.– Кн. 1., К., 2008.– Кн. 2; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Концепційні основи програми національно-державницького виховання. – К., 2007; Кононенко П.П. Українська національна ідея: проблема методології. – К., 2008; Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українознавство ХХІ століття: проблема методології і шляхи їх розв'язання. – К., 2008; Українці у світовій цивілізації і культурі: колективна українознавча монографія. – К., 2008; Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». – К., 2008; Кононенко П.П., Присяжнюк Т.М. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство 1-4 класи. – К., 2008; Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма для загальноосвітніх закладів. Українознавство 5-12 класи. – К., 2008; Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Третього Міжнародного конгресу (м. Київ, 21-22 жовтня 2009 р.). – К., 2009.– Кн. 1. Українознавство ХХІ ст.: виміри розвитку. – К., 2009; Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. – К., 2009; Козлов А.В., Ковпик С.І. Методика викладання українознавства в школі. – К., 2010; Сніжко В.В. Українознавство: природна психо-філософська концепція. – К., 2010.

Дослідження виконане в концептуальних межах українознавства, але разом з тим має міждисциплінарний характер, проте ґрунтується, насамперед, на теоретико-методологічних засадах українознавчої науки, з урахуванням здобутків і засадничих принципів таких наукових дисциплін як: історія, філософія, етнологія, культурологія, політологія тощо. Вважаємо за необхідне наголосити, що у своїй українознавчій праці ми використовували один із головних наукових методів – принцип історизму, тобто об'єктивно і неупереджено вивчали значення українознавства в сучасному вітчизняному, європейському і світовому гуманітарному просторі та стан, проблеми і перспективи його розвитку в контексті етнічних, національних і державотворчих процесів в Україні. Також ми послуговувалися порівняльно-історичним методом, фахово аналізуючи виклики, які постали перед українознавчою наукою як на початку III тисячоліття, так і поступальний розвиток українського етносу та його етнонацієдержавотворення у II тисячолітті.

Розпочинаючи вивчення заявленої проблематики, ми зразу ж хочемо охарактеризувати засадничі поняття, на яких ґрунтується наше дослідження. Так, під визначенням «українознавство» автор розуміє цілісну, комплексну й інтегративну систему наукових знань (науку) про Україну, українців і світове українство у просторі й часі. Українознавство також є важливою навчальною дисципліною, яка вивчається, викладається й опановується у ЗНЗ і ВНЗ та, на наше тверде переконання, має стати національною філософією і ідеологією, світоглядно-ідеологічним стрижнем Української Самостійної Соборної Держави, української політичної нації та кожного свідомого українця й громадянина України. Під терміном гуманітарний простір (французькою – *humanitaire*, від латинського слова *humanitas* – людство, людяність, людська природа, освіченість) ми маємо на увазі континуум, який поєднує в собі величезний обшир людської діяльності пов'язаної передусім з освітою, наукою й теоретико-практичними наробками у цій галузі життєдіяльності *Homo Sapiens* і присвячених її самопізнанню. Виходячи з цього – єдиний світовий гуманітарний простір – це загальноцивілізаційне об'єднання націй та етносів, які мешкають на початку ХХІ ст. на планеті Земля, у межах якої мають діяти (мали б діяти) навчально-виховні принципи, які базуються на визнанні людини – головною цінністю цивілізації. На превеликий жаль, він реально ще не існує. Тоді як, європейський гуманітарний простір, як добровільне об'єднання навчально-виховних систем багатьох країн Європи (т. зв. Болонська реформа) й кординатор, узгодженої її учасниками, цілеспрямованої науково-освітнянської діяльності став доконаним фактом. Щодо вітчизняного (українського) гуманітарного простору – то це невід'ємна частина як світового (у перспективі), так і європейського (наявного) навчально-виховного та науково-освітнянського континууму, який має свої здобутки в минулому, напрацювання у сьогоденні та перспективи в майбутньому. Щодо дефініції українське етнонацієдержавотворення, то ми її трактуємо як неперервний у часі й просторі поступальний розвиток українців від етносу (бездержавного народу) до нації (державницький народ), здобуття ним власної національної держави й послідовної розбудови головних її підвалів (національної економіки, національної еліти, національного війська, національної культури, національної освіти, національної науки, національної ідентичності,

національного інформаційного простору, національної безпеки, політичної нації тощо) та перетворення українського народу у світову самодостатню ідентичність і всепланетарно-культурний феномен людської цивілізації. Стосовно її важливих складових, таких як етнічні, національні і державотворчі процеси в Україні, то це – послідовні зміни, що відбуваються з етносом упродовж його розвитку (етнічні процеси); комплексні трансформації, які відбуваються закономірним порядком, сприяють утворенню нації, найвищої форми політичної структуралізації етносу та подальшого її розвитку й самоорганізації, які врешті-решт, мають призвести до появи української політичної нації та створення українського громадянського суспільства (національні процеси); сукупність послідовних політичних дій, як насильницьких, так і ненасильницьких, засобів спрямованих українцями на досягнення державного самовизначення й створення власної Української Самостійної Соборної Держави (державотворчі процеси). Під поняттям українська політична нація, ми розуміємо найвищу стадію соціоцивілізаційної зрілості українського народу, який не тільки має свою державу, але й долучив до її творення і розбудови представників інших етнічних спільнот, які мешкають в її межах (росіян, євреїв, поляків, румун, білорусів тощо), тим самим перетворивши їх на своїх співників й однодумців.

Розпочинаючи неупереджений аналіз важливого значення українознавства як цілісної системи наукових знань про Україну, українців і світове українство в сучасному вітчизняному, європейському і світовому гуманітарному просторі та його стан, проблеми і перспективи розвитку в контексті етнічних, національних і державотворчих процесів в Україні, ми хочемо наголосити: 1) На нашу думку, одним із головних каталізаторів завершення тривалого історичного процесу перетворення українців у модерну європейську і світову політичну націю (яка хоча і має базуватися на тисячолітніх цивілізаційних досягненнях, але передусім має бути суто українським явищем) виступало і виступає українознавство. Тому що, саме українознавство як комплексна фахова наука про Україну, українців і світове українство у просторі і часі завжди ставила в центр своїх професійних досліджень аналітично-концептуальні проблеми зародження, формування, становлення, становлення поступального розвитку українського народу; 2) У працях і дослідженнях сучасних учених-українознавців пріоритетними й нагальними є такі проблеми – осягнення світового феномену українського народу, критичний аналіз найважливіших закономірностей, цивілізаційного досвіду й уроків його етнонацієдержавотворення, вивчення матеріального і духовного життя, зародження, формування і становлення етнічної території України та опанування походження українського народу.

Також, в середовищі вчених-українознавців на порядок денний постало питання ролі і місця українознавства в сучасному гуманітарному просторі та його позитивний вплив на навчально-виховну й науково-освітню діяльність в Україні та поза її межами. На наше тверде переконання, поступальний розвиток України й українців неможливий без реальної модернізації її освітньої системи та кардинального реформування української національної освіти і науки. Саме тому, П. Кононенко наголошує: «Фундаментом, методологічно-філософською основою, найважливішим засобом та джерелом формування характерів громадян, органічним компонентом усіх ланок та форм системи освіти є національне виховання, фундоване на засадах національно-державницької ідеї. Національне виховання є аналогом державного і передбачає врахування місцевих, певного роду регіональних, етнічно-культурних, мовних особливостей, але базується на принципі і пріоритеті єдності держави, народу, мови, матеріальної і духовної культури, а отже, на єдності принципів, змісту та форм системи освіти. Тому його мета – формувати гармонійно розвинені особистості, які спроможні органічно поєднувати свої права та інтереси з правами та інтересами середовища, нації, держави, орієнтуватися на найвищі загальнонародні та загальнолюдські права, духовні та культурно-естетичні цінності. Основою національного виховання є стверджені віками принципи національної педагогіки як народної (народна творчість), так і створеної світочами вітчизняної освіти, науки, культури, літератури. Освіта в Україні має щонайменше тисячолітню історію. За цей час вона, як і нація, пройшла славетний, але тернистий шлях: від здобутків світового рівня до тотальної кризи, що стала як наслідком, так і причиною кризи соціально-економічних, політичних, національних, конфесійних відносин. І здобутки, й криза мали свої глибокі причини та наслідки, тому мають стати повчальними уроками для сьогодення» [2, 8].

Саме тому, ми переконані, що надійним підґрунтям, верифікованою (науково перевіреною й обґрунтованою) методологічно-філософською основою і найважливішим базисом і джерелом формування національного характеру громадян України є українська система національного виховання, освіти й науки, які, безумовно, є важливими складовими вітчизняного гуманітарного простору. У зв'язку з цим, вченим-українознавцям треба фахово вивчати значення українознавства як комплексної інтегративної науки про Україну, українців і світове українство в сучасному українському, європейському і світовому гуманітарному просторі та його реальний стан, проблеми і перспективи розвитку в контексті етнічних, національних і державотворчих процесів в Україні. З відновленням Української державності у серпні 1991 р. перед усім вітчизняним суспільством взагалі, а також, насамперед, перед учителями, викладачами, науковцями, зокрема, постала нагальна проблема не тільки визначити необхідність і сутність нового вірашального етапу як у повсякденному житті соціуму, так і поступально-неперервному розвитку всієї цілісної системи національного виховання, освіти й науки, як гуманістичної, духовної, національно-патріотичної, заснованої на традиціях і здобутках українських і зарубіжних інтелектуальних світочів і корифеїв, високотехнологічно-інноваційної та демократично-правової, а й виділити і переконливо обґрунтувати роль українознавства у складному процесі його входження в модерний цивілізаційний гуманітарний простір як складової ланки неперервного українського етнонацієдержавотворення.

Неупереджено досліджуючи значення українознавства в сучасному гуманітарному просторі, ми повинні обов'язково фахово проаналізувати його формування й становлення в контексті етнічних, націєтворчих і державотворчих процесів та основні етапи розвитку національно-виховної системи в Україні, тому що без знання минулого, ми не зможемо адекватно і цілеспрямовано розбудовувати сьогодення, а тим паче, щось планувати на майбуття. Ось тому, вчені-українознавці П. Кононенко і Т. Кононенко наголошують: «Суспільство лихоманить. Воно втрачає чітку перспективу, а з тим оптимізм і стабільність. Причина – і у відсутності аналітичних узагальнень досвіду минулих епох, зокрема й державного розвитку з часу Київської Русі, Гетьманщини, Центральної Ради, Гетьманату, Директорії і до «благодатних» років інтернаціоналізації буття і свідомості, коли домінують життя був тотальний терор: ідеологічний, соціальний, національний, державно-політичний, науково-освітній, економічний (як у 1921, 1932-33, 1947 роках) у сферах культури, релігії, законодавства, преси... Нову Україну могли будувати нові – «внутрішні» люди: з відповідною суверенній державі ідеологією та методологією, правовою системою, мораллю, етикою, психікою, культурою, а тому й кадровою політикою. І тут закономірно на чільну позицію виходить українознавство. Чому українознавство? Бо й в історико-теоретичній парадигмі воно мало постати інтегрально домінують поступу: як «філософія і політика», за визначенням І. Франка, М. Грушевського, В. Вернадського, С. Єфремова, держави, спроможна ідентифікації та сприяти об'єднанню всіх верств і сил суспільства на ґрунті української національної ідеї. Дієздатної як в Україні, так і в зарубіжному українстві. Що це реально – маємо переконливі докази: українська національна ідея утримувала народ від розпаду і зникнення до ХХ ст. Українознавство стало могутнім стимулом національної революції 1917-20 років, а потім і державно-культурного відродження 20-х років. Доля українознавства в 30-80-ті роки також ідентифікувалася з долею української нації і держави: його знищували заборонами, знищували судовими процесами, тюрмами, нищенням інтелігенції, геноцидами і чорнобіллями. Часом – вербуванням в ряди інквізиторів цинічних манкуртів із самих українців. Історія повторилася на грані ХХ - ХХІ століть: українознавство постало як речник оновлюваної України» [3, 16-17].

Саме тому, професійно аналізуючи місце українознавства в сучасному гуманітарному просторі, ми хочемо дещо детальніше розглянути основні етапи розвитку національно-виховної системи в Україні та проаналізувати, на яке підґрунтя вона опирається, яке її коріння, і яке вона посідає місце серед інших європейських і світових держав, зокрема та цивілізаційного гуманітарного простору загалом. Вчений-українознавець Петро Кононенко вважає: «Володимир Великий в ім'я суспільного прогресу запровадив загальноосвітні школи (тривіуми) для всіх: дітей посполитих і бояр. Батьки останніх, як зазначав

літописець, ридали, але діти мали вчитися. Ярослав Мудрий сам вчився і вчив своє оточення, вважаючи, що освіта – джерело мудрості і благочестя, права й етики, справедливості і честі. Осмисленню досвіду власного й суспільного, відповіді на питання, що є світ і хто є людина, як і для чого вони створені (отже, слідування шляхом пізнання і самопізнання), тобто ролі освіти відводив значне місце автор «Поучення дітям» Володимир Мономах, а ролі засобу пізнання істини про закон і благодать – великий митрополит Іларіон. Особливою повагою стала користуватися освіта в еліті суспільства, тож закономірно, що Київська держава стала однією з найрозвиненіших економічно й військово, культурно й духовно, а відтак – авторитетом у міжнародних відносинах» [4, 6].

Ми повністю погоджуємося з цією думкою, та разом з тим хочемо ще раз наголосити, що Київська Русь – перша ранньосередньовічна українська держава. За своєю сутністю – це феодальна імперія, яка утворилася в кінці IX ст. (за літописом у 882 р.) і розпалася на незалежні князівства в першій чверті XII ст. (1132 р.). Радянські, сучасні російські і деякі постколоніальні українські науковці (зокрема це П. Толочко і М.Котляр) стверджували і продовжують наполягати на тому, що її населяла так звана давньоруська народність (руські, русичі), на основі якої дещо пізніше сформувалися російський, український і білоруський етноси. В той же час, коли на землях сусідніх країн Польщі, Угорщини, Литви, Болгарії проживали відповідно – поляки, угорці, литовці, болгари, то на теренах сучасних України, Росії і Білорусії мешкали такі собі русичі, руські. Саме це дає право модерним російським науковцям називати мешканців Давньої (Київської) Русі – руськими («рускими»), і в свою чергу приватизувати державотворчу і культурну спадщину Київської Русі під брендом «древнерусское государство», «древнерусская культура». В цьому випадку українці, не кажучи вже про білорусів, просто відпочивають, а всі розмови про Київську Русь – колиску трьох братніх народів, це все просто гарні казочки для дорослих дядечок. Автор переконаний, що Київська Русь, була насамперед українською державою, і хоча її населяли представники багатьох етносів і субетносів (народів, народностей і племен за радянською термінологією) як, наприклад, ільменські словени (псково-новгородський субетнос, який так і не став окремим народом, тому що був повністю асимільований Московською державою в другій половині XVст.), ятвяги, торки, чорні клобуки, весь, воль, меря, мешчера, мурома, тощо, головним державотворчим стрижнем були українці (поляни, древляни, сіверяни, волиняни, дуліби, білі хорвати, уличі, тиверці), а вирішальним каталізатором її утворення стали варяги (вікінги). Білоруси (дреговичі, полочани) і росіяни (в'ятичі, кривичі, радимичі) на той час, були лише на околицях цієї поліетнічної імперії і з її руйнацією вони змогли створити свої державні об'єднання, найбільш потужна їх спадкоємниця – Московська Русь. Отже, саме українці в кінці IX ст. створили власну державу, яка не тільки була однією з наймогутніших держав ранньофеодальної Європи, але й безпосередньо відіграла визначну роль як в історії східнослов'янських народів, так і у світовій історії. Ми погоджуємося з високою оцінкою рівня освіти і зокрема вивченням іноземних мов в Київській Русі вченим Степаном Сірополком: «Вже була мова про те, що наші предки ще перед хрещенням України – Русі знали чужі мови. З того часу вивчення чужих мов поширилося ще більше. До того спонукували міжнародні зносини, подорожі. Поширення віри та замилювання до науки. Дипломатичні зносини вимагали знання латинської мови. Знавців тої мови, здається, в той час було небагато. Грецька мова була уживаніша, бо освічені люди тої доби задовольняли своє замилювання до науки переважно творами грецької духовної літератури. Знання грецької мови стояло вже на такому рівні, що з'явилися свої перекладачі з грецької мови на слов'янську» [5, 42]. І як підсумок, хочемо навести роздуми про розвиток освіти в ті часи українознавця Йосипа Сележаня: «В епоху Київської Русі система виховання набуває чітко окреслених національних ознак. Функціонували такі її головні ланки: родинне виховання, початкові училища, середня і вища школа. Для потреб держави, розвитку культури готувалися літописці, філософи, оратори, письменники, церковні та державні діячі тощо. Ще до монгольської доби лише у Києві діяло більше як 400 церков і монастирів, при них були і школи» [6, 178].

Після розпаду Київської Русі в 1132 р., на деякий час українські державотворчі й культурні традиції перебрало на себе Галицько-Волинське князівство. Проте на, превеликий жаль, воно не змогло успішно їх витримати і вже в першій половині XIV ст., перестало існувати. Після отруєння у квітні 1340 р. князя Юрія II Болеславовича, останнього правителя з волинської династії Мстиславовичів, колись могутня Галицько – Волинська держава, дуже швидко була знищена, а етнічні українські землі опинилися під владою чужоземних загарбників: Галичина – під Польщею, Волинь – під Литвою, Буковина – під Молдовою [7, 105].

Хоча для України й українського народу це був важкий удар, але смертельним він не став, тому що на українських теренах вже у другій половині XVст. з'являється і починає бурхливо розвиватися і прогресувати нова активно-дієва суспільно-політична сила – національне козацтво. Ми хочемо наголосити і наголосимо – національне, тому що саме українське козацтво (запорожці, реєстровці, нереєстрові козаки) не тільки було провідною верствою (мілітарно-керівною елітою) замість сполученої та окатоличеної української шляхти (яскравий приклад князь Ярема зі славного українського аристократичного роду Вишневецьких), але і стало творцем української пізньосередньовічної козацької держави – Гетьманщини. Лише сам наочний факт існування Гетьманщини (зародження, становлення, занепад і знищення), спочатку як незалежної козацької республіки під номінальним керівництвом Речі Посполитої (1648-1653 рр.), а потім як автономне державне утворення у складі Московського царства, а з 1721 р. – Російської імперії (1653-1764 рр.) повністю спростовує твердження деяких російських і власних доморощених недалеких науковців про те, що українці – недержавний народ, а доля України - завжди бути чиеюсь молодшою сестрою і постійно бути колонією, чи то Польщі, чи то Росії. Ні! Ми, українці – були, є і будемо державотворчою нацією.

Так було в героїчному IX-XIV ст., так тривало в звияжному XVI-XVIII ст., так продовжувалося в буремному XX ст. Це ж саме відбувається й зараз, на початку такого напрочуд складного, і в той же час романтично-прагматичного XXI ст. Українські козаки не тільки вправно і професійно воювали, створюючи і захищаючи Гетьманщину. Вони також багато уваги приділяли розвитку національної освіти, як фахово-мілітарної так і виховно-шкільної. Це яскраво проявлялося в козацькій педагогіці, а саме у бойовій підготовці молодого покоління України – так званого інституту джур. Від своїх мудрих наставників, досвідчених козаків, джури (молоді хлопці) переймали науку жити і перемагати в екстремальних умовах та високоякісне і майстерне військово мистецтво [8, 232-233].

Відомий дослідник козацько-лицарського виховання, доктор педагогічних наук Юрій Руденко зазначає: «Козацькі січові, сотенні і полкові школи, школи джур, вся система козацько-лицарського виховання утверджували в серцях і думках молоді ідеї свободи і незалежності України, непорушності прав людини і народу, його самоврядування. Система козацько-лицарського виховання мала чотири ступені: козацьке дошкільне родинне виховання; козацьке родинно шкільне виховання; виховання у вітчизняних колегіумах і академіях, а також у зарубіжних університетах (підвищена і вища освіта). Після закінчення згаданих навчально-виховних закладів юнаки одержували національно-патріотичний гарт, спортивно-військовий вишкіл в Запорізькій Січі, козацьких сотнях і полках та ін. У системі вітчизняного козацько-лицарського виховання найвищий статус мали родинні, загальнонаціональні і абсолютні (пов'язані з ім'ям і поняттям Бога) духовні цінності. У молодих козаків успішно формувалися кодекси лицарської честі і лицарської звитяги, лицарська філософія, ідеологія, світогляд, характер і мораль. Ідеї Бога і України мали найвищий статус у духовному житті українських лицарів» [9, 222].

Про загальний високий рівень в українській козацькій державі вітчизняної культури взагалі і національної освіти зокрема свідчать подорожні записи іноземця – диякона Павла Халепського, що мандрував разом зі своїм батьком, антіохійським патріархом Макарієм III по Україні в 1654 р.: «Починаючи з Рашкова й далі по всій землі русів, себто козаків, ми завважили пречудову рису, яка викликала у нас подив: усі вони, за винятком не багатьох, навіть більшість їхніх дружин і доньок, уміють читати й знають порядок служб та церковні наспіви; опріч того, панотці не залишають сиріт напризволяще, аби ті невігласи вешталися вулицями, а навчають грамоти... Кількість письменних особливо збільшилася відколи появився Хміль

[Б. Хмельницький – Ю.Ф.], дай, Боже, йому довго жити, він бо звільнив ці краї й визволив ці мільйони незліченні православних од ярма проклятих ляхів-ворогів віри!» [10, 12]

Якщо ж врахувати, що на той час Україна та український народ вже сьомий рік вели кровопролитну війну за свою волю, свободу і незалежність з могутньою європейською державою Реччю Посполитою, і несли дуже великі як людські так і матеріальні втрати – попри все українці залишалися самими собою – жили, працювали і виховували за родинними традиціями підрастаюче покоління. На наше тверде переконання, саме вітчизняне козацтво стало тим стрижнем, навколо якого згуртувався український народ виборюючи своє право на краще життя. Ми повністю підтримуємо вченого Юрія Руденка який вважає: «Загально визнаним фактом стає і те, що українське козацтво має величезні заслуги і в галузі розвитку національної освіти, системи виховання, зокрема лицарського загартування підрастаючих поколінь. Численні національні пріоритети були досягнуті українським козацтвом в різних сферах своєї життєдіяльності завдяки високій ефективності родинної, шкільної і соціальної козацької педагогіки. З висот початку ХХІ ст. є всі підстави твердити, що ідеї і засоби козацької педагогіки мали багато в чому вирішальне значення у розвитку національного виховання. У досягненні його головної мети – формування вільної особистості, яка гармонійно поєднує загальнонаціональні і особисті інтереси, потреби. Теорія і практика козацької педагогіки спрямовувалася на виховання в родині, школі і громадянському житті козака – лицаря, загартованого і мужнього громадянина. Захисника рідної землі з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю, палким і діючим патріотизмом» [9, 221-222].

Фахово проаналізувавши процес розвитку вітчизняної освіти за часів Гетьманщини, професор Петро Кононенко наголошує: «Проблема національної моделі школи в Україні, як і в усій Європі, набирає особливої актуальності та чітко окресленої мотивації ще із ХVІІ ст., коли і окремі держави, і цілі імперії стають на шлях суверенного національно – державотворчого розвитку, коли створюються три найперші національно – демократичні республіки: Англія, Нідерланди й Україна. Отже, коли націоналізацію школи зумовив об'єктивний історичний процес розвитку: націоналізація господарства, системи управління та на цій основі інтернаціоналізація міждержавних відносин; піднесення універсальної ролі національної ідеї, а на тому ґрунті – формування концепції національної школи як виразника й гаранта цілісної системи світосприйняття і світорозуміння, почуттів, мислення й діяння, інтересів та характеру розвитку кожного індивіда, соціальної верстви, мови й культури, історичної місії кожної нації. Ще тоді було визнано: освіта є фундаментом суспільного поступу» [4, 7].

У ХVІІ-ХVІІІ ст. українське козацтво стало не лише національними збройними силами, але і провідною правлячою верствою й чільним фундатором Української Козацько-Гетьманської Держави. У Гетьманщині усе було просякнуте козацьким героїко-звитяжним духом – від адміністративного устрою до державної ідеології. На її теренах склався власний соціальний устрій, населення розмежовувалося на три найважливіших стани: козаків, міщан і селян, і всі вони отримали волю і громадські права. Хоча пізніше унаслідок несприятливих політичних обставин ці важливі соціальні і політичні надбання були втрачені, ідеал козацької свободи, козацької волі назавжди залишився вкарбованим у пам'яті українського етносу. Недаремно геніальний французький мислитель Вольтер наголошував: «Україна завжди прагнула до волі». Навіть, коли в певні важкі періоди української історії це волелюбне прагнення начебто пригасло, щоб згодом, проте, у більш сприятливих умовах, запалати негасимим полум'ям Свободи, Волі – з тих далеких, вікопомногих козацьких часів і до нашого суперечливого сьогодення. Не перебільшено вирішальною є роль козацької культури у становленні українського етносу й української нації. Ми переконані, що саме козацтво стало тим сталевим стрижнем, навколо якого консолідувався український етнос у ХVІ і аж до середини ХVІІІ ст. Пізніше, з середини ХVІІ і до кінця ХVІІІ ст., вітчизняне козацтво перетворилося на своєрідний хребет української нації. Саме тому, майже кожен тогочасний українець мріяв стати козаком – вільною людиною, а в пізньюсередньовічній Європі Україна була відома, насамперед, як «країна козаків». Якраз завдяки козацтву та його позитивному впливу на українську традиційну культуру (матеріальну і духовну), впродовж бездержавного і колоніального ХІХ ст., у ментальності українців жило нестримне прагнення до волі і свободи, а козак незмінно був уособленням українського ідеалу чоловіка-воїна [8, 211].

Початок ХХ ст. став доленосним для українців. Перша світова війна (1914-1918), яка вщент зруйнувала чотири світових імперій (Австро-Угорську, Німецьку, Османську і Російську) надала реальну можливість багатьом бездержавним етносам, врешті-решт, здобути свою державність і творити власний гуманітарний простір. Українці протягом 1914-1921 рр. зі зброєю в руках відстоювали право на суверенну Україну: українські січові стрільці на бойовищах І світової, вояки Української Центральної Ради, Директорії, Західно-Української Народної Республіки, повстанці з Холодного Яру та інші патріоти. На превеликий жаль, у цей, без сумніву, переломний момент буття України, переважав політичний, дипломатичний, економічний, фінансовий і військовий непрофесіоналізм, який і привів свідомих українців до ганебної поразки. Хоча дещо ця невдача компенсувалася появою квазідержавного утворення – Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР, а потім УСРП) у складі СРСР. Стосовно вітчизняного гуманітарного простору у цей складний період, то він мав можливість активно розвиватися лише в добу існування Української Гетьманської Держави Павла Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.). Сім з половиною місяців існування УГД П. Скоропадського відзначилися відносною стабілізацією в економіці, політиці (зовнішній і внутрішній) тогочасного соціуму. Отже, найбільше успіхів за часів існування УГД було досягнуто в царині національної освіти, науки і культури. П. Скоропадський продовжив розпочатий ще у добу УЦР курс на українізацію освіти. Українізація школи потребувала великої кількості фахових вчителів, які б вільно володіли державною мовою. Тому, вже у травні 1918р. Міністерство народної освіти (керівник – М. Василенко) затвердило план організації курсів українознавства для вчителів-освітян. Робота з перепідготовки педагогічних кадрів дала можливість затвердити українізацію близько 5,4 тис. початкових шкіл. Тільки у травні 1918р. засновано близько 50 нових українських шкіл, а всього за часи гетьманування П. Скоропадського було створено біля 150 нових україномовних гімназій, у тому числі й сільських районах, які повністю фінансувалися за рахунок державного бюджету, а також тиражовано кілька мільйонів примірників україномовних підручників і посібників, а у більшості шкіл впроваджено вивчення української мови. Так, у серпні 1918р. очільник УГД ухвалив закон «Про обов'язкове вивчення української мови та літератури, а також історії та географії України у всіх середніх школах» 17.08.1918р. гетьман прийняв рішення про перетворення Першого українського народного університету у Києві, на державний, а 22 жовтня був створений Кам'янець-Подільський український державний університет. Всього за добу УГД було відкрито більш як 20 вищих навчальних закладів. 14 листопада 1918р. П. Скоропадський особисто ухвалив закон «Про заснування Української Академії Наук» та затвердив її перший склад із 12 дійсних членів. 27 листопада відбулося перше установче засідання УАН, на якому обрано голову-президента академії Володимира Вернадського. Також було засновано Державний Український Архів, в якому мали бути зосереджені документи історії України, перевезені з архівів Москви та Петрограду, створено Український драматичний театр, Державну драматичну школу, Український національний театр державної оперети імені М. Лисенка, Національну Галерею Мистецтва, Український історичний музей та Українську Національну бібліотеку, яка дуже швидко зростала, і вже наприкінці гетьманської доби в ній нараховувалося понад 1 млн. книжок, серед них багато унікальних, стародруків тощо [11, 39-41]. Отже, за часів існування УГД П. Скоропадського вітчизняний гуманітарний простір став доконаною реальністю, і навіть після її ліквідації продовжував існувати, хоча й у дещо спотвореному комуністично-тоталітарному ідеологічному вигляді (Академія Наук, початкова, середня і вища освіта, архіви, бібліотеки, музеї тощо).

Після завершення доби соціальних революцій та українських визвольних змагань (1917-1921 рр.) й остаточного утвердження на більшій частині українських етнічних земель комуністично-більшовицької тоталітарної влади вітчизняний гуманітарний простір став заручником великої політики Москви. Якщо їй було вигідно, то проводився курс на українізацію (коренізацію), з метою укорінення компартійно-радянських владних структур в усі сфери життєдіяльності УСРР-УРСР, у тому числі й у гуманітарний простір. А коли на порядок денний знову постало питання про Світову Комуністичну Революцію й

мобілізацію всіх наявних ресурсів (політичних, економічних, військових, інтелектуальних людських та ін.) в ім'я її реалізації, то розпочався процес його обмеження й знищення (репресії, голодомори, ліквідація українських освітян, науковців, селян). Врешті-решт, Друга світова війна безжалющо знищила те, що не могли знищити «комуністи-гуманісти». Разом з тим, український гуманітарний простір, доказав феноменальну істину, що поки існує український народ – він незнищений і подібний казковий пташ Фенікс, буде відроджуватися з попелу знову і знову. Яскравий доказ цьому, поява за межами України фундаментального наукового видання за редакцією В. Кубійовича «Енциклопедія українознавства». Ця праця увірвала в себе систематизовані й проаналізовані знання про найвагоміші події і здобутки багатовікового життя українського етносу й тим самим вона стала квінтесенцією напрацювань вітчизняного гуманітарного простору. Поряд з головним редактором В. Кубійовичем, над нею працювали А. Жуковський, С. Янів, Ю. Шевельов, О. Оглоблин, І. Кошелівець та інші вчені.

Український гуманітарний простір у період перебування України й українців у складі СРСР постійно перебував під тотальним контролем комуністичної влади. Головним завданням освіти було виховання законслухняного будівельника соціалізму-комунізму, надійного гвинтика системи, який з радістю й ентузіазмом будував Дніпрогес, Байконур, БАМ та захищав зі зброєю в руках завоювання марксизму-ленінізму в Азії, Африці, Латинській Америці, Європі. Щодо вітчизняної науки, то вона мала передусім забезпечити військово-промислову могутність Країни Рад та задовольняти ідеологічну складову тоталітарного режиму. Саме тому, українознавство в цей час було під забороною і могло розвиватися лише за межами УРСР – у США, Канаді, ФРН, Франції тощо. Але, врешті-решт, «Імперія Зла» як влучно назвав СРСР тогочасним американський президент Р. Рейган, була ліквідована й Україна, в черговий раз відновила свою державність й отримала можливість створити повноцінний, якісний власний гуманітарний простір, у якому належне місце повинно було зайняти й українознавство. Один з тих небагатьох, хто це усвідомив був П. Кононенко. Саме він і став творцем нового наукового напрямку, сучасної дослідницької школи, навчальної дисципліни, модерного світоглядно-інтегративного знання – українознавства. Невдовзі, а саме у січні 1992 р., згідно з Наказом № 19 від 24 січня 1992 р. за підписом виконуючого обов'язки Міністра освіти Л. Канищенка, в Києві розпочав свою науково-освітню діяльність Інститут українознавства при Київському державному університеті імені Т.Г. Шевченка під керівництвом П. Кононенка. Через деякий час, 21 червня 2000 р. Кабінет Міністрів України видав постанову за № 1003 «Про утворення Науково-дослідного інституту українознавства» за підписом тогочасного Прем'єр-міністра В. Ющенка, а через дев'ять років 7 серпня 2009 р. ним же, але вже у статусі Президента України було завізовано Указ «Про надання Науково-дослідному інституту українознавства статусу національного». Поява цього надзвичайно важливого документу була спричинена професійною, цілеспрямованою, високопродуктивною, інноваційною і державотворчою діяльністю згуртованого колективу вчених-українознавців, який протягом 1992-2009 років під керівництвом свого незмінного директора, доктора філологічних наук, професора, академіка, лауреата Міжнародної премії імені Й.Г. Гердера П. Кононенка творчо і фахово розвивав українознавство, впроваджував його в усі сфери українського соціуму й особливо у сучасний гуманітарний простір, як у вітчизняний, так, і у європейський, і у світовий.

Ми хочемо наголосити, що ці питання були одними з нагальних як під час реалізації науково-дослідної роботи «Український етнос у світовому часопросторі» (2007-2009), так і її спадкоємиці «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі» (2010-2012). Під час виконання, під орудою П. Кононенка, цих важливих проектів вчені-українознавці мали і мають можливість дослідити неперервність цивілізаційних процесів поступального розвитку України, українців і світового українства як цілісної, модерної парадигми наукових знань (наукової системи), навчальної дисципліни для ЗНЗ і ВНЗ та водночас – як світоглядної, філософії й політики Української Держави.

Розглядаючи перспективи подальшого дослідження ролі українознавства в сучасному вітчизняному, європейському і світовому гуманітарному просторі та його стан, проблеми і перспективи розвитку в контексті етнічних, національних і державотворчих процесів в Україні, ми прийшли до висновку, що воно є на часі й потребує нагальної інтенсифікації. Саме тому працівниками ННДІУ під головуванням П. Кононенка заплановано написати, підготувати і видати багатомовне (ймовірно, 6-8 томів) фундаментальне дослідження «Український етнос у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації і культурі». Його головною метою та ідеєю є розкриття й осягнення феноменальної сутності України, українців і світового українства як у питомо неповторному значенні (етнічна тотожність, національна ідентичність, ментальність, психоемоційність, харизматичність українців тощо), так і в загальнолюдському вимірі (їх потужний і вагомий внесок у культуротворчий поступ Homo sapiens), і тим самим відродити і поновити взаєморозуміння і взаємодії українського етносу з всепланетарною людністю через органічний та обопільний процес пізнання і самопізнання, творення і самотворення, ідентифікації і самоідентифікації, розвитку і саморозвитку. Все це наукове, фахове осмислення має здійснюватися не тільки в межах України, а й охоплювати собою всю земну кулю, бо цивілізаційний світ єдиний, цілісний, неповторний і неосягний як своєю багатоманітністю, так і унікальністю. Проте, попри всі економічні, політичні, військові, релігійні й соціокультурні чинники людство єднає, як його перебування і політ на космічному кораблі під назвою Земля, так і спільність загальнолюдських цінностей, а особливо, єдність мети і долі – продовження роду і передання набутих знань і навиків своїм дітям, внукам і спадкоємцям.

Таким чином, дослідження та наукове осмислення ролі і місця українознавства в сучасному вітчизняному, європейському і світовому гуманітарному просторі надасть можливість вченим-українознавцям зрозуміти реальний стан, важливі проблеми й подальші перспективи його розвитку в контексті етнічних, національних і державотворчих процесів в Україні, а також обґрунтувати об'єктивні закономірності цивілізаційних процесів, які невідворотно охопили всю таку багатоманітну, але разом з тим єдину і неповторну людську цивілізацію на планеті Земля у ХХІ ст., тим самим визначивши і детермінувавши в стрімкому перебігу цих подій і явищ гідне місце й авторитетну роль України, українців і світового українства. Разом з тим, українознавство як цілісна, комплексна та інтегративна система верифікованих наукових знань; філософія й світоглядна ідеологія державотворення й націєтворення; методологія система навчання і виховання та навчально-освітньої дисципліни – повинно допомогти українцям врахувати власний історичний досвід та екстраполювати (перенести) його на актуальні проблеми сьогодення і майбуття як: формування української політичної нації та наголошувати і послідовна розбудова успішної, високоосвіченої, правової, демократичної, заможної й інноваційної Української Самостійної Соборної Держави!

Література

1. Кононенко П. Українознавство Третього тисячоліття // Українознавство. – 2001. – № 1. – С. 4-9.
2. Кононенко П. Українська освіта: проблема реформи // Українознавство. – 2010. – № 1 (34). – С. 8-20
3. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. – К., 2008.
4. Кононенко П. Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і в світі // Українознавство. – 2006. № 1. – С. 6-16.
5. Сірополько С. Історія освіти в Україні. – К.: Наук. думка, 2001.
6. Сележан Й.Ю. Основи національного виховання (Українознавство: історичний, філософсько-релігійнознавчий аспекти) – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005.
7. Литвин В.М., Мордєїнцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України. – К.: Знання-Прес, 2002.
8. Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства :Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військо мистецтво в українознавчому вимірі. – К.: Видавничий дім Стилос, 2004.
9. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003.
10. Булос ібн аз-Заїма аль Халебі (Павло Халебський). Країна козаків... – К., 1995.

Фігурний Юрій

Фахові дослідження етнологами ННДІУ нагальних українознавчих проблем під керівництвом Петра Кононенка

Відновлення суверенної Української держави у 1991 р. безсумнівно, стало доленосним і визначальним фактором як для України й українського народу, так і для світового українства. Саме ця епохальна подія дала можливість, як пересічним українцям, так і вітчизняним вченим позбутися комуністичного радянського ідеологічного тиску і жити й творити незалежно від директив і вказівок комуністичних верховодів із Москви та Києва. Особливо ці зміни були бажаними для українських науковців, які перебували під постійним диктатом тоталітарної ідеології. Один із очевидців тих дискримінаційних процесів, П. Кононенко, наголошує: "Закономірно, що в світлі диктату офіційної методології буржуазно-ідеалістичними були оголошені національна ідея і національний ідеал, генетика й кібернетика, етнопсихологія, етнологія й антропологія, а в руслі усього того – і метод системного, цілісного, об'єктивного аналізу та синтезу" [1, 12].

З появою на європейській політичній мапі Української Самостійної Соборної Держави гостро постала проблема формування нової патріотично налаштованої політичної, економічної, наукової та інтелектуальної вітчизняної еліти. Саме тому створення у січні 1992 р. Інституту українознавства при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка під керівництвом його незмінного директора П. Кононенка було зумовлено насамперед нагальними потребами розбудови України як незалежної демократичної держави, а отже, розвитку українознавства як цілісної інтегративної системи наукових знань про Україну, українців і світове українство у всьому просторі та в часі, як політики та філософії держави у підготовці кадрів українознавців найвищої кваліфікації, а також потужної національної ідеології, міцного і надійного стрижня Української Самостійної Соборної Держави, української політичної нації та кожного свідомого українця! [2, 5-6].

Майже двадцятирічна продуктивна й інноваційна діяльність спочатку Інституту українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка, потім з 21 червня 2000 р. – Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, а вже з 7 серпня 2009 р. – Національного науково-дослідного інституту українознавства стала реальним свідченням інтелектуальної, професійної, патріотичної і державницької праці в ім'я України, українців і світового українства.

Нам приємно усвідомлювати, що відділ української етнології ННДІУ цілеспрямовано долучився до цього важливого процесу. З перших днів існування відділ почав активно працювати над актуальними проблемами походження українського народу та його етнічної історії. За 19-ліття свого існування (1992 – 2011 рр.) співробітниками відділу була створена науково обґрунтована концепція дослідження цієї проблематики. Згідно з нею об'єктом дослідження відділу української етнології є український етнос, а предметом дослідження – походження українського народу та його етнічна історія. Основне теоретико-методологічне питання, яке стоїть перед науковцями відділу – з'ясування об'єктивних закономірностей етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі. Найважливіші завдання вчених-українознавців полягають у наступному: по-перше, провести фаховий аналіз методологій та методів дослідження української етнічної історії; по-друге, науково обґрунтувати і дослідити основні концепції етногенезу (походження) українців і виділити з багатьох найбільш професійно верифікованих й аргументованих; по-третє, професійно вивчати і проаналізувати факти, процеси та магістральні етапи етнічної історії українського народу; по-четверте, ліквідувати так звані білі плями в етногенезі українців та встановити об'єктивну картину у раніше сфальсифікованих ділянках української етнічної історії; по-п'яте, підготувати навчально-методичні матеріали та низку наукових видань стосовно етногенезу українців та етнічної історії українського народу. А головним результатом науково-дослідної роботи вчених-етнологів повинна стати українознавча концепція української етнічної історії. Відділ української етнології спрямовує свої головні зусилля на дослідження та наукове обґрунтування актуальних проблем походження українців, їх етнічної історії та висвітлення засадничих етнонаціональних і державотворчих проблем. Етнічна історія українського народу є міцним підґрунтям і консолідуючим чинником Української Самостійної Соборної Держави, української нації, вагомим елементом збереження етнічної та національної ідентичності й самодатності українського народу в глобалізаційних процесах Третього Тисячоліття. А наукове осягнення української етнічної історії, враховуючи здобутки і досягнення українознавства, допоможе вченим-українознавцям здійснити реальний вплив на процеси національного державотворення і формування в українському соціумі європейських засад громадянського суспільства.

Саме тому відділ упродовж 2004-2006 рр. здійснював виконання держбюджетної теми "Дослідження етнічної історії українського народу та науково-методичне забезпечення вивчення її в середній та вищій школі". За її підсумками було видано такі праці: Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. Монографія. – К., 2005. – 208 с.; Україна–Етнос. Науковий бібліографічний довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства/Укл. Ю.С. Фігурний, О.А. Чирков. – К., 2005. – 202 с.; Україна – Етнос. Науковий термінологічно-понятійний словник довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства/Авт.: Фігурний Ю.С. (керівник авт. кол.) Чирков О.А. (кординатор), Баран В.Д., Баран Я.В., Данилюк-Кульчицька О.П., Лебедева О.В., Мартинова В.А., Терпиловський Р.В., Шостак М.В., Ятченко В.Ф. – К., 2006. – 224 с.; Україна – Етнос. Збірник наукових праць з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства/Авт.: Фігурний Ю.С. (керівник авт. кол.), Баран В.Д., Данилюк-Кульчицька О.П., Лебедева О.В., Чирков О.А., Шостак М.В., Ятченко В.Ф. – К., 2006. – 240 с.

Протягом 2007-2009 рр. відділ української етнології активно працював над виконанням науково-дослідної роботи (НДР) "Український етнос у світовому часопросторі", що фінансувався за рахунок державного бюджету України, а її керівником був доктор філологічних наук, професор, академік, директор ННДІУ МОН України П. Кононенко. Її метою було проведення фахового дослідження феномену українського етносу у світовому часопросторі, а головним завданням – здійснити комплексне аналітичне дослідження світоглядних, психологічних, етнічних та інноваційних чинників для вивчення та осмислення важливої ролі українського етносу у світовому часопросторі; розробити сучасну методику проведення даного дослідження та професійно опрацювати джерельну базу з цього питання. Практична цінність успішно завершеної держбюджетної теми полягає в тому, що вдале здійснення НДР дало можливість вченим-українознавцям отримати нові корисні знання, які були оприлюднені в таких основних фахових виданнях співробітників ННДІУ як: Баран В.Д. Етногенез українського народу. – К., 2007. – 148 с.; Баран В.Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К., 2007. – 64 с.; Пасемко І.П. Моя Франкіана. – Харків, 2007. – 136 с.; Фігурний Ю.С. Дослідження відділом української етнології НДІУ МОН України в 1992-2006 рр. етнічної історії українського народу та етнонаціонального державотворчого процесу. – К., 2007. – 56 с.; Фігурний Ю.С. Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі (до 65-річчя її героїчної смерті). – К., 2007. – 40 с.; Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія / Баран В.Д. – IV розділ. Археологія як складова частина українознавства (С. 109-126); Фігурний Ю.С. – V розділ. Україна – етнос (С. 127-155). – К.: НДІУ, 2008. – 400с.; Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. – К., НДІУ, 2008. – 138 с.; Український етнос у просторі й часі. Науковий бібліографічний довідник (2005-2008) / Укладачі: Чирков О.А., Фігурний Ю.С. – К., 2008. – 406 с.; Фігурний Ю. С. Ярошинський О. Б. Світочі українознавства. – К., 2008. – 146 с.; Фігурний Ю. С. Український гетьман Пилип Орлик. – К., НДІУ, 2008. – 124 с.; Фігурний Ю. С. Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі. – К.: НДІУ, 2008. – 130с.; Козлов А.В., Козлов Р.А., Ковпик С.І. Писемність давньої України: навчально-методичний посібник. – К., 2008. – 170 с.; Фігурний Ю.С. Етнічні, національні та державотворчі процеси на

Закарпатті України й участь у них інтегральних українських націоналістів (1938-1939рр.). – К., 2008. – 56 с.; Українознавство ХХІ ст.: виміри розвитку. Українознавство 2007-2009 // Головний редактор П.П. Кононенко; редактори-упорядники: Т.П. Кононенко, Н.М. Істоміна, Т.Л. Ренке / Фігурний. Ю. – Розділ 1. «Український етнос у світовому часопросторі» (2007-2009) та перспективи його подальшого дослідження на 2010-2012 рр. (С. 62-86). – К.: ННДІУ. – 2009. – 432 с.; Учнівська молодь – майбутнє Української держави: Збірник аналітичних досліджень, документів Міжнародних конкурсів з українознавства та наукових праць переможців і учасників ІІ МКУ / Автор-упорядник і відповідальний ред. Ю.С. Фігурний; за заг. ред. П.П. Кононенка; Орг. секретарі: О.В. Лебедева, Л.О. Нестеренко, О.І. Фесік. – К., НДІУ. – 2009. – 336 с.; Ятченко В. Боги і люди в українській казці (видання друге, доповнене й перероблене). – К.: Міленіум, 2009. – 152 с.; Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавче дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. – К.: ННДІУ. – 2009. – 520 с.;

Фахово проаналізувавши вітчизняні дослідження у цій галузі наукових знань, що стосуються вивчення феномену українського етносу у світовому часопросторі, ми можемо стверджувати, що отримані нами результати НДР мають певні відмінні риси і переваги над аналогічними розробками в Україні та за її межами. Результати даної НДР можуть бути використані в Україні як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях, насамперед у галузях освіти, науки, культури, в середніх та вищих навчальних закладах; в системі перепідготовки та підвищення кваліфікації освітянських кадрів. Практична цінність успішно завершеної держбюджетної теми полягає в тому, що вдале здійснення даної науково-дослідної роботи дало можливість вченим-українознавцям отримати нові корисні знання про український етнос у світовому часопросторі.

Підсумовуючи виконання науково-дослідної роботи, що фінансувалася за рахунок державного бюджету в 2007-2009 рр. – «Український етнос у світовому часопросторі», ми прийшли до таких основних наукових результатів. По-перше, комплексний і системний розвиток сучасного інтегративного українознавства неможливий без професійного, поступального й інтенсивного дослідження ролі українського народу у світовому часопросторі. Оскільки, українознавство – це цілісна інтегративна система наукових знань про Україну, українців і світове українство у просторі та в часі, то фахове вивчення досліджуваної проблематики допоможе вченим-українознавцям збагатити і суттєво поглибити цінні знання про нашу Батьківщину та її народ, інформацію про його минуле, сьогодення та перспективи. По-друге, зацікавленість проблематикою українського етносу у світовому часопросторі у вітчизняному соціумі зростає упродовж останніх вісімнадцяти років вже з самих початків творення сучасної української незалежної держави особливого значення набувають загальноцивілізаційні фактори, а саме значення і розуміння свого поступального розвитку та перспективи українців у майбутньому. Проте, щоб добре жити зараз і впевнено дивитися у прийдешнє, нам, українцям, треба знати – хто ми є, звідки ми, чийх дідів-прадідів нащадки та що нас чекає завтра. По-третє, осмислення цих і багатьох інших проблем, які вагомо впливають на формування етнопатристичної свідомості, державного патріотизму, політичного націоналізму, національної гідності й самоповаги надасть можливість нам, вченим-українознавцям, зрозуміти об'єктивні закономірності цивілізаційних процесів на початку Третього тисячоліття та визначити в них провідну роль і вагоме місце України та українців; по-четверте, актуальність і важливість виконаної науково-дослідної роботи полягала у відновленні історичної правди і справедливості та науковій об'єктивності, щодо фальсифікованої за часів тоталітарно-комуністичної радянської влади, етнічної історії українського народу та її сучасне значення в системі українознавства з урахуванням нових тенденцій і його розвитку як в Україні, так і поза її межами. Отже, практична цінність успішно завершеної держбюджетної теми полягала в тому, що вдале здійснення даної науково-дослідної роботи дало можливість вченим-українознавцям отримати нові корисні знання про український етнос у світовому часопросторі.

Впродовж 2010-2011 років співробітники ННДІУ загалом, і працівники відділу української етнології зокрема, під керівництвом П. Кононенка виконують науково-дослідну роботу «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі», яка фінансується за рахунок видатків загального фонду державного бюджету (код КПКВ 2201020 – «Фундаментальні дослідження у вищих навчальних закладах та наукових установах», обсяг фінансування – 3060 тис. грн., зокрема на 2010 рік – 1020 тис. грн.). В дослідженні буде висвітлено еволюцію феноменів України і світового українства за концентрами цілісної наукової системи: а) історія, теорія, методологія українознавства як наукової, освітньої, культурологічної систем, як «філософії і політики держави» (В.Вернадський); б) Україна – етнос; в) Україна – природа; г) Україна – мова; д) Україна – культура; е) Україна – держава і нація; ж) Україна у міжнародних відносинах; з) Українці – ментальність і доля; і) Світова місія України і українства. Для досягнення мети будуть використані теоретичні й практичні здобутки археологів і етнологів, географів і геологів, антропологів і лінгвістів, етнографів і культурологів, філософів і релігієзнавців, демографів і істориків, а також соціологів, економістів, мистецтвознавців різних епох (від давнини до ХХІ ст.) – вітчизняних і зарубіжних. Головною метою й основними завданнями проекту – дослідження цивілізаційних процесів історичного розвитку України, українців і світового українства в їх органічному взаємозв'язку, на ґрунті засадничих принципів інтегративного українознавства як цілісної, модерної парадигми наукових знань (наукової системи), навчальної дисципліни для ЗНЗ і ВНЗ та водночас – як світоглядної ідеології, філософії й політики Української Самостійної Соборної Держави. Використовуючи історико-порівняльний аналітичний метод вчені-українознавці, в тому числі й співробітники відділу української етнології, будуть фахово досліджувати й розкривати своєму та іншим народам правдиву картину буття, свідомості, долі, місії українського етносу на всіх етапах і на всіх часо-просторових магістралях його життя й тим самим – сприяти піднесенню національно-патриотичної, державницької свідомості українців, активізації процесу самопізнання та самореалізації, волі до творення розвинутих форм демократичного громадянського суспільства нашої країни та сприяння піднесенню іміджу України в Європі та у світі як суверенної, соборної, правової, демократичної, економічно потужної держави, що сповідує ідеали миру й співробітництва народів планети Земля, свободи і щонайвищого розвитку кожної особистості й нації в усіх сферах матеріальної і духовної культури. Саме тому працівниками ННДІУ під головуванням П. Кононенка заплановано написати, підготувати і видати багатотомне (ймовірно, 6-8 томів) фундаментальне дослідження «Український етнос у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації і культурі». Його головною метою та ідеєю є розкриття й осягнення феноменальної сутності України, українців і світового українства як у питомо неповторному значенні (етнічна тотожність, національна ідентичність, ментальність, психоемоційність, харизматичність українців тощо), так і в загальнолюдському вимірі (їх потужний і вагомий внесок у культуротворчий і цивілізаційний поступ Homo sapiens), і тим самим відродити і поновити взаєморозуміння і взаємодії українського етносу з всепланетарною людністю через органічний та обопільний процес пізнання і самопізнання, творення і самотворення, ідентифікації і самоідентифікації, розвитку і саморозвитку. Все це наукове, фахове осмислення має здійснюватися не тільки в межах України, а й охоплювати собою всю земну кулю, бо цивілізаційний світ єдиний, цілісний, неповторний і неосяжний як своєю багатоманітністю, так і унікальністю. Проте, попри всі економічні, політичні, військові, релігійні й соціокультурні чинники людство єднає, як його перебування і політ на космічному кораблі під назвою Земля, так і спільність загальнолюдських цінностей, а особливо, єдність мети і долі – продовження роду і передання набутих знань і навиків своїм дітям, внукам і спадкоємцям. А так, як український етнос давно вже перестав бути пересічним східноєвропейським народом, а став українською світовою ідентичністю (більш докладніше про це йдеться у доповіді заступника директора з наукової роботи ННДІУ, кандидата філософських наук, доцента Тараса Кононенка «Теорія світових ідентичностей. Формування глобалістичної парадигми наук» виголошеної ним на ІІІ Міжнародному конгресі «Українська освіта у світовому часопросторі» на пленарному засіданні 21 жовтня 2009 р.), тому і його мова, культура, історія і державотворчий досвід став надбанням загальнолюдської цивілізації [3].

Об'єктом дослідження буде український етнос і світове українство в часопросторовому процесі свого розвитку від найдавніших часів до ХХІ століття. Предметом – Україна і світове українство як унікальні природно-соціальні концепти та суб'єкти історичного розвитку в їх внутрішній еволюції, питомій визначеності та самобутності, а також, типологічний

характерності та виключності в світовий процес розвитку цивілізації людини розумної та здобутків у сфері культури, в якому визначальну роль відіграють природа й етнос в їх універсальній суті і ролі, як важливого фактора геополітичної взаємодії й реальності. Все дослідження має охоплювати генезис, стан, проблеми і майбутнє українського етносу в цілісному процесі часопросторової ретроспективи і перспективи, а саме, від початків його зародження, формування, становлення, розвитку аж до протгностичного аналізу будучини [4, 114].

Отже, співробітники відділу української етнології упродовж 2010 – першої половини 2011 рр. здійснювали виконання держбюджетної теми «Україна і світове українство в системі українознавства. Українці в світовій цивілізації і культурі». За її підсумками ними було видано такі праці: Український геополітичний словник / Авт. кол.: В.С. Крисаченко (автор концепції, упорядник і редактор), Турпак Н.В. (відповідальна за випуск), Баран В.Д., Данилюк-Кульчицька О.П., Дякова О.В., Лебедева (Шакурова) О.В., Федоренко О.А., Фігурний Ю.С., Чирков О.А., Шостак М.В., Ятченко В.Ф. та ін.; за заг. ред. О.С.Власюка, П.П.Кононенка. – К.: «МП Леся», 2010. – 531 с.; Баран В.Д. Розділ 4. Етнокультурні процеси на території України в ранньослов'янську добу. – С. 103–148; Розділ 5. Процеси етнічного розвитку в умовах Києво-Руської державності. – С. 149–188 // Походження, становлення та розвиток українського народу: монографія / М.І. Обушний, В.Д. Баран, Т.С. Воронаєва та ін.: К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 566 с.; Наливайко Ст. Індійській міф. Український коментар. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 568 с.; Фігурний Ю.С. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. – К., ННДІУ, 2010. – 158 с.; Чирков О.А. Методологічний семінар – важлива ділянка роботи українознавця: Загальноінститутський методологічний семінар Національного науково-дослідного інституту українознавства у 2009-2010 рр.: К.: ННДІУ. – 2010. – 40 с.; Козлов А.В., Ковпик С.І. Методика викладання українознавства в школі: навчально-методичний комплекс для студентів філологів. – К., 2010. – 115 с.; Шостак М.В. Основні теорії утворення Київської Русі в українознавчих дослідженнях XX – XXI століття / Відповідальний редактор, автор передмови і заключної аналітичної статті Фігурний Ю.С. – К., ННДІУ. – 2011. – 142 с.; Баран В.Д., Баран Я.В. У пошуках джерел українського народу. Вибрані наукові праці / Упор. Ю. Фігурний. Передмова і вступна стаття Ю. Фігурного. – К., ННДІУ. – 2011. – 800 с.; Чирков О.А. Методичні рекомендації щодо виконання і захисту науково-дослідної учнівської роботи на Міжнародному конкурсі з українознавства: 2-е видання, перероблене і доповнене. – К., 2011. – 52 с.; Фігурний Ю.С. Фаховий аналіз проблеми походження українців і професійне вивчення українських етнічних, націєтворчих і державотворчих процесів вченими відділу української етнології ННДІУ МОН України в кінці XX – на початку XXI століть. – К., ННДІУ. – 2011. – 142 с.

Таким чином, дослідження та наукове осмислення ролі і місця українського етносу у світовому часопросторі надасть реальну можливість вченим-українознавцям зрозуміти й обґрунтувати об'єктивні закономірності цивілізаційних процесів, які невідворотно охопили всю, таку багатоманітну, але разом з тим таку єдину і неповторну людську цивілізацію на земній кулі на початку Третього тисячоліття, визначити й детермінувати в перебігу цих подій і явищ гідне місце й авторитетну роль України, українців і світового українства.

Література

1. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. – К., 2008.
2. Фігурний Ю.С., Ярошинський О.Б. Світочі українознавства. – К., 2008.
3. Кононенко Т. Теорія світових ідентичностей. Формування глобалістичної парадигми наук // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 27-34.
4. Фігурний Ю.С. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. – К., 2010.

Хоменко Олександр

Історичні аспекти становлення українознавчої методології дослідження художньої словесності

Історичні аспекти функціонування поняття «словесність» (і в такому його лаконічному форматі, і в розширеній репрезентації – «українська художня словесність») в понятійному полі сучасного українознавства окреслюються інтенцією вельми значущою і водночас надто непростю для аналізу: ставши невід'ємною дискурсивною складовою комплексу наук про Україну й українство ще в часи М. Максимовича (йдеться про його етапну для становлення вітчизняної гуманітаристики працю 1839 р. «История древней русской словесности», що від неї, як зазначив в «Історії української літератури» М. Грушевський, «веде свою історію наша дисципліна» [4, 47]), активно функціонуючи і виповнюючись поліфонією нових сенсів протягом усього періоду, пов'язаного з іменами фундаторів Кирило-Мефодіївського товариства – Т. Шевченка і П. Куліша («Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги «Народні оповідання» Марка Вовчка», «Простонародность в украинской словесности» – у цих та в багатьох інших філософських та літературно-критичних працях П. Куліша ідея «словесності» утверджується достоту ентузіастично), воно, починаючи приблизно з 70–80-х років XIX ст., все частіше й частіше опиняється на периферії наукових студій. Показовим видається той факт, що О. Огоновський, очільник кафедри «руської мови і літератури» у Львівському університеті, якому випало продовжувати ідеї Максимовича, ще раз наголосивши на нерозривному зв'язку киево-руського періоду нашої літератури з новим письменством епохи Котляревського і Шевченка і в такий спосіб потвердивши повну самостійність українського художнього слова, його «відрубність» від російського (ця концепція «окремшньої руської літератури» спричинила до різкої критики на його адресу з боку знаного російського літературознавця та фольклориста О. Пипіна, який, хоча й опонував у багатьох питаннях консерваторам, все ж не зміг «розширити» власний лібералізм до меж, за якими починається визнання права українців розвивати власну самодостатню словесність), свою фундаментальну на той час працю, перший том якої побачив світ 1887 р., назвав «Історія літератури руської». Звичайно, поняття «словесність» не зникло взагалі з наукового дискурсу, але семантика його посутньо трансформувалась, стала більш локальною: зі словесністю почали отожденовувати лише усну народну творчість. Звичайно, подібна настанова не була загальнообов'язковою, окремі дослідники продовжували актуалізувати в своїх студіях вже усталену значеннєву модальність цього поняття або – як варіант – розглядали поняття «словесність» і «література» в синонімічному ряді. Саме в такому сенсі – «словесність» як спільна парадигма усного побутування та писемної фіксації слова – використовує його знаний український фольклорист і письменник, співавтор роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні» І. Білик. В опублікованій львівською «Правдою» статті «Перегляд літературних новин» (1873 р.) він навіть, відштовхуючись від цього поняття, вдається до використання цікавого неологізму, називаючи українських письменників «словесниками» (йдеться, наголосуємо, не за педагогів, а саме за письменників). Закликаючи їх поєднати свою творчість з долею народу, І. Білик проголошує: «І лірикові, й епікові тут є біля чого походити... Не світом каганчика свого освітити громаду, а світлом праведного сонця – науки, просвіти, – та освітити не з одного якого, а з усіх боків, щоб і сама громада гаразд таки себе побачила і спізнала, і щоб сторонні люди мусили на неї глянути. От яке, без краю довге, широке і велике діло розкинулось перед очима українського словесника» [2, 25]. Однак то найчастіше були лише винятки, хоча й надто промовисті, домінантною напрямною в середовищі фахівців з гуманітарних дисциплін окреслювалось фактичне отожденоввання словесності з фольклором, тоді як писемні пам'ятки – від «Слова про Закон і Благодать» Іларіона Київського до прози М. Коцюбинського і драматургії В. Винниченка – відносились до «юрисдикції» літератури. Саме від такої системи координат відштовхується, наприклад, В. Гнатюк у виданій Союзом Визволення України у Відні праці «Українська народна словесність»

(1916 р.). До речі, важлива деталь: це дослідження одним з перших звернуло увагу європейської громадськості на катастрофічні наслідки, зокрема, для розвитку і науки про українську художню словесність, брутальної російської окупації Галичини в 1914 р.: знайий згодом письменник часів «Розстріляного Відродження» Мирослав Ірчан, а натоді – січовий стрілець А. Баб'юк високо оцінив значення дослідження В. Гнатюка в листі до автора від 27 березня 1917 р.

Хоча водночас необхідно зауважити: розрізнення понять «словесність» і «література» часто поставало своєрідною «даниною» академічному етикету, не спричиняючи до якоїсь поважної зміни методологічного інструментарію. Докази на підтвердження підвищити тези – студії І. Франка, геніального письменника і поета, а також літературознавця, історика літератури, фольклориста, директора Етнографічної комісії Наукового Товариства ім. Шевченка, видавця і дослідника пам'яток фольклору. За ґрунтовністю опрацювання матеріалу та масштабністю узагальнень його праці, присвячені розгляду української художньої словесності, особливо ж «Студії над українськими народними піснями» та багатотомний корпус «Галицько-руських народних приповідок», натоді не мали собі рівних у цілому слов'янському світі. І. Франко приймає усталений в науковому середовищі термін «література» (це знайшло своє відображення і в назвах його робіт – «Література, її завдання і найважливіші цілі», «Задачі і метод історії літератури», «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.»), але повсякчас наголошує на концепції нерозривної єдності фольклору і письменства, які мають вивчатись у єдиному потоці історичного формування й зростання типологічно подібних вербальних феноменів. У «Плані викладів історії літератури руської. Спеціальних курсах. Мотивах» учений докладніше застановляється над цією проблемою: «З того самого культурно-історичного становища щезає для історика літератури різниця між т. зв. усною, людською і писаною літературою... Школа культурно-історична (утверджені нею засади комплексного осмислення явищ культурного світу в їхньому історичному розвитку І. Франко вважав найадекватнішими і для осмислення специфіки письменства українського. – О. Х.) вважає усну словесність *quo ad genus* таким самим виплодом національного генія, як і словесність писана, підлягати таким самим постороннім і внутрішнім впливам. Дуже часто приходиться бачити в ній відгуки тих самих духових змагань, котрі бачимо в писаній літературі, а в деяких випадках, наприклад, власне на ґрунті южноруській (і інших слов'янських), ми можемо всю масу усної словесності розмістити в широкіх хронологічних рамках здвож усієї звш 1000-літньої історії розвою народу, можемо слідити той розвій у двох паралельних проявах: писаній і усній словесності, поповнюючи і контролюючи один другим» [12, 39]. З наведеної цитати стає зрозуміло, що І. Франко, з одного боку, розуміє під терміном «руська література» синтез «писаної й усної словесності», а з іншого – він абсолютно відкидає твердження тих дослідників літератури, які або нехтували фольклором, або потрактовували усну народну словесність чимось на кшталт своєрідного «вступу» до повноцінної історії писемної літератури, таким собі каталогом фольклорних образів, вага й значення якого у процесі професіоналізації письменницької творчості щораз зменшується (за І. Франком, такі вчені зовсім не науково «полишали усну словесність зовсім на боці, лишаючи її етнографам та іншим спеціалістам, або відзначували їй місце якесь осібне, в пропілях, в передсінку історії писаної літератури» [12, 39]).

Подібна ж настанова – поза термінологічними розрізненнями поєднати в синкретично-дослідницькому вимірі усну та писемну словесність – окреслювалась характерною не лише для І. Франка, а й для П. Житецького, В. Перетца, М. Сумцова, того ж таки В. Гнатюка (в «Українській народній словесності» він вельми докладно аналізує «перетікання» образної матерії фольклору в тексти класиків нашої літератури).

Однак честь остаточної «реабілітації» поняття «словесність» в усій поліфонії його значеннєвих репрезентацій належить М. Грушевському. «Вступ» до його «Історії української літератури» розпочинається такими промовистими рядками: «Книга ся носить загальноприйнятну у нас і в цілїм культурнім світі назву «історія літератури». Але ся назва взагалі не вповні відповідає предметові, а в приложенні до нашого народу – навіть подвійно» [4, 42]. Не відповідає назві, розгортає далі систему аргументації М. Грушевський, бо українська література не може бути зведеною виключно до формату корпусу писаних текстів (а французька, наприклад, на думку автора «Історії України-Руси», може: фольклорний компонент французької національної культури студіюється відповідними фахівцями-етнографами, а історія літератури стає тотожною історії текстів, розвитку і трансформації в них відповідних сюжетів, наративних моделей, зміні стилєвих уподобань, боротьбі літературних шкіл і т. ін.). Українській словесності під цим оглядом притаманна зовсім інша якість, її фольклорно-поетична складова просто невіддільна від творів красного письменства. І йдеться не тільки про часи становлення романтизму, коли усна народна словесність поставала своєрідною «матрицею» фольклорних архетипів, а про всю історичну тяглість розвитку нашого художнього слова. «Коли б ми хотіли зовсім точно означити завдання сеї праці, ми повинні були б назвати її «історією української красної словесності» [4, 44], – наголошує М. Грушевський, попри це, однак, не наважуючись «переназвати» свою книгу. За словами науковця, він «зостається при утертім слові «література», котре вже так обійшлося в уживанні» [4, 45] і яке розпросторило свою семантику настільки, що навіть не видаються дивними вирази на кшталт «усна літературна традиція» і т. ін., але структуру «Історії української літератури» він розбудовує, спираючись саме на фундаментальне поняття «словесність»: специфіці її усних формовиявів присвячує весь І том дослідження, аналізуючи в II і III томах письменство епохи Київської Русі, М. Грушевський повсякчас зіставляє його провідні засоби вираження, інтелектуальні та естетичні синтагми з фольклорними модальностями (особливо прикметним для усвідомлення окресленої проблематики постає вміщений у II томі розділ «Творчість XII–XIII вв. «Слово о полку Ігоревім», де окремішньо і докладно аналізуються «його («Слова...»). – О. Х.) відносини до книжної й усної словесності та ранішої дружинної творчості» [3, 201]), аби потім, у томі IV, ще раз повернутись до проблем фольклору, до тих його жанрів, які вже не були пов'язані з передісторичним синкретизмом та обрядово-ритуальним дійством (ці мітологічні контексти його на рівні історико-естетичних узагальнень осмислені в томі I), а постали в процесі розвитку етносу і держави як вислід певних духових шукач спільноти, її метафорично-світлоглядної рефлексії над власним буттям – билин з їх відгомонами в пізнішій українській словесності («Пам'ятаймо, що билинна традиція живе в нашій народі аж донині!» [5, 288] – наголошує М. Грушевський), духовних віршів, легенд етико-моралістичного і героїчно-світського характеру. Розглядаючи принципи структурування матеріалу в «Історії української літератури» М. Грушевського, особливо методологічні засади, які після блискучого аналізу Грушевським у II та III томах «Історії...» писемних артефактів киево-руського періоду змусили вченого у IV томі знову повернутися до розгляду пам'яток усної словесності, С. Росовецький зазначає: «Загальний задум тому... справді новаторський. З одного боку, дослідник звертається до сміливого реконструкту прадавнього стану української народної творчості, розпочатою у першому томі, поширюючи свої спостереження й висновки на «княжу добу» або «період південного розселення». З іншого боку, задум тому органічно пов'язаний із такою методологічною новацією першого тому, як спроба подолати принципову антитетичність у вивченні усної та писемної традиції національної словесної культури. При цьому, якщо стосовно літератури XI–XII ст. йдеться про певну естетичну «рівновеликість» двох паростей словесної творчості народу, то потім, аж до половини XVI ст., усна традиція, на думку Грушевського, не лише суттєво доповнює, а й збагачує та прикрашає «монотонний і убогий образ» писаної літератури» [5, 307].

У межах подібної ж методологічної парадигми, згідно з концепцією М. Грушевського, мають розглядатися й інші артефакти усної народної словесності, наприклад козацькі думи, які виникли в певний історичний період і мають досліджуватись в єдиному континуумі зі створеними в той же час творами красного письменства. Подібно до М. Максимовича, писання якого для М. Грушевського «значили початок наукового українознавства, опертого на нових підставах» [6, 27], автор «Історії української літератури» бачить «історію словесності», за всієї її значущості, невід'ємною складовою поняття об'ємнішого й універсальнішого – українознавства: «Перебігаючи гадкою деталі наукової роботи, переведеної протягом майже півстоліття на моїх очах, і при деякій і моїй таки участі, я з утіхою бачу, як не вважаючи на всі недогоди і перешкоди, все росте і виростає велична будова українознавства, в котрій живе як оживляючий її дух – се пізнання нашої тисячолітньої духовної творчості, –

прегарний плід переживань, досягань і страждань нашого многотрудного, великого народу, не послідня, цінна частина здобутку загальнолюдського» [4, 41].

Можна цілком безпідставно стверджувати, що якби титанічна праця М. Грушевського не була перервана фактичним знищенням його самого і його наукової школи, то філософська й семантично-світоглядна взаємообумовленість наукових дискурсів словесності й українознавства стала б аксіомою в нашій гуманітаристиці ще в 20-х роках минулого століття. «Аркодужне перевисання» (скористаємось наразі місткою тичинівською метафорою) цих понять утверджував М. Грушевський не лише в «Історії української літератури», воно поставало однією з домінант у публікаціях редактованого ним наукового часопису українознавства «Україна», у найповнішому і до сьогодні виданні корпусу українських дум, упорядкованому і зредагованому К. Грушевською, назагал – у цілій діяльності славетної ВУАН. Беручи це до уваги, стають зрозумілими причини, з огляду на які партійні русифікатори забороняли будь-які дослідження в царині українознавства та його органічної складової – історії української словесності. Українознавство, становлення якого було нерозривно пов'язано з іменами політичних ворогів більшовизму М. Грушевського, С. Єфремова, Д. Дорошенка (а до цього, з погляду компартійних ідеологів, «негативу» долучався ще й міжнародний розголос, який спричинила в наукових колах видана українознавцями діаспори під керівництвом В. Кубійовича багатотомна «Енциклопедія українознавства»), навіть самою назвою своєю входило в реєстри тотальної заборони, про що не забували нагадувати книги на зразок виданого «Науковою думкою» в Києві 1976 р. «Дослідження» М. Варварцева «Буржуазне «українознавство» – знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму». Певно, єдиний випадок, коли термін «українознавство» в офіційному дискурсі постсталінської Радянської України був наділений позитивними конотаціями, – стаття О. Білецького «Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства», написана для підготованого 1959 р. колективом філологів Київського університету під керівництвом А. Іщука першого тому «Матеріалів до вивчення історії української літератури»; у ній натрапляємо на тезу, що навидовиж дисонує з офіційно затвердженою тональністю наукових публікацій в підрадянській Україні – «у ті часи (царської Росії. – О.Х.) українознавство було обмежене не тільки цензурою і жандармерією, а й нерідкими виявами великодержавного шовінізму серед реакційної частини російської громадськості» [1, 93]. Натомість словесність була проскрибована в інший спосіб. Оскільки пряма заборона на використання терміну видавалася б не зовсім доречною, з огляду на те, що ним широко користувалися вчені слов'янського світу на початку XIX ст., зокрема й російські, чий імена були в СРСР пошановані, а твори – перевидані, то в українській ситуації цей термін вирішено було оголосити застарілим. «Словесність, або словесна творчість – застаріла, рідко вживана зараз назва того, що твориться за допомогою усного і писаного слова, тобто сукупність усної народної творчості (фольклору) і літератури» [9, 390], – переконував читачів «Словник літературознавчих термінів» В. Лесина і О. Пулиця, який втримав чимало перевиданих як навчальний посібник на філологічних факультетах. Офіційно утверджувана інтенція на дискримінацію поняття «словесність» посутньо підсилювалась культивованим в СРСР пієтетом до В. Белінського та його філософії. Російський критик, перебуваючи під впливом гегелівських уявлень про історію як послідовність етапів саморозвитку Абсолютного духа (з цієї схеми закономірно випливає і гегелівське розрізнення т. зв. «історичних» та «неісторичних» народів, спираючись на концепти якого більшовики згодом висунули тезу про злиття всіх етносів в «єдиний радянський народ»), розрізняв три стадії розвитку народної свідомості, послідовно виявлені в слові: словесність, писемність, література. Ці стадії послідовно змінюють одна одну, і кожна наступна стадія неминує вивихається над попередніми: наприклад, в Росії, за В. Белінським, література починається лише від творчості М. Ломоносова, а все, що було до нього, – належить до реєстру «писемності». «Український народ до нього, очевидно, зіставався без літератури» [4, 48], – підсумовує в «Історії української літератури» такого штибу рефлексії «неистового Виссариона» М. Грушевський. Подібні ж теоретичні конструкти були протягом багатьох десятиліть пануючими і в західноєвропейському та північноамериканському гуманітарному дискурсах XX ст., у системі координат якого фольклор ототожнювався з чимось архаїчним і немодерним, з культурами народів «третього світу»: цим певною мірою пояснюються і прохолодне ставлення більшості науковців української діаспори до самого поняття «словесність» та до дослідницьких стратегій, застосування яких іманентне його дискурсивним практикам. Інерція цього підходу виразно дає про себе знати і нині: виданий 1997 р. київським ВЦ «Академія» ґрунтовний і в багатьох аспектах справді новаторський «Літературознавчий словник-довідник» поняття «словесність» взагалі не фіксує.

Фактично можемо стверджувати, що поняття «словесність» на сьогодні активно функціонує, а отже – збагачується новими атрибутивними характеристиками, уточнюючи притаманну йому семантичну потенційність, лише в межах українознавчої наукової парадигми. У концепції фундатора сучасного українознавства П. Кононенка у модальностях концентру «Україна-культура» виділяється окремішній субконцентр «Україна-художня словесність» (власне, такою окреслюється диспозиція дослідницьких студій з проблематики функціонування та розвитку української художньої словесності в найновішому виданні базового підручника П. Кононенка «Українознавство» (2006). З іншого боку, видана співробітниками Національного науково-дослідного інституту українознавства 2008 р. за загальною редакцією П. Кононенка фундаментальна монографія «Українці у світовій цивілізації і культурі», участь у підготовці якої взяли науковці кожного з відділів (переважно доктори наук, провідні у своїх напрямках вчені – П. Кононенко, В. Баран, С. Єрмоленко, Я. Калакура, В. Борисенко), потрактовує українську художню словесність як окремішій і самостійний концентр українознавства поряд з концентрами «Україна-етнос», «Україна-природа, екологія», «Україна-мова», «Україна-культура», «Україна-нація, держава», «Україна в міжнародних відносинах», «Україна-ментальність, доля», «Україна, світове українство-історична місія». «Концентр «Україна-художня словесність» у сукупності українознавчих дискурсів вивпнений особливою інтенсивністю інтелектуальних і духових обертонів: він виразно вивихається в особіну і самодостатню семантичну тотальність, наділену здатністю не лише відображати в слові мікро- та макрокосм українського світу, а й, послуговуючись потенціалом своїх художніх узагальнень, виформовувати буттєву конкретику нашого національного чину і поступу» [11, 345], – наголошується у монографії. А «народний професор», один з перших завідувачів відділу української літератури НДІУ А. Погрібний взагалі потрактовував українську художню словесність як «свого роду «надконцентр», вагу якого для пізнання сутності, менталітету українства, пройденого ним історичного шляху важко переоцінити» [10, 135].

Інтенсивні дискусії довкола цього питання свідчать про вагу й актуальність проблематики вивчення історії української художньої словесності в оперативному полі сучасних українознавчих досліджень. Проте в координатах цієї наукової парадигми аксіоматичною для прихильників усіх точок зору лишається теза про субстанційне поєднання феномену словесності та бутності слова як універсального символічного коду, який вміщує все багатоманіття сенсів духового й історичного буття людини і народу. У даному разі, отже, вельми перспективною вбачається актуалізація герменевтичної практики проявлення автентичного сенсу поняття через звернення до його семантичного ядра. «Словесність-слово» – ці два реєстри нерозривно поєднані в єдиному континуумі, і було б надто необачно шукати в його цілісності якісь аспекти ієрархії, намагаючись з'ясувати, який з двох компонентів дуалістично-єдиної пари первинний. На це питання пильну увагу ще в 2-й половині XIX ст. звернув О. Потебня (на його новаторські не лише для свого, а й для нашого часу праці неодноразово покликається в «Історії української літератури» М. Грушевський), який аргументовано спростовував поширені у певних наукових колах уявлення, згідно з якими спочатку виникли окремі слова, а потім на основі поєднання їх постали тексти – своєрідні першоелементи словесності. О. Потебня виходив з того, що між мовою і думкою існує взаємообумовлений зв'язок. Сутність мови полягає в тому, що вона створює певні оповідні структури (О. Потебня називав їх «розповідними послідовностями»), завдячуючи яким особистість має змогу інтегрувати в свій внутрішній світ дійсність або певний її фрагмент, що уречальнюється формою художнього образу. Інакше кажучи, за О. Потебнею, творення мови тотожне творенню образів (ще М. Максимович звернув увагу на вражаючу естетичну образність народної пісні, в якій часто зовсім природно єдналися несумісні з точки зору формальної логіки образи), і

кожна на перший погляд цілком самостійна і віддиференційована від інших лексична одиниця підноситься до рівня ембріональної форми поезії. Лише від дослідника залежить, чи спроможний він проявити в конкретному слові міфопоетичний контекст його з'яви (саме тому сучасне українознавство визначає комплексність фундаментальної методологічної підстави дослідження художньої словесності). Оскільки ж кожне слово, кожна притаманна автентичній українській звичаєвості стала синтагма потенційності в таких інтерпретаційних практиках своєрідною «надущільненою» метафорою (здавалося б, йдеться про віддалені від нас тисячоліттями архаїчні часи першотворення мови, однак наскільки ж неймовірно сучасною і навіть авангардовою постає ця художня «техніка» долання дистанції між стихіями і світами на сьогодні – згадаймо бодай «усічені» метафори тичинівського циклу «Енгармонійне», поезії одного з найчільніших репрезентантів «київської поетичної школи» Михайла Григорівича чи французького сюрреаліста Рене Шара), яка, позбувшись усього несуттєвого і другорядного, набуває адекватного мовного формовияву, не втрачаючи водночас своєї поетичності (не поетичності в побутово-школярському трактуванні її, коли поезія обмежується рамками силаботоніки, а поетичності як спроби уречалити неспроможні виміри апофатичного символізму), то стає зрозумілим, чому поява слова синхронізується з появою фольклорного образу. Тобто, як висловлюються потєбнянці, фольклорний образ у своїй генезі складає етап мовного розвитку.

Прапочатки української словесності (О. Потебня доводить, що веснянку «А ми просо сіяли» співали в Україні ще на початку I тис. до н. е.) дають величезну кількість матеріалу на підтвердження гіпотези харківського філолога. Візьмемо хоча б знамениту колядку, записану І. Вагилевичем на Лемківщині у 30-х роках XIX ст. (М. Грушевський в «Історії української літератури» зазначає, що ця «космогонічна коляда – одна з найцікавіших пам'яток нашої усної поезії» [4, 299]), образність якої «корениться в дуже старій традиції» [4, 300]:

Коли не було з нащада світа,
Тогда не було неба, ні землі,
Ино лем було синоє море,
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
– Та спустимеся на дно до моря
Та дістанеме дрібного піску,
Дрібний пісочок посієме мир:
То нам ся стане чорна землиця.
Та дістанеме золотий камінь,
Золотий камінь посієме ми:
Та нам ся стане ясне небонько,
Світле сонінко, ясний місячик,
Ясна зірниця, дрібні зізвѣдочки [4, 299].

Органічна сув'язь категорій мовних і світоглядно-метафоричних – навіч: космогонічно-філософські реалії творяться в мові і відтворюються мовою, вони ніби зринають із небуття водночас зі словом, проте й слово не лишається статичним, воно приростає новими значеннями, бростячись новими обертонами («синє море», «зелен явір», «дрібний пісок», «чорна землиця», «золотий камінь»), синхронно розгортаючи в перспективі міфологічного синкретизму плін мови з притаманними їй суто граматичними категоріями і виміри словесності, для якої мова – це водночас матерія, першооснова образу і цілісний «дім буття». І йдеться тут за щось значно більше, ніж формальна діалектика взаємодоповнення форми (мова) і змісту (література), бо від самих початків нашого письменства мова (слово) окреслюється однією з домінуючих проблем саме змістового плану поряд з проблематикою етногенезу («звідки пішла Руська земля»), початків державності («хто в ній почав перший княжити») та місійної покликаності України-Русі («і як Руська земля постала»). Ще в «Літописі Аскольда» – першопочатковому київському літописному зводі – проблематика мови виявляється однією з визначальних. «Розміркувавши, добрі ці і дивні мужі обрали найтоншу і найпрекраснішу руську мову, додавши до неї трохи від болгарської, і сербської, і боснійської, і словінської мов, і чеської частину, і з хорватської. І перекладали Апостол і Євангеліє» [8, 16], – оповідає літописець про Моравську місію Кирила та Мефодія; його інтелектуальний сюжет, продовжившись у створеній в XIV ст. на землях Галичини «Крехівській палей» («грамота руська з'явилася Богом дана в Корсуні Русину, від неї ж навчився Філософ Костянтин, там склавши і написавши книги руським гласом» [7, 70]), вивершується в 60-х роках XIX ст. П. Кулішем, який, на противагу полонофільським та москвофільським філологам, в писаннях яких українська мова оголошувалась похідною, вторинною щодо польської, нібито – значно старшої за неї, доводив в есеїстично-науковому епілозі до «Чорної ради» первинність саме української мови, незрівнянно багатшої за своїх сусідів в аспекті фольклорно-образному. У розвідці «Історія української літератури» Михайла Грушевського – етап у розвитку наукового літературознавства – передмові до перевидання на початку 1990-х в Україні цієї фундаментальної праці – П. Кононенко, осмислюючи актуальність наукової методології М. Грушевського вже в системі координат модерного українознавства XX–XXI ст., наголошує: «Ця концептуальна засада (йдеться про тезу корифея української гуманітаристики, згідно з якою поняття «словесність» повніше окреслює об'єкт його дослідження. – О.Х.) й стає для М. Грушевського підставою починати історію української словесності-літератури з її праоснови – фольклору.

Перший ефект такого підходу – органічність з'єднання історії етносу з історією його Слова.

Другий – у послідовності показу того, як процес колективної творчості всіх і для всіх (коли мистецтво постає не лише засобом самовираження, життя, а й сферою буття) еволюціонує до опанування творчості індивідуальної, і в процесі взаємодії цих тенденцій формується цілісна система національної словесності» [4, 26].

У висліді цієї наукової студії ще раз варто наголосити: актуалізована в розробленій П. Кононенком системі концепцій сучасного українознавства парадигма «художньої словесності», у форматі якої поєднуються література («літеральні» аспекти фіксації слова, тобто, за С. Єфремовим, письменство) та усна народнопоетична і прозова творчість, видається найбільш перспективною з огляду на тенденції новітньої гуманітаристики, домінують яких окреслюється контекстуальна, ноосферно-симфонічна візія процесів, явищ, ширше – дійсності. Окремішній центр «Українська художня словесність» постає вербальною художньо-естетичною репрезентацією українства як планетарного світоісторичного феномену. Екстраполюючи визнаний в українознавчому дискурсі підхід доктора філологічних наук, провідного наукового співробітника відділу «Мова як українознавство» ННДІУ С. Єрмоленко, яка в межах центру «Україна-мова» виділяє субконцентри – «мова як феномен»; «історія української мови»; «історія українського мовознавства», – цілком небезпідставним бачиться виокремлення в семантичній реалії «Україна-художня словесність» її пов'язаних між собою субконцентрів – «феномену художньої словесності»; «історії української художньої словесності»; «історії вивчення української художньої словесності». Аналіз кожного з них має стати предметом окремого розгляду.

Література

1. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства // Білецький О. Зібрання праць у п'яти томах. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 72–111.
2. Білик І. Перегляд літературних новин // Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія: У трьох книгах. – Книга друга: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1998. – С.21–26.

3. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. – 9 кн. – Т.2. – К.: Либідь, 1993.
4. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. – 9 кн. – Т.І.– К.: Либідь, 1993.
5. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. – 9 кн. – Т.ІV. – К.: Либідь, 1994.
6. Грушевський М. «Малоросійські пісні» Михайла Максимовича і їх роль в розвитку українознавства // Народна творчість та етнографія. – 1996. – №5–6. – С. 27–37.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995.
8. Кононенко П. AD FONTES // Українознавство. – 2003. – №4. – С. 6–19.
9. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. – Вид. 3-є, перероб. і доп. – К.: Радянська школа, 1971.
10. Погрібний А. Література універсалістської місії // Погрібний А. Літературні явища і з'яви (Статті. Портрети. Силуети. Наближення). – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 132–149.
11. Українці у світовій цивілізації і культурі. Колективна українознавча монографія. – К.: НДІУ, 2008.
12. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т.41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 24–66.

О.Чирков

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНОЗНАВСТВА ЯК НАУКИ САМОПІЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ Х ЩОРІЧНОЇ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ)*

У жовтні 2001 р. в Києві відбулася Х щорічна Міжнародна науково-практична конференція «Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства» за темою «Українознавство – наука самопізнання українського народу». Опубліковані матеріали конференції²¹ містять статті – доповіді та статті – повідомлення 2 пленарних засідань, 6 секційних засідань, а також стенографічний виклад круглого столу за темою «Національне і загальнолюдське в системі українознавства», рекомендації науковцям, освітянам та органам державної влади, ухвалені учасниками конференції, та відомості про авторів статей.

За тематичною спрямованістю статті можна об'єднати у 3 великих блоки. До першого блоку входять статті, присвячені аналізу місця українознавства в системі освіти України. До другого – статті, що розповідають про українознавчі дослідження за різними темами. До третього, найменшого за обсягом, – статті за темою конференції. Українознавство як наука розглядається на всіх секціях та пленарних засіданнях. Проте частка статей, цілком зосереджених на цій темі, надзвичайно маленька. У багатьох статтях українознавству як науці присвячено лише кілька речень, багатьма авторами термін «українознавство» не згадується взагалі. Спробуємо оглянути, узагальнити та проаналізувати думки учасників конференції про сучасний стан та перспективи розвитку українознавства як науки самопізнання українського народу.

У збірнику матеріалів конференції вміщено 15 статей, що відображають зміст виголошених на пленарних засіданнях доповідей. Петро Кононенко у статті «Десять років шляхом розвитку українознавства як цілісної науки і освітньої дисципліни» говорить, що навколо українознавства склалася абсурдна ситуація. З одного боку, «державна політика орієнтує на впровадження українознавства», і сам Президент наголошує: «Українознавство – вагомий чинник духовності нашого народу, дівий рушій його національної визначеності, гідності і самосвідомості. І вже сам факт цього свідчить про високе покликання Інституту, (йдеться про Інститут українознавства), який стає одним із провідних центрів наукової українознавчої думки», III світовий Форум українців ухвалює покласти українознавство в фундамент виховання й навчання, учасники II з'їзду освітян у жовтні 2001 р. також стають на ці позиції. З іншого боку «накопчується каламутна хвиля державницького й правового та морального нігілізму; не тільки українознавство, а й усю систему національної освіти заступають гігантською глобалізацією та ... "футболоманією"».

Певно, П.Кононенко переосінює кілька прихильних до українознавства фраз Президента України. В тому й біда, що «державна політика орієнтує на» невпровадження українознавства. Можливо саме тому, що Президент, його оточення, його соціальне опертя усвідомлюють значення українознавства, передбачають величезні внутрішньосоціальні, зовнішньополітичні, зовнішньоекономічні та інші небажані для них наслідки впровадження українознавства в освіту?

Слова і діла багатьох наших «достойників» розходяться в протилежних напрямках. Якщо Леоніда Кучму, «гаранта Конституції», влаштовує щоденне злочинне порушення Конституції України (наприклад статті 10 Міністром внутрішніх справ та головою Державної податкової адміністрації), то хіба можна всерйоз сприймати його висловлювання стосовно «духовності нашого народу», «його національної визначеності, гідності, самосвідомості»?

П.Кононенко стисло викладає засади концепції українознавства як науки, до яких прийшли учасники I Міжнародної конференції у жовтні 1992 р. Українознавство – це цілісна наукова система, що синтезує набутки всіх галузей наук, які досліджують Україну й світове українство, саме українознавство в усіх вимірах часопростору, в єдності бачення минулого й майбутнього. Методологічна основа українознавства – «що було, що є, і що буде та чому».

Українознавство «передбачає органічні елементи крає – країно – народо – природознавства, але не як суми інформації про ті сфери буття, а саме як елементи цілісної системи знань цілісного феномена, яким є Україна і світове українство, що можуть бути розкриті лише через органічне співвіднесення таких концентрів пізнання, як Україна – етнос, нація; Україна-природа; Україна-мова; Україна-суспільство, доля, ментальність, історична місія. Українська людина. Етапи розвитку, світочі українознавства. І, природно, усе те, наголосимо, у співвіднесенні з етапами розвитку українознавства передусім і головним чином як науки самопізнання, що є генератором пізнання й творення і себе, і світу (як єдності феноменів людини й природи; я – ми – вони; життя і смерті; добра і зла; краси й потворності, людяності й жорстокості; честі й безчестя; філософії й віри; тимчасового й вічного)... Саме так, до того ж – у єдності причинно-наслідкових зв'язків; індивідуального – національного – загальнолюдського; земного й космічного».

Зі створенням та діяльністю Інституту українознавства на початку 1990-х р. XX ст., вважає автор, «українознавство поставало і як багатогранно цілісна наукова система, і як політика та філософія держави». Найвищою мірою науковості українознавства є, на думку автора, «людина як мета і найвища міра поступу».

Пан Петро зазначає, що вже мали прийти дійсно наукові дослідження негативних явищ українського буття, але принципових зрушень не відбулося. «Прийшов час систематизації та інтеграції наук. Нині очевидно, що розкрити сутність людини, визначаючи її лише як «сукупність усіх суспільних відносин», неможливо. Людина – це, перш за все, – генотип; отже синтез спадкових рис багатьох поколінь; до того ж рис і біолого-фізичних, і духовно-психічних».

Пізнати, осягнути й реалізувати сутність феномену України й українства, вважає автор, можна «лише завдяки методу системного універсалізму, без універсалізму співпраці вчених різнорідних сфер, але єдиної науки». Завдання, що стоять перед українознавцями, пан Петро бачить таким чином: «повернути правдиво-істинну історію, її й гіркі, і життєтворні уроки; здійснити нове відродження української душі в ім'я активного, суверенного творення й здійснення наших ідеалів, утвердження славної

²¹ Українознавство – наука самопізнання українського народу: Матеріали Х щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства» 18-20 жовтня 2001 р. / НДІ українознавства МОН України. Загальна ред. Кононенко П.П., наук. ред. – упорядн. Ярошинський О.Б. – К.: НДІУ, 2001. – 322 с.

дороги гуманізму, що починається з колиски, з рідної землі і тому, напоєна їхніми чарами та могутніми силами, прагне найвищого неба людських надій, віри у здійснення найсвятішого: *"І буде син, і буде мати, і будуть люде на землі"*».

Ця стаття є однією з небагатьох, предметом якої є українознавство як наука. На жаль, подальший хід конференції не призвів до теоретичного обґрунтування, до детального наукового окреслення позиції директора НДІУ – стосовно українознавства як науки самопізнання українського народу. Зміст збірника матеріалів конференції переважно не узгоджується з концептуальним твердженням про українознавство як цілісну наукову систему, що синтезує набутки всіх галузей наук, які досліджують Україну, світове українство і саме українознавство.

Автор статті «Історичні та теоретико-методологічні питання етногенезу українців» Володимир Баран впевнений у тому, що поширені в наш час українознавчі праці «емоційного спрямування, в яких проповідують першість, винятковість і месіанство» «вводять читача в оману», «викликають настороженість, навіть вороже ставлення до української науки». Автор запитує: «Може нас навмисне втягнуть у безплідні дискусії про те, чиї предки давніші та кращі, щоб відвернути нашу увагу від вирішення справді важливих, життєносних проблем нашого історичного буття?».

Автор звертає увагу на ще одну особливість наукового трактування етногенезу українців, притаманну російській історичній науці. «Нас намагаються прив'язати, буквально прищепити до інших сусідніх народів, переконати нас і світову громадськість, що ми їх менша, чи молодша частина, відмовляючи українському народові в самотності його етнічного та історичного розвитку».

Часом зародження українського народу автор вважає раннє середньовіччя. «Разом з тим – зазначає автор – сучасне українознавство повинно відкинути всі спроби об'єднати в одне нероздільне ціле предків трьох східнослов'янських народів».

Автор статті «Про національне виховання в українській державі» Анатолій Погрібний вважає, що національне виховання – то і було найперше з того, що заповзялися задмукати в освіті реваншові сили, починаючи з 1995-го року. Саме тоді почалися відверті домагання «комуністично-проревізувати» Програму «Освіта. Україна ХХІ ст.» та «Концепцію національного виховання» з метою «знеїтралізувати, притлумити, розмити отой вельми підозрілий для нової міністерської команди, як і для нових господарів печерських пагорбів, національний акцент».

Сергій Пересушко, автор статті «Українська система правознавства у реалізації "Концепції правової реформи в Україні"» вважає за необхідне використати науковий потенціал вищих навчальних закладів, наукових установ, у тому числі Інституту українознавства, для створення законодавчої бази і проведення правової реформи.

Анатолій Попович, автор статті «Фізична культура у сфері українознавства», повідомив про легалізацію нового виду спорту, єдиного в Україні з національною ідеологією та культурою – козацького двобою; розповів про Школу бойових мистецтв «Собор» – одну з 5 основних Шкіл національного напрямку.

Леонід Токар у статті «Актуальні питання теорії та методології українознавства як науки» висловлює цікаву думку: «пізнання й самопізнання, принаймні для українців, було і все ще залишається проблемою політичною, а не науковою». Тепер, вважає пан Леонід, коли поширюється думка, що творення українознавства як цілісної науки і, особливо, як окремої навчальної дисципліни, в принципі, деструктивне, для тих, хто дійсно стурбований станом пізнання й самопізнання українства, не може бути більш важливого і відповідального завдання, як створення наукового фундаменту цього процесу: з'ясування предмета, методу, функцій наук, що досліджують один об'єкт, їх місце та роль у суспільних і державотворчих процесах. Українознавство пан Леонід тлумачить як науку пізнання та самопізнання феномена українства, законів, досвіду й уроків його життєдіяльності.

Про власний досвід упровадження та викладання українознавства в Українському гуманітарному ліцеї КНУ ім. Тараса Шевченка розповідають Галина Сазоненко та Ірина Головай у статті «Українознавча наука в освітньому процесі». Духовно-гуманістичне українознавство стало стрижневою основою навчання і виховання ліцеїстів. Головним завданням курсу «українознавство», що викладається в ліцеї, є вивчення національно свідомих громадян з чіткою державотворчою позицією, що прагнуть віддати свій потенціал розбудові української держави, служінню власному народові, збагаченню національної духовної і матеріальної культури.

Українознавство в ліцеї є цілісною філософсько-методологічною системою освіти і виховання, що генерує крає – країно –, народо –, суспільство –, державо –, людинознавство в інтегрованій єдності центрів: Україна – етнос, Україна – природа тощо. Домінуючими методологічними основами курсу українознавства в ліцеї є принципи історизму, науковості, документальної аргументації, аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, поєднання зарубіжного і вітчизняного досвіду в конкретних галузях при вивченні певних центрів.

Олекса Мишанич робить стислий огляд розвитку українознавства до кінця 1980-х р., аналізує його сучасний розвиток у статті «Українознавство на сучасному етапі». Автор вважає, що в сучасному українознавстві (порівняно з радянськими часами) відбулися колосальні зрушення, що українознавство потребує «свідомих робітників на чорному дворі науки», що умови для українознавців створено, що майбутнє гуманітарних наук в Україні – за українознавством.

Автор статті «Від самопізнання до творення» Анатолій Мокренко вважає українознавство актуальною на нинішньому етапі нашої історії та нашого відродження наукою через те, що «не дотягнувшись до своїх генетичних джерел, українець не може здійснити отого самопізнання духовного, що в свою чергу, озброє його дійовим глибоким почуттям самоповаги».

Автор торкається надзвичайно болючої теми: «10 років поки що, у певній мірі, залежної незалежності не лише радують, а й насторожують: українська духовність, українська культура потерпає від ще більш інтенсивної експансії, нестримованої державцями, а часом навіть лобійованої чи стимульованої». Автор вважає, що створення Інституту українознавства є офіційним визнанням ідеї самопізнання українця, українського народу в його історичній долі як комплексу життєво необхідних знань в ім'я української України.

Георгій Філіпчук у статті «Українознавство в гуманітарній політиці України» зазначив, що «посткласичні» війни найактивніше використовують технології враження людської душі, яка втрачає при цьому моральні й культурні опори; що під виглядом громадянського суспільства формується концепція одномірного економікоцентричного суспільства, яке нівелює духовну і соціально-політичну надбудову, яке позбавлене, за словами Ніцше, християнського моралізму; що за таких умов ставиться під сумнів доцільність українознавства в Україні.

На думку автора, Україні потрібна політика протекціонізму щодо національної освіти, науки, культури. Але для цього потрібен «сильний апарат політичної влади», куди повинна ввійти найсвідоміша і найконструктивніша частина українства. Щоб формувати сильну українську гуманітарну політику не треба владну нішу, вважає автор, віддавати в руки космополітам, українофобам, спритним ділкам, які Україну сприймають не духовно чи ідейно, а просторово і меркантильно, щоб потім їх критикувати. В основі навчання і виховання, на думку Г.Філіпчука, має бути українознавчий компонент як загальнонаціональний.

У статті «Українознавство як науково-теоретична основа розбудови української незалежної держави» Петро Шкірбіляк висловлює переконання у тому, що науково-теоретичною основою розбудови української держави може бути лише українознавство, «оскільки ця наука охоплює і пронизує своїми центрами всі найважливіші сторони і сфери суспільного та державно-політичного життя, зокрема екологічні, національні, мовні, державотворчі, культурно-освітні, наукові, правові, міжнародні тощо... Тому, саме українознавство є науково-теоретичною, методологічною, і філософською основою окремо кожної з цих суспільно-державних сфер і в своїй сукупності ця інтегративна наука є водночас науково-теоретичною основою розбудови української держави».

Автор вважає за доцільне підвести під українознавство відповідну наукову регіональну і місцеву базу, в якій би регіональні та місцеві процеси висвітлювалися у загальноукраїнському контексті з позицій науки українознавства.

Майбутнє українознавства П.Шкрібляк бачить таким: «Зараз наука українознавство знаходиться на такому рівні, який уможливило зосереджувати науково-дослідницьку діяльність на визначенні перспектив соціально-економічного, державно-політичного, культурно-духовного розвитку України на перше і наступні десятиріччя XXI ст. Це надасть українознавству наукової глибини і соціальної спрямованості та сприятиме утвердженню його статусу як науково-теоретичної основи розбудови Української незалежної держави».

За темою Секції I «Філософсько-світоглядні проблеми українознавства» представлено 7 статей. Вілен Горський у статті «Історико-філософське українознавство за умов глобального діалогу культур» виходить з того, що сучасне осмислення українського духовного здобутку потребує «суттєвої методологічної переорієнтації наших досліджень». Бо, прямуючи шляхом історіософської схеми, започаткованої в лоні західноєвропейського раціоналізму Нового часу, ми породили і підживлюємо невинуватий провінціалізм – чи не найстрашнішу хворобу нашої культури, в тому числі й історико-філософського українознавства. Симптомом цієї хвороби автор вважає «спробу розглядати схему загальнолюдської культури у вигляді ієрархії національних культур, де Україні відводиться або місце на віддаленій периферії», або (як парадоксальний вияв комплексу меншовартості) місце центру світової культури, в тому числі й філософії.

Перелічені В.Горським прояви провінціалізму можна оцінювати й інакше. У прагненні поставити Україну в центр світової цивілізації бачимо ознаку одужання хворого на провінціалізм суспільства. А визначення й характеристика місця України у світовій культурі як периферійного хворих на провінціалізм, певно, ображає, здорових же це спонукає до дії – щоб не пасти задніх завжди. Та й сам автор вважає, що прагнення ігнорувати трагічні наслідки українського історичного минулого позбавляють нас здатності критичного погляду на свою сучасність, породжують необґрунтовану пиху, самовдоволеність, через що прирікають нас на провінційне животіння і в майбутньому. Чим же є сучасний український провінціалізм як не трагічним наслідком українського історичного минулого?

Подолання хвороби провінціалізму автор бачить можливим на шляху переорієнтації історіософського мислення, адекватної ситуації, в якій перебуває світова культура людства на початку 3 тисячоліття. «Усвідомити світ як поле толерантного діалогу представників самобутніх культур – ось шлях, що веде до звільнення від провінціалізму й прилучення до глобального діалогу культур».

Чи не українська провінційна щирість, провінційна довірливість породжують рецепти абсолютно неадекватні сьогоденню з його жорсткою конкуренцією і поглинанням таких слабких суб'єктів вельми «толерантного» глобального діалогу культур, яким, як це не прикро, є сьогодні Україна? Щоб рухатися вперед, треба усвідомити дійсність якою вона є – Україна сьогодні поки що несамостійний напівнімий суб'єкт «полілогу національних культур». А чи буде колись самостійним? Невідомо. Адже самобутність української культури, її самодостатність швидко втрачаються. Коло осіб-носіїв української духовної культури невблаганно звужується натомість частка носіїв російської культури та двокультурних (російсько-українських) осіб продовжує зростати. Навіть в умовах незалежності велика частина етнічних українців відкидає національну культуру, усвідомлювану ними як неперспективну, неперспективну, сільську, націоналістичну, недорозвинену, відсталу, немодну, архаїчну, важку для опанування, непотрібну, «жлобську», неприбуткову, чужу, приречену на занепад, не варту уваги. Чому так відбувається? Невже українська культура дійсно приречена на подальший занепад і зникнення? Чи можливо зламати тривалу тенденцію російської культурної експансії? Що можуть протиставити головній тенденції аккультурації (перекультурення) українознавці? Яка користь українству від запропонованої автором методологічної переорієнтації історико-філософського українознавства? Чому б не подумати про переорієнтацію, адекватну реальній неприкрашеній ситуації, в якій перебуває українська культура в Україні і в усьому світі?

У статті «Розвиток духовності українського суспільства як завдання українознавчої науки» Василь Баранівський констатує, що, незважаючи на певні позитивні зміни, які сталися після розпаду радянської тоталітарної системи, українське суспільство йде, на жаль, шляхом накопичення серйозних конфліктних ситуацій, які можуть призвести до дуже негативних наслідків у справі українського відродження.

Автор вважає, що українознавство в єдності з іншими науками має аналізувати стан у суспільстві та своєчасно давати пропозиції вищим державним органам, політичним, державним та громадським структурам на місцях щодо прийняття певних рішень, заходів для оптимізації процесу розвитку та зміцнення української нації, українського народу та його державності.

Для автора є незаперечним те, що сучасна влада недооцінює ролі українознавства в духовному відродженні та розвитку українського суспільства, це негативно впливає на політичні та економічні процеси в державі.

Галина Фесенко, авторка статті «Культурно-історичні студії в українознавстві (філософсько-епістемологічний аспект)», пробує визначити «концептуальний простір культурно-історичних досліджень» в межах українознавства та їх пізнавальні можливості при дослідженні конкретних культурно-історичних проблем. Задля цього зроблено філософський аналіз сутності суб'єкта-дослідника в умовах класичного філософствування, некласичної науки та в ситуації постмодерну. Одним із результатів пошуку нових пізнавальних моделей культурно-історичного знання в 2-й пол. XX ст., на думку авторки, є формування українознавства, яке представляє компаративістські методи дослідження.

Оскільки українознавчі студії перетворюють різноманітні типи суб'єкт–об'єктного зв'язку, авторка виокремлює 5 етапів становлення та розвитку культурно-історичних студій, останній з яких «дає можливість визначити характерні риси нової дослідницької програми – діалогічного взаємозв'язку» Для всебічного «вивчення культурно-історичної реальності передбачається створення відповідної культурфілософської парадигми в історичній культурології – історіософії культури».

Г.Фесенко прийшла до наступних висновків: українознавець «намагається зрозуміти відрізок минулого в дзеркалі власної культури, і для цього вивчає культурно-історичні форми»; він є морфологом культури, який вивчає артефакти «в синхронному та діахронному планах»; реалізація українознавчої пізнавальної стратегії робить можливим синтетичне дослідження культурно-історичних явищ; принципово новою є стратегія, спрямована на реконструктивне моделювання соціокультурних реалій минулого «мікро історії» як доповнення до «макроісторії» епохальних подій; українознавство розвивається шляхом створення все повнішого інтегрального образу культурно-історичного світу.

Ян Чайковський у статті «Свідомість українця – проблема визначення» зазначає, що процес самоусвідомлення в Україні не досяг такого рівня, як у людей в західному світі (це, на його думку, яскраво виявляється у суспільному житті). Отже, вважає автор, «на сучасному етапі стоїть всезагальна проблема переосмислення себе як елемента суспільної системи, відкинення незрозумілої егоцентричності», побудови відносин на основі прагматичного розрахунку, логіки, відповідальності. Я.Чайковський вважає за необхідне кожному розробити загальну програму дії, яка базувалася б не на містично-алогічному, а на основі власного інтересу, потім, враховуючи основні бажання реального Іншого, починати її виконувати, не чекаючи поки її реалізує містичний Інший.

Цікаво, яким буде результат такого переосмислення, якою буде система ціннісних орієнтацій українця і українського суспільства? Адже показовими є місця, відведені автором відповідальності та прагматичному розрахунку у переліку основ побудови відносин: відповідальності – останнє місце, прагматичному розрахунку – перше. Якщо спробуємо наблизити думки автора до українознавства як науки самопізнання українського народу, то перед нами постають питання: які ролі відведено українознавству та українознавцю у запропонованому автором процесі переосмислення себе кожним українцем?; які соціальні інститути і в якій спосіб можуть вплинути на це переосмислення?; як дорефлексивна українська свідомість (яку автор безпідставно вважає домінантною в Україні) співвідноситься з українською етнічною свідомістю та українською національною свідомістю?

У статті «До природи негативних рис українського світобачення» Дмитро Клець зазначає, що за багато років так і не знайшов ні доказового опису структури українського світогляду, ні аргументованого пояснення суті негативних рис українців. Гірше того, він навіть не знайшов достатньо коректного формулювання цих питань як наукової проблеми.

Прикро визнавати, але в подібному стані наукового осмислення перебувають і декотрі інші важливі українознавчі теми. Автор вважає, що однією з причин наших проблем є неможливість розпочати коректне їх обговорення навіть з тими людьми, хто цілком щиро намагається їх обдумати.

Д.Клець описує як упродовж 10 р. «проходять у нас традиційно по радянські» «всі зібрання із суспільної проблематики». Він переконаний у тому, що традиційний спосіб обговорення проблем гарантує наукову безплідність всіх подібних зібрань, що таким чином консервується наявне хибне розуміння наших суспільних проблем, що жодна варта уваги думка, висловлена «якимось там» чи й взагалі «невідомо ким» не може навіть наблизитися до порогу усвідомлення науковою громадськістю.

Одним із висновків, зроблених автором, є такий: «Меншовартість як світоглядна основа українців формує у них психологічне неприйняття наукової новизни одноплемінників».

Можливо у чомусь автор надто категоричний, але його висновки потребують уважного вивчення з метою поліпшення організації українознавчої науки. Привернемо увагу до однієї деталі, про яку пише автор, – всі учасники наукових зібрань звертають увагу не на те, що сказано чи написано, а на те, ким сказано чи написано. Очевидно сам Д.Клець так не вчиняє, отже – не всі. Проте треба визнати, що некритичне ставлення до наукових результатів взагалі і насамперед до результатів «незаперечних авторитетів», хворобливе ставлення до обґрунтованої критики, віра в єдине правильне (істинне) рішення, чи вчення, чи тлумачення, створення кумирів, чинопочитання, заздрість успішних колеги – хворобливі явища сучасної практики, які гальмують розвиток українознавства.

Олександр Заболотний у статті «Українська етнопедagogіка в контексті філософсько-світоглядних поглядів Г.Сковороди та І.Сікорського» торкається українознавства як навчальної дисципліни. Шкода, що місце української етнопедagogіки (курси якої починають викладатися в Україні) в українознавстві залишається не з'ясованим.

Володимир Приходько у статті «Філософський досвід формування нації» слушно зауважує, що визначення сутності національного як такого перебуває в сутінках нечіткого розуміння. І пропонує застосувати «живий» пошук філософського досвіду формування нації, на основі реальної історичної ситуації, яка відповідала б сучасному становищу України. Врешті-решт, автор пропонує обрати «фіхтєвський варіант» формування культурно сильної нації, вбачаючи певну схожість між Німеччиною кінця XVIII ст. та сучасною Україною. На жаль, автор не визначив зразковий регіон України, який виконував би таку функцію як Саксонія в Німеччині. Можливо тому, що такого сьогодні не існує?

У секції II «Історичні та теоретико-методологічні основи українознавства як науки» вміщено 22 статті, не всі з яких відповідають темі конференції та назві секції. Ростислав Терпиловський у статті «Венетський період загальнослов'янського етногенезу (I-IV ст. н. е.)» зазначає, що коректне використання методів дослідження історії, археології, лінгвістики тощо дозволяє повніше уявити загальну картину походження слов'ян, що стрімке накопичення фактів виводить археологію на провідне місце у розв'язанні проблеми етногенезу слов'ян.

Володимир Бичек, автор статті «Стародавні держави на території України та проблема політичної спадкоємності України», вважає, що історичні дослідження не узагальнено на політичному рівні, достовірні висновки не стали частиною державної ідеології України, широкі верстви населення власної правдивої історії не знають, відтак історичні дослідження недостатньо сприяють формуванню історичної пам'яті українського народу, національної свідомості українців, а також консолідації української нації.

Спільними проблемами сучасної української історичної науки та українознавства автор вважає проблему політичної спадкоємності України та проблему визнання свідчень про існування стародавніх держав на території України як таких, їх узагальнення й відповідного тлумачення.

Проблему політичної спадкоємності України автор намагається розв'язати шляхом доведення двох тез: 1) стародавнє населення території сучасної України є прямими предками українців; 2) воно жило державним життям. Такий підхід автора видається непродуктивним для знаходження істини із зазначеної у назві проблеми. Політична спадкоємність підміняється спадковістю біологічно-соціальною. А сама по собі наявність державного життя у наших предків (біологічних чи етнічних) на території сучасної України не є доведенням спадкоємного політичного зв'язку між ними та сучасною Україною. Розв'язання проблеми політичної спадкоємності України потребує насамперед її чіткого формулювання. Необхідно відповісти на питання: відколи почалося політичне життя на теренах України? чи переривалося воно, чи було безперервним?; чи спостерігаємо наступність та спадковість між політичними формами організації суспільств минулого?; що є конкретним підтвердженням спадкового зв'язку між державними утвореннями, які існували до 1991 року, або між окремими елементами цих державних утворень чи між сукупностями таких елементів?; з якого часу почався спадкоємний політичний розвиток на території України?

Автор вважає, що зовнішніх союзників, зацікавлених у реконструкції стародавнього періоду нашої вітчизняної історії та виробленні відповідних висновків стосовно політичної спадкоємності між давніми державами на українських землях та сучасною Україною, ми не маємо. Існування нехристиянських неантичних держав на території сучасної України політично не зацікавлює західні держави, бо пануючий там європоцентризм ґрунтується саме на християнстві й античності. Підведення наукового ґрунту під вживане останнім часом поняття «Українці є найдревнішою нацією Європи» заціпатиме основи західноєвропейської державності.

Вигадування наукоподібного обґрунтування для твердження «українці є найдревнішою нацією Європи» не так заціпає західних європейців, як шкодить нам, українцям. Це один з найкращих способів компрометації української історичної науки, свідчення наукової неспроможності українознавства. Усвідомлення незavidного стану сучасної української нації людиною з комплексом національної неповноцінності, з почуттям національної меншовартості породжує прагнення компенсувати сучасні негаразди правдоподібними, проте вигаданими досягненнями українців у минулому. До речі, молодість етносу чи нації не є ознакою якоїсь гіршості їх порівняно із старішими етносами чи націями.

Сергій Наливайко привертає увагу до питання ролі й місця половців в українській історії, яке він вважає малодослідженим. Автор вважає, що ми значною мірою перебуваємо в полоні штучних концепцій, однак останнім часом все частіше звучить думка про те, що така історія України, яку ми маємо, очевидно, не повною мірою відображає історичну реальність. Автор закликає пильніше, а головне – неупереджено вдивитися в половців – сусідів Русі, народ, який століттями йшов поруч із русами в історії України.

Олег Ярошинський констатує, що комплексне дослідження епохальних подій на Волині у роки Національної революції середини XVII ст. показало, що розвиток української національної свідомості та її вплив на розгортання української національної епопеї належать до кола найменш досліджених та найбільш заплутаних в історіографії. Типовими методологічними промахами та суб'єктивними перешкодами на шляху дослідження даної теми автор вважає такі: 1) спрощений, схоластичний підхід більшості дослідників, 2) збереження залишків минулих стереотипів і класового підходу, 3) односторонність окремих припущень.

Про налагодження та розвиток контактів між Канадським інститутом українських студій (KIUC) та Україною упродовж останнього десятиріччя розповів Роман Матейко. Взаємини з Україною KIUC розвиває в галузях науки, освіти та у площині парламентської співпраці. Українськими партнерами KIUC є Національний університет «Києво-Могилянська академія», Львівський університет та інші установи й заклади. Інститут є важливим чинником підтримки українознавства в Україні та Східній Європі.

Ігор Синицин у статті «Про підходи до вивчення історії українського народу» зазначає, що, вивчаючи історіографію певного періоду розвитку українського суспільства, аналізуючи конкретно-історичні проблеми його генези, ми робимо певний внесок у розвиток українознавства. Автор прийшов до висновків, що застосування певних загальних правил дає змогу максимально повно аналізувати і синтезувати зміст подій і соціальних змін в Україні у певні періоди ХХ ст., що «поміркований підхід» до історичного чи історіографічного наукового дослідження потребує комплексного використання історико-філософських, соціологічних та політологічних характеристик стосовно аналізу й синтезу явищ та процесів.

Якість та ефективність історичних досліджень, на думку Володимира Пилипіва, автора статті «Джерела з історії соборності України доби визвольних змагань (1917–1920 р.р.)», залежать «від історичних джерел, їх повноти, репрезентативності, інформативної насиченості і достовірності, наукової критики і методів використання».

Юрій Слєпцов у статті «Українознавство як наука і навчальна дисципліна» відповідає на питання: що таке українознавство, коли і як воно виникло, що являє собою зараз, які проблеми покликане вирішувати. Автор вважає, що українознавство, яке постало як наука на початку ХХ ст. зараз знову переживає період становлення.

Полемізуючи з П.Кононенком з приводу періодизації розвитку українознавства, автор висловлює як аргумент таку думку: «...не тільки давньогрецькі вчені чи руські літописці, а й мабуть, Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко та Л.Українка навіть і не здогадувалися про те, що вони є видатними вченими-українознавцями». Здогадувалися вони про те, чи не здогадувалися, але наукових українознавчих праць І.Франко написав більше за багатьох наших сучасних учених. Глибини ж осмислення України й українства Тарасом Шевченком багато сучасних наших науковців – гуманітаріїв (не кажу вже про загал) ще не збагнули. Для багатьох вона не досяжна через збереження советизованого й помоскаленого світогляду. На заваді давно усталені, не зруйновані після 1991 р. стереотипи меншовартісності й українськості упередженість.

Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка не лише українознавці, не лише вчені, анітрохи не гірші за згаданих автором давньогрецьких учених, вони належать до кола свідомих творців-модернізаторів України – об'єкта дослідження українознавства як науки.

Юрій Слєпцов вважає, що на сучасному етапі розвитку українознавчої науки не існує єдиного, чіткого, повного і точного формулювання поняття предмета і методу українознавства, що негативно позначається на його ролі в системі освіти. Автор бачить будову українознавства таким чином: українознавство «включає» україністику (сукупність наук, які вивчають мову, літературу, культуру українського народу) «та величезну кількість інших дисциплін, які покликані вивчати усі сторони життя українського суспільства та умови, які впливали на їх формування» («народознавство, краєзнавство, географія, суспільствознавство, історія, філософія, право, природознавство, етнографія» тощо). Наводячи висловлювання різних авторів про завдання українознавства, автор наголошує на думці про те, що головною метою українознавства повинно стати формування національної свідомості у кожного громадянина України, незалежно від його національної приналежності, виховання патріотизму та гордості за свою країну. Найдостойніша мета, на думку автора – «знайти способи перетворення України на могутню і багату державу, а її людей – на великий, вільний і самодостатній народ».

Сучасне українознавство, на думку Ю.Слєпцова, «це, швидше, сукупність окремих напрямків різних наук та тенденцій, об'єднаних певним завданням та певною множиною предметів вивчення». Вочевидь автор використовує за головні диференціюючі критерії українознавства завдання українознавства (формування національної свідомості) та «певну множину предметів вивчення», залишаючи поза увагою об'єкт вивчення. Природно, що за такого наукологічного підходу українознавчі науки ніколи не творитимуть системи, а лишатимуться на рівні «сукупності окремих напрямків різних наук та тенденцій».

Місце українознавства в системі сучасних наук автор визначає так: «воно більш тяжіє до гуманітарних дисциплін», «його в усякому випадку тяжче віднести до прикладних чи галузевих наук, ніж до фундаментальних, оскільки коло питань, які воно розглядає виходить за рамки певної прикладної чи галузевої дисципліни».

Авторові видається найбільш прийнятним для українознавства «класичний шлях становлення»: «опис, накопичення знань, встановлення закономірностей (відкриття законів чи тенденцій); систематизація (структурування) системи знань про певний предмет; перевірка знань часом і досвідом, відкидання недостовірних знань (тих, які не відповідають дійсності) з використанням отриманих знань для досягнення певної мети».

Олександр Петровський у статті «Українознавча проблематика на міжнародних конгресах українців» погоджується з поглядами Ярослава Ісаєвича на термін «українознавство» («україністика») як синонім і як «умовне збірне позначення тих розділів різних соціогуманітарних дисциплін, в яких ідеться про Україну, українську націю і етнос, їх минуле, сучасне і майбутнє».

Автор повідомив про діяльність Міжнародної асоціації українців (МАУ) від часу заснування 1989 р. Вона «постала як координаційний центр для організації, стимулювання та популяризації українознавчих досліджень і здобутків, посилення впливу наукових розробок на гармонізацію економічного, політичного і культурного життя українського суспільства, інтегрування української науки і культури у міжнародний контекст».

У кількох статтях розглянуто певні етапи історії українознавства. Автор однієї з них, Сергій Губський, зазначаючи, що національно-культурне і національно-державне відродження України, як переконливо свідчить історичний досвід, неможливі без укорінення в свідомості народу національних цінностей, робить висновок про те, що «українознавство як інтегруюча, універсальна система наукових знань покликана об'єктивно забезпечувати розв'язання цього дуже важливого завдання».

За темою Секції III «Українознавчі проблеми культурогенезу українського народу» опубліковано 30 статей, що становить майже чверть від усіх. Автор статті «Теоретико-методологічні проблеми осмислення української літератури в системі українознавства» Сергій Денисюк зазначає, що полеміка останніх років навколо українознавства спонукає до прискіпливішого та критичнішого розгляду теоретико-методологічних принципів, на яких базується українознавство як окрема дисципліна, що кардинально зрушень, радикальної переорієнтації на нові теоретико-методологічні засади у літературознавчій науці не відбулося.

С.Денисюк вважає, що сьогодні серед літературознавчих робіт стихійно склався й чітко окреслився напрям українознавчого осмислення літератури. Який, на думку автора, співвідноситься з постколоніальною критикою постструктуралістської думки. Ця критика «адапувала ідеї багатьох методологічних концепцій, і використовує найрізноманітніші теоретичні моделі для аналізу культури тих народів, які звільнилися з-під колоніального гніту».

Ярослав Радевич-Винницький у статті «Мовний аспект національного самопізнання: деформації, спричинені двомовністю», окрім іншого, визначає місце вивчення взаємозв'язків між етносом та його мовою в процесі самопізнання українського народу. З поглибленням пізнання різних сторін буття нації, говорить автор, з'являються проблеми координації галузей націоналлогії, синтезу знань про націю, їх застосування за межами науки в інших сферах життя суспільства. Для цього потрібна певна світоглядна основа, система методологічних регуляторів і критеріїв. «Українознавство має будуватися на національно-екзистенціальній методологічній базі, відповідно до якої інтерпретація явищ й оцінка теорій, концепцій, методів тощо здійснюється з урахуванням того, наскільки вони сприяють всебічному розвитку і процвітанню української нації як частини людства».

З-поміж наук, що в проекції на певну націю досліджують різні сторони її буття і в такий спосіб слугують її самопізнанню, автор вважає найпоказнішою етнолінгвістику – науку, яка вивчає мову не як імманентне явище, а «крізь призму» народу-носія цієї мови, і яка остаточно ще не сформувалася. Націолінгвістичні та лінгвонаціолінгвістичні дослідження, на думку автора, виходять на проблеми, що перебувають за межами етнолінгвістичних, етнопсихолінгвістичних соціолінгвістичних та подібних наук, або ж

потребують їх «кооперування». Автор переконаний у тому, що потреба адекватного народу через мову і в пов'язаності з мовою вимагає також розгляду явища двомовності, яке змінило українську свідомість, українську мову, українську дійсність.

Ольга Месєвря, авторка статті «Про найважливіші риси української ментальності за творчістю О.П.Довженка» вважає, що в характері українців поєднується непоєднане. За творами О.Довженка ми талановиті, працьовиті, цнотливі, рішучі, ліричні, сильні духом, мужні, горді, вірні, життєздатні, зневажаємо смерть, здатні на героїчні вчинки, непокірні, добрі, мудрі, та водночас ми схильні до зради, маємо роздвоєні душі, не вміємо прощати, у нас відсутній державницький інстинкт, ми атеїсти, нерішучі, духовно безбронейні, нам притаманні класова ненависть (аж до братовбивства), егоїзм, байдужість, брехливість. О.Месєвря закликає всіх заглянути у власну душу, одержати перемогу над своїми недоліками і вадами. «Поки цього не станеться, поки кожен із нас не зробить ревізію душі, ніякі заклики робити добро не допоможуть», якщо цього не зробимо, то не зможемо вийти ні з духовної, ні з матеріальної кризи.

Борис Рожнатовський, автор статті «Творчість С.Єфремова як джерело українознавства» вважає, що українознавство в розумінні Єфремова – це складова етнології (народознавства), це українське народознавство – наука, орієнтована на вивчення власного народу, це сума знань про Україну та українців, покликана виховувати національно-патріотичні почуття, гідність українців як етносу, нації тощо. Саме таку місію, вважає автор, повинно виконувати українознавство як навчальна дисципліна у всіх навчальних закладах, проте «в останні роки в багатьох ВНЗ-ах не викладається українознавство, зникли аналогічні назви кафедр, викладаються лише предмети складових українознавства».

Надія Зелінська у статті «Наукове книговидання в Україні як чинник формування «Культурної зрілості нації» зазначає, що ми перебуваємо на такому етапі розвитку наукового книговидання, коли вже подолали гігантську прірву яка відділяла нас від цивілізованих націй, що українська наукова література має «добре розвинений, на рівні потреб часу, науковий апарат і величезний корпус текстів, написаних рідною мовою і цілком зівставних за якістю з науковими текстами, створеними у розвинених країнах з нормальним перманентним мовним та інтелектуальним "кліматом"».

Наталія Науменко, авторка статті «Новелістика порубіжжя століть в українознавчому контексті (на матеріалі творчості М.Яцкова)» вбачає в побудові українознавчого контексту один із напрямів наукової думки, мета якого – розкодувати таємність літературного твору та прилучити його до новітнього культурного дискурсу. «Проникнути в глибини давніх уявлень про навколишній світ та місце в ньому людини можливо завдяки вивченню літературної творчості крізь призму українознавчого контексту. Поєднання літературо-, мово-, мистецтвознавчих, філософських, історичних та інших методів дослідження в аналізі тексту новели дасть змогу по-новому поглянути на особливості епохи, в якій формувалася творча індивідуальність автора, та прадавньої архетипної пам'яті, носієм якої він є».

Етнічний пам'яті надає важливого значення (у справі розвитку українознавства) Галина Миронова, авторка статті «До питання "Якого ми роду-племіні?"» «Саме вона, етнічна пам'ять, як свідоме повернення до власної історичної спадщини з метою реконструкції минулого та співставлення його з сучасним, дозволить нам, з одного боку, узагальнюючого, витворити засади українознавства як науки та навчальної дисципліни, а з іншого, конкретизуючого, вийти на рівень аналізу й висновків, які допоможуть осмислити внутрішні зв'язки закономірності та специфіку етнічного процесу, зрештою, дати відповіді на питання "Якого ми роду-племіні?"».

За темою Секції IV «Наукові засади становлення українознавства як навчальної дисципліни» у збірнику матеріалів розміщено 36 статей, які становлять понад чверть всього обсягу матеріалів конференції. Українознавство як наука самопізнання українського народу в даній секції не розглядається, проте на окремі думки авторів варто звернути увагу.

На думку Тамари Усатенко, авторки статті «Особистісно-зорієнтоване навчання в національній школі», гуманітаризація змісту освіти має, з-поміж інших, і українознавчий напрямок, який полягає у наповненні всіх навчальних предметів та виховного процесу українським змістом, та в читанні самостійного інтегративного навчального курсу.

Надто важливої теми стосується стаття Марії Голець «Українознавство в базовому компоненті національної освіти: політично-управлінські рішення та кроки реалізації». Авторка зазначає, що навчальна дисципліна «українознавство» досі не визнана самостійною освітньою галуззю і не внесена до інваріативної (обов'язкової) частини базового компонента освіти, а лише до варіативної (необов'язкової).

М.Голець вважає, що українознавство як інтегрована система знань про Україну й світове українство є однією з фундаментальних наук пізнання й самопізнання українського народу, воно має стати рівноправним навчальним предметом, який розкриватиме сутність, зміст, закономірності соціально-економічного розвитку та культурогенезу українського народу, що у базовому навчальному плані українознавство має бути представлене як окрема інтегрована освітня галузь, а не розпорошуватися між «природознавством», «суспільствознавством», «краєзнавством» та іншими предметами. Українознавча освіта, на думку авторки, «має базуватися на знанні про Україну як фундаментальній науці, що даватиме змогу здобувати знання, набувати умінь, розвивати мислення для реального сприйняття навколишнього світу», а в підручниках «повинні розкриватися закони, закономірності, принципи, гіпотези, теорії, ідеї, методи досліджень, з'ясовуватися нові факти, що сприятимуть підняттю рівня загальної і вітчизняної культури особистості».

Людмила Ярьська у статті «Українознавча методологія у викладанні природничих дисциплін» показала один із шляхів розгляду змісту природничої освіти через призму українознавства з метою формування у свідомості дітей уявлень про взаємопов'язаність та взаємозумовленість всіх процесів у природі та суспільстві, про природно-самобутність українського етносу, про місце свого народу у вселюдстві тощо.

Марія Голець та Світлана Померанська у статті «Українознавчі студії на уроках математики» висловили думку: «Для ознайомлення з історією математики в 7–11 класах треба спеціально виділити для студій з українознавства години і доручати цей курс, звичайно ж, вчителю математики».

Катерина Плівачук, авторка статті «Народознавство і краєзнавство як складові українознавства» вважає, що українознавство нині стало визначним чинником педагогічної практики педагогів, навчальних закладів у формуванні сутності людини, а курс українознавства як інтегративна науково-освітня система об'єднує елементи крає-, країно-, народознавства.

У статті «Українознавчі основи виховання національної самосвідомості студентів» Юрій Руденко найважливішим сенсом і покликком нашого часу в галузі освіти і виховання вважає українознавство, як природну основу духовного життя, порятунком від багатьох суспільних «хвороб» (моральних, ідейних, духовних), як перевірений історією наймогутніший засіб виховання молоді, зокрема студентів.

Авторка статті «Українознавство і формування національної свідомості студентської молоді: регіональні особливості, проблеми, перспективи» Валентина Пилипенко стверджує, що на сьогодні ми не маємо повної наукової концепції українознавства як системи гуманітарних і природознавчих знань про український народ – його історію, мову, культуру, освіту, науку, національні традиції, звичаї і обряди, художні народні ремесла тощо. «Українознавство у вищій школі ще не сформувалося в окрему галузь науки і розглядається частіше як сума навчальних дисциплін. Зокрема, у викладацькій роботі емпірично склалося таке уявлення про його структуру: історія України, українська культура і мова, народознавство. У відповідних курсах також знаходять певне відображення окремі теми з історії національної філософії, економічної, правової, політологічної наук. Але вони не входять в українознавство як самостійні складові. Тому зрозуміло, якого важливого значення набувають зараз пошуки свого предмета пізнання, власних методів дослідження і саморозвитку українознавства, формування його в цілісну галузь знань і, відповідно, навчальну дисципліну». На думку пані Валентини, науковці повинні значно більше уваги приділяти методологічним та методичним проблемам викладання українознавчих дисциплін у вищій школі.

Таніта Лютіна у статті «Впровадження акмеологічної моделі вивчення кваліфікації педагогів» зазначає, що викладачі Київського міжрегіонального інституту удосконалення вчителів імені Бориса Грінченка «глибоко свідомі того, що українознавство як важливий чинник формування національно свідомої особистості і як одна з інтегративних дисциплін, форма донесення узагальнюючих, синтезуючих знань про Україну й українознавство, є методологічним підґрунтям національної освіти».

Олексій Дюмін та Алла Ніколаєва в статті «Роль кафедри українознавства в технічному ВУЗі» зазначають, що після здобуття Україною незалежності відбулася «механічна заміна» курсів історії КПРС, наукового комунізму, політекономії та наукового атеїзму на нові, які визначалися Вищими навчальними закладами на власний розсуд. Тоді ж з'явилися «перші ознаки тенденції українофобії».

На думку авторів статті, кафедрам українознавства в технічних Вищих навчальних закладах доцільно читати такі курси: «Історія державності України» («Історія державотворення України»), «Українська та світова культура», «Політологія», «Соціологія», «Основи права», «Ділова українська мова», «Українська мова» (для тих, хто її не вивчав та для слухачів підготовчих відділень). З метою збільшення питомої ваги краєзнавчих предметів автори вважають за доцільне запровадити спецкурси за вибором, наприклад, «Етнографія та етонополітика», «Історія масової комунікації в Україні» тощо. Дивно, що ці спецкурси віднесено авторами до краєзнавчих. Авторі наголошують на тому, що вступники до аспірантури обов'язково «повинні складати іспит з державної мови та світової історії».

У статті «Українознавство в технічному ВУЗі» Юрій Сергієнко пише: «Якщо враховувати, що українознавство це насамперед знання про народ, його історію, філософію, мораль та культуру, то єдиною навчальною дисципліною в технічних вузах, як правило, ще нема... На наш погляд, найважливішою ланкою в системі цих дисциплін, які мають предметом вивчення український народ у всій багатобарвності його відносин, є історія України. В межах цієї дисципліни студенти засвоюють не тільки історію свого народу, але і його культуру, філософію, мораль». Автор вважає, що нині українознавство «перетворюється із науки про етнос в науку про націю в політичному розумінні цього слова».

За темою Секції V «Геопсихологічні, геополітичні та міжнародні зв'язки в українознавстві» вміщено 11 статей. Петро Масляк у статті «Геополітика України як органічна складова частина українознавства» зазначає, що нині українознавство переживає період диверсифікації. Одним із нових напрямів українознавства він вважає царину геополітики та геостратегії. На думку пана Петра геополітика України, як складова українознавства, покликана чітко сформулювати національну ідею і геополітичну місію великої української нації, а українознавство, яке вміщує в собі геополітику та геостратегію, має стати теоретико-методологічним підґрунтям державотворення.

Автор статті «Українська геополітична думка наприкінці XIX і в XX ст.» Олександр Федоренко вважає, що майбутнє української держави – це українська геополітика як складова частина українознавства (інтегрованої наукової системи знань про Україну і світове українство). Геополітику пан Олександр визначає як науку, що вивчає взаємозалежність політики держав, їх міжнародних відносин від географічних факторів; що «пояснює та аналізує зовнішню та внутрішню політику держав з точки зору географічних факторів: забезпечення природними ресурсами, клімату, рельєфу місцевості, острівного чи суходутного розташування»; що аналізує «вплив географічних факторів на політичне життя, з точки зору державних інтересів розглядає географічний простір, вивчає можливості активного використання в політиці географічних факторів та їхньої дії в інтересах військової, економічної та екологічної безпеки держави».

Власне, цими думками розгляд українознавства як науки самопізнання українського народу в даній Секції й обмежується. Варто відзначити ще статтю «Геополітика України в контексті її європейської інтеграції» Світлани Василенко, яка торкається викладання українознавства у вищих навчальних закладах. Авторка вважає, що, викладаючи українознавчі дисципліни (історію України, політологію та тощо), значну увагу слід звертати на проблеми становлення і розвитку Української держави, на її геополітичну орієнтацію, на місце України у світовому співтоваристві. Геополітику авторка розуміє як «напрямок, який вивчає взаємозалежність зовнішньої політики держави, міжнародних відносин і системи політичних, економічних, екологічних, військово-стратегічних і інших взаємозв'язків, обумовлених географічним положенням країни (регіону) і іншими фізико і економіко-географічними факторами», а геостратегію – як «діяльність держави на міжнародній арені».

Решта статей Секції V не відповідає темі конференції, хоч і розглянуто в них важливі та цікаві українознавчі проблеми. Отже, з 11 статей лише 1 цілком вписується в тему конференції. Проте на характерну, напевно, для всієї сучасної українознавчої науки рису звернув увагу Вадим Васютинський у статті «Етнонаціональні чинники розвитку масової свідомості в Україні». Автор пише: «Вивчення національно-етнічних чинників розвитку масової свідомості значною мірою утруднено наявністю великої кількості досліджень, яким часто-густо притаманні, з одного боку, голосливі узагальнення, що не ґрунтуються на конкретних емпірично доведених фактах, а з другого – надмірна ідеологізація проблеми».

За темою Секції VI «Політичні, соціально-економічні та управлінські проблеми розвитку українознавства» у збірнику матеріалів конференції вміщено 8 статей, хоч тема ця є однією з найважливіших та найболючіших сьогодні. Авторі статті «Єдність економіки і культури в українознавстві» Роман Дяків, Аліна Бохан та Оксана Цифуляк вважають за необхідне визначити основні поняття, цілі, науково-методичні, організаційно-технологічні, концептуальні засади та основні джерела науково-методичного, фінансово-економічного та матеріально-технічного розвитку українознавства («як ідейно-політичного, соціально-культурного, духовно-патріотичного фундаменту життєзабезпечення, як основи розробки ідеології стратегії Української національної держави», як інтегрованої науки, навалльної дисципліни та важливого ефективного засобу просвітництва й державотворення загалом).

Авторі вважають необхідними більш ґрунтовні розробки питань економіки, виробництва, соціології, права, як важливих складових українознавства. «Для визначення засад і реалій нашої національної самодостатності, самозабезпеченості та елітності, маємо предостатньо матеріалів і фактів нашої правдивої та новітньої історії. Проте вони потребують значних українознавчих досліджень і мають бути представлені у навчальних посібниках, підручниках та допоміжних до них публікаціях».

У статті звернено увагу на те, що учні і молодь «повинні бути готовими до самостійного життя і праці, усвідомлюючи своє буття у середовищі прагматичних, вкрай суворих, а часом жорстоких ринкових відносин». У навчально-освітньому та виховному процесі, вважають автори статті, «розглядаючи через призму українознавства питання господарювання, виробництва, економіки, менеджменту слід розкривати їх сутність, соціальну і економічну ефективність не лише з позицій матеріалізму, прагматизму, але й через призму культури, естетики, духовності, які відповідають українському національному світосприйняттю відповідно до етнічно-сформованого генотипу та менталітету українців».

Дем'ян Горбатюк, автор статі «Формування здорового способу життя засобами українознавства» вважає, що ми, українці, у себе вдома мусимо сьогодні боротися не тільки за здоровий спосіб життя, але й, взагалі, за право називатися українцями, за українознавство, за українську Україну. І в цій боротьбі на перший план виступає патріотизм, професіоналізм, праця та духовність, яка випливає з патріотизму та святої праці на благо себе, людини та держави. Автор підсумовує свої роздуми такими словами: «комплексний підхід до формування здорового способу життя, включаючи засоби українознавства, дасть свої позитивні результати». На жаль, ці «засоби українознавства» залишилися для читачів загадкою.

Анатолій Мартинюк, автор статті «Програмне забезпечення трансформації українознавчих знань в національну самосвідомість», вважає, що нагріла необхідність розробки Державної комплексної програми ідеологічного та психологічного забезпечення трансформації українознавчих знань у національну самосвідомість. Основною метою якої мають стати декомунізація та декосмополітизація свідомості громадян і наповнення її національним змістом. «Йдеться насамперед про

відродження архетипів української ментальності, історичної пам'яті народу, а також глибинного відчуття причетності кожного українця до забезпечення неперервності роду, зв'язку поколінь тощо».

Автор впевнений у тому, що така програма відверне загрозу перетворення України в кланову чи в бюрократичну державу. «На основі досягнення сучасного українознавства та спеціальних наук названа програма має містити в собі всебічне розкриття української національної ідеї в усіх її проявах, просторовому і часовому вимірах як за формою, так і за змістом і намітити конкретні шляхи її втілення в життя».

А.Мартинюк розповідає про успішне високоефективне втілення в життя інформаційно-просвітницької програми «Українознавство», одним із завдань якої є «розкриття українознавства як інтегративної науки про Україну та світове українство і, водночас, як особливої науки, предметом якої є розробка духовних, ідейно-методологічних основ формування монолітної української нації і побудови національної української держави на демократичних засадах європейського зразка у тісному співробітництві з українською діаспорою»; «забезпечення інтегративного підходу до розробки і читання курсу лекцій з українознавства "Актуальні проблеми історії України, становлення національної державності та розвитку української культури" шляхом поєднання цілісності та системності викладу матеріалу з конкретними результатами комплексних українознавчих досліджень».

Є всі підстави стверджувати, підсумовує автор, що українознавство, зосередивши в собі багатовіковий історичний досвід буття українського народу, є духовною скарбницею, долучення до неї української людності підносить національний дух народу, зміцнює його волю й відроджує національний характер, а також відтворює характерні народні риси, притаманні лише йому як народу окремишньому, вільному, що займає чільне місце серед народів світу.

Олександр Федоренко у статті «До проблеми становлення відділу геополітики та геостратегії в інституті українознавства в контексті сучасних політико-економічних реалій» вважає українознавство «фундаментальною науковою системою знань про Україну, як універсальний феномен буття і свідомості української нації». Створення відділу геополітики та геостратегії в НДІУ (який спрямовує свою роботу на дослідження проблем геополітичного потенціалу України та на визначення української геополітики як складової частини українознавства) зумовлене, на думку автора, необхідністю розробки теоретичних та методологічних засад української наукової геополітичної спадщини, розробки навчальних посібників та програм.

Зупинимось ще на кількох статтях, предметом яких не є українознавство як наука, з огляду на те, що зміст цих статей дозволяє краще побачити певні негативні сторони (суспільні та суто наукові) сучасного етапу розвитку українознавства.

Не можна залишити поза увагою думки Тетяни Кригульської, висловлені у статті «Змістовні аспекти сучасної української національної ідеї». На думку авторки, «політичний істеблішмент» України повинен вибрати напрямок розвитку суспільства «з найбільшими позитивними наслідками і найменшими тратами не тільки для провідного корінного етносу, але й для всіх етнічних спільнот, що живуть в Україні». Авторка вважає, що державна доктрина має бути вільною від будь-якого диктату, екстремізму і радикалізму. «Національному патріотизмові – так, націоналістичним випадкам – ні». Українська національно-державна доктрина, на думку авторки, має бути державницькою за змістом і спрямуванням, має «відзеркалювати інтереси усього багатонаціонального народу, виходячи із гуманістичних засад української національної ідеї». Сильна національна держава з розвиненими інститутами, підсумовує Т.Кригульська, відмовившись від етноцентризму, зобов'язана забезпечити умови для зростання українського народу, збагачення його духовної культури, ліквідації люмпенських і маргінальних проявів сучасного суспільного життя.

Схоже, що погляди завідувачки кафедри українознавства Запорізької державної інженерної академії багато у чому узгоджуються з етнічною політикою органів державної влади України та з політикою багатьох органів місцевого самоврядування, які формуються, на жаль, з байдужих (у кращому випадку) до втрати української етнічної ідентичності громадян. Відмовитися від етноцентризму дійсно давно вже треба, але від якого? За логікою авторки, Україні треба відмовитися від етноцентризму українського («провідного корінного етносу»), у Польщі – від польського, у Російській Федерації, дійсно багатонаціональній державі – від російського. Почув би таке російський «політичний істеблішмент»? А від якого централізму дійсно варто відмовитися і владі, і запоріжцям ми бачимо з результатів виборів до Верховної ради України. Політичні симпатії запоріжців розподілилися таким чином.

Понад третину голосів віддано за старий комуністичний москвоцентризм, а саме (з-поміж усіх 4 округів міста №76–79 наведено найменший та найбільший результати у %): за КПУ – 24,7–28,8; за Вибірчий блок політичних партій «Блок Наталії Вітренко» – 5,7–6,2; за КПУ оновлену – 1,6–2,4; за Комуністичну партію робітників і селян – 0,35–0,55.

Понад третину голосів віддано за новітній москвоєтноцентризм найрізноманітнішого ґатунку просякнутий різною мірою російським шовіністичним духом, а саме: інтеркомуністичного зразка СДПУ(о) – 9,5–10,4; «демократичного» лукашенківсько-кучмівського зразка харчоблоку «За ЄдУ!» – 4,4–6,0 та їхніх «Жінок за майбутнє» – 3,3–5,3; «яблучного» зразка – 5,1–6,5; «озимого» зразка – 3,8–4,5; зразка неприхованого російського шовінізму – 1,1–1,4 (так званого «руського» виборчого блоку); зразка ярого шовінізму ЗУБРА – 0,59–0,77 тощо.

Зауважимо, що йдеться про етнополітичні орієнтації мешканців одного з найбільших за промисловим виробництвом та за людністю міст України, найкозацького міста (з козацьким гербом міста, з козацьким прапором, з Хортицею). Певно є у місті мережа закладів культури на чолі з управлінням культури, є мережа закладів виховання й освіти (з кафедрами українознавства) на чолі з управлінням освіти, є розвинена інформаційна інфраструктура, є й мовно та культурно зросійщені й советизовані мешканці. Проте немає ознак етноцентризму «провідного корінного етносу» в діях місцевої влади, як і в діях державної влади. На часі відмовитися від російського етноцентризму, від зневаження української етнічності. Це треба зробити хоча б тому, що в Запоріжжі, більшість мешканців якого вважає себе етнічними українцями, самотні етнічні риси українців майже втрачені, їх вичавила і вичавлює російська етнічність. Що можна ефективно протиставити потужній суспільній інерції советсько-російського етноцентризму? Актуальне для сучасного українознавства питання, чи не так? Чи можливо у мовно, культурно, ментально напівзросійщеній постсоветській українській державі досягти, як пише авторка, «зростання українського народу, збагачення його духовної культури, ліквідації люмпенських і маргінальних проявів сучасного суспільного життя», не маючи і натяків на етноцентризм «провідного корінного етносу» в сучасній українській національній ідеї? Чому у наших сусідів мали і мають право на існування етноцентризми: турецький, румунський, угорський, польський, російський, а у нас, в Україні – зась? Цікаво, як же Т.Кригульська розуміє поняття, навколо яких пропонує консолідуватися, згуртуватися «усім народам Української держави»: чесність, порядність, мораль, здоровий глузд тощо. Які дії з перелічених, на її думку, є чесними, порядними та моральними у справі повернення мільйонних чисельно, етнічно помоскалених і советизованих груп українців до власного етнічного кореня, повернення їх до лона української етнічності: 1) реальна дієва допомога, 2) байдужість, погано прихована пустопорожньою балаканиною, 3) всіляке перешкоджання і спротив цьому?

Важливим для українознавства є з'ясування терміну «народи української держави». З етнологічного та політико-правового погляду вичерпний список народів (етносів) України такий: українці, кримські татари, караїми, кримчаки. Решта етнічних складових української нації – українського народу не є «народами України» – це етнічні групи та розпорошені представники зарубіжних народів. Росіяни є народом Російської Федерації, а не України, Молдови чи Литви. Етнічна група росіян в Україні не є народом (етносом) України, так само як і етнічні групи євреїв, поляків, молдаван, болгар, угорців, білорусів, волзьких татар, вірмен, румунів тощо.

Хоч стаття Олега Іванюка «Етнічний аспект питання колонізації українських земель як складова концентру українознавства "Україна-етнос"» стосується українознавства саме як навчальної дисципліни, зупинимось і на її змісті, оскільки там певним чином характеризується і сучасний стан українознавства як науки, і кваліфікація українознавців, і наукова та

суспільна вартість курсів українознавства, що викладаються у Київському міжрегіональному інституті удосконалення вчителів ім. Бориса Грінченка (який викладається аж за 12 годин аудиторних занять, з них 8 годин – лекційні заняття).

«Шлях народу розпочався з формування давньоруської спільності на основі злиття багатьох різних племен» – стверджує О.Іванюк. З попереднього речення бачимо про який народ ідеться – про «народ України». І далі в тексті статті автор чомусь вживає виключно «народ України», заявлене компартійним советським офіціозом. Наведене твердження не тільки не узгоджується з науковим уявленням про походження українського народу, але й містить внутрішню суперечність. З контексту випливає, що «народ» у цьому реченні не український етнос, а «народ України» – соціально-політична спільнота в сучасному розумінні, або соціально-класова – у лєнінсько-сталінсько-симоненківському. (Згадайте ССРСР-івське гасло рос. мовою «Народ и партия едины» в якому «народ» – соціальні низи, вони ж «массы», а «партия» – соціальна верхівка, еліта, панівна верства, «руководящая и направляющая сила советского общества»). У той час як автор, говорячи про етнічні процеси («формування давньоруської спільності», «злиття багатьох різних племен») визначає початок формування саме етносу, а не «народу України».

Дивно, що автор уникає вживаних у Конституції України термінів «Український народ» та «Українська нація» на позначення «громадян України всіх національностей» (див. Конституцію України). Не можна погодитись і з таким висновком: «Таким чином, у процесі викладання етнічної історії в межах курсу "Українознавства" на прикладах ногайської, німецької, югослов'янської колонізацій можна довести, що Україна є багатоетнічною».

Незграбність цього доведення лежить на поверхні. Автор не переобтяжив себе з'ясуванням подальшої долі мігрантів та їхніх нащадків. А шкода. Чи не емігрували вони? Чи не розчинилися в етнічному оточенні? Чи живуть вони власним повноцінним культурним життям сьогодні, в сучасній Україні? Дамо відповідь хоча б на одне питання (важливе для з'ясування впливу міграції «ногайської, німецької, югослов'янської» на сучасну етнічну структуру України): яку питому вагу в сучасній українській людині становлять етнічні групи – нащадки колишніх «ногайських, німецьких, югослов'янських» колоністів? А відповідь така: близько 0%! Щоправда частка нащадків цих колоністів зростає, якщо іміграцію болгар (які за мовною ознакою належать до народів південної підгрупи слов'янської групи індоевропейської мовної сім'ї) вважати «югослов'янською». Напевно, автор так і робить, згадуючи у статті про імміграцію болгар та не згадуючи про імміграцію сербів, чорногорців, македонців, хорватів, словенців чи босняків.

Які ж наслідки зазначеної імміграції має сучасна Україна? О.Іванюк не дає конкретної відповіді на це питання. Якіс наслідки «ногайської, німецької, югослов'янської колонізацій» сучасна Україна таки має. Їх визначення потребує окремого наукового розгляду. Проте вже з одного наведеного факту (про питому вагу їхніх нащадків) видно, що наслідки ці мізерні, що вони в жодному разі не можуть слугувати обґрунтуванню багатоетнічності сучасної України. Отже, «на прикладах ногайської, німецької, югослов'янської колонізацій» не «можна довести, що Україна є багатоетнічною» хіба що, коли за це візьметься українознавець О.Іванюк «у процесі викладання етнічної історії в межах курсу "Українознавства"».

І про декотрі інші цікаві речі можна дізнатися зі статті О.Іванюка. Наприклад, про те, що створення кілька століть тому системи дніпровських укріплень «стало поштовхом до активізації процесу урбанізації Півдня України», чи про те, що не ногайці (треба гадати що і не українці), а «саме слов'яни, які протягом століть боролися за домінування в цьому регіоні, зробили основний крок у освоєнні "диких" раніше земель» півдня України. Автор застосовує «залізну логіку», стверджуючи, що Україну, як і «жодну країну не можна вважати моноетнічною або однонаціональною», тому що «у світі існує близько 4 тис. етносів»!

Після вивчення змісту збірника матеріалів конференції доходимо невтішного висновку – **для розвитку українознавства як науки самопізнання українського народу X щорічна міжнародна науково-практична конференція зробила небагато. Причина цього полягає, напевно, у концептуальній невизначеності й непослідовності організаторів конференції, а також у відсутності певних вимог, які зазвичай висуваються до учасників подібних конференцій. Стан, проблеми та перспективи розвитку українознавства як науки самопізнання українського народу за матеріалами конференції характеризуються наступним чином.**

1. Секційна структура конференції та особливо зміст статей не відповідають повною мірою темі конференції. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку українознавства як науки самопізнання українського народу були предметом розгляду лише для малої частини учасників конференції. Безсистемність, некомплексність, недостатня конкретність, поверховість, непослідовність і суперечливість висвітлення та розкриття теми конференції не дозволяють читачеві одержати більш-менш повне та точне знання про українознавство як науку самопізнання українського народу, про сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку українознавства як науки. Проте поодинокі статті та окремі міркування учасників конференції, зміст яких частково наведено у даній статті, дають певне уявлення про сучасну українознавчу науку.

2. Більшість авторів, які висловилися щодо суспільно-політичної ситуації, в якій доводиться розвиватися українознавству, і щодо ставлення держави до українознавства, незадоволені сучасною ситуацією. Вони вважають, що влада недооцінює ролі українознавства в духовному й економічному поступі суспільства, що українознавство як наука (і як складова процесу виховання й навчання) не має належної фінансової, організаційної, моральної підтримки з боку держави, що українська духовність потерпає від нестримуваної, а часом навіть лобіюваної державними зовнішньої експансії.

Проте висловлено й інші думки з цього приводу. Петро Кононенко звернув увагу на непослідовність дій влади, яка, з одного боку, в особі Президента України заявляє про важливість українознавства, з іншого боку знеособлена влада заступає глобалізацією та «футболізацією» не тільки українознавство, але й усю систему національної освіти. Водночас, Олександра Мишанич вважає, що умови для українознавців створено.

3. З матеріалів конференції видно, що спеціальним науковим дослідженням суспільно-політичних обставин, за яких розвивається сьогодні українознавство, належного місця не відведено. Глибоке наукове вивчення цього питання необхідно здійснювати саме в межах українознавства. Це, по-перше, сприятиме об'єктивному оцінюванню, кращому розумінню ситуації та виробленню відповідних до реальності стратегій й тактики подальшого розвитку українознавства як науки і подальшого впровадження українознавства в процес соціалізації українських громадян. По-друге – це дозволить підправляти тематичну спрямованість українознавчих досліджень та зміст освітніх курсів українознавства відповідно до науково визначених сьогочасних і перспективних суспільних українських потреб.

Сучасний розвиток українознавства як науки відбувається за умов перебування українського суспільства на такій стадії розвитку, коли чинною владою заперечується, або ж, принаймні, ставиться під сумнів сама необхідність існування українознавства як науки, необхідність українознавчої, не шароварно-галушкової, обов'язкової для кожної дитини освіти, необхідність здійснення патріотичного виховання зусиллями всіх соціальних інститутів, причетних до процесу соціалізації, а не лише зусиллями родини та громадських організацій.

Суспільна свідомість української людності суттєво змінилася упродовж 15-20 років, але вона ще не вийшла з колоніального підросійсько-советського стану. Здобутий українцями політичний суверенітет не призвів до переорієнтації розвитку суспільства на власні, етнічно українські духовні ресурси. В період ідеологічної розгубленості, світоглядної дезорієнтованості людності молододі держави українська національна ідея свідомо відсунута на узбіччя суспільного буття постсоветськими елітами – політичною, економічною, культурно-мистецькою, науковою. Відповідно, українського в сучасній Україні не більше ніж було до розпаду СРСР в часи загніваючого комунізму. Практика державного будівництва фактично спрямована на перетворення УРСР – української автономії російської советсько-комуністичної держави (СССР), на російсько-українську суверенну, але тотально залежну від Росії державу.

Сучасна державна влада в Україні, головним стрижнем якої є Президент, належить тій частині суспільства, яка не зацікавлена у розвитку українознавства як науки, у вихованні засобами українознавчої освіти україномовної, патріотичної молоді. Хоч про людське око значна частина представників державної влади робить патріотичні заяви, імітує проукраїнськість, перейнятість проблемами українства, які владою начебто контролюються, керуються й з успіхом розв'язуються, у тому числі і проблема трансформації радянської комуністичної освіти на українську національну. Сучасна українська державна влада та її соціальне оперття (ментально російсько-і молоросійсько-совкове), напевно, відчують в українознавстві загрозу усунення від влади в майбутньому. Провладні, пропрезидентські – чисельно невеликі суспільні групи остерігаються також потенційної необхідності взяття незрозумілих для них, переобтяжливих, зайвих, психологічно дискомфортних морально-етичних зобов'язань стосовно решти соціуму та стосовно української етнічності.

Не задоволені таким станом речей (зокрема імітацією представниками органів державної влади патріотичності, проукраїнськості, прихильності до українознавства) суспільні групи сьогодні ще фінансово бідні, організаційно роз'єднані, і за сучасних політичних умов не мають впливу на суспільство, достатнього для бажаної зміни ідеології та політики правлячих груп, тим паче – для взяття всієї повноти влади у свої руки. Нездоланною перешкодою на цьому шляху виявилось чинне виборче законодавство, зокрема збережена завдяки Леонідові Кучмі змішаність пропорційно-мажоритарної виборчої системи з рівним співвідношенням кількості депутатських місць обох підсистем, яка забезпечила зростання незалежності, відірваності державного апарату та великого бізнесу від решти суспільства. Існуюча в Україні система влади сприяє збереженню державної влади в руках непатріотично налаштованих «професіоналів», яким українознавство, напевно, лише шкодить.

З огляду на існуючий баланс політичних сил, малоімовірно є зміна низького статусу українознавства в українській (?) державі найближчим часом. У стосунках між державою з одного боку та українознавцями й українознавством з іншого боку глибинні зміни можуть відбутися не раніше ніж після наступних виборів Президента України. Проте, зважаючи на моральну й ідеологічну слабкість панівних економічно-політичних груп, на відсутність жертвовної, стійкої, надійної соціальної опори у Леоніда Кучми та у пропрезидентських фракцій Верховної ради, можливим є ще активніше загравання чинної влади з суспільними групами, зацікавленими у розвитку українознавства як науки самопізнання українського народу та у впровадженні українознавства в освітньо-виховний процес. Влада може піти навіть на реальну підтримку українознавчої освіти як обов'язкового компонента загальної освіти. Навзамін звичайно щось вимагатиметься від українознавців на користь чинної влади та її російських партнерів (чи старших братів). Можуть вимагати, наприклад, змінити оцінки історичних подій, пов'язаних з Московським царством, з Російською імперією, з СРСР та з сучасною Російською Федерацією з негативних на позитивні чи хоча б нейтральні; змінити ставлення до ганебних наслідків бездержавного розвитку української нації, які маємо в сучасному суспільстві (відставання від росіян, поляків, литовців, словаків, угорців, румунів у загальноісторичному суспільному розвитку; наявність багаточисельної емігрантської етнічної групи росіян, не інтегрованої в український духовний світ; мовна, культурна, етнічна зросійщеність значної частини етнічних українців; збереження інерції негативного соціального розвитку у сфері духовної культури; інформаційна, економічна, культурна, політична залежність України від Росії тощо).

У зв'язку з цим зростає необхідність формування етики українознавства як окремого напрямку чи окремої складової українознавства як науки. В межах етики українознавства необхідно вивчати принципи, якими керується українознавець при здійсненні пізнавальної діяльності та у своїй поведінці в науковому середовищі і в українському суспільстві взагалі. Від того, якими будуть етичні норми українознавця, багато в чому залежатиме розвиток українознавства як науки, його вплив на соціальне управління, на громадську думку, на суспільну свідомість українського народу. Розвиток етики українознавства сприятиме прискоренню культурно-цивілізаційного поступу української нації.

4. Щодо функцій, ролі, значення українознавства в українському суспільстві, щодо соціальних завдань, які українознавство покликано виконувати, учасники конференції (які висловилися з цього приводу) не мали великих розходжень і поклали на українознавство таке: повернути українцям правдиво-істинну історію, її уроки, здійснити нове відродження української душі; в єдності з іншими науками аналізувати стан суспільства та своєчасно давати пропозиції органам влади, політичним та громадським організаціям для зміцнення української нації, українського народу та української держави; через укорінення в свідомості народу національних цінностей забезпечувати національно-культурне і національно-державне відродження України; забезпечувати пізнання й самопізнання українського народу; рятувати від багатьох суспільних «хвороб» (моральних, ідейних, духовних); формувати духовну сутність людини; формувати національно свідому особистість; підносити національний дух народу, зміцнювати його волю, відроджувати національний характер, відтворювати характерні етнічні риси.

5. Міркування авторів про функціонування українознавства як складової соціальних інститутів: науки, освіти, держави, культури, спорту, охорони здоров'я тощо, є, за рідкісним винятком, побічними результатами розгляду інших питань. Соціологія українознавства, на жаль, не сформувалася ні в самостійний науковий напрямок, ні в окрему українознавчу галузь. На відміну від історії українознавства та теорії українознавства, такі перспективні й важливі для утвердження і розвитку українознавства галузі, як етика українознавства та соціологія українознавства навіть не вербалізовані.

Взагалі у сучасному українознавстві зв'язки з соціологією на диво слабкі. Це видно з терміносистеми збірника матеріалів конференції, з методів, принципів, підходів, реалізованих українознавцями у конкретних українознавчих дослідженнях, з текстів навчальних програм з українознавства.

На межі з соціологією в українознавстві вже найближчим часом може скластися 2 галузі: соціологія українознавчої освіти (українознавства як освіти) та наукознавча за сутністю соціологія українознавчої науки (українознавства як науки). Саме ці галузі вже мають зачин і, певно, попервах становитимуть соціологію українознавства. Органи державної влади України розвиток соціології українознавства може зацікавити з практичного погляду – як елемент соціального управління, необхідний для ефективного здійснення наукової політики та освітньої політики.

6. Відповідно до покладених на українознавство функцій учасники конференції назвали різні його сутності: як природної основи духовного життя, як духовної скарбниці українського народу, як наймогутнішого засобу виховання дітей та молоді, як повноправного навчального предмету, окремої інтегрованої освітньої галузі, як цілісної наукової системи, як однієї з фундаментальних наук пізнання й самопізнання українського народу, як інтегрованої системи знань про Україну й світове українство, як актуальної (на даному етапі історичного розвитку української нації) науки, як цілісної філософсько-методологічної системи освіти і виховання, як методологічного підґрунтя національної освіти, як теоретико-методологічного підґрунтя державотворення. Сутність українознавства як науки самопізнання українського народу визначено поверхово, несистемно, некомплексно.

7. За матеріалами конференції, теорія українознавства перебуває в жалюгідному стані. Учасники конференції мають різні погляди на сутність українознавства як науки, у тому числі взаємозаперечувані. Для авторів багатьох статей українознавство як наука вичерпується розробкою та викладанням освітніх курсів українознавства. Статей з теорії українознавства лише декілька. Єдиної, цілісної, глибокої, обґрунтованої наукової теорії українознавства в них не знайдемо. Леонід Токар закликає українознавців створювати науковий фундамент самопізнання українського народу, з'ясовуючи предмет, методи наук, що досліджують українство, їхнє місце та роль у суспільних і державотворчих процесах.

8. Напрямок українознавства як науки самопізнання українського народу на підставі тематичного групування статей (отже, до певної міри й концептуального групування) та з урахуванням змісту статей можна об'єднати у 2 великі групи:

1) напрямки вивчення України в межах усталених наук, які за об'єктом вивчення об'єднуються спільною назвою – «українознавство». Ця група напрямків широко представлена статтями науковців та освітян;

2) напрямки нетрадиційного для української совєтської академічної науки вивчення України (інтегративного, синтетичного, екзистенційного тощо). До цієї групи відносяться також праці, що мають наукоподібний аксіологічний зміст.

Поза всяким сумнівом кожна із зазначених груп напрямків має право на існування. У матеріалах конференції між ними відчувається прихований конфлікт, який іноді проявляється у критиці та запереченнях одне одного.

9. Сучасні тенденції та перспективи розвитку українознавства як науки більшість учасників конференції залишили поза увагою. Відзначено, що українознавство таки визнано державою, що розвиток українознавства відбувається, що за ним майбутнє, що нині воно перетворюється з науки про етнос у науку про націю, що розвивається воно шляхом створення все повнішого інтегрального образу культурно-історичного світу.

10. Більш-менш повно уявити розмах, напрямки, результати наукових українознавчих досліджень, джерела їх фінансування, міру використання результатів цих досліджень в освіті, у вихованні, в культурі, в охороні здоров'я, в державному управлінні, в засобах масової інформації тощо зі статей, опублікованих у збірнику матеріалів конференції, неможливо. Ні первинна інформація, ні аналітична, які характеризують зазначені сторони українознавства як науки, майже не представлені.

Яку кількість фахівців найвищої кваліфікації – кандидатів та докторів наук підготовлено в Україні за спеціальністю «українознавство»? Чи становлять дисертаційні дослідження за цією спеціальністю бодай 1% від усіх захищених в Україні дисертаційних робіт упродовж 1998–2001 р.? Чи знаємо, в яких наукових та освітніх установах НАНУ, Міністерства освіти і науки, в яких відомчих наукових центрах, в яких наукових та громадських організаціях здійснюються наукові українознавчі дослідження і за якими напрямками? Чи здійснюється координація діяльності принаймні найпотужніших суб'єктів українознавчої науки, і якщо здійснюється, то в який спосіб? (НДІУ Міністерства освіти і науки досі не має не тільки виходу в комп'ютерні мережі, але й надійного телефонного зв'язку).

Незважаючи на велику кількість статей про українознавство в системі освіти, більш-менш конкретного зображення масштабів впровадження українознавства в освітній і виховний процес в Україні чи за її межами в матеріалах конференції немає. З усього сказаного можемо лише здогадуватися про надто скромні, навіть принизливо скромні, з огляду на 10 років незалежності, успіхи у цій життєво важливій для українського етносу, для української нації, для української держави справі.

А хотілося б дізнатися про те, який відсоток учнів загальноосвітніх шкіл у 2001–2002 навчальному році вивчає курс «Українознавство» по всій Україні, по областях та окремо по обласних центрах і за якими навчальними програмами. Ці дані потрібні також у розрізі по класах (від 1 до 11) окремо у школах з українською мовою викладання, з російською мовою викладання, з угорською, румунською, кримськотатарською, англійською та іншими мовами викладання, а також у школах з кількома мовами викладання. Порівняння даних за 2001–2002 навчальний рік з даними за попередні роки продемонструвало б нам і всій світовій українській спільноті дійсне ставлення до українознавства – «вагомого чинника духовності нашого народу, дієвого рушія його національної визначеності, гідності і самосвідомості» (за словами Леоніда Кучми), Президента України, Уряду України та правлячих пропрезидентських політичних партій Виборчого блоку «За єдину Україну» та СДПУ(о).

Подібні дані по вищих навчальних закладах також були б яскравим свідченням ставлення Міністерства освіти і науки та всієї державної влади до запровадження українознавчої освіти в середовищі соціальної верхівки. Чи може розмова з дітьми та молоддю про національний патріотизм, про національну честь, гордість, гідність, про відповідальність та обов'язки перед минулими, наступними і сучасними поколіннями українства відбувається на уроках якогось іншої навчального курсу? Невже на ці теми СДПУ (о) (Міністр освіти член цієї партії) та «ЗаЄдУісти» наклали табу, як це колись робили різні мастей шовіністи?

Скільки викладачів українознавства підготовлено та перепідготовлено за 10 років незалежності України? Скільки з них працює за фахом в Україні, скільки в Росії, Молдові, Білорусі, Казахстані, США, Канаді, Бразилії? Чи може у викладачах українознавства ні в Україні, ні за кордоном немає потреби?

Належне інформаційно-аналітичне забезпечення управління українознавством у галузі науки та в галузі освіти жодним чином у матеріалах конференції себе не виявило. Безперечно, запроваджувати українознавство в освітній процес, здійснювати управління українознавчою наукою, координувати роботу українознавчих центрів неможливо наосліп – без докладної моніторингової інформації та без її осмислення. З'ясування поставлених питань потрібне не лише для організації та управління українознавством як наукою та освітою, воно саме по собі є важливою складовою процесу самопізнання українського народу.

*Стаття написана наприкінці 2001 р., коли НДІ українознавства не мав власного приміщення і розташовувався у приміщенні загальноосвітньої школи на Оболоні. В ній відбито, певним чином, реалії тогочасної суспільно-політичної ситуації в Україні, не надто прихильної до українознавства й інституту. Стаття не була опублікована через «брак позитивних оцінок». Кілька її примірників розійшлися серед колег. Публікується вперше, в авторській редакції у скороченому варіанті (видалено розгляд кількох статей) з урахуванням частини зауважень. Всі висновки залишено без змін.

Чирков Олег

Головні здобутки і втрати українства за час від початку 1989 р. до кінця 2001 р. (за результатами переписів населення)*

В грудні 2001 р. вперше в незалежній Україні відбувся загальний перепис населення. Від часу проведення попереднього загального перепису населення на території України минуло майже 13 р., у той час як останні Всесоюзні переписи населення відбувалися через кожні 10 р. Офіційно причиною не проведення українського перепису в 1999 р. та у 2000 р. була нестача грошей. Хай там що, перепис відбувся, при цьому час його проведення відповідає рекомендаціям ООН (для полегшення зведення даних по всіх країнах рекомендовано, зокрема, проводити переписи у рік, що закінчується "0", або ж "9" чи "1").

Державним комітетом статистики України планується розробити результати перепису упродовж 2002–2004 рр. Матеріали перепису є унікальним і незамінним джерелом для українознавства, як науки самопізнання українського народу, яке потребує ґрунтовного вивчення. Докладне висвітлення результатів українознавчого вивчення матеріалів перепису має велике суспільне значення. Усвідомлення українським суспільством нової своєї якості, усвідомлення сучасних визначальних тенденцій розвитку України неможливе без широкого висвітлення результатів наукового українознавчого вивчення матеріалів перепису, без відповідного оновлення змісту всіх суспільствознавчих навчальних курсів середньої та вищої школи.

На сьогодні Держкомстатом розроблено вже 2 таблиці, які відображають розподіл постійного населення за статтю і віком та за національністю і рідною мовою. З грудня 2002 р. результати перепису висвітлюються засобами масової інформації. Числа, наведені у першій з таблиць, викликають у нас сумний настрій, оскільки наявні вікові диспропорції статеві-вікової піраміди українського населення визначатимуть зменшення чисельності української нації щонайменше на 2 десятки років наперед. І зарадити цьому що далі – то буде важче, хоча ніколи не пізно спробувати. Для цього треба мати насамперед активну, реалістичну (з фінансового погляду) та українську (в культурно-історичному, світоглядному, психічному сенсі) демографічну політику, а також уряд, здатний втілити її в життя (звичайно ж, з допомогою зацікавленої в цьому частини суспільства). На жаль, ми цього не маємо, тому й залишається нам лише втішатися з того, що хоч завдяки зменшенню

чисельності населення потроху зростатиме показник ВВП (валового національного продукту) на душу населення та не поширюватиметься надміру безробіття.

Числа, наведені у другій таблиці, напевно у багатьох цілком слушно викликають певне задоволення результатами власної праці, додають всім українцям і нам – українознавцям – оптимізму, віри у силу, розум і дух власного народу, наснажують нас до згуртованішої й завзятішої праці задля подальшого духовного зростання й соціального поступу української нації, показують нам, на що треба спрямовувати зусилля українства.

Головними здобутками українства за порівнянням результатів переписів населення 1989 р. та 2001 р. є таке:

1. Зростання (щоправда незначне) питомої ваги осіб, які вважають своєю рідною мовою українську мову. Майже всі українці західних і більшості центральних областей вважають рідною українську мову;
2. Помітне збільшення питомої ваги етнічних українців у населенні України. Найвідчутніше збільшення відбулося у низці східних та південних областей;
3. Порівняно велике збільшення частки українців та частки осіб з рідною мовою українською у столиці;
4. Збереження чисельності етнічних українців приблизно на рівні середини 1989 р. на тлі зменшення загальної чисельності населення України до рівня середини 1970-х рр.

Головні втрати українства полягають у наступному:

1. Зростання рівня мовної зросійщеності українців східних областей, Криму і, меншою мірою, південних областей країни;
2. Подальше зменшення чисельності українців у центральних областях України (на території етнічного ядра українців), з одночасним зростанням питомої ваги українців периферійних областей;
3. Поглиблення диспропорцій вікової структури етнічних українців.

Що більше важить, здобутки чи втрати? Напевно здобутки маємо на даний час вагоміші. Засилля росіян – результат бездержавності українського народу, факт тривалого національного гноблення. Позбутися цього – веління часу, обов'язок повноцінної, самодостатньої нації. У цьому процесі маємо вагомий позитивний результат, досягнутий зусиллями широких верств суспільства, без застосування найменшого адміністративного тиску. Проте, мовно-культурна регіоналізація України, яка відбувається, є вельми небезпечним явищем, а скорочення чисельності українців може призвести до масової імміграції чужинців у майбутньому.

* Автор інтенсивно опрацьовував наприкінці 2002 р. – на самому початку 2003 р. щойно розроблені Держкомстатом України результати перепису населення України 2001 р. і запропонував (наприкінці січня 2003 р.) головному редактору журналу «Українознавство» опублікувати цю статтю, як вступ до кількох ґрунтовних статей, що містять українознавче осмислення результатів перепису. За запропонований у статті підхід до оцінки здобутків і втрат українства і на зроблені висновки від директора НДІУ, професора Кононенка П.П. і від багатьох колег автор одержав схвальні відгуки. Проте питання публікації чомусь було відкладене на невизначений термін («стаття має полежати»), а згодом, певно, і забулося.

Відтоді минуло 8 років, незабаром знову відбуватиметься перепис української людності, знову постає питання оцінки результатів суспільно-історичного поступу українства за переписними даними. Тож ця маленька стаття має важливе значення не лише для історії українознавства, але й з погляду розвитку методології українознавства і його теорії загалом. Актуальність досліджень у цьому напрямку анітрохи не зменшилася. Незважаючи на помітні автору певні мовні недоліки стаття публікується в авторській редакції січня 2003 р., без змін і доповнень, вперше.

Шакурова Ольга

Проблема походження українського народу у працях П. Кононенка, В. Крисаченка та В. Балушка

Поява останнім часом великої кількості праць присвячених походженню українського народу викликає необхідність всебічного аналізу наявних в них концепцій українського етногенезу.

Досліджені в цій статті концепції етногенезу українців відрізняються від більшості досліджень оригінальністю підходів та новим поглядом на існуючий фактичний матеріал, саме тому вони віднесені автором статті до модерних. В статті будуть розглянуті погляди на український етногенез П.П. Кононенка, В.С. Крисаченка та В.Г. Балушка.

Почнемо з досліджень П. Кононенка. У монографії «Український етнос: генеза і перспективи» (2003) відомі вчені-українознавці – Петро Кононенко і Тарас Кононенко досліджують проблему походження українського народу. Автори монографії поставили собі завдання знайти відповіді на такі сакраментальні питання: «Хто ми, українці? Який наш справжній шлях? Чому така доля? Яке майбутнє, яка місія в процесі глобальної взаємодії народів?» [3, 3]. І відповіді на них, як постійно наголошують вони самі, можна тільки завдяки комплексно-системному підходу до проблеми, «бо лише завдяки його універсальності можна було поєднати практику з теорією...» [3, 41]. А володіння методологією «комплексного сприйняття речей» дає можливість співвідносити Космос і етнос як систему і підсистему, де «етнос міг ще виступати ... і як самодостатня міні-система та мати свої підсистеми» [3, 42]. Тобто вирішити проблему генези українського етносу можливо лише тільки в рамках українознавчої парадигми та за допомогою принципів, а саме: принципу системності, історизму, науковості та інтегративності знань, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності), світоглядності [4, 19; 2, 23], і методів, зокрема «аналізу й синтезу»; поєднання вітчизняного й зарубіжного досвіду; індукції і дедукції; єдності професіоналізму й патріотизму, знання і любові; постійного співвідношення матеріалів (досвіду) різних концентрів українознавства» [4, 19], українознавчої науки. Саме українознавство, яке є «цілісною системою наукових та інтегративних знань про Україну і світове українство як цілісність, як геополітичну реальність, що розвивається в цілісності простору й часу» [4, 17], «передбачає систему наукових досліджень з історії (генезу) етносу, природи, мови, нації, держави, культури, міжнародних відносин українців, отже, їх – як історично-космічний феномен з власною долею і суверенністю та ментальністю, а головне в цілісності» [4, 15].

Коли ж і де формується український етнос? Намагаючись дати відповіді на ці питання, П. Кононенко і Т. Кононенко аналізують праці відомих істориків, археологів та антропологів XIX ст. (М. Грушевського, В. Щербаківського, В. Антоновича, Х. Вовка, В. Хвойки, М. Максимовича) та сучасних дослідників (В. Барана, В. Сніжка) і приходять до таких висновків:

1. Українська праісторія – це праісторія племен Подніпров'я. Землі Середнього Подніпров'я ще в найдавніші періоди були заселені автохтонами. Ці автохтони, природно, – праукраїнці. З праісторичних часів автохтони ніколи не полишали своєї Землі [3, 39].

2. Основа українського етносу – праслов'янська. Але особливості геополітичного розташування Українського терену: «через праукраїнську землю пролягали надзвичайно важливі для всіх континентів магістралі «із Варяг у Греки» та з Європи до Індії...» [3, 39–40], його «кліматичні та природні особливості постійно провокували інші племена на ці землі...», і тому «через пра-пра-Україну проносилися вали переселень десятків народів, а це неминуче спричиняло асиміляційні процеси» [3, 40]. Зберігаючи ядро українського етносу, його праслов'янську основу, «... наші пра-пра-предки вбирали в своє єство домішки ядрянської, арменодної, нордичної рас...» [3, 40], але «... ті зовнішні додатки, по-перше, не стали домінуючими в якомусь

одному просторі (місці) та, по-друге, не змінили ядра етносу – його праслов'янської основи. Домішки тільки збагатили генотип етносу-нації, надали йому і фізичної, й культурно-психічної універсальності» [3, 40].

3. Слов'янська і племінна належність ранньосередньовічних слов'янських культур V – VII ст. н.е. вперше однозначно визначається писемними джерелами (римськими авторами Плінієм Старшим, Тацитом і Птоломеем). Автори зазначають, що «реальними феноменами питомо української цивілізації, свідченнями якої є п'ять груп пам'яток, стали у V – VII або VI – VII ст. Празько-Корчацька та Пенківська культури. Деякі фрагменти з цих культур належать історичним венедам, склавинам та антам. Чи не найпоширенішою була Празько-Корчацька культура, поселення якої займало територію від Прип'яті і Середнього Дніпра до Дунаю, а на Північ від Карпат – Середнє та Верхнє Подніпров'я» [3, 68–69].

Геополітична концепція етногенезу українців розроблена вченим В. Крисаченко і представлена ним у книзі «Україна: природа і люди» (2002), авторами якої є В. Крисаченко та О. Мостяєв. Вчений В. Крисаченко формує основні положення концепції, а О. Мостяєв пояснює та інтерпретує їх. Саме тому, при необхідності, ми будемо розмежовувати деякі думки вчених.

На думку О. Мостяєва, геополітична концепція виступає суттєвим доповненням ранньослов'янської [5, 206]. Вчені вважають появу українського етносу на теренах України новим етапом розгортання природної реальності України [5, 206]. Поява українського етносу, на думку вчених, інтенсивно перетворює терени України, створює текстуральну безперервність, формує міську та писемну цивілізацію. І ця цивілізація також зазнає значних впливів довкілля [5, 206].

Дослідники впевнені, що геополітична концепція «... намагається подолати суперечності та недоліки, які мають інші етногенетичні концепції, що приділяють увагу виключно людським популяціям, абстрагуючись від природних підвалів людського буття» [5, 206]. Автори книги наголошують, що геополітична концепція більше стосується історії України, а не етногенезу українців, бо етногенез це процес постанови людських спільнот, але етнос об'єднує як природні так і штучні чинники розвитку [5, 206]. Автори стверджують, що без урахування природного чинника неможливий етногенез народу, бо етнос це цілісне утворення, яке не можливе ділити на різні шари [5, 206]. Сама діяльність цілісного етносу призводить до появи сукупного комплексу природно-соціальних чинників, у яких природне та соціальне злине у нерозривній єдності. Неможливо виокремити природне і штучне у мові, самосвідомості, державі, хоча можливий синтез природного і штучного [5, 206].

Вчені розглядають Україну як геополітичну реальність. Під цим поняттям автори розуміють «... певну просторову окремішність на поверхні планети, котра витворена своєрідністю її етно-екологічних (географічних) умов, людність якої тяжіє до інтеграції та консолідації, а сам край має виразні біосферні відміти» [5, 204]. Терени України як геополітичної реальності являються формотворчим чинником українського етносу [5, 204].

В. Крисаченко доводить, що український етнічний світ складається з трьох взаємопов'язаних складників:

- 1) самого етносу, носія культурних цінностей та їх творця;
- 2) духовно-ідеальної реальності: мови, світогляду, філософії, міфології, історіософії, мистецтва.
- 3) предметно-практичної реальності – матеріальної культури [5, 204].

Дослідник В. Крисаченко також стверджує, що «... немає смислу говорити про конкретний час початку етногенезу, оскільки кожна популяція, яка осідає на теренах України, підпадає під дію геополітичного чинника, набуваючи рис ментальності, які відповідають довкіллю – геополітичному просторові України» [5, 205]. Вчений наголошує, що саме факт існування українського етносу, носія і творця етнічних ознак, являється необхідністю для існування українського світу. А терени України стають формотворчими чинниками для цієї етнічної спільноти [5, 205]. Саме терени України як геополітичної реальності створили таку антропологічну групу, яка попри свою приналежність до європейської раси, «... має свої особні риси, що роблять її не тотожною з іншими гілками людства, з одного боку, і водночас залишають частиною всепланетної спільноти людей» [5, 205].

В монографії «Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнічність» (2008) В. Балашук намагається вирішити проблему етногенезу українців за допомогою методів етнологічної науки. Він також зазначає, що недоліком інших досліджень є повне ігнорування сучасної етнологічної науки, а саме: теорії етносу та концепції етнічності.

Особливість свого дослідження автор вбачає в тому, що він на відміну від інших авторів, намагається виявити причини, що призвели до утворення українського етносу, встановити коли розпочинається етногенез власне українців, розкрити механізми процесу етногенезу, що призвели до появи українського етносу на історичній арені. [1, 6].

В. Балашук вважає, що перед початком дослідження проблеми українського етногенезу треба визначити чіткі критерії, які допомагають встановити час появи етносу і виявити етапи його становлення. На думку дослідника, критерієм появи етносу являється «етнічне», яке є засібом адаптації до певної природно-географічної і соціальної ніші, що виступає як етногенетична [1, 31]. За основу етнічну ознаку вчений приймає самосвідомість і наголошує на необхідності досліджувати найменші прояви даної самосвідомості, особливо на побутовому рівні [1, 31]. Крім того, автор наголошує на необхідності детального розгляду об'єктивних ознак етносу, до яких автор відносить компоненти етнічної культури. Ці компоненти виконують етнодиференціюючу функцію та опосередковано свідчать про етнічну самосвідомість [1, 32]. Саме тому автор вважає важливим ретельне дослідження формування компонентів етнічної культури в процесі соціокультурної адаптації до умов етногенетичної ніші. А виявлення самої ніші та її основних параметрів стає необхідним з погляду на її роль у феномені етнічного, що, як вже було зазначено, являється основним критерієм появи етносу.

Перед дослідженням автор також вважає за необхідне показати, що він вкладає в поняття «етногенез». Етногенез визначається як «... процес формування етносу з певних етнічних компонентів у ході соціокультурної адаптації конкретної людської популяції до тих чи інших конкретних природних і соціальних умов» [1, 32].

Етногенез українців, як і будь-якого іншого етносу, на думку дослідника відбувається за наступною схемою: «... утворення етногенетичної ніші → виникнення в наслідок її дії відповідної етнічної культури, за допомогою якої дана людська популяція й пристосовується до умов цієї ніші → формування під впливом даної етнокультури, а також системи інформаційних комунікацій, що об'єднують територію даної ніші, самосвідомості, ... спільної для всіх членів даної спільноти і відмінної від самосвідомостей сусідніх людських спільнот...» [1, 48].

Вчений починає з дослідження української етногенетичної ніші. Він приходить до висновку, що процес її складання припадає на рубіж III та IV четвертей I тисячоліття н.е. Саме до цього часу вчений відносить початок етногенезу українського народу [1, 281]. На час утворення Київської Русі на терені України утворюється протоукраїнська метаєтнічна спільнота, яка складалася з окремих слов'янських етносів племінного типу [1, 281]. Тобто, в межах території України в цей час йде процес складання єдиного етносу, показником цього автор вважає перші прояви загальнопівденноруської самосвідомості етнічного типу, що відображена у «Повісті временних літ» [1, 281]. Утворення в кінці IX ст. Київської Русі загальмувало процес складання з окремих племен єдиного етносу. Протоукраїнська етнічна спільнота увійшла до складу мета етнічної спільноти більш високого порядку, що охоплювала все слов'янське населення Київської Русі. Настання удільної роздробленості знову приводить в дію етнотворчі процеси та призводить до формування на терені України ряду етнічно-територіальних етнічних спільнот, які виникають на основі давніх етнічних спільнот племінного типу [1, 281-282]. Сукупність цих етнічних спільнот вчений визначає як українську метаєтнічну спільність. Автор стверджує, що в XI – середині XII ст. існував не єдиний український етнос, а кілька українських етносів [1, 282]. В останній чверті XII ст. знову складається етнополітична спільність у формі двох інтеграційних центрів – Галицько-Волинського та Чернігівського [1, 282]. В цей час на цих територіях формується загальнопівденноруська етнічна протоінтелегенція, яка і формує загальнопівденноруську етнічну свідомість [1, 282]. Це проявляється у поширенні єдиного ендоетнічного «русин». Таким чином, поява єдиної етнічної самосвідомості, зафіксованої у загальноприйнятій самоназві, ментальна прив'язка етносу до зайнятого ним природно соціального середовища, перетворення української

етногенетичної ніші у власне етнічну свідчить про «... завершення в основному в кінці XII – на початку XIII ст. формування єдиного українського етносу в Південній Русі, що відповідала в той час нинішній Україні [1, 282].

Отже, незважаючи на багато відмінностей, розглянуті дослідження підкреслюють першочергову роль природно-географічних чинників, а також власне теренів України, як геополітичної реальності, у формуванні українського етносу. Вчені вважають, що без врахування цих важливих чинників, неможливо об'єктивно вирішити проблему українського етногенезу.

Дослідники пропонують нові, нестандартні підходи до вирішення проблеми походження українців. Погляди зазначених вчених, допоможуть більш системно та комплексно вивчити проблему українського етногенезу та надати належну роль природно-географічному чиннику.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балушок В. Г.* Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етномінія. – Біла Церква, 2008. – 304 с.
2. *Калакура Я. С.* Історичні засади українознавства. – К., 2007. – 381 с.
3. *Кононенко П.П., Кононенко Т.П.* Український етнос: ґене́за і перспективи. Історичний нарис. – Обухів: ГНІП, 2003. – 519 с.
4. *Кононенко П.П.* Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
5. *Крисаченко В. С., Мостяєв О.І.* Україна: природа і люди. – К.: НІСД, 2002. – 623 с.

Шкрібляк Петро

15-річчя наукової установи на Гуцульщині: основні аспекти роботи

Наказом міністра освіти і науки України П. Таланчука від 21 серпня 1993 р. створено на Гуцульщині, з осідком в її центрі – Верховині Івано-Франківської області, наукову установу – Філію Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яка, згідно з основними своїми завданнями на той час – дослідження національно-культурних проблем, проблем мови, освіти, а згодом природи та екології Гуцульського регіону – одержала назву „Гуцульщина”.

3 липня 2000 р., у зв'язку з реорганізацією Інституту українознавства та його підпорядкуванням МОН України, вона іменується – Філія „Гуцульщина” НДІ українознавства МОН України.

Невідкладна необхідність створення наукової установи на Гуцульщині зумовлювалась як минулою історією цього краю, так і перспективними завданнями щодо його відродження та розвитку у процесі розбудови Української незалежної держави.

Проте процес її створення був надто складним. Адже він відбувався на другому році після проголошення незалежності України, в середині 1993 р., коли ще міцно „животіла” в свідомості і діях значної частини посадовців вже незалежної України спадщина комуністичної „цивілізації” в поглядах на науку та на „рівноправність” усіх націй і народностей, етнографічних груп щодо доступу до неї, який ґрунтувався на „ленінських принципах національної політики”. Все це при розгляді питання про створення наукової установи на Гуцульщині в свої повності виходило на поверхню. Один з проректорів Київського університету імені Тараса Шевченка, який віддав фінансово-економічними питаннями, недвозначно висловився, що „в даний час лише бракує того, щоби Інститут українознавства з Міністерством освіти і науки насаджували!!! українознавчі установи по всій Україні!!!”

Однак, завдяки державницьким позиціям тодішніх міністра освіти і науки П.Таланчука, його першого заступника – А. Погрібного, начальника фінансово-економічного управління Л. Шматок, директора Інституту українознавства П. Кононенка, Філія „Гуцульщина” Інституту українознавства в серпні 1993 р. була створена і повноцінно функціонувала, хоча з боку керівництва Університету, зокрема його ректора В.Скопенка, неодноразово робились спроби щодо її ліквідації, допоки Інститут українознавства, а з ним і Філія „Гуцульщина” не перейшли у 2000 р. в підпорядкування МОН України.

Головне завдання новоствореної наукової установи напочатку і в подальший час її функціонування полягало в тому, щоб забезпечити багатогранність, різноаспектність і глибину її наукової роботи в дослідженні етнологічних, культурно-духовних, мовно-освітніх, природо-екологічних проблем Гуцульщини в контексті українознавства. В процесі дослідження цих проблем Філія „Гуцульщина” НДІУ вже на перших етапах роботи відводила належну увагу гуцульським фестивалям, які підтверджували свою ефективність в соціальному, національно-культурному та духовному відродженні й розвитку Гуцульського краю. Йшлося про надання фестивалям більш широких функцій, зокрема наукових, соціально-культурних, виховних, консолідуючих та ін., поповнення їх програм науковими, національно-мистецькими компонентами, які б корінним чином збагатили зміст фестивалів, надали їм різнобічної спрямованості.

В цих процесах, як засвідчила багаторічна практика, важливе місце належить науковим конференціям, які стали невід'ємними компонентами гуцульських фестивалів, починаючи з IV, що проходив у 2004 р. у Верховинському районі, і завершуючи XVII, що відбувся в 2007 р. в м. Яремчі.

Ініціатором, організатором або співорганізатором цих наукових заходів в співпраці з іншими інституціями в основному була і залишається Філія „Гуцульщина” НДІУ як спеціалізована наукова установа з проблем дослідження Гуцульського регіону. Це, звичайно, важливий шлях до розширення та налагодження нашої співпраці з науковими колами різних регіонів України і зарубіжжя та водночас – до наукової глибини результатів цієї співпраці, одержаних в процесі проведення конференцій чи інших наукових заходів з актуальних проблем Гуцульщини та проблем західноукраїнського обсягу. Так, наприклад, на регіональній науково-практичній конференції, що вперше проводилась у 1994 р. у Верховинському районі в рамках IV Гуцульського фестивалю, розглядалась тема: „Актуальні проблеми етнічного, мовно-освітнього і культурного розвитку на Гуцульщині та шляхи її розв'язання на етапі розбудови Української незалежної держави”. В її роботі взяли участь і виступили з доповідями, крім співробітників Філії „Гуцульщина”, науковці зі Львова, Івано-Франківська, Чернівців та інших міст.

Особливий поступ в плані зосередження уваги на проблемах Гуцульщини та взагалі Карпат не лише учених різних регіонів України, але й зарубіжжя зроблено в процесі проведення в 2005 р. науково-практичної конференції в рамках XV Гуцульського фестивалю в Рахівському районі під егідою Карпатського біосферного заповідника, на якій обговорювались „Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної історичної спадщини Карпат”. В її роботі взяли участь і виступили з доповідями не лише учені Карпатського та інших регіонів України, а й зарубіжних держав. Філія „Гуцульщина” НДІУ була співорганізатором підготовки і проведення даної конференції, п'ять її науковців виступили з доповідями на пленарному і секційних засіданнях. Участь учених різногалузевих інституцій в наукових конференціях, що проводились в рамках гуцульських фестивалів і поза ними, уможлилювала в більш широкому плані та з особливою науковою глибиною розглядати питання, які виносились на їх обговорення, та приймати по них розгорнуті наукові рекомендації, звернення чи відозви до відповідних загальнодержавних, регіональних або місцевих органів влади, галузевих відомств, громадських та ін. організацій для їх практичного втілення.

Упродовж 15-річної роботи науковцям Філії вдалося також домогтися позитивних результатів щодо створення потужного науково-теоретичного потенціалу та його практичної реалізації в процесах розбудови Української держави і, таким чином, посісти чільне місце в системі наукових закладів та установ не лише Гуцульщини, а й усього регіону Західної України. За цей час нечисленними науковими співробітниками Філії „Гуцульщина” з досліджуваних ними проблем прочитано понад 450 доповідей на конференціях та інших наукових заходах, з них на міжнародних і всеукраїнських – близько 200, регіональних –

понад 250, опубліковано 60 книг, більше 550 статей у наукових збірниках і журналах, близько 600 – у пресі, зроблено понад 600 виступів на радіо і по телебаченню. Спільно з товариством „Гуцульщина” (голова – Дмитро Ватаманюк) перевидано 5-томну монографію В.Шухевича „Гуцульщина”, щорічно видається журнал „Гуцульщина”, впродовж 13 років випускається „Гуцульський календар”, який сьогодні є відомим не лише широкому колу читачів України, а й зарубіжжя та повсюдно викликає неабияку зацікавленість. До речі, всі його 13 видань зберігаються навіть в Гарвардському університеті (США). Все це свідчить про певні наукові доробки Філії, якими не можуть похвалитись навіть деякі інститути. Це, звичайно, – результат послідовної, цілеспрямованої та багатогранної праці колективу науковців даної установи, його плідної співпраці з багатьма місцевими та регіональними органами влади, громадськими організаціями з питань минулої та сучасної історії Гуцульщини, а в останні роки – дослідження проблем етнонаціональної, природо-екологічної та інших сфер регіону Західної України.

Особливо налагоджена співпраця Філії „Гуцульщина” НДІУ з регіональними та місцевими органами влади, освіти, науковими установами і вищими та загальноосвітніми навчально-виховними закладами Чернівецької області, зокрема Чернівецьким національним університетом ім. Ю.Федьковича, Чернівецьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти. Є позитивні результати нашої співпраці з Карпатським національним біосферним заповідником, Карпатським національним природним парком, Всеукраїнським об'єднанням товариств „Гуцульщина”, Асоціацією органів місцевого самоврядування регіону Гуцульщини, Косівським відділенням НТШ та іншими державними, науково-освітніми та громадськими організаціями.

Намітилися добрі початки нашого співробітництва з окремими державними, науковими та громадськими інституціями Львівщини, зокрема Дрогобицькою райдержадміністрацією, Дрогобицьким державним педагогічним університетом ім. І.Франка, науково-культурологічним товариством „Бойківщина” та ін. Співробітники Філії „Гуцульщина” разом з науковцями інших відділів НДІУ МОН України під керівництвом його директора П. Кононенка протягом останніх двох років беруть участь у підготовці та проведенні наукових конференцій „Нагуєвицькі читання”, присвячених роковинам від дня народження І. Франка, виступають на них з доповідями, зустрічаються з освітянами, обмінюються виданою літературою з проблем творчого та наукового доробку І. Франка, втілення його ідей в практику розбудови Української незалежної держави в умовах Гуцульщини, Прикарпаття.

Безперечно, робота, яка проводиться на батьківщині Великого Каменяра, на Нагуєвицях, в дні роковин його народження впродовж останнього часу, вартує на її продовження та поширення не лише в західноукраїнському регіоні, а й в усій Україні. Проте сьогодні, як і два роки тому, не може не викликати подиву й жалю той факт, що відзначення 150-річчя з дня народження І. Франка проводилось лише в регіоні Західної України. В центральних, південних, східних регіонах України і навіть в її столиці – м. Києві – ніяких заходів, присвячених цій даті, не відбувалось, хоч І. Франко був постаттю світового масштабу і його наукова та культурно-літературна спадщина ввійшла в загальносвітовий науково-культурний фонд. І тут, звичайно, склалась парадоксальна ситуація: ювілей І. Франка відзначався в столиці Франції, м. Парижі, на високому державному, науковому та суспільно-громадському рівнях за участю представників України та інших держав, в той час, як столиця України, м. Київ, була позбавлена такої можливості. І це, безперечно, було явищем не випадковим. Тут, очевидно, „спрацював” інший чинник, а саме: не допустити поширення, поглиблення, засвоєння та реального усвідомлення наукової та культурно-літературної спадщини І. Франка, основним критерієм і наріжним каменем якої є короткі за обсягом, проте глибокі за змістом своєї сутності слова Великого Каменяря: „Нам пора для України жити!”

При цьому слід мати на увазі, що також і 90-річний ювілей від дня народження Т. Шевченка не відзначався в Україні як загальнонаціональне державне свято. Все це є підтвердженням того, що українська влада на певних етапах після проголошення незалежності України була неукраїнською, і навіть антиукраїнською. Філія „Гуцульщина” НДІУ в цих та інших питаннях розбудови Української держави займала, займає і буде займати наукову, національно-державницьку позицію. І в цьому плані, безперечно, наукову, культурно-літературну спадщину Т. Шевченка, І. Франка, приклад їх життя і праці в умовах колоніальних режимів неможливо переоцінити. Вони необхідні для сьогодення України, для її розбудови та піднесення авторитету на міжнародній арені.

Тому почин голови Дрогобицької райдержадміністрації Івана Кровця, учених Дрогобицького педагогічного університету ім. Івана Франка – П. Іваничко, Я. Радевича-Винницького, голови товариства „Бойківщина” Любомира Сікори та інших науковців, громадських діячів і, взагалі, інтелігенції Дрогобищини щодо запровадження щорічного відзначення річниці народження І. Франка на Дрогобищині заслуговує на особливу увагу та поширення в усій Україні, а ініціатори та організатори його проведення – на щире вдячність і повагу. Наша наукова установа завжди, зі свого боку, сприяла та сприятиме цій благородній справі для українського сьогодення.

Водночас Філія „Гуцульщина” НДІУ впродовж 15-річної діяльності працювала над практичним втіленням своїх наукових напрацювань. З цією метою її науковцями розроблено понад 80 проектів рекомендацій, звернень та офіційних листів, які обговорювались та приймались на наукових конференціях, спільних засіданнях Філії „Гуцульщина”, товариства „Гуцульщина”, Асоціації органів місцевого самоврядування регіону Гуцульщини, з державного будівництва, освіти, культури, природи, екології та ін. і надсилались до владних структур, відомств та організації різного рівня для розгляду та прийняття відповідних рішень. Деякі з них одержували своє позитивне вирішення, однак, на жаль, далеко не всі.

Наші неодноразові звернення і рекомендації, починаючи з 2003 р., щодо запобігання чи, вірніше, пом'якшення наслідків природо-екологічних катастроф в умовах Карпат, в яких, зокрема, пропонувалось: „Кабінету Міністрів України розробити на період до 2015 року програму будівництва доріг державного та місцевого значення, берегозахисних, водорегулюючих споруд на гірських річках Карпат, покращити програму „Сільські дороги” в населених пунктах, передбачити в бюджетах щорічне фінансування на вищевказані заходи” (Звернення учасників конференції. У центрі Гуцульщини (Статті, інтерв'ю, репортажі). – Верховина, 2007. – 96 с. – С. 2), на жаль, урядовці ігнорували і, звичайно, ніяких заходів не вживали. Останні природо-екологічні катастрофи в Західній Україні засвідчили, що неуха до науки, ігнорування її порадами та рекомендаціями є злочинним або межує з ним. Тут повністю підтверджується народна поговорка: «Не відкриєш очі, то відкриєш кишеню». Але справа в тому, що не ті відкривають кишені, що страждають дефіцитом хотіння відкривати очі та неспроможністю робити висновки з побаченого, а держава та суспільство. Винуватці цього не несуть, по суті, ніякої відповідальності. А жаль! Але все ж таки останнім часом є обнадійливість на позитивне розв'язання цих проблем у зв'язку з відвідинами краю під час ліквідації стихійного лиха Президентом України та Прем'єр-Міністром і бачення ними необхідності їх невідкладного вирішення.

Абсурдною і шкідливою залишається в державі практика виділяти бюджетні кошти згідно з формулою „на одного жителя”, „на одного учня”. Наша наукова установа спільно з товариством „Гуцульщина”, Асоціацією органів місцевого самоврядування регіону Гуцульщини неодноразово зверталась в найвищі органи держави, наголошуючи, що це, звичайно, різко ущемлює матеріальний стан жителів віддалених населених пунктів та гальмує їх соціальний розвиток. Цей негатив доповнюється невиконанням ст. 3 прийнятого в 1995 р. Закону України „Про статус гірських населених пунктів в Україні”, якою передбачається відповідна підтримка соціального розвитку, хоч з цього приводу також поступали наші звернення в найвищі органи держави.

Безперечно, робота Філії „Гуцульщина” НДІУ щодо практичної реалізації теоретичних наукових напрацювань є важливою, необхідною і заслуговує на її подальше продовження та вдосконалення. Не менш важливий напрямок в її діяльності – це надання науково-методичної допомоги щодо впровадження та вдосконалення вивчення українознавства в ЗНЗ, написання і захисту учнями випускних класів науково-творчих робіт (матур), покращення родинного виховання, налагодження співпраці з органами освіти, інститутами післядипломної педагогічної освіти та іншими інституціями регіону Західної України з питань науково-дослідної роботи, організації наукових заходів з проблем українського етносу у світовому часопросторі, розвитку освіти

в умовах регіону Західної України, вдосконалення роботи ЗНЗ щодо національно-державницького, морально-правового та інших аспектів виховання учнівської і студентської молоді як важливих чинників розбудови Української держави на сучасному етапі і на перспективу. В цих аспектах наукової діяльності Філії „Гуцульщина” особливо важливе значення матиме рішення, прийняте Президентом України, щодо впровадження вивчення українознавства в ЗОШ та ВНЗ держави, яке, як нами вже раніше доводилось, є за своєю сутністю науково-теоретичною, методологічною основою розвитку науки, освіти, культури і, взагалі, розбудови Української незалежної держави. Першочерговим завданням на даному етапі бачиться необхідність розроблення стрункої цілісної програми-концепції щодо забезпечення реалізації цього президентського рішення. Філія „Гуцульщина” НДІУ, зі свого боку, проводитиме відповідну роботу та сприятиме його виконанню.

Шостак Маргарита

Утворення Києво-Руської Держави в працях співробітників Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

Відновлення самостійної Української держави на початку 90-х років ХХ ст. дало можливість вітчизняним ученим, які перебували під постійним тоталітарним диктатом, позбутися комуністичного радянського ідеологічного тиску.

З появою на європейській політичній мапі Української самостійної держави гостро постала проблема формування нової патріотично налаштованої політичної, економічної, наукової та інтелектуальної вітчизняної еліти. Тому створення в січні 1992 р. Інституту українознавства при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка під керівництвом доктора філологічних наук, професора П. Кононенка було зумовлено, насамперед, нагальними потребами розбудови України як незалежної демократичної держави. Діяльність Інституту українознавства, а з 21 червня 2000 р. – Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України визначила чотири головних напрями роботи: по-перше, це розробка історико-теоретичних, методологічних та практичних проблем українознавства; по-друге, впровадження новітніх технологій; по-третє, координація українознавчих досліджень; по-четверте, підготовка професійних кадрів вчених-українознавців [18, 92]. Це дало змогу надати українському соціуму компетентну інформацію щодо минулого Української держави та етнічно-культурних процесів на її території.

Українознавство як цілісна система наукових інтегративних знань про Україну, українців і світове українство як цілісність, як геополітична реальність, що розвивається у цілісності простору й часу [11, 17], завжди цікавила і цікавиться проблемами дослідження утворення української держави та походження українського етносу. Українознавство складається з таких головних концентрів: Україна – етнос; Україна – природа; Україна – мова; Україна – нація, держава; Україна – культура; Україна – освіта; Україна – художня словесність; Україна – міжнародні відносини; Україна – ментальність, доля; Україна – досвід та уроки буття українського народу; Україна – історична місія. Як бачимо, світовий феномен українського народу, найважливіші закономірності, цивілізаційний досвід і уроки його етнотворення, матеріального і духовного життя, зародження, формування, становлення етнічної території України є пріоритетними і нагальними у дослідженнях і працях сучасних вчених-українознавців. Саме тому П. Кононенко – фундатор сучасного інтегративного українознавства і засновник НДІУ МОН України – справедливо наголошує: «Завданням українознавства є не тільки відродження пам'яті історії, а й створення на ґрунті уроків минулого передумов для осмислення проблем сучасності та визначення перспектив і шляхів досягнення мети у майбутньому» [11, 24].

Кононенко Петро Петрович – доктор філологічних наук, професор, академік Української Вільної Академії Наук, Української академії наук, АН вищої школи, директор Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Ініціював створення фахового сучасного наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського і педагогічного часопису з українознавчої тематики – журналу «Українознавство» – і став його головним редактором. Автор понад 700 статей та 40 монографій, серед яких: «Українознавство» (1994, 1996), «Свою Україну любіть...» (1996), «Михайло Грушевський» (1998), «Український етнос: генеза і перспективи» (2003) (у співавторстві з Т. Кононенком), «Українознавство: конспект лекцій» (2005) (у співавторстві з А. Пономаренком), «Національна ідея, нація, націоналізм» (2005), «Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів» (2006), «Українська освіта у світовому часопросторі» (2007) (у співавторстві з Т. Кононенком), «Українська національна ідея: Проблема методології» (2008) та ін.

В історичному нарисі «Український етнос: генеза і перспективи» вивчається проблема генези українського етносу, прогнозується його майбутнє як в Україні, так і в інших країнах планети Земля. Автори наголошують, що кожне покоління українців повинно відповісти на питання: коли виник український етнос, яким був його зв'язок з нацією, державою та вселюдством і що він вносить у загальноосвітній розвиток цивілізації і культури?

Спираючись на писемні джерела та літописи, П. Кононенко підкреслює, що племена Києво-Руської держави мали помітні не політичні, а характерологічні відмінності. «Вони належали до однієї державницької структури, але походили кожне з свого пракорення» [14, 10]. П. Кононенко відкидає теорію існування єдиного східнослов'янського етносу і закликає не плутати державно-політичну єдність з етнічною, що веде до теорії утворення давньоруської народності: «Кожне слов'янське плем'я мало свою особливу генеалогію, а сформувалося в етнос на певній території завдяки відповідному їм типу природи й культури. Південного походження, проукраїнський етнос остаточно сформувався в процесі синтезу слов'янської матриці та ядрянських, арменодічних, нордичних домішок на ґрунті антсько-славянських державних об'єднань. Російський етнос є наслідком синтезу угро-фінської основи з слов'янськими домішками. Київсько-руську державу творив проукраїнський етнос» [14, 71].

П. Кононенко вважає, що варяги прийшли до Києва і захопили владу в уже наявній державі, підступно убивши її князів – Аскольда і Діра, і що вони не були творцями Києво-Руської держави: «Вони не творили держави, а тим більше – народу (що в принципі неможливо), а стали в них на певний час правлячою кастою, – що, до речі, було властиве всій тогочасній Європі. Подібного роду правлячою, але й державотворчою кастою стали для Московської (спочатку Володимиро-Суздальської) держави київські князі, а далі й Київська світська та церковна еліта. Тут наші князі розвивали державу чужого народу. Закономірно, що спочатку Київська Русь орієнтувалася на Візантію або Рим, а далі різні етноси обрали й різні орієнтації: слов'янсько-київський – на Європу, угро-фінсько-московський – на татарський схід та Візантію. Етнічне тяжіння визначило й характер розвитку держави, політики, культури: проукраїнський етнос орієнтується на власні багатовікові традиції (коли шанувалася культ жінки, а тому й Землі, Батьківщини, Матері-Слави, а також владну тріаду: князь-бояри-віче), через що і в візантійстві та греко-римській культурі більше засвоює демократичні засади як у світському, так і в церковному житті. Угро-фінський – на авторитаризм як візантійський, так і татаро-монгольський, на повне підпорядкування церкви державі, на абсолютизм як у громадському, так і в родинному житті, на повну деперсоналізацію і особи, й суспільства» [14, 71 – 72].

Пишучи про етнічні та державотворчі процеси в часи утворення Київської Русі, П. Кононенко зазначає, що це була імперія, яку складали багаточисленні й різноетнічні племена; всі вони були рівноправними, але особливе становище серед них посідали поляни. «Це плем'я мало найдавніші традиції, найширші зв'язки із зовнішнім світом, тому і найвищу культуру та відігравало організуючу роль. Це ж характеризувало і Київ – столицю полян, яку князь Олег проголосив матір'ю руських міст, а іноземці називали одним із найбільших міст Європи, в якому є понад 400 церков, 8 ринків і незліченна маса людей: як русичів, так і франків, данців, вірмен, німців, греків, грузин. Володимир Великий перетворив Київську Русь на могутню державу зі своєю владою, церквою, своїм військом, внутрішньою і зовнішньою політикою. Він приборкав Степ, по річках Стугні, Трубежу, Сулі збудував могутні укріплення («Змієві вали»), – і держава Володимира простяглася від Фінської затоки до Азовського моря та від устя Кавказу до Карпат. Володимир мав власну грошову систему, на монетах відбивалося зображення тризуба, а його самого

зображувалося на престолі в царській діадемі. Отже, ще за Кия, Аскольда, Святослава, Володимира Великого Київська Русь мала всі ознаки держави, до того ж суверенної, могутньої, авторитетної. У час володарювання Ярослава Мудрого, Ярослава Осмомисла, Володимира Мономаха ознаки держави-імперії набули ще яскравіших рис: було створено кодекс законів «Руська правда», свою релігійну систему (митрополитом Іларіоном), освіту (Ярославом Мудрим), педагогіку (Володимиром Мономахом), культуру, філософію, мистецтво. Окресилися тенденція переходу на шлях спадкової монархії» [14, 71].

Вчений-українознавець ставить питання про те, чи можна вважати Київську Русь проукраїнською, і намагається дати на нього відповідь. «Коли зважити, що такого типу держави-імперії (багатоетнічні) мали німці, французи, іспанці й ніхто не ставить під сумнів правонаступництва щодо них теперішніх націй-держав, то поставлене питання може здатися алогічним. Та є в ньому підтекст: Київська Русь, мовляв, була державою єдиного східнослов'янського етносу, – чому ж її вважати тільки українською? І тому необхідно зазначити: традиції тієї держави, безумовно, успадкували й нації-держави Білої та Великої Русі. Однак не варто забувати, що: по-перше, єдиного східнослов'янського етносу в складі Київської Русі не було; по-друге, що, крім слов'янських, у тогочасній імперії було ще кілька гнізд етносів; по-третє, що ще в час Київської Русі Пінське князівство (майбутня Білорусь) виділилося в окрему державу; по-четверте, що своїм окремим шляхом пішла й Московська держава. І, зрештою, що лише державні утворення на терені України: а) розміщувалися на своїх автохтонних землях; б) вважали своєю основою Київську і Галицьку Русь; в) продовжували традиції урядової, суспільної, політичної, економічної, правової, релігійної, культурно-освітньої системи. Тільки Україна мала ідентичну дефініцію ще в час Київської Русі. Тільки в ній століттями зберігалось – без перерв! – психологічне відчуття єдності державно-етнокультурного генезису. Московське царство використовує ідею єдності руських земель лише як основу (підставу) експансії, до того ж – і на землі, що ніколи не входили в склад Київської Русі і лише з XV – XVI ст. стали ареною воєнних анексій. Не випадково, що в час і після монгольської навали з поняттям Русь асоціювалися головним чином землі України. І так само до епохи Б. Хмельницького Білорусь співіснувала з Україною в одній – Литовсько-Польській – державі, а далі й вона пішла особливим шляхом. Усе зазначене й дає підстави вважати Київську Русь справжньою українською прадержавою...» [19, 296 – 297].

Монографія «Національна ідея, нація, націоналізм» (2005) присвячена осмисленню та осягненню однієї з найголовніших проблем, що аналізується й висвітлюється упродовж багатьох століть і все ж лишається у центрі як наукових, так і політичних дискусій, а саме – дослідження проблеми розвитку націй, національної ідеї, історії й практики втілення наукового та соціально-політичного націоналізму. Автор переконує, що на межі XX і XXI століть стало цілком очевидним, що серед найважливіших проблем загально-цивілізаційного розвитку є, насамперед, національна ідея, нація, націоналізм, до того ж – і в автономному існуванні кожного з цих понять та феноменів, і в багатоступеневій взаємозалежності їх.

В книзі «Українознавство» (2006), підготованій на основі багатоманітного вітчизняного та зарубіжного матеріалу, П. Кононенко вперше здійснює дослідження та системне висвітлення феноменів «Україна» та «світове українство». Автор послідовно розкриває парадигмальну сутність та взаємозв'язок найголовніших концентрів українознавства: Україна – етнос, природа (екологія), – мова, – нація, держава, – культура (релігія, філософія, мистецтво, право, художня словесність), Україна в міжнародних відносинах, Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія.

Ставши фундатором модерного українознавства як цілісної, інтегративної та комплексної системи наукових знань про Україну, українців і світове українство в просторі та в часі, академік П. Кононенко продовжує розвивати теоретико-методологічні та історіософські засадничі принципи українознавчої парадигми. У кожній своїй праці вчений намагається допомогти усвідомити роль і місце українознавства в поступальному цивілізаційному розвитку української держави та українського народу.

Баран Володимир Данилович – доктор історичних наук, археолог, етнолог, історик, професор, член-кореспондент НАН України, головний науковий співробітник відділу археології слов'ян Інституту археології НАН України та провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Дослідник археології і давньої історії слов'ян, засновник української наукової школи дослідників археології та давньої історії слов'ян. Автор понад 350 наукових праць, серед них – десятки індивідуальних та близько десяти колективних монографій; відповідальний редактор і співавтор багатьох наукових збірників. Основні його праці присвячені питанню утворення Київської Русі та процесам формування українського народу: «Походження українського народу» (2002) (у співавторстві з Я. Бараном), «Історичні витоки українського народу» (2005) (у співавторстві з Я. Бараном), «Етногенез українського народу (короткий нарис)» (2007), «Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу» (2007) та ін.

На основі системного вивчення археологічних, лінгвістичних, історичних джерел та власних польових досліджень В. Баран у праці «Історичні витоки українського народу» (2005) чітко та зрозуміло викладає найновіші досягнення археологічної, етнологічної та історичної науки з питань етнокультурного та суспільного розвитку слов'ян у княжий період. Науковець розкриває механізми формування слов'янських народів, зокрема українського, й намагається дати обґрунтовані відповіді на низку питань про утворення Києво-Руської держави та етнонаціональні процеси.

У своїх дослідженнях він робить спробу розкрити етнокультурні процеси в період Києво-Руської держави. Розробляючи теорію етногенезу, доводить, що зародження слов'янських народів відбулося в часі та просторі за схемою, яка зводиться до декількох послідовних ієрархічно-історичних етапів – індоєвропейці чи староевропейці, германо-балто-слов'яни, праслов'яни, слов'янські народи [1, 3]. Кожна з цих етноісторичних категорій мала пройти довгий історичний шлях від зародження до утворення нових етносоціальних спільнот, які б усвідомили свою етнокультурну відокремленість. Це відбувалося протягом століть і тисячоліть. Тому слов'янські народи, в тому числі український, не могли утворитись раніше, ніж їхні предки не пройшли визначені історичні стадії розвитку. Вчений розкриває процеси зародження та історичного розвитку слов'ян на території України та Східної Європи і доводить, що так званої «давньоруської народності» ніколи не існувало [1, 3].

Прихильники ідеї давньоруської народності часто-густо в поняття державно-політичного союзу вкладають зміст етнічної єдності, хоча ці поняття є кардинально різними й несуть у собі різні історичні процеси.

Спираючись на лінгвістичні, історичні й археологічні матеріали, науковець переконує, що слов'яни ніколи не були єдиною етнічною спільнотою і що Київська Русь виникла як державне об'єднання багатьох різних слов'янських і неслов'янських племен – вождівств на чолі з представниками династії Рюриковичів. Київські князі збудували державу імперського типу, але не створили і не намагалися створити єдиної давньоруської народності. Її вигадали історики. В. Баран доводить, що на відміну від українського народу, давні предки якого займали корінні слов'янські землі, інші слов'янські племена, котрі в процесі свого розселення зайняли великі території з чужим (балтським та угро-фінським) населенням, зазнали впливу згаданих субстратів [6, 6 – 7]. Саме цим зумовлені відмінності їх етнічної самосвідомості. Безмежні простори, природні перешкоди (величезні ліси, болота), слабкість комунікацій, постійні міжудільні війни, а також різні торгово-економічні, політичні, навіть етнічні та зовнішні чинники були непереборною перешкодою на шляху перетворення політичної консолідації в етнічну. Найбільшим досягненням на цьому шляху стало прийняття єдиної православної віри. Однак єдність культури жодною мірою не означає створення єдиного етносу.

Вказані чинники не були знівельовані в період Києво-Руської державності, централізація якої фактично закінчилась після смерті Ярослава Мудрого. Це й стало історичною основою для продовження та завершення процесів формування трьох східнослов'янських народів, зародження яких спостерігаємо в ранньому середньовіччі. Саме в цей період у давніх слов'ян проходив поділ на етнічні групи. В усіх нових регіонах розселення слов'ян, де їх культура і мова стали провідними, зароджувалися основи нових слов'янських етносів – зародків сучасних слов'янських народів [6, 7].

В. Баран стверджує, що склавини та анти – корінні мешканці України – в інтеграції дали предків сучасних українців. У свою чергу, ті групи склавинів, які відселилися у Верхнє Подунав'я, стали суттєвим компонентом в утворенні словаків, морав'ян

та чехів, як і анти на Балканах – південнослов'янських народів. Аналогічні процеси відбувалися на північно-східних рубежах слов'янського світу. Слов'янські переселенці з Верхнього Подніпров'я, поглинаючи балтійський та угро-фінський субстрати, закладають основи білоруського та російського народів на Двіні та на Волзі. Київська держава, на думку В. Барана, відома з літописів IX – XII ст., складається з східнослов'янських племен – празько-корчацької культури, з якими інтегрувалися племена пенківської культури. Розвиток Київської держави згрупував основні культурно-економічні центри Дністро-Подніпров'я і, відповідно, зблизив Київ з Галичем. Власне, ці регіони і стали основою для етнотворення українського народу [5, 211 – 218].

В. Баран, посиляючись на археологічні дані, зазначає, що в Ладозі й інших городищах північно-східної частини слов'ян у IX ст. ще до покликання князів жили як слов'яни, так і нормани-варяги, і назва «Русь», «Руська земля» з'являється лише у кінці IX ст. і є скандинавського походження [1, 132].

Науковцем обстоюється концепція, що на утворення Київської держави діяли два фактори: внутрішній – сам народ, його племенна еліта, що досягла розуміння необхідності державної організації, і зовнішній – варязькі князі з військовими дружинами, які поступово, підпорядковуючи північно-східні приволзькі, а потім південні дніпро-дністрянські племенні об'єднання слов'ян, підняли державотворчий процес на той вищий надплеменний рівень, який забезпечував діяльність державних інститутів [1, 134].

Утім, як уточнює В. Баран, Рюриковичі не побудували б державу на теренах України, коли народ не був би готовий до цього. Саме утворення держави можливе лише за умови, що суспільство вже досягло відповідного економічно-соціального і культурного рівня. «Досить швидко слов'янізація князів з династії Рюриковичів, прийняття окремої від інших скандинавських народів православної віри є безсумнівним доказом політичної активності місцевої східнослов'янської еліти, здатної впливати і на державотворчі процеси. До цих процесів причетні й широкі верстви боярства та навіть міщан, про що свідчить дівесть вікових структур на Русі. Нерідко боярство і населення столичних центрів земель-князівств, зокрема Києва, Галича та інших, запрошували або проганяли своїх князів. Наведені нами приклади не дозволяють ігнорувати внутрішні фактори утворення східнослов'янської державності» [1, 129]. Рюрик спершу прийшов не до Києва, а в Ладогу, однак кривичі, в'ятичі та ільменські словени держави не створили. Спираючись на військові варязькі дружини, він фактично обмежився підкоренням племен і збиранням данини. За археологічними матеріалами, рівень соціально-економічного розвитку південно-східних племенних груп був вищий порівняно з північно-східними, які освоювали нові землі, заселені ще більш відсталим угро-фінським населенням. До того ж князі Володимир і Ярослав були вже більш слов'янами, ніж норманами, однак про своє походження пам'ятали. Літопис, договори з Візантією, арабські писемні пам'ятки свідчать, що саме норманська династія Рюриковичів у IX ст. принесла в Київ назву «Русь», яка стала офіційною назвою очоленої ними східнослов'янської імперії. А розпад цієї держави – це логічний наслідок несумісності економічних, культурних та політичних інтересів тих різних слов'янських та неслов'янських племен, що до неї входили, – так само, як СРСР.

Таким чином, В. Баран переконаний, що в період Київської держави не існувало ні загальнослов'янської етнотворчої єдності, ні давньоруської народності. Він вважає, що такого слов'янського племені, як руси, які поглинули усі інші східнослов'янські племена, не існувало. І всі доцентрові об'єднувальні сили, які діяли в Києво-Руській державі менше сотні років, не могли забезпечити утворення єдиної давньоруської народності [1, 132]. Дослідник робить висновок, що кожний із східнослов'янських народів має свої глибокі додержавні витоки і право лише на частину східнослов'янських земель, корінних або освоєних у процесі розселення, де жили його безпосередні предки.

Підсумовуючи науковий доробок В. Барана про утворення Київської Русі, ми бачимо аналогію в тому, що як не вдалося дійти конкретного висновку про походження слова «Русь», так і немає загальної згоди щодо ширшої проблеми – співвідношення зовнішніх скандинавських впливів та чинників власне слов'янської еволюції у виникненні Київської Русі. Тривала й затята суперечка дала мало нових фактичних даних. Можливо, через брак знань багато вчених поступово були змушені шукати компромісного рішення. Сьогодні існує загальна згода щодо впливу скандинавів на суспільство й культуру східних слов'ян. Тому є підстави вважати виникнення Києва досягненням не якоїсь окремої етнічної групи, а результатом складної слов'янсько-скандинавської взаємодії.

Калакура Ярослав Степанович – відомий українознавець, історіограф, доктор історичних наук, заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства НДІУ МОН України. На рахунок вченого близько 350 наукових, науково-популярних і публіцистичних праць, підручників та навчально-методичних посібників, в тому числі понад 70 індивідуальних і колективних монографій і біля 250 статей. За участю Я. Калакури підготовлений унікальний посібник «Джерелознавство історії України», під його керівництвом видано підручники «Історичне джерелознавство» та «Архівознавство». Він є співавтором «Нарисів історії архівної справи в Україні», «Енциклопедії архівознавства» та ін. Автор книжок: «Історія української та зарубіжної культури: Навчальний посібник» (1999, 2000, 2002, 2004, 2006), «Українська історіографія: Курс лекцій» (2004), «Історичні засади українознавства» (2007).

У книзі «Історичні засади українознавства» (2007) вміщено наукові статті та дискурси, доповіді на наукових конференціях, присвячені актуальним теоретико-методологічним проблемам історії і практики українознавства як інтегрованої системи наукових знань про Україну та українство. Особлива увага звернута на історичні засади українознавства, його джерельну та історіографічну базу, на пізнавально-світоглядні функції та методологічний інструментарій українознавця. Висвітлюється роль українознавства в самопізнанні українського народу, утвердженні його ідентичності, досягненні національної ідеї та історичної місії українців.

Я. Калакура аналізує внесок М. Грушевського в науковий синтез української історії на засадах позитивізму та методології історичного синтезу. Вчений доводить, що усі тринадцять книг багатотомника «Історія України-Руси» побудовані за принципами системності, безперервності, наступності і самобутності українського історичного процесу, за хронологічно-проблемним та тематичним викладом матеріалу і складають синтезовану цілісність п'ятьох основних циклів української історії [7, 104]. Автор вказує на те, що М. Грушевський приділяв особливу увагу вивченню ранньослов'янської доби, утворенню Київської держави та етногенезу українського народу. Для М. Грушевського Київська Русь – перше творіння українського народу.

Він також висвітлює внесок вчених української діаспори у збереження, захист і збагачення національних традицій української науки в умовах, коли на материковій Україні під тиском більшовицького тоталітаризму вони були перервані або понижені. Вчений переконує, що наукове осмислення історичної науки та методології М. Грушевського дозволило українським історикам в діаспорі не тільки зберегти, але й повніше розвинути й збагатити національні традиції українознавчої науки і на цій основі створити цілу низку ґрунтовних праць з історії України та утворення Києво-Руської держави зокрема.

У статті «Періодизація як дослідницький метод в українознавстві» Я. Калакура зазначає, що основу періодизації становлять певні правила або критерії, які служать мотивацією виділення відповідних періодів чи етапів розвитку українознавства. Серед цих ознак науковець виділив утворення давньоруської державності як важливе явище у суспільному, науковому, культурному, ідейному і духовному житті України, що істотно вплинуло на характер і зміст українознавчої думки [7, 34]. Я. Калакура переконаний, що процес безпосереднього зародження національних відомостей про територію України та її автохтонне населення – слов'ян і кочові племена, їх державні утворення, трансформація цих відомостей у знання, а відтак у науку про Україну і українців охоплює майже дві тисячі років, у межах яких науковець умовно виокремлює вісім основних періодів [7, 35]. Перший період українознавства, а також зародження української національної ідеї він пов'язує із княжою добою, з історією Київської Русі, коли мислителі та літописці сформували, осмислили, а згодом зафіксували на письмі найважливіші відомості про українські землі, про історичні події в хронологічній послідовності, залишили нащадкам своє бачення

цивілізаційного процесу. Він доводить, що саме в цю добу склалася українська народність, виокремилася українська мова, почала складатися нація [7, 80].

Таким чином, вчений-українознавець Я. Калакура приходить до висновку, що саме в період утворення Києво-Руської держави відбувається становлення української народності, а визрівання її національних ознак супроводжувалось утвердженням української ідентичності, що об'єктивно стимулювало розвиток знань про минуле українців та їхню самобутність, а отже, й початком зародження українознавства.

Питання про український етнос та утворення Києво-Руської держави завжди були у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Проблематика походження, становлення, розвитку українського етносу та Київської Русі цікавила й стимулювала до пошуку та вивчення багатьох дослідників. Відділ української етнології Науково-дослідного інституту українознавства цілеспрямовано долучився до цього процесу. За період свого існування (1992 – 2009) співробітники відділу створили науково обґрунтовану концепцію дослідження цієї проблематики. Згідно з нею об'єктом дослідження відділу є український етнос, а предметом дослідження – походження українського народу та його етнічна історія. Відділ української етнології спрямовує свої головні зусилля на дослідження й наукове підґрунтя актуальних проблем походження українців, їх етнічної історії та висвітлення засадничих етнонаціональних і державотворчих проблем: «Ми переконані, що етнічна історія українського народу є міцним підґрунтям і консолідуючим чинником Української самостійної соборної держави, української нації, вагомим елементом збереження етнічної та національної ідентичності й самодостатності українського народу в глобалізаційних процесах третього тисячоліття. А наукове осягнення української етнічної історії, враховуючи здобутки й досягнення українознавства, допоможе вченим-українознавцям здійснити реальний вплив на процеси національного державотворення і формування в українському соціумі європейських засад громадянського суспільства» [19, 132].

Фігурний Юрій Степанович – кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології, дослідник етнічної історії українського народу та державотворчого процесу. Висвітлюючи важливі аспекти етногенезу українського народу, він не залишає поза увагою питання утворення Києво-Руської держави і є автором численних статей та наукових розвідок про утворення та становлення Київської Русі. Найважливіші з них: «Київ – головний державотворчий центр України, осереддя формування і становлення національного війська (від княжих часів до сьогодення)» (2003), «Український етнос – об'єкт українознавчих досліджень» (2006), «Київська Русь» (2006), «Норманська теорія» (2006), «Київське князівство» (2006), «Княжа доба» (2006), «Дослідження відділом української етнології НДІУ МОН України в 1992 – 2006 рр. етнічної історії українського народу та етнонаціонального державотворчого процесу» (2007), розділ «Україна – етнос» у колективній монографії «Українці у світовій цивілізації і культурі» (2008) та інші.

Вчений-українознавець вважає Київську Русь першою ранньосередньовічною українською державою: «За своєю сутністю – це була феодальна імперія, яка утворилася в кінці IX ст., а саме в 882 р., і фактично розпалася на незалежні князівства в першій чверті XII ст. (1132 р.). Радянські, сучасні й деякі теперішні українські науковці (П. Толочко, М. Котляр тощо) князюють, що Київську Русь (Давньоруську державу, за їх визначенням) населяла т. зв. давньоруська народність, та ґрунті якої пізніше сформувалися етноси росіян, українців і білорусів. Отже, Давня Русь зі столицею в Києві, на їхню думку, – колиска трьох братніх народів, серед яких російський – найперший. Ми не поділяємо цю гіпотезу і вважаємо Київську Русь першою українською державою, де вирішальним прискорювачем її утворення стали варяги (вікінги), а головним державотворчим стрижнем – автохтонне місцеве населення – український етнос. Щодо росіян і білорусів, то вони були на околицях цієї багатоетнічної імперії, і лише з її руйнацією змогли створити свої власні державні об'єднання, і наймогутнішою їх складовою частиною стала Московська Русь (Московія). Отже, ми, сучасні українці, по праву можемо вважати себе нащадками і спадкоємцями військової слави та культурного багатства Київської Русі» [19, 140].

На сьогодні співробітники відділу, а саме: кандидат історичних наук Ю. Фігурний (керівник відділу), член-кореспондент АН України, доктор історичних наук В. Баран (провідний науковий співробітник), доктор історичних наук В. Ятченко (провідний науковий співробітник), О. Чирков (науковий співробітник), О. Лебедева (молодший науковий співробітник), О. Данилюк-Кульчицька (молодший науковий співробітник), М. Шостак (молодший науковий співробітник), на підставі широкого комплексу даних історії, археології, антропології, етнопсихології, палеодемографії успішно досліджують етногенез та етнічну історію українського народу. В. Ятченко досліджує основні етапи розвитку давньої історії та української духовної культури, зокрема висвітлює проблеми формування світоглядних і морально-засадничих підвалин прадавнього вітчизняного етнічного культурного комплексу. О. Чирков вивчає розвиток етнічної структури населення України та працює над поліпшенням науково-методичного забезпечення вивчення етнічної історії українського народу в закладах освіти. Автор ряду публікацій та наукових розвідок з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства, О. Лебедева спеціалізується на проблемах етно-, націо- та етногенезу українського народу та працює над науково-дослідною роботою «Походження українського етносу в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XXI століть». Досліджуючи етнічну історію українського народу, вона вивчає основні теорії його походження. Особливу увагу О. Лебедева приділяє питанням етнокультурних і соціальних процесів в період утворення Києво-Руської держави в працях українських науковців зазначеного періоду, а також концепції «давньоруської народності»: «Проблема виникнення, становлення та утвердження концепції давньоруської народності в радянській науці потребує ґрунтовного вивчення. Її дослідження допоможе зрозуміти погляди істориків радянської доби як на проблему слов'янського етногенезу, так і на проблему походження українського народу. Вивчаючи тривалий історичний процес зародження, формування і становлення українського етносу, треба наголосити на його важливості, а саме: на проблемі походження (етногенезу) українців» [17, 269].

Отже, серед головних напрямків наукових досліджень відділу української етнології насамперед треба виділити такі: по-перше, розробка питань теорії та методології етногенетичних процесів і, зокрема, етногенезу слов'ян та українського народу; по-друге, розробка наукової концепції історичного розвитку українського етносу; по-третє, пошук підходів до висвітлення етногенетичної проблематики з урахуванням даних широкого комплексу наукових дисциплін; по-четверте, висвітлення вузлових проблем історії України за даними археології, лінгвістики, антропології тощо.

Таким чином, в численних наукових працях співробітників Інституту українознавства, поряд з висвітленням історії України в генезисі її етносу, нації, держави та культури, приділяється особлива увага вивченню проблеми утворення та історичного значення Києво-Руської держави.

Література

1. Баран В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран. – К.: Генеза, 2005. – 208 с.
2. Баран В. Д. Етногенез українського народу: Короткий нарис: науково-публіцистична праця. – К.: Знання, 2007. – 148 с.
3. Баран В. Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та прарокорні українського народу / Баран В. Д. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2007. – 63 с.
4. Баран В. Д. Давня історія України: В 3 т. / Асєєв Ю. С., Баран В. Д., Баран Я. В., Біляєва С. О., Боровський Я. Є. / Під ред. П. П. Толочко. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 3: Слов'яно-Руська доба. – 1997. – 695 с.
5. Баран В. Д. Україна кризь віки: В 15 т. / Під ред. В. А. Смоля. – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 3: Давні слов'яни. – 1998. – 335 с.
6. Баран В. Д. Походження українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран. – К., 2002.
7. Калакура Я. С. Історичні засади українознавства. – К., 2007. – 381 с.
8. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

9. Калакура Я. С. Самостійницька концепція IV Універсалу в українській історіографії // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – С. 20–29.
10. Кононенко П. П. Періодизація українознавства // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 54 – 55.
11. Кононенко П. П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
12. Кононенко П. П. Українська освіта у світовому часопросторі / Кононенко П. П., Кононенко Т. П. – К.: Знання, 2007. – 592 с.
13. Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм. – К.: Міленіум, 2005. – 358 с.
14. Кононенко П. П. Український етнос: генеза і перспективи / Кононенко П. П., Кононенко Т. П. – Обухів, 2003. – 517 с.
15. Кононенко П. П. «Свою Україну любіть...». – К.: Твім інтер, 1996. – 224 с.
16. Кононенко П. П. Українська національна ідея: Проблема методології. – К.: НДІУ, 2008. – 152 с.
17. Лебедева О. В. В. Мавродін як основний теоретик концепції давньоруської народності у статті Н. М. Юсової «Генеза концепту «давньоруська народність» у радянській історичній науці» // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 269 – 273.
18. Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. – К., 2002.
19. Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія / П. П. Кононенко, В. Д. Баран, В. К. Борисенко, С. Я. Ермоленко, Я. С. Калакура, Т. П. Кононенко, В. В. Сніжко, І. П. Пасемко, Ю. С. Фігурний, О. А. Хоменко. – К.: НДІУ, 2008. – 400 с.
20. Мачинский А. Д. Кельты на землях к востоку от Карпат / А. Д. Мачинский, В.А. Булкин, А. Д. Мачинская // Кельты и кельтские языки. – М., 1974. – С. 31 – 41.

Ярошинський Олег

Теоретичні розробки вчених Науково-дослідного інституту українознавства з проблем розвитку українознавчої науки та їх практична цінність: хроніка 2008 року

Українознавство як наука та навчальна дисципліна нині переживає поглиблення концептуальних засад, формування джерельної та історіографічної бази. Проводяться дослідження основних етапів розвитку українознавчої наукової думки, її ролі в становленні цілісної науки самопізнання й самотворення українського народу; аналіз художньої літератури відтворює історико-суспільний та естетичний розвиток українства з найдавніших часів до сьогодення у різних аспектах українознавчого осмислення.

Результати дослідження проявляються у виробленні наукових основ і механізмів посилення органічної єдності процесів самопізнання й самотворення народу, формування його свідомості у відповідності з концепцією українознавства як цілісної науки й навчальної дисципліни. У теорії й методології здійснено не тільки визначення принципів і методів (методології) науки, а й створено інструментарій її дії, в т.ч. механізми взаємодії природничих і гуманітарних наук та навчальних дисциплін, що знайшло своє відображення при розробленні навчальних програм, планів, посібників, методичних порад.

Науковцями-українознавцями дано обґрунтування методологічних засад, структурування змісту науки (визначення та механізми взаємодії концентрів українознавства), її місця та ролі в системі наук про Україну й українство тощо.

За П. П. Кононенком і Т. Кононенком, аналіз тенденцій розвитку наукової системи знань про Україну й українство є неодмінною умовою прогресу українознавства. Тому праця над його теоретико-методологічними проблемами не припиняється. Свідченням цього процесу є нові публікації, що з'являються у вигляді книжок, статей, матеріалів конференцій. Переважна більшість таких праць виходять із-під пера вчених Науково-дослідного інституту українознавства – провідного науково-дослідницького центру, що займається розробками історико-теоретичних, методологічних та практичних проблем українознавства, впровадженням нових технологій, координацією українознавчих досліджень, підготовкою кадрів українознавців. У цьому відношенні не був винятком 2008 р. Саме в цей час побачили світ багато оригінальних праць із проблем розвитку українознавчої науки. Це спонукало до бодай короткого аналізу оприлюднених ідей, фактів і суджень на тему теоретико-методологічного забезпечення українознавства та виявлення практичної цінності виконаного суспільного замовлення.

Метою цього дослідження є спроба осмислити науковий внесок фахівців в обґрунтування історичної доцільності та закономірностей становлення й розвитку українознавства, розробку як його складових – концентрів знань (історії, мови, літератури, культури, етнології, країно-, суспільствознавства і т.д.), так і його цілісної, синтетичної сутності.

Об'єкт дослідження – українознавство як цілісна наука пізнання, самопізнання й самотворення українського народу і як навчальна дисципліна про феномен, сутність буття, історичне покликання українства, шляхи та засоби його самореалізації. Предмет дослідження – творчі напрацювання вчених Науково-дослідного інституту українознавства МОН України з питань пізнання закономірностей, визначення механізмів та розроблення інструментарію творення й розвитку українознавства як цілісної синтетичної наукової й навчальної дисципліни, як методології наук і навчальних дисциплін, які досліджують і вивчають українську людину, націю, народ.

Дослідна робота була підпорядкована вирішенню таких завдань:

- висвітлення внеску наукових співробітників НДІ українознавства у вивчення історії становлення та розвитку українознавства як науки, специфіки важливих її етапів і становлення українознавства як навчальної дисципліни за період 2008 р.; вивчення стану, поглиблення та прискорення процесу формування джерельної, історіографічної та історіософської бази українознавства; осмислення його закономірностей та подальше поглиблене розроблення теоретико-методологічних підвалин (концепцій, структури, змісту, принципів, методів); розроблення понятійного апарату та науково-методичного інструментарію українознавства;

- виявлення шляхів трансформації наукового доробку в системі науки, освіти, культури, в суспільні, державні, управлінські процеси.

Не применшуючи всього багатющого творчого доробку співробітників НДІ українознавства протягом 2008 р., для даного дослідження нами було відібрано лише ті опубліковані праці, що за своїм змістом сприяли досягненню поставленої вище мети і завдань: авторів П. Кононенка, Т. Кононенка, Л. Токаря, Я. Калакури, М. Недюхи та інших учених – наукових працівників НДІ українознавства. Стисло повідомлено про основні практичні результати теоретичних напрацювань: програми з українознавства для дошкільників, школярів, студентів ВНЗ, публічні заходи – конкурси, конференції, друковані видання для українців, що переймаються самопізнанням.

Отже, з приємністю засвідчуємо, що 2008 р. став роком нових творчих здобутків невідомого професора, академіка, директора НДІ українознавства П. Кононенка. Кожна його праця вражає глибиною занурення у тисячолітні пласти української історії, широтою наукового осмислення минулого і сучасного, долі та перспектив розвитку України й українства в безмежному часопросторі. Маючи незаперечні заслуги і здобутки в царині українознавства, володіючи титулом фундатора новітнього українознавства, П. Кононенко продовжує поглиблювати наукові знання про предмет українознавства, його сутність і завдання. Важливими для нас стали такі опубліковані у 2008 р. праці: «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» [23], «Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі» [12], «Українська національна ідея. Проблема методології» [13–16], «Концепційні основи програми національно-державницького виховання» [21], «Етапи розвитку й самопізнання українського народу» [10] та інші. Деякі книги і статті написані П. Кононенком у творчому співавторстві з його учнем і сподвижником Т. Кононенком [21–23].

Із усієї множини «речових доказів» живої, пульсуючої авторської думки, застиглої на певний час у тексті, щоб згодом знову продовжити свій феноменальний політ (на нашу думку, це притаманно всьому написаному професором), спробуємо «оглянути» такі, що стосуються ключових питань розвитку українознавчої науки – «науки знання світу й самопізнання, моралі, етики, любові, життєтворення».

Для П. Кононенка розвиток українознавства невіддільний від розвитку самого українського етносу, початків вивчення правдивої історії та пошуку істини. Неминучими в цьому ключі були битви історичної України, її інтелігенції з чужинськими імперіями та їх пануванням.

Автори «Велесової книги», «Літопису Аскольда», Київського, Галицько-Волинського та Густинського літописів, «Історії Русів», літописів Величка, Грабянки, Самовидця писали кожен у своєму стилі. Проте, на думку П. Кононенка, аналіз усіх творів засвідчує, що вони керувалися і загальними правилами: зображати історію свого народу (його славу), прочитавши (проаналізувавши) її «від титла до коми», а, здійснивши це, спитати себе: «Хто ми? Чиї, яких батьків діти?» та «Нащо нас мати привела: чи для добра, чи то для зла? Нащо живем?» (Т. Шевченко). Правду, не зневіру, а силу – ось в ім'я чого писали мудреці та патріоти-літописці про те, як виникла наша земля, хто в ній почав урядувати та «як руська земля постала». При цьому керуючись принципом: «Невеселий переважно образ дає нам наша історія, сумніший, може, часами, ніж інші, але суспільство, що має віру в себе, мусить мати і відвагу глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу!» (М. Грушевський). П. Кононенко стверджує, що українознавство зароджується як спонтанний процес пізнання людиною природи та самопізнання ще в прадавні часи у творчості мас, а згодом у працях філософів, ідеологів держави, волхвів та вождів, й постає і як об'єктивний літопис життєдіяльності народу, і як активно впроваджувана державна ідеологія та політика.

«Так за сивих віків зачиналося українознавство, кореспондуючись до часопростору від сотворіння світу та розподілу земель синами Ноя до подій Національно-визвольної революції XVII ст. та занепаду однієї з найзначніших держав Європи. Так поставали критерії й міра, аналіз, висновки і прогноз та пророцтво! Часом говорять: але ж тоді не було навіть терміна українознавство! Але це – плід формально-механічного мислення, бо й людина, і держава, нація спочатку народжуються, а потім одержують ім'я. Та й воно може зазнати модифікацій, бо все і в метафізичному, і в духовному світі перебуває в постійному русі і якісних змінах. Хто пригадує всі назви теперішніх Англії, Франції, Італії?...» [23, 21].

За висловом П. Кононенка, свого часу з ідеєю українознавства як виразом філософії буття та інтегруючої національної ідеї вийшов С. Єфремов. П. Кононенко переконаний, що феномен української мови, ідеї національної науки, методологію українознавчої освіти, науки, культури та підготовки інтелігенції у своїх (своєрідних) умовах відстоювали М. Рильський, М. Зеров, П. Тичина, П. Филипович, М. Грушевський, О. Гермайзе, І. Огієнко, А. Кримський, В. Вернадський, М. Кравчук, О. Богомолець, О. Шумський, М. Скрипник, В. Винниченко, М. Хвильовий, П. Любченко, І. Багряний, Є. Маланюк, В. Барка. У 20–30-х роках більшовизм терором і геноцидом намагається фізично знищити патріотичну інтелігенцію, кореневу систему нації, її історичної творчості та культури – селянство; брутально зруйнувати українознавчу та українотворчу методологію, серцевину якої була українська національна ідея [23, 3–5]. Доля українознавства в 30–80-ті роки також ідентифікувалася з долею української нації та держави: його пригноблювали заборонами, судовими процесами, тюрмами, нищенням інтелігенції, геноцидами і чорнобілками. Часом – вербуванням у ряди інквізиторів цинічних манкуртів із самих українців.

Проте остаточно знищити цю ідею не вдалося, Україна «кипіла: кипіла з часу геноциду; боротьби ОУН і УПА за державну незалежність; у час відчайдушної енергії опору шістдесятників і т.зв. «дисидентів» – представників Гельсінської фаланги борців за права людини; відродження Товариства української мови ім. Т. Шевченка і, зрештою, у могутньому потоці всенародного Руху. Кипіло і зарубіжне українство на всіх континентах планети, маніфестуючи свою позицію» [23, 9]. У 60-ті роки ХХ ст. окреслились яскраві ознаки літературного відродження. Його особлива вага полягала в тому, що «українське літературне відродження було провісником ширшого легального національного руху...», репрезентантами якого були О. Довженко, П. Тичина, М. Рильський, А. Малишко, О. Гончар, Д. Павличко, Л. Костенко, І. Драч, М. Вінграновський, Б. Олійник, В. Симоненко, В. Марченко, В. Стус, І. Дзюба, М. Брайчевський, О. Компан, І. Дзира, Я. Дашкевич та багато інших.

Як згодом з'ясувалося, радянська імперія виявилася «колом на глиняних ногах», який завалився під дією природних передумов. Однак, як визнає П. Кононенко, у 1991 р. реально відбулася хіба що зміна вивісок, але фактично залишилася пануючою марксистсько-ленінська методологія підлеглості України як провінції керівному імперському центру. Своєрідною відповіддю, викликом цій методології стало гуртування мислячих людей навколо ідеї Інституту українознавства. «Центр ваги було перенесено передусім на об'єкт і на методологію розвитку освіти й науки: об'єкт – Україна і світове українство у всій повноті цих понять, а відтак і акценти, рівні та критерії: Україна як об'єкт багатовікового історичного процесу в безмежності і єдності планетарно-часо-простору та як суб'єкт із власною метою, роллю та шляхом розвитку в еволюції світової цивілізації і культури.

Україна мала поставати як космічно-земний феномен у його внутрішній сутності та її багатоманітних зовнішніх виявах, а тому й бачиться в цілісній системі органічно пов'язаних граней кристала: Україна – природа; Україна – етнос; Україна – мова; Україна – рід, нація і держава; Україна – культура; Україна у міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія. І все те не як сума окремих складників, а як єдність взаємозалежних клітин, питомого цілого. Є феномени природи, мови, державної і національної політики, культури у їх автономній екзистенції – однак жодна із проблем їх розвитку не може бути розв'язана поокремо.

Зрозуміло, що в цю систему включалися й елементи крає-, країно-, природо-, суспільствознавства, – однак саме як елементи універсальної системи українознавства.

Поставав зумовлений викликами часу новий підхід, а відповідно і принципи бачення: історизму, опертя на джерелознавство та всю повноту досліджуваних фактів, явищ, процесів, історичних подій та осіб, аналізованих у системі синхронних і діахронних порівнянь та зіставлень, максимально можливої об'єктивності при синтезі, оцінці й прогностичності та конструктивній спрямованості досліджень.

Зрозуміло, що за таких умов мали постати принципово відмінними еволюція, історія й доля українського (як і інших) народу, світового українства, їх ролі у міжнародному поступі, а тим самим і сам образ України. Для ідеологів та стовпів імперії це було найстрашнішим. Тут методологія стикалася з політикою і державотворенням аж до існування, а то й переділу державних кордонів, міри суверенітету кожного народу» [23, 13].

Прикро, але прихильники розуміння українознавства як суми елементів фольклору і етнографії й інші «фанатики української провінційності» оголосили українознавству війну [23, 14]. П. Кононенко засвідчує, що в той час застосовувалися різні прийоми: одні відмовляли українознавству в праві мати статус науки; інші зводили його до вже зазначеної суми елементів фольклору та етнографії, релігії- крає- і народознавства; деякі неприховано дискредитували його як аналог теорії буржуазного націоналізму (хоча в концепції українознавства було чітко зазначено: воно не призначається для протиставлення іншим народам, а тим більше – для ворожнечі з ними); декому хотілося знаходити в розробленій НДІ українознавства концепції хоч якісь хибі та неточності й надати саме їм вирішального значення, а то й протиставляти з лукавими намірами концепції теоретиків і практиків нового етапу українознавства (П. Кононенка, В. Крисаченка та ін.) [12, 13]. Зокрема, надзвичайно активно виступили адепти крає- та «народознавства», що мало наповнюватися елементами фольклору, релігійних культів і свят, етнографії, частково лінгвістики та художньої літератури, крайової чи регіональної специфіки. І все те – з відомого чи напівзабутого (або й напіввидуманого) арсеналу минулих (чи й міфологічно конструйованих) епох та етнічно-групових прикмет. Представники Інституту українознавства НАН України (м. Львів) оголосили, що займаються співпрацею із різними галузями українознавчих наук (філологією, історією, психологією...), але це не означає, що є предмет українознавства, а українознавство

є наукою. Тим самим ігнорувався досвід 1-ї чверті XX ст., коли українознавство було енергетичним джерелом не лише науки в цілому, освіти, культури, а й науки державотворення [12, 13; 23, 14].

Українознавство – наука синтезу здобутків усіх інших наук. Кумедними поставали побоювання, що воно витіснить історію й географію, соціологію, психологію, культуро- та краєзнавство. Як дерево має стовбур і гілки, великі ріки – притоки, мови – діалекти, так українознавство є стовбуром інших галузей знань.

Проф. П. Кононенко відзначає брак методологічного мислення та реалізації наукових принципів, зокрема на рівнях не лише науково-освітніх, а й науково-політичних, державотворчих. Тому що проблемами розвитку тепер уже суверенної України займаються не так професіонали, як політичні партії, конфесії, парламентські фракції, регіональні групи, які дбають не стільки про перспективи всього суспільства, скільки про корпоративні та власні інтереси. Немає ні концепції, ні науково-визначеного плану перспективного розвитку країни. Панує ідеологія вульгарних (іменованих ринковими) правил та уявлень, емоцій та ситуаційних реакцій, при цьому в сферах не власне ринкових, економічно-торговельних. Ринкові (нерідко неприкрито баришницькі) підходи застосовуються до родинних відносин, виховання, освіти, науки, культури, творчої праці та сфери мистецтва. Наслідок відомий – криза бездуховності. Суспільство лихоманить, воно втрачає чітку перспективу, а з ним і оптимізм та стабільність. Причина криється у відсутності аналітичних узагальнень досвіду минулих епох, зокрема й державного розвитку. Нову Україну могли будувати нові – «внутрішні» – люди: з відповідною суверенній державі ідеологією та методологією, правовою системою, мораллю, етикою, психікою, культурою, а тому й кадровою політикою. Коли б у державі була науково розроблена ідеологічна концепція розвитку суспільства, то у відповідності з нею розвивалася б і методологія розвитку освіти та самої науки. Численні академії в Україні від цього першорядного завдання фактично відхилилися (існуючі керівні інституції відсторонили їх на маргінесі).

І тут закономерно на чільну позицію виходить українознавство. Адже в історико-теоретичній парадигмі воно мало постати інтегральною домінантою поступу: як «філософія і політика» держави, спроможна сприяти ідентифікації та об'єднанню всіх верств і сил суспільства на ґрунті української національної ідеї. Дієздатної як в Україні, так і в зарубіжному українстві [23, 15–17].

Тому П. Кононенко бачить проблему українознавства та його методології саме в руслі відповідності його «філософії і політики» держави. НДІ українознавства серед найпершочерговіших завдань одразу ж поставив питання про відродження великих традицій та поглядів світочів українознавства – і вітчизняних, і зарубіжних. На межі XX–XXI століть українознавство постає як речник оновлюваної України. На сьогодні це визнана 17-ма міжнародними науковими конференціями та конгресами науково-освітньої та державотворчої системи. Впроваджуються розроблені НДІ українознавства й рекомендовані МОН України програми з українознавства в усі ланки освіти та виховання. Аналогічні програми з 1 по 12 класи діють у майже 300 школах українознавства в США. У дусі принципів розробленої нами методології розвивають наукові напрямки українознавчі інститути, центри, кафедри в Грузії, Болгарії, Австралії, Бразилії, Канаді, США, Молдові, Литві, Німеччині, Італії тощо [23, 17].

На думку П. Кононенка, методологія апологетичного зображення чужого й поблажливого, вибачливого, а то й нігілістичного у власній еволюції була потрібна московсько-більшовицькій неоліберті: так зручно було показувати українців і бездержавними, і до XIV ст. безнаціональними, а цивілізованими лише з приходом московських або польських, угорських колонізаторів, отже – не суб'єктом, а лише об'єктом історичного процесу, безвольними підніжками інших народів (од германців до монголо-татар, литовців, поляків, московців, австро-угорців, німців...), а тому лише споживачами чужих мов і культур. При цьому панівною була підступна методологія нищівної дискредитації як державних мужів України, полководців, так і діячів патріотичної ідеології та культури.

Наукова методологія не має права як осуджувати уведених в оману, відсторонених від правдивої інформації, так і виправдувати фальсифікаторів історії, посиляючись на обставини. Наукова методологія українознавства є не тільки аналітичною, а й морально-етичною. Тому вона має пояснювати (як, чому, з якими наслідками щось відбулося), але не виправдувати чи вихвалити. Слід підносити людей воїстину героїчної, подвижницької життєдіяльності, не повторювати гірких уроків пережитого, пам'ятаючи про джерела та причини нашої і слави, і руйнінних процесів та беручи до уваги рівень не лише професійних знань і умінь, а й силу та зміст патріотичного ідеалу, волі до життя і творчості, психіки, спрямованої на творення храмів гуманістичного національного життя, а не на їх руйнацію [23, 25].

П. Кононенко у своїй праці «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» (К., 2008) наголошує: наука про Україну і світове українство – це наука про багатовікову ґенезу українського етносу і природи, мови й культури, держави і нації, міжнародної взаємодії, ролі та місця народу через розкриття багатовікової еволюції буттєвих і психокультурних чинників, причин і наслідків їх розвитку; до того ж як у суб'єктній категоріальності та природній автономності, так і – особливо – у природозумовленій цілісності та взаємозалежності тих констант.

Неможливо лише емпіричним науково-дослідним шляхом пізнати сутність жодної зі складових (концентрів) України та світового українства та розв'язати проблеми буття і розвитку етносу, природи і мови, нації, держави, культури, міжнародної перспективи українства, розглядаючи лише їхню автономну екзистенційність, – бо ніщо із того не існує саме по собі у всьому часо-просторовому огромі.

Час і простір, рух і якісні зміни в процесі всебічних взаємозалежностей – це категорії і буття, і кожного із концентрів. Тому й методологія має базуватися на філософії єдності трансцендентної і метафізичної зумовленості сутностей, їх історичної природи та причинно-наслідкових модифікацій.

Щоб виразити цілісність українського світу в його багатстві та різноманітності, дослідження і висвітлення українознавством має здійснюватися як окремими представниками науки та освіти, всієї системи державного управління та виховання, так і цілими колективами. Варто враховувати, що український етнос, його мова, культура, конституційний, державотворчий і релігійний досвід є явищами світовими. Тому українознавці мають узагальнювати світовий досвід – і 50 мільйонів українців в Україні, і 30 мільйонів майже у 100 країнах планети.

«Правду», «віру» і «силу» можна віднаходити лише при слідуванні принципам наукової методології, а наука має стати цілісною комплексною системою. Це означає, що своїм автономним шляхом можуть іти і археологія та лінгвістика, і антропологія, географія, космологія та культурологія, релігіє-, право-, державознавство, – однак не випадково Т. Шевченко готував до випуску «Буквар» і «Лічбу» (арифметику), географію, космологію й «історію» своєї бідної Батьківщини; Великий Кобзар (до речі, і археолог) знав: аналізуючи кожен колір поокремо, феномена веселки не розкрити, так як і феномена України, препаруючи й диференціюючи її на частини.

Спроба реалізувати це фундаментальне завдання знайшла вираження у цілісній структурі системи, яка мала таку парадигмальну структуру: Україна і українознавство в історії, теорії, методології; Україна–етнос; Україна–природа (екологія); Україна–мова; Україна–етно-нація і держава; Україна–культура; Україна у міжнародних відносинах; Україна–ментальність, доля; Україна–історична місія.

Концепція українознавства ґрунтується на таких принципових засадах.

По-перше, українознавство (згідно з дефініцією цього поняття) є цілісною системою наукових інтегративних знань про Україну і світове українство в їх часо-просторовій еволюції та перспективі.

По-друге, українознавство належить до сфери науки, а не ідеології. Тому воно спрямоване не проти когось, а на всебічне аналітичне дослідження, висвітлення й осмислення еволюції, уроків історичного розвитку та утвердження в перспективі грядущого України і світового українства.

По-третє, українознавство органічно включає в себе елементи (здобутки) крає-, країно-, народо-, суспільство-, релігіє-, фольклорознавства, але воно є цілісною науковою системою про Україну і світове українство. Тому зазначені концентри

системи становлять не суму окремих граней (елементів) цілісного об'єкта пізнання, а органічну єдність у системі Парадигми Нового

Мислення, а отже, методу та методології, пізнавально-сцієнтичної філософії.

По-четверте, критеріальним принципом українознавства є історизм. Це передбачає висвітлення генези України і світового українства на фундаменті: а) джерелознавства (як єдності фактів і їх дослідження у практиці пізнання та висвітлення у науковій літературі); б) повноти й об'єктивності охоплення фактів, явищ, подій, процесів, діянь історичних осіб та відображення їх шляхом прийомів та засобів порівняння і протиставлення, систематизації, дедукції та індукції, аналітичного розгляду в єдності екзистенції досліджуваних об'єктів, причин їх виникнення, розквіту чи упадку, оціночних висновків, прогнозів, гіпотез аж до передбачень і пророцтв.

По-п'яте, українознавство починається з вивчення генези та еволюції української людини, сім'ї, роду, племені, етносу, нації і в ім'я їх розвитку, щасливої долі, історичної ролі та місії.

Принциповими моментами при цьому є:

а) бачення України і світового українства як питомої клітини Всесвіту і Вселюдства, однаке в їх і суверенній субстанційній природовизначеності, зі своєю сутністю, дорогою, метою, діяльністю, долею, місією. А з точки зору бачення загальнолюдських прямивань світової цивілізації і культури та через призму інтересів українства – в органічній єдності і взаємозалежності;

б) методологія системно-цілісного дослідження полягає в органічній взаємодії, взаємопроникливості та взаємозалежності всіх етапів і форм буття та свідомості українства й відповідних їм центрів українознавства.

Доля України, світового українства та українознавства (їх стан, розквіт чи то упадок) є взаємозалежними. П. Кононенко робить висновок, що українство й українознавство мають природну здатність і сутність самовідтворювальних систем [12, 28].

І загальний наслідок: українознавство є наукою пізнання й самопізнання, моралі, етики, естетики і любові, життєтворення. Аналітичне вираження шляху, форм буття і свідомості, історичної правди про сутність практичного досвіду, рушійних сил (конфліктів, проблем) та інтересів, перемог чи поразок, піднесення чи деградації суспільства, держави, його громадянських, державних, мовних, соціально-економічних, гуманістичних, правових, культурно-мистецьких ідеалів, принципів життєвого вибору й вольових енергій та мотивів; зрештою – співвідношення еволюційного й революційного начал, демократії та свободи, – а тому українознавство є наукою і пізнання життя, і життєтворення [12, 12].

Витворення кращої долі для українського народу – в цьому, на думку П. Кононенка, має полягати місія українознавства. «Чим більше ми подбаємо про свій народ, тим більше ми прислужимося і всьому людству. І за таких умов «націоналізм і інтернаціоналізм ані крихти не суперечні», а українознавство стає воістину корисною міжнародною наукою, бо чим глибше ми проникаємо в сутність українства – тим повніше через нього, як через краплину океану, досягаємо сутнісні риси цілого океану, отже – сутність вселюдства в його взаємозумовленостях із Всесвітом як частини і цілого, що існують у постійній енергії притягання-відштовхування, доцентрових і відцентрових тяжінь» [12, 21].

Щоб запанував науковий принцип історизму в ім'я правди, віри та сили, було здійснено воістину подвижницьку працю: підсумовано зроблене попередниками; розроблено Концепцію й державну програму «Українознавство в системі освіти, науки, культури, мови, державотворення».

І все ж, як це не парадоксально виглядає, у багатьох навчальних закладах України їхні керівники ліквідували українознавство, а вся система програм, підручників, навчальної літератури насправді мало українознавча, а то й повністю вихолощена від нього [23, 22]. Зазнає руйнації село, не відроджується національна культура в місті, нидіє у просторі духу не залучена до державних справ інтелігенція. Стає модною люмпенізація людей з вищою освітою, яку вони ототожнюють із фетишем свободи – на жаль, свободи від гуманістичної культури й патріотизму, від високих критеріїв честі та від ідеалів. А це означає, що вони не готові виправляти загрозливе становище вже державного будівництва, не забезпеченого принципами і засадами не лише стратегічного, а й тактичного концепційного мислення та діяння [23, 37].

Президент України В. Ющенко запрошував для розгляду проблем гуманітарної сфери в державі провідних працівників освіти і науки України, у тому числі й директора НДІ українознавства П. Кононенка. Спільно було розглянуто концепцію, програми, підручники, стан впровадження їх у практику життя всіх виховних і навчальних закладів та перспективи розвитку української освіти, науки, культури як органічних складових державотворення на ґрунті української національної ідеї. Було очевидним, що й на нинішньому етапі українознавство має бути і «політикою та філософією держави», і наукою моралі та етики, любові й краси. 9 жовтня 2008 р. з приводу впровадження українознавства в систему освіти й науки відбулася нарада за участі Міністра освіти й науки І. Вакарчука, заст. міністра П. Полянського та начальників департаментів. Аналізувалися стан освіти і науки в Україні та зарубіжжі, програми, підручники, складові ДС, зважувалися й висловлювалися конструктивні пропозиції педагогів шкіл і ВНЗ. Але не могло не шокувати войовниче критиканство певних теоретичних засад та принципів побудови програм і підручників з боку тих, хто реального українознавства і у вічі не бачили.

На жаль, українознавство інколи вперто усувають з навчальних планів. А деякі представники АПН досі ревно й талановито перелицьовують старі ідеологічні схеми та інструкції, пафосно пропагують запозичені в зарубіжних учених і педагогів концепції та модні терміни, що відображають зовсім іншу дійсність, її проблеми та категорії мислення й діяння. «Не віддають наші педагоги-академіки дітям сердець, не віддають! Чи то не мають? Чи не хочуть розуміти, що інновації – не в модних словесних комбінаціях, а таки в принциповому реформуванні змісту і духу науки й освіти, їхніх підвалин: що без міцного фундаменту стіни храму не стоять, скільки їх не роззяцькують та не підпирай слупами старих струхлявілих будов. А підвалини – це таки «філософія та політика» і методологія розвитку держави, нації, людини» [23, 37].

Усі учасники зустрічей у Президента В. Ющенка та Міністра освіти й науки І. Вакарчука були одностайні: 1) українознавство має бути обов'язковим предметом ДС, у всіх ланках виховання й освіти, необхідною клітиною інваріантної частини; 2) українознавство у ВНЗ має стати підсумковим інтегративним, а тому й методологічно та змістовно аналітичним, якісно вищого рівня, бо інтелігенція має бути учителем суспільства, а цю місію можна виконати лише за умови підготовки не на шкільному рівні, а таки критеріїв і понять вищої школи, іншого типу мислення; 3) українознавство має бути відновлене в інваріантній частині ДС; 4) вищим навчальним закладам (за прикладом Таврійського і Севастопольського університетів) необхідно розгорнути підготовку кадрів українознавців.

На початку XXI ст. потрібно знову доводити, що українознавство відіграє особливу роль у сфері виховання: тільки воно може дати цілісний часопросторовий образ України і тим самим сформувати світогляд та патріотичний ідеал людини. Учні не варто закликати бути патріотами України – їм необхідно всебічно показати, за що можна любити й пишатися своєю державою. А отже, і брати від неї матеріальні та духовні блага і турбуватися про неї, як про найріднішу матір, незалежно від того, бідна вона чи багата, вільна чи пригноблена.

Кризовий стан світових феноменів – мови, освіти, науки – зумовлений уже не чужим втручанням. Усе наявне – то продукт нашого родинного, освітнього, державно-культурного, інформаційного впливу, про який ми всі осудливо говоримо, але який не дуже намагаємося змінити власною діяльністю. Щоправда, усе те – інерційне сповідування старої імперської ідеології й методології. У концепціях виховання й освіти досі на перший план випинаються т.зв. загальнолюдські цінності, а національні – лише як вимушений додаток до них. Хоча відомо, що інтер (національне) означає не без, не над, не поза, а саме міжнаціональне. Кореневе – національне. І цим сьогодні заклопотані навіть найрозвиненіші країни Європи, оскільки й над нею нависає примара морку асиміляції, усереднення, знеособлення і людей, і цілих націй, – а це означає початок присмерків усієї цивілізації та культури [23].

Слід вітати кожну нову студію, що розширює предметну базу українознавства. І все ж, на прикладі окремих публікацій (Напр. Лепеха Т.В. Українознавство. Навчальний посібник для ВНЗ. – К.: Просвіта, 2005) проф. П. Кононенко закликає замислитися над першоосновою таких писань, усвідомити, що українознавство – наука, цілісна система знань і переконань про Україну і світове українство. Не так про елементи етно-, крає-, країно-, релігіє-, фольклорознавства, як про Україну як трансцендентно-історичний феномен діяльності поколінь, про Терен, що є цілісністю етносу і природи, мови й культури, держави і нації, ментальності й долі, міжнародної ролі та історичної місії народу. Українознавство – наука про Україну, тому це «показують у синтезуючих, аналітичних працях, а не декларують та не інструстують оповідь про буття і свідомість, спосіб життя, зумовлені лише елементами зужитих знань не так з фундаментальних життєвих основ, як його зовнішніх проявів, до того ж довільно дібраних із сфер етнології і фольклору, весіль і розваг, за якими ледве помітними бовваніють контури тяглого в просторі й часі буття народу і його свідомості» [23, 32].

Таким чином, аналіз наукового доробку П. Кононенка в 2008 р. дає підстави для висновків про значне прирощення наукових знань у сфері українознавства. У цей час було системно досліджено сутність історіософського феномена «Україна», етапи розвитку українознавства, поглиблено і конкретизовано мету, методологію і принципи авторської концепції українознавчої науки, широким полотном розгорнуто місію українознавства. Зроблено ряд нових висновків і синтетичних узагальнень, у тому числі й про те, що «доля українознавства – аналог долі України» (доля України, світового українства та українознавства є ідентичними й взаємозалежними, мають природну здатність до самовідтворення), «українознавство – наука знання світу й самопізнання, моралі, етики, любові, життєтворення» тощо.

У 2008 р. з'явилися нові теоретичні розробки к.філос.н., доц., завідувача відділу філософсько-психологічних проблем українознавства, заступника директора НДІУ з наукових питань Т. Кононенка. Його статті «Поняття «вимір» в методологічному арсеналі українознавчого наукового дослідження» [31], «Парадигмальний вимір» українознавчої науки» [27], «Парадигмальні виміри українознавчої наукової концепції» [30] присвячені з'ясуванню структури змісту поняття «вимір», здійсненого на українознавчій парадигмальній основі. А нова книжка науковця «Народно-звичаєві обрії філософії Г. Сковороди. Філософія УКРАЇНИ. Вступ до методології українознавства» увірала в себе ці та інші теоретичні розробки з українознавства [28]. На прикладі визначення структури змісту поняття «вимір» Т. Кононенко виокремив сукупність заходів, які дозволяють у межах українознавчої наукової теорії інтегративним чином досліджувати сучасний зміст наукових понять певної галузі науки. На основі унаочнених складових структури змісту поняття «вимір» дане його визначення. Обґрунтована логічна можливість переходу до застосування поняття «вимір» у дослідженнях дисциплінарного та міждисциплінарного характеру – «парадигмальний вимір» у безпосередній галузі науки. Методологічному розрізненню змістів понять «теорія» та «концепція» в українознавстві, здійсненому на парадигмальних засадах присвячена стаття «Парадигмальні виміри змісту понять «теорія» та «концепція» в українознавчій науці» [29]. Автор стверджує, що в середовищі парадигмальної вимірності українознавства слід розрізняти «теорію» українознавства, яка містить у собі історичний (історіографічний) чинник його розвитку, та «концепцію» українознавства, що постає як персоналізований зразок існування у нинішньому часі наукової спільноти, яка визнає принципи українознавчої науки – певної концепції. Теорія українознавства охоплює деякою мірою укладену послідовність концепцій українознавства, яка і складає історичний зміст сучасного стану українознавчої теорії. Концепція українознавства у парадигмальному вимірі передбачає обов'язковість існування спільноти науковців (комунікативна чи соціальна складова парадигми), яка втілює і підтримує певну концепцію українознавства. Отже, методологічне розрізнення теорії та концепції українознавства у парадигмальному вимірі полягає, на думку Т. Кононенка, у переважанні історичного чи комунікативного чинника щодо різних форм укладання та впорядкування українознавчих знань.

Т. Кононенко переконаний, що як наукова система знань про Україну й українство українознавство може прогресувати лише за умов аналізу тенденцій свого власного розвитку. Тому дослідження історії становлення Інституту українознавства є складовою цього аналізу. Т. Кононенко детально вивчає досвід діяльності провідного наукового центру – НДІ українознавства, обґрунтовує ідею органічного зв'язку історії створення цієї інституції з поверненням теорії українознавства на терени України та вплив цієї теорії на особливості структурної організації інституту, визначає перспективи подальших власних досліджень актуальних проблем українознавчої науки [30, 128–130].

Осмісленню нової парадигми розвитку українознавства як синтетичної науки, значення її концептуальних та теоретико-методологічних засад у вирішенні проблем історичного поступу українського народу на початку ХХІ ст. присвячена стаття к.і.н., доц., завідувача відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Л. Токаря «Нові тенденції в суспільних процесах на початку ХХІ століття та їх осмислення в українознавчих дослідженнях» [40]. Він глибоко переконався, що втрата самих себе, власної ідентичності є нині найбільшою загрозою для народу України. Тож не випадково на початку ХХІ ст. у розвитку науки самопізнання (українознавства) як єдиної системи наукових інтегративних знань особливої гостроти набуває проблема вироблення більш чіткої й оптимальної його концепції, теоретико-методологічних підвалин, осмислення закономірностей, принципів і методів добування наукового знання, формування інструментарію науки.

Це диктується, по-перше, вимогами принципово нового етапу розвитку українського народу, по-друге, новим статусом самопізнання як науки синтетичної, яка покликана формувати знання про Україну та її народ як єдине ціле, виробити основи відповідного світобачення, творення й самотворення. Такий статус українознавства зобов'язує осмислювати не лише логіку його внутрішнього розвою, спрямованість і функції, а й виробити єдину та струнку систему методологічних орієнтирів, їх сутнісного й категоріального виразу, які були б покладені в основу розвитку всіх наук про українство, критичне переосмислення накопичених знань про Україну та її народ у всьому часі та просторі їхнього прояву.

Важливо, щоб уся робота з вивчення процесу формування знання про минуле й сучасне народу та осмислення його проєкцій на майбутнє не зводилася до механічного поєднання знань та висновків, здобутих галузевими науками, збирання до купи уже відомого раніше, а відповідала б найвищим критеріям і стандартам сучасних міждисциплінарних досліджень. Це важливо, оскільки на цьому шляху одночасно необхідно подолати глибоку кризу методології науки й осмислити нову теоретико-методологічну парадигму самопізнання й самотворення українського народу [40, 77].

На думку Л. Токаря, методологія розвитку суспільних і гуманітарних наук, яка ще донедавна була всезагальною у дослідженнях науковців, перетворила наукове пізнання у різновид політичної міфології, а науку про людину й спільноту – в придаток до політичної пропаганди. Такий підхід дискредитував себе і тепер має відійти в минуле. Складність цього процесу постає тим більшою, якщо врахувати, що все це відбувається в умовах глибокої духовно-моральної кризи, засилля безпринципного прагматизму й зневіри в гуманістичні підвалини людського поступу. Світоглядна й методологічна культура як об'єкта, так і суб'єкта знань і, відповідно, наукових гуманітарних досліджень усе ще залишається невідповідною. Тому наука самопізнання нині вперше постала перед дилемою відтворення ієрархічної єдності в підходах як у пізнанні сенсу життя розумного взагалі, так і в таких його проєкціях, як життя конкретної людини, нації і народу зокрема.

Ключовими положеннями такої єдності є такі концепти.

По-перше, українознавство має стати єдиною системою наукових інтегративних синтетичних знань про Україну та її народ у їх часо-просторовій єдності.

По-друге, інтегративне синтетичне українознавство є наукою, а не ідеологією і не політикою у їх окремішності. Останні ж, як й інші складники цілого, можуть і мають творитися їх чинниками на засадах науки самопізнання. Але непримінним є те, що в її (науки) основі лежить велика сутнісна ідея об'єкта будь-то нації чи народу як природного явища. Тому українознавство й спрямоване на дослідження саме цілісної ідеї української нації і народу як самодостатнього природного явища, на всебічне

наукове осмислення, висвітлення й утвердження знань про історичний поступ народу, досвід й уроки його розвитку та перспективи в майбутньому.

По-третє, процес пізнання об'єкта, формування й поширення знань про нього відбувається на основі методів диференціації, інтеграції й синтезу знань, і ці методи не є антиподами чи взаємовиключаючими один одного. Вони діалектично єдині у своєму застосуванні й не можуть оптимально й доцільно використовуватися поодиночі. Будь-яка спроба протиставити інтегративне синтетичне українознавство його складовим (за концепцією НДІ українознавства, «концентрам українознавства») – знанням та розумінню ролі природи, історії, мови, культури, етнонаціогенезу тощо у розвитку людської спільноти – може виникнути лише внаслідок несформованості розуміння діалектичної єдності методів пізнання цілого.

При цьому єдність тут важлива в оцінці й аналізі процесу не лише в просторі (сферах буття: економічній, політичній, духовній тощо), а й неодмінно в часі. Інакше не можна зрозуміти ролі тяглості історичного процесу, значення його досвіду та уроків у самореалізації народу. Логіка ж підходу тут однозначна: від простого і одиничного до все більш складного і загального.

По-четверте, процес пізнання об'єкта (народу й країни) та оптимізація знань про нього, як і його розвиток, є процесом неперервним. Саме тому новітнє знання не може розвиватися без будь-якого зв'язку з попереднім, витоками, підставами та важливішими етапами свого становлення.

По-п'яте, наука українознавства є визначальним чинником процесу самопізнання, самовдосконалення й самореалізації українського народу, а її розвиток обумовлений потребою все більшої повноти знань про нього. То ж цей процес всякий раз буде наближати нас до тієї його межі, де об'єкт і предмет науки мали б складати єдине ціле – оптимальне знання про Україну і її народ. (Л. Токар наголошує на цьому тому, що і в наш час декому здається, що українознавство – це не об'єктивна реальність, а, скоріше, витвір суб'єкта, данина політичній моді. Принаймні так інтегративне синтетичне українознавство ще й на початку ХХІ ст. сприймається не тільки окремими управліннями в системі освіти, а й в ряді академічних інститутів).

І останнє, чи не найважливіше: розвиток українознавства, як і самопізнання будь-якого іншого народу, є необхідною умовою формування світоглядних позицій кожної окремої людини, нації, народу, вироблення на їх основі методологічних, ідейних, стратегічних та політичних установок щодо мети, змісту, напрямків та засобів поступу. Шукати відповіді на проблеми свого буття народ може і має лише в самопізнанні й самоусвідомленні власної сутності [40, 78–79].

Л. Токар пише, що українознавство, за концепцією НДІУ, не визначається у якості політичної ідеології націоналістичного, правого, лівого, ліберального чи ще будь-якого іншого політичного руху. Це – наука. Але як наука про ціле – український народ і його країну, воно може і має стати основою структурування і наповнення змістом усіх складників цілого, в т.ч. й вироблення ідеології, стратегії, політики, напрямків та засобів дії. Тільки від чинників цих складників, у даному випадку політичних партій, рухів та їх провідників, залежатиме наскільки вони готові сприйняти доробок науки і розгорнути на його основі програми своїх політичних дій [40, 79].

У своїй статті автор навів приклади публікацій антиукраїнознавчого спрямування, де українознавство подається не інакше, як наука про давно минуле, про архаїку, як ідеалізація хуторянства й місництва, як знання, які повністю відірвані від сьогодення, як наука, що покликана протиставити українську культуру та буття відповідно культурі й буттю інших народів, зокрема російського. Л. Токар аргументовано доводить, що логіка концепції українознавства НДІУ повністю заперечує такі та подібні твердження, бо саме українознавство виходить на цілісне осмислення і нашого минулого, і нашого сьогодення у їх єдиному історичному контексті. А те, що в ньому провідна роль належить останньому, не викликає сумнівів. Минуле тут не заради минулого, а для сьогодення та ще більше для майбутнього [40, 79].

Л. Токар робить висновок, що, враховуючи особливу роль українознавства у формуванні ідейних і світоглядних основ буття українського народу, пізнання сенсу, мети, завдань та засобів його консолідації, побудови національної держави і громадянського суспільства в Україні, важливо в найближчий час повернутися до розроблення, прийняття та реалізації Державної цільової програми «Українознавство» [40, 80].

У іншій публікації в журналі «Українознавство» Л. Токар продовжив започатковану ним рубрику «Науковий інструментарій українознавця». У стислій формі він подав визначення таких термінів і понять з українознавства, як «закономірності українознавства» та «функції українознавства» [39]. Структуруючи і даючи визначення закономірностей українознавства, учений зауважив, що процес їх осмислення, як і розвиток самої науки, не можна вважати завершеним. І все ж в основному вони уже визначені й стали основою наукових розробок українознавців.

Теоретико-методологічні розробки нового напрямку в українознавстві здійснюються, за визначенням Л. Токаря, на основі двох груп закономірностей. Перша аргументує підстави, визначає сенс, вказує на особливості та значення пізнання (самопізнання) об'єкта науки. Друга пов'язана з осмисленням тенденцій, формуванням механізмів, розкриттям змісту та напрямків розвитку самої науки як чинника пізнання (самопізнання) українського народу.

Перша група закономірностей: людське існування стає доцільним тільки на основі єдності знань про світ і самих себе; самопізнання є неодмінним чинником самовдосконалення і самореалізації людини, нації, народу; успіх в удосконаленні людини будь-чого починається із самоудосконалення; людина є продукт (синтез) усіх сфер буття. Кожна людина, нація, народ у своєму бутті виявляють особливості власної природи. Їх пізнання не може відбутися у відриві від природних основ буття. Кожному з них, крім загального, дано щось своє, особливе від Природи. І можна тільки радіти, коли нитка цієї даності ніде не переривається і не перетинає шляхи даності інших народів. Кожна людина, кожна нація і народ як соціальне явище є тим, що і як вони роблять, якими є їхнє виробництво, одяг і харчування, житло, система організації та управління суспільними процесами. Подолання обмежень на шляху розвитку людини, нації, народу можливе лише на основі розширення (зростання) їх свідомості (самосвідомості), удосконалення виробництва, системи організації та управління суспільними процесами на основі діючих законів. Свідомість і самосвідомість не можуть формуватися й розвиватися у відриві одна від одної та від процесу розвитку людського буття. Тільки пізнання й усвідомлення його законів може піднести людей до одного рівня розвитку, урівняти їх природні можливості й права у самореалізації.

Друга група закономірностей: постійне наближення предмета науки українознавства до об'єкта дослідження; органічна єдність процесу оптимізації пізнання (самопізнання) об'єкта науки і самоудосконалення її засобів, творення відповідного інструментарію процесу самопізнання; забезпечення єдності (збалансованості) двох протилежних тенденцій пізнання (самопізнання) – диференціації та інтеграції – рушійної сили становлення й розвитку українознавства як синтетичної науки; якісні переміни у процесі синтезу наукового знання про людину, націю і народ України: не тільки в межах однієї чи ряду дисциплін, які творять один комплекс наук (історичних, природничих, суспільних тощо), а синтез доробку всіх наук, які досліджують єдиний об'єкт.

Це, відповідно, передбачає посилення інтегративної ролі українознавства шляхом: перенесення ідей та уявлень від однієї галузі знання до іншої (особливо, коли це пов'язано з набуттям та утвердженням нових знань), виявленням невідомих раніше властивостей, осмисленням закономірностей; активне використання концептів, підходу методології та понятійно-термінологічного апарату, інших пізнавальних засобів українознавства галузевими (спеціальними) науками; зближення наук, що досліджують різні сфери та галузі прояву об'єкта і які раніше намагалися не виходити за межі своїх наукових предметів; творення загальної (українознавчої) методології розвитку всіх наук і навчальних дисциплін, які досліджують, вивчають і спрямовують свій доробок на удосконалення єдиного об'єкта; посилення розвитку технологій, що забезпечують взаємодію між українознавством і українознавчими науковими та навчальними дисциплінами, управлінням соціальними процесами [39, 103].

Л. Токар зауважує, що процес визначення й осмислення сутності функцій українознавства не може бути завершеним доти, доки відбувається розвиток об'єкта науки. Нині з'ясовано є визначальна роль таких функцій українознавства:

пізнавальна (самопізнання), світоглядна, інформативна, просвітницько-навчальна, виховна, порівняльна (ідентифікація й самоідентифікація). Ця частина функцій українознавчої науки направлена на самопізнання, самовдосконалення й самореалізацію об'єкта. Друга її частина, як і в будь-якій іншій соціальній системі, що розвивається, має свій керуючий центр і спрямована на забезпечення саморозвитку, уособлюється функціями: аналітичною, теоретико-методологічною, інтегруючо-синтезуючою та комунікативною [39, 104].

Отже, науково-дослідні розробки Л. Токаря з питань розвитку українознавчої науки в досліджуваній період стали досить вагомим внеском у теоретичну складову українознавства, і, що особливо важливо, вони мають практичну цінність для навчання кадрів вищої кваліфікації з українознавства, подальших розробок щодо розширення предметного поля українознавства.

Помітним явищем у сучасній українознавчій думці стали праці д.і.н., проф., провідного наукового співробітника відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Я. Калакури [3; 4]. Учений проаналізував надбання українознавства як інтегрованої та міждисциплінарної системи знань про Україну та українство за період 1991–2008 років, внесок НДІ українознавства та інших наукових інституцій у збагачення джерельної бази студій, оновлення їх методологічного інструментарію [3]. Я. Калакура зазначив, що під новітнім українознавством слід розуміти не механічну сукупність, а філософську цілісність знань про Україну та українство, отриманих у період після відновлення державної незалежності України, тобто протягом 1991–2008 років. Саме за цей час відбулася модерна інституалізація українознавства як інтегрованої, міждисциплінарної, системної науки, завершується методологічна переорієнтація пострадянських дослідників, формується якісно нова генерація молодих українознавців тощо.

Разом з тим, на думку Я. Калакури, необхідно й далі продовжувати опрацювання теоретичних, філософських та методологічних засад українознавства і на цій основі підняти теоретичний рівень усіх українознавчих досліджень. Особливо актуальним є опанування новітніми принципами комплексного і системного осмислення головного об'єкта пізнання – українського народу, самого феномена українськості. Під поняттям «українськість» учений розуміє «історично сформовану цілісність природних, світоглядно-духовних і ментальних рис українського народу, їх тяглість у просторово-часовому вимірі, здатність українства успадковувати, зберігати і примножувати свою самобутність, окремішність і неповторність» [3, 43–44].

Загальним висновком ґрунтовного наукового дослідження Я. Калакури «Новітнє українознавство в джерельному та історіографічному вимірах» є теза про те, що тільки опора на джерельне та історіографічне підґрунтя, послідовне дотримання теоретико-методологічних засад можуть забезпечити подальше підвищення суспільної та інтелектуальної ролі українознавства як інтегрованої системи знань про Україну та українство, як засобу пізнання і реалізації історичної місії української нації, захисту її інтересів. Я. Калакура переконаний: «Українознавство – це той інтелектуальний стрижень, навколо якого має сконсолідуватися все світове українство».

Іншу свою студію відомий науковець присвятив дослідженню такої досить актуальної проблеми теоретичного і прикладного українознавства, як сутність та шляхи формування українського патріотизму. Серед певних кіл «наукового світу» досі існує ставлення до патріотизму, який додає сили і насагу для написання українознавчих праць, як до критерію «ненауковості» того чи іншого дослідження. На противагу цій сентенції Я. Калакура переконливо доводить: «Український патріотизм – це не пасивно-споглядальне явище, а діяльна й активна позиція у ставленні до проблем свого народу, Батьківщини і держави. Він невіддільний від почуття громадянської відповідальності за долю країни, за її майбутнє» [4, 224].

Знаний учений, д.філос.н., проф., провідний науковий співробітник відділу філософсько-психологічних проблем українознавства М. Недюха у своїй аналітичній доповіді представницькому зібранню під час Міжнародної конференції 21–22 жовтня 2008 р. «Українознавство XXI ст.: нові вимоги, проблеми та методологія розвитку», що була опублікована у журналі «Українознавство» [34], висловив стурбованість тими новими викликами, ризиками і небезпеками, які постали за умов фактичної легітимізації та юридичного узаконення статусу українознавства як науки і навчальної дисципліни. Такі ризики зумовлюються, на думку вченого, двома групами факторів: внутрішніми – як визначальними і зовнішніми – як фоновими, до яких відноситься і глобальна фінансова криза.

М. Недюха стверджує, що в цьому сенсі на українознавство як науку покладається особлива місія. Адже адекватні відповіді на виклики сьогодення можна знайти лише на засадах врахування специфіки національного, його ідентифікації як українського в єдності трьох складових – соціальної істини, соціального позиціонування та соціального конструювання простору.

Основні ж соціальні ризики, що стосуються українознавчої науки, за М. Недюхою, належать до онтологічних, тобто таких, що відображають фактичну ситуацію, її актуальний стан. Сюди ж відносять парадигмальні ризики, що пов'язані з українознавством як парадигмою дослідження, де «працюють» (за визначенням дослідника) класичні, модерні та постмодерні теоретико-методологічні конструкти як засіб отримання нового знання, позиціонування та конструювання соціального простору. На думку М. Недюхи, врахування дії зазначених ризиків має знайти відображення у визначенні предмета українознавства як синтетичної науки, обґрунтування її статусу, структури, функцій, експансіоністських можливостей. До онтологічних учений відносить також ризики позиціонування, що пов'язуються з визначенням місця українознавства як науки в системі знання, що, у свою чергу, передбачає знаходження відповідей на такі питання: які науки утворюють теоретико-методологічний потенціал, постають засадничою підвалиною українознавства?; які галузі знання є однопорядковими, а які – похідними?; у чому має полягати сенс українознавства як засобу позиціонування у соціальному просторі та часі, його різних вимірах – національному, регіональному, європейському, світовому. Окремо дослідник висвітлює шляхи врахування подібних ризиків, їхньої локалізації, нейтралізації чи пом'якшення їх дії [34, 51].

Серед інших важливих публікацій виділяється ряд наукових праць, де розглядається науково-практичний компонент українознавства. Так, у статті наукового співробітника відділу національної культури О. Семенюченка досліджується поняття «світогляд». Автор робить висновок про те, що воно є базовим для українознавчої науки [36]. Привертають увагу оригінальні шляхи вирішення поставленого О. Семенюченком завдання, форма схематичного обґрунтування гіпотези тощо.

Науковець відділу української етнології О. Чирков зробив спробу встановити сутність зв'язку між фізичною антропологією (наукою про мінливість фізичного типу людини у часі та просторі, походження й еволюцію людини, нормальні варіації її фізичної будови, утворення людських рас) та українознавством [47]. За гіпотезою дослідника, антропологічне українознавство можна розглядати як окремий, самодостатній концентр українознавства. З огляду на предмет і за аналогією з іншими концентрами, його можна назвати «Україна – раса». При цьому цей концентр має виходити за межі питань антропології (фізичної) у її традиційному розумінні й охоплювати усі питання біологічної сутності української людності. Іншою його назвою, яка б давала змогу розглядати всі біологічні українознавчі питання, пов'язані з людиною як біосоціальною істотою, на думку О. Чиркова, є «Україна – популяція» [47, 49–50].

Науковий співробітник відділу філософсько-психологічних проблем українознавства О. Таровська у своїй праці [38] окреслила становлення теорії концентрів як основного чинника визначення предметного поля українознавства. Науковець стисло, але ґрунтовно висвітлює сутність взаємозв'язків і взаємозалежностей між основними універсальними українознавства («Україна – етнос», «Україна – мова», «Україна – природа», «Україна – історія», «Україна – держава», «Україна – нація», «Україна – культура», «Україна – доля» тощо), які сприяють цілісному сприйняттю світу через українознавство. На думку О. Таровської, концепція концентрів українознавства виходить за межі окремих наук і є достатньо загальною, щоб охоплювати дослідження багатьох типів явищ, що вивчаються різними дисциплінами. Саме вона і стала початком справді міждисциплінарних досліджень і в самому українознавстві, які бачилися не як звичайне механічне підсумовування процедур різних дисциплін (крає-, країно-, народо-, суспільствознавства тощо), а як їх спільна скоординована діяльність, заснована на єдиній дослідницькій програмі. Ця програма та методологічні принципи взаємного опосередкування зусиль різних наук стали

основною для створення нової українознавчої методології. Таким чином, теорія концентрів не лише окреслює предметне поле українознавства і його системність, а й дозволяє знайти відповіді на такі питання: які науки утворюють щодо українознавства своєрідний теоретико-методологічний фундамент і складають його засадничі підвалини?; які галузі знання є однопорядковими, а які – похідними? О. Таровська вважає, що відповіді на ці та інші питання дають можливість визначити місце українознавства як науки в системі наукового знання [38, 94].

Концентри українознавства є своєрідними підсистемами. Разом вони синтезують цілісне уявлення про Україну й українство. Глибше сутність окремих концентрів українознавства розглянули провідні науковці НДІУ, а їхні праці, в тому числі й ті, що опубліковані в 2008 р., мають велику практичну цінність. Такі публікації, як «Концепція «Мова як українознавство»: етапи становлення» (к.філол.н., зав. відділу «Мова як українознавство» А. Пономаренко) [35], «Проблеми дослідження української етнічної історії у контексті українознавства» (к.і.н., зав. відділу української етнології Ю. Фігурний) [44], «Національне письменство як художнє українознавство: ідеї, постаті, естетичні практики» (зав. відділу української літератури О. Хоменко) [46], «Українська народнописенна творчість в українознавстві» (зав. відділу національної культури В. Коротя-Ковальська) [33], «Свідомість Брама: Природничо-українознавча монографія» (к.б.н., зав. відділу природи і психології етносу В. Сніжко) [37] та інших, стали справжніми навчальними посібниками з багатьох сфер українознавства як науки, так і навчальної дисципліни.

А публікація в кінці 2008 р. колективної узагальнюючої монографії «Українці у світовій цивілізації і культурі» [43] містить теоретико-методологічні основи наступних книг, об'єднаних під цією назвою і запланованих до написання у НДІ українознавства. Автори монографії планували провести комплексне аналітичне дослідження та розгляд світоглядних, психологічних, етнічних та інноваційних чинників для вивчення та осмислення важливої ролі українського етносу у світовому часопросторі, розробити сучасну методику проведення і філософсько-психологічне підґрунтя даного дослідження [2; 22; 43]. Публікація розпочинається з ґрунтовної вступної частини «Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації і культурі» д.філол.н., проф. П. Кононенка (який, окрім цього, є співавтором кількох інших розділів книжки) та розділу «Джерельне та історіографічне підґрунтя новітнього українознавства з погляду методології» (д.і.н., проф. Я. Калакура). У інших розділах книги у стислій формі подано теоретичне обґрунтування запропонованої проблеми за концентрими: «Україна – природа, екологія» (к.б.н. В. Сніжко), «Археологія як складова частина українознавства» (д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України В. Баран), «Україна – етнос» (к.і.н. Ю. Фігурний), «Україна – мова» (д.філол.н., проф. С. Ермоленко), «Україна – нація – держава», «Україна – ментальність, доля», «Україна, світове українство – історична місія» (д.філол.н., проф. П. Кононенко), «Україна – культура» (к.філос.н., доц. Т. Кононенко, д.і.н., проф. В. Борисенко), «Українська художня словесність як концентр українознавства» (зав. від. О. Хоменко), «Україна в міжнародних відносинах» (зав. від. І. Пасемко). Майбутні томи міститимуть синтетичний виклад буття України й українців у світі від давнини до сьогодення і матимуть фундаментальне значення для науки українознавства. На нашу думку, перша книжка закладає необхідні підвалини для цього завдання.

Своєрідним практичним посібником із українознавства може слугувати праця к.і.н. Ю. Фігурного та к.і.н. О. Ярошинського «Світотчі українознавства» [45], яка знайомить із життєвим шляхом і науковим доробком видатних вітчизняних вчених-українознавців: П. Кононенка, В. Барана, Я. Калакури, С. Ермоленко і В. Шевченка.

Практичну цінність науково-теоретичної роботи НДІ українознавства працівники установи доводять щоденною навчально-методичною, початково-виховною, науково-організаційною діяльністю, багатьма видавничими проектами тощо.

Зокрема, під час Міжнародного конкурсу з українознавства (2008) для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів науковці НДІ українознавства мали можливість на практиці реалізувати свої теоретичні напрацювання. Метою конкурсу є виховання в учнів патріотизму, любові до Батьківщини, глибокої поваги до своєї держави, її історії, звичаїв і традицій, культури українського народу; виховання нової української людини, яка пізнає, вивчає та творить себе й новий український світ; формування в учнів знань про Україну та українство як органічну спільність із вселюдством, сприяння самореалізації кожної особистості та нації; утвердження українознавства як окремої навчальної дисципліни, популяризація української освіти в Україні та зарубіжжі із залученням інноваційних технологій [5; 6]. Конкурс проводився у два етапи. Перший з них передбачав написання учнями науково-дослідних робіт із українознавства відповідно до Положення про Міжнародний конкурс з українознавства, науково-практичні засади якого були розроблені науковцями НДІ українознавства. На конкурс надійшло 397 учнівських досліджень з України і зарубіжжя, а до другого етапу конкурсу було запрошено 191 учасника-автора науково-дослідних робіт. Усі конкурсанти 26–28 березня 2008 р. прибули до м. Києва в Науково-дослідний інститут українознавства, де було визначено переможців. Отже, участь школярів у Міжнародному конкурсі з українознавства стала для них можливістю проявити себе, розкрити свій творчий потенціал, поспілкуватися з однолітками з різних куточків України та зарубіжжя, з відомими вченими. Цей захід став успішним освітнім проектом НДІ українознавства, покликаним виховувати національну свідомість юних громадян України, сприяти формуванню творчої національної еліти [5; 160]. Протягом конкурсу науковці здійснили ряд наукових спостережень, апробували нові навчальні методики, зібрали певну кількість матеріалів для майбутніх досліджень.

Так, наприклад, аналіз учнівських науково-дослідних робіт та їх захистів, відповідей учнів на питання письмових конкурсних робіт, Інтернет-олімпіади з української мови (що проводилась у рамках Міжнародного конкурсу) дав змогу певним чином доопрацювати і внести корективи у розроблені науковими працівниками НДІУ програми з українознавства для загальноосвітніх закладів. Ці програми було згодом розглянуто і рекомендовано Міністерством освіти і науки України для викладання українознавства (варіативної складової навчального плану) в 2008–2009 навчальних роках у загальноосвітніх навчальних закладах. Програми з українознавства для 1–4 класів (автори: П. Кононенко, н.сп. Т. Присяжна), 5–12 класів (автори: д.філол.н., проф. П. Кононенко, зав. від. Л. Касян, н.сп. О. Семенюченко), а також «Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» (автори: д.філол.н., проф. П. Кононенко, зав. від. Л. Касян, н.сп. О. Семенюченко), «Програма навчальної дисципліни «Українознавство» для вищих навчальних закладів (за вимогами кредитно-модульної системи)» (автори: д.філол.н., проф. П. Кононенко, к.філол.н. А. Пономаренко) були опубліковані як в журналі «Українознавство» [17; 18; 24; 25], так і окремими виданнями в Українському агентстві інформації та друку «Рада» [19; 20; 26]. Тим самим вони стали доступними для усіх учителів та викладачів українознавства, працівників сфери освіти і науки.

Для слухачів курсів підвищення кваліфікації з українознавства, вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, методистів, студентів та викладачів вищих навчальних закладів призначаються також підготовлені в НДІ українознавства у 2008 р. такі науково-методичні посібники: «Українознавство: Програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти» (Укладачі: д.філол.н., проф. П. Кононенко, к.філос.н., доц. Т. Кононенко, к.філол.н. А. Пономаренко, к.і.н., доц. Л. Токар) [42], «Українознавство у навчально-виховному процесі: Основи методики викладання», «Практикум з українознавства» (автори: зав. від. Л. Касян, н.сп. О. Семенюченко) [7; 9] та ін.

Згадані програми і практики слугують наочною основою для ведення Науково-дослідним інститутом українознавства навчально-освітньої діяльності, зокрема курсів підвищення кваліфікації вчителів з українознавства та для дистанційного курсу з українознавства для слухачів освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст», студентів ВНЗ, аспірантів, вчителів гуманітарних дисциплін та бажаючих ознайомитись з українознавством.

Практична реалізація теоретичних надбань науковців НДІ українознавства у 2008 р. мала своє продовження також під час роботи Міжнародної конференції «Українознавство XXI ст.: нові вимоги, проблеми та методологія розвитку» 21–22 жовтня 2008 р., головним організатором якої був НДІУ. Виступи провідних науковців НДІ українознавства – д.філол.н., проф. П. Кононенка («Українознавство XXI століття: вимоги часу і проблеми методології»), д.і.н., проф. В. Барана («Українознавство й етногенез українського народу»), д.філол.н., проф. С. Ермоленко («Українознавчий аспект у різних галузях української лінгвістики»), к.філол.н. А. Пономаренко («Концепція «Мова як українознавство»: етапи становлення»), д.і.н., проф. В. Ідзя

(«Шляхи розвитку українознавства в РФ»), д.і.н., проф. Я. Калакура («Історіографічне та джерельне підґрунтя новітнього українознавства»), к.і.н., доц. Л. Токаря («Нові тенденції в суспільних процесах на початку XXI ст. та їх осмислення в українознавчих дослідженнях») та інших [41] – задали відповідний напрям для роботи більш ніж 300 представників наукової і освітньої громадськості з усіх регіонів України та інших країн. Обговорені під час конференції проблеми було відразу оформлено у вигляді ухвал і винесено на ширше обговорення у журналі «Українознавство» (2008, № 4), що має, крім паперового тиражу, ще й багатотисячну аудиторію у мережі Інтернет через електронну його версію.

Висвітлюючи складову наукової роботи НДІУ та її вплив на практику, не можна не згадати окремо публікацію «Великої ілюстрованої енциклопедії України», що з'явилася у результаті творчої співпраці науковців НДІ українознавства та видавництва «Махаон-Україна» [1]. Читачі вперше отримають так багато відомостей та фотоілюстрацій про свою Батьківщину в одній книжці. Д.філол.н., проф. П. Кононенко, д.і.н., проф. В. Борисенко, зав. від. В. Коротя-Ковальська, с.н.сп. М. Кононенко, н.сп. Л. Любарська, н.сп. С. Плачинда, к.і.н. О. Ярошинський та інші співробітники НДІУ у своїх нарисах намагалися розкрити образ України у всій її красі, розповісти про її підсоння, сповнену втрат і злетів славетну історію, творців її величчя – видатних людей багатьох поколінь українців, а також про її найцінніший здобуток – незнищені духовні скарби. Безумовно, вихід у світ такої енциклопедії став прямим наслідком теоретичних напрацювань, що здійснюються в НДІ українознавства.

Гарними посібниками з українознавства є періодичні видання Науково-дослідного інституту українознавства – журнал «Українознавство» та «Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства», головним редактором яких є академік П. Кононенко. У 2008 р. було опубліковано 4 номери журналу (№1. – 326 с.; №2. – 370 с.; №3. – 206 с.; №4. – 302 с.) та 4 томи Збірника (Т. XIX. – 512 с.; Т. XX. – 512 с.; Т. XXI. – 512 с.; Т. XXII. – 512 с.), де вміщено сумарно відповідно 232 і 199 статей на різноманітні українознавчі проблеми. Журнал «Українознавство» є доступним для огляду в мережі Інтернет і є лідером у щоденному відвідуванні серед інших Інтернет-ресурсів такого типу.

Більш повний аналіз наукових надбань НДІ українознавства, у тому числі й огляд більше ніж 500 окремих публікацій, що побачили світ у 2008 р., потребують окремого розгляду у зв'язку з обмеженням обсягів даної розвідки.

Підсумовуючи викладене, можна зробити ряд попередніх висновків щодо основних наукових результатів, досягнутих науковцями НДІ українознавства в процесі розроблення теоретико-методологічних проблем українознавства у 2008 р. Реалізація поставлених завдань привела до таких ключових результатів:

- поглиблено теоретичне обґрунтування сутності та етапів розвитку українознавчої науки (П. Кононенко);
- здійснено обґрунтування суспільної важливості науки пізнання (самопізнання) – українознавства (П. Кононенко, Я. Калакура, Л. Токаря);
- визначено сукупність заходів, які дозволяють у межах українознавчої наукової теорії на міждисциплінарному рівні осмислювати зміст наукових категорій (Т. Кононенко);
- дано наукове обґрунтування інструментарію українознавчих досліджень; розширено і поглиблено наявну категоріальну, термінологічну та понятійну базу українознавства, у т.ч. сформульовано зміст понять: закономірності українознавства, функції українознавства (Л. Токаря);
- окреслено джерельне та історіографічне підґрунтя новітнього українознавства з погляду методології (Я. Калакура);
- виділено ряд викликів, ризиків і небезпек, що супроводжують розвиток українознавства як науки і навчальної дисципліни на сучасному етапі його розвитку (М. Недюха);
- висловлено нові гіпотези щодо обґрунтування зв'язків українознавства з іншими науками (О. Семенюченко, О. Чирков);
- введено до наукового обігу нові дані, що стосуються теорії концентрів (О. Таровська, С. Єрмоленко, А. Пономаренко, Ю. Фігурний, В. Сніжко, О. Хоменко, В. Борисенко, В. Коротя-Ковальська та ін.);
- зроблено спробу виділення персонального внеску науковців у розвиток новітнього українознавства та впровадження його надбань у практичну сферу (Ю. Фігурний, О. Ярошинський).

Важливим результатом наукової роботи стало впровадження отриманих даних у практичну сферу: створення нових навчально-методичних програм, проведення конкурсів і конференцій, публікацій суспільно-важливих видань тощо.

Практичну цінність мають висловлені науковцями провідні ідеї їхніх досліджень. Серед решти оприлюднених науково обґрунтованих суджень, що стосуються досліджуваної тематики, вважаємо за потрібне виокремити кілька найсуттєвіших:

- 1) доля України, світового українства та українознавства є взаємозалежними, мають природну здатність до самовідтворювання (П. Кононенко);
- 2) як наукова система знань про Україну й українство українознавство може прогресувати лише за умов аналізу тенденцій власного розвитку (Т. Кононенко);
- 3) українознавство не є ідеологією і політикою у прямому їх значенні. Це наука. Але як наука про ціле – український народ і його країну, воно неминінно може і має стати основою структурування і наповнення змістом усіх складників цілого, в т.ч. й вироблення ідеології, стратегії, політики, напрямків та засобів дії (Л. Токаря);
- 4) українознавство за парадигмою дослідження – таке дослідження, де задіяні класичні, модерні та постмодерні теоретико-методологічні конструкції як засіб отримання нового знання, позиціонування та конструювання соціального простору (М. Недюха);
- 5) під новітнім українознавством слід розуміти не механічну сукупність, а філософську цілісність знань про Україну та українство, отриманих у період після відновлення державної незалежності України, тобто протягом 1991–2008 років (Я. Калакура);
- 6) ключове завдання українознавства: сприяння всебічному розвитку та піднесенню культури українського народу, гармонійному розвитку всіх його громадян та діяльності інтелектуальної патріотичної еліти (інтелігенції); мета Науково-дослідного інституту українознавства: наукове забезпечення завдань українознавства всіма можливими зусиллями (П. Кононенко).

Таким чином, аналіз наукового доробку вчених НДІ українознавства у 2008 р. дає можливість дійти висновку про те, що реалізація поставлених завдань сприяла:

- подальшій розробці та поглибленню концептуальних та теоретико-методологічних засад українознавства як науки і навчальної дисципліни;
- ширшій аргументації і доступності у формах розкриття механізмів самореалізації сутнісних основ науки самопізнання;
- взаємодії українознавства і спеціальних наукових дисциплін про українську людину та спільноту;
- більш активному усвідомленню українознавства як визначального чинника самопізнання та самотворення народу;
- творчому дослідженню його як цілісної наукової системи знань, головним завданням якої було, є і буде розроблення методології цілісного самопізнання, самотворення народу і в таких визначальних сферах його духовності, як наука, освіта, виховання.

Проведені дослідження матимуть важливе значення і певний соціальний ефект у духовній сфері: для формування національної свідомості української людини й української спільноти; визначення основних чинників і методології соціальної дії у самопізнанні й самореалізації українського народу, зокрема ролі національної ідеї та національних інтересів у цих процесах.

До перспективних напрямів подальших досліджень відносимо: відновлення усього ланцюжка розвитку наведених вище наукових теорій та гіпотез (від появи ідей до їх визнання); їхнього авторства (коли досвід практичного українознавства обіймає не тільки узагальнюючу працю педагогів та вчених, прізвища яких зазначені на текстах, а й теоретично-практичний синтез десятків вітчизняних і зарубіжних українотворців); ролі владних чинників на розвиток і суспільний статус українознавства, їх

значення для поширення та впровадження українознавства; висвітлення теоретико-практичних розробок і досліджень на основі експедиційного українознавства, здійснених на ґрунті освітньо-навчальної практики шкіл і ВНЗ; встановлення конкретних зв'язків між певними теоріями (тезами) та їх практичним впровадженням (програмами, ухвалами і т.п.) тощо.

Література

1. Велика ілюстрована енциклопедія України. – К.: Махаон-Україна, 2008. – 504 с.
2. Інформація про монографію // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 243.
3. Калакура Я. Новітнє українознавство в джерельному та історіографічному вимірах // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 40–44.
4. Калакура Я. Формування українського патріотизму: історичне та історіографічне підґрунтя // Українознавство. – 2008. – №2. – С. 222–225.
5. Касян Л. Міжнародний конкурс з українознавства – 2008 // Українознавство. – 2008. – №2. – С. 158–162.
6. Касян Л., Пасемко І. Підсумки Міжнародного конкурсу з українознавства (успішно складений іспит майбутньою українською елітою) // Українознавство. – 2008. – №3. – С. 48–51.
7. Касян Л., Семенюченко О. Практикум з українознавства [Для слухачів курсів підвищення кваліфікації з українознавства, вчителів ЗНЗ, методистів, студентів, викладачів ВНЗ]. – К.: НДІУ, 2008. – 80 с.
8. Касян Л., Семенюченко О. Стратегії реалізації навчально-виховних програм з українознавства в освітньому просторі // Українознавство. – 2008. – №3. – С. 68–72.
9. Касян Л., Семенюченко О. Українознавство у навчально-виховному процесі: Основи методики викладання: Науково-методичний посібник [Для слухачів курсів підвищення кваліфікації з українознавства, вчителів ЗНЗ, методистів, студентів, викладачів ВНЗ]. – К.: НДІУ, 2008. – 56 с.
10. Кононенко П. Етапи розвитку й самопізнання українського народу // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2008. – Т. XXII. – С. 281–288.
11. Кононенко П. Концепція національної системи освіти // Українознавство. – 2008. – №2. – С. 131–136.
12. Кононенко П. Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 10–30.
13. Кононенко П. Українська національна ідея. Проблема методології // Українознавство. – 2008. – №1. – С. 6–14; № 2. – С. 6–37.
14. Кононенко П. Українська національна ідея. Проблема методології // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2008. – Т. XIX. – С. 7–24; Т. XX. – С. 7–41; Т. XXI. – С. 24–32.
15. Кононенко П. Українська національна ідея. Проблема методології // Теорія та практика формування національної ідеї / Упоряд. і ред. О.К. Шевченко; за заг. ред. О.С. Власюка. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – С. 145–169.
16. Кононенко П. Українська національна ідея. Проблема методології. – К.: НДІУ, 2008. – 148 с.
17. Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» // Українознавство. – 2008. – №1. – С. 171–182; № 2. – С. 73–84.
18. Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавство» (5 – 12 класи) // Українознавство. – 2008. – №2. – С. 103–121.
19. Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Українознавство: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (5–12 класи). – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – 56 с.
20. Кононенко П., Касян Л., Семенюченко О. Українотворець: Програма виховання дітей дошкільного віку. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – 28 с.
21. Кононенко П., Кононенко Т. Концепційні основи програми національно-державницького виховання // Українознавство. – 2008. – №2. – С. 137–157.
22. Кононенко П., Кононенко Т. План-проспект наукового дослідження та видання «Українська земля і люди. Українці в світовій цивілізації і культурі» // Українознавство. – 2008. – №2. – С. 69–72.
23. Кононенко П., Кононенко Т. Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. – К.: НДІУ, 2008. – 40 с.
24. Кононенко П., Пономаренко А. Програма навчальної дисципліни «Українознавство» для вищих навчальних закладів (за вимогами кредитно-модульної системи) // Українознавство. – 2008. – №2. – С. 122–130.
25. Кононенко П., Присяжна Т. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавство» (1–4 класи) // Українознавство. – 2008. – №2. – С. 85–102.
26. Кононенко П., Присяжна Т. Українознавство: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (1–4 класи). – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – 48 с.
27. Кононенко Т. «Парадигмальний вимір» українознавчої науки // Українознавство. – 2008. – №3. – С. 28–31.
28. Кононенко Т. Народно-звичаєві обрії філософії Г. Сковороди. Філософія УКРАЇНИ. Вступ до методології українознавства. – К.: НДІУ, 2008. – 174 с.
29. Кононенко Т. Парадигмальні виміри змісту понять «теорія» та «концепція» в українознавчій науці // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2008. – Т. XXII. – С. 34–45.
30. Кононенко Т. Парадигмальні виміри українознавчої наукової концепції // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 126–131.
31. Кононенко Т. Поняття «вимір» в методологічному арсеналі українознавчого наукового дослідження // Українознавство. – 2008. – №2. – С. 236–241.
32. Кононенко Т., Дідух Л., Терлецький В., Таровська О., Мартинюк А. Українознавство ХХІ століття – філософія нового, відкриття та винахідництва // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 132–140.
33. Коротя-Ковальська В. Українська народнописанна творчість в українознавстві. – К.: НДІУ, 2008. – 254 с.
34. Недюха М. Ризики вітчизняного освітнього простору // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 51–52.
35. Пономаренко А. Концепція «Мова як українознавство»: етапи становлення // Українознавство. – 2008. – №1. – С. 205–209.
36. Семенюченко О. «Світогляд» як українознавче базове поняття // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 156–160.
37. Сніжко В. Свідомості Брама: Природничо-українознавча монографія. – К.: Планета-Медія, 2008. – 352 с.
38. Таровська О. Теорія центрів – основний чинник визначення предметного поля українознавства як науки // Українознавство. – 2008. – №1. – С. 91–94.
39. Токар Л. Науковий інструментарій українознавця: Закономірності українознавства; Функції українознавства // Українознавство. – 2008. – №1. – С. 103–104.
40. Токар Л. Нові тенденції в суспільних процесах на початку ХХІ століття та їх осмислення в українознавчих дослідженнях // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 76–80.
41. Українознавство ХХІ ст.: нові вимоги, проблеми та методологія розвитку: Програма Міжнародної конференції (21–22 жовтня 2008 р., м. Київ). – К., 2008. – 56 с.
42. Українознавство: Програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти / Укл.: П.П. Кононенко, Т.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, Л.К. Токар. – К.: НДІУ, 2008. – 44 с.

43. Українці у світовій цивілізації і культурі. Колективна українознавча монографія / П.П. Кононенко (кер. проекту) та ін. – К.: НДІУ, 2008. – 400 с.
44. Фігурний Ю. Проблеми дослідження української етнічної історії у контексті українознавства // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 70–76.
45. Фігурний Ю., Ярошинський О. Світочі українознавства. – К.: НДІУ, 2008. – 146 с.
46. Хоменко О. Національне письменство як художнє українознавство: ідеї, постаті, естетичні практики. – К.: НДІУ, 2008. – 528 с.
47. Чирков О. Сутність зв'язку між антропологією (фізичною антропологією) та українознавством // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2008. – Т. XXII. – С. 46–50.
48. Шкрібляк П. 15-річчя наукової установи на Гуцульщині: основні аспекти роботи // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 290–293.

Ярошинський Олег

Журналу «Українознавство» – 10 років!

«Українознавство» – науковий, суспільно-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал, який уже 10 років успішно функціонує в медійному просторі України. Періодичне видання має свою постійну аудиторію – широкі інтелегентські кола, студентську молодь – і дедалі активніше привертає до себе увагу громадськості. Він добре відомий у різних кутках України й за межами нашої держави, оскільки прагне якомога масштабніше висвітлювати актуальні проблеми українознавства, суспільного й політичного життя, української культури, науки й освіти, залучати до співпраці авторитетних дослідників, зокрема і з зарубіжжя.

Виходить журнал чотири рази на рік, його засновником і видавцем є Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України (з серпня 2009 року – Національний науково-дослідний інститут українознавства). Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації було видано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України 13 січня 2001 року (серія КВ № 4863).

Головний редактор журналу – доктор філологічних наук, професор, академік, лауреат Міжнародної премії ім. Й.Г. Гердера директор ННДІУ Петро Кононенко. Фактично П.Кононенко був ініціатором й натхненником нового періодичного часопису, що, у свою чергу, мав стати публічною трибуною та дискусійним майданчиком для науковців Інституту українознавства на новому етапі його розвитку (у 2000 р. було утворено Науково-дослідний інститут українознавства МОН України на базі Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

Свою наукову і громадську позицію щодо програмних засад журналу «Українознавство» вчений виклав у статті «Українознавство третього тисячоліття», яка відкривала число 1 часопису. Зокрема, він наголосив: «Журнал «Українознавство» виходить у світ на межі тисячоліть. На межі, що відділяє десятиліття бездержавності й рабства від доби великих надій та сподівань на відродження України як правової, демократичної, соборної, суверенної держави та на розквіт великої нації, призначеної самою Природою на здійснення тільки їй наперед визначеної високої загальнолюдської місії» [1, 4]. Також П.Кононенко накреслив редакційну політику щодо дослідження концептуальних засад українознавства як цілісної та інтегративної системи наукових знань і навчальної дисципліни: «Журнал «Українознавство» є спадкоємцем не тільки однойменного вісника 90-х років ХХ ст., а й ЛНВ Наукового товариства імені Шевченка 90-х років ХІХ ст.: відповідно до предмета дослідження – Україна, світове українство, українознавство у їхній часопросторовій генезі, – він буде відбивати не лише синтез українознавчих наук у їхній універсальній цілісності та системності, а й українознавчі сфери буття та життєвості. Це означає, що будуть друкуватися матеріали фундаментальних досліджень і гіпотези, версії, полемічні трактати; напрацювання у сферах джерелознавства й археології, найхарактерніші набутки літератури і мистецтва; напрями практичного втілення українознавства в заклади виховання й освіти; плани, наслідки роботи вітчизняних і зарубіжних українознавчих центрів. Разом з цим наголосимо: розширення меж українознавчих публікацій – це веління часу, але й воно – не стільки мета, скільки засіб, один із шляхів до головної мети. Та мета – новий якісний рівень українознавства у всіх його сутностях і формах. З огляду на це особлива увага буде приділятися розробці історико-теоретичних, методологічних проблем... Маємо відштовхуватися від вимог ХХІ століття: науці – науковий метод. У світлі цієї вимоги маємо дослідити й висвітлити історію українознавства: у її корінні; вітчизняних і зарубіжних джерелах; у характерних рисах етапів і шкіль; бодай у найяскравіших постатях світочів українознавства – і на цій основі скристалізувати найголовніші принципи подальшого розвитку науки. Цілком зрозуміло, що найпершою вимогою тут буде збір та аналіз джерел і документів ... Потрібні кооперація й координація зусиль фахівців, науково-системний метод і вивчення, й аналізу, й інтерпретації. А для нас – розуміння: українознавство не претендує ні на заміника, ні на дублера історії, мовознавства, природознавства, культурології, філософії і психології, релігієзнавства, політології тощо. Воно – синтез та інтегратор досліджень і відкриттів усіх наук, котрі займаються Україною й світовим українством, як і його мета – дати цілісний образ України в усіх гранях та часопросторових вимірах її буття й перспектив. Тому журнал публікуватиме дослідження, що розкриватимуть не сутності й проблеми фольклору етнології, мовознавства, літературознавства, мистецтва й культурознавства... як окремих наук і чинників буття та поступу, зокрема в проблемах їхнього внутрішнього розвитку, а роль фольклору, етнології й етнографії, мови, культури... як форм українознавства» [1, 8–9]. І підсумовуючи все вище сказане, головний редактор наголосував: «З якомога повнішої системи окремих фактів, подій, історичних особистостей давньої і сучасної історії, на засадах аналізу причин і наслідків важливих тенденцій розвитку суспільства, нації, держави, мови, культури, політичної і правової системи, характеру й наслідків взаємодії людини, роду, етносу і природи, суспільства, людини й мови, цивілізації і культури, внутрішніх і міжнародних інтересів, самосвідомості, ментальності, психіки, долі й історичної місії створити цілісний образ Українського світу, щоб, пізнавши його, творити в світлі найгуманістичніших ідеалів, – таке завдання українознавства» [1, 9].

Інтелектуальну підтримку журналу, фаховий добір і належну якість матеріалу для опублікування забезпечують редакційна колегія й видавнича рада, до складу яких входять авторитетні українські вчені.

2011 рік – ювілейний для журналу «Українознавство».

Перший випуск видання позначався як «Число 1» і мав назву «Українознавство: науково-популярний, суспільно-політичний, культурно-мистецький журнал». Проте вже від числа 1–2 2002 р. й дотепер на обкладинці журналу значиться така назва: «Українознавство: науковий, суспільно-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал». У 2006 р. слово «число» у позначенні нумерації журналу було замінено на «номер». В окремих випусках у круглих дужках писалася загальна кількість опублікованих чисел (номерів). За десять років роботи редакції вийшло 37 номерів журналу у 33 випусках (деякі числа журналу були спарені):

2001. – Число 1. – 186 с.

2002. – Число 1–2. – 312 с.; Число 3. – 287 с.; Число 4. – 300 с.

2003. – Число 1 (6). – 286 с.; Число 2–3 (7–8). – 308 с.; Число 4 (9). – 450 с.

2004. – Число 1–2. – 476 с.; Число 3–4. – 386 с.

2005. – Число 1. – 288 с.; Число 2. – 206 с.; Число 3. – 292 с.; Число 4. – 331 с.

2006. – № 1. – 325 с.; № 2. – 367 с.; № 3. – 336 с.; № 4. – 391 с.

2007. – № 1. – 344 с.; № 2. – 387 с.; № 3. – 241 с.; № 4. – 331 с.

2008. – № 1. – 326 с.; № 2. – 370 с.; № 3. – 206 с.; № 4. – 302 с.

2009. – № 1. – 314 с.; № 2. – 322 с.; № 3. – 339 с.; № 4. – 328 с.

2010. – № 1 (34). – 283 с.; № 2 (35). – 280 с.; № 3 (36). – 282 с.; № 4 (37). – 352 с.

За 10 років свого виходу у світ журнал «Українознавство» певним чином розвивався. Обсяг журналу від номера до номера був різним: від 186 сторінок у 2001 р. – до 476 сторінок у 2004 р. Хочемо зазначити, що десятирічна підбірка журналу досить значних розмірів: налічує 10534 повноформатних сторінок та має вагу близько 22 кг (!). Кожен номер має обкладинку усталеного дизайну, ілюструється фотографіями. У підготовці журналу ННДІ українознавства співпрацював із кількома видавничо-поліграфічними підприємствами, але, починаючи з 2005 р., друкарські послуги надає Українське агентство інформації та друку «Рада». ННДІ українознавства виготовляє макет видання. Над цим завданням працює спеціально створена редакція журналу «Українознавство».

Як правило, кожний номер журналу «Українознавство» відкривається колонкою головного редактора, в якій професор П.Кононенко окреслює концептуальні моменти розвитку українознавства та висвітлення його здобутків у журналі. Традиційні рубрики (розділи) журналу: «Людина і її справа», «Парадигми сучасної науки. Міждисциплінарні дослідження», «Історія. Теорія. Методологія», «Освіта», «Мова і майбутнє України», «Українська суспільно-політична думка», «Українська національна культура», «Україна – етнос», «Україна і світ», «Рецензії, презентації». У різний час з'являлися й такі розділи: «Історія мови», «Українознавство в системі освіти», «Українознавство в освітньому процесі», «Освітні технології», «Україна і світове товариство», «Україна і світове українознавство», «Експедиційне українознавство», «Рецензії і відгуки», «Пам'ять історії», «Творчість молодих», «Підсумки року», «Екологія і психологія етносу», «Презентації. Конкурси», «Народні традиції», «Хроніка», «Світочи», «Міжнародні меридіани», «Події. Імена», «Люди. Події. Факти», «Наші сучасники», «У царині освіти і науки», «На своїх широтах», «Образ України», «Дискусії. Версії», «Джерелознавство» та ін.

Дописувачі журналу – науковці, педагоги, письменники, журналісти, краєзнавці з усієї України й закордону. Слід зауважити, що журнал завжди був відкритий до співпраці з різними віковими групами авторів, їхні статті відповідали концепції видання, проте обов'язково автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу. Тираж журналу розсилається в провідні бібліотеки України та зарубіжжя. Крім того, журнал можна передплатити в ДП «Преса» за підписним індексом 91509.

Неодноразово журнал «Українознавство» визнавався Вищою атестаційною комісією України фаховим. Так, відповідно до Постанови президії ВАК від 10 грудня 2003 р. наукові статті, опубліковані в журналі «Українознавство», зараховувались як фахові в галузі історичних і філософських наук. Постанови президії ВАК України від 8 липня 2009 р. та 6 жовтня 2010 р. знову підтвердили цей високий статус. А Постановою президії від 1 липня 2010 р. було визнано «ваківськими» статті журналу з філологічних наук (мовознавства). Це стало високою оцінкою і якості друкованих наукових матеріалів, і видання в цілому.

Паперовий варіант журналу «Українознавство» став основою для створення інтернет-версії журналу й формування електронного наукового фахового видання «Українознавство», що має постійну адресу у всесвітній мережі: www.ualogos.kiev.ua.

Так, через 10 років після свого фактичного заснування «Українознавство» живе, набирається сили, чесно працює для свого народу й успішно долає міждержавні кордони: вирушає в близьке і далеке зарубіжжя – Росію, Білорусь, Молдову, Польщу, Болгарію, Францію, Німеччину, Бразилію, Австралію, Канаду, США, Японію та ін. Тому можна солідаризуватися із думкою дослідника Юрія Фігурного, що матеріали, які друкуються в журналі «Українознавство», не тільки допомагають розвивати новітнє українознавство, але й сприяють послідовному розвитку українського націєдержавотворчого процесу в XXI ст. [3].

Література

1. Кононенко П. Українознавство третього тисячоліття // Українознавство. – 2001. – Число 1. – С. 4–9.
2. Фігурний Ю. Українознавство – наукове підґрунтя, ідеологічний стрижень Української Самостійної Соборної Держави та сучасної української політичної нації (до виходу в світ бібліографічного покажчика до журналу «Українознавство» (2001–2004 рр.) / Упорядники П.П. Кононенко, О.Б. Ярошинський, А.Ю. Пономаренко) // Українознавство. – 2005. – Число 3. – С. 272–276.
3. Фігурний Ю. Часопис «Українознавство» (2001–2006) – яскравий зразок сучасного фахового наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського, педагогічного видання для вчених, освітян, студентів і всіх небайдужих громадян незалежної України // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 320–324.

РОЗДІЛ IV РЕЦЕНЗІЇ НА НАУКОВІ ПРАЦІ ЮВІЛЯРА

Ідзьо Віктор

Рецензія на книгу П.П. Кононенка «Українознавство»

Підручник академіка Петра Кононенка «Українознавство» для вищих навчальних закладів, який опублікований у видавництві «Міленіум» (Київ – 2006), є новітнім проявом наукового дослідження, прикладом для всього українознавчого наукового простору в епоху демократизації Української держави після Помаранчевої революції.

Апробація підручника вже дала позитивний результат у практиці науковців Українського університету м. Москви (УУМ) та в середовищі українознавчих осередків у Росії, в регіональних представництвах Українського університету. Дане дослідження змусило вчених УУМ відновити наукову працю із систематизації та вивчення і впровадження українознавства в Росії.

На основі підручника «Українознавство» було переглянute структурування, методологія відділу українознавства УУМ, зокрема розпочата науково-освітня робота з обговорення підручника в Росії.

Враховуючи аспекти українознавчої освіти в українській діаспорі та науково-освітні напрацювання світової української діаспори, автор підручника «Українознавство» організував текст згідно з історико-філологічними стандартами, нормами подання бібліографічного, методологічного й інших видів аналізу на глибоконаукових традиціях. У книзі яскраво розкрито наукові основи українознавчої проблематики, методології, аналізу історії, літератури, об'єкта і предмета дослідження. Рівень опрацювання зазначеного історико-філологічного блоку відповідає всім параметрам сучасних наукових досліджень.

Написанню підручника передувала багаторічна пошукова праця, вивчення численних розпорошених і несистематизованих фактів. Робота ускладнювалася тим, що більша частина джерел знаходиться в архівах, періодиці десятків міст України та на території країн, де проживає світова українська діаспора. Залучення унікальних бібліографічних матеріалів, автентичних документів, якими насичений підручник «Українознавство», дало змогу відтворити естетичний і вербальний смак буття українства, який ми черпаємо з українознавства.

Підручнику характерне глибоке відчуття українського світового українознавчо-освітнього процесу, реанімація пам'яті про цілі пласти української історії та літератури не лише вітчизняних, але й наукових та громадських кіл української світової діаспори. Введення його у науково-освітній обіг заповнює суттєві прогалини історичного вакууму в охопленому історико-літературному та культурному процесі. Слід наголосити, що автор прискіплює переглядає всі українознавчі та науково-освітні масиви у Польщі, Німеччині, Франції, США, Канаді та Росії.

На перший погляд, структурування дослідження за розділами видається складним, але, глибше занурившись у проблематику підручника, усвідомлюєш, що воно абсолютно логічне, враховуючи, що об'єм наукового матеріалу тут перевищує ВАКівські нормативи відносно підручника такого типу вдвічі.

Підручник «Українознавство» синхронно аналізує історичну, літературну та мовну спадщину українців, розгортає її у загальноєвропейському і світовому аспектах.

Аналізуючи великий масив історичних фактів, академік П.Кононенко ламає «табу» закритих тем у багатьох напрямках, відкриває нові горизонти для досліджень українознавства та його викладання як в Україні, так і в науково-освітніх закладах світової української діаспори, зокрема в українській діаспорі в Росії.

Слід наголосити, що підручник «Українознавство» має у своїй основі масивний історичний та бібліографічний матеріал, поданий як нова система розвитку науки і освіти, зокрема в українській діаспорі в Росії. В ньому зібраний науковий фактаж, який уже зараз виконує дидактичну і підручникову функцію стосовно навчального курсу з українознавства в Українському університеті м. Москви та інших науково-освітніх закладах української світової діаспори.

Підручник «Українознавство» апробувався на кафедрі українознавства факультету прикладної лінгвістики університету «Львівський Ставропігійон», де відзначався практичний внесок автора у розбудову сучасної моделі українознавства, що узгоджена з європейським досвідом. Це – приклад для українознавчих науково-освітніх закладів світової української діаспори.

Слід відзначити принциповий висновок, який робить автор: українознавство – це самоорганізація освіти на принципах науковості. Це матеріально-духовна база, яка закладена для України і світової української діаспори.

Підручник академіка Петра Кононенка «Українознавство» відповідає всім науковим вимогам і має високий рівень наукового викладу. Його розділи чітко й логічно структуровані, мають солідний масив бібліографії. Він цілком може бути базовим для вивчення українознавства і в Україні, і у світовій українській діаспорі, у тому числі і в Росії. Тому ця праця повинна поширитися в системі українознавчих кафедр як в Україні, так і в науково-освітніх закладах світової української діаспори.

Кожолянко Георгій

Розвиток і практика впровадження в життя української національної ідеї (Рецензія на книгу П. П. Кононенка «Національна ідея, нація, націоналізм». – К.: Міленіум, 2006. – 358 с.)

Проблеми визначення сутності нації та націоналізму, ролі національної ідеї у житті народу протягом минулого століття і на початку нинішнього були і залишаються важливими історико-філософськими проблемами, над якими працюють науковці у різних країнах світу.

У 2006 р. опублікована монографія відомого українського вченого, академіка, директора Інституту українознавства МОН України Петра Кононенка «Національна ідея, нація, націоналізм».

У зверненні до читача на початку книги автор зазначає, що національна ідея, нація, націоналізм – феномени, які існують сотні років, але викликали й викликають суперечки та полеміку щодо змісту історично зафіксованих реальностей та їх перспектив. Наводяться висловлювання відомих учених світу (Ю.Каменка, Р.Брубейкера, П.Альтера) про розуміння і роль націоналізму в європейській та світовій історії.

П.Кононенко зазначає, що в нашій країні ставлення до націоналізму було різним і мінливим. На початку радянської (совітської) епохи спостерігалась всяляка підтримка розвитку національного, яка змінилась у 30-х роках ХХ ст. розгромом «українського ренесансу». З того часу навіть займатись дослідженням проблем національного розвитку було заборонено в Академії наук, а національне питання дозволялось «вивчати» лише призначеним комуністичною партією «вченим».

Автор монографії відзначає, що вже у XVII ст. відбулося закоріння наукових теорій з даної проблематики, яка у XIX ст. дістає об'єктивне вираження. У середині XVII ст. Україна втрачає державність, відповідно і національну ідентичність, інтелігенцію, ідеологію, національну орієнтацію. Дух Великої руїни протягом кількох століть заповнює освіту, науку, публіцистику. Формуються ідеї бездержавності, безнаціональності українського суспільства, його психічної вторинності та меншовартісності, приреченості вічно бути додатком до чужих імперій та націй. Вказується на те, що російський царизм офіційно здійснював тотальну денационалізацію, готував для України похоронні реквієми.

Але надії і прагнення царизму були передчасними. Уже в 60-х роках XIX ст. зазвучали відомі слова: «Ще не вмерла Україна!», а в кінці XIX ст. Іван Франко підкреслив: «І не вмерла, і не вмере!», – вказуючи далі, що необхідно «не ридати, а здобувати хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі!».

Далі, розглядаючи проблему історизму у висвітленні питання націоналізму в Україні, П.Кононенко вказує, що ці питання науково ставилися з початку XX ст. у працях Ю.Бачинського, М.Міхновського, І.Франка, М.Грушевського, Д.Донцова. Разом з тим з формуванням Радянського Союзу розроблялась та нав'язувалась ідеологія класової і комуністичної партійності. Національну проблему стали трактувати як неіснуючу або ворожу. Проголошувалось, що в кожній нації є дві нації та дві національні культури: експлуататорів і демократична, народна. Вказувалось, що в СРСР створено єдиний економічний простір, а відповідно і фундаменти єдиної нації. Тому відкрито проголошувалось, що комуністи ведуть рішучу боротьбу з націоналізмом.

З 90-х років XX ст. й на початку XXI ст. постало завдання науково розібратись у питанні витоків і природи націоналізму. Науковці констатують, що національні гени виявилися ще до монархічних імперій, на зорі формування перших держав. Потім, з формуванням плеємінної свідомості, – як протонаціоналізм чи місцевий патріотизм проявився у час імперій, династичних монархій, міст-держав, що у певних народів міг стати формою національної свідомості.

У монографії наводяться приклади з історії єврейського націоналізму, коли євреї вибрали символом своєї політичної єдності та свого національного призначення ідею Єгови, свого власного Бога, і, таким чином, підійшли до сучасного націоналізму набагато ближче, ніж більшість народів тодішнього (Стародавнього) світу. Приклади з історії в'єтнамського, корейського, китайського народів, стародавніх греків показують, що у той далекий від нас час у цих народів розрізняли „своїх” і „чужих”, що було проявом національної свідомості.

На підтвердження цих висновків П.Кононенка можна пригадати висловлювання нашого земляка, вихідця з Північного Причорномор'я, Анахарсіса (жив у VI ст. до н.е.), який критикував еллінів у одному з листів за те, що вони люблять товари, які надходять у Грецію з-поза меж країни, але зневажають інші сусідні народи за те, що ті не розмовляють еллінською мовою. Власне, уже за кілька століть до н.е., як бачимо, мова виступала тим чинником, який суттєво відрізняв один народ від іншого, і різниця між народами бачилась у наявності однієї зі складових нації – мови.

Важливим є питання визначення сутності нації та націоналізму, на що звертається увага в монографії. Найперше, зазначається, що є багато різних визначень сутності нації: від пояснення, що нації – це форми людських спільнот, до змішування розуміння нації з расою. Автор монографії зазначає, що вирішити це питання можна тільки тоді, коли ми доберемося до істини. У своїй праці він і намагається знайти істину. Для цього проведено аналіз розвитку народів від кінця Римської імперії та розпаду імперії Карла Великого (тобто з IX ст.). При цьому звернуто увагу на релігію і мову, які відіграли особливу роль у виникненні і роз'єднанні народів.

Простежуючи певні теорії походження народів (Е.Ренана, Ш.Моррасса, Й.Гердера, Й.Фіхте та ін.), П.Кононенко виклав точки зору відомих європейських філософів щодо мови як чинника формування й існування нації та необхідності національного самоусвідомлення. Наведено показовий приклад з історії, коли, за подібних українським умов, Італія часу Джузеппе Мадзіні (довгий час провінція імперії, гучна слава в минулому і невизначені перспективи, відсутність власного образу та ідеалу) була повернута на шлях національного самоусвідомлення. У маніфесті Д.Мадзіні серед іншого зазначалося: „Без Країни у вас немає ні імені, ні прикмет, ні голосу, ані прав чи доступу як братів до товариства народів, Ви байстрюки Людства... Не відволікайтеся ідеєю поліпшення матеріальних умов, поки спершу не вирішите національного питання... Перед приєднанням до націй, які складають Людство, ми повинні, далєбї, існувати як Нація. Ніякого об'єднання не може бути, окрім як серед рівних”.

Як важливо, щоб ці слова були почуті сьогодні українською елітою, яка прагне увійти в європейське співтовариство! Італійська еліта почула свого проводиря і з філософією націоналізму очолила народ, який переміг, і з Італії-колонії світ здобув могутню культурну європейську країну.

Розглядається в книзі проблема еволюції етносів у нації. Зазначається, що ідея нації еволюціонувала довгі віки, але у XVI–XVII ст. матеріалізувалась у перші національно-демократичні республіки – Англію, Нідерланди, Україну. Також автором книги виділено різні форми націоналізму за формотворчими чинниками та призначенням націоналізму: демократично-ліберальний (гармонізація взаємин кореневих націй з представниками інших етносів – за теоріями Й.Гердера, Й.Фіхте, А.Міцкевича, Ф.Палацького), інтегральний (гегемонія певних націй – „месій”: Німеччина, Англія, Італія, Румунія, Бельгія, Іспанія) і реформаторський (генерація зусиль етносів, спрямованих на піднесення політичної, державної та національної свідомості: Японія, Туреччина, Китай). Тут же дається пояснення, чому спостерігалось відповідне ставлення до націоналізму в різних країнах, у тому числі й в Україні.

При цьому наводяться приклади писемних джерел часу Київської Русі – „Літопису Аскольда” (де підкреслюється могутність Київської великокнязівської держави, наявність прекрасної руської мови та писемності ще до появи Кирила та Мефодія на Русі, розвиненої релігії – язичництва), „Повісті минулих літ” – відомої третьої редакції-копії, пристосованої до часу у два століття пізніше після часу „Літопису Аскольда”. Останнє дало можливість у майбутньому здійснювати досить вільне поводження з текстом та фальсифікацію подій і обставин стосовно часу Київської Русі.

Вказуються у книзі етапи змін, які здійснювались у наступні століття (прихід Романових на московський престол із знищенням стародруків та спроби доведення „законності” нової династії на престол шляхом прив'язки московських князів від київських монархів, проголошення Петром I Московщини Росією з відповідним привласненням своєї держави праукраїнського імені). Згадано тут і про започаткування при Катерині II багатотомної „Истории государства российской”, де замість України значиться „малая Россия” як провінція, подібно до Ліфляндії і Фінляндії із зазначенням, що потрібно зробити так, „щоб вони обрусіли і перестали би дивитися, як вовки у лісі”. Також згадується відома концепція М.Погодіна, що у Києві жили „великороси”, а українці в особі білих хорватів поселились тут лише після відходу „великоросів” під тиском монголо-татар на північ. Відповідно вся спадщина Київської Русі повинна належати Московщині, а далі – Росії. Але при цьому замовчувалось, що в той час не те що росіян, а й московців ще не існувало взагалі. На абсурдність цієї теорії вказував ще у XIX ст. український історик та етнограф М.Максимович.

У цій частині книги аналізується і політика російського царизму щодо розробки та пропагування ідеї слов'янофільства, кінцевою метою якої було об'єднання під владою Росії не тільки українців, білорусів, а й інших державних народів: поляків, чехів, сербів, хорватів, словаків.

У монографії підкреслюється важливе значення наукових теорій та практики у суспільно-політичному відродженні. П.Кононенко пише: „Велике життя потребує великої енергії волі: для етносу – це енергія й воля самоусвідомлення та самореалізації, формування своєї самосвідомості в ідею-філософію незнищеної єдності всіх членів суспільства задля великої життєвої мети.

Історія засвідчує: такого роду ідея-філософія в життєздатних народів та харизматичних етносів формується віками й кристалізується у національну ідею. Ідея структурує націю. Нація свою життєву волю й мету теоретично й практично виражає в націоналізмі”. Автор констатує, що лише частина українців невтомно бореться, шукаючи дорогу до істини і високої мети. Інша частина живе сумою міфів і фальсифікацій. Ще частина – рослинним життям: врятує інстинкт – добре, не врятує – буде, що буде.

Аналізується у книзі питання приналежності й значення трипільської культури. Поряд з обґрунтованою критикою офіційної позиції Інституту археології НАН України щодо характеру й належності цієї культури вказується, що ставлення до трипільської культури визначає ставлення й до інших етапів та форм світової цивілізації, а тим самим і до українського етногенезу.

Відзначається епохальне значення для українців давніх писаних джерел з історичного і культурного розвитку українців – „Велесової книги” та „Літопису Аскольда”. Підкреслено, що обидва твори відображають події I тисячоліття з певною

передісторію. „Велесову книгу” П.Кононенко бачить як протолітопис Буття і Свідомості праукраїнців, а відповідно – і зародження та формування їхньої етнонаціональної ідеї.

„Літопис Аскольда”, зазначається, продовжує хронологічно та ідейно-філософськи „Велесову книгу”. Написаний за правління князя Аскольда, він відбиває час, коли здійснювались знаменні походи до столиці Візантії, яка змушена була укласти вигідні для Русі угоди про дружні взаємини та зобов’язувалась сплачувати Київській державі данину. У цьому літописі простежуються обставини й результати прийняття Аскольдом християнства на власній території, у Херсонесі.

П.Кононенко зазначає, що у „Літописі Аскольда” є матеріали про те, що праукраїнці уже за правління Кия спілкувалися із сусідами різних частин світу від заходу до сходу і від півдня до півночі, а місто Київ розміщувалось на землі з винятковою небесно-земною енергетикою, що пророкує йому особливу долю, як і київському етносу – надзвичайну ментальність та місію. Серединне розташування держави Києвичів, а в ній – столиці Києва, як і життєносної артерії – Дніпра, визначило їх роль у загальнолюдському процесі розвитку –могутнього генератора зв’язків та магістралей військового й економічного, освітнього і наукового, культурно-релігійного потоків планети.

Цікавою є оцінка прийняття християнства та хрещення русичів за правління Аскольда. П.Кононенко пише: „...це не тільки уводить Київську державу в коло інших впливових держав, сприяє піднесенню її ролі й авторитету..., а й породжує внутрішньосупільні проблеми (не переборені, до речі, і до нашого часу). Маємо на увазі і те, що християнство вступило в щонайгостріший конфлікт з язичництвом – питомою вірою автохтонів, чим спровокувало процес ідейного розколу суспільства; і те, що християнство провело різку межу між киево-руськими людьми і прийшлими місіонерами; між владою і суспільством, між світською і церковними елітами; між традиційним і новим світоглядом” (стор.57–58).

Хочу звернути увагу ще на один, на мою думку, правильний висновок автора книги щодо співвідношення язичництва і християнства на Русі: „Не дуже простою є парадигма й „язичництво – християнство”, оскільки стало звичним трактувати язичництво однозначно негативно, а християнство лише в піднесеному стилі, – а між тим: по-перше, і передуюча Київсько-руській, і безсмертна культура еллінів – грецька та римська розвинулися на язичницькій основі; а по-друге – язичництво кожного народу було його духовно-моральною, етичною й естетичною коліскою, бо воно було природним, внутрішнім; християнство ж – накиненим, зовнішнім. Язичництво пронизувало людину і зсередини, і ззовні: всім огромом рідної природи, – і говорило як до тіла, так і до душі. Язичництво було Духом і Мовою своєї історії і Батьківщини. А християнство – чужої, старовірської”.

Розглядаючи проблему методології історії, автор книги констатує, що через цілий ряд об’єктивних і суб’єктивних причин (на які він вказує) ми не маємо загальноприйнятої концепції Київської та Мезенської стоянок, Кам’яної Могили, залізрудних копалин на теренах Донецької, Дніпропетровщини та Прикарпаття, кораблів Запорожжя, греко-римських міст Миколаївщини і Криму, об’ємних варязьких поховань на Чернігівщині, – також вузлових подій, пов’язаних із візантійськими походами киевичів та з поширенням християнства.

Доказів існування праукраїнців задовго до Київської Русі – предостатньо. Вони є не тільки у згаданих вище давніх писемних пам’ятках – „Велесовій книзі” та „Літописі Аскольда”. Виявляється, про терени України, народи, мову, культуру, мистецтво писали, і досить прихильно, Гомер, Геродот («Історія» в 9 книгах), Гіппократ (книга «Про повітря, води й місцевість»), Стратон (у «Бібліотеці»), Пріс Палійський (у «Візантійській історії»), Прокопій Кесарійський (у «Готській війні»), Костянтин Багрянородний («Про управління імперією»), Стефан Візантійський («Етніка») та ін. Це згадки про терени України і її мешканців у Стародавні часи. Ще більше їх у період античності (твори Юлія Цезаря, Аріана, Цицерона, Порфирія, Овідія, Вергілія, Горация, Помпея Трога, Плінія Старшого та ін.).

І, що цікаво, майже в усіх давніх текстах практично незмінним залишається бачення меж та кордонів Праукраїни як геополітичної реальності, незважаючи на те, що в римську епоху до етноніма „скіфи” активно використовуються й інші – „сармати”, „роксолани”, „готи”, „анти”, „слов’яни”. Окремі з вказаних авторів, наприклад, Помпей Трог, сприймали терени Праукраїни (Скіфію) як найстародавнішу частину світу, а її народ – як найдавніший.

Про це, зазначає П.Кононенко, у 90-х роках XX ст. уже почали писати в Україні (В.Крисаченко, Ю.Терещенко), але у європейській і світовій історичній науці такої тенденції не спостерігається. Прикладом може бути недавно опублікована велика праця Нормана Дейвіса (англійця з польським корінням) „Європа. Історія” (переклад на українську мову 2000 р.), де широко подається історія слов’янських народів (поляків, чехів, південних слов’ян), а про українців згадується лише з початку XX ст.

Розглядаючи проблему християнства і української національної ідеї, П.Кононенко вказує, що українці в розвитку своєї етно-національної ідеї зіткнулися з проблемами власної держави й ідеології та з християнством.

Вивчаючи питання про існування чи неіснування „чистих” етнічних (національних) держав, він зазначає, що „чистих” етно-національних держав не було в Європі ще на межі старої і нової ер. А нації формувалися шляхом не „очищення” кореневих (харизматичних) етносів від інших племен, а шляхом структурування їх у єдине ціле. На цьому шляху поставала вирішальна роль держави та ідеології, в тому числі й релігії та мови. Українці є надетнічною спільністю справжніх слов’янських, колись автономних етносів і увібрали в себе деякі антропологічні особливості слов’янських племен – древлян, дулібів, полян, сіверців, тиверців, уличів, кривичів, які мали спільний терен – Україну, спільну мову, писемність, традиції і культурні символи. Відповідно, вони стали не сумою фізичних „осіб”, а етнічною єдністю нової якості – фундаментом нації. Говорити ж про етно-національний феномен держави можна ще за феодалної формації (середньовіччя), коли родове суспільство кристалізувалось у етнодержавне, оскільки на терені Праукраїни воно постає як єдиний народ зі своєю територією, соціально-економічною системою, мовою, культурою, соціально-психологічним складом, цілеспрямованістю у міжнародних відносинах, з усвідомленням своєї історичної долі.

Використовуючи докази Є.Ігнатовича, В.Барана, П.Кононенко вважає, що уже у V ст., за часу Кия, існували такі поняття, як „Україна” та „українці”. Стосовно існування власної писемності та появи християнства, то на українських теренах вони наявні ще у II ст.

Розлого подано у книзі матеріал, чому саме християнство було поширене на українських теренах з початку I тисячоліття, а при Аскольд і Володимирі впроваджувалось офіційно в державному масштабі. Автор книги пише: „Одне було очевидним: зовнішній світ переходив на ідеологію християнства, і коли Київська держава мала намір бути в загальносвітовому процесі, то вона мала інтегруватися в нього.

Світовою релігією було й язичництво, з ним пов’язувалися всі здобутки елліністичної культури, однак динаміка цивілізаційного поступу диктувала свої умови.

Негативне ставлення щодо юдаїзму та ересей виявив іще Кий, і це зрозуміло, керівник могутньої держави не міг пристати до ідеології меншовартості своєї держави. Аскольд сприйняв етику Христа”.

П.Кононенко резюмує, що „ми погано, а то й архипогано знаємо свою історію, та це не означає як того, що її не існувало, так і того, що істину (історію минувшини народу) і не потрібно шукати. Сусіди та їхні клеврети з числа українських псевдовчених істориків зробили все, щоб поле нашого знання заросло бур’янами, а то й блекотою антипатріотизму. Пора чистити авгієві конюшні. Тим більше, що нині маємо доступ до численних джерел історичних знань, і не лише про Росію і Польщу, а й про Хазарію та Скандинавію, Туреччину та Румунію (Візантію та Дакію), справжній Рим та Європу...”

В руслі того процесу пізнання світу та самопізнання й необхідно розглядати як історичні твори типу „Літопису Аскольда”, так і праці синкретичного характеру – на зразок „Велесової книги”. При цьому брати до уваги як зміст – суто історичний, можливий для документування, так і форму – споріднену і з історіо-філософськими, і з етно-фольклорними, релігійно-міфотворчими, казково-фантастичними елементами. Бо таким було мислення наших архипредків з їх культом Землі і Сонця та Місяця, архетипів батьків, Матері-Слави та героїв, філософії антеїзму й інтегруючого свідомість та біологічну волю серця”.

Знаходимо ми в книзі і матеріали про причини виникнення двовір'я (язичництво – християнство) в Україні, яке практично продовжується до наших днів, та про позитивні й негативні сторони запровадження християнства.

Розглядається у книзі також питання виникнення та ролі козацтва в історії України. Українське суспільство видало зі свого середовища у важкі часи занепаду і розорення нову хвилю борців, рушія сили та незнищенності – козацтво. Козацтво, як вважає автор книги, стало лицарством, породженням рідним народом, яке виконувало виняткову місію, – об'єднувало всі верстви суспільства – селянську, міську й елітну, стало хребтом, феноменом структуроутворення народного організму і з цієї причини постоїла творцем і носієм нової якості ідей – національно-демократичної революції та держави республіканського типу. Тут ми знаходимо і критику істориків, які трактують національно-визвольну боротьбу українства у XVII ст. як суто релігійну. Вказується, що козацтво стало носієм єдності соціальних і національних домагань суспільства, інтегратором надій і планів, теорії і практики боротьби за суверенітет і свободу.

Аналіз історичних подій і суспільних процесів в Україні у XVII ст. дав можливість автору книги зробити висновок, що у зазначений час органічно злилась національна ідея і всенародний рух із націєтворенням, внаслідок чого й появилась на карті світу одна з перших трьох національно-демократичних держав Європи – козацька Україна.

Окремим розділом у монографії досліджено питання національної ідеї в українській філософській та релігійній думці (з приміткою, що цей розділ написаний у співавторстві з Тарасом Кононенком).

В останній чверті XVIII ст. українське суспільство стало на край прірви, за якою був національно-державницький колапс, зникнення народу-нації. Українська держава як європейська країна перестає існувати, народ поневолений російським царизмом, територія розграбована сусідами, розгромлене і знищене козацтво. Запанувала апатія, зрадливість, втрата віри у власні сили. В таких умовах потрібен був геній, який би пробудив українців від летаргічного сну до боротьби. Таким будителем у кінці XVIII ст. став Григорій Сковорода, а у 40-х роках XIX ст. – Тарас Шевченко.

В монографії показано ставлення Тараса Шевченка до національної ідеї. Як Людина, Поет, Художник, Мислитель, Філософ, Пророк народу Тарас Шевченко є український національний і світовий Геній. П.Кононенко пише: «Як ніхто (і не лише в Україні), Тарас Шевченко проникається досвідом і виражає історичне буття народу, котрий живе не якоюсь однією гранню філософії розвитку: соціальною чи економічною, державною чи релігійною, мовно-культурною, правовою, а й усім спектром системи інтересів і тим самим універсальною у своїй суті національної ідеї».

На прикладі різних поетичних творів Т.Шевченка у книзі показано його прагнення пробудити народ до боротьби за своє щасливе майбутнє, показати шляхи досягнення перемоги, пророцтво і віру в перемогу.

П.Кононенко розуміння Т.Шевченком національної ідеї висловлює такими словами: «З усього неважко побачити цілісну філософську концепцію Тараса Шевченка: ідеалом всенародного життя і поступу народу є (має бути) нація. А фундаментом та ферментом нації, з огляду на її універсальну сутність, є універсальна сутність національної ідеї».

У книзі подано матеріал про розвиток національного руху і національної ідеї у XIX – на початку XX ст. від Чернігівщини до Слобожанщини, Галичини, Буковини, Закарпаття.

Простежується також значення національної ідеї у процесі розбудови суверенної України через періоди національно-визвольної революції (першої чверті XX ст.), в умовах перебування теренів України у складі СРСР та періоду межі XX–XXI століть.

У кінці книги П.Кононенко зазначає: „Саме світовий досвід переконує: Україна має орієнтуватися на загальнолюдські ідеали та рівні розвитку, але усвідомлювати: досягти високої мети можливо лише на ґрунті української національної ідеї, бо вона є і синтезом, і всемогутнім феноменом гармонізації та динамізації всіх фізичних і духовних сил та потенцій народу, міцності, розквіту, авторитету нації, держави.

...Якщо цілісність Всесвіту тримає ідея Бога, то цілісність у світі людей – національна ідея.

Тому вона мудра, естетична й вічна. Саму з огляду на це концепція українознавства будуватиметься на врахуванні і таких елементів системи пізнання, як людино-, крає-, народо-, суспільствознавство, однак цілісну систему знань про Україну і світове українство в їх часо-просторовій еволюції орієнтує розглядати в цілісній системі центрів: Україна – етнос, Україна – природа (екологія), Україна – мова; Україна – нація, держава; Україна – культура; Україна у міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля; Україна і українство – історична місія».

У підсумку зазначу, що публікація такої книги є непересічною подією у культурному житті України і світу. Вона повинна стати настільною книгою кожного українця. Жаль тільки, що наклад цієї, вкрай необхідної в наші дні, книги складає всього дві тисячі примірників.

Пасемко Іван

Часопростори української освіти

У Товаристві “Знання” України під егідою Міністерства освіти і науки України, НДІ українознавства, Товариства “Знання” України та Центру “Українознавство” у червні поточного (2007) року побачила світ феноменальна річ двох авторів – Петра Кононенка та Тараса Кононенка – “Українська освіта у світовому часопросторі” (Товариство “Знання”. – Київ, 2007 р.). Це подія в українському освітньому житті. Але, на жаль, наклад видання – лише 300 примірників. Цього для ВНЗ, гімназій, коледжів, середніх спеціальних освітніх закладів та численних ЗНЗ, для районних, міських, обласних та республіканських бібліотек лише самої столиці занадто мало. А скільки таких освітніх центрів на Київщині, в регіонах Буковини, Волині, Галичини, Донеччини, Слобожанщини, Таврії та в областях України, де це видання стало б настільним підручником більшості педагогів?! Щоправда, один з його авторів любить висловлюватись: “Головне – створити та віддрукувати, а якщо комусь потрібно більше примірників, хай випускає новий наклад, і всі проблеми розв'яжуться”.

Автори П.Кононенко та Т.Кононенко у слові до читача “Не час розпрягати коней” закликають до наполегливої праці на освітній ниві, підтверджуючи свої заклики мудrimi словами Президента України Віктора Ющенка: “Ніщо так не визначає майбутнє нації, як освіта. У ній бачили живу воду для нашого народу великі предки – від Ярослава Мудрого до Петра Могили, від Григорія Сковороди до Миколи Скрипника”. Зрештою, правдивість тих слів про роль освіти у вивіщенні будь-якої із сучасних націй світу підтверджуються станом економічної, політичної і культурної могутності Японії, Німеччини, Франції, Великобританії, Італії, США, Канади та ін. країн.

П.Кононенко та Т.Кононенко чи не першими з авторів сучасності у своїх студіях історії українського шкільництва і в числі перших освітан поставили питання функціонування української мови, української національної школи в Україні та поза її межами, вони проаналізували стан освітньої справи не лише в матірній Україні, але й на багатьох континентах, де функціонують українські освітні заклади від дошкільних до вищих, а подекуди створено й академії (крім Російської Федерації, бо що може запропонувати “убога” Росія для представників української діаспори, то хіба “багаті” українці утримують російські школи на своїх теренах, навіть філії окремих ВНЗ РФ, що особливо активно працюють на території АРК). Для прикладу візьмемо хоча б Американський континент: тут широко розбудована система дошкільних українських закладів, шкіл українознавства, керівництво якими здійснює Управа Шкільної Ради при Українському Конгресовому Комітеті Америки. Колись, в епоху “розвиненого соціалізму”, про українські школи або ВНЗ поза межами України жодним словом не можна було обмовитись – це ж були навчальні заклади в душі чистого українського націоналізму. В американців жодних побоювань ніколи не було з приводу того, що система освіти якоїсь національної меншини раптом затьмарить, а то й поглине американську освітню

систему, як цього особливо боялася одна з наймогутніших європейсько-азійських імперій – Російська. Вона суворо стояла на варті, щоб, не дай Бог, білоруси чи українці, розгорнувши навчання своїх дітей білоруською або українською, розтоптали могутність цього державного утворення, яке займало добру половину Європи та значні простори Азії, а в радянські часи – взагалі 1/6 суходолу планети. Навчати своїх дітей польською, словацькою, чеською, українською чи словінською мовами дозволяла Австрія, а згодом – Австро-Угорщина, не вбачаючи чогось загрозового в тому, що польські діти послуговуватимуться своєю рідною мовою. Плоди тієї імперської російської освітньої системи відчуваємо й дотепер, після шістнадцяти років української незалежності. Я давно дійшов висновку: для малоросів необхідний поштовх, щоб хтось заговорив перший, їм потрібен приклад, самі вони, соромлячись, давно відвикли від рідної мови, бо ж так “прийнято”, що публічно усі мають спілкуватися лише “інтернаціональним” суржилом, який достатньо масово опанував щонайменші закапелки нашого життя.

У першому розділі своєї монографії “Актуальність проблеми” П.Кононенко та Т.Кононенко приходять до висновку, що проблема освіти була завжди актуальною – в усі століття існування князівств, держав, навіть імперій, хоча в останніх міг діяти неписаний закон, що поневолені народи не завжди мали право на освіту своєю рідною мовою і мусили задовольнятися лише початковою освітою. Для аргументації цієї думки наведемо цитату: “Чужинецькі окупаційні режими тиранічно придушували всякий організаційно-державницький опір та рух, а починали панування із знищення освіти і мови...” (с.18). Тому, щоб вийти із цього рабства “чужинецьких окупаційних режимів”, – продовжують далі П.Кононенко та Т.Кононенко, – “найоптимальнішою формою досягнення мети спадкоємна українська шляхта обрала освіту: для відродження необхідно було вживити в свідомість та серця покоління ідею етно-національно-державницької спадкоємності та еволюції, – а для цього потрібно було найперше виховати патріотичну еліту, спроможну по-новому почувати, мислити, бачити і перетворювати світ” (с.18). Це надто важливе твердження, бо насправді за період існування Російської та Радянської імперії зі свідомості людей було витравлено буквально все українське, національне.

Наступний розділ книжки аналізує “Стан і характер розгляду проблеми” (с. 41). Тут ідеться про традиційний поділ наук на фундаментальні і прикладні, хоча, на наш погляд, термін “прикладні” можна б преуспішно замінити давновживаною в українській мові лексемою – «ужиткові» науки... Самі автори стверджують, що мовознавство уже тисячоліттями належить до найголовніших наук, отже, відноситься до фундаментальних наук. Як же ця фундаментальна наука розвивається, наприклад, на Донеччині? В монографії наведено вражаючі цифри, зокрема в матеріалі “Українці Росії і українська мова”: “Офіційна статистика стверджує, що за переписом 1929 року в Радянському Союзі було, зокрема, 81 мільйон українців і 77 мільйонів росіян. Проведений у 1979 році перепис населення в тодішньому Радянському Союзі дає такі дані: росіян стало 137 мільйонів, а українців – 42 мільйони”. Автори, щоправда, не роблять жодних висновків, але тут мусимо сказати: надто довго не велися переписи, треба ж було дочекатись, поки ленінська національна політика русифікації не дасть своїх плодів, а вони, мабуть, і для самих комуністичних ідеологів були неочікуваними.

Отже, українців за 50 років стало менше на 39 мільйонів, а росіян збільшилось на 60 мільйонів чоловік. Причинами зменшення чисельності представників української нації в офіційних виданнях вважають голодомори, репресії, асиміляцію, війну. Дійсно, за роки Великої Вітчизняної війни загинув кожен шостий житель України, але, мабуть, не менше загинуло в пеклі цієї війни і росіян. Отже, “найвірогіднішими причинами зменшення чисельності української нації майже вдвічі є асиміляція і русифікація українців” (с. 164).

У зв’язку з цим постає гостро ще одна проблема: стан функціонування українських шкіл у Росії і російських шкіл в Україні. Так і чую вигуки з Російської Півночі: “Бач, чого забажали!” Але нині, безсумнівно, ці питання вкрай необхідно ставити. Бо, як стверджують автори книжки, “в Україні на сьогоднішній день працює і повністю фінансується Міністерством освіти і науки України 3500 російських шкіл. У Сімферополі та Севастополі вже функціонують філіали московських ВНЗ. Але, на жаль, питання освіти рідною мовою для українців Росії поки що не вирішується. На даний час в Російській Федерації немає жодної української школи. В Тюменській області, Башкортостані, Якутії та ще в деяких регіонах компактного проживання українців є недільні класи, в яких діти українців мають змогу вивчати мову своїх батьків і дідів, але утворені вони на громадських засадах і переважно фінансуються українськими громадами, а не державою. Президент В.В.Путін офіційно визнав, що жодного підручника українською мовою в Росії не видано і цю проблему потрібно вирішувати” (с. 165). Російське “убозтво” не дає, баче, змоги фінансувати українські школи. Українці Санкт-Петербурга згадують ті часи, коли “вугілля Донбасу, метал Запоріжжя були базою для побудови могутньої російської індустрії. Газ із України щедро перетікав у Центральну Росію, задовольняючи післявоєнний енергетичний голод”. Але росіяни ці аргументи, як завжди, “имели ввиду”. Тепер вони краще за пільговими цінами відпустять газ Німеччині, Франції або Італії, а з України візьмуть утричі або й більше. Кажуть – нічого не доведеш, то була одна держава. Але Російська Федерація першою «подала на розлучення», хоча президент Б.Єльцин погрожував атомною бомбою за український сепаратизм, однак нині, в час виборів, це не заважає окремим “українським” територіальним політикам і далі боротися самовіддано за російську мову, російську книжку, російську культуру взагалі в Україні. Чи не забагато тієї критичної маси в Україні? Мабуть, що ні, бо головний комуніст і нині в своїй передвиборній поїзді з люттю галасував за російську мову.

Як випливає зі звернення до російського президента голови республіканського національно-культурного центру українців Башкортостану “Кобзар” В.Дорошенка та співголови В.Бабенка, Росія вже вийшла на вищий етап взаємин з представниками чи керівниками української діаспори в Росії, стверджуючи: “По країні пройшла серія вбивств активістів українського руху в Росії: 24 грудня 2006 року було вбито Володимира Женишина, голову громадської регіональної української організації Тульської області “Батьківська стріха”; у липні цього ж року було звіряче побито й покалічено його дружину, заступника голови громадської регіональної української організації Тульської області “Батьківська стріха” Наталію Ковальову; у квітні 2004 року було забито до смерті керівника музично-літературного центру “Горлиця” й голову першої на Далекому Сході парафії Української православної церкви Київського патріархату Анатолія Криля у місті Владивосток; 19 листопада 2002 року у місті Тейково Івановської області вбито заступника голови регіональної організації української культури “Мрія” Володимира Побурінного. Досі ще жоден злочин не розкрито” (с. 169). Автори звернення роблять свої висновки: “Нас убивають тільки за те, що ми є українці, за нашу любов до рідного народу, рідної мови, рідної України” (с. 169). Сталося б щось схоже в Україні з етнічними росіянами, переконаний, що РФ уже давно з такими питаннями вийшла б на міжнародну арену, як мінімум, добилася б скликання Ради Безпеки ООН. Українці ж мовчать, бо багато з її клерків – це ті ж росіяни, то як їм виступати проти своїх співвітчизників-убивців?

“Відповіді на виклики часу” – це наступний розділ монографії і перелік авторами тих проблем, що розв’язувалися в Україні: ідеться про розгляд питання освіти і мови на засіданнях Верховної Ради, на двох освітянських з’їздах, на чотирьох форумах світового українства, коли були видані відповідні укази Президента, коли з певними ініціативами виступили Міністерство освіти і науки, Академія педагогічних наук. Але, на жаль, не спостерігаємо майже жодного прогресу, жодного руху вперед – учнівська і студентська молодь продовжує котитись по цьому схилу до автоматичного злиття з нашим північним сусідом, і будь-яке зауваження з приводу користування мовою північного сусіда може викликати єдину реакцію – “Оставьте свои националистические замашки”. Називаються в книжці численні автори, чимало працівників НДІ українознавства, зокрема їхні добрі заклики, і, “як свідчать педагоги-практики, стали добрими порадиниками праці-роздуми” багатьох освітян, окремих чиновників, великої кількості українознавців. Але чи “праці-роздуми” поліпшили мовну ситуацію, чи наша учнівська та студентська молодь хоч трішки повернулася до мови своїх україномовних батьків, якщо вони ще досі такими збереглися, тобто чи та молодь заговорила українською мовою, чи вона усвідомлює те, що європейська молодь, як правило, користується мовою своїх батьків, своїми рідними мовами. “Ті праці авторів (цілу обойму яких майже на півсторінки називають автори монографії,

практично з усіх регіонів України, західної і східної діаспори) засвідчують, що українська педагогічна думка б'ється в унісон з викликами часу, у тому числі й з пов'язаними з Болонським процесом, – а тому Україна й українська діаспора мають реальні здобутки світового рівня, ці праці дієво впливають на виконання положень Конституції, законів України "Про освіту" (різні її форми), впливають на виконання Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні" (04.06.2005 р.)" (с. 177–178).

На жаль, дійсність показує небажані для українців результати, бо заведений не вчора маховик денационалізації українців і досі продовжує крутитись у тому ж небажаному для них напрямі і відзначається неабиякою швидкістю і в наші дні! Це важко заперечити. Згадаймо хоча б виступ Віктора Ющенка перед посланцями українства всієї планети на VIII СКУ в палаці "Україна". Ось слова Віктора Андрійовича, які і нині теж важко спростувати: "... Незалежність вибороли, вистраждали потом і кров'ю, в боях, таборах і на нарах мільйони і мільйони українців. Але трагізм полягає у тому, що Україна від часу проголошення своєї незалежності не українізувалася, швидше навпаки – вона деукраїнізувалася. Стала ще більш ніякою" ("Слово Просвіти". – Ч. 34 (202). – 20 – 26 серпня 2003 р. – С. 7).

"Проблеми однодумності і поляризації" – наступний розділ, в якому автори, аналізуючи анкети опитаних, приходять до висновку, що "не випадково, зазначають освітяни держави, до всіх типів звітів органів управління ставиться вимога лише цифрових показників і не говориться про зміст і мету, про державний стандарт, про програми й підручники – йдеться про формальні, а не критеріально якісні підсумки освітнього процесу" (с. 181–182). Наче продовжуючи проблеми, порушені у попередніх розділах, автори монографії дуже вдало цитують роздуми директора школи українознавства з м. Йонкерса (штат Нью-Йорк, США) пані Світлани Хмурковської, котра бачить глибоко і зусбіч характеризує нашу гірку долю на матірній українській землі (розділ "Реальний стан рівня освіти та його причини"): "Особливо важливим у наш час є виховання почуття патріотизму і націоналізму, – пише Світлана Хмурковська. – І саме на батьків покладається ця велика і відповідальна місія. Але, на превеликий жаль, ми, українці, не можемо відзначитись своїми досягненнями у цьому надзвичайно актуальному і дуже болючому для кожного патріотично налаштованого громадянина питанні.

Справа в тому, що наша Україна переживає надзвичайно складний час. Вже 15 років наш народ "товче воду у ступі". Саме стільки років нашої незалежності. А чи є вона насправді? Україна незалежна. У цих лише двох словах як багато надії і світла і в той же час безвісті і зневір'я!

Сьогодні великою проблемою для України є деградація, моральне розтління, духовний занепад, алкогольний та наркотичний дурман, занепадає наука, шкільна освіта. Вмирають села, скорочується народжуваність, збільшується смертність, матері виховують у закордонних наймах чужих дітей, доглядають чужих батьків, залишивши власних. На превеликий жаль, у цих питаннях сучасна влада теж відіграє негативну роль і часто є першопричиною біди" (с. 185).

Використовуючи багату інформацію Об'єднання українців у Польщі (автор Марко Сирник про стан функціонування шкіл української, словацької національних меншин та шкіл лемківських, ромських, кашубських етнічних меншин у тій же Польщі), автори доходять до висновку, що стан вивчення української мови у краківській кураторії чи не найплачевніший, зокрема з охопленням навчанням школярів українського походження. Допитливий читач віднайде тут докладну і багату інформацію про навчання української мови у Комплексі українських шкіл у Лігніці, у Комплексі українських шкіл у Гурові Ілавецькому, у Комплексі українських шкіл у Бартошицях, у Комплексі українських шкіл у Перемишлі, у Комплексі українських шкіл у Білому Борі, у Міжшкільних групах навчання української мови на території Кошалінського, Перемиского, Сяніцького, Любуського, Щецінського, Слупського, Лігницького, Ельблонзького, Ольштинського, Гіжицького відділів ОУП (з того самого Гіжицька, звідкіля два братики так блискуче виконували українську пісню про любов до української мови на заключному концерті у МДЦ "Артек" 1997 року, і про яких з таким теплом і гордістю відгукнувся світлої пам'яті професор, академік УВАН у США, доктор Анатолій Погрібний), а також на території Союзу українців Підляшшя, Об'єднання лемків (Західна Лемківщина). Республіка Польща зі своїми демократичними традиціями все-таки багато чинить в ім'я того, щоб діти білоруських, словацьких та українських меншин здобули відповідну освіту рідною мовою, працювали в ім'я зростання своєї нової батьківщини. Але чи збагнуть це їхні нові господарі у новоздобутій батьківщині?

Вдумливий і уважний читач, гадаю, опрацює зовсім коротенький та стисло-лаконічний розділ "Підручково-програмне забезпечення державних стандартів" (с. 278) якнайуважніше. Бо тут буквально на кількох сторінках – такі глибокі узагальнення, така тонка критика тих традиційних, все ще радянських, підручників уже в незалежній Україні, що мимоволі замислюєшся: справді, той перехідний період, що, за переконаннями деяких радянських чиновників, очевидно, не маючи своїх меж, може розвиватися не лише вперед, до прогресу, але й може чинити своєрідний реверс, щоб не відійти від того "дорогого" радянського минулого. Коментуючи предмет для I – IV класів "Я і Україна", автори жорстко оцінюють запропонований курс. Запитують: "А чи є у ньому якщо не Україна, то хоч би дитяче "я"? Назва предмета запозичена з програми українознавства НДІУ МОН України, але трансформована до невпізнанності: у програмі предмета знаходимо не Україну і не дитячий український світ, а мішанину природознавства з елементами етнології та релігії, вульгарно спрощене тлумачення образу історичної Батьківщини. Сумно, але у програмі не знайдемо ні емоційно-душевної змістовності, ні любові. Знову постає дещо реанімований курс "Людини і світу". Людини, звичайно ж, "світової" (с. 279). Я, як читач та поціновувач монографії П.Кононенка та Т.Кононенка, радив би хоча б педагогам молодших класів перечитати, сумлінно опрацювати згаданий розділ цього широкопланового видання.

У трьох завершальних розділах монографії ("Досвід: теорія і практика" (с. 284), "Освіта очима освітян-практиків" (с. 287), "Життя як підручник" (с. 381) та "Додатках" автори зібрали такий фактаж, що педагоги, коли ця книжка потрапить до нього, потрібно все-таки віднайти час, щоб перечитати з олівцем у руках та згодом здобуті знання використати у своїй повсякденній педагогічній практиці. Аби здобути необхідні для своєї праці знання, учителям, викладачам необхідно опрацювати десятки томів, а в монографії П.Кононенка і Т.Кононенка все зібрано, сконцентровано в одній книжці, а окремі суперечливі моменти прокоментовано, проаналізовано.

Переконаний, що монографія матиме широкий резонанс не лише в Україні, а й серед численної української діаспори, особливо в європейському закордонні.

Фігурний Юрій

Українознавство – наука, навчальна дисципліна та національно-патріотична ідеологія Української Самостійної Соборної Держави (Рецензія на довідникову працю «Українознавство»: Науковий, суспільно-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал: Бібліографічний покажчик (2001-2006) / Упоряд.: П.П. Кононенко, О.Б. Ярошинський, А.Ю. Пономаренко. – К.: НДІУ, 2007. – 168 с.)

Вся багатовікова історія українського народу свідчить, що тільки маючи власну державу, він може розвиватися у просторі й часі, впевнено реалізуючи себе як національний цивілізаційний комплекс. Разом з тим, однією з основних засад державності є національна ідеологія. Вона і тільки вона має бути тією силою, яка в змозі згуртувати український народ і успішно протидіяти будь-яким викликам і загрозам. Українознавство може і повинно стати одним із важливих, якщо не найголовнішим, чинником ідеологічного наступу на внутрішньо-вітчизняне і зовнішньо-світове поле діяльності.

Українознавство – це не тільки система наукових знань про Україну та українців у просторі й часі, якою вона є в даний історичний момент на початку ХХІ століття. Насамперед українознавство має стати потужною національною ідеологією, міцним ідеологічним стрижнем української держави, української політичної нації і кожного свідомого українця!

Нам, ученим-українознавцям, опоненти можуть закинути, що ми замість більшовицько-комуністичної ідеології хочемо насильно насадити іншу, так звану українознавчу. Проте, всім відомо, що навколишній світ – чи то фізичний, чи то цивілізаційний – ніколи не терпить порожнечі. Якщо українознавство по праву не опанує ідеологічну нішу сучасного вітчизняного соціуму, то її опанують інші концепції і реалії, а саме: сепаратизм, космополітизм (у найгіршому розумінні його значення), малоросійство (плазування перед так званим "старшим братом" з Росії), корупціонізм, клановість, державний бандитизм тощо. Купка олігархів-можновладців багатіє і жиріє, а більшість пересічних громадян існує та животіє. Хіба про таку незалежність мріяли ми у 1991 році? Ні! Хіба за таку українську державу кінця XX – початку XXI століття гинули герої-українці у 1917 – 1921 рр. та 1942 – 1952 рр.? Ні! Не треба боятися українознавства і не треба з ним затято боротися, як це роблять деякі державні службовці й науковці. Треба лише допомогти йому впевнено спертися на ноги та зайняти своє місце в українському суспільстві. Дуже влучно зазначає з цього приводу вчений-українознавець Петро Кононенко: "Українознавство в своїй основі має спрямовуватися не проти когось (чи то подібних наукових предметів), а на пізнання та розбудову Вітчизни, отже, – в ім'я торжества правди, добра, справедливості, миру і в Україні, і в інших народів" [2, 11].

Отже, українознавство як державна ідеологія має на меті не розколоти і так пошматований на різні політичні та регіональні угруповання вітчизняний соціум, а стати тим міцним підґрунтям, завдяки якому завершиться процес становлення громадянського суспільства й української політичної нації, розбудова демократичної, правової, високотехнологічної, сильної і заможної національної держави. Саме власна національна держава і тільки вона дасть змогу всебічно розвиватися індивідууму-особистості зокрема і українському народу взагалі, тим самим збагативши політичне, економічне, культурне і мілітарне надбання світової людської цивілізації.

І це не маячня кабінетних вчених, не солодкі мрії маргінальних патріотів у вишиванках. Це – доконаний факт! Це – київський Майдан. Це – українська Помаранчева (Оранжева) революція! Вона зі своїм гаслом "Разом нас багато – нас не подолати!" не тільки підняла з колін українців, а й змусила всю Європу і весь світ відкрити для себе нашу країну. Ми ще раз нагадали людству, що понад будь-які найдорожчі матеріальні цінності найвищим благом є Духовність. Найцінніші політтехнологічні схеми, найбрутальніші дії корумпованої влади, найпідліші брехливі повідомлення друкованих і електронних засобів масової інформації розбилися вщент об громадянську позицію свідомих українців. Віктор Ющенко в перший день Помаранчевої революції, в понеділок 22 листопада, наголосив у своєму виступі перед Майданом: "Моя країна переживає важкі часи. Драматичні часи. Сьогодні твориться велике зло, щоб продовжити панування злочинців. Панування, яке 14 років із дня до дня плюндрувало нашу землю. Ми сподівалися, що чесно проведені демократичні вибори поставлять крапку на минулому й стануть прологом майбутнього. Ми сподівалися, що влада мирно відійде, дасть нам можливість відділити минуле від майбутнього, як зло відділяють від добра. Але цього не сталося. Народе мій, я твердо й чесно заявляю тобі: ми перемогли! Вперше за 14 років незалежності український народ зробив свідомий вибір й обрав дорогу в те майбутнє, де Україна буде заможною, а її народ – вільним... Закликаю вас захистити всій вибір. У нас немає іншого захисту, як ми самі. Будемо пам'ятати, що вищою владою в Україні є народ. Звернімося до нашої історії, до звятиги наших предків. Звернімося і побачимо, що перед нами не найбільша біда й не така могутня сила, якою вона себе вважає. Я закликаю вас, друзі, до єднання... Разом – переможемо!" [6, 2].

І ми перемогли! Крок за кроком, день за днем учасники Помаранчевої революції по краплі вичавлювали з себе раба-малороса, творили сучасну українську політичну націю, розбудовували справжню, а не фіктивну Українську Самостійну Соборну Державу! Кожен українець у цей час став творцем не тільки своєї долі, а й Долі усієї багатомільйонної країни, яка розташована в географічному центрі Європи. У четвер 25 листопада 2004 р. на четвертий день Помаранчевої революції, о 15:00 ведучий запросив на головну сцену Майдану Михайла Гориня і Петра Кононенка. Першому надали слово Голові Української Всесвітньої Координаційної Ради Михайлу Гориню. У своєму розголому виступі він навів слова видатного італійського революціонера Джузеппе Гарібальді, що визволити від окупантів і створити об'єднану республіку Італії було важко, але ще важчою справою буде творення єдиної італійської нації. М. Горинь підкреслив, що перед українцями теж гостро постала ця проблема, а саме: створення української політичної нації. Проте Майдан і Помаранчева революція пробуджують у нас надію і віру в те, що українці не тільки успішно реалізують український проект (розбудова Української Держави), побудують громадянське суспільство, а і сформують українську політичну націю.

Потім було надано слово директору Науково-дослідного інституту українознавства МОН України Петру Кононенку. Образно й лаконічно (його промова тривала біля двох хвилин) виступаючий охарактеризував складну політичну ситуацію, яка склалася в Україні. Звертаючись до величезної аудиторії Майдану, вчений-українознавець, наголосив, що та боротьба зі злочинною, знахабнілою і корумпованою владою не є вузько-українським містечковим питанням, навпаки, вона, передусім, є не тільки європейською, а й загальносвітовою борнею за Свободу, Демократію, Право і Людність. Виступаючий закликав Майдан не зламатися, а боротися і перемогти, тому що до України і українців зараз прикута увага всього світу, найвідоміші і найпотужніші теле- і радіокомпанії починають свої новини з найсвіжішої інформації про останні події Помаранчевої революції; прості люди в країнах Європи, Азії, Америки й Африки затамували подих і з нетерпінням чекають новин з України, і тому ми – українці – не маємо морального та історичного права злякатися і відступити, ми повинні тільки перемогти, тому що Майдан – це не тільки шанс для України, це момент істини для всієї людської цивілізації, саме тому ми не відступимо, ми – переможемо!

На нашу думку, виступ Петра Кононенка на революційному Майдані є глибоко символічним, тому що у деяких представників творчої і наукової вітчизняної еліти іноді слова (художньо-поетичні твердження, теоретичні концепції) розмежовуються з реальними справами. Вони багато розп'якують про нещасну Неньку-Україну, але коли час потребує конкретних дій, їх чомусь не видно, і, в кращому випадку, ці "щирі" патріоти з'являються тоді, коли в них уже нема ніякої потреби. На противагу цьому, співробітники НДІУ на чолі зі своїм директором чітко визначилися зі своєю громадянською і державницькою позицією і стали активними учасниками Помаранчевої революції, так що в її перемозі є і наша часточка.

Показово, що академік Академії наук вищої школи України та Української Вільної Академії Наук, доктор філологічних наук, професор Петро Кононенко був серед 27 підписантів "Звернення українських вчених до співвітчизників", яке було оприлюднене напередодні 21 листопада 2004 р. Назвемо лише деякі прізвища вчених-патріотів: Костянтин Ситник, Ігор Юхновський, Микола Жулинський, Олександр Шалімов, Микола Дробноход, Георгій Щокін, Анатолій Погрібний, Максим Стріха та інші. Наведемо невеликий, але яскравий фрагмент з цього звернення: "Шановні співвітчизники! Сьогодні, під час президентських виборів, коли вирішується доля України на багато років уперед, ми, науковці, не можемо мовчати й не маємо права на бездіяльність. Ще не так давно ми були певні: незалежність України означатиме не лише добробут її громадян, а й духовне піднесення та культурний розквіт, розвиток науки і високих технологій, формування суспільства по-справжньому вільних, освічених людей, національне свідоме господарств на своїй землі. На жаль, дійсність поки що повністю не виправдала цих сподівань. Переважна більшість українців досі живе в бідності й безправ'ї. Наука й освіта виявилися пасинками в державі, де можновладці роблять граматичні помилки, де діючий уряд у першу чергу несе відповідальність за кризовий стан освіти та знекровлення науки, де фальсифікація, залякування і підкуп стали провідними технологіями привладного кандидата в президенти України... Ми віримо в демократичне європейське майбутнє нашої держави. Але вибороти його можемо лишень своєю свідомою позицією на виборах. 21 листопада Українські вчені – інтелект нації – мусять бути і її совістю! Борімося – поборемо!"

Мені приємно усвідомити, що директор НДІУ, творець наукової концепції сучасного українознавства, вчений-літературознавець Петро Кононенко був особисто причетний до подій Помаранчевої революції. І своєю громадянською позицією, і своїми конкретними вчинками він із честю відстоює не тільки власну, а національну гідність як українця, як патріота, як вченого-

українознавця. Ось так охарактеризувала П.Кононенка дослідниця з Польщі Ярослава Конєва: "Але він завжди залишався на висоті: "Не могу не бути українцем!" На власному досвіді вчений переконувався в тому, що ні колонізаторська політика, ні ворожа школа та ідеологія неспроможні витравити з душі людини закладеного пісню матері ще в колисці. Навчання має здійснюватися тільки рідною мовою і починатися іще в сім'ї, адже мова – це універсальний код, за допомогою якого не тільки відбувається спілкування на побутовому рівні, а й передається досвід народу, його традиції. Усе особисто пережите вилилося в струнку концепцію українознавства, теорію національної освіти. Виникла ідея про неминучість створення Інституту українознавства, який би глибоко осмислив минуле, сучасне і через призму досвіду спроектував, сконструював майбутнє. Сьогодні у створеному Петром Кононенком Інституті українознавства зосереджені добрі сили гуманітарної науки в Україні. Під керівництвом директора тут наполегливо працюють над тим, щоб повернути не тільки інтелектуальний досвід, а й психічний код – щоб українці стали тією нацією, яка може щедро ділитися з іншими своїми здобутками. Професор переконаний, що на нашій землі можна збудувати потужну державу з високим добробутом, високорозвиненою економікою, яка б була рівною іншим країнам Європи і світу..." [7, 45].

Саме Петро Кононенко в 2001 р. ініціював створення фахового періодичного видання з українознавчої тематики, доклавши до цього весь свій потужний організаторський досвід і непересічний хист вченого-українознавця. Так, Петро Кононенко став головним редактором журналу "Українознавство", зваживши на свої плечі таку важку, але разом з тим таку конче потрібну місію, як створення сучасного наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського і педагогічного часопису, в якому би професійно досліджувалося місце і роль України та українців у часопросторовому континуумі (інформаційному середовищі) на початку XXI ст.

Свою наукову і громадську позицію вчений виклав у статті "Українознавство Третього тисячоліття", яка відкривала число 1 часопису; зокрема він наголосив: "Журнал "Українознавство" виходить у світ на межі тисячоліть. На межі, що відділяє десятиліття бездержавності й рабства від доби великих надій та сподівань на відродження України як правової, демократичної, соборної, суверенної держави та на розквіт великої нації, призначеної самою Природою на здійснення тільки їй наперед визначеної високої загальнолюдської місії" [3, 4].

Також Петро Кононенко накреслив редакційну політику щодо дослідження концептуальних засад українознавства як цілісної та інтегративної системи наукових знань і навчальної дисципліни: "Журнал "Українознавство" є спадкоємцем не тільки однойменного вісника 90-х років XX ст., а й ЛНВ Наукового товариства імені Шевченка 90-х років XIX ст.: відповідно до предмета дослідження – Україна, світове українство, українознавство у їхній часопросторовій генезі – він буде відбивати не лише синтез українознавчих наук у їхній універсальній цілісності та системності, а й українознавчі сфери буття та життєтворчості. Це означає, що будуть друкуватися матеріали фундаментальних досліджень і гіпотези, версії, полемічні трактати; напрацювання у сферах джерелознавства й археології, найхарактерніші набутки літератури і мистецтва; напрями практичного втілення українознавства в заклади виховання й освіти; плани, наслідки роботи вітчизняних і зарубіжних українознавчих центрів. Разом з цим наголосимо: розширення меж українознавчих публікацій – це веління часу, але й воно не стільки мета, скільки засіб, один із шляхів до головної мети. Та мета – новий якісний рівень українознавства у всіх його сутностях і формах. З огляду на це особлива увага буде приділятися розробці історико-теоретичних, методологічних проблем... Маємо відштовхуватися від вимог XXI століття: науці – науковий метод. У світлі цієї вимоги маємо дослідити й висвітлити історію українознавства: у її корінні; вітчизняних і зарубіжних джерелах; у характерних рисах етапів і шкіл; бодай у найяскравіших постах світової історії українознавства – і на цій основі скристалізувати найголовніші принципи подальшого розвитку науки. Цілоком зрозуміло, що найпершою вимогою тут буде збір та аналіз джерел і документів" [3, 8].

У вітчизняній академічній і освітній науці впродовж довгого часу дискутується проблема місця українознавства в системі наукових і навчальних дисциплін. Ми вважаємо, що серед важливих проблем, які потрібно вирішити українознавству, чи не найактуальнішими постають питання сенсу, характеру, принципів його взаємодії з галузевими науками та навчальними дисциплінами. Як головний редактор, П. Кононенко так розуміє вирішення цієї проблеми: "Потрібні кооперація й координація зусиль фахівців, науково-системний метод і вивчення, й аналізу, й інтерпретації. А для нас – розуміння: українознавство не претендує ні на заміника, ні на дублера історії, мовознавства, природознавства, культурології, філософії, психології, релігієзнавства, політології тощо. Воно – синтез та інтегратор досліджень і відкриттів усіх наук, котрі займаються Україною й світовим українством, як і його мета – дати цілісний образ України в усіх гранях та часопросторових вимірах її буття й перспектив. Тому журнал публікуватиме дослідження, що розкриватимуть не сутності й проблеми фольклору, етнології, мовознавства, літературознавства, мистецтва й культурознавства... як окремих наук і чинників буття та поступу, зокрема в проблемах їхнього внутрішнього розвитку, а роль фольклору, етнології й етнографії, мови, культури... як форм українознавства" [3, 9].

І підсумовуючи, головний редактор наголошує: "З якомога повнішої системи окремих фактів, подій, історичних особистостей давньої і сучасної історії, на засадах аналізу причин і наслідків важливих тенденцій розвитку суспільства, нації, держави, мови, культури, політичної і правової системи, характеру й наслідків взаємодії людини, роду, етносу і природи, суспільства, людини й мови, цивілізації й культури, внутрішніх і міжнародних інтересів, самосвідомості, ментальності, психіки, долі й історичної місії створити цілісний образ Українського світу, щоб, пізнавши його, творити в світлі найгуманістичніших ідеалів, – таке завдання українознавства" [3, 9].

За шість років свого існування журнал "Українознавство" завжди намагався бути послідовним прихильником розбудови Української Самостійної Соборної Держави та Української Національної Ідеї. Як головний редактор, так і кожен автор публікацій, спільними зусиллями намагалися пробудити політичну, бізнесову, інтелектуальну еліту й простих пересічних українців до активної співпраці на благо України і її громадян. Кожне число часопису сяло зерна Мудрості й Наснаги, Віри й Любові, Мужності й Завзяття, Сміливості й Толерантності. І врешті-решт ці зернятка пустили паростки Надії. І саме ця Надія на побудову в Україні вільної, заможної, цивілізованої і правової держави підштовхнула всіх свідомих громадян нашої країни до протестних акцій щодо злочинної, корумпованої, збанкрутілої й малоросійської влади.

Отже, я переконаний що журнал "Українознавство" своєю громадянською позицією, своїми публікаціями статей, своїм існуванням сприяв формуванню в суспільстві тієї критичної маси, яка не тільки розпочала Помаранчеву революцію, а й довела її до переможного завершення. Все це дало повне право головному редактору журналу "Українознавство" Петрові Кононенку у своїй статті "Оранжево-сонячна революція" так сказати про творців Помаранчевої революції: "Зрештою, і це основне, мільйони реально-міфологічних Антеїв, які були голосом Землі і народу: "Разом нас багато – нас не подолати!" Зрештою – мільйонів тих, що усвідомили: щоб стати європейцями – насамперед необхідно стати українцями – духом і діями! Традиціями і новаторністю, гордістю за верховенство закону, Конституції. ... Астрономи повідомили, що під час виборів в Україні на небі появилася незвичайно сяйлива, загадково-пророча комета. Світова преса сповістила, що на Землі засяяла сонячна планета – Україна. Розпочався новий етап розвитку світової історії. Розпочався у Києві" [4, 12].

Згадаймо, ще в XVI ст. французький вчений і провидець Мішель Нострадамус у своїх "Центуріях" передбачав, що в III тисячолітті саме з українських земель людська цивілізація отримає новий позитивний імпульс для власного поступального саморозвитку. Ще зовсім недавно це сприймалося як маячня середньовічного астролога, але листопадово-грудневі події вщент розбили старі стереотипи. Світ із подивом і повагою подивився на Україну. Доля кинула нам, українцям, як рукавичку, виклик. Ми спокійно прийняли його і впевнено відповіли Помаранчевою революцією! Хоча, на наше тверде переконання, Майдан – це лише перший крок на довгому і тернистому шляху України й українства до реалізації себе і своїх задумів. Нас ніхто, ніде не чекає... На жаль? Ні, на щастя! Тому що наше майбутнє, наше життя тільки в наших руках. Тільки згуртувавшись, об'єднавшись всі

свої сили, ми впевнено здолаємо будь-які перешкоди на тернистому шляху щодо досягнення мети – демократичної, правової, можливої Української Самостійної Соборної Держави. А щоб здійснити цей задум, вітчизняному суспільству треба мобілізувати всі свої сили, а також задіяти на повну силу власний науковий потенціал, в тому числі вчених-українознавців.

Директор НДІУ Петро Кононенко так сформулював "Відповідним постає й завдання журналу: пізнаючи, розкриваючи образ України, трансформувати українознавство в українолюбство, виховувати українську людину, спроможну на свідому історичну життєдіяльність в ім'я розквіту Батьківщини, «не ридати, а здобувати хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі!». Борімося – поборемо! Нам Бог помагає..." [3, 9].

Отже, перед українознавцями стоять великі і відповідальні завдання. Для втілення їх у життя науковцям треба буде сповна задіяти свій професійний досвід і знання. Загальнови́знано, що обов'язковою умовою для фахового і ґрунтового вивчення і практичного застосування наукових матеріалів є створення відповідної бібліографії. А позаяк у журналі "Українознавство" за чотири роки його існування було надруковано більше як 700 публікацій (статей, розвідок, мистецьких творів, есе, повідомлень тощо), то всі вони потребують, на нашу думку, класифікації і систематизації. Створення будь-якого бібліографічного покажчика – справа досить важка, марудна, кропітка і невдячна. Разом з тим, покажчики такого типу користуються підвищеним попитом як серед учених, викладачів, учителів, аспірантів і студентів, так і в середовищі тих, кого хвилюють ті чи інші наукові проблеми. Отже, постала нагальна потреба у створенні бібліографічного покажчика до журналу "Українознавство", що, на нашу думку, успішно здійснив авторський колектив упорядників у складі Петра Кононенка, Олега Ярошинського та Аліни Пономаренко. Концептуальна особливість українознавства як інтегративної системи наукових знань полягає, як уже зазначалося вище, у комплексному підході до добору, систематизації й використанні отриманих і попередниками, і сучасниками величезних наукових, культурно-мистецьких і джерелознавчих матеріалів. Вчені-українознавці переконані, що, залежно від предмета дослідження та характеру пізнання, ці наукові надбання, документи, матеріали й свідчення можуть служити і служать інформаційною базою для різних галузей знань, проте, лише українознавство дозволяє не тільки осмислити їх комплексно, системно і залучити оптимальний обсяг фахової інформації, а й найбільш корисно використати їх в ім'я розбудови демократичної, правової, можливої Української Самостійної Соборної Держави [5, 4].

Бібліографічний покажчик містить узагальнений огляд статей, які були надруковані у 2001 – 2006 рр. У 1-21 номерах часопису "Українознавство". Ця важлива інформація може бути використана переважно у науковій і навчально-методичній діяльності, а також для підвищення кваліфікації з українознавства.

Структурно видання складається з передмови та алфавітного, тематичного, іменного й географічного покажчиків. У передмові упорядники обґрунтували необхідність введення в науковий обіг біографічного покажчика до журналу "Українознавство". Зокрема автори наголосили, що обов'язковою умовою для ґрунтового вивчення і практичного застосування українознавчих матеріалів є створення докладної бібліографії, в остаточному підсумку це і визначило мету і зміст наукового видання. В алфавітному покажчику наведено бібліографічний опис статей часопису за алфавітним принципом (авторів і назв публікацій). Тематичний покажчик згруповано за такими розділами: "Українознавство: теорія і методологія науки і навчальної дисципліни", "Українська освіта, наука", "Культура", "Релігієзнавство", "Етнос, нація", "Україна вчора, сьогодні, завтра: політичні та соціальні орієнтири", "Геополітика, міжнародні зв'язки", "Література (художня словесність)", "Мова", "Уроки історії", "Філософія", "Українознавство, українці у світі", "Видатні українці", "Діяльність НДІУ", "Художні твори", "Огляд книжок, рецензії". У межах розділів тематичного покажчика бібліографічні записи подаються в алфавітному порядку. Іменний покажчик охоплює інформацію про авторів публікацій у журналі та прізвища, задувані у їх назвах (у тексті виділено курсивом). У географічному покажчику опрацьовано назви статей. У бібліографічному покажчику вміщено зміст таких номерів журналу «Українознавство»:

2001. – Число 1. – 186 с.; 2002. – Число 1–2. – 312 с.; Число 3. – 287 с.; Число 4. – 300 с.; 2003. – Число 1 (6). – 286 с.; Число 2–3 (7–8). – 308 с.; Число 4 (9). – 450 с.; 2004. – Число 1–2. – 474 с.; Число 3–4. – 384 с.; 2005. – Число 1. – 286 с.; Число 2. – 205 с.; Число 3. – 291 с.; Число 4. – 330 с.; 2006. – № 1. – 325 с.; № 2. – 366 с.; № 3. – 335 с.; № 4. – 380 с.

Отже, ми сподіваємось, що бібліографічний покажчик, який містить узагальнену інформацію про статті, що були надруковані у 2001 – 2006 рр. у журналі "Українознавство", стане у пригоді всім тим, хто цікавиться Україною, українством у просторі і в часі. Також він може бути використаний у науково-дослідній та навчально-методичній діяльності і для підвищення кваліфікації з українознавства. Загалом, видання розраховане на наукових працівників – дослідників українознавства, викладачів, учителів, аспірантів, студентів та всіх, кого цікавлять інтегративні знання про Україну, українців та світове українство в різних цивілізаційних часопросторових вимірах. Тому ми маємо надію, що ця важлива українознавча праця активно посприє цілеспрямованій розбудові демократичної, правової, високоосвіченої, економічно розвиненої Української Самостійної Соборної Держави!

ЛІТЕРАТУРА

1. Конєва Я. Особисто причетний // Наука самопізнання народу. 36. мат. і наук праць. – К., 2002. – С. 43 – 47.
2. Кононенко П.П. Українознавство. Підручник. – К., 1996. – 384с.
3. Кононенко П. Українознавство III тисячоліття // Українознавство. – 2001. – Число 1. – С. 4 – 9.
4. Кононенко П. Оранжево-сонячна революція // Українознавство. – 2004. – Число 3 – 4. – С. 5 – 12.
5. Українознавство. Науковий бібліографічний довідник. – Т. I, Ч. 1. – Бровари, 2002. – С. 424.
6. Ющенко В. [Виступ на Майдані Незалежності 22. 11. 2004 р.] // Свобода. – 2004. – Спец випуск № 1.– 22 листопада. – С. 1 – 2.

Фігурний Юрій

Поступальний розвиток українознавчої парадигми у Третньому Тисячолітті (Рецензія на наукове видання П. Кононенка і Т. Кононенка «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. – К.: НДІУ, 2008.– 40 с.»)

14 жовтня 2008 року, в день святкування Покрови Пресвятої Богородиці, була підписана до друку, а через деякий час була тиражована важлива аналітична праця П. Кононенка і Т. Кононенка «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання». У ній, визнані в Україні, Європі й у світі вчені-українознавці фахово і неупереджено вивчають стан українознавства як комплексної й цілісної інтегративної науки про Україну, українців і світове українство в часопросторовому розвитку та її концептуально-парадигмальну модель у Третньому тисячолітті. Професійно аналізуючи той важкий і тернистий шлях, який здолали українська етнічна спільнота в ім'я відновлення Самостійної Соборної Суверенної Української Держави, дослідники свідомо наголошують на важливості повсякчасного самопізнання, самоусвідомлення, самооновлення і самотворення особистості як Homo Sapiens (людини розумної): «Кожна людина і нація талановиті, покликані звершити лише їм призначену життєтворчість, – однак і особа, і нація можуть повністю самореалізуватися лише на шляху глибокого самопізнання та знання світу природи й людей, усвідомлення, що характер кожного зумовлюється його природою, кліматом, традиціями й ментальністю саме свого середовища, кров'ю і духом, волею та енергією своїх Землі, Неба й Історії, того, що передусім «в своїй хаті своя правда і сила, і воля», тільки виражаючи долю і образ народу можна внести вагоме своє в світові цивілізацію та культуру. Сірі й стандартні і породжувати, формувати можуть лише сірих та безособових, як і вчив тов. Сталін, «гвинтиків» великого знеособленого соціуму. Людей-ляльок на цирковій арені абсурду. Ось чому душа має хилитися до землі, а очі –

стреміти до неба, знаючи: як для всесвіту джерелом життя є всезагальні внутрішні закони та космічний розум – Сонце, так для людини – Серце, а для всього народу – Слово – універсальний феномен виразу єдності буття і свідомості, історичної пам'яті та трансцендентної сили енергії і любові, життя і безсмертя. Творити нове суспільство – це творити «внутрішню людину» в лоні сім'ї, природи, мови, культури, великих традицій, Нації, Батьківщини і Бога» (С. 11).

Саме тому, як підсумок багатотисячолітнього розвитку України як геополітичного терену, країни і держави, українців – як самотутньої і самодостатньої етнічної спільноти та світового українства – як цивілізаційного феномену, після багатовікового поступального етапу розвитку емпіричних знань про український етнос та його етнічну територію, в XX ст. завершується цей процес утворенням українознавчої наукової парадигми. Нам дуже приємно констатувати, що фундатором сучасного українознавства став доктор філологічних наук, професор, академік, лауреат Міжнародної премії ім. Й.Г. Гердера, засновник і беззмінний директор ННДІУ Петро Кононенко, який разом із заступником директора Інституту з наукової роботи, доцентом, кандидатом філософських наук Тарасом Кононенком наполегливо вивчають і розробляють засадничі проблеми суверенності в молодих демократіях. Особливо цим переймалися на теренах Російської Федерації, яка в черговий раз вирішила повернути собі статус наддержави, а комуністична методологія повинна була стати підґрунтям для творення шовіністично-імперської парадигми та відновленням Російської імперії.

У зв'язку з цим, вчені-українознавці зазначають: «Своєрідною відповіддю на ті реставраційні потуги було створення Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», Інституту українознавства та Українського гуманітарного ліцею при ньому (тепер – Гуманітарний ліцей Національного Університету імені Тараса Шевченка). Центр ваги було перенесено передусім на об'єкт і на методологію розвитку освіти й науки: об'єкт – Україна і світове українство у всій повноті цих понять, а відтак і акценти, рівні та критерії. Україна як об'єкт багатовікового історичного процесу в безмежності і єдності планетарно-часопростору та як суб'єкт із власною метою, роллю та шляхом розвитку в еволюції світової цивілізації і культури. Україна мала поставити як космічно-земний феномен у його внутрішній сутності та її багатоманітних зовнішніх виявах, а тому й бачитися в цілісній системі органічно пов'язаних граней кристала: Україна – природа; Україна – етнос; Україна – мова; Україна – рід, нація і держава; Україна – культура; Україна у міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія. І все те не як сума окремих складників, а як єдність взаємозалежних клітин, питомого цілого. Є феномени природи, мови, державної і національної політики, культури у їх автономній екзистенції – однак жодна із проблем їх розвитку не може бути розв'язана по-окремо... На першій Міжнародній конференції «Роль вищих навчальних закладів у розвитку українознавства» (1992) та на Міжнародній конференції 1993 р. «Українознавство у розбудові державі» наголосимо: вже нового типу держави – Суверенної України, – в яких брали участь представники 31 зарубіжної країни, було сказано: зазначувана антинаукова марксистсько-ленінська методологія формально є немов би засудженою, але фактично – уседомінюючою в Україні» (С. 12-13).

Отже, вітчизняні вчені повинні були терміново переосмислити набуті їх попередниками і сучасниками знання, щоби сформулювати українську, за змістом і сутністю, наукову, за формою і структурою, фахову модерну методологію: «Поставив зумовлений викликами часу новий підхід, нові принципи бачення: історизму, опертя на джерелознавство та на всю повноту досліджувальних фактів, явищ, процесів, історичних подій та осіб, аналізованих в системі синхронних і діахронних порівнянь та зіставлень, максимально можливої об'єктивності при синтезі, оцінці і прогностичності та конструктивній спрямованості досліджень. Зрозуміло, що за таких умов мали постати принципово відмінними еволюція, історія й доля українського (як і інших) народу, світового українства, їх ролі у міжнародному поступі, а тим самим і сам образ України. Для ідеологів та стовпів імперії це було найстрашнішим. Тут методологія стикалася з політикою і державотворенням аж до існування, а то й переділу державних кордонів, міри суверенітету кожного народу» (С. 13).

Незважаючи на те, що у суверенній Українській державі майже відсутня як науково-розроблена ідеологічна концепція розвитку суспільства, так і інноваційна програма модернізації освіти і науки та їх кардинального реформування, вчені-українознавці створили власне концептуальне вирішення цієї проблеми, яке ґрунтується на таких принципах, що українознавство разом з іншими гуманітарними науками повинні базуватися на реальному історичному ґрунті, відкидаючи тим самим назавжди догматичну марксистсько-ленінську методологію та розумінні того конкретного факту, що наука про Україну, українців і світове українство має стати цілісною комплексною системою: «Українознавство – наука синтезу здобутків усіх інших наук, і просто кумедними поставали побоювання, що воно витіснить історію й географію, соціологію, психологію і культуру та красзнавство. Як дерево має стовбур і гілки, великі ріки – притоки, мови – діалекти, так українознавство є стовбуром інших галузей знань. І особлива його роль – у сфері виховання: тільки воно може дати цілісний часопросторовий образ України і тим самим сформувати цілісний світогляд та патріотичний ідеал людини. Учні не варто закликати бути патріотами України – їм необхідно всебічно показати, за що її можна любити й пишатися тим, що ти є її сином» (С. 22). Разом з тим П. Кононенко і Т. Кононенко зазначають: «Відповідально маємо ставитися й до людей інтелектуальної праці, зокрема, істориків та українознавців: різною мірою, але більшість із нас була в полоні догматичної, антиукраїнської ідеології, а тому робила її служанкою й методологією. Та змінились умови, розкрились приховані чи свідомо викривлені владою глибини історії, – і людина дістала право вибору. Наукова методологія не має права як осуджувати уведених в оману, відсторонених від правдивої інформації, так і виправдовувати й далі фальсифікаторів історії, посилюючись на обставини. Обставини – річ реальна. Однак і кожна особа має обов'язок вибирати: йти дорогою облуплення інших, чи, прозрівши, мужньо боротися за істину. Як та робили М. Брайчевський і О. Компан, І. Дзира і Я. Дашкевич. Наукова методологія українознавства є не тільки аналітичною, а й морально-етичною. Тому вона має все пояснювати (як, чому, з якими наслідками щось відбулося), але не все виправдовувати чи й вихвалити» (С. 28).

Підсумовуючи аналітичне дослідження вчені-українознавці стверджують: «Наголошуємо: наука про Україну і світове українство – це науки про багатовікову генезу українського етносу (див. Кононенко П., Кононенко Т. Український етнос: генеза і його перспективи) і природи, мови й культури, держави й нації, міжнародної взаємодії, ролі та місії народу через розкриття багатовікової еволюції буттєвих і психо-культурних чинників, причин і наслідків їх розвитку; до того ж як у суб'єктивній категоріальності та природній автономності, так і – особливо – у природозумовленій цілісності та взаємозалежності тих констант. Неможливо лише емпіричним науково-дослідним шляхом пізнати сутність жодної з складових (концентрів) України і світового українства та розв'язати проблеми буття і розвитку етносу, природи, мови, нації, держави, культури, міжнародної перспективи українства, беручи лише їхню автономну екзистенційність, – бо ніщо із того не існує саме по собі у всьому часопросторовому огромі. Час і простір, рух і якісні зміни в процесі всебічних взаємозалежностей – це категорії і буття, і кожного із концентрів, – тому й методологія має базуватися на філософії єдності трансцендентної і метафізичної зумовленості сутностей, їх історичної природи та причинно-наслідкових модифікацій» (С. 32-33).

У підготовці до друку рецензованої нами праці були задіяні такі співробітники НДІУ: Мельниченко О.А. (відповідальна за випуск), Науменко Л.Г. і Ткаченко Л.І. (редактори), Пономаренко А.Ю. (техн. ред.) і Кравченко О.В. (макет). Маємо надію, що ця важлива аналітична праця знаних вчених-українознавців посприє українцям у розбудові і ствердженні високоосвіченої, правової, демократичної, заможної Української Самостійної Соборної Держави!

Українознавче осягнення мети вітчизняного етнонаціонального державотворчого процесу (рецензія на монографію Петра Кононенка "Українська національна ідея: Проблема методології". – К.: НДІУ, 2008. – 152 с.)

У серпні 2008р. побачила світ важлива українознавча книга видатного вітчизняного вченого, публіциста, поета, прозаїка, драматурга, директора Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства Освіти і Науки України, доктора філологічних наук, професора та академіка Петра Петровича Кононенка.

У ній фахово аналізуються актуальні питання сутності, етапи розвитку, історичної ролі та перспективи національної ідеї загалом й української національної ідеї принаймні з XVI–XVII століть, які, без сумнівів, належать до найважливіших як в історії України, так і всієї Європи, Америки, Азії й особливо в методологічному аспекті. Ґрунтовне дослідження П. Кононенка, та висновки його праці ґрунтуються на широкому історичному матеріалі, зокрема, у таких співвідношеннях: національна ідея–етнос, природа, мова, культура, церква, держава, самоідентифікація українців в Україні та в зарубіжних країнах.

Монографія складається з передмови ("Слово до читача"), двох розділів ("Частина 1. Зародження ідеї, шлях, сутність", "Частина 2. Доля. Перспективи"), висновків і списку літератури.

У вступі до свого вагомого українознавчого дослідження, автор лаконічно охарактеризувавши тернистий шлях українців до відновлення Української державності, виголошує своє наукове і громадянське кредо: "Камо грядеши? Куди і як іти? Кожен має сам віднайти відповідь на цей виклик Часу. Але для цього кожен повинен пройти цей шлях, пройдений українським народом–нацією і державою, мовою, культурою, вірою, освітою і наукою, міжнародною практикою. Тому й стають пізнання та самопізнання магістральними методами і шляхами до самотворення в ім'я справжньої і повної самореалізації, рівності з людьми планети, шлях до якої – розквіт рідної Батьківщини. Тому й запрошую до спільної дороги шукання правди-істини, всебічного розквіту, щастя, самоповаги. Нашим Учителем стане Історія" (с. 4). Тим самим П. Кононенко морально готує читачів не до легкої прогулянки сторінками власної книги, а до наполегливої та напруженої інтелектуальної праці з метою не тільки збагатити особисті знання з цієї проблематики, а й активно долучитися до цілеспрямованої й щоденної розбудови Української Самостійної Соборної Держави на початку Третього тисячоліття!

У першій частині "Зародження ідеї, шлях, сутність", автор професійно досліджує засадничі положення, концептуальну сутність, головні етапи розвитку української національної ідеї, та її теоретико-методичне обґрунтування. Вже з перших сторінок книги автор дуже відповідально підходить до розкриття поставленого перед собою важкого завдання: "Про українську національну ідею нині не говорить (чи не пише) хіба що ледачий, або ж – мудрообережний. Причина очевидна: мода... Або – дилетанство. Для декого говорити про українську національну ідею – це як віруючому запевняти Бога у своїй вірності та пошані до Біблії, хоча при цьому часом не розуміючись ні на Біблії (з її суперечностями між Старим і Новим Заповітами, пророками і апостолами), ні на глибинній сутності ідеї Бога" (с. 5).

Саме тому П. Кононенко намагається фахово проаналізувати сутність поняття "українська національна ідея" і чому, ця дефініція викликає таке збурення в українському суспільстві й таке дискусійне трактування як у середовищі фахівців і серед пересічних українських громадян: "Причина коренилась, головним чином, у методології вивчення, розуміння, розкриття сутності національної ідеї, але неабияку роль відігравали сутно лінгвістичні, як на перший погляд, казуси. А саме: говорячи про національну ідею, промовці нерідко зводили її до популярних у певних ситуаціях лозунгів, мітингових гасел, ігноруючи кореневу сутність поняття. Так запанували вирази: економічна національна ідея, соціальна, культурна, державотворча тощо. Загалом, вони фразеологічно дотичні до суті проблеми, важливі у практиці політичного діяння, але – у їх зовнішньому вияві, як форми буття ідеї, що відбивають окремі її грані, однак ніколи – у повноті її сутності. І не дивно, бо мовці орієнтувалися не стільки на принципи наукового розуміння проблеми, скільки на традицію радянської фразеології стосовно вживання понять «націоналізм», «інтернаціоналізм», «космополітизм»: не як фундаментальних категорій, а як політико-ідеологічних міфологем. Тобто, коли не ставилось і не вияснялось питання «що» (предмет), а тільки «який» (означення), і коли означення «національний» тільки формально стояло в одному ряді з «інтернаціональний» та «космополітичний», бо у першому означенні кореневим був предмет, начало (нація), а в другому – обсяг поширення певної ідеї. «Національний» був тотожним «феодальному», «буржуазному», бо співвідносився більше із суспільно-цивілізаційними формаціями, ніж з ідеологічно-партійними категоріями. Однак і з тими поняттями не був рівнозначним, бо «феодальний» і «буржуазний» співвідносилися лише з гегемонією окремих класів, а «національний» – з усім населенням країни (держави). Отже, в одному випадку класи в основу категорії якості, а в другому – переважно часткової кількості. Але хто цим цікавився? На жаль, і досі у вітчизняних дослідженнях майже не побутує практика звернення до в'ясування якісної сутності понять на засадах таких принципів наукового методу, як історизм, відповідність джерельно-фактографічній базі, індукція і дедукція, порівняльно-зіставний метод, повнота охоплення матеріалів, систематизація, аналіз, синтез, прогноз, причинно-наслідковий сценізм, об'єктивність як міра відповідності генетичній істині. Нерідко панує підхід: що знаю і про що думаю, про те й кажу, не беручи до уваги джерельної бази та історично існуючих інших поглядів і потрапляючи в логічну пастку. Починаючи з тієї ж лінгвістичної сфери. Зокрема: що порівнювати можна лише поняття-явища одного ряду, зокрема: що «космополітичний» – це світогляд людей, котрі мислили себе представниками космічної цілісності як сутності світу й основи буття; «інтернаціональний» – не класовий чи партійний, а МІЖ (зауважимо: не над і не поза) національний спосіб спілкування; а «національний» походить від кореневого: належний (властивий) нації. З цього необхідно відштовхуватися й при тлумаченні «національна ідея», тобто – ідея нації: нації як творця і носія ідеї, а ідеї як форми становлення й вираження її сутності та волі. У цьому суть: національна ідея є не варіантом світогляду чи ідеології, а аналогом буття і самосвідомості нації в усій її генезисній часо-просторовій перспективі, тобто – у всій повноті її якісної та кількісної, змістовної і формальної категоріальності" (с. 7–8).

Базуючись на цьому положенні автор наголошує: "Парадоксально, але в Україні досі панує не аналітично-наукова методологія, а партійна (конфесійна, регіональна, етнічна, культурницько-мовна) ідеологія. І ще й тому можна чути як аксіому, що Україна – багатонаціональна держава, бо в ній, мовляв, проживають болгар, росіяни, татари, поляки, євреї, угорці, румуни, гагаузи та інші етнічні групи (чи навіть нечисленні представники), а тому, мовбто, вся система управління, мовна, культурологічна, конфесійна політика має бути відповідною багатонаціональній федералістичній державі. Не ставлячи сакраментального для себе питання: а що таке нація? І тому не беручи до уваги, що ще з давніх-давен націями називали народи, які мали спільні буттєві й світоглядні константи. З урахуванням цього навіть сталінське визначення нації ґрунтувалося на врахуванні, що нація – це історична людська спільнота, котра має свою територію, державу, мову, культуру, властиві лише їй етнопсихічні особливості (свою ментальність). А якщо так, то варто було б задуматись, скільки ж в Україні реально є націй? І тому без вагань відповісти: початковим і головним має бути визначення (й творення) абстрактно уявлюваних «етнічної» або «політичної» нації чи першооснови феномену самої нації? А відтак і сутності поняття «національна ідея» та форм втілення її в життя. І тому визнати об'єктивну істину: в Україні є лише одна нація, насичена різними етноменшинами. І тоді приходило до проблеми з урахуванням й того, що до трактування її сутності з відмінних, а то й діаметрально протилежних позицій (методологічних засад) підходили представники як різних соціальних верств, політичних, конфесійних, наукових та ідеологічних рухів, так і однопартійних або багатонаціональних держав; передусім – імперій. Причина зрозуміла: одне ставлення було в Ірландії, Шотландії, Уельсу, котрі боролись за свою незалежність, – з одного боку, і Англії – з другого. Аналогічно в Австрії: націоналізм викликав позитивне ставлення в угорців та українців і насторожено осудливе – у прихильників імперської системи. Ще рельєфніше ці тенденції виявлялися в Росії: десятки народів у ній ідентифікували націоналізм як патріотизм, підставу для

виборювання автономізації та незалежності, – і протилежну позицію займали росіяни: вони підносили свій націоналізм як чинник (і право) панування (месійності) шляхом «об'єднання» під своєю владою інших народів (вживавши концепцію «інтернаціоналізму») і жорстко (а то й жорстоко) трактували націоналізм поневолених націй, у тому числі – як ідеологію ворожого; при тому – ворожого не лише стосовно імперії, а й... самих народів. Не випадково, що й сучасна Російська Федерація засадничо відкидає націоналізм завойованих росіянами націй, бо інакше: 1) їй самій доведеться ідентифікуватися в межах національної території, мови, культури; 2) а це означає крах імперії. Абстрактно-теоретичні постулати підпорядковуються цілком реальним інтересам. А «наука» – лукавий ідеологі. Націоналізм націй-гегемонів люто поборює націоналізм залежних націй. Тому одні оголошують «остаточний» занепад ери націоналізму; інші (як Е.Сміт) – XXI століття як час його ще глибшого закорінення. Де істина?!» (с. 8–10).

А вона, ця істина, не посередині, вона у постійному пошуку, розвитку, самовдосконаленні й процесі оновлення націй і національних пріоритетів. Тому П. Кононенко стверджує: «Досі дискутуємо, чи маємо націю загалом та етнічну чи політичну націю зокрема. А відтак – і щодо національної ідеї: є вона реальною в Україні? І чи спроможна вона виконати життєво структуротворчу місію? Чи її, як і націю, ще тільки потрібно створити? Створити! Але – як?.. Тим часом принцип наукового історизму допомагає знайти відповідь щодо еволюції та перспективи нації та національної ідеї в Україні. А саме: цілісна система (особливо державотворча, духовно-ідеологічна та філософсько-етична й естетична) формується у процесі довготривалої еволюції буття та свідомості, способу життя й державного устрою, родових, соціально-економічних, конфесійних, міжетнічних відносин та засад, мовних і світоглядних орієнтирів. Пролісок (як і дію вулкана) бачимо, коли він з'являється з товщі землі, льоду чи снігу, але його росток – то вже наслідок перемоги життєвої сили та волі, внутрішньої енергії, зумовлюваних як станом природи, так і трансцендентно» (с. 16–17).

Підсумовуючи власні концептуально-аналітичні міркування П. Кононенко зазначає: «Не тільки творчість, а й життєдіяльність Л.Барановича, К.Транквіліона-Ставровського, Д.Туптала, Байди-Вишневецького і П.Сагайдачного, Б.Хмельницького, І.Виговського, П.Дорошенка, І.Мазепи, П.Орлика, П.Могили, І.Котляревського, автора «Історії русів», Григорія Сковороди і Тараса Шевченка (як і Г.Квітки-Основ'яненка, Є.Гребінки, М.Максимовича, П.Куліша та б. ін.) засвідчує: 1) національна ідея, як уже говорилося, не виникає раптово, а тим більше з нічого; 2) її зерна, вживаючи мову й образи Г.Сковороди, це ідея роду – племені й етносу як ідея єдності, гарантії історичного існування й безсмертя; 3) та ідея має трансцендентне походження, гніздиться в душах людей, генерується серцем і пам'яттю буття та свідомості; 4) материнською енергетично-формотворчою силою національної (як, до речі, і всякої іншої) ідеї є природа: вона визначає і біолого-фізіологічні, й етно-психічні особливості людини (сім'ї, роду), її світовідчуття, а згодом і світорозуміння, спосіб життя й виробництва, харчування, одяг, риси ментальності та еволюцію антропогенезу; 5) внаслідок усіх тих впливів та взаємодій окремих чинників у ході розвитку природа визначає і змістовне наповнення, й роди, форми та стилі культури і мови, їх внутрішній лад; 6) закономірно, що культура й мова інтегрують усі особливості буття людей, стають, як було визначено в XVII ст., «душею нації», виразниками її найсокровеннішої сутності та гарантом творчого багатства й безсмертя нації у часово-просторових координатах; 7) національна ідея гармонізує характер стосунків індивіда із сім'єю, родом, етносом, його мовою, вірою і культурою та кристалізує глибинне відчуття органічного зв'язку з нацією та обов'язку перед нею, підносить індивіда до рівня особистості та громадянської і патріотичної свідомості, необхідності всебічного розвитку культури нації в ім'я збагачуваного розвитку всіх інших націй» (с. 29).

У другій частині «Доля. Перспективи», автор досить критично, фахово і виважено аналізує майже двохтисячолітню історію зародження, формування, становлення і поступального розвитку української національної ідеї, акцентуючи передусім увагу як на особистостях, які активно долучалися до її творення і поступу (Кия, Аскольда, Діра, Ігоря, Святослава, Ольги, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, митрополита Іларіона, Данила Галицького, Лазаря Барановича, Данила Туптала, Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Петра Могили, Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Михайла Максимовича, Миколи Костомарова, Івана Франка, Бориса Грінченка, Маркіяна Шашкевича, Михайла Драгоманова, Пантелеймона Куліша, Лесі Українки, Михайла Грушевського, Володимира Вернадського, Сергія Єфремова, Юліана Бачинського, Миколи Міхновського, Дмитра Донцова, Симона Петлюри, Володимира Винниченка, Івана Огієнка, Андрія Шептицького, Степана Рудницького, Павла Тичини, Миколи Хвильового, Миколи Скрипника, Євгена Маланюка, Олени Теліги, Олега Ольжича, Євгена Коновальця, Андрія Мельника, Степана Бандери, Ярослава Стецька, Романа Шухевича, Івана Багряного, Василя Барки, Миколи Куліша, Максима Рильського, Олександра Довженка, Олеса Гончара, Василя Симоненка, Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола та багатьох інших), так і на концептуально-вузлових проблемах української національної ідеї та героїчної і трагедійної минулщини і сьогодення нашої Батьківщини (як творення Української державності у V–IX ст. н. е.; функціонування східноєвропейської ранньосередньовічної Києво-руської імперії IX–XII ст.; церковна і релігійна експансія Московії на українські етнічні землі у XIII–XVII ст.; відродження української словесності, культури і науки у XIX ст.; доба української соціально-демократичної революції і національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., створення Організації Українських Націоналістів (ОУН) і збройна боротьба Української Повстанської Армії (УПА) за здобуття Української Самостійної Соборної Держави у кінці 20-х – на початку 50-х рр. XX ст.; важкий і контраверсійний період буття і небуття України та українців у складі СРСР у 20-х – 80-х рр. XX ст.; відновлення Української державності на початку 90-х рр. XX ст., та складнощі й протиріччя в її розбудові та життєдіяльності протягом 1991–2008 рр.). На наш погляд, незважаючи на надзвичайну складність та багатогранність досліджуваної проблематики, П. Кононенко вдалося не тільки проаналізувати, а і розкрити сутність, розвиток, долю і перспективи української національної ідеї та її вплив на цивілізаційні зрушення і трансформації у кінці II – на початку III тисячоліття.

Тепер же ми хочемо навести, на нашу думку, самі інформативно-аналітичні положення другої частини рецензованої нами монографії. Так, характеризуючи внесок І. Франка у теорію і практику української національної ідеї П. Кононенко зазначає: «Отже, шлях до реалізації національної ідеї – це шлях до народності (особовості) народу, в чому особливу роль мають відігравати виховання, освіта, культура, історична пам'ять в усіх її формах (звідси інтерес І.Франка до історії давніх епох – «Захар Беркут», «Каїн», «Мойсей»), мистецтво, мова. Але це тільки частина сфер розвитку питомої народності – у свідомості, в інтелекті та у сфері світовідчуття. А є друга, така ж важлива: це розвиток буття народу. І якщо у першій сфері мають домінувати еволюційні процеси, то друга – періодично вибухає революціями. А в принципі – вони органічно пов'язані між собою; тільки сфера свідомості за будь-яких обставин має спиратися на розбудову фундаменту традицій, консервативної психіки, а сфера буття для свого оновлення нерідко потребує протилежного – руйнації старих основ. Нація – витвір тисяч років, але може повністю реалізувати себе тільки за умови знищення старих підвалин (для України – бездержавності в різних імперіях) та зведення новочасних. Зокрема – на шляху контанізації новочасної парадигми мислення та почуттів з розбудовою фундаменту держави як контанізації ідеї свободи з ідеєю суверенітету – незалежності і створення реальних умов перетворення наймитів на повноцінних громадян на тепер уже нашій, на своїй землі, у своїй державі» (с. 85–86).

А досліджуючи стан і розвиток української національної ідеї у добу вітчизняної соціально-демократичної революції і національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. й загалом у XX ст., автор стверджує: «Так на початку XX століття було втілено ідею нації в її революційну життєтворчість та конституційно-правову систему. При цьому стало очевидним, що національна ідея не зводиться до популістських закликів чи вузькопрагматичних проєктів, а становить собою феномен категоріальної цілісності кристала, гранями якого є: 1. Ідеал прав людини, визнання її найвищою самоцінністю, повна самореалізація якої можлива лише в нації. 2. Усвідомлення того, що органічними ланками еволюційної структури нації є родина (рід) – етнос – плем'я (отже, родове та етнічне начала). 3. Найвищими ідеалами української національної ідеї завжди були і стали в реальності єдність та свобода:

єдність буттєво-світоглядна, державна, етнопсихологічна, мовна й культуротворча; свобода родинно-побутова, соціальна, національна, державно-політична, правова. 4. Джерелом енергії єдності та свободи в національній ідеї є українська природа – і як метафізична та біопсихічна продукуюча субстанція, і як резервуар та генератор духовності; в природі і секрет напередвизначеності появи та ментальності етносу, і особливостей його самореалізації, історичної ролі та місії. 5. Національна ідея – синтез досвіду та історичної пам'яті поколінь, інтелектуальної, культуротворчої й естетичної діяльності людей, міра народності еліти, її спроможності контамінувати минуле, сучасне й майбутнє, визначати напрям і зміст та форми діяльності поколінь. 6. Національна ідея – критерій правової, морально-етичної, естетичної, патріотичної і професійної наснаженості та орієнтації управлінської еліти, міра усвідомлення нею взаємозалежності прав і обов'язків, особистого і громадянського, національного і загальнолюдського в почуттях, помислах та діях. 7. Національна ідея – міра любові, філософії, етики та енергії втілення її в усі форми життєтворчості; міра подвижництва, а то й жертвності в боротьбі за торжество гуманістичних ідеалів; *perpetuum mobile* самореалізації, вічності та перспектив розвитку нації, її харизматичності та феноменології духу. Небезпідставно І.Франко, Леся Українка, В.Вернадський, М.Грушевський, С.Єфремов, В.Винниченко, С.Петлюра, С.Бандера, С.Стецько вважали національну ідею фундаментом у творенні держави як Храму народного буття і мрії, а науку про розвиток українства – українознавство – «політикою і філософією держави». Це й визначило як характер реалізації національної ідеї, так і її долю у зв'язку з долею України та українознавства і на етапі 1917 – 1930 років, і за умов та принципів розвитку України в час панування радянської системи; і в політиці та діяльності протестних організацій і рухів, ОУН і УПА, і на межі XX – XXI ст. Коротко нагадаємо: і в політичний та державотворчий процеси та плани Центральної Ради і Директорії, і в освітню, наукову, культуро- та мовотворчу й етико-естетичну виховні програми наріжним (філософсько-методологічним) каменем клалася саме національна ідея: підносила роль сім'ї, традиційно-народної та академічної педагогіки, національно наснажених програм і підручників для народної й вищої школи; основою виховання, навчання, державотворення визначалися українська мова та українознавство – як інтегративні носії національної ідеї” (с. 113–115).

П. Кононенко, аналізуючи шляхи реалізації української національної ідеї, вказує на вирішальну роль у цьому процесі перетворення українців у справжню європейську націю: “Правда, що воля і щастя, омріяна будучина легко не придуть: за них треба боротись. Та перемога можлива. Інша справа, що коли хочемо перемогти, то маємо бути нацією. Нацією самосвідомою і, як наполягали Мадзіні й Д. Донцов, сповненою нездоланної волі здобути чин активного, впливового суб'єкта історії. Потрібна гігантська енергія і робота національної еліти, щоденна боротьба задля піднесення свідомості мас до рівня політично-державних завдань. До розуміння: з'єднати всі патріотичні сили може тільки нація-роботячка, котра оволоділа культурою, у тому числі розумінням, що жодна суспільна проблема не розв'язується ізольовано від інших, тільки в єдності і взаємозалежності. У тому числі розуміння: «саме поняття «культури» містить у собі так багато політичних чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т. ін.), що неполітична культура – це *contradictio in afekto*». Аналогічно пустим звуком є й неполітична економіка, соціальна структура, система управління... А також – організація громадянського суспільства, бо “культурна праця – це вплив потреб й ідеалів суспільності. Тільки там, де ті ідеали живі, розвиваються і пнуться чим раз вище, маємо і прогресивну, і чим раз інтенсивнішу матеріальну продукцію. Де нема росту, розвитку, боротьби і конкуренції в сфері ідеалів, там і продукція попадає в китайський застіг” (с. 90).

Завершуючи ж другу частину рецензованої нами монографії автор наголошує: “Національна ідея стала фундаментом життєдіяльності Президента України Віктора Ющенка. І символічно, що на конкурсі «Великий Українець» народ віддав перевагу не руйніникам Конституції, світогляду, кодексу честі, моралі, «Загубленим людям», цинічним проповідникам антипатріотизму, – а справжнім світочам нації: Я.Мудрому, Б.Хмельницькому, С.Бандері, Т.Шевченкові, І.Франкові, Лесі Українці, В.Чорноволу, М.Амосову... І шанує він справжніх хліборобів і ремісників, учителів і лікарів, технологів і митців, дипломатів і вчених, артистів і молодих діячів політичного й державного життя, матерів і батьків... Україна живе, розпрозорюється, як веселка, її Національна ідея” (с. 140).

У висновках П. Кононенко підводить підсумок власного аналітично-концептуального дослідження і переконливо та аргументовано стверджує: “Україна наново відкриває й осмислює себе – минуле, сучасне, майбутнє – сама. Україну наново відкриває світ. Часом на роздоріжжі пам'яті, планів, концепцій щодо реальних перспектив сама Україна. На роздоріжжі світ – прихильний і ворожий: що за Сфінкс – оця Україна?! Зливаю плинуть все нові і нові знання, аналітичні та прогностичні описи, гіпотези, а то і пророцтва. Часом настільки суперечливі, несполучні між собою, що Україна постає історично-билинним богатирем, який зупинився перед трьома дорогами й має вирішити: яку обрати? Тим більше, що на всіх трьох широких шляхах (які «докупи зійшлися») його чекають ще тяжчі випробування. Камо грядеши? Яка методологія приведе до істини? Де той зірковий шлях, що приведе до істини – пізнання й втілення української національної ідеї? Який метод може забезпечити пізнання її сутності та шляху втілення в історично доцільну практику? Природно, що цими проблемами нині займаються авторитетні інституції та мисленники і в Україні, і в зарубіжжі. Вітчизняні контури в Україні ми вже окреслили, тому додамо лише, що узагальнюючі досліді національної ідеї та перспективи України постійно здійснює Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України та Міжнародна асоціація «Україна і світове українство». Вийшли відомі книжки, у перспективі – комплексні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців «Український етнос у світовому часопросторі» та «Українська земля і люди. Українці у світовій цивілізації і культурі». Працюють у цьому напрямі й численні науково-освітні, політичні, державні інституції Львова й Дніпропетровщини (Кривий Ріг), Чернівців і Криму, Донецька і Запоріжжя, Чернігівщини, Харкова, Сумщини...” (с. 141).

Ми переконані у правоті й солідаризуємося з П. Кононенком, який обґрунтовано і доказово заявляє, що українська національна ідея шириться по планеті й ми ідемо до світу, а світ іде до нас, і у той же час, Україна постає реальним суб'єктом світового процесу розвитку цивілізації і культури.

Також, автор наводить список літератури до своєї книги, який нараховує 65 позицій надзвичайно важливих і актуальних українознавчих праць, які, на нашу думку, повинні допомогти зацікавленим читачам поглибити і розширити власні знання з цієї проблематики.

Щодо зауважень рецензованої нами монографії, то їх майже немає, за винятком декількох. А саме, по-перше, недостатньо, на нашу думку, висвітлено автором роль і значення В. Антоновича у формуванні теоретичного обґрунтування української національної ідеї та її практичної реалізації. По-друге, у тексті книги розрізнено один від одного фігурують прізвище Р. Шухевича – головнокомандуючого УПА, та його повстанське псевдо – «генерал Тарас Чупринка» (в тексті монографії чомусь «генерал Г. Чупринка?»), дивись сторінки 51, 120, 123, 133, 135. Якщо для фахівця, це одна і та ж сама особа – видатний діяч українського національно-визвольного руху, то для пересічного українця, це дві різних людини. У зв'язку з цим нами було проведено невелике аматорське соціологічне опитування 26 осіб, й з них тільки 3 володіли інформацією, що це одна і та ж постать (один з цих трьох – генерал-майор військової контррозвідки часів СРСР, який до того ж особисто був знайомий з сином Романа Шухевича – Юрком), 16 були обізнані тільки з особистістю та діяльністю Р. Шухевича й нічого не чули за генерала Чупринку, і 7 взагалі не мали поняття, хто це такі. По-третє, на сторінках 138–139, автор розповідає про одного із лідерів т. зв. національно-демократичного табору, экс-депутата Верховної Ради України, не наводячи його прізвища, тим самим залишаючи читача гадати про кого йде мова.

Ми хочемо зазначити, що рецензована нами книга була підготовлена до друку і тиражована в рамках виконання науково-дослідної роботи “Український етнос у світовому часопросторі”, керівником якої є доктор філологічних наук, професор П. Кононенко. Також треба наголосити, що вагома українознавча праця П. Кононенка “Українська національна ідея: Проблема

методології" була видана за значної фінансової, матеріальної і моральної підтримки Міжнародної асоціації "Україна і світове українство".

Треба відзначити, що у підготовці монографії П. Кононенка до тиражування, йому активно допомагали співробітники НДІУ. А саме: відповідальна за випуск – О. Мельниченко, редактори – Т. Ренке і Л. Науменко, технічний редактор – А. Пономаренко, дизайн обкладинки розробив Я. Мулява, а макет книги – О. Кравченко.

Таким чином, завершуючи осмислення найважливіших проблем, які автор професійно проаналізував у своєму вагомому українознавчому дослідженні, ми хочемо наголосити, що незважаючи на складність поставленого перед собою завдання, П. Кононенко успішно впорався з ним. Ми сподіваємося, що він і надалі буде розробляти і вивчати теоретико-методологічні та практично-навчальні аспекти української національної ідеї, а його наступні праці (монографії, книги, брошури, статті, поезії), виступи в пресі, на радіо і телебаченні допоможуть активному становленню української нації, розвитку української національної ідеї та успішній розбудові Української Самостійної Соборної Держави!

Філіпчук Георгій

Рецензія на монографію «Українська освіта у світовому часопросторі» (Кононенко П.П., Кононенко Т.П.)

Освіта, мова, культура, національна школа, етнопедагогіка, історія, філософія українства, система національного виховання, теорія і практика зарубіжної та вітчизняної освітньої культури – далеко не повний перелік тих важливих сфер і проблем, які висвітлюються у даній монографії. Дослідження є значущим явищем в освітньо-науковій галузі, оскільки пропонує українському суспільству природо- і культуровідповідність власного розвитку, опираючись на духовно-історичні, інтелектуальні, морально-етичні національні здобутки.

Сутнісною ознакою роботи П.Кононенка і Т.Кононенка є те, що розмаїття історико-літературних, педагогічних матеріалів, архівних даних, наукових джерел закордонних авторів, оцінок і суджень, концепцій і завдань направлено на актуалізацію найбільш складного і стратегічного для України – виховання особистості, національної і державної свідомості. Адже факт, що, знайшовши своє відображення у Національній доктрині розвитку освіти, ця проблематика потребує більш якісної і послідовної реалізації у змісті навчально-виховного процесу. Від того, які цінності закладатимуться в українську освіту, які реальні здобутки світового рівня, зокрема й української діаспори, впроваджуватимуться в систему навчання і виховання, залежатиме значною мірою соціальний прогрес та конкурентоспроможність держави. Тому варто погоджуватись із твердженням авторів монографії, що «освіта (її зміст) лишається становим хребтом держави». Але вона, виходячи із запропонованої концепції, мусить гармонійно поєднувати, вибудовуючи навчально-виховний процес, національні, глобальні, особистісні виміри.

Характерним для роботи є те, що аналіз освітніх моделей, теоретичних обґрунтувань, пошук нової парадигми освіти базується на українознавчих цінностях, забезпечуючи тим самим інноваційність підходів. Позитивно, що стан і перспективи сучасної української освіти розглядаються на основі принципу міждисциплінарності і багатофакторності. Педагогічні, історико-філософські, культурологічні, соціально-політичні компоненти, синтезуючи процеси уможливлення чіткої й осмисленої розуміння суспільної значущості українознавчої складової у змісті освіти, окреслюючи її величезний навчальний і виховний потенціал. Досліджуючи проблему української освіти у світовому часопросторі, автори не лише засвідчили себе як науковці, новатори-теоретики, але й підтвердили високий рівень громадянськості, патріотизму, поважного й відповідального ставлення до власної держави, історії і культури рідного народу.

Запропоновану монографію слід розглядати як добротний науковий доробок в контексті світоглядного, інтелектуального, навчально-методичного, морального, соціального вимірів. Переконали, що вона має стати предметом зацікавленої уваги з боку педагогів, науковців, політиків і державних службовців, представників громадськості і батьків. Адже проблема «кому, чому і як виховувати націю» залишається найгострішою для сьогодення. Якщо бути неупередженим, то очевидно, що в Україні небагато знайдеться сучасних наукових розвідок, в яких так актуально, доступно і по-громадському відповідально обґрунтовано загальносуспільне завдання значного підвищення рівня українознавчого наповнення змісту національної освіти, навчальних планів, програм, підручників і посібників, системи підготовки педагогічних кадрів. Не можна не погоджуватися з багатьма авторськими висновками як достатньо критичними щодо освітньої політики держави, коли на рівні і практики, і теорії за «громадським вихованням» нерідко ховається снобізм, зневага, збайдужілість у ставленні до українських духовно-культурних цінностей, тенденційне «непомічання» власного – національного – у складних загальнолюдських процесах.

Дуже присутнім у монографії є виокремлення одного з найголовніших пріоритетів в основній діяльності – української мови, що є фактором національного державотворення, вираженням характеру української нації, її консолідації. Автори, зокрема Петро Кононенко, підтвердили професійність свого бачення розвитку і зміцнення суспільної ролі української мови. Адже ця проблема розглядається як інтегруючий процес державно-політичних, правових, культурних, освітньо-наукових, конфесійних, міжнародних аспектів буття і свідомості, історичної ролі та місії народу. Важливо, що в цьому та інших напрямках даного дослідження простежується ґрунтовна аналітична робота з вивчення взаємозв'язків України і світового українства як цілісного і ціннісного явища.

Корисною і цікавою складовою монографії є результати соціологічних досліджень, педагогічних експериментів щодо стану, критеріїв, різноманітних чинників, які впливають на формування національної і державної самосвідомості особистості. Вони уможливили не лише узагальнення величезного виховного потенціалу для удосконалення якості освіти на всіх рівнях, але й обґрунтування ряду підходів, направлених на реалізацію завдань творення етнокультурного характеру громадянина, на сприяння активізації емоційно-чуттєвої, інформаційно-когнітивної діяльності для осмислення власного «Я». Тому робота має і практичне соціально-педагогічне значення, оскільки містить у собі узагальнення і пропозиції, які дозволяють коригувати освітньо-виховні моделі, давати об'єктивну оцінку рівням громадянської і національної свідомості суспільства.

Слід віддати належне Петру і Тарасу Кононкам, які здійснили вдалу спробу аналізу стану сучасної освіти, розглядаючи її як цілісну систему всіх ланок і форм (від колик до державних академій підготовки кадрів), нерозривну від національної історії, культури і традицій, уможливаючи синтез знань з морально-етичними, естетичними, правовими ідеалами та переконаннями, почуттями, життєдіяльністю людини на теренах Батьківщини і Світу. Заслужовує на увагу концептуальність підходів щодо впровадження великих традицій і цінностей української педагогіки (опираючись на Володимира Мономаха, Григорія Сковороду, Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Івана Огієнка, Костянтина Ушинського, Григорія Ващенка, Дмитра Чижевського, Василя Сухомлинського) у систему державних стандартів освіти, підготовки кадрів, написання підручників і створення навчальних програм, у розробку українознавчих дисциплін тощо.

Беззаперечним є те, що монографія такого світоглядного, педагогічного і соціального звучання могла бути написана лише науковцями, життєвий і творчий шлях яких наскрізно прийнятий любов'ю до України, до її минулого, сучасного і майбутнього, вболіванням за український поступ сучасного і прийдешніх поколінь. Дослідження, яке потрібне національній освіті, є щирим і чесним проявом громадянськості, соборності і державницького мислення відомих в Україні і за її межами українознавців. Подібні наукові доробки будуть завжди потрібні людям, бо вони спрагли і одержимі Україною, творені від серця і серцями шляхетних українців.

Зміст

Фігурний Ю. Передмова – «per aspera ad astra!» (через терни до зірок!)	3
I розділ ювілейні інтерв'ю та привітання головному редактору журналу «Українознавство» П. Кононенку	4
Істоміна Н. Передмова до інтерв'ю	4
До глибин	4
Ризикована «реорганізація»	8
Привітання головному редактору журналу «Українознавство» П. Кононенку	9
II розділ Біобібліографія П. Кононенка	16
Фігурний Ю. ПЕТРО КОНОНЕНКО – фундатор сучасного українознавства	16
Істоміна Н. Бібліографічний покажчик (2005–2010 рр.) друкованих праць директора Національного науково-дослідного інституту українознавства проф., акад. Кононенка П.П.	19
III розділ фахові українознавчі дослідження і матеріали	24
Баран В. Українознавство та археологія	24
Бондаренко А. Культ воїна-звіра на території України в українознавчому вимірі	31
Борисенко В. Імперський синдром: фальсифікації голодомору 1932–1933 років в Україні	34
Варзар Т. Дистанційний курс з українознавства: підсумки та перспективи	37
Гомотюк О. Здобутки українознавства: історичні уроки	41
Горенко Л. Національна культура в системі українознавства: актуальність, проблематика дослідження та перспективи	45
Горук О. Патентно-ліцензійний відділ на сторожі авторських прав вчених-українознавців	49
Дідух Л., Бондаренко М. Музей української імміграції «Тисячоліття» м. Прудентополюс (Бразилія)	49
Єрмоленко С. Формування української мовної особистості	51
Зарецький О. Алла Горська під ковпаком КДБ. Антиукраїнська спрямованість спец операцій	54
Зеленчук І., Зеленчук Я. Концепційні основи експедиційного українознавства	58
Ідзьо В. Українознавство як функціональна та невід'ємна складова прикладної лінгвістики	62
Істоміна Н. Міжнародний конкурс з українознавства продовжується	65
Калакура О. Роль українознавства у формуванні міжнародної злагоди в українському суспільстві	68
Калакура Я. Джерельний потенціал новітнього українознавства	71
Калакура Я. Українознавство в обороні історичної пам'яті від фальсифікацій і спотворень	75
Касян Л., Фесик О. Підсумки міжнародного конкурсу з українознавства для студентів та молодих учених – 2010	81
Козлов А. Українознавство у вищих школах Криворіжжя	82
Кононенко Т. «Парадигмальний вимір» українознавчої науки	84
Кононенко Т. Парадигмальні виміри українознавчої наукової концепції	87
Коротя-Ковальська В. Українознавчий аспект національної культури в гуманітарному та освітньому часопросторі	91
Краснодемська І. Історіографія розвитку українознавчої думки вчених української діаспори (XX ст.)	93
Крисаченко В. Сутнісні риси українського етносу	100
Кухар В. Вагомий внесок Петра Кононенка як головного редактора журналу «Українознавство» у поступальний розвиток Суверенної України та вітчизняного етнонаціодержавотворення	105
Лебедева (Шакурова) О. Проблема походження українського етносу в українознавчому дослідженні Петра Кононенка і Тараса Кононенка «Український етнос: генеза і перспективи»	107
Лукашенко В. Українознавство та українська мова у контексті загальнодержавної сертифікації	109
Машкова Г. Підготовка спеціалістів вищої кваліфікації з українознавства у відділі аспірантури ННДІУ 2004–2010 рр.	114
Мельниченко О. Українознавче спрямування фахової роботи відділу науково-технічної інформації	119
Недяха М. Українознавство як наука і навчальна дисципліна	120
Пасемко І. Конгрес ІІ: Українська освіта у світовому часопросторі	122
Пономаренко А. Концепція «Мова як українознавство»: етапи становлення	124
Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид як предмет українознавства	126
Сніжко В. Природні чинники в аналітичному психофілософському підході наукового українознавства	133
Токар Л. Нові тенденції в суспільних процесах на початку XXI століття та їх осмислення в українознавчих дослідженнях	136
Торбенко З. Наукова бібліотека ННДІУ – невичерпне джерело українознавчої думки	139
Турлак Н. Світоглядні засади українського антропокозмізму	140
Фігурний Ю. Українознавство в сучасному вітчизняному, європейському і світовому гуманітарному просторі: стан, проблеми, перспективи розвитку в контексті етнічних, національних і державотворчих процесів в Україні	142
Фігурний Ю. Фахові дослідження етнологами ННДІУ нагальних українознавчих проблем під керівництвом Петра Кононенка	148
Хоменко О. Історичні аспекти становлення українознавчої методології дослідження художньої словесності	150
Чирков О. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку українознавства як науки самопізнання українського народу за матеріалами X щорічної міжнародної науково-практичної конференції	154
Чирков О. Головні здобутки і втрати українства за час від початку 1989 р. до кінця 2001 р. (за результатами переписів населення)	164
Шакурова О. Проблема походження українського народу у працях П. Кононенка, В. Крисаченка та В. Балушка	165
Шкрібляк П. 15-річчя наукової установи на Гуцульщині: основні аспекти роботи	167
Шостак М. Утворення Києво-Руської Держави в працях співробітників науково-дослідного інституту українознавства МОН України	169
Ярошинський О. Теоретичні розробки вчених науково-дослідного інституту українознавства з проблем розвитку українознавчої науки та їх практична цінність: хроніка 2008 року	173
Ярошинський О. Журналу «Українознавство» – 10 років!	183
IV розділ рецензії на наукові праці ювіляра	185
Ідзьо В. Рецензія на книгу П.П. Кононенка «Українознавство»	185
Кожолянюк Г. Розвиток і практика впровадження в життя української національної ідеї (Рецензія на книгу П. П. Кононенка «Національна ідея, нація, націоналізм». – К.: Міленіум, 2006. – 358 с.)	185
Пасемко І. Часопростори української освіти	188
Фігурний Ю. Українознавство – наука, навчальна дисципліна та національно-патріотична ідеологія Української Самостійної Соборної Держави (Рецензія на довідникову працю «Українознавство»: Науковий, суспільно-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал: Бібліографічний покажчик (2001-2006) / Упоряд.: П.П. Кононенко, О.Б. Ярошинський, А.Ю. Пономаренко. – К.: НДІУ, 2007. – 168 с.)	190
Фігурний Ю. Поступальний розвиток українознавчої парадигми у Третньому Тисячолітті (Рецензія на наукове видання П. Кононенка і Т. Кононенка «Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. – К.: НДІУ, 2008. – 40 с.»)	193
Фігурний Ю. Українознавче осягнення мети вітчизняного етнонаціонального державотворчого процесу (рецензія на монографію Петра Кононенка «Українська національна ідея: Проблема методології». – К.: НДІУ, 2008. – 152 с.)	195
Філіпчук Г. Рецензія на монографію «Українська освіта у світовому часопросторі» (Кононенко П.П., Кононенко Т.П.)	198

Наукове видання

Фундатор сучасного українознавства.

Збірник матеріалів і наукових праць.

**На пошану 80-річчя
Петра Кононенка**

Автор-упорядник, відповідальний редактор – кандидат історичних наук Фігурний Ю.С

Організаційний секретар	Фігурний Ю.С.
Комп'ютерна верстка	Кухар В.В.
Підготовка електронних матеріалів	Кухар В.В.,
Технічне забезпечення	Мельниченко О. А., Фігурний Ю. С.

Підписано до друку 18. 05.2011 р. Формат 60х84/8

Папір офісний. Друк оперативний. Гарнітура Аріал.

Умовн. друк. Арк. 40.

Наклад 50 прим. Зам. № 80.